ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

ПРАВО.UA

LAW.UA

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 4, 2024

Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО Specialized publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ДЕШКО Л.
ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ, ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ПРИНЦИПУ НАЛЕЖНОГО УРЯДУВАННЯ ЯК ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ ПЕНСІЇ ЗА ВІКОМ СУДАМИ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ 5
ГАРГАТ-УКРАЇНЧУК О.М., ЮРЧИШИН Н.Г.
ПРОБЛЕМАТИКА ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 16
СЛІНЬКО Т.М.
ЗАБОРОНА НЕЛЮДСЬКОГО І ПРИНИЗЛИВОГО ПОВОДЖЕННЯ ЯК ГАРАНТІЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ 22
ВАРГА Т.М.
ПРАВА ДИТИНИ НА СВОБОДУ, ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ ТА ЗАХИСТ ГІДНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ 28

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

МОСКАЛЮК Н.Б.
ВИДИ МЕДИКО-БІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ВПЛИВ НА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ 36
ЧАБАН О.М.
СТОРОНИ У ДОГОВОРІ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ 45
ПОДОПРИГОРА В.В.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ 51

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ЗАЯЦЬ Д.Д.
СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 58
КОЗЕНКО О.О.
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ 65

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

БОРТНЯК К.В.
ЕФЕКТИВНІСТЬ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ НАУКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СИНТЕЗУ ПРОЄКТНОГО ТА АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ 72
КОТЕНКО Т.В.
ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ ЯК СПОСОБУ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ 80
ТУРЧЕНКО І.В.
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ ДЕРЖАВНОЇ ТРАНСПОРТНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОДАЛЬШЕ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ 85
УЛІНЕЦЬ І.О.
ЦИФРОВИЙ КОНТЕНТ ТА ІНФОРМАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ 93
БЕЗПАЛОВ Р.
ФАКТОРИ, ЩО ПОЛЕГШУЮТЬ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА НЕПОВНОЛІТНІХ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ 99
ПОЛЯНСЬКИЙ Д.С.
ПОНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ДЕРЖАВНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ 103

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

МАКСИМОВИЧ Р.О.
КОНТРОЛЬ БЕЗПЕКИ МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ У ЄС: НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ТА МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ 111

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

ЛИТВИН Н.А.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БІОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА БІОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ В МІЖНАРОДНОМУ ВИМІРІ: ДОСВІД ТУРЕЧЧИНИ, АВСТРАЛІЇ ТА КАЗАХСТАНУ 118
КОКІР Т.
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИАЛКОГОЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ЗАСОБУ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ 125
ШИШКІН О.В.
РЕЙДЕРСТВО В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІЙ ПЛОЩИНІ: ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ 131
ДЖУРА Х.Ю.
ДИКУСІЙНА ТЕРМІНОЛОГІЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ 137
МОСЬОНДЗ С.О.
ПРЕДМЕТ КОНТРОЛЮ З БОКУ ДЕРЖАВИ В СФЕРІ НАУКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ 142
МИХАЙЛОВ П.С., ВОЛКОТРУБ С.Г.
ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПОКАЗАНЬ АНОНІМНИХ СВІДКІВ У ДОКАЗУВАННІ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ 151

МУЗИЧУК О.М., НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О., ЗАВАЛЬНИЙ М.В.
ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ
У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 157
ШАК Р., ГУЗЕЛА Н.
ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У КІБЕРПРАВОПОРУШЕННЯХ 163
ШВЕЦОВ В.
ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ
ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ 173
АЛФЬОРОВ С.Ю.
СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 179
ГЛУЩЕНКО Є.В.
ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДІАТОРІВ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ 185
ГРАЧОВ Є.О.
ПОНЯТТЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ СФЕРИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ 191
ПИЧУРИН А.А.
ЩОДО УТОЧНЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ І СУТНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ 197
ФЕДОРЕНКО Р.О.
ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 203
YANISHEVSKA K., MURACH D., GONCHAROVA A.
ON THE APPLICATION OF NFT TECHNOLOGY IN THE FIELD OF ART OBJECT PROTECTION 208
БЄЛОУСОВ В.Д.
ПРОБЛЕМАТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ 215
СОПІЛКО І.М.
THE ESSENCE OF DISCRETIONARY POWERS OF A JUDGE
IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: CONCEPT, CONTENT, LEGAL ASPECT 222
БІЛОУС Т.Й.
ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ СТАДІЙ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ НАДАННЯ ПОСЛУГ НОТАРІУСОМ
З ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО 227
КРАВЧУК М.Ю.
ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ КОНТРАБАНДІ ЯК РІЗНОВИДУ ПРАВОПОРУШЕНЬ У МИТНІЙ СФЕРІ 234
УТКІНА М.
ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МИТНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ 239
ПОЛИВАЧ Р.О.
ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ КОНФІСКАЦІЇ РОСІЙСЬКИХ АКТИВІВ У США ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ 245
МАЦЕЛИК Т.О.
ELECTRONIC EVIDENCE IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS:
LEGAL REGULATION, POWERS OF THE JUDGE AND FOREIGN EXPERIENCE 251
ПАРАЩЕНКО О.К.
ЄДИНИЙ ПОДАТОК ЯК ЕЛЕМЕНТ СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ 256
НАКОНЕЧНИЙ А.О.
ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ФАКТОМ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ
З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ
ДОПОМОГИ 264
КРАВЧУК В.Л.
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ 270
КРУПНОВА Л.В.
DISCRETIONARY POWERS OF A JUDGE WHEN CONSIDERING DISPUTES RELATED TO ACCESS TO PUBLIC INFORMATION 275
НУРУЛЛАЄВ І.С., БОГДАШЕВСЬКИЙ Т.С.
АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ДЕЯКИХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ 279
МИРГОРОД В.В., ТОКАР В.С.
РОЛЬ МЕДІАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ 286
ТИМОШЕНКО О.О.
ПРОБЛЕМИ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: МІЖ АВТОРОМ І ІНСТРУМЕНТОМ 292
МОСКОВКО Б.М., ТИЛЬЧИК В.В.
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ 299
КОСТЮК Ю.В.
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ АДАПТАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ 304
БУГА В., ЧОРНА М., САХНО А.
НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДОЗВІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ
ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ 309
МІНКА Т.П.
МОБІЛІЗАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ 316
РАССОХІНА А.
ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВИХ ЗАСАД ОНЛАЙН-МЕДІА 321
БІСЮК О.С., СУББОТ А.І.
НАРОДОВЛАДДЯ ЯК ПРОЯВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ МОДЕЛЕЙ
ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВЗАЄМОДІЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ 326
ЗАГРІШЕВА Н.В.
РЕГІОНАЛЬНЕ ГЕНДЕРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО КРАЇН АФРИКИ: ЗАХИСТ ПРАВ ЖІНКИ 332
ОМЕЛЬЧЕНКО Н.Л., ЛУКАШЕНКО А.А.
РОЛЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД 340

ВОЗНА Т.О.
АНАЛІЗ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 1 СТ. 347-1 КК УКРАЇНИ 348
БОДУНОВА О.М., ОМЕЛЬЧУК Л.В.
SOME LEGAL PRINCIPLES OF LIABILITY FOR COMMITTING A TAX CRIMINAL OFFENSE 355
СІРОТОВ О.А.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АКТИ В СИСТЕМІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ 360
КАРАБІН Т.
CONTENT OF CONTRACTS IN THE ACTIVITIES OF CHARITABLE ORGANIZATIONS
UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE 365
ТРОЦЮК Н.В.
РОЛЬ НОТАРІУСА У МЕДІАЦІЇ В СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ 372
КОВАЛЬЧУК С.О., ФЕЛИК О.В.
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ 378
ПОШИВАНЮК Т.
ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ
В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ 384
СУХОВЕЦЬКИЙ С.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ 390
ПАЛІЄНКО А.В.
НОВІ КОМПЛЕКСНІ ТОРГОВЕЛЬНІ УГОДИ ЄС І ВНУТРІШНІЙ РОЗПОДІЛ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ:
АВТОНОМІЯ ПРАВА СОЮЗУ, ІНВЕСТИЦІЙНИЙ СУД І ВИХІД З ДЕХ 401
ГУРИНЕНКО О.М.
ЗМІНА МЕЖ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ
ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОСТВОЄННОЇ УКРАЇНИ 407
ЯРОЦЬКИЙ В.Л., ФІЛОНОВА Ю.М.
САМОЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ВІД ПОРУШЕНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛОДІННЯ 412
МИКІЄВИЧ М.М., БРАЦУК І.З.
КРИЗИ РАТИФІКАЦІЇ ЗМІШАНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ УГОД ЄС:
АНАЛІЗ ПРИЧИН, НАСЛІДКІВ ТА МЕХАНІЗМІВ ЗАПОБІГАННЯ 420
ІЛЬЧИШИН В.В.
НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 428
ПРОКОП'ЄВ Р.Є.
РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЛОКАЛЬНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПРАЦІВНИКІВ ТРАНСПОРТУ 433
ЗАЙЦЕВА М.С.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ 440
РОЗУМЯК Р.В.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ
ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ ГРУПАМ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ 446
КОЛЄСНІК Т.В., ІГНАТЕНКО В.В.
ПРИЙНЯТТЯ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЯК АКТУАЛЬНА ПОТРЕБА СУЧАСНОСТІ 452
ЛИСЕЙКО І.В.
ВЗАЄМОДІЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ВЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ ТА ЗЛОЧИННОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ 460
КОЗЯР А.В.
ВЗАЄМОДІЯ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ІЗ ПУБЛІЧНОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ:
НОРМАТИВНІ МОДЕЛІ ЗВЕРНЕНЬ 468
БОЖИК В.
НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 476
ПЕРВАЧЕНКО А.С.
ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ФІНАНСУВАННЯ
ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ, ПЕРЕДВИБОРНОЇ АГІТАЦІЇ ЧИ АГІТАЦІЇ РЕФЕРЕНДУМУ 483
ГЛУБОЧЕНКО С.М.
ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗМІСТУ ПРОТИДІЇ НЕДОБРОЧЕСНОСТІ У СУДОВІЙ СИСТЕМІ 489
ПРЯДКО О.О.
ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ 494
ПОЗАНЕНКО О.Ю.
ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОФІЦЕРІВ ГРОМАДИ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ТА ПРАВОПОРЯДКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 502

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ, ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ПРИНЦИПУ НАЛЕЖНОГО УРЯДУВАННЯ ЯК ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ ПЕНСІЇ ЗА ВІКОМ СУДАМИ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ

ДЕШКО Людмила - д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
https://orcid.org/0000-0001-5720-4459
УДК 342.7+342.9
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.1

У статті встановлено особливості застосування принципу справедливості, правової визначеності та принципу належного урядування при розгляді національними судами та Європейським судом з прав людини справ щодо призначення пенсії за віком.

Акцентується увага на тому, що саме справедливість, рівність, правова визначеність є основними елементами конституційного принципу верховенства права. Не сумісною з принципом верховенства права є ситуація, коли попри усталену практику національних судів України, а також за наявності рішення/рішень Європейського суду з прав людини у справі про призначення пенсії, у якому держава була визнана порушницею норм Конвенції – територіальні органи Пенсійного фонду України не змінюють свою практику щодо обчислення страхового стажу і в рішенні про відмову в призначенні пенсії серед підстав відмови продовжують зазначати ті, щодо яких: 1) національні суди України систематично зазначають, що вони суперечать Конституції України, принципу верховенства права, нормам законодавства України, яке розвиває положення ст. 46 Конституції України, усталеній національній судовій практиці; 2) Європейський суд з прав людини у своєму рішенні/рішеннях зазначав, що ці підстави не сумісні з нормами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практикою ЄСПЛ.

Виділено ознаки свавільного втручання Пенсійного фонду України як публічного органу державної влади в майнові права громадянина та порушення конституційного права громадянина на соціальний захист (ст. 46 Конституції України), ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: винесення територіальними органами Пенсійного фонду України рішення про відмову у призначенні пенсії за віком через не зарахування до страхового стажу особи періодів навчання на курсах водіїв за часів УРСР оскільки відсутні відомості про присвоєння кваліфікації; періодів роботи громадянина, якщо в трудовій книжці особи роботодавець робив виправлення.

Пенсійний фонд України і його територіальні органи як суб`єкти владних повноважень у сфері загальнообов`язкового пенсійного забезпечення зобов`язані: 1) тлумачити та застосовувати національне законодавство в такий спосіб, який призводить до наслідків, сумісних із принципами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з погляду тлумачення їх у практиці Європейського суду з прав людини; 2) у разі існування неоднозначного або множинного тлумачення прав та обов`язків особи в національному законодавстві – застосувати підхід, який був би найбільш сприятливим для особи; 3) не покладати надмірний тягар на громадян щодо доведення періодів страхового стажу, якщо за-

писи щодо такого стажу є в трудовій книжці особи; 4) відповідно до принципу «належного урядування», маючи у своєму розпорядженні державний апарат та владні функції, самостійно вживати всі заходи щодо збору документів та показів свідків щодо періодів страхового стажу особи, якщо вони не зазначені в трудовій книжці особи.

Розроблено такі пропозиції, спрямовані на забезпечення дотримання територіальними органами Пенсійного фонду України принципу верховенства права та його основних елементів (справедливість, рівність, правова визначеність): 1) вивчення державними службовцями – працівниками територіальних органів Пенсійного фонду України питань принципів верховенства права, справедливості, належного урядування, правової визначеності, соціальних прав людини та гарантій їх реалізації, ролі судової практики в захисті соціальних прав людини, рішень Європейського суду з прав людини як джерел права та їх ролі в забезпеченні соціальних прав людини, вивчення практики Європейського суду з прав людини в справах щодо призначення пенсій; 2) широке використання платформи HELP Ради Європи для підвищення кваліфікації державних службовців; 3) притягнення до юридичної відповідальності державних службовців – працівників територіальних органів Пенсійного фонду України, які вчинили свавільні дії і порушили гарантоване ст. 46 Конституції України право громадянина на пенсійне забезпечення; 4) ознайомлення державного службовця – працівника територіального органу Пенсійного фонду України зі змістом рішення національного суду України, яким скасовано рішення Управління Фонду про відмову у призначенні пенсії громадянину.

Ключові слова: справедливість, рівність, правова визначеність, принцип верховенства права, принцип належного урядування, соціальні права людини, право на пенсійне забезпечення, судовий захист, рішення національного суду, Європейський суд з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини, державна влада, контроль над використанням влади державою, захист людини від свавільних дій державної влади, суб`єкт владних повноважень.

Постановка проблеми

Основними елементами конституційного принципу верховенства права є справедливість, рівність, правова визначеність [1]. Конституційний Суд України в абзаці другому пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 зазначив, що діяльність правотворчих і правозастосовчих органів держави має здійснюватися за принципами справедливості, гуманізму, верховенства і прямої дії норм Конституції України, а повноваження – у встановлених Основним Законом України межах і відповідно до законів [2]. Територіальні органи Пенсійного фонду України та сам Пенсійний фонд України мають сумлінно дотримуватись цього принципу у своїй діяльності.

Водночас кількість уже винесених рішень національними судами України в справах щодо призначення пенсії за віком, у яких національні суди України скасовують рішення територіальних органів Пенсійного фонду України (далі – Управління Фонду) про відмову у призначенні пенсії за віком і зобов'язують Управління Фонду призначити таку пенсію, – зростає [3]. Складається не сумісна з принципом верховенства права ситуація, коли попри численну кількість рішень національних судів України в аналогічних справах – у рішенні про відмову в призначенні пенсії Управління Фонду серед підстав відмови продовжують зазначати ті, щодо яких національні суди України вже неодноразово зазначали, що вони суперечать Конституції України, принципу верховенства права, нормам законодавства України, яке розвиває положення ст. 46 Конституції України, судовій практиці. Серед таких підстав відмов у призначенні пенсії за віком – недостатність страхового стажу через те, що Управлінням Фонду не зараховано згідно з трудовою книжкою такі періоди: період навчання на курсах водіїв за часів УРСР, оскільки відсутні відомості про присвоєння кваліфікації; певний період роботи громадянина, оскільки рік наказу при звільненні з роботи виправлений, або є інші виправлення в трудовій книжці, зроблені роботодавцем.

Вище окреслена практика Управлінь Фонду та Пенсійного фонду України, який попри звернення громадян зі скаргами на рішення Управлінь Фонду про відмову в призначенні пенсії, не скасовує рішення Управлінь Фонду, суперечить і нормам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції) [4] і призводить до того, що, вичерпавши всі національні засоби правового захисту, особа звертається до Європейського суду з прав людини, Європейський суд з прав людини розглядає справу і визнає державу винною у порушенні норм Конвенції. На виконання рішення Суду держава має вжити не лише заходи індивідуального характеру – поновити, наскільки можливо, порушене право заявника, виплатити суму матеріальної сатисфакції, а й вжити заходів загального характеру, серед яких і змінити практику застосування законодавства України, і провести навчання осіб, які здійснюють правозастосування тощо.

Вище викладене свідчить, що обрана тема цієї статті актуальна і з практичної, і з теоретичної точки зору.

Стан наукової розробки

Питання поняття та змісту принципу справедливості, правової визначеності та принципу належного урядування досліджувалось у працях С. Бобровник, Ю. Бисаги, М. Козюбри, А. Колодія, С. Погребняка, Н. Шелевер та інших учених. Розвиток суспільних відносин, збільшення кількості рішень Управлінь Фонду про відмову в призначенні пенсій за віком, які скасовуються національними судами України, і при цьому не зміна Управліннями Фонду своєї практики з огляду на усталену судову практику в таких справах свідчить про доцільність обраної теми дослідження.

Мета цієї статті – встановити особливості застосування принципу справедливості, правової визначеності та принципу належного урядування при розгляді національними судами справ щодо призначення пенсії за віком, розробити пропозиції, спрямовані на забезпечення дотримання Управліннями Фонду та Пенсійним фондом України принципу верховенства права та його основних елементів (справедливість, рівність, правова визначеність).

Виклад основного матеріалу

Згідно зі ст. 1 Конституції України наша держава є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою [5]. Основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім`ї [6]. Статтею 46 Конституції України громадянам України гарантується право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1; 6]. Складовою конституційного права громадянина на соціальний захист є право на пенсійне забезпечення (п. 5 рішення Конституційного Суду України в справі про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання від 11 жовтня 2005 р.) [7].

Відповідно до п. 1, 6 ч. 1 ст. 92 Конституції України права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення визначаються тільки законами України [5]. Таким законом в Україні є прийнятий 5 листопада 1991 р. Закон України «Про пенсійне забезпечення» [8]. У ньому містяться норми права, відповідно до яких всім непрацездатним громадянам України гарантується право на матеріальне забезпечення за рахунок суспільних фондів споживання шляхом надання трудових і соціальних пенсій (преамбула Закону), а також призначаються трудові пенсії: пенсії за віком; по інвалідності; у разі втрати годувальника; за вислугу років (ст. 2 Закону) [8]. Особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років за наявності страхового стажу (ст. 26 Закону

України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») [9].

Згідно зі ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права [5]. Як загальновідомо, згідно з цим принципом людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями, визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Основними елементами конституційного принципу верховенства права є справедливість, рівність, правова визначеність [7]. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність (абз. 2 пп. 4.3 п. 4 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року N 213-VIII) [10].

Верховний Суд зазначає, що відповідно до змісту статті 8 Конституції України верховенство права слід розуміти, зокрема, як механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади (п. 64 Рішення Верховного Суду від 21 квітня 2021 р. №Пз/9901/32/20 (№360/3611/20) у справі щодо призначення пенсій на пільгових умовах) [11]. Пенсійний фонд України і його територіальні органи – Управління Фонду – є суб`єктами владних повноважень у сфері загальнообов`язкового пенсійного забезпечення.

Відповідно до рішення Європейського суду з прав людини у справі «Щокін проти України» Пенсійний фонд України і його територіальні органи зобов`язані тлумачити і застосовувати національне законодавство в такий спосіб, який призводить до наслідків, сумісних із принципами Конвенції з погляду тлумачення їх у практиці Європейського суду з прав людини (§52, 56 Рішення) [12].

У разі існування неоднозначного або множинного тлумачення прав та обов`язків особи в національному законодавстві, органи державної влади зобов`язані застосувати підхід, який був би найбільш сприятливим для особи (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 лютого 2020 року в справі № 520/15025/16-а) [13].

Ознаки свавільного втручання Управління Фонду як публічного органу державної влади в майнові права громадянина та порушення конституційного права громадянина на соціальний захист (ст. 46 Конституції України), ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод містять рішення про відмову в призначенні пенсії за віком Управлінь Фонду через незарахування до страхового стажу особи періодів навчання на курсах водіїв за часів УРСР, оскільки відсутні відомості про присвоєння кваліфікації; періодів роботи якщо в трудовій книжці особи роботодавець робив виправлення.

Наприклад, рішенням Головного управління Пенсійного фонду України в Одеській області №253950011879 від 13.09.2024 р. особі було відмовлено в призначенні пенсії за віком, оскільки до страхового стажу Управлінням не було зараховано період навчання на курсах водіїв за часів УРСР, оскільки відсутні відомості про присвоєння кваліфікації та період роботи тривалістю 1 рік 2 місяці 5 днів оскільки рік наказу при звільненні працівника з роботи виправлений [14]. Без урахування цих періодів страховий стаж особи склав 30 років і 10 місяців, тобто не вистачило 2 місяці для призначення особі пенсії за віком відповідно до ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове пенсійне страхування».

При цьому, у рішеннях національних судів України неодноразово зазначалось, що посилання Управлінь Фонду на відсутність інформації про присвоєння особі кваліфікації як підставу не зарахування навчання на курсах водіїв доби УРСР до страхового стажу є незаконним, адже така графа, як «кваліфікація», взагалі відсутня в бланку свідоцтв того періоду (наприклад, Рішення Сумського окружного адміністративного суду № 119021578 від 14.05.2024 [15]; Рішення Вінницького окружного адміністративного суду № 98984658 від 09.08.2021 [16]).

За доби УРСР чинними були норми Закону УРСР «Про народну освіту» від 1 жовтня 1974. Відповідно до ч. 1 ст. 47 вказаного закону для молоді, яка поступає на виробництво після закінчення загальноосвітньої школи, і для осіб, що працюють у народному господарстві і бажають здобути нову професію або підвищити кваліфікацію, організуються вечірні (змінні) професійно-технічні училища, а також курси, навчально-курсові комбінати та інші форми підготовки і підвищення кваліфікації безпосередньо на виробництві [17].

Частиною 4 ст. 48 вище зазначеного закону визначено, що особам, які пройшли навчання з нової професії або підвищили кваліфікацію безпосередньо на виробництві і успішно склали кваліфікаційний екзамен, видається свідоцтво єдиної форми про здобуту спеціальність і присвоєний розряд, клас, категорію [17]. Але внесення інформації про присвоєну кваліфікацію не було передбачено самою формою цього свідоцтва.

Отже, форма свідоцтва була єдиною, графи «кваліфікація» чи вказівки на те, що вона має зазначатися, – не було.

На підтвердження навчання на курсах водіїв громадяни України, окрім запису в трудовій книжці, можуть надавати оригінал екзаменаційної картки водія, у якій на першій сторінці зазначається, що особі було видане свідоцтво за певним номером, а на другій – зазначено дати теоретичного та практичних екзаменів, міститься інформація про загальний результат цих екзаменів, підписи членів екзаменаційної комісії, а також зазначається інформація про видане особі посвідчення за певним номером, є інша інформація, печатка. Крім цього, громадяни України можуть надавати оригінал обліково-послужної картки до військового квитка, у якому є запис про те, що особа була підготовлена в «ДОСААФ» за спеціальністю «гто-3 ст. шофер». Але в цих документах також може не міститися інформації про присвоєну кваліфікацію, тому що це не було передбачено затвердженою законодавством УРСР формою таких документів.

У справі «Суханов та Ільченко проти України» Європейський суд з прав людини зазначив, якщо суть вимоги особи пов`язана з майновим правом[1], особа, якій воно надане, може вважатися такою, що має «законне сподівання», якщо для такого права в національному законодавстві існує достатнє підґрунтя – наприклад, коли є чинний Закон, який передбачає таке право, або є усталена практика національних судів, якою підтверджується його існування (§35) [18]. У період УРСР закону, який би передбачав внесення інформації про присвоєння кваліфікації за результатами навчання на курсах водіїв у будь-який документ, – відсутній. Усталена ж практика національних судів України також свідчить, що він був відсутній [15; 16].

Тому громадянин не може бути позбавлений права на пенсію через вимогу Управлінь Фонду з наявності інформації про вище зазначену кваліфікацію, тому що внесення такої інформації до єдиного документу, який видавався за результатами проходження курсів водіїв, не було «передбачено законом».

Відповідно, порушенням принципу правової визначеності, принципу захисту «законних очікувань» та принципу належного урядування є вимога Управлінь Фонду з наявності інформації про присвоєння кваліфікації за результатами навчання на курсах водіїв доби УРСР, якщо навіть законодавством УРСР не було передбачено форми єдиного документа, у яку б така інформація про кваліфікацію мала б бути внесена.

Відповідно до п. Д ч. 3 ст. 56 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 р. №1788-XII до стажу роботи зараховується навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, в училищах і на курсах по підготовці кадрів, підвищенню кваліфікації та перекваліфікації, в аспірантурі, докторантурі і клінічній ординатурі [8]. Пунктом 8 Порядку підтвердження наявного стажу роботи для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, що був затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. №637, встановлено, що час навчання у вищих навчальних, професійних навчально-виховних закладах, навчальних закладах підвищення кваліфі-

[1] *Право на пенсію пов'язане з майновим правом.*

кації та перепідготовки кадрів, в аспірантурі, докторантурі і клінічній ординатурі підтверджується дипломами, посвідченнями, свідоцтвами, а також довідками та іншими документами, що видані на підставі архівних даних і містять відомості про періоди навчання [19].

Отже, надання таких документів при наявності відповідних записів у трудовій книжці громадянина не є імперативною вимогою. Якщо ці документи відсутні в особи, але є запис у трудовій книжці – він є достатнім для зарахування відповідного періоду до стажу роботи.

Якщо ж ці документи є в громадянина, він їх надав Управлінню Фонду, але Управління Фонду все одно відмовляє в зарахуванні періоду – такі дії Управління Фонду не сумісні з принципом належного урядування, є свавільними діями.

Таким чином, не зарахування територіальними органами Пенсійного фонду України до страхового стажу громадянина його навчання на курсах водіїв за доби УРСР з мотиву відсутності відомостей про присвоєння кваліфікації попри усталену практику національних судів України, яка зобов'язує Управління Фонду цей період враховувати, є порушенням принципу верховенства права, складовою якого є справедливість, рівність, правова визначеність, порушенням принципу належного урядування, свавільними діями Управління Фонду.

Не зарахування Управлінням Фонду до страхового стажу громадянина періоду роботи, оскільки рік наказу при звільненні з роботи виправлений – теж є свавільними діями Управління Фонду.

Так, у ситуації, за розглядом якої було винесено рішення Головним управлінням Пенсійного фонду України в Одеській області №253950011879 від 13.09.2024 р., в особи було виправлення в трудовій книжці, зроблене роботодавцем. Розглянемо більш детально цю ситуацію.

Особа була відповідно до запису в трудовій книжці звільнена відповідно до ст. 36 п. 5 Кодексу законів про працю України [20] переводом на інший суб'єкт господарювання. Відповідно за запису, який слідує за цим записом у трудовій книжці громадянина він цього ж дня є прийнятий за переводом у суб'єкт господарювання та призначений на певну посаду. З цього випливає, що страховий стаж громадянина не перервався, і цей запис свідчить, що громадянин продовжив працювати і, відповідно, період його страхового стажу продовжився.

Відповідно до наступного запису в трудовій книжці громадянин був звільнений за власним бажанням: у трудовій книжці є дата його звільнення (колонка 2), посилання на відповідну статтю пункту закону, є найменування посади особи, яка зробила запис про звільнення та ПІБ цієї особи (колонка 3), але в колонці 4 трудової книжки роботодавцем виправлено одну цифру в році наказу про звільнення громадянина. Інформація в колонках 2-3 запису свідчить про те, що громадянин працював на підприємстві і відповідно його страховий стаж тривав до цієї дати. Те, що в колонці 4 роботодавцем виправлено одну цифру в році наказу про звільнення (наприклад, цифру «7» на цифру «9», оскільки рік звільнення громадянина був 1997, а не 1977) не свідчить про те, що в цей період громадянин не працював і не мав страхового стажу. Виправлення роботодавцем однієї цифри в році наказу про звільнення працівника не може мати негативні наслідки для громадянина та впливати на його права та інтереси, а також не може бути підставою вважати відомості про трудовий стаж за цей період неправдивими.

Верховний Суд у постановах від 28.02.2018 року у справі №428/7863/17 [21], від 24.05.2018 року у справі № 490/12392/16-а [22], від 04.09.2018 року у справі №423/1881/17 [23], від 29.03.2019 року у справі №548/2056/16-а [24] зазначає, що відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 27 квітня 1993 року №301 «Про трудові книжки працівників» [25] відповідальність за організацію ведення обліку, зберігання і видачу трудових книжок покладається на керівника підприємства, установи, організації, тому власне недотримання правил ведення трудової книжки може мати негативні наслідки саме для особи, яка допустила такі порушення, а не для особи-працівника, а отже, й не може впливати на її особисті права та інтереси, і сформулював

правову позицію про те, що певні недоліки щодо заповнення трудової книжки не можуть бути підставою для неврахування відповідного періоду роботи для обрахунку стажу при призначенні пенсії [21-24].

Відтак, надана громадянином трудова книжка та записи в ній є достатньою підставою для підтвердження страхового стажу, а не зарахування Управлінням Фонду до страхового стажу періоду через виправлення роботодавцем однієї цифри в наказі про звільнення є свавільними діями Управління Фонду.

Як зазначає Верховний Суд, принцип «належного урядування», без сумніву, є дотичним до означених пенсійних спорів, адже «особа-пенсіонер чи майбутній пенсіонер, як приватна особа, не має у своєму розпорядженні ані державного апарату, ані владних функцій. Зоною відповідальності саме держави є те, щоб пенсії при призначенні були правомірно нараховані та своєчасно поновлені й виплачені. І всі помилки та прорахунки в цій сфері є саме помилками, які могли з`явитись лише як наслідок порушення принципу «неналежного урядування» (§114 Рішення Верховного Суду від 21.04.2021 №Пз/9901/32/20 (№360/3611/20) щодо призначення пенсій на пільгових умовах) [11].

Загальновідомо: у рішеннях про відмову в призначенні пенсії Управління Фонду зазначають, що громадянин може оскаржити це рішення через них до Пенсійного фонду України або до національного суду. У ситуаціях, коли вже є усталена практика національних судів України, у якій наводиться обґрунтування та зазначається, що періоди навчання на курсах водіїв доби УРСР, якщо відсутні відомості про присвоєння кваліфікації, – мають бути зараховані до страхового стажу, і періоди роботи, коли є певні недоліки щодо заповнення трудової книжки роботодавцем, – теж мають бути зараховані до трудового стажу, відмова Управлінь Фонду в призначенні пенсії є порушенням принципу верховенства права, належного урядування, а дії Управління Фонду є свавільними. Умисне порушення Управліннями Фонду права громадянина, гарантованого ст. 46 Конституції України, і спонукання громадян до оскарження рішення Управління Фонду до Пенсійного фонду України чи суду стають надмірним тягарем для громадян. Така практика Управлінь Фонду є порушенням принципу верховенства права та не належним виконанням головного обов'язку держави з утвердження і забезпечення прав людини.

Заходами, які б були запобіжниками свавільних дій Управлінь Фонду, могли б бути такі.

По-перше, вивчення державними службовцями – працівниками Управлінь Фонду та Пенсійного фонду питань принципів верховенства права, справедливості, належного урядування, правової визначеності, соціальних прав людини та гарантій їх реалізації, ролі судової практики в захисті соціальних прав людини, рішень Європейського суду з прав людини як джерел права та їх ролі в забезпеченні соціальних прав людини, вивчення практики Європейського суду з прав людини в справах щодо призначення пенсій. Для цього може бути використано платформу HELP Ради Європи, на якій у вільному доступі розміщено онлайн навчальні курси «Вступ до захисту прав людини в Європі», «Знайомство з ЄКПЛ та ЄСПЛ», «Вступ до Європейської соціальної хартії» та інші.

HELP підтримує 46 держав-учасниць Ради Європи у впровадженні Європейської конвенції з прав людини та інших стандартів прав людини на національному рівні відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів (2019)5 щодо системи ЄКПЛ в університетській освіті та професійній підготовці, яка є продовженням і замінює Rec(2004)4 [26]. HELP надає навчання щодо європейських стандартів у галузі прав людини (охоплюючи правові системи Ради Європи та ЄС) і ці знання є необхідними, ключовими для державних службовців територіальних органів Пенсійного фонду України в ситуації, коли Управління Фонду систематично виносять рішення про відмову громадянам України в призначенні пенсії за віком попри усталену в подібних ситуаціях практику національних судів України та Європейського суду з прав людини, відповідно до якої Управліннями Фонду мало б в аналогічній ситуації виноситись протилежне рішення – про при-

значення (а не про відмову у призначенні) пенсії.

По-друге, реальним має бути притягнення до юридичної відповідальності державних службовців – працівників Управління Фонду, які вчинили свавільні дії і порушили гарантоване ст. 46 Конституції України право громадянина на пенсійне забезпечення.

По-третє, ознайомлення під підпис державного службовця – працівника Управління Фонду та керівника відповідного відділу/управління зі змістом рішення національного суду України, яким скасовано рішення Управління Фонду про відмову в призначенні пенсії громадянину.

Висновки

1. Не сумісною з принципом верховенства права є ситуація, коли попри численну кількість рішень національних судів України в аналогічних справах, а також за наявності рішення/рішень Європейського суду з прав людини в справі про призначення пенсії, у якому держава була визнана порушницею норм Конвенції – Управління Фонду не змінює свою практику щодо обчислення страхового стажу і в рішенні про відмову в призначенні пенсії серед підстав відмови продовжує зазначати ті, щодо яких: 1) національні суди України систематично зазначають, що вони суперечать Конституції України, принципу верховенства права, нормам законодавства України, яке розвиває положення ст. 46 Конституції України, усталеній національній судовій практиці; 2) Європейський суд з прав людини у своєму рішенні/рішеннях зазначав, що ці підстави не сумісні з нормами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практикою ЄСПЛ.

Ознаки свавільного втручання Управління Фонду як публічного органу державної влади в майнові права громадянина та порушення конституційного права громадянина на соціальний захист (ст. 46 Конституції України), ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод містять рішення про відмову в призначенні пенсії за віком Управлінь Фонду через не зарахування до страхового стажу особи періодів навчання на курсах водіїв за часів УРСР, оскільки відсутні відомості про присвоєння кваліфікації; періодів роботи громадянина, якщо в трудовій книжці особи роботодавець робив виправлення.

2. Пенсійний фонд України і його територіальні органи як суб`єкти владних повноважень у сфері загальнообов`язкового пенсійного забезпечення зобов`язані: 1) тлумачити та застосовувати національне законодавство в такий спосіб, який призводить до наслідків, сумісних із принципами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з погляду тлумачення їх у практиці Європейського суду з прав людини; 2) у разі існування неоднозначного або множинного тлумачення прав та обов`язків особи в національному законодавстві – застосувати підхід, який був би найбільш сприятливим для особи; 3) не покладати надмірний тягар на громадян щодо доведення періодів страхового стажу, якщо записи щодо такого стажу є в трудовій книжці особи; 4) відповідно до принципу «належного урядування», маючи у своєму розпорядженні державний апарату та владні функції, самостійно вживати всіх заходів щодо збору документів та показів свідків щодо періодів страхового стажу особи, якщо вони не зазначені в трудовій книжці особи.

3. Запропоновано вживати таких заходів для запобігання свавільним діям Управлінь Фонду: 1) вивчення державними службовцями – працівниками Управлінь Фонду та Пенсійного Фонду питань принципів верховенства права, справедливості, належного урядування, правової визначеності, соціальних прав людини та гарантій їх реалізації, ролі судової практики в захисті соціальних прав людини, рішень Європейського суду з прав людини як джерел права та їх ролі в забезпеченні соціальних прав людини, вивчення практики Європейського суду з прав людини в справах щодо призначення пенсій; 2) широке використання платформу HELP Ради Європи для підвищення кваліфікації державних службовців – працівників Управлінь Фонду; 3) притягнення до юридичної відповідальності державних службовців – працівників Управління Фонду, які вчинили свавільні дії і порушили гарантоване ст. 46 Конституції

України право громадянина на пенсійне забезпечення; 4) ознайомлення державного службовця – працівника Управління Фонду та ін. зі змістом рішення національного суду України, яким скасовано рішення Управління Фонду про відмову у призначенні пенсії громадянину.

Література

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання) № 1-р/2018 від 27 лютого 2018 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/374599___751211.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) N 8-рп/2005 від 11 жовтня 2005 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KS05011?an=4&ed=2005_10_11.

3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

5. Constitution of Ukraine. URL: https://rm.coe.int/constitution-of-ukraine/168071f58b.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України № 3-рп/2012 від 25 січня 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання N 8-рп/2005 від 11 жовтня 2005 р. URL: https://ccu.gov.ua/docs/519%5Bukr.

8. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 5 листопада 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text.

9. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text.

10. Рішення Конституційного Суду України № 1-р/2020 від 23 січня 2020 року у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 р. N 213-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20#Text.

11. Рішення Верховного Суду від 21 квітня 2021 р. №Пз/9901/32/20 (№360/3611/20). URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/zs_9901_32_20.

12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Щокін проти України» від 14 жовтня 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text.

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 лютого 2020 р. у справі № 520/15025/16-а. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/87951282.

14. Рішенням Головного управління Пенсійного фонду України в Одеській області №253950011879 від 13.09.2024 р.

15. Рішення Сумського окружного адміністративного суду № 119021578 від 14 травня 2024 р. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/119021578/

16. Рішення Вінницького окружного адміністративного суду № 98984658 від 9 серпня 2021 р. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/98984658/

17. Закон УРСР «Про народну освіту» від 1 жовтня 1974. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T742778.

18. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Суханов та Ільченко проти України» 26 червня 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16#Text.

19. Порядок підтвердження наявного стажу роботи для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, що був затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. №637. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-93-%D0%BF#Text.

20. Кодекс законів про працю України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.

21. Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2018 р. у справі №428/7863/17. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_kas_vp_vid_28_02_2018_roku_u_spravi_428_7863_17/

22. Постанова Верховного Суду від 24 травня 2018 р. у справі №490/12392/16-а. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74262468.

23. Постанова Верховного Суду від 4 вересня 2018 р. у справі №423/1881/17. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_04_09_2018_roku_u_spravi_423_1881_17/

24. Постанова Верховного Суду від 29 березня 2019 р. у справі №548/2056/16-а. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ohliad_KAS_VS_ATO_VPO.pdf.

25. Про трудові книжки працівників: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 1993 року №301. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-93-%D0%BF.

26. The Council of Europe HELP online platform. URL: https://help.elearning.ext.coe.int/

Deshko L.M.

THE APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF JUSTICE, LEGAL CERTAINTY AND THE PRINCIPLE OF GOOD GOVERNANCE AS THE MAIN ELEMENTS OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW IN THE CONSIDERATION OF CASES REGARDING THE APPOINTMENT OF AN OLD-AGE PENSION BY THE COURTS OF UKRAINE AND THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The article establishes the peculiarities of the application of the principle of justice, legal certainty and the principle of good governance in the consideration by national courts and the European Court of Human Rights of cases regarding the appointment of an old-age pension.

Attention is focused on the fact that justice, equality, and legal certainty are the main elements of the constitutional principle of the rule of law. Incompatible with the principle of the rule of law is the situation when, despite the established practice of the national courts of Ukraine, as well as in the presence of the decision/decisions of the European Court of Human Rights in the case of the appointment of a pension, in which the state was recognized as a violator of the norms of the Convention, the territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine do not changes its practice regarding the calculation of insurance length of service, and in the decision on refusal to grant a pension, among the reasons for refusal, it continues to indicate those in respect of which: 1) national courts of Ukraine systematically point out that they contradict the Constitution of Ukraine, the principle of the rule of law, the norms of the legislation of Ukraine, which develops the provisions of Art. 46 of the Constitution of Ukraine, established national judicial practice; 2) The European Court of Human Rights in its decision/decisions noted that these grounds are not compatible with the norms of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the practice of the ECtHR. Signs of arbitrary intervention of the Pension Fund of Ukraine as a public body of state power in the property rights of a citizen and violation of a citizen's constitutional right

to social protection (Article 46 of the Constitution of Ukraine), Article 1 of Protocol 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: issuance of a decision by the territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine to refuse to grant an old-age pension due to non-enrollment in the person's insurance record of the periods of training at driver's courses during the Ukrainian SSR, as there is no information on the assignment of qualifications; periods of a citizen's work, if the employer made corrections in the person's work book.

The Pension Fund of Ukraine and its territorial bodies, as subjects of authority in the field of mandatory pension provision, are obliged to: 1) interpret and apply national legislation in such a way that leads to consequences compatible with the principles of the Convention on the Protection of Human Rights and fundamental freedoms from the point of view of their interpretation in the practice of the European Court of Human Rights; 2) if there is an ambiguous or multiple interpretation of the rights and obligations of a person in the national legislation, apply the approach that would be the most favorable for the person; 3) not to impose an excessive burden on citizens to prove periods of insurance experience if records of such experience are in the person's employment book; 4) in accordance with the principle of «proper governance», having the state apparatus and power functions at their disposal, independently take all measures to collect documents and witness statements regarding the periods of the person's insurance experience, if they are not indicated in the person's employment book.

The following proposals have been developed, aimed at ensuring compliance by the territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine with the principle of the rule of law and its main elements (justice, equality, legal certainty): 1) study by civil servants - employees of the territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine of the principles of the rule of law, justice, and proper governance , legal certainty, social human rights and guarantees of their implementation, the role of judicial practice in the protection of social human rights, decisions of the European Court of Human Rights as sources rights and their role in ensuring social human rights, studying the practice of the European Court of Human Rights in cases concerning the appointment of pensions; 2) wide use of the HELP platform of the Council of Europe for improving the qualifications of civil servants; 3) bringing to legal responsibility civil servants - employees of territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine, who committed arbitrary actions and violated the guarantee of Art. 46 of the Constitution of Ukraine, the citizen's right to pension provision; 4) acquainting the civil servant - an employee of the territorial body of the Pension Fund of Ukraine with the content of the decision of the national court of Ukraine, which annulled the decision of the Fund Management to refuse to grant a pension to a citizen.

Key words: justice, equality, legal certainty, the principle of the rule of law, the principle of good governance, human social rights, the right to pension, judicial protection, the decision of the national court, the European Court of Human Rights, the decision of the European Court of Human Rights, state power, control over the use of power by the state, protection of a person from arbitrary actions of state power, subject of power.

ПРОБЛЕМАТИКА ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ГАРГАТ-УКРАЇНЧУК О. М. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-1974-1226
ЮРЧИШИН Н. Г. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0001-7110-5369
УДК 341.174
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.2

У статті досліджено актуальні питання наукових та законодавчих розробок дотримання та забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. Акцентовано увагу на важливості конституційно-правового регулювання дотримання прав людини в період воєнного стану. Наголошено, що права людини є тим засобом, що обмежують публічну владу, запобігаючи її свавіллю. Саме тому права людини є характерною рисою демократичного державно-правового режиму.

Наголошується на тому, що воєнний стан доцільно розглядати як засіб відновлення умов, за яких людина може ефективно реалізувати свої права та свободи. Відповідно, права людини визначають межі діяльності публічної влади щодо введення воєнного стану та засоби, що нею використовуються. При цьому низка прав не може бути обмежена, а обмеження інших прав не може знищувати їх сутність.

Підкреслено, що права та свободи людини та громадянина охороняються не тільки на рівні національного законодавства, а насамперед Конституцією України й міжнародними документами.

Ключові слова: конституція, права людини, воєнний стан, права людини в умовах воєнного стану.

Постановка проблеми

Питання дотримання прав людини у світовому масштабі залишається актуальною в умовах сьогодення. Не існує жодної країни, яка б мала бездоганну репутацію щодо дотримання прав людини. Випадки порушень можуть відбуватися в одній країні частіше, ніж в іншій, або вони мають негативний вплив на більшу кількість населення, але навіть єдине незначне порушення – це проблема, якої не має бути і яку необхідно вирішити. Індивідуум, чиї права порушуються в тій чи іншій демократичній державі, навряд чи почуває себе комфортніше та захищеним. Тим самим країни, у яких права людини порушуються, не мають достатньо хорошої репутації щодо ситуації в цій сфері на міжнародному рівні.

Достатньо високі ризики порушення прав людини є в умовах війни, тих чи інших збройних конфліктів. Проблематика прав людини і громадянина в умовах воєнного стану є надзвичайно складною і багатоаспектною. Воєнний стан відображає такий стан суспільства, коли країна стикається з великими загрозами безпеці або переживає внутрішню чи зовнішню агресію. За таких умов виникає питання, як забезпечити безпеку нації, не порушуючи основні права та свободи людей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблематика прав людини активно обговорюється юристами-теоретиками, зокре-

ма, П. Рабіновичем, О. Скрипнюком, І. Тимченко, В. Тихим, О. Тодикою, Ю. Тодикою, О. Фрицьким, В. Шаповалом, Ю. Шемшученком, А. Кучуком та ін. Слід констатувати, що проблема забезпечення прав людини була та залишається однією з найактуальніших, особливо в умовах війни.

Формулювання завдання

Мета дослідження – розкрити питання дотримання прав людини в умовах воєнного стану, їх аналіз та можливі шляхи реалізації.

Наукова новизна полягає в теоретичному осмисленні проблеми дотримання прав людини в умовах воєнного стану та загальній характеристиці з точки зору юридичного підходу та практики застосування.

Методологія дослідження

Провідними підходами дослідження стали формально-логічний (догматичний), історико-описовий та юридичний методи наукового пізнання. При дослідженні особливостей поняття прав людини використовується як формально-логічний, так і юридичний метод наукового дослідження. Окрім цього, при з'ясуванні закріплення прав людини в численних міжнародних актах використовується історико-описовий метод наукового пізнання. За допомогою нього виявляються закономірності та виводяться поняття. Водночас, формально-логічний (догматичний) метод полягає в логічній послідовності викладу міркувань, у дотриманні законів (тотожності, несуперечності, виключення третього, достатньої підстави) та правил формальної логіки.

Виклад основних положень

Як зазначає А. Кучук, сьогодні більшість держав визнала існування невід'ємних (природних) прав людини. Це, у свою чергу, спричиняє необхідність реалізації принципу «держава для людини», а не «людина для держави» [1, с. 238]. Ця наукова позиція має важливе значення під час з'ясування питання дотримання та забезпечення прав людини в умовах воєнного стану.

Слушною є також думка про те, що основною функцією держави вважається забезпечення вищого блага для людини, тобто блаженне забезпечення життя, звідси й висловлювання: «Благо народу – вищий закон» [2, с. 347]. Тому в Конституції України чітко закріплено правові норми щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина як головного обов'язку нашої держави [3]. У такому випадку держава повинна докладати великих зусиль для виконання поставленого перед нею завдання, у тому числі і в умовах воєнного стану.

Права людини в умовах війни є невід'ємною та ключовою цінністю сучасного соціуму. Вони повинні бути захищені і гарантовані як на рівні конституційних положень, так і на рівні нормативно-правового регулювання. Зважаючи на складні сучасні реалії, викликані збройною агресією росії та її повномасштабним вторгненням на українські землі, права людини підлягають виключній охороні. Зумовлено це конституційною нормою, яка визнає найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку. Під час збройного конфлікту пріоритетність дотримання прав людини є не тільки ознакою високого рівня демократії та розвиненості суспільства, але й показником визнання особи як найвищої соціальної цінності та національного пріоритету [4, с. 96].

У Конституції України у статті 21 закріплено положення про те, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними, наприклад, право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на свободу думки і слова, право на освіту, право на працю, право на соціальний захист [3]. Однак, збройна агресія чи загроза нападу, небезпека незалежності країни її територіальній цілісності зумовлює необхідність застосування оборонних та безпекових заходів з боку органів державної влади України. Тому забезпечення прав людини в умовах воєнного стану органами публічної влади України має важливе значення з точки зору дотримання принципу верховенства права. Такі конституційні обмеження прав і свобод людини і громадянина виступають специфічним лакмусовим папірцем, інди-

катором, який дозволяє визначити ступінь свободи і захищеності людини. Оскільки, власне, комплекс обмежень, встановлених у Конституції України, найточніше характеризує відносини між державою і людиною [5, с. 35].

Розглядаючи права людини в умовах воєнного стану, передусім, необхідно з'ясувати, що ж закладено у зміст цього поняття «воєнний стан». У юридичній літературі та законодавстві надають доволі широкий перелік визначень цього поняття. Так, законодавець називає воєнний стан особливим правовим режимом, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [6].

У такому випадку, аналізуючи вищезазначене законодавче положення, можна дійти висновку про те, що:

1) правовий режим воєнного стану – це правовий режим, який запроваджується у виключних обставинах, що становлять загрозу цілісності держави, загрозу нормальному життю суспільству тощо;

2) запровадження воєнного стану жодним чином не повинно впливати на базові права громадян, що затверджені Конституцією;

3) обмежуються права лише ті, які теоретично можуть посилити негативні наслідки воєнного стану (наприклад, страйки);

4) запровадження воєнного стану відноситься до такого виду правового режиму, що пов'язаний із ймовірним запровадженням ряду спеціальних заходів, які так чи інакше визначають функціонування державних та громадських інститутів;

5) введення правового режиму воєнного стану має відповідати принципам державної, суспільної необхідності, об'єктивності, доцільності та відповідальності за можливі наслідки для держави та суспільства в цілому.

Також слід зазначити, що в цитованій дефініції визначено воєнний стан як основну правову підставу обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. Проте, слушною є наукова позиція про те, що під час дії воєнного стану можуть бути обмежені деякі права і свободи громадян з метою забезпечення оборони країни та збереження її безпеки. Однак, ці обмеження не можуть поширюватися на всі права громадян [4, с. 96].

З цього приводу, у ч. 2 ст. 64 Конституції України зазначається, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть установлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» [3].

Є очевидним, що ця конституційна норма є бланкетною, вона містить перелік статей, у яких закріплено ті права і свободи людини, які не можуть бути в будь-який спосіб обмежені навіть в умовах воєнного стану. На нашу думку, цей перелік складається не з декількох прав, а містить цілу низку, оскільки правам людини властивий фундаментальний характер: права становлять такі можливості людини, які забезпечують основоположні потреби людини, без наявності яких людина втрачає свою сутність. Саме це свідчить про високий рівень демократичних процесів держави. Як зазначає В. Сокуренко, у суспільстві, яке як найважливішу соціальну цінність сприймає людину, її внутрішню свободу та права як прояв цієї свободи, формується імперативний посил до держави та її інституцій щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина [7, с. 7].

У такому випадку будь-які обмеження прав людини, які застосовуються в період

воєнного стану, мають бути обґрунтованими, законними та необхідними і тільки з питань безпеки та захисту держави. При застосуванні обмежень прав людини важливим є відповідальність держави перед людиною за свою діяльність. Забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави незалежно від умов, навіть у воєнний стан. Отже, можемо дійти висновку про те, що на державу покладається обов'язок забезпечувати права людини, що випливає із норм Конституції України. На період дії правового режиму воєнного стану держава не може відмовитися від обов'язку щодо забезпечення та дотримання прав людини.

Незважаючи на те, що абсолютні права людини не підлягають обмеженням [1, с. 81], є ряд прав людини, які можна в законний спосіб обмежити в період воєнного стану. З цього приводу, чинна Конституція України містить перелік цих прав: право на рівність громадян перед законом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак (ст. 24); право на громадянство та його зміну (ст. 25); право на життя (ст. 27); право на повагу до гідності особи (ст. 28); право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на індивідуальні або колективні письмові звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 40); право на житло (ст. 47); право на шлюб і рівні права та обов'язки в шлюбі і сім'ї (ст. 51); рівність дітей у своїх правах незалежно від походження (ст. 52); право на захист прав і свобод у людини в суді (ст. 55); право на відшкодування коштами держави або органів місцевого самоврядування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями органів державної влади (ст. 56); право знати свої права і обов'язки (ст. 57); закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ст. 58); право на професійну правничу допомогу (ст. 59), право на відмову від виконання явно злочинних розпоряджень чи наказів (ст. 60); право не притягуватися двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне і те ж правопорушення (ст. 61); презумпція невинуватості (ст. 62); право на захист і відмову свідчити або давати пояснення чи показання щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначено законом (ст. 63) [3].

Водночас, у контексті розгляду цієї проблематики слід наголосити на важливості норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту прав людини в умовах війни. З цього приводу важливими є закони та звичаї війни, які в цей час становлять певну сукупність міжнародно-правових і моральних принципів, що регулюють права та обов'язки воюючих сторін та нейтральних держав під час війни, мета якої – усунення найбільш жорстоких форм ведення бойових дій, покращення долі поранених, хворих та військовополонених, захист мирного населення, недопущення надмірного насильства між ворогуючими сторонами як один до одного, так і осіб, які безпосередньо не беруть участь у воєнних діях [8, с. 82].

Особливої уваги заслуговують чотири Женевських конвенції, основною метою яких є встановити гуманітарні правила, яких слід дотримуватися в міжнародному збройному конфлікті. Так, наприклад, у Конвенції про захист цивільного населення під час війни перелічено дії, від яких сторони повинні утримуватися за будь-яких обставин. Сюди входять дії, які визнані такими, що порушують основні права людини, забороняється насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, заподіяння каліцтва, жорстоке поводження й тортури; захоплення заручників; наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження; а також недотримання багатьох прав на належну процедуру. Конвенція рішуче забороняє використання живого щита. Вона також передбачає, що цивільні особи не можуть бути примушені працювати на державу-окупанта, якщо не дотримано певних суворих умов (ст. 51) [9].

Разом з тим, нормами міжнародного гуманітарного права передбачено положення про те, що стосовно цивільного населення заборонено напади невибіркового характеру, а також напади в порядку репресалій, якими є напади, не спрямовані на конкрет-

ні військові об'єкти, напади, під час яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, що не можуть бути спрямовані на конкретні військові об'єкти, напади, під час яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як це вимагається згідно з додатковими Протоколами до Женевських конвенцій; і які, таким чином, у кожному такому випадку поражають воєнні об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх [10, с. 184]. Присутність або пересування цивільного населення чи цивільних осіб не можна використовувати для захисту пунктів або районів від воєнних дій, зокрема в спробах захистити військові об'єкти від нападу або прикрити воєнні, сприяти чи перешкодити їм, а тому сторонам конфлікту забороняється скеровувати пересування цивільного населення або цивільних осіб з метою спробувати захистити військові об'єкти від нападу чи прикрити воєнні операції. При проведенні певних воєнних операцій кожна з воюючих сторін повинна постійно виявляти турботу про те, щоб оберігати цивільне населення, цивільних осіб і цивільні об'єкти від нападу [11, с. 84].

Більше того, спеціальний режим захисту передбачено нормами міжнародного гуманітарного права й щодо дітей. Діти належать до категорії осіб, які користуються особливим захистом та повагою в міжнародному праві. Дітям має бути забезпечено захист від будь-яких непристойних посягань. Дітям гарантовано право на піклування та одержання допомоги [11, с. 85].

У такому випадку міжнародно-правові механізми захисту прав людини слугують своєрідною гарантією захисту та дотримання прав людини на міжнародній арені. Окрім цього, вони розраховані тільки на час ведення воєнних дій, тобто в умовах офіційно оголошеного стану війни. В інших умовах питання захисту прав людини регламентується, як правило, національним законодавством.

Як бачимо, росія намагається уникнути відповідальності та в будь-який спосіб бажає приховати міжнародні злочини, які вона вчиняє на території нашої держави. Так, наприклад, з метою уникнення відповідальності за скоєні злочини відносно цивільних осіб під час війни, Росія ще у 2019 році вийшла із Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни.

Висновки

Отже, в умовах сьогодення проблематика дотримання прав людини в умовах воєнного стану регламентується Конституцією України та Законами, Указами Президента, а також нормами міжнародного права.

Можемо констатувати, що запровадження воєнного стану відноситься до такого виду правового режиму, що пов'язаний із ймовірним запровадженням ряду спеціальних заходів, які так чи інакше визначають функціонування державних та громадських інститутів, внаслідок чого обмежуються права громадян, а тому введення правового режиму воєнного стану має відповідати принципам державної, суспільної необхідності, об'єктивності, доцільності та відповідальності за можливі наслідки для держави та суспільства в цілому. На нашу думку, воєнний стан доцільно розглядати як засіб відновлення умов, за яких людина може ефективно реалізувати свої права та свободи, і існуючі обмеження прав людини не можуть знищувати їх сутність.

Література

1. Кучук А.М. Теоретичні основи правового поліцентризму : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

2. 150 мудреців та філософів (життя. доля. вчення) : Інтелект. енциклоп. довід. у 2-х т. / ред. П. Таранов. Запоріжжя : Нарус-М, 2001. Т. 1. 848 с.

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-0%B2%D1%80#n4381.

4. Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів [Електронний ресурс]. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 4. С. 95-99. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2023_4_15.

5. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.

6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#.

7. Сокуренко, В. В. Права людини як фундаментальна цінність. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : тези доп. Всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.), МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2016. С. 7-9.

8. Казначеєв Д. Права людини в умовах збройного конфлікту (війни). Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 11 березня 2022р.). м. Дніпро, 2022. С. 81-84.

9. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

10. Білозьоров Є. В., Кіндзера Р. І. Міжнародно-правовий захист мирного цивільного населення в умовах збройного конфлікту. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 11.03.2022). Економічні науки. 2015. Випуск 30. С. 181-187.

11. Бані-Насер Ф. Міжнародно-правовий захист цивільного населення та інших категорій осіб під час збройних конфліктів. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2015. № 6. С. 79-87.

Yurchyshyn N. G.,
candidate of legal sciences, associate professor of the department of international, constitutional and administrative law of the Ivano-Frankivsk educational and scientific legal institute of the National University «Odesa Law Academy»
e-mail: nataliur1980@gmail.com

THE PROBLEM OF HUMAN RIGHTS OBSERVANCE UNDER MARTIAL LAW

The article examines topical issues of scientific and legislative developments in the area of observance and protection of human rights under martial law. The author emphasizes the importance of constitutional and legal regulation of human rights during martial law. It is emphasized that human rights are the means that limit public authority, preventing its arbitrariness. That is why human rights are a characteristic feature of a democratic state and legal regime.

The author emphasizes that martial law should be viewed as a means of restoring the conditions under which a person can effectively exercise his or her rights and freedoms. Accordingly, human rights define the limits of public authorities' activities related to the introduction of martial law and the means used by them. At the same time, a number of rights may not be restricted, and the restriction of other rights may not destroy their essence.

It is emphasized that human and civil rights and freedoms are protected not only at the level of national legislation, but primarily by the Constitution of Ukraine and international documents.

Keywords: constitution, human rights, martial law, human rights under martial law.

ЗАБОРОНА НЕЛЮДСЬКОГО І ПРИНИЗЛИВОГО ПОВОДЖЕННЯ ЯК ГАРАНТІЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

СЛІНЬКО Т.М. - кандидатка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 342.1
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.3

У статті наголошено, що заборона нелюдського і принизливого поводження є гарантією репродуктивних прав людини. Вказане набуває актуальності і значущості, оскільки особа, реалізуючи своє право на батьківство шляхом застосування репродуктивних технологій, може стикатися з поводженням, яке є порушенням приписів статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Встановлено, що в такій сенситивній сфері пацієнти можуть відчувати певний стрес, дискомфорт через висловлювання лікарями своїх міркувань щодо здоров'я пацієнта і можливості застосування репродуктивних технологій, медичних досліджень у формі, яка травмує пацієнта, наближається до межі жорстокості, але є недостатньою для того, щоб підпасти під дію вищезгаданої статті Конвенції, або навпаки, досягає мінімального рівня жорстокості і є її порушенням.

Проаналізовано правові позиції Європейського суду з прав людини щодо критеріїв мінімального рівня жорстокості у сфері репродуктивних технологій, щоб на неї поширювалася юрисдикція статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Аргументовано, що єдиний абсолютний стандарт оцінки мінімального рівня жорстокості відсутній, а така оцінка може бути лише відносною. Критеріями, за якими здійснюється вимір рівня жорстокості щодо особи, є такі: 1) тривалість поводження з потерпілим; 2) фізичні наслідки поводження з потерпілим; 3) психічні наслідки поводження з потерпілим; 4) стать потерпілого; 5) вік потерпілого; 6) стан здоров'я потерпілого; 7) тривалість впливу наслідків поводження на життя потерпілого.

Запропоновано виокремлювати такі критерії мінімального рівня жорстокості у сфері репродуктивних технологій, спираючись на які, на неї поширюватимуться юрисдикції статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: 1) систематичність відмови пацієнту в наданні вчасної медичної допомоги; 2) наявність умислу лікаря в ненаданні вчасної медичної допомоги; 3) мета (цілі) вищеокреслених дій лікаря; 4) спосіб, у який до пацієнта ставилися лікарі; 5) обґрунтованість страху пацієнта щодо свого чи плоду життя і здоров'я; 7) тривалість впливу наслідків поводження на життя потерпілого. Зазначено, що важливою для оцінки є і поведінка пацієнта, йдеться про те, чи наполегливий він у своїх діях щодо надання йому гарантованої національним законодавством медичної допомоги.

Акцентовано на тому, що наявність мети – принизити гідність особи – не є обов'язковою для кваліфікації дій як таких, що принижують гідність особи. Наголошено, що наявність декількох медичних досліджень, зроблених у різні періоди розвитку плоду, і їх суперечливість одне одному є достатніми підстави для висновку, що страх пацієнта стосовно свого чи плоду життя і здоров'я обґрунтований.

Ключові слова: репродуктивні права людини, відповідальність, гарантії прав людини і основоположних свобод, заборона нелюдського та принизливого поводження, Європейський суд з прав людини, європейські стандарти, мінімальний рівень жорстокості.

Постановка проблеми

Загальновідомо, що право на життя гарантовано ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а ст. 3 згаданого акта містить заборону застосовувати тортури, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження [1]. Більше того, задля закріплення наведеного положення в національних законодавствах держави – учасниці Ради Європи включили до своїх конституцій положення щодо гарантування кожному права на охорону здоров'я, медичну допомогу й медичне страхування, а також стосовно заборони нелюдського й такого, що принижує гідність, поводження. Як показує аналіз приписів найвищих актів країн, право кожного на медичну допомогу серед своїх структурних елементів містить і такий, як можливість застосування репродуктивних технологій за медичними показниками. З огляду на наведене гарантією цього права виступає заборона нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження.

Варто додати, що в такій сенситивній сфері, як сфера застосування репродуктивних технологій (що належить до приватних інтересів, тобто є особистою справою фізичних осіб, стосовно планування сім'ї, народження чи, навпаки, відмови від народження дітей), пацієнти часто можуть відчувати певний стрес, дискомфорт. Вказане свідчить про те, що лікарі мають це розуміти і поводитися з дотриманням етики, зберігаючи таємницю, не розголошуючи інформації тощо. Натомість вони можуть висловлювати свої міркування щодо здоров'я пацієнта й можливості застосування репродуктивних технологій у формі і спосіб, які травмують пацієнта і наближаються до межі жорстокості, у той саме час є не достатніми для того, щоб підпасти під дію вищезгадуваних положень Конвенції, або досягають мінімального рівня жорстокості і в такому разі визнаються порушенням. Наприклад, відомі поодинокі випадки, коли в результаті застосування репродуктивних технологій з'являється припущення, що плід має суттєві вади розвитку, спричинені генетичними захворюваннями, як наслідок, постає питання: зберігати вагітність чи перервати її. При цьому в низці держав – учасниць Ради Європи для переривання вагітності необхідне не припущення про генетичне захворювання плоду, а достовірне підтвердження його наявності. Звісно, вказане зобов'язує державу не лише закріпити в законодавстві процедуру проходження таких обстежень пацієнтами, а й на практиці забезпечити доступ вагітній пацієнтці до належної медичної діагностики.

Як свідчить практика Європейського суду з прав людини (справа «P.P. проти Польщі»[2], «Прайс проти Сполученого Королівства» [3], «Купчак проти Польщі» [4] та ін.), яка є джерелом права в державах – учасницях Ради Європи, національне законодавство має не лише ефективно регулювати процедуру переривання вагітності жінки, якщо є підозра на те, що плід має суттєві вади свого розвитку, а й містити чіткі критерії виміру мінімального рівня жорстокості, за наявності яких лікар може бути притягнений до відповідальності. Більше того, ці критерії мають бути не ілюзорними, а чіткими і зрозумілими, щоб існувала змога реального їх застосування на практиці.

Для повноти висвітлення питання не можна оминути й того, що наука і новітні технології, які широко використовуються, зокрема, і в репродуктивній медицині, не стоять на місці, а прогресують, з огляду на що змінюються суспільні відносини у вказаній сфері. Як наслідок, збагачується новими справами практика Європейського суду з прав людини. Більше того, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод як «живий організм», який також розвивається, що знаходить відображення і впливає на суспільні відносини у сфері репродуктивних технологій. Усе висловлене в сукупності спонукає до проведення нових досліджень із питання критеріїв виміру мінімального рівня жорстокості в цій сфері, щоб вони підпали під юрисдикцію ст. 3 Конвенції.

Стан наукової розробки проблеми

У науці конституційного права питання гарантій прав людини і основоположних свобод у сфері охорони здоров'я були в центрі уваги Ю. Бисаги, М. Бєлової, С. Булеци, Л. Дешко, М. Менджул, І. Сенюти та інших вчених. Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо права на медич-

ну допомогу, репродуктивних прав людини вивчали О. Васильченко, Л. Дешко, О. Лотюк, О. Сінькевич [5–10] та інші науковці. Водночас питання заборони нелюдського й принизливого поводження як гарантії репродуктивних прав людини не було предметом комплексних наукових досліджень.

Мета цієї статті – виявити правові позиції Європейського суду з прав людини щодо критеріїв мінімального рівня жорстокості у сфері репродуктивних технологій, тобто встановити, за яких підстав на неї поширюватиметься юрисдикція статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Виклад основного матеріалу

Приступаючи до висвітлення питання, передусім згадаємо справу «P.P. проти Польщі», що розглядалася Європейським судом з прав людини. Як випливає з її матеріалів, заявниця – мати трьох дітей скаржилась на порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Її остання дитина народилася з серйозними вадами розвитку (дівчинка була уражена синдромом Тернера). Як зазначала заявниця, «вона зазнала нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження внаслідок навмисної відмови лікарів надати їй належну медичну допомогу у вигляді вчасного пренатального дослідження, що дозволило б їй прийняти рішення стосовно продовження чи переривання вагітності в межах строків, закріплених Законом 1993 року. Вона також скаржилася на те, що лікарі ставилися до неї зневажливо і презирливо, постійно критикували її за спроби отримати доступ до пренатального тестування і за те, що вона планувала аборт як можливий вихід зі скрутного становища» [2].

У цій справі заявниця також стверджувала, що «вона зазнала додаткового примусу, оскільки усвідомлювала, що, якби відхилення були достатньо тяжкими, вона могла б просити про легальний аборт, але зробити це мала змогу лише в межах дозволених законом строків. Її чоловік також схилявся до легального аборту у випадку відхилень у плоду. Вона знала, що, якби їй не вдалося зробити аборт, їй довелося б ростити дитину, уражену хворобою на все життя. Ця сукупність обставин спричинила у неї тяжкий відчай і тривожність. Лікарі знали про часові обмеження і про її ставлення до переривання вагітності, але вони маніпулювали нею і гаяли час, попри очевидний факт, що пізніше переривання вагітності буде небезпечнішим, ніж раніше. Крім того, презирливе ставлення лікаря S.B. до заявниці було відверто висловлене у його інтерв'ю» [2]. Лікарі гаяли час і тоді, коли вона вкотре подала заяву до лікарів лікарні в T. про проведення аборту, посилаючись на результати генетичних тестів, які вона отримала в той саме день і які підтверджували наявність у плода синдрому Тернера. Заявниця стверджувала, що в лікарні відмовилися робити аборт, оскільки було вже надто пізно – плід здатен на цій стадії вижити поза тілом матері [2].

Розглянута справа, на наш погляд, піднімає декілька основних питань, які в сукупності дозволяють встановити, чи було порушено ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у сфері репродуктивних технологій: систематичність відмови вагітній пацієнтці в наданні вчасної медичної допомоги; наявність умислу лікаря в ненаданні вчасної медичної допомоги; цілі вищеокреслених дій лікаря і встановлення факту того, чи була серед них мета перешкодити вагітній пацієнтці у доступі до легального аборту. Крім того, одним із ключових було питання способу, у який ставилися лікарі до вагітної пацієнтки, у тому числі: наявність чи відсутність принизливих зауважень щодо її спроб отримати медичну інформацію і результати медичних досліджень, на які вона відповідно до національного законодавства мала законне право (зокрема, на безоплатній основі), утримання протягом кількох днів у лікарні без пояснень, а лише для того, щоб зробити прості аналізи, не пов'язані з необхідним генетичним тестуванням плоду, недоступність генетичного тестування в багатьох регіонах країни.

Звісно, згадана справа у практиці Європейського суду з прав людини (далі – Суд) – це лише один із прикладів. Розглядаючи

подібні випадки, Суд у своїх рішеннях неодноразово зазначав, що погане поводження, щоб підпасти під дію ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, має досягти порогу мінімального рівня жорстокості. Однак, як свідчать рішення Суду у справах «Прайс проти Сполученого Королівства» [3], «Яллох проти Німеччини» [11], «Купчак проти Польщі» [4], єдиного стандарту оцінки мінімального рівня жорстокості немає і бути не може – така оцінка може бути лише відносною. Критеріями, за якими здійснюється вимір рівня жорстокості щодо особи, є такі: 1) тривалість поводження з потерпілим; 2) фізичні наслідки поводження з потерпілим; 3) психічні наслідки поводження з потерпілим; 4) стать потерпілого; 5) вік потерпілого; 6) стан здоров'я потерпілого.

Наприклад, у рішенні у справі «Лабіта проти Італії» Суд оцінює поводження як «нелюдське» за такими критеріями: 1) воно було умисним; 2) тривало протягом багатьох годин; 3) спричинило наявні тілесні ушкодження; 4) спричинило сильне фізичне чи психічне страждання [12].

В інших рішеннях Суд поводження визнав «таким, що принижує гідність» особи, застосувавши такі критерії: 1) спричинило в потерпілих відчуття страху, муки і неповноцінності; 2) здатне принизити їх; 3) здатне образити їх.

При цьому з практики Суду випливає, що, хоча мету і треба брати до уваги, особливо якщо вона чітко може бути виявлена, при кваліфікації дій як таких, що принижують гідність людини, її наявність не є обов'язковою.

Що стосується такої сенситивної сфери, як сфера репродуктивних технологій, і такого питання, як переривання вагітності в разі суттєвих вад розвитку плоду, Європейський суд з прав людини в рішенні у справі «R.R. проти Польщі» наголошує, що обставини цієї справи свідчать, що заявниця, будучи на 18-му тижні вагітності, отримала підтвердження ймовірності того, що її плід був уражений невідомими відхиленнями [2]. Далі постає питання, чи можна вважати її страх безпідставним. Суд наголошує, що в пацієнта має бути наявність страху і доказ того, що для страху є вагомі підстави.

Звісно, у певних випадках одного дослідження, можливо, буде і не достатньо, але якщо має місце ситуація, подібна тій, що в заявниці у вищезгаданій справі – наявність декількох досліджень, зроблених у різні періоди розвитку плоду, і всі вони не суперечили одне одному, це свідчить про те, що підстави для страху в заявниці є і вони обґрунтовані.

У справі «R.R. проти Польщі» вагітна пацієнтка систематично й наполегливо намагалася отримати доступ до генетичного тестування, яке могло б достовірно визначити, чи має її плід генетичні захворювання, задля того, щоб мати змогу прийняти вільно рішення, зберігати вагітність чи ні. Пацієнтка застосовувала комплексні методи: систематичні численні відвідування лікарів, письмові заяви, скарги, тобто позиція пацієнтки була активною, а її прагнення прийняти усвідомлене рішення щодо аборту – чітким і спиралося на виявлення факту, має плід важке генетичне захворювання чи ні.

Із справи випливає, що для оцінки, чи було порушення статті 3 Конвенції, необхідно встановити, чи було надано пацієнтці доступ до медичних досліджень, які могли б об'єктивно встановити наявність чи відсутність захворювання. Важлива також і оцінка поведінки пацієнта: чи наполегливий він у своїх діях щодо доступу до таких досліджень.

Серед обставин цієї справи ключовою виступала і поведінка лікарів, яка полягала в тому, що лікарі: 1) вводили пацієнтку в оману, змушуючи її повірити, що вона пройде необхідне тестування; 2) неодноразово направляли її до інших лікарів, закладів охорони здоров'я, місце розташування яких було далеко від місця проживання вагітної; 3) госпіталізували її на кілька днів без жодної очевидної клінічної мети. Європейський суд з прав людини кваліфікував такі дії лікарів, як марнування часу, плутанину, відсутність належного консультування, відсутність належного інформування пацієнтки [2].

У розглянутій справі також звертає на себе увагу той факт, що вагітна пацієнтка, лише вдавшись до хитрощів за порадою професора K.Sz., була поміщена до лікарні у Лодзі, повідомила завідомо неправдиву

інформацію (за порадою лікаря K.Sz.) про наявність невідкладного стану – і все це заради того, щоб їй зробили тестування щодо генетичні ураження плоду на 23-му тижні вагітності, бо в іншому випадку вона б так і не отримала б доступу до такого тестування. Також важливим є те, що результати вона отримала не відразу, а ще через 2 тижні. Як наслідок, вона була позбавлена можливості прийняти усвідомлене рішення щодо вагітності і не змогла зробити легального аборту – встановлені законодавством строки для його продовження сплили. Поглибленню страждань вагітної пацієнтки сприяло й те, що національним законодавством гарантувалася доступність діагностичних послуг із генетичного тестування її плоду, а на практиці все було навпаки.

Отже, порушенням ст. 3 Конвенції є ситуація, коли за наявності медичних досліджень, застосовуючи які можна об'єктивно і у спосіб, зумовлений сучасною медичною наукою і технологіями, встановити, чи була правильною первинна діагностика, лікарі перешкоджають пацієнту в доступі до таких досліджень чи не надають такого доступу. Більше того, держава має забезпечити, щоб не виникало ситуацій, коли через брак обладнання, медичної кваліфікації або фінансування неможливо більше проводити ту або іншу медичну діагностику.

Висновки

Спираючись на результати вивчення практики Європейського суду з прав людини, можемо стверджувати наступне.

1. Єдиний абсолютний стандарт оцінки мінімального рівня жорстокості відсутній, а така оцінка може бути лише відносною. Критеріями, за якими здійснюється вимір рівня жорстокості щодо особи, є: 1) тривалість поводження з потерпілим; 2) фізичні наслідки поводження з потерпілим; 3) психічні наслідки поводження з потерпілим; 4) стать потерпілого; 5) вік потерпілого; 6) стан здоров'я потерпілого; 7) тривалість впливу на життя потерпілого.

2. Виокремлено такі критерії мінімального рівня жорстокості у сфері репродуктивних технологій, за наявності яких на неї поширювалася юрисдикція статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: 1) систематичність відмови пацієнту в наданні вчасної медичної допомоги; 2) наявність умислу лікаря у ненаданні вчасної медичної допомоги; 3) мета (цілі) вищеокреслених дій лікаря; 4) спосіб, у який до пацієнта ставилися лікарі; 5) обґрунтованість страху пацієнта щодо свого чи плоду життя і здоров'я; 7) тривалість впливу наслідків на життя потерпілого.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

2. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «P.P. проти Польщі». URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-104911.

3. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Прайс проти Сполученого Королівства». URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59565.

4. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Купчак проти Польщі». URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103037.

5. Ventskivska I.B., Deshko L.M., Lotiuk O.S., Vasylchenko O.P., Narytnyk T.T. Mandatory vaccination of medical personnel against COVID-19: european standards of its introduction. *Reproductive Endocrinology*. 2022. №65. P. 108–112.

6. Deshko L., Bysaga Y., Vasylchenko O., Nechyporuk A., Pifko O., Berch V. Medicines: technology transfer to production, cession of ownership rights for registration certificates and transfer of production in conditions of modern challenges to international and national security. *Georgian medical news*. 2020. №10. P. 180-184.

7. Бисага Ю., Дешко Л., Нечипорук Г. Міжнародна безпека, національна безпека, конституційна безпека: теоретико-правові підходи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. №4. С. 43-49.

8. Deshko L., Lotiuk O., Sinkevych O, Kravtsova Z., Kudriavtseva O., Cherniak, I. The human right to quality medical care: changing the paradigm of international cooperation between states and interaction of public authorities and local self-government in foreign

countries. *Georgian medical news*. 2021. Vol. 319. P. 160-165.

9. Дешко Л. Правове регулювання господарювання в сфері охорони здоров'я: проблеми вдосконалення спеціального законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 5. С. 57–62. 17.

10. Deshko L., Vasylchenko O., Sherbak I., Galai V., Medvid A. Ukraine's international liabilities on initiation of measures for public health protection and the role of local authorities in implementation of health care policy. *Georgian medical news*. 2021. Volume 312. P. 163–168.

11. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Яллох проти Німеччини». URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76307.

12. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Лабіта проти Італії». URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58559.

Slinko T.M.

PROHIBITION OF INHUMAN AND DEGRADING TREATMENT AS A GUARANTEE OF HUMAN REPRODUCTIVE RIGHTS: LEGAL POSITIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The article states that the prohibition of inhuman and degrading treatment is a guarantee of human reproductive rights. By exercising his right to parentage through the use of reproductive technologies, a person may be subjected to treatment that violates Article 3 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. In such a sensitive area, patients may feel a certain stress, discomfort, doctors may express their opinions about the patient's health and the possibility of using reproductive technologies in a form that injures the patient, approaches the border of cruelty, but is not enough to fall under the action above the specified provision, or vice versa – reaches the minimum level of cruelty and is a violation of the above-mentioned article of the Convention.

The article reveals the legal positions of the European Court of Human Rights regarding the criteria for the minimum level of cruelty in the field of reproductive technologies, so that it is covered by the jurisdiction of Article 3 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It was established that there is no single absolute standard for assessing the minimum level of cruelty - such an assessment can only be relative. The criteria used to measure the level of cruelty to a person are as follows: 1) duration of treatment of the victim; 2) physical consequences of treatment of the victim; 3) mental consequences of treating the victim; 4) gender of the victim; 5) age of the victim; 6) state of health of the victim; 7) duration of impact on the victim's life.

The following criteria for the minimum level of cruelty in the field of reproductive technologies to be covered by the jurisdiction of Article 3 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms have been identified: 1) systematic denial of timely medical care to the patient; 2) presence of the doctor's intention in providing timely medical assistance; 3) the goal (goals) above the outlined actions of the doctor; 4) the way doctors treated the patient; 5) the validity of the patient's fear of his or her life and health; 7) the duration of the impact of the consequences on the life of the victim. It is noted that the behavior of the patient is also important – whether he is persistent in his actions regarding the provision of medical care guaranteed by national legislation.

It is emphasized that the presence of a goal - to degrade the dignity of a person - is not mandatory for the qualification of actions as degrading the dignity of a person. The presence of several medical studies made in different periods of fetal development, and if they all do not contradict each other, indicate that the patient's fears are well-founded.

Key words: human reproductive rights, responsibility, guarantees of human rights and fundamental freedoms, prohibition of inhuman and degrading treatment, European Court of Human Rights, European standards, minimum level of cruelty.

ПРАВА ДИТИНИ НА СВОБОДУ, ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ ТА ЗАХИСТ ГІДНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

ВАРГА Тетяна Михайлівна - аспірантка кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
https://orcid.org/0009-0000-7720-5213
УДК 342. 7
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.4

Досліджено права дитини на свободу, особисту недоторканність та гідність, які порушуються російськими загарбниками на окупованих та прифронтових територіях, де ведуться бойові дії. Наголошено, що діти все частіше стають не випадковими жертвами війни, а є умислом Російської Федерації знищити український народ. Доведено, що внаслідок російської агресії діти зазнають порушень своїх основних прав, закріплених у Конституції України та нормах міжнародного права. Встановлено, що з початком повномасштабного вторгнення загрозливих масштабів набули незаконні депортації та примусове переміщення дітей на територію агресора та на інші території, підконтрольні росії, передавання маленьких українців на виховання в російські родини. З'ясовано, що серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав дитини є мілітаризація українських дітей, перетворення їх на об'єкти військової пропаганди. Наголошено, що російська окупаційна влада безцеремонно зневажає всі взяті на себе зобов'язанням щодо законів та звичаїв ведення війни, передбачених Женевською конвенцією та Факультативним протоколом до Конвенції ООН про права дитини. Доведено, що росія системно використовує дітей в інтересах свого режиму, перетворюючи їх на ворогів власної батьківщини. Заборона використання української мови та знищення книжок українською, запровадження освіти російською мовою – це політика агресора, яка спрямована на викорінення національної ідентичності в дітей.

Проаналізовано механізми захисту дітей від усіх форм фізичного та психологічного насильства. Показано, що Україна разом з міжнародними організаціями створює національні центри захисту дітей, спеціальні платформи, загальнонаціональні програми, служби пошуку зниклих дітей, повернення викрадених дітей; організовує евакуацію дітей з окупованих та прифронтових територій, на яких ведуться бойові дії; забезпечує ефективний юридичний захист та доступ до правосуддя; надає психологічну, медичну та гуманітарну допомогу; влаштовує дітей-сиріт у державні заклади.

Ключові слова: права дитини, свобода, особиста недоторканність, гідність, російська агресія, порушення прав, механізми захисту.

Постановка проблеми

У Конституції України чітко закріплено, що утвердження і забезпечення прав та свобод людини і громадянина є головним обов'язком нашої держави. У частині 2 статті 64 Конституції встановлений перелік прав та свобод, що не можуть бути порушені в жодному випадку, серед яких головними є право на життя, на повагу до гідності людини, на свободу та особисту недоторканість. Право на свободу і право на особисту недоторканність є окремими правами, проте вони тісно пов'язані між собою. Закріплення права на свободу та особисту недоторканність бере свій початок від Великої Хартії Вольностей. На міжнародному рівні право на свободу та особисту недоторканість уперше було закрі-

плено в Загальній декларації прав людини, у якій встановлено, що «кожна людина має право на життя, на свободу та особисту недоторканність» (стаття 3). Наступні статті декларації закріплюють, що «ніхто не повинен бути в рабстві або в підневільному стані»; «ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність». Ці права гарантуються міжнародним правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом, що застосовуються не лише в мирний час, але й під час війни. Право на свободу та особисту недоторканність є загальновизнаним; воно міститься в усіх загальних міжнародних та регіональних конвенціях із прав людини. Російська Федерація, яка є державою-учасницею Женевської конвенції, повинна дотримуватись своїх обов'язків, однак вона зухвало порушує всі норми міжнародних декларацій та норм міжнародного гуманітарного права.

Стан дослідження проблеми

Права дитини все частіше стають предметом наукових досліджень українських науковців, серед яких Б. Андрусишин, М. Баймуратов, Ю. Бисага, Л. Волинець, В. Костицький, Л. Лабенська, О. Наливайко, М. Орзіх, Н. Оніщенко, Н. Опольський, Т. Симоненко, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Скакун, Ю. Шемчуженко. Питання порушення прав і свобод дитини набрало особливої актуальності під час повномасштабного вторгнення російських окупантів на територію України. Нормативно-правові аспекти забезпечення та захисту прав дитини в умовах війни досліджували О. Барабаш, М. Гнатовський, А. Мацько, І. Пирога, В. Репецький, М. Сірант, Л. Тарасенко, Д. Чижов та ін. Кількість наукових публікацій на цю тему зростає, але проблема щодо механізмів захисту дітей залишається досі не розкритою.

Метою нашої розвідки є дослідження прав дитини на свободу, особисту недоторканність та гідність, порушуваних російським агресором на тимчасово окупованих територіях, та визначення механізмів захисту дитини міжнародним та національним правом.

Виклад основного матеріалу

Права дитини за законодавством України визначені низкою нормативно-правових актів, які спрямовані на забезпечення, реалізацію та захист прав дитини в нашому суспільстві. Згідно зі статтею 52 Конституції України «Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом». Основним законом у нашій державі, який захищає права та інтереси дитини, є Закон України «Про охорону дитинства», яким передбачено право на захист від усіх форм насильства. Кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Відповідно до Конвенції про права дитини: «Всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною забезпечуються без будь-якої дискримінації. В усіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її прав та незаконного посягання на її честь і гідність» [1], Російські збройні сили системно порушують Конвенцію ООН про права дитини.

Внаслідок воєнної агресії Російської Федерації проти України кожна без винятку українська дитина зазнала порушень своїх основних прав, законодавчо закріплених у Конституції України та нормах міжнародного права. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець у спеціальній доповіді «Нерозквітлі» [2] зазначає, що «бойові дії та окупація супроводжуються порушенням прав та свобод дитини, серед яких право на життя, на безпеку в умовах бойових дій та війни, на освіту, на здоров'я та розвиток особистості, право бути із сім'єю, а також право на турботу і захист з боку держави». «Ми вперше зафіксували факт катування дітей», – заявив омбудсмен. На Херсонщині було виявлено окрему дитячу камеру, де утримували неповнолітніх осіб. Військові давали дітям воду через день та практично не годували, також застосовували психологічний тиск. Усі ці порушення системно вчиняються на окупованих територіях, що є воєнними злочинами або злочинами проти людяності.

Але це не весь перелік порушених прав. Резолюцією Ради Безпеки ООН 1261 [3] на міжнародному рівні було визначено грубі порушення прав дитини під час збройних конфліктів: вбивства та каліцтва дітей; зґвалтування та інші форми сексуального насильства проти дітей; викрадення і примусове переміщення дітей; вербування і використання дітей у збройних конфліктах; напади на школи, лікарні та захищених осіб, які пов'язані з ними; відмова у доступі до гуманітарної допомоги.

На тимчасово окупованих та прифронтових територіях України, де ведуться активні бойові дії, найбільше страждають діти. Російська влада створює гуманітарну кризу в окупованих населених пунктах. На окупованих територіях діти часто страждають від голоду через навмисні дії від військових, які захоплюють склади та обкрадають магазини з продуктами, дитячим харчуванням, відбирають їжу в місцевих жителів, не пропускають гуманітарну допомогу, перешкоджають виїзду батьків з дітьми на безпечні території. Діти, які довго перебувають у бомбосховищах, не завжди мають належне харчування, питну воду та санітарно-гігієнічні умови. Через відсутність сонячного світла в дітей розвиваються хвороби [4]. Військові росії порушують право дітей на охорону здоров'я. Вони обстрілюють лікарні, забирають ліки, у такий спосіб ускладнюють доступ дітей до своєчасних медичних послуг. Діти народжуються в складних умовах, немовлята помирають. Росія навмисно створює на окупованих територіях гуманітарні кризи. «Новонародженим до шести місяців практично немає що їсти. Немає сумішей, у породіль пропало молоко від стресу. У дитячого харчування дуже малий термін зберігання, таку допомогу волонтерам треба завозити постійно. Але ввезення гуманітарної допомоги блокується, фури просто розвертають на російських блокпостах», – зазначають дослідники у звіті благодійного фонду «Голоси дітей» [5].

Через ненадання російською стороною гуманітарних коридорів було майже неможливо провести евакуацію дітей з усіх дитячих будинків та інтернатів. Російська влада викрадала дітей та примусово переміщувала їх на територію агресора з метою незаконного всиновлення. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень [6] закріплює положення, що викрадення та приховування місця перебування зниклої особи є однією із форм позбавлення свободи. Відповідно до статті 2 цієї Конвенції: «насильницьким зникненням уважається … викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави» (ст. 2). «Систематична практика насильницьких зникнень є злочином проти людства, що тягне за собою наслідки, передбачені міжнародним правом» (ст.5).

Окупанти примусово вивозили дітей у табори або санаторії для перевиховання під виглядом відпочинку, диспансеризації чи надання медичної допомоги, залучаючи їх до мілітарних організацій. Неповнолітніх змушували вступати до «Юнармії», видавали їм російські паспорти, насаджуючи їм ненависть до України. Відповідно до статті 49 Женевської конвенції (IV): «Забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні» [7]. Про заборону примусово переміщувати та незаконно депортувати українських дітей йдеться у Звіті експертної місії, утвореної згідно з Московським механізмом ОБСЄ, Про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до російської федерації, від 4 травня 2023 року: «Навіть якщо окупація території є короткотерміновою, тобто триває лише кілька годин, діти, які потрапили до рук російської воюючої сторони, будуть захищені заборонами, викладеними в ЖК-IV, допоки їхня особиста ситуація залишається під впливом внаслідок цієї окупації, наприклад, якщо їх вивезли на іншу територію, підконтрольну окупаційній владі, або перемістили на територію російської окупаційної держави» [8, с. 24–25].

Дослідники Регіонального центру прав людини зафіксували випадки примусового вивезення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у табори перевиховання на територію Білорусі. Більше двох тисяч маленьких українців, від п'яти до сімнадцяти років, під приводом оздоровлення російська окупаційна влада відправила до білоруських закладів. Ці випадки також можна розглядати як факт депортації. У таборах порушувалося право на особистий простір – дітям забороняли зачинятися самим у кімнаті, виходити за межі табору, а з часом також вимагали залишати кімнати відчиненими на ніч. У дітей забирали телефони. Спілкування з близькими та рідними, які залишалися в окупації, було забороненим. Кожен день розпочинався з російського гімну. Обов'язковим було відвідування «гуртків», на яких дітям розповідали історію росії, змінені історичні факти. Звучали наративи про те, що в росії краще й Україна покинула їх, агітували робити російські паспорти та вступати до російських закладів військового спрямування, були випадки і вручення повістки в 17 років [9]. Білорусь не розглядає українських дітей як українців, а вона їх розглядає як нових «російських» громадян. Примусове нав'язування російського громадянства, російської ідентичності лежить в основі дискримінаційного переслідування – як злочину проти людяності до українських дітей. Регіональний центр прав людини разом з організаціями Freedom House та Центр прав людини «Zmina» подали нове подання до Міжнародного кримінального суду (МКС) щодо злочинів проти дітей [10]. Воно стосується мілітарного перевиховання українських дітей, зокрема, на території Білорусі. За словами правозахисників, уперше в історії міжнародних судів та трибуналів мова йде про так зване дискримінаційне переслідування дітей. Тобто це політика перевиховання, яку проводять росія та Білорусь з метою знищення української ідентичності.

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [11] визначає дії, що здійснюються із наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку, геноцидом. У статті II цієї Конвенції вказується, що під геноцидом розуміється будь-яке з таких діянь, серед яких – примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи. Росія систематично вдається до таких дій на окупованих територіях. Країни-учасниці цієї Конвенції мають запобігти актам геноциду і карати за них під час війни та в мирний час.

За словами Генерального прокурора, в Україні з початку повномасштабного вторгнення зареєстрували близько 4 тисячі злочинів, які вчинили російські окупанти проти дітей. Злочини стосуються не лише примусової депортації та викрадення, але й сексуального насильства щодо дітей. «Серед наведених фактів сексуального насильства є такі види сексуального насильства: зґвалтування, каліцтво або насильство над статевими органами, примусове оголення, погрози спробою зґвалтування і примус дивитися на сексуальну наругу над близькими особами», – зазначають в Офісі Генерального прокурора [12]. Російські військові вчиняють злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Так, після звільнення окупованих міст і сіл стало відомо про випадки зґвалтувань окупантами дітей, у тому числі немовлят, використання дітей у порнографічних матеріалах.

Врятовані українські діти розповідають про страшні речі, які з ними робили росіяни. Вони намагалися психологічно тиснути на дітей, максимально їх калічити. Психологічні дослідження показали, що діти страждають від таких проблем, як: тривожний розлад, посттравматичний стресовий розлад, депресія, добровільна соціальна ізоляція, небажання розмовляти. Психічні розлади насправді є «нормальною реакцією на ненормальні події». Довготривалий вплив насильства на дітей підвищує «ризик розвитку багатьох і нерідко тривалих форм фізичної, психологічної та соціальної дезадаптації». Психологічна травма часто загострюється дуже сильно і важко загоюється протягом років [13].

Від початку збройної агресії Російської Федерації проти України на тимчасово окупованих територіях на сході держави конституційний лад фактично припинив своє існування. За таких умов Україна не може гарантувати додержання прав дитини на цій території в повному обсязі, оскільки держав-

ні органи влади не мають доступу до них. Однак, влада разом із міжнародною спільнотою робить усе можливе щодо відновлення та захисту прав українських дітей. Україна, відповідно до умов свого національного законодавства, вживає всіх необхідних заходів для допомоги дітям у психологічній, фізичній та соціальній реабілітації, залучаючи для співробітництва відповідні організації, зокрема заклади охорони здоров'я, соціальні служби, правоохоронні органи та громадянське суспільство.

Вивчаючи питання захисту прав дітей в умовах війни, було з'ясовано, що наша держава дотримується всіх міжнародних стандартів. Як результат, Україна є учасницею низки міжнародних договорів у сфері забезпечення прав дитини. Важливим напрямком діяльності держави у сфері захисту дитинства є покращення чинного законодавства, у тому числі й імплементація норм міжнародного права. Особливе значення відіграє ратифікація багатьох міжнародних актів. Конвенція ООН про права дитини, яка є основним документом, що визначає правові стандарти у сфері захисту прав дитини, була ратифікована Україною ще в 1991 році. Україною ратифіковано низку інших міжнародних документів: Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (2003 р.), Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (2000 р.), Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (2012 р.). На національному рівні розроблений і прийнятий Закон України «Про охорону дитинства» (2001 р.), Закон України Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року (2009 р.).

Однак, законодавство України не містить механізмів захисту порушених під час воєнних дій окремих видів прав і свобод дітей. Через відсутність механізмів їх реалізації та невідповідність реаліям сьогодення наявні в законах гарантії не мають практичного застосування. Тому порушені права дітей під час війни потребують захисту та відновлення за допомогою міжнародної спільноти. Відповідно до статті 38 Конвенції про права дитини: «Держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними» [1].

Повномасштабне вторгнення російського агресора заставило державу вжити всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства. Першим кроком стало утворення координаційного штабу з питань захисту прав дитини, головним завданням якого є «координація дій органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо організації евакуації дітей, зокрема дітей з інвалідністю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, неповнолітніх дітей, що проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, які влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, які перебувають під опікою, піклуванням, які влаштовані до сімей патронатних вихователів, з небезпечних територій, а також створення безпечних умов для їх перебування» [14] . У травні 2023 року було створено Центр захисту прав дитини [15] – це міжвідомчий центр для дітей, котрі стали жертвами злочинів чи були їхніми свідками. Представники органів державної влади розробили комплексний план дій Bring Kids Back UA., що об'єднує зусилля державних органів України, міжнародних, громадських організацій та небайдужих громадян, які готові працювати для того, щоб повернути на батьківщину всіх незаконно депортованих українських дітей. Важливу роль у цьому контексті має створена в Україні платформа «Діти війни» [16]. Це єдина державна платформа, яка надає актуальну зібрану інформацію про дітей, які постраждали внаслідок війни росії проти України (загиблі, поранені, зниклі безвісти, депортовані), та тих, кого вдалося розшукати і врятувати. Створено службу порятунку дітей Child Rescue, де кожна дитина, яка зазнала сексуального насильства, буде мати можливість для відновлення повноцінного життя [17]

Українська влада упроваджує механізми відновлення та захисту прав українських дітей. Захист прав дітей в Україні здійснюється:

– органами внутрішніх справ, зокрема поліцією, яка організовує евакуацію дітей з прифронтових територій та на яких ведуться бойові дії; бере участь у пошуку безвісти зниклих дітей, у реалізації заходів щодо окупованих територій повернення незаконно депортованих російсько владою дітей; організовує надання гуманітарної допомоги сім'ям з дітьми; проводить профілактичну роботу з дітьми; здійснює фіксацію правопорушень російськими окупантами, які є міжнародними злочинцями;

– органами опіки та піклування, які ведуть облік і пошук дітей, які залишилися без нагляду батьків, а також з урахуванням певних обставин вибирають місце їх подальшого влаштування; здійснюють контроль за захистом прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб та за умовами, у яких вони проживають, а також вихованням і освітою.

– прокуратурою, яка розслідує воєнні злочини; бере обов'язкову участь у судових засіданнях при розгляді справи про захист прав дитини в Україні; має право подавати позов про поновлення порушених прав дитини, скасовувати незаконні рішення про всиновлення дитини російськими громадянами тощо.

Першого червня 2023 року Офіс Генерального прокурора, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України, Міністерство соціальної політики України підписали спільний документ, давши старт пілотному проєкту «Імплементація міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у правову систему» [18]. З цієї нагоди Міністр внутрішніх справ Ігор Клименко зазначив: «Правоохоронці, органи юстиції та соціальні працівники сьогодні – це єдиний кулак на юридичному фронті. Наш спільний виклик – захищати права та законні інтереси дітей. Сьогодні ми запускаємо процес формування необхідної компетенції всіх учасників юридичного процесу за участі дітей. Змінюючи підходи в досудовому розслідуванні та судовому провадженні стосовно неповнолітніх, наближаємося до стандартів Євросоюзу». Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, – результат спільної роботи Офісу Генпрокурора, українських та міжнародних експертів за підтримки Ради Європи, ОБСЄ, Комітету ООН з прав дитини, представництва ЮНІСЕФ в Україні. Проєкт покликаний адаптувати кримінальний процес до потреб дітей, сприяти їхній реінтеграції та реабілітації. «Тільки спільними зусиллями можна збудувати систему, де інтереси дитини будуть захищені та матимуть першочергове значення. Поки Збройні сили виборюють для наших дітей спокійний сон та мирний ранок, маємо діяти, щоб запобігти подальшій ескалації злочинності в дитячому середовищі. При цьому слід пам'ятати, що працюємо з найвразливішими категоріями – дітьми, чиє дорослішання співпало з реаліями боротьби з агресором», – зазначив Генпрокурор [19].

Офіс Генерального прокурора впроваджує найкращі світові практики в розслідуванні воєнних злочинів, застосовуючи принципи Кодексу Мурад. Кодекс Мурад [20]– «Глобальний кодекс поведінки для осіб, які збирають та використовують інформацію про систематичне сексуальне насильство в умовах конфлікту», заснований на міжнародному праві, зокрема на основоположних правах людини – правах потерпілих на гідність, приватність, здоров'я, безпеку, доступ до правосуддя, правду та на ефективний юридичний захист. Перше і найголовніше в ньому – до постраждалої особи необхідно ставитися з повагою. Надзвичайно важливим елементом реалізації такої політики стало створення центрів захисту для дітей, які постраждали чи стали свідками злочинів. Заклади працюють за моделлю Барнахус (будинок для дітей) [21], що поєднує систему правосуддя та соціальну сферу. Там враховані всі головні міжнародні практики із проведення слідчих дій та соціально-психологічної підтримки в процесі правосуддя дітей. Такий підхід захищає дитину під час проведення процесуальних дій та звільняє від необхідності брати участь у судовому засіданні. Сьогодні цю модель визнано кращою практикою із захисту та подолання наслідків від насильства, якого зазнала дитина.

Висновки

Українська держава вживає всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства. На сьогодні в Україні на основі міжнародних договорів створено нормативно-правову базу для захисту дітей, у тому числі і в умовах війни, яка складається з українського законодавства та норм міжнародного права. Важливим напрямком діяльності нашої держави у сфері захисту прав дитини в умовах воєнного стану є внесення змін до чинного законодавства, імплементація норм міжнародного права, ратифікація конвенцій.

Держава разом з міжнародними організаціями створює механізми захисту дітей, які стали жертвами воєнних злочинів російських окупантів. Вкрай важливою для України стало посилення міжнародного співробітництва щодо повернення викрадених та примусово переміщених дітей на територію агресора та дітей, які залишились без піклування батьків на тимчасово окупованих територіях; сприяння евакуації дітей з прифронтових територій, на яких ведуться бойові дії; влаштування дітей-сиріт у державні заклади; відновлення прав дітей на освіту; сприяння захисту дітей, потерпілих від сексуального насилля з боку російських військових; створення дружніх до дітей процедур правосуддя; надання психологічної, медичної та гуманітарної допомоги.

Література

1. Конвенція про права дитини № 995_021 в редакції від 16.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

2. Дмитро Лубінець. Нерозквітлі. Спеціальна доповідь. URL: https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad.

3. Резолюція Ради Безпеки ООН 1261 від 25.08.1999. URL: https://www.zakon.cc/law/document/read/995_530.

4. Війна. Злочини Росії проти українських дітей. URL: https://ukrainer.net/biznes-adaptuietsia/.

5. «Голоси дітей»: звіт про воєнні злочини росії проти українських дітей. URL: https://voices.org.ua/news/holosy-diteypidhotuvaly-zvit-pro-voienni-zlochyny-proty-nepovnolitnikh-za-2-5-roky-povnomasshtabnoi-viyny/.

6. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 995_l54 від 17.06.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l54#Text.

7. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року № 995_154 в редакції від 23.02.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

8. OSCE (2023). Moscow Mechanism: «Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity, related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation». pp. 24–25. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf?fbclid=IwAR2dYYe7OGEr7OE7A0JHjffIDu8NT1D4_2AwhXA8JgwC8qVZdqo.

9. Сексуальне насильство на окупованих територіях – елемент тероризму і пригнічення спротиву. Як покарати злочинця? URL: https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-seksualni-zlochyny-viyskovykh-rosiyi-novi-fakty/32972567.html.

10. МКС отримав нові докази злочинів Росії проти українських дітей. Які саме і на що можна сподіватися. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ty-iak-novi-dokazy-mks-haaha-dity/33142254.html.

11. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього № 995_155 від 09.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text.

12. Жертви війни / Офіс Генерального прокурора. URL: https://t.me/s/pgo_gov_ua/22406.

13. Як війна впливає на психічне здоров'я дітей? URL: https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-childrens-mental-health/.

14. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 № 302. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text.

15. Мінреінтеграції: В Україні відкрили Центр захисту прав дитини, який протидіятиме російським злочинам. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/minreintehratsii-v-ukraini-vidkryly-tsentr-zakhystu-prav-dytyny-iakyi-protydiiatyme-rosiiskym-zlochynam

16. Державний портал «Діти війни». URL: https://childrenofwar.gov.ua/about-us/.

17. Child Rescue. Комплексна допомога постраждалій дитині. URL: https://childrescue.com.ua/ua/our-approach/protection.

18. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність. Наказ № 150/445/2077/5/187 від 01.06.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text.

19. Імплементація міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини: правоохоронці та урядовці підписали спільний документ. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/implementatsiia-mizhnarodnykh-standartiv-pravosuddia-druzhnoho-do-dytyny-pravookhorontsi-ta-uriadovtsi-pidpysaly-spilnyi-dokument

20. Кодекс Мурад українською. URL: https://www.muradcode.com/uk/murad-code.

21. Модель Барнахус. Загальна характеристика і впровадження в Україні. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/20941/file/BARNAHUS_web.pdf

Varga Tetyana Mykhailivna,
postgraduate student of the Department of Constitutional Law and Comparative Law of the State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University"
e-mail varga2015arcen@gmail.com

THE RIGHTS OF THE CHILD TO FREEDOM, PERSONAL INTEGRITY AND PROTECTION OF DIGNITY IN WAR CONDITIONS

The rights of the child to freedom, personal integrity and dignity, which are violated by the Russian invaders in the occupied and frontline territories where hostilities are taking place, are studied. It is emphasized that children are increasingly becoming not accidental victims of war, but are the intention of the Russian Federation to destroy the Ukrainian people. It is proven that as a result of Russian aggression, children are experiencing violations of their fundamental rights, enshrined in the Constitution of Ukraine and the norms of international law. It is established that with the beginning of the full-scale invasion, illegal deportations and forced relocation of children to the territory of the aggressor and to other territories controlled by Russia, and the transfer of young Ukrainians for upbringing to Russian families have acquired threatening proportions. It was found that a serious violation of international humanitarian law and international law on the rights of the child is the militarization of Ukrainian children, their transformation into objects of military propaganda. It was emphasized that the Russian occupation authorities unceremoniously disregard all the obligations they have undertaken regarding the laws and customs of warfare stipulated by the Geneva Convention and the Optional Protocol to the UN Convention on the Rights of the Child. It was proven that Russia systematically uses children in the interests of its regime, turning them into enemies of their own homeland. The ban on the use of the Ukrainian language and the destruction of books in Ukrainian, the introduction of education in the Russian language are the aggressor's policies aimed at eradicating national identity in children.

The mechanisms for protecting children from all forms of physical and psychological violence are analyzed. It is shown that Ukraine, together with international organizations, is creating national child protection centers, special platforms, nationwide programs, services for searching for missing children, and returning abducted children; organizes the evacuation of children from occupied and frontline territories where hostilities are taking place; ensures effective legal protection and access to justice; provides psychological, medical and humanitarian assistance; places orphans in state institutions.

Keywords: children's rights, freedom, personal integrity, dignity, Russian aggression, violation of rights, protection mechanisms.

ВИДИ МЕДИКО-БІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ВПЛИВ НА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

МОСКАЛЮК Надія Богданівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету

ORCID ID: 0000-0003-2972-3352

УДК 001.891:61:57

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.5

Сучасний розвиток медико-біологічних досліджень вимагає системного підходу до класифікації, яка враховує різноманіття об'єктів дослідження, методів та етичних аспектів. Основна проблема полягає в недостатньо чіткій систематизації наявних видів досліджень, що впливає на визначення правового регулювання та етичних стандартів, зокрема у сфері досліджень ембріонів людини.

Метою роботи є розробка комплексної класифікації медико-біологічних досліджень, яка охоплює як базові, так і прикладні дослідження, враховуючи рівень етичного ризику та потенційні терапевтичні застосування. Використовуючи міждисциплінарний підхід, автор аналізує підходи різних наукових шкіл і розглядає вплив сучасних технологій, зокрема великих мовних моделей, на класифікацію досліджень. Дослідження показує, що застосування штучного інтелекту сприяє полегшенню обробки великих обсягів даних, проте вимагає ретельного нагляду для запобігання потенційним ризикам та помилкам.

Результатом роботи стало створення структури класифікації медико-біологічних досліджень, що враховує етичні та правові аспекти, а також рекомендації щодо інтеграції цієї класифікації у правову систему для забезпечення належного регулювання. Новизна дослідження полягає в пропозиції концептуального підходу до розмежування базових і прикладних досліджень за рівнем етичного ризику та ступенем терапевтичного потенціалу. Це дозволяє ефективніше застосовувати етичні та правові норми, забезпечуючи відповідність медико-біологічних досліджень сучасним стандартам.

Дослідження є корисним для наукової спільноти, оскільки пропонує новий погляд на класифікацію досліджень, що поєднує наукові, етичні та правові критерії. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню прозорості та узгодженості проведення медико-біологічних досліджень і їхньої відповідності потребам сучасного суспільства.

Ключові слова: медико-біологічні дослідження, класифікація, правове регулювання, етичні стандарти, базові дослідження, прикладні дослідження, дослідження ембріонів людини, штучний інтелект, етичний ризик, міждисциплінарний підхід.

Постановка проблеми

Сучасний етап розвитку медико-біологічної науки, безперечно, ставить перед дослідниками завдання не лише методологічного розширення спектра застосованих підходів, але й концептуалізації нових типів досліджень в означеній царині. У зв'язку з цим, виникає необхідність більш глибокого усвідомлення класифікації різновидів медико-біологічних досліджень, що, на наше переконання, потребує інтеграції підходів різних наукових шкіл – від молекулярно-біологічних до біоетичних (що стало очевидно на тлі викликів біоінженерії). Важливість встановлення видів медико – біологічних досліджень та їх класифікації полягає також у тому, що від цього залежить правове регулювання таких досліджень. З урахуванням

викладеного вище, основна мета цієї статті полягає у визначенні основних критеріїв, які слугують фундаментом для структурного розмежування медико-біологічних досліджень, оскільки повна класифікація здатна надати належну теоретичну і практичну цілісність цьому багатовекторному науковому напряму та визначити, яке правове регулювання буде найбільш доцільним для різних видів медико – біологічних досліджень.

Не менш важливо відзначити, що серед різновидів медико-біологічних досліджень особливе місце займають дослідження ембріонів людини. Це зумовлено як їхньою науковою значущістю, так і певними етичними суперечностями, що виникають у зв'язку із втручанням у процеси людського розвитку на етапах, коли він є найбільш чутливим. Застосування медико-біологічних методів у вивченні ембріонів дозволяє не лише поглибити розуміння ранніх стадій життя людини, але й відкрити нові перспективи у сфері терапевтичних інновацій (зокрема, розробки методик для лікування спадкових та онкологічних захворювань). На наше міркування, подібні дослідження становлять складову частину не тільки суто наукових, але й етико-правових дискусій, котрі вимагають зваженого підходу та інклюзивної інтеграції різних наукових і соціальних позицій.

Отже, зосередження уваги на розробці критеріїв класифікації медико-біологічних досліджень (особливо тих, що стосуються ембріональної сфери) є не лише методологічно доцільним, а й необхідним для подальшого розвитку наукового знання та збагачення інструментарію, за допомогою якого дослідники прагнуть не лише зрозуміти, але й впливати на механізми підтримки здоров'я. Більше того, чітке розмежування медико – біологічних досліджень на види, базуючись на чітких критеріях класифікації, дозволить визначити найбільш вдалу модель правового регулювання кожного з видів медико – біологічних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікаці1

У світлі змальованої вище актуальності предмета запропонованого дослідження увага до нього багатьох учених зрозумілою. Так, методологічні підходи в роботі Т. В. Єрошкіної, Т. М. Полішко, В. В. Ткаченка та В. А. Шевченка підкреслюють значення методологічних основ для забезпечення обґрунтованості медико-біологічних досліджень [1]. Водночас, робота О. П. Мінцера та Л. Ю. Бабінцевої пропонує створення онтологічних структур для впорядкування медико-біологічних знань, що сприяє систематизації та узгодженню міждисциплінарних досліджень [2]. Їхні погляди доповнюють дослідження Чекмана І. С., Шаторної В. Ф., Яскевича Я. С., Гарця В. І., Савенкової О. О. та Загородного М. І., які акцентують увагу на біоетиці як невід'ємному елементі сучасних медико-біологічних досліджень [3].

Поглиблення методичної проблематики представлено у роботі М. І. І. Суховії, І. І. Шафраньоша та М. І. Шафраньоша, де розкриваються специфічні методи, які можна застосовувати в біомедичних дослідженнях, акцентуючи увагу на практичній значущості вибору методів і підходів [4]. Їхні висновки узгоджуються з дослідженнями Н. Стучинської та І. Новікової, що досліджують поверхневі явища та їхню роль у біологічних процесах, показуючи зв'язок між фізичними характеристиками та біологічними реакціями [5].

На завершення дослідження Т. В. П'ятчаніної, А. М. Огородника та П. Г. Мельник-Мельникова висвітлює методичні аспекти патентних досліджень у медико-біологічній галузі, що є важливим доповненням до технічних і методологічних досліджень. Вони наголошують на важливості патентного аналізу для створення правових підстав і захисту інтелектуальної власності в цій сфері [6].

Загальносвітову перспективу, зокрема через залучення до аналізу ролі тваринних моделей у біомедичних дослідженнях, представляють у своїй роботі А. Домінгес-Оліва та колеги [7, с. 1224]. Їхній підхід вказує на те, що використання таких моделей є неоднозначним питанням у біомедичній науці, адже тваринні дослідження часто не гарантують повної трансляції результатів на людську біологію. На наше переконання, дослідження такого характеру створюють мето-

дологічну базу для пошуку альтернатив, що піднімає нові етичні та наукові питання, подібні до тих, які піднімаються в дослідженні. У свою чергу, це підкреслює важливість розробки класифікацій, що враховували б як видове, так і етичне розмаїття об'єктів досліджень.

Також слід звернути увагу на дослідження С. Тапа та С. Адхікарі [8], що аналізує можливості використання великих мовних моделей у біомедичних дослідженнях. Автори зазначають, що такі технології відкривають нові горизонти в обробці біомедичних даних і можуть значно прискорити процеси класифікації та аналізу інформації. Водночас вони вказують на певні небезпеки, пов'язані з ризиком неправильного трактування інформації, що, на наше міркування, вимагає особливої уваги до перевірки й точності інтерпретацій. Цей підхід стає важливим у загальній системі класифікації досліджень, адже використання штучного інтелекту може як полегшити, так і ускладнити проведення та класифікацію медико-біологічних досліджень, зважаючи на неоднозначність автоматичних обчислювальних моделей.

Значний внесок у розвиток методологічного обґрунтування медико-біологічних досліджень належить Л. Маршаллу та його співавторам [9, с. 103], які у своїй роботі розглядають проблему низької «транспортабельності» результатів, отриманих на тваринних моделях. Автори підкреслюють, що часто результати, отримані під час досліджень на тваринах, не відповідають очікуваним результатам у клінічних умовах на людях, що, на їх думку, створює додаткові перешкоди для розвитку медицини, орієнтованої на людей. Це зауваження, на наше переконання, є цілком слушним, адже методологічна невідповідність між дослідженнями на тваринах і людськими клінічними умовами потребує детальнішого осмислення й перегляду підходів до класифікації об'єктів досліджень у медико-біологічній науці. Отже, питання перенесення є важливим аспектом, що об'єднує цілу низку підходів до класифікації, пов'язаних з потребою обґрунтування дослідницьких методів, орієнтованих безпосередньо на людську біологію, що, зі свого боку, перегукується з дослідженням П. Гуцік [10].

Робота Р. Гонсалеса-Маркеза та його колег [11] створює цілісне уявлення про глобальні тенденції в біомедичних дослідженнях, підкреслюючи розвиток сучасних інноваційних методів аналізу та обробки даних. Автори акцентують увагу на впливі цифрових технологій, які, на їхнє переконання, стають невід'ємною частиною методології в сучасних дослідженнях, що стосується не лише базових, а й прикладних аспектів науки. Ці ідеї доповнюють роздуми Тапа та Адхікарі щодо можливостей великих мовних моделей, підкреслюючи, що цифровізація науки, попри потенційні ризики, відкриває нові перспективи для класифікації та організації медико-біологічних досліджень, зокрема щодо обробки великих обсягів даних.

Робота А. Б. Берзіної торкається надзвичайно важливого аспекту правового регулювання медико-біологічних експериментів в Україні [12]. Важливим аспектом є також питання реєстрації та стандартизації дослідницької діяльності, яке аналізується в роботі С. Сергіу, К. Аксфорс та Й. Іоаннідіса [13, с. 10]. Автори зазначають, що реєстрація дослідницьких проєктів є важливою умовою для забезпечення прозорості та відтворюваності результатів, а також для запобігання можливим маніпуляціям із даними. На їхню думку, стандартизація дослідницьких процедур дозволяє сформувати більш структурований підхід до класифікації наукових методів, що особливо актуально для біомедичної науки. Гадаємо, що стандартизація процедур є також важливим критерієм для забезпечення порівнюваності результатів, особливо у випадках, коли медико-біологічні дослідження включають різні категорії суб'єктів і методів. Це, у свою чергу, відповідає загальній тенденції до формування єдиних принципів класифікації, що включають як етичні, так і науково-методологічні вимоги.

Насамкінець відзначимо дослідження Дж. Бортвіка та колег, які розглядають питання взаємодії з спільнотами, виходячи з етичних та соціальних аспектів, а також зосереджуються на практичних підходах до реалізації цієї взаємодії [14].

Отже, на основі представлених джерел можна зробити висновок, що сучасна медико-біологічна наука розвивається в напрямку інтеграції міждисциплінарних підходів і технологічних новацій, що безпосередньо впливає на класифікацію та стандартизацію медико – біологічних досліджень досліджень.

Мета і завдання дослідження

Метою цього дослідження є розробка комплексної класифікації медико-біологічних досліджень, яка охоплює різні типи та критерії, включаючи етичні обмеження, правові регламентації, методологічні підходи, а також практичні сфери застосування. Такий підхід дозволяє створити ґрунтовне розуміння структури медико-біологічних досліджень, необхідне для забезпечення їхньої ефективності, правової відповідності та етичної обґрунтованості.

Для досягнення цієї мети дослідження охоплює аналіз наукової літератури, що дозволяє систематизувати існуючі підходи до класифікації медико-біологічних досліджень з урахуванням міждисциплінарних аспектів. Особлива увага приділяється вивченню етичних та правових обмежень, що застосовуються до різних видів досліджень, зокрема тих, що проводяться на людських ембріонах. У процесі дослідження розроблено структуру класифікації, яка охоплює як базові, так і прикладні типи медико-біологічних досліджень, беручи до уваги рівень етичного ризику та можливі терапевтичні застосування. Крім того, сформульовано рекомендації щодо застосування цієї класифікації в контексті розвитку біоетичних стандартів і правового регулювання медико-біологічних досліджень.

Для досягнення мети проведено вивчення основних теоретичних підходів до залучення громадськості у формування наукових пріоритетів, що є актуальними для біомедичних досліджень. Це передбачало аналіз сучасної наукової літератури та нормативно-правових актів, що регулюють цю сферу. Наступним завданням стало визначення ключових переваг і потенційних ризиків інклюзивного підходу до планування досліджень, з особливим акцентом на соціокультурні аспекти, які мають вагоме значення для специфічних громад. Окрім теоретичного осмислення, дослідження включає аналіз практичних прикладів взаємодії між науковцями та громадами, котрі демонструють позитивний вплив на формування довіри та забезпечення підтримки спільнот у здійсненні біомедичних досліджень. Зрештою, у ході дослідження було сформульовано рекомендації, спрямовані на вдосконалення процесу залучення громад у біомедичні дослідження. Ці рекомендації орієнтовані на гнучкість у комунікаційних стратегіях та методах, що дозволяє враховувати індивідуальні потреби різних соціальних груп.

Гадаємо, що виконання цих завдань дозволить значно розширити розуміння ролі громад у формуванні дослідницьких пріоритетів та підвищить соціальну значущість біомедичних досліджень, сприяючи підвищенню відповідності наукових результатів актуальним потребам суспільства.

Наукова новизна

Наукова новизна дослідження полягає в систематизації критеріїв класифікації медико-біологічних досліджень із урахуванням новітніх етичних, правових та методологічних аспектів, що, зокрема, стосуються досліджень ембріонів людини. Дослідження не тільки розглядає традиційні підходи, але й пропонує міждисциплінарний підхід, який інтегрує біоетичні та біомедичні принципи для подальшого розвитку інноваційних методів та технологій. Зокрема, було вперше запропоновано концептуальний підхід до розмежування базових і прикладних медико-біологічних досліджень на основі ступеня етичного ризику та потенціалу терапевтичного застосування.

Виклад основного матеріалу

І. Концептуальні основи класифікації медико-біологічних досліджень

Проблема класифікації медико-біологічних досліджень, яка охоплює широке розмаїття напрямів і методологій, стоїть перед сучасною наукою як важливе завдання з огляду на складність, різноманітність та міждисциплінарність цієї царини. На наше

переконання, чітка й обґрунтована класифікація має вирішальне значення для забезпечення цілісності, прозорості та узгодженості наукових досліджень, оскільки вона створює підґрунтя для структурованого впровадження різних підходів у практичну та теоретичну площину. Видається, що це завдання особливо актуальне в умовах, коли наукова спільнота зіштовхується з необхідністю врахування етичних і правових обмежень, зокрема у сфері досліджень на ембріонах та генетичних маніпуляціях.

Основою для концептуального підходу до класифікації, як видається, є необхідність розрізнення об'єктів дослідження та методів, які використовуються для їхнього вивчення. Наприклад, медико-біологічні дослідження можуть бути орієнтовані на окремі клітинні структури, організми, тканини або навіть на молекулярні комплекси, і це розмаїття, на наше переконання, зумовлює необхідність більш гнучкої класифікаційної системи. Відповідно, ця гнучкість має враховувати як методи базових досліджень (експериментальні, генетичні, молекулярно-біологічні підходи), так і прикладні аспекти, що зумовлені інноваційними розробками, такими як технології редагування генів або вивчення стовбурових клітин.

З урахуванням викладеного вище, особливого значення набувають етичні та правові аспекти, які, без сумніву, є невід'ємною складовою концептуальних основ класифікації. Наприклад, дослідження ембріонів людини створюють значні виклики для правових і етичних систем, адже торкаються фундаментальних питань про межі дозволеного у втручанні в людський розвиток. На наше міркування, такі питання вимагають розгляду не тільки з наукової, але й з етичної позиції, що, у свою чергу, обумовлює потребу у встановленні чітких меж класифікації. Це передбачає розробку специфічних правових норм та етичних стандартів, які регулюють дослідження залежно від рівня ризику та інноваційного потенціалу, що притаманний конкретним методам.

Іншим важливим аспектом концептуальної класифікації є спрямованість досліджень — базова або прикладна, що дозволяє виділити загальні принципи, на яких ґрунтуються різні типи дослідницької діяльності. Базові дослідження, як видається, спрямовані на поглиблення розуміння фундаментальних біологічних процесів, тоді як прикладні, зокрема терапевтичні або профілактичні, орієнтовані на досягнення практичних результатів у лікуванні захворювань та підтримці здоров'я. Гадаємо, що це розмежування має не тільки методологічне, але й концептуальне значення, адже від загальної спрямованості дослідження залежить його місце в класифікації та кінцеві цілі.

Отже, концептуальні основи класифікації медико-біологічних досліджень вимагають системного підходу, що враховує об'єкти дослідження, методи та етичні аспекти, які визначають специфіку і межі застосування цих досліджень.

II. Типологія медико-біологічних досліджень: особливості і критерії диференціації

Медико-біологічні дослідження охоплюють широкий спектр напрямків, кожен з яких має власну методологію, об'єкти та цілі. Зважаючи на багатогранність цієї сфери, важливим є розроблення чіткої типології, що дозволяє структурувати різні види досліджень, спираючись на уніфіковані критерії диференціації. На наше переконання, саме така типологія забезпечує глибше розуміння значення кожного виду досліджень у загальній системі біомедичної науки, адже кожний напрямок вносить власний внесок у розкриття особливостей життєвих процесів, які не можуть бути осмислені поза межами цілісної системи.

Одним із найважливіших видів у цій системі є клінічні дослідження, які спрямовані на вивчення безпосередньо людського організму з метою перевірки ефективності та безпечності нових медичних препаратів, терапевтичних методів чи профілактичних підходів. Такі дослідження характеризуються високим ступенем регламентації і потребують дотримання суворих етичних стандартів, зокрема інформованої згоди учасників та дотримання норм безпеки. Як видається, клінічні дослідження є фундаментом для розробки нових медичних технологій, однак їхнє проведення обмежується етич-

ними засадами, що ставлять певні межі у використанні людських ресурсів.

Другий вагомий напрямок – експериментальні дослідження, які здебільшого проводяться на тваринах або в умовах in vitro. На відміну від клінічних, ці дослідження спрямовані на вивчення загальних біологічних процесів, які можуть бути перенесені на людину, однак необов'язково стосуються її безпосередньо. З огляду на це, експериментальні дослідження зазвичай мають більш гнучкий правовий статус і менш жорсткі етичні обмеження, хоча, на наше переконання, усе ж потребують певного регулювання з боку етичних комітетів. Ці дослідження є важливими для розуміння механізмів захворювань та розробки первинних етапів фармацевтичних препаратів, що є підґрунтям для подальших клінічних випробувань.

Особливе місце в типології медико-біологічних досліджень посідають дослідження ембріонів людини, які за своєю природою поєднують високий науковий потенціал з низкою етичних і правових викликів. На наше переконання, цей напрямок досліджень вимагає окремого підходу як з точки зору регламентації, так і з огляду на його вплив на сучасну науку. Ембріональні дослідження здатні забезпечити прорив у галузі генетичних і терапевтичних інновацій, однак вони порушують низку питань, пов'язаних з етикою і межами дозволеного у втручанні в розвиток людського організму на початкових стадіях. Саме це, на наше переконання, вимагає створення окремих нормативних актів, які б регламентували межі та умови таких досліджень, з урахуванням соціального резонансу, що супроводжує такі втручання.

В Україні взаємодію з людськими ембріонами та використання допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ) здійснюються відповідно до Наказу МОЗ № 787 від 09.09.2013 р.. Цей нормативний акт регулює діяльність у сфері ДРТ, зокрема, визначає умови та порядок маніпуляцій з репродуктивними клітинами та ембріонами на різних стадіях їхнього розвитку в умовах in vitro.

Зокрема, у наказі зазначено, що такі процедури можна проводити тільки в ліцензованих медичних закладах, оснащених відповідним обладнанням, а пацієнти мають дотримуватися необхідних медичних обстежень і вимог до інформованої згоди. Щодо взаємодії з ембріонами, наказ не дозволяє культивування ембріонів після початку стадії бластоцисти (5-6 днів від запліднення) (п. 3.8). У частині етичного контролю зазначено, що кожен випадок застосування ДРТ потребує рішення мультидисциплінарного консиліуму, який повинен забезпечити як відповідність медичним показанням, так і дотримання етичних норм (п.п. 1.10).

Крім того, до типології слід включити генетичні та епідеміологічні дослідження, які, хоч і не мають таких складних етичних наслідків, як ембріональні, проте відіграють важливу роль у збереженні здоров'я нації. Генетичні дослідження, спрямовані на аналіз спадкових механізмів і можливостей корекції геному, також потребують певних етичних обмежень, особливо в питаннях використання генетичних даних та їхньої конфіденційності. Епідеміологічні дослідження, орієнтовані на вивчення розповсюдження захворювань серед населення, допомагають у формуванні державної політики в галузі охорони здоров'я. На наше переконання, цей вид досліджень має велике суспільне значення, адже вони сприяють профілактиці та боротьбі з епідеміями, а також забезпечують можливість планування ефективної медичної допомоги.

Отже, типологія медико-біологічних досліджень, що охоплює клінічні, експериментальні, ембріональні, генетичні та епідеміологічні напрями, є не лише систематизацією наукової діяльності, а й механізмом для встановлення відповідних етичних та правових стандартів.

III. Перспективи та виклики у класифікації медико-біологічних досліджень

У контексті стрімкого розвитку сучасних технологій та нових наукових підходів медико-біологічні дослідження зіштовхуються з низкою перспектив і викликів, що вимагають переосмислення класифікаційних систем. На наше переконання, розвиток великих мовних моделей та інструментів штуч-

ного інтелекту змінює підхід до обробки та структурування наукових даних, водночас піднімаючи етичні та методологічні питання, пов'язані з їхньою точністю та можливістю використання в галузі біомедицини. У цьому розділі буде розглянуто нові тенденції та труднощі, з якими зіштовхується наука, а також потенційні шляхи для вдосконалення існуючих класифікацій.

Однією з ключових тенденцій є цифровізація медико-біологічних досліджень, що сприяє автоматизації процесів класифікації, аналізу та систематизації даних. Наприклад, моделі штучного інтелекту можуть значно полегшити обробку великих обсягів інформації, що виникає в ході генетичних та молекулярно-біологічних досліджень, надаючи можливість ідентифікувати певні закономірності та тенденції, які було б важко виявити вручну. Однак, на наше переконання, ця автоматизація потребує ретельного нагляду та оцінки, адже можливість помилок чи неправильних інтерпретацій не можна виключати. Як видається, подібні інструменти можуть слугувати допоміжним засобом, але не можуть повністю замінити людський контроль, особливо в питаннях етики та обґрунтованості висновків.

Другий важливий виклик – це питання конфіденційності та захисту даних, які стають дедалі актуальнішими у зв'язку з використанням великих баз біомедичних даних, особливо в епідеміологічних та генетичних дослідженнях. Гадаємо, що застосування інноваційних технологій створює нові ризики, пов'язані з використанням персональних і генетичних даних, що, у свою чергу, ставить під сумнів законність і етичну допустимість таких підходів. На наше переконання, це вимагає від наукової спільноти розробки чітких стандартів та протоколів з обробки і захисту даних, які враховували б і конфіденційність, і наукову необхідність. З урахуванням викладеного вище, класифікаційні системи також повинні передбачати розмежування досліджень за рівнем конфіденційності, зокрема для розуміння та управління етичними ризиками, що виникають у процесі роботи з чутливою інформацією.

Третій аспект, який потребує врахування в контексті класифікації, стосується етичних викликів, що виникають у зв'язку з новітніми напрямками досліджень, такими як генетичне редагування та дослідження ембріонів людини. На наше переконання, інноваційні методи, хоч і мають значний потенціал для розвитку медицини, створюють численні морально-етичні дилеми, що вимагають комплексного аналізу і структурного підходу до їхньої класифікації. Наприклад, використання технології CRISPR для генетичних змін на рівні ембріонів викликає суттєві дискусії щодо допустимості таких втручань у людську природу, що, у свою чергу, підкреслює необхідність створення окремих класифікаційних категорій для досліджень, що мають потенціал для генетичних модифікацій. Загалом же можна узагальнити класифікації медико-біологічних досліджень у такий спосіб (Таблиця № 1):

Таблиця № 1.

Класифікація медико-біологічних досліджень за типами, етичними ризиками та сферами застосування

Тип дослідження	Критерії класифікації	Етичні аспекти	Застосування
Базові медико-біологічні дослідження	Фундаментальні наукові питання	Мінімальний етичний ризик	Створення наукової бази для подальших досліджень
Прикладні медико-біологічні дослідження	Розробка практичних методів	Потенційний етичний ризик	Розробка нових методів лікування
Клінічні випробування	Перевірка безпеки та ефективності	Високий етичний ризик	Вивчення та тестування нових препаратів
Експериментальні дослідження з ембріонами	Етичні обмеження та регулювання	Надзвичайний етичний ризик	Дослідження ранніх стадій розвитку та генетики

Гадаємо, що перспективи класифікації медико-біологічних досліджень пов'язані не лише з технологічними досягненнями, але й з етичною відповідальністю. Гадаємо, що сучасна наука потребує структурного підходу до класифікації, який враховував би інноваційні методи та їхні можливі наслідки для людства. Такий підхід дозволить створити більш комплексну і гнучку класифікацію, здатну реагувати на сучасні виклики і забезпечувати надійні основи для подальшого розвитку біомедичної науки.

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що класифікація медико – біологічних досліджень є надважливою для правового регулювання такої діяльності, оскільки від виду дослідження та його об'єкту залежить модель правового регулювання, яку необхідно до нього застосовувати. Особливо це стосується досліджень, об'єктом яких є, наприклад, ембріон людини. Дослідження людських ембріонів, безсумнівно, мають значний науковий потенціал, відкриваючи нові горизонти для розвитку генетики та терапевтичних технологій. Водночас, на наше переконання, правове регулювання таких досліджень повинно встановлювати чіткі межі для забезпечення дотримання етичних стандартів, зокрема захисту людської гідності, яка є фундаментальною категорією права. Враховуючи, що подібні технології можуть торкатися ранніх стадій людського життя, регулювання повинно відповідати вимогам правової визначеності та передбачати правові засоби захисту від можливих зловживань. Правові норми мають передбачати суворі вимоги до здійснення ембріональних досліджень, а також ефективні механізми державного контролю, спираючись на новітні міжнародні етичні стандарти та рекомендації. Важливо зауважити, що правове регулювання повинно інтегрувати етичні аспекти та враховувати суспільний інтерес. На наше переконання, правові норми мають забезпечувати належний баланс між свободою наукових досліджень та обов'язком держави гарантувати захист прав людини, створюючи правову основу для нової етики відповідального застосування наукових досягнень. Таким чином, ця стаття наголошує на необхідності спеціального правового регулювання досліджень людських ембріонів як чинника, що сприяє розвитку науки, але водночас потребує постійного контролю й удосконалення для забезпечення високих етичних стандартів у сфері медицини та біотехнологій.

Література

1. Єрошкіна Т. В., Полішко Т. М., Ткаченко В. В., Шевченко В. А. Основи методології медико-біологічних досліджень. Шишко І. М. Загальна характеристика заборон та обмежень проведення медико-біологічних досліджень ембріонів людини та їх вплив на патентування. 2011. URL: https://ndipzir.org.ua/wpcontent/uploads/2024/03/conf_29.03.2024.pdf#page=207

2. Мінцер О. П., Бабінцева Л. Ю. Про загальне впорядкування медико-біологічних знань. Створення онтології. *Медична інформатика та інженерія*. 2014. № 2. С. 5–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mii_2014_2_3

3. Чекман І. С., Шаторна В. Ф., Яскевич Я. С., Гарець В. І., Савенкова О. О., Загородний М. І. Сучасні основи біоетики медико-біологічних досліджень. *Вісник проблем біології і медицини*. 2011. 3 (3). 30-33.

4. Суховія М. І. І., Шафраньош І. І., Шафраньош М. І. Методи медико-біологічних досліджень. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 53 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/45647/1/Method_Biophysics_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf

5. Стучинська Н., Новікова І. Дослідження поверхневих явищ та їх ролі у медико-біологічних процесах. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*, January 20. 2023. Amsterdam, Netherlands. С. 42-48.

6. П'ятчаніна Т. В., Огородник А. М., Мельник-Мельников П. Г. Методичні підходи до проведення патентних досліджень у галузі медико-біологічних наук. *Медичні перспективи*. 2019. 24(2). С. 4-9.

7. Domínguez-Oliva A., Hernández-Ávalos I., Martínez-Burnes J., Olmos-

Hernández A., Verduzco-Mendoza A., Mota-Rojas D. The importance of animal models in biomedical research: current insights and applications. *Animals*. 2023. Т. 13 (7). С. 1223.

8. Thapa S., Adhikari S. ChatGPT, Bard, and large language models for biomedical

research: opportunities and pitfalls. *Annals of Biomedical Engineering*. 2023. Т. 51 (12). С. 2647-2651.

9. Marshall L. J., Bailey J., Cassotta M., Herrmann K., Pistollato F. Poor translatability of biomedical research using animals—A narrative review. *Alternatives to Laboratory Animals*. 2023. Т. 51 (2). С. 102-135.

10. Guzik P., Więckowska B. Data distribution analysis – a preliminary approach to quantitative data in biomedical research. *Journal of Medical Science*. 2023. 92(2). e869-e869.

11. Берзіна А. Б. Правове регулювання проведення медико-біологічних експериментів в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 92-95. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/704021.pdf

12. Peluso P., Chankvetadze B. Recent developments in molecular modeling tools and applications related to pharmaceutical and biomedical research // Journal of *Pharmaceutical and Biomedical Analysis*. 2023. С. 115836.

13. Serghiou S., Axfors C., Ioannidis J. P. Lessons learnt from registration of biomedical research. *Nature Human Behaviour*. 2023. Т. 7 (1). С. 9-12.

14. Borthwick J., Evertsz N., Pratt B. How should communities be meaningfully engaged (if at all) when setting priorities for biomedical research? Perspectives from the biomedical research community. *BMC Medical Ethics*. 2023. 24(1). 6.

СТОРОНИ У ДОГОВОРІ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

ЧАБАН Олена Михайлівна - к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного і господарського права та процесу Львівський торговельно-економічний університет

ORCID ID 0000-0003-3507-7609

УДК 347.2

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.6

Стаття присвячення правовому регулюванню сторін у договорі оренди земельної ділянки. Земельна ділянка є об'єктом цивільних прав, відповідно щодо неї можуть вчинятися правочини. Одним з таких є договір оренди земельної ділянки.

Сторони в договорі оренди земельної ділянки мають спеціальні назви: орендодавець та орендар. Встановлено, що орендодавцями земельних ділянок є громадяни та юридичні особи, яким земельна ділянка належить на праві приватної власності, також закон допускає представництво у правовідносинах оренди землі. Іноземці та особи без громадянства не можуть бути орендодавцями земельної ділянки сільськогосподарського призначення.

Констатується у статті, що орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у комунальній власності, є територіальні громади, що діють через уповноважені органи. Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у державній власності, є держава Україна, яка діє через органи виконавчої влади.

В орендних відносинах у разі смерті громадянина-орендодавця допускається правонаступництво. Після прийняття спадщини спадкоємець вступає в права та обов'язки орендодавця за договором оренди землі. Якщо ж відсутні спадкоємці за заповітом або законом, їх усунено від прийняття спадщини або спадкоємці відмовилися від прийняття спадщини, то після спливу шестимісячного строку для прийняття спадщини в права та обов'язки орендодавця вступає особа, яка управляє спадщиною. У разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту особою, яка управляє спадщиною, до складу якої входить земельна ділянка, є сільська, селищна, міська рада за місцезнаходженням такої земельної ділянки.

Проаналізовано, що землекористувач, тобто особа, яка використовує земельну ділянку на праві емфітевзису, може передавати її в оренду на строк, що не перевищує строк договору емфітевзису. Орендодавцем у договорі оренди земельної ділянки може бути управитель, який діє без довіреності, його повноваження визначені договором управління майном.

Орендарем у договорі оренди земельної ділянки можуть бути фізичні особи, юридичні особи, територіальні громади, держава Україна, іноземна держава, міжнародні об'єднання та організації. Закон вказує, через які органи територіальна громада та держава Україна виступають орендарем у договорі оренди земельної ділянки.

Ключові слова: договір оренди земельної ділянки, орендодавець, орендар, землі приватної власності, землі комунальної власності, землі державної власності.

Постановка проблеми

Учасники цивільних правовідносин можуть укладати договори, що передбачені актами цивільного законодавства, так і ті, що не передбачені, але не суперечать загальним засадам цивільного законодавства. Цивільний кодекс України та Закон України "Про оренду землі" регулює правовідносини оренди земельної ділянки,

що виникають на підставі договору. Для укладення договору насамперед необхідно визначитися зі сторонами договору, тобто, хто з учасників цивільних правовідносин може бути орендодавцем та орендарем, тому що договір має відповідати вимогам, додержання яких є необхідним для його чинності. Важливим також проаналізувати положення закону про правові наслідки смерті орендодавця-громадянина, чи договір припиняється, чи допускається правонаступництво у такому випадку. Також значимим буде аналіз виникнення оренди земельної ділянки, коли орендодавцем є особа, якій передана земельна ділянка на праві емфітевзису, або орендодавцем земельної ділянки виступає управитель майна. Закон дає перелік учасників цивільних правовідносин, які можуть бути орендодавцем, та вказує уповноважених осіб, які можуть виступати при оренді землі комунальної та державної власності. Необхідно опрацювати положення закону щодо суб'єктів, які можуть бути орендарями в договорі оренди земельної ділянки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питаннями правового регулюваннями оренди займалися багато вчених України, досліджували і сторони в договорі оренди земельної ділянки, і зміст договору, порядок укладення договору оренди земельної ділянки, момент виникнення права оренди тощо. В Україні на сьогодні є достатня кількість наукових публікацій на тему правового регулювання оренди земельної ділянки, у тому числі й дисертаційні дослідження (Гнідан Р.М. Договір оренди земельної ділянки (2017 р.), Ільницька Н.В. Оренда земель сільськогосподарського призначення (2001 р.). Правове регулювання правовідносин оренди земельної ділянки досліджували такі вчені, як Калаур І.Р, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць, З.В. Ромовська, Р.О. Стефанчук та інші. Однак необхідно все-таки всебічно опрацювати питання сторін у договорі оренди земельної ділянки, ознайомитися, як правильно застосовувати норми законодавства щодо цього питання.

Мета статті

Метою статті є визначення сторін у договорі оренди земельної ділянки, тобто які учасники цивільних правовідносин можуть бути орендодавцем та орендарем.

Виклад основного матеріалу

Згідно з ч. 3 ст. 78 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. [1] земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності. Суб'єктами права власності на землю є: а) громадяни та юридичні особи - на землі приватної власності; б) територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, - на землі комунальної власності; в) держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, - на землі державної власності (ст. 80 Земельного кодексу України). Земельна ділянка є об'єктом цивільних прав, відповідно щодо неї можуть вчинятися правочини. Одним з таких є договір оренди земельної ділянки. Як визначено у ч. 1 ст. 2 Закону України "Про оренду землі" від 6 жовтня 1998 р. (у редакції Закону від 2 жовтня 2003 р.) [2] відносини, пов'язані з орендою землі, регулюються Земельним кодексом України, Цивільним кодексом України від 16 січня 2003 р. [3], цим Законом, законами України, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них, а також договором оренди землі.

Сторони в договорі оренди земельної ділянки мають спеціальні назви: орендодавець та орендар. Зважаючи на те, що земля може бути у приватній, комунальній та державній власності, відповідно орендодавцем можуть бути суб'єкти приватної, комунальної та державної власності з урахуванням особливостей, встановлених спеціальним Законом України "Про оренду землі". У вказаному Законі передбачено, що об'єктами оренди є земельні ділянки, що перебувають у власності громадян, юридичних осіб, комунальній або державній власності. І у нормі ч. 1 ст. 4 Закону України "Про оренду землі" встановлено, що орендодавцями земельних ділянок є громадяни та юридичні особи, у власнос-

ті яких перебувають земельні ділянки, або уповноважені ними особи. Ця норма визначає орендодавця, якому земельна ділянка належить на праві приватної власності, і також допускає представництво в правовідносинах оренди землі. Як зазначено у науковій літературі, враховуючи, що суб'єктами права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення можуть бути іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, вони також можуть виступати орендодавцями належних їм на праві власності земельних ділянок [4, с. 362]. У п. а ч. 1 ст. 80 Земельного кодексу України громадяни та юридичні особи є суб'єктами права власності на землі приватної власності. Землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземцями, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню (ч. 1 ст. 81 Земельного кодексу України). Іноземці та особи без громадянства не можуть бути орендодавцями земельної ділянки сільськогосподарського призначення.

Фізичні особи-суб'єкти права приватної власності на землю приймають рішення про передачу ділянки в оренду самостійно, не оформлюючи це рішення ніякими документами, крім договору оренди. Порядок прийняття рішень про передачу в оренду земельних ділянок юридичними особами – суб'єктами права приватної власності на землю залежить від організаційно-правової форми юридичної особи та порядку управління такою особою, закріпленого в її установчих документах – статуті чи засновницькому договорі. Як правило, рішення про передачу земельної ділянки в оренду приймається власником (засновником) приватного підприємства чи вищим органом управління юридичних осіб інших видів – загальними зборами учасників, членів тощо [5, с. 401-402].

У дисертаційному дослідженні Р.М. Гнідан обґрунтував характерні особливості договорів оренди земельної ділянки державної та комунальної власності: а) спеціальний суб'єкт на боці орендодавця – сільська, селищна, міська рада, місцева рада чи орган виконавчої влади; б) наявність спеціальної передумови для укладення договору оренди земельної ділянки – рішення місцевої ради чи органу виконавчої влади про передачу земельної ділянки в оренду; в) регулювання орендної плати нормами публічного права (зокрема податкового); г) встановлення мінімального строку оренди землі [6, с. 19-20].

Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у комунальній власності, є сільські, селищні, міські ради в межах повноважень, визначених законом (ч. 2 ст. 4 Закону України "Про оренду землі"). Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у спільній власності територіальних громад, є районні, обласні ради та Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах повноважень, визначених законом (ч. 3 ст. 4 Закону України "Про оренду землі"). Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у державній власності, є органи виконавчої влади, які відповідно до закону передають земельні ділянки у власність або користування (ч. 4 ст. 4 Закону України "Про оренду землі"). Отже, орендодавцями можуть бути громадяни, юридичні особи, територіальні громади та держава Україна в особі уповноважених органів.

Законом регулюються правовідносини заміни орендодавця-громадянина в разі смерті. Так, у ч. 5 ст. 4 Закону України "Про оренду землі" орендодавцем земельної ділянки, що входить до складу спадщини, у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття після спливу шести місяців з дня відкриття спадщини, є особа, яка управляє спадщиною. В орендних відносинах у разі смерті громадянина-орендодавця допускається правонаступництво. Після прийняття спадщини спадкоємець вступає у права та обов'язки орендодавця за договором оренди землі. Якщо ж відсутні спадкоємці за заповітом або законом, їх усунено від прийняття спадщини або спадкоємці відмовилися від прийняття спадщини, то після спливу шестимісячного строку для прийняття спадщини, у права та обов'язки

орендодавця вступає особа, яка управляє спадщиною. Так, згідно з ч. 1 ст. 1285 ЦК України якщо у складі спадщини є майно, яке потребує утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його в належному стані, нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, - відповідний орган місцевого самоврядування, у разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту укладають договір на управління спадщиною з іншою особою. Саме земельна ділянка є майном, яке потребує вчинення як фактичних, так і юридичних дій. І відповідно управитель майна, що є у складі спадщини, буде особою, яка вступає у правовідносини оренди землі. Окремої довіреності йому не потрібно, він діє на підставі договору управління майном, правовідносини за яким регулюються законодавством про спадкування. Щодо особи, яка управляє спадщиною (земельною ділянкою) і вступає в орендні відносини як орендодавець, діє спеціальна норма. Так, у разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту особою, яка управляє спадщиною, до складу якої входить земельна ділянка, є сільська, селищна, міська рада за місцезнаходженням такої земельної ділянки (абз. 2 ч.1 ст. 1285 ЦК України). Сільська, селищна, міська рада після спливу одного року після відкриття спадщини зобов'язана подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою. Таку заяву до суду мають право подати кредитор спадкодавця та власники або користувачі суміжних земельних ділянок, якщо це є земельна ділянка сільськогосподарського призначення. Після визнання спадщини відумерлою, вона переходить у власність територіальної громади за місцезнаходженнм майна. У період з часу відкриття спадщини до визнання її відумерлою, здійснюється охорона спадкового майна відповідно до вимог ст. 1283 ЦК України. Охорона спадкового майна – це родове поняття, що включає правовідносини зберігання спадщини та управління спадковим майном [7, с. 167].

Згідно з ч. 6 ст. 4 Закону України "Про оренду землі" орендодавцем земельної ділянки, переданої у користування на праві емфітевзису, є особа, яка використовує земельну ділянку на такому праві. Ця норма вказує на те, що об'єктом оренди є майнове право. Відповідно до загальних положень про найм (оренду) об'єктом найму (оренди) є річ, визначена індивідуальними ознаками, неспоживна річ та майнові права. Емфітевзис – право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, що виникає на підставі договору між власником земельної ділянки і фізичною особою, юридичною особою. Землекористувач, тобто особа, яка використовує земельну ділянку на праві емфітевзису, може передавати її в оренду на строк, що не перевищує строк договору емфітевзису (абз. 2 ч. 4 ст. 102-1 Земельного кодексу України). А власник земельної ділянки, якщо передав її в оренду, не може передати її іншій особі на праві емфітевзису.

І.Р. Калаур зазначає, що згода установника управління на укладання управителем договору найму (оренди) щодо довіреного йому майна презюмується внаслідок укладання договору управління майном, за умови, якщо правило про необхідність отримання такої згоди прямо не передбачено в самому договорі [8, с. 8]. Відповідно орендодавцем у договорі оренди земельної ділянки буде управитель, який діє без довіреності, його повноваження визначені договором управління майном.

Щодо другої сторони у договорі оренди земельної ділянки, то нею може бути будь-який учасник цивільних правовідносин, однак у Законі України "Про оренду землі" є чіткий перелік суб'єктів, які можуть бути орендарями. Так, орендарями земельних ділянок є юридичні або фізичні особи, яким на підставі договору оренди належить право володіння і користування земельною ділянкою.

Орендарями земельних ділянок можуть бути: а) районні, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації, Рада міністрів Автономної Республіки Крим та Кабінет Міністрів України в межах повноважень, визначених законом; б) сільські, селищні, міські, районні та обласні ради, Верховна Рада Автономної

Республіки Крим у межах повноважень, визначених законом; в) громадяни і юридичні особи, іноземці та особи без громадянства, міжнародні об'єднання та організації, а також іноземні держави.

Якщо узагальнити норми щодо орендаря у договорі оренди земельної ділянки, то ним можуть бути фізичні особи, юридичні особи, територіальні громади, держава Україна, іноземна держава, міжнародні об'єднання та організації. Щодо територіальної громади та держави України, закон вказує, які відповідно органи уповноважені бути орендарем.

До особливостей оренди земель сільськогосподарського призначення можна віднести: 1) орендодавцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення можуть бути чітко визначені суб'єкти, які отримали земельні ділянки для визначених законодавством цілей; 2) орендарі земельних ділянок сільськогосподарського призначення повинні відповідати певним вимогам, встановленим земельним законодавством України; 3) передавати земельні ділянки сільськогосподарського призначення в користування (зокрема, оренду) дозволено лише із збереженням їх цільового призначення - для сільськогосподарського використання; 4) спеціальний характер правомочностей суб'єктів цих земельних орендних відносин; 5) орендовані земельні ділянки сільськогосподарського призначення, за невеликим винятком, заборонено передавати в суборенду [9, с. 11].

Висновки

Право оренди – речове право, що виникає на підставі договору. Сторони в договорі оренди землі мають спеціальну назву – орендодавець та орендар. Орендодавцем може бути власник землі приватної, комунальної та державної власності. Щодо землі, що є у приватній власності, орендодавцем виступають громадяни та юридичні особи, а також допускається представництво у відносинах оренди. Землі, що є в комунальній власності, передаються в оренду сільськими, селищними, міськими радами в межах повноважень, визначених законом. Якщо земельна ділянка є у спільній власності територіальних громад, орендодавцями в договорі оренди землі будуть районні, обласні ради та Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах повноважень, визначених законом. Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у державній власності, є органи виконавчої влади, які відповідно до закону передають земельні ділянки у власність або користування.

У разі смерті громадянина-орендаря, якщо ж відсутні спадкоємці за заповітом або законом, їх усунено від прийняття спадщини або спадкоємці відмовилися від прийняття спадщини, то після спливу шестимісячного строку для прийняття спадщини, у права та обов'язки орендодавця вступає особа, яка управляє спадщиною. Такою особою відповідно до вимог законодавства про спадщину є сільська, селищна, міська рада за місцезнаходженням такої земельної ділянки. Також орендодавцем може бути особа, якій передана земельна ділянка на праві емфітевзису. Орендарем може бути будь-який учасник цивільних правовідносин, а саме фізичні особи, юридичні особи, територіальна громада, держава Україна, іноземна держава, міжнародні об'єднання та організації. Щодо територіальної громади та держави Україна, закон вказує, які відповідно органи уповноважені бути орендарем.

Література

1. Земельний кодекс України: Кодекс. Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення: 10.10.2024).

2. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 р. (в редакції Закону від 2 жовтня 2003 р.) № 161- XIV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text (дата звернення: 10.10.2024).

3. Цивільний кодекс України: Кодекс. Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 10.10.2024).

4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. – 4-те вид., перероб. і допов. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – Т. ІІ. – 1056 с.

5. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. – 5-те вид., стереотипне. – К. : Юрінком Інтер, 2017. – 1176 с.

6. Гнідан Р.М. Договір оренди земельної ділянки. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к.ю.н. за спец.12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Навч.-наук. юрид. інст. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ, 2017. с. 20 URL: https://svr.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/5/2018/02/dis_Hnidan.pdf

7. Чабан О.М. Охорона спадкового майна // Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 164-167.

8. Калаур І.Р. Договірні зобов'язання про передання майна у користування в цивільному праві України. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д.ю.н. за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Наук.-дослід. інст. прив. права і підприємн. ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Київ, 2015. 40 с. URL: https://library.wunu.edu.ua/images/stories/praci_vukladachiv

9. Ільницька Н.В. Оренда земель сільськогосподарського призначення: правові аспекти. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к.ю.н. за спец. 12.00.06. – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсове право. – Інст. держ. і права ім. В.М. Корецького Нац. акад. наук України. - Київ, 2001. -20 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/206/1/Ilkiv%20avtoref.pdf

SUMMARY

Article dedicated to the legal regulation of the parties in the land lease agreement. A plot of land is an object of civil rights, accordingly, deeds can be committed in relation to it. One of these is a land lease agreement.

The parties to the land lease contract have special names: lessor and lessee. It has been established that the lessors of land plots are citizens and legal entities that own the land plot by private property rights, and the law also allows representation in legal relations of land lease. Foreigners and stateless persons cannot be lessors of agricultural land.

The article states that the lessors of communally owned land are territorial communities acting through authorized bodies. The lessors of state-owned land plots are the state of Ukraine, which acts through executive authorities.

In the case of the death of the citizen-lessor, legal succession is allowed in lease relations. After accepting the inheritance, the heir assumes the rights and obligations of the lessor under the land lease agreement. If there are no heirs according to the will or law, they have been removed from accepting the inheritance or the heirs refused to accept the inheritance, then after the expiry of the six-month period for accepting the inheritance, the rights and obligations of the lessor enter into the rights and obligations of the person who manages the inheritance. In the absence of heirs or an executor of the will, the person managing the inheritance, which includes the land plot, is the village, settlement, city council at the location of such land plot.

It was analyzed that the land user, i.e. the person who uses the land plot with the right of emphytheusis, can lease it for a period not exceeding the term of the emphyteusis contract. The lessor in the land lease agreement can be a manager who acts without a power of attorney, his powers are determined by the property management agreement.

The lessee in the land lease agreement can be natural persons, legal entities, territorial communities, the state of Ukraine, a foreign state, international associations and organizations. The law specifies through which bodies the territorial community and the state of Ukraine act as the lessee in the land lease agreement.

Keywords: land lease agreement, lessor, lessee, privately owned land, communally owned land, state owned land.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

ПОДОПРИГОРА В.В. - аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права (Сумський державний університет)

Orcid: 0009-0008-0805-8262
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.7

Стаття присвячена дослідженню зарубіжного досвіду правового регулювання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Актуальність теми обумовлена глобальними викликами сучасного світу, такими, як соціально-економічна нестабільність, воєнні конфлікти, внутрішня міграція та зростання рівня бідності, які посилюють кризовий стан соціальних систем багатьох країн. Авторка наголошує на необхідності вивчення ефективних зарубіжних моделей для адаптації їх до української системи соціального захисту, що нині потребує удосконалення в умовах сучасних викликів.

У статті аналізуються системи соціального захисту дітей у країнах Європи (Німеччина, Швеція), США та Азії (Японія, Південна Корея). Дослідження охоплює правове забезпечення, превентивні заходи, програми раннього втручання, а також роль соціальних служб і неурядових організацій (ЮНІСЕФ, Save the Children) у підтримці дітей, які опинилися в кризових ситуаціях. Особливу увагу приділено механізмам реагування на соціально-економічні проблеми, насильство в сім'ї, сирітство, міграцію та інші складні обставини, що негативно впливають на розвиток дітей.

Авторка акцентує на порівняльному аналізі зарубіжного досвіду та українських реалій, окреслюючи ключові проблеми національної системи соціального захисту, зокрема фрагментарність законодавства, відсутність єдиної системи раннього втручання, недостатнє фінансування соціальних програм та слабку координацію між державними структурами. Водночас визначено перспективи посилення соціального захисту через адаптацію успішних міжнародних моделей, що базуються на превентивних заходах, міжсекторальній співпраці та підтримці найкращих інтересів дитини.

У підсумку статті запропоновано конкретні рекомендації щодо вдосконалення національної системи соціального захисту дітей в Україні, орієнтуючись на міжнародні стандарти та позитивний досвід інших країн. Авторка підкреслює, що інтеграція ефективних механізмів соціальної підтримки дозволить забезпечити своєчасне реагування на виклики та створить умови для повноцінного розвитку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Ключові слова: соціальний захист дітей, складні життєві обставини, міжнародний досвід, правове регулювання, превентивні заходи, раннє втручання, неурядові організації, соціальні програми.

Вступ

Актуальність дослідження проблем соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, визначається як глобальними викликами сучасного світу, так і специфічними національними особливостями. Ми переконані, що в умовах постійних соціально-економічних криз, військових конфліктів, зростання рівня бідності та міграції, діти залишаються найбільш вразливою категорією населення, що потребує особливої уваги з боку держави та суспільства. Водночас захист їхніх прав

та забезпечення належного рівня життя є ключовим завданням соціальної політики кожної правової держави, зокрема України, яка наразі стикається із безпрецедентними викликами.

На нашу думку, дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання соціального захисту дітей дозволяє виявити ефективні механізми, які функціонують у різних правових системах, та визначити можливості їх адаптації до національного контексту.

Метою цього дослідження є аналіз зарубіжного досвіду регулювання механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, виявлення позитивних практик та обґрунтування рекомендацій щодо їх впровадження в Україні.

Об'єктом дослідження є системи соціального захисту дітей у зарубіжних країнах, предметом – правові механізми регулювання соціального захисту дітей у складних життєвих обставинах.

Методологія дослідження ґрунтується на порівняльно-правовому аналізі, який дозволяє визначити ключові особливості зарубіжних систем соціального захисту дітей, методах аналізу, синтезу та систематизації, необхідних для обґрунтування висновків та рекомендацій.

Проблематика дослідження соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, є недостатня ефективність національних механізмів підтримки. Перш за все, це проявляється у відсутності єдиної системи ідентифікації таких дітей, фрагментарному впровадженні профілактичних заходів, а також слабкій координації між державними органами та недостатньому фінансуванні соціальних програм. Водночас, важливим чинником є й неузгодженість національного законодавства з міжнародними стандартами, що перешкоджає ефективному впровадженню кращих практик.

На наше переконання, додаткові труднощі створюють соціально-економічні виклики, зокрема зростання рівня бідності, наслідки військових дій та внутрішня міграція, які посилюють кризовий стан системи соціального захисту. Зокрема, недостатня співпраця між державними структурами та громадськими організаціями обмежує можливість комплексного вирішення проблеми, що вимагає адаптації успішного зарубіжного досвіду для підвищення ефективності соціальної підтримки дітей в Україні.

Результати

Соціальний захист дітей у зарубіжному контексті розглядається як комплекс правових, економічних та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня життя дітей, особливо тих, хто перебуває у складних життєвих обставинах. Відповідно до Конвенції ООН про права дитини, соціальний захист дітей є фундаментальною складовою державної політики і передбачає захист від усіх форм дискримінації, насильства, занедбаності та експлуатації [1].

Варто зауважити, що в країнах Європи, США та Азії соціальний захист дітей тісно пов'язаний із концепцією благополуччя дитини, що включає фізичне, психічне, соціальне та емоційне здоров'я. Водночас, поняття «діти у складних життєвих обставинах» у міжнародній практиці охоплює сирітство, бідність, насильство в сім'ї, міграцію, воєнні конфлікти та інші обставини, що загрожують нормальному розвитку дитини. Особливу увагу приділено превентивним заходам та ранньому втручанню, що дозволяє мінімізувати негативний вплив таких обставин на дітей [2, с. 42].

Не можна оминути роль міжнародних організацій у регулюванні питань дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, зокрема ООН, ЮНІСЕФ, Save the Children, які розробляють стандарти та надають допомогу державам у розбудові ефективних систем соціального захисту. Варто наголосити, що соціальний захист дітей у зарубіжних країнах розглядається як багатовимірна система, що базується на принципах рівності, недискримінації та найкращих інтересах дитини.

Перед тим як перейти до аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання соціального захисту дітей, важливо окреслити типологію складних життєвих обставин, у яких може опинитися дитина. Це допоможе зрозуміти основні чинники, що впливають на становище дітей у різних країнах, а та-

кож оцінити ефективність міжнародних підходів до їх захисту.

Соціально-економічні обставини. Сьогодні одним із найпоширеніших викликів є бідність, яка часто супроводжується безробіттям батьків, відсутністю доступу до освіти та медичної допомоги. Так, у багатьох країнах Африки, наприклад, бідність є головною причиною високого рівня дитячої смертності, експлуатації дітей на нелегальній роботі та залучення їх до небезпечних форм діяльності. Соціально-економічна незахищеність ускладнює можливості для повноцінного розвитку дітей, обмежуючи їхні життєві перспективи [3, с. 569].

Сімейні обставини. Варто зауважити, що діти часто страждають через проблеми всередині родини, такі як насильство в сім'ї, зловживання алкоголем або наркотиками, розлучення батьків чи сирітство. Наприклад, у США діють ефективні програми захисту дітей від насильства, що передбачають оперативне втручання соціальних служб, психологічну допомогу, а також правову підтримку. Ми переконані, що завдяки такій системі вдається своєчасно виявляти випадки загрози життю та здоров'ю дитини та вживати необхідних заходів [4].

Соціально-політичні обставини. Важливим фактором є військові конфлікти, міграція та біженство, що особливо актуально для сучасного світу. Діти-біженці в Європі та Азії є однією з найбільш вразливих категорій населення. Вони часто стикаються з труднощами інтеграції, дискримінацією та нестачею базових послуг. Безперечно, усе це вимагає створення особливих механізмів підтримки, що поєднують соціальну допомогу, психологічний супровід і доступ до освіти та охорони здоров'я [5].

Стан здоров'я та інвалідність. Чимало дітей опиняється у складних життєвих обставинах через хронічні захворювання, фізичну чи психічну інвалідність. Такі обмеження у стані здоров'я часто заважають їм вести повноцінне життя, отримувати освіту та соціалізуватися. Водночас, це вимагає розробки інклюзивних програм підтримки, які забезпечують рівні можливості для таких дітей та їх повноцінну інтеграцію в суспільство.

Ми вважаємо, що розуміння типології складних життєвих обставин, у яких можуть опинитися діти, є необхідною передумовою для ефективного аналізу зарубіжного досвіду їх соціального захисту. У той же час класифікація складних життєвих обставин дозволяє державам ефективніше розробляти цільові програми допомоги, орієнтуючись на специфічні потреби дітей.

Зазначені вище теоретичні основи соціального захисту дітей та класифікація складних життєвих обставин окреслюють необхідність впровадження комплексних заходів, які базуються на міжнародних стандартах і враховують кращі практики зарубіжних країн. Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє зрозуміти, які правові механізми та організаційні моделі є ефективними для забезпечення соціального захисту дітей, що перебувають у кризових ситуаціях.

У країнах Європи соціальний захист дітей базується на принципах соціальної держави, де основна увага приділяється превентивним заходам, забезпеченню добробуту та доступу до якісних соціальних послуг. Яскравим прикладом є Німеччина, де діє Закон про соціальну допомогу дітям та молоді (SGB VIII) [6]. Закон передбачає: 1) обов'язок держави своєчасно втручатися у випадки загрози для життя чи розвитку дитини; 2) роль соціальних служб у виявленні дітей у складних обставинах та наданні підтримки; 3) фінансову допомогу сім'ям із дітьми, зокрема програму «Kindergeld», що забезпечує базові потреби дітей [7].

У Швеції особливий акцент зроблено на превентивних заходах у сфері соціального захисту дітей. Так, зокрема, законодавство зобов'язує місцеві органи влади вживати заходів для захисту дітей у випадках насильства, нехтування обов'язками або ризику бідності. Водночас, соціальні служби проводять моніторинг сімейного середовища та, у разі загрози життю чи здоров'ю дитини, забезпечують альтернативний догляд через тимчасове влаштування до прийомних родин або спеціалізованих центрів.

Превентивні заходи включають фінансову підтримку малозабезпечених сімей, доступ до безкоштовної медичної допомоги та освіти. Наприклад, у місті Гетеборг діє про-

грама «Сімейний хаб», де працюють психологи, юристи та соціальні педагоги для виявлення проблем на ранній стадії. Завдяки такому підходу вдається зберегти сім'ї та забезпечити права й благополуччя дітей у складних обставинах [8].

Напевно, США має найбільш комплексну та багаторівневу системи соціального захисту дітей і поєднує квінтесенцію федерального законодавства з ініціативами на рівні окремих штатів.

Так, зокрема, Закон про запобігання жорстокому поводженню з дітьми (CAPTA, 1974) є основою для діяльності соціальних служб та передбачає: 1) систему раннього виявлення дітей, які зазнають жорстокого поводження; 2) обов'язок звітування для вчителів, медиків та правоохоронців про випадки насильства; 3) фінансування програм підтримки для сімей, які перебувають у кризовій ситуації [9].

Додатково, на рівні штатів у США діють програми, такі як Child Protective Services, що зосереджуються на втручанні, реабілітації та забезпеченні безпеки дітей. CPS надає послуги з оцінки ризиків, оперативного реагування на випадки насильства, нехтування або інших загроз для дитини. Одним із ключових напрямів діяльності є надання психологічної допомоги, підтримки дітей у кризових ситуаціях і допомоги сім'ям для створення безпечного середовища [10].

Важливу роль у цій системі відіграють неурядові організації, які тісно співпрацюють із державними структурами для реалізації соціальних ініціатив та програм підтримки дітей. Наприклад, організація National Children's Alliance забезпечує роботу центрів, які спеціалізуються на реабілітації дітей, що постраждали від насильства чи жорстокого поводження. Такі центри надають комплексну підтримку, включно з терапією, юридичним супроводом та соціальною адаптацією [11].

Крім того, благодійні організації, як-от Save the Children, реалізують програми для дітей із малозабезпечених сімей, забезпечуючи доступ до освіти, харчування та необхідних послуг охорони здоров'я.

Хочемо акцентувати увагу на тому, що спільна діяльність державних та недержавних структур створює багаторівневу систему захисту дітей, орієнтовану не лише на реагування у кризових випадках, а й на профілактику проблем у родинах. Ми переконані, що такий підхід дозволяє забезпечити довгострокову реабілітацію та підтримку дітей, що сприяє їх повноцінному розвитку і соціалізації.

У свою чергу, у країнах Азії соціальний захист дітей значною мірою залежить від культурних особливостей та економічного розвитку. Так, наприклад, у Японії діє розвинена система правового регулювання, основою якої є Закон про захист дітей. Закон покладає на місцеві органи влади обов'язок здійснювати моніторинг ситуації дітей для виявлення загроз чи порушень їхніх прав. Значна увага приділяється програмам підтримки матерів-одиначок і дітей, які постраждали від насильства, що включає психологічну допомогу та соціальну підтримку. Окрім цього, уряд забезпечує фінансування альтернативного догляду для дітей, які не можуть проживати в біологічних сім'ях. Це включає розвиток інституту прийомних сімей, а також підтримку дитячих будинків, які діють у відповідності до сучасних стандартів турботи про дітей [12].

До прикладу в Південній Кореї соціальний захист дітей базується на Національній стратегії захисту дітей, яка є багатокомпонентною та охоплює ключові сфери підтримки. Варто зауважити, що одним із важливих напрямів є програми соціального страхування для родин, що перебувають у складних обставинах, а також системи раннього втручання, які дозволяють виявити проблеми на ранніх етапах розвитку дитини. Водночас, особливу увагу приділено дітям з обмеженими можливостями: уряд забезпечує їх необхідними послугами, включно з медичною реабілітацією та соціальною адаптацією. Пріоритет надається доступу до освіти та охорони здоров'я, що є важливими елементами стратегії для подолання соціальної нерівності й створення можливостей для повноцінного розвитку дітей у Південній Кореї [13].

На наше переконання, соціальні системи захисту дітей у Японії та Південній Кореї є прикладами поєднання традиційних

підходів із сучасними механізмами правового регулювання, що дозволяє ефективно реагувати на виклики, пов'язані з захистом прав дітей, та сприяти їх інтеграції у суспільство.

Загалом, зарубіжний досвід демонструє різноманіття підходів до соціального захисту дітей, що ґрунтуються на нормативно-правових актах, превентивних заходах та активній ролі міжнародних організацій. Аналіз цих механізмів дозволяє визначити ключові інструменти, які можуть бути адаптовані до української системи соціального захисту.

Розглянувши зарубіжний досвід соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, пропонуємо зробити порівняльний аналіз. Для висвітлення подібностей та відмінностей у системах соціального захисту дітей в Україні та зарубіжних країнах пропонується порівняльний аналіз у форматі таблиці.

Варто зауважити, що порівняльний аналіз свідчить про те, що в Україні існують суттєві проблеми в системі соціального захисту дітей, особливо у питаннях координації, фінансування та впровадження превентивних заходів. Зарубіжний досвід демонструє необхідність інтеграції комплексних стратегій, посилення ролі соціальних служб та активної співпраці з міжнародними організаціями. Важливим є створення дієвої системи раннього втручання та адаптація успішних моделей підтримки дітей до українських реалій.

Висновок

Підсумовуючи вище викладене, хочемо зазначити, що соціальний захист дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, є однією з ключових складових соціальної політики кожної держави, що прагне забезпечити права і благополуччя своїх громадян. Аналіз зарубіжного досвіду де-

Таблиця № 1 - Порівняльний аналіз систем соціального захисту дітей у складних життєвих обставинах: міжнародний досвід та українські реалії

Критерії	Зарубіжний досвід	Українські реалії
Нормативно-правова база	Комплексні закони, що регулюють соціальний захист дітей (SGB VIII у Німеччині, CAPTA у США, Закон про захист дітей у Японії).	Законодавство фрагментарне; відсутня єдина стратегія підтримки дітей у кризі.
Система раннього втручання	Ефективні механізми моніторингу та ідентифікації (соціальні служби, обов'язкове звітування).	Недостатньо розвинена система раннього виявлення дітей у складних обставинах.
Фінансування соціальних програм	Значне державне фінансування, підтримка через соціальні виплати, програми допомоги сім'ям.	Обмежене фінансування соціальних служб та програм підтримки.
Роль соціальних служб	Соціальні служби відіграють ключову роль у втручанні, моніторингу та реабілітації дітей.	Соціальні служби перевантажені та працюють без належної координації.
Превентивні заходи	Акцент на профілактиці: підтримка сімей, альтернативний догляд, раннє втручання.	Переважає реактивний підхід; превентивні програми недостатньо розвинені.
Участь громадських організацій	Тісна співпраця держави з НУО (ЮНІСЕФ, Save the Children, місцеві НУО).	НУО відіграють важливу роль, але їх діяльність часто не координується з державою.
Доступ до соціальних послуг	Забезпечено доступ до медичних, освітніх та реабілітаційних послуг для дітей у кризі.	Обмежений доступ, особливо у сільських районах та для ВПО (внутрішньо переміщених осіб).
Реакція на соціально-політичні виклики	Воєнні конфлікти та міграція: програми інтеграції дітей-біженців (ЄС, США).	Війна створює значні виклики; програми підтримки ВПО та дітей потребують посилення.

монструє, що країни з високим рівнем соціального забезпечення досягли успіху завдяки системному підходу, який включає чітке правове регулювання, ефективні механізми раннього втручання та превентивні заходи.

У порівнянні з успішними моделями, національна система України стикається з численними викликами, включаючи фрагментарність законодавства, обмежене фінансування, недостатню координацію соціальних служб та відсутність дієвої системи раннього втручання. Окрім того, вплив війни, міграції та економічної нестабільності значно ускладнює виконання завдань із забезпечення прав дітей. Незважаючи на ці проблеми, досвід зарубіжних країн відкриває перспективи для вдосконалення української системи шляхом адаптації успішних практик, орієнтованих на профілактику, реабілітацію та інтеграцію дітей у суспільство.

Література

1. Convention on the Rights of the Child. *United Nations*: website. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child

2. Мамчур, І. В. Соціально-психологічний супровід дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2023. № 1. С. 39–44. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2023-1-5

3. Emerson E. The socio-economic circumstances of children at risk of disability in Britain. *Disability & Society*. 2007. № 22(6). P. 563-580. DOI: 10.1080/09687590701560154

4. Лопух В.С. Соціальний захист Населення США: форми, структура і функціонування. URL: https://idss.org.ua/arhiv/2014_16_05_T2_Lopukh_Social.pdf

5. Перспективи правового статусу українських біженців у Європі після закінчення терміну дії тимчасового захисту. *НІСД*: вебсайт. URL:https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/perspektyvy-pravovoho-statusu-ukrayinskykh-bizhentsiv-u-yevropi-pislya

6. Sozialgesetzbuch (SGB VIII) Achtes Buch Kinder- und Jugendhilfe. URL: https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/sgbviii/1.html

7. Дитяча дотація для біженців з України. *Bundesagentur für Arbeit*: вебсайт. URL: https://www.arbeitsagentur.de/ukraine/ukraine-kindergeld-ua

8. Elin Hultman, Staffan HöjerStaffan Höjer, Monica Larsson and Monica Larsson. *Age limits for participation in child protection court proceedings in Sweden*. 2019. Child & Family Social Work 25(2). URL: DOI: 10.1111/cfs.12686

9. Мацелюх І.А. Захист прав дітей у США Наприкінці XIX - на початку XX ст.: Історичний екскурс. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/03/9.pdf

10. Child Protective Services. *ChildCare*: website. URL: https://childcare.gov/consumer-education/child-protective-services

11. National Children's Alliance. URL: https://www.snfghi.org/en/pillars/mental-health/national-children-s-alliance/

12. Ayako Harada. The Japanese child protection system: developments in the laws andtheissues left unsolved. URL: https://isfl.world/wp-content/uploads/2022/07/Japan-2010.pdf

13. Bong Joo Lee. Child Protection System in South Korea: Contemporary Issues in Research and Policy. URL: DOI: 10.1007/978-3-319-93348-1_10

LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF CHILDREN IN DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES: COMPARATIVE ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article focuses on the analysis of international experience in the legal regulation of social protection for children in difficult life circumstances. The relevance of this topic is determined by global challenges such as socio-economic instability, armed conflicts, internal migration, and rising poverty levels, which exacerbate the crisis in social protection systems worldwide. The author highlights the necessity of studying effective international models to adapt them to the Ukrainian child protection system, which requires significant improvements in light of current challenges.

The study examines the systems of child social protection in European countries (Germany, Sweden), the United States, and Asian countries (Japan, South Korea).

It explores legal frameworks, preventive measures, early intervention programs, and the role of social services and non-governmental organizations (e.g., UNICEF, Save the Children) in supporting children in crisis. Special attention is given to mechanisms addressing socio-economic hardships, domestic violence, orphanhood, migration, and other adverse circumstances that hinder children's development.

The author conducts a comparative analysis of international experiences and Ukrainian realities, identifying key issues within the national child protection system, such as fragmented legislation, the absence of a unified early intervention system, insufficient funding for social programs, and weak coordination among state agencies. At the same time, the study outlines opportunities for enhancing social protection through the adaptation of successful international models based on preventive approaches, cross-sectoral cooperation, and the prioritization of the child's best interests.

In conclusion, the article proposes concrete recommendations for improving Ukraine's national child protection system, emphasizing alignment with international standards and the incorporation of effective practices from other countries. The author underscores that integrating proven social support mechanisms will ensure timely responses to challenges and create conditions for the full development of children in difficult life circumstances.

Keywords: child social protection, difficult life circumstances, international experience, legal regulation, preventive measures, early intervention, non-governmental organizations, social programs.

СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ЗАЯЦЬ Дмитро Дмитрович – доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології, кандидат юридичних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ

https://orcid.org/0000-0002-2196-6301

УДК 343.983.7

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.8

У статті наведено теоретичне обґрунтування засад використання ситуаційного підходу у формуванні криміналістичних рекомендацій з призначення судової молекулярно-генетичної експертизи в кримінальному провадженні. Доведено, що ситуаційний підхід у формуванні криміналістичних рекомендацій з призначення судової молекулярно-генетичної експертизи дає можливість сформулювати положення, що є придатними до застосування безпосередньо в практичній діяльності. Головними факторами, які формують ситуацію слідчої дії та повинні враховуватись під час типізації слідчих ситуацій призначення судової молекулярно-генетичної експертизи, є компоненти матеріального та організаційно-технічного характеру. Насамперед це об'єкти, дослідження яких експертом потрібне для вирішення завдань розслідування, а також реальні технічні можливості їх аналізу в контексті збирання доказів у кримінальному провадженні. Ще одним компонентом є тактичні завдання, вирішенню яких сприяють молекулярно-генетичні дослідження. На цих підставах визначено наступні типові ситуації призначення судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування: молекулярно-генетична експертиза призначається з метою встановлення ДНК-профілю зі слідів біологічного походження, виявлених під час огляду місця події або зразків біологічного матеріалу невпізнаного трупа; молекулярно-генетична експертиза призначається з метою встановлення ДНК-профілю з біологічних зразків підозрюваного та порівняльного аналізу генетичних ознак зі слідами біологічного походження; молекулярно-генетична експертиза призначається з метою ідентифікації невпізнаного трупа. Криміналістичні рекомендації варто будувати на основі цієї типізації, яка за потреби може бути деталізована задля формування докладних алгоритмів дій слідчого.

Ключові слова: слідча ситуація, криміналістична тактика, криміналістична техніка, молекулярно-генетична експертиза, ДНК-аналіз, кримінальне провадження, досудове розслідування.

Постановка проблеми

Молекулярно-генетичні експертизи багато років демонструють визначні результати у вирішенні завдань з розкриття та розслідування різних видів кримінальних правопорушень. Їхня кількість постійно зростає, а доказова цінність результатів характеризується надзвичайно високим рівнем. Особливо зросли потреби у проведенні таких експертиз під час масштабної агресії проти України, коли особистість великої кількості жертв встановлюють шляхом порівняння генетичних ознак, а інші методи ідентифікації не є дієвими.

У цих умовах гостро відчувається дефіцит наукової та навчально-методичної літератури з криміналістики та судової експертизи, де містяться науково-практичні рекомендації, спрямовані на призначення молекулярно-генетичної експертизи слідчим. Конкретизація таких рекомендацій

може бути здійснена на основі ситуаційного підходу, що дозволяє враховувати найбільш значущі компоненти, які, з одного боку, дозволяють відрізнити обстановку, що складається під час розслідування того чи іншого кримінального правопорушення, а з іншого – запропонувати алгоритм дій саме щодо типових випадків, які можуть мати місце в практичній діяльності.

Вищенаведені обставини засвідчують нагальну потребу теоретичного обґрунтування перспектив застосування ситуаційного підходу в побудові алгоритмів дій слідчого з призначення молекулярно-генетичної експертизи та практичної реалізації такого підходу в наукових дослідженнях.

Стан дослідження проблеми

Організаційні й тактичні особливості призначення та проведення судової молекулярно-генетичної експертизи були предметом наукових досліджень.

Зокрема, окремі проблеми, які виникають під час призначення цього виду експертизи, розглядали В.В. Топчій, Р.Л. Степанюк, В.В. Іонова, С.М. Лозова, О.В. Матарикіна, П.П. Давидюк, І. І. Пелешок, М. Ю. Якимчук та ін. Методичні й технічні аспекти її проведення ґрунтовно розроблені Г.Ф. Кривдою, С.В. Сиволапом, Н.М. Дяченко, Р.Г. Аббасовим, І. Ю. Костіковим, В. В. Марійко, Ю. В. Щербаковою, С.В. Мартиненко та ін. Процесуальні й тактичні аспекти одержання біологічних зразків для ДНК-аналізу вивчали А.О. Антощук, О.В. Капліна, С.О. Коропецька, О.В. Басюк, О.В. Лускатов, В.І. Галаган, В.В. Рогальська та ін. Використанню й оцінці висновків молекулярно-генетичної експертизи в кримінальному провадженні присвятили наукові праці Р.Л. Степанюк, М.Г. Щербаковський, В.В. Кікінчук, В.О. Гусєва, І.В. Пиріг, В.М. Плетенець та інші автори. Разом із цим проблеми формування науково-обґрунтованих рекомендацій щодо призначення досліджуваного виду експертизи на основі ситуаційного підходу потребують подальших досліджень.

Метою цієї статті є теоретичне обґрунтування засад використання ситуаційного підходу у формуванні криміналістичних рекомендацій з призначення судової молекулярно-генетичної експертизи в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу

Застосування ситуаційного підходу при формуванні криміналістичних рекомендацій дозволяє сформулювати положення найбільш пристосовані до застосування безпосередньо в практичній діяльності. Як видається, слідча ситуація – це певне становище, що складається в будь-який момент слідчої діяльності і характеризується сукупністю умов та обставин, взаємовідносинами слідчого з іншими суб'єктами криміналістичної діяльності, і оцінка якого сприятиме вирішенню окремих завдань розслідування злочину [1, с. 15]. Це поняття є загальним у криміналістиці і стосується стадії досудового розслідування в цілому. Проте на цій стадії слідчий проводить окремі процесуальні дії й тактичні операції, за допомогою яких вирішує проміжні тактичні завдання. Щодо більшості цих дій також складаються певні ситуації, умови яких слідчому варто враховувати при обранні засобів криміналістичної тактики.

Ситуація розслідування не є тотожним поняттям щодо ситуації слідчої дії. В основі відмінностей є їхнє співвідношення за обсягом. Різниця між ситуацією розслідування і ситуацією слідчої дії насамперед полягає у двох аспектах. За першим, ситуація слідчої дії має менший ступінь спільності, а за другим, ситуація слідчої дії є частиною певної ситуації розслідування. Разом із цим ситуації розслідування і ситуації слідчої дії, незважаючи на їх відмінність як криміналістичних категорій, мають схожість за змістом, а саме – за складом своїх компонентів (елементів). Ці компоненти аналогічні тим, які розглядаються в загальній теорії слідчих ситуацій: компоненти психологічного, інформаційного, процесуального, тактичного, матеріального й організаційно-технічного характеру.

На нашу думку, ситуація слідчої дії – це певне становище, яке складається при підготовці і проведенні слідчої дії і яке характеризується сукупністю умов та обставин, що враховуються слідчим при визначенні кола

організаційних заходів, тактичних правил і виборі тактичних прийомів, необхідних для проведення слідчої дії відповідно до її цілей [1, с. 23]. Оскільки призначення відносно нового різновиду судової експертизи – молекулярно-генетичної – є досить складною слідчою дією, важливо формувати науково-практичні рекомендації саме з урахуванням ситуаційного підходу, визначивши на підставі аналізу й узагальнення слідчої практики відповідні слідчі ситуації.

Аналіз наукової літератури щодо проблем ситуації процесуальної дії дозволяє підкреслити доцільність визначення типової та конкретної ситуацій. Типова ситуація є сукупністю узагальнених, істотних ознак, спільних для певної групи ситуацій, які найчастіше складаються при проведенні окремої слідчої дії. Конкретна ситуація слідчої дії складається безпосередньо при її проведенні. Вона оцінюється слідчим на основі загальних закономірностей розвитку процесу пізнання, завжди є індивідуальною і визначається безліччю специфічних рис, властивих обстановці проведення слідчої дії. Різноманіття зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на проведення слідчої дії до певного її етапу, завжди формує конкретну ситуацію як єдине ціле з усією сукупністю зв'язків і відносин, що її складають.

Ситуації слідчої дії можна класифікувати за різними підставами, зокрема залежно від етапів розслідування, черговості проведення певної процесуальної дії, ступенем збігу інтересів учасників, кількості учасників, ступеня ризику тощо. У контексті ситуаційного підходу в наукових рекомендаціях з криміналістики найбільше значення має типізація слідчих ситуацій, а отже, ключовою є категорія типової ситуації слідчої дії.

Типові слідчі ситуації прийнято визначати шляхом виокремлення найбільш вагомих і поширених у практичній діяльності факторів, які складають конкретні ситуації. Тому для визначення типових ситуацій призначення молекулярно-генетичної експертизи необхідно встановити ті компоненти, які, з одного боку, є ключовими при обранні слідчим певного алгоритму дій, а з іншого – найчастіше зустрічаються безпосередньо у слідчій практиці.

Потреба в залученні експерта в галузі судової молекулярної генетики для проведення експертизи в кримінальному провадженні виникає у випадках, коли є необхідність дослідити певні об'єкти на предмет встановлення наявності слідів біологічного походження людини та визначення індивідуальних генетичних ознак особи, відображених у її ДНК [2, с. 308-309].

Судово-медична молекулярно-генетична експертиза – це дослідження судово-медичним експертом на основі спеціальних знань об'єктів біологічного походження людини з метою встановлення їх генетичних ознак [3, с. 241]. А отже, ця дія виконується не слідчим, а особою, яка володіє спеціальними знаннями в галузі генетики. Тому як слідчу дію потрібно розглядати не саму експертизу, а її призначення слідчим.

Від грамотності дій слідчого з призначення молекулярно-генетичної експертизи суттєво залежить доказове значення її результатів. Науковці, які досліджували питання використання зазначеної експертизи в доказуванні, виявили низку проблем, що знижують її ефективність. Серед них є і проблеми організаційного характеру, зокрема слідчі помилки, що полягають у необґрунтованому прийнятті рішення про проведення експертизи, неправильному поводженні з об'єктами дослідження, невмінні формулювати завдання експертам тощо [4]. Видається, що такі помилки нерідко зумовлені неврахуванням або недостатнім врахуванням слідчими важливих факторів, які склались під час розслідування, тобто формують конкретну ситуацію слідчої дії. Серед таких факторів для призначення експертизи найголовнішими є матеріальні й організаційно-технічні компоненти. Насамперед це об'єкти, дослідження яких експертом потрібне для вирішення завдань розслідування, а також реальні технічні можливості їх аналізу в контексті збирання доказів у кримінальному провадженні.

Об'єктом молекулярно-генетичної експертизи є біологічний матеріал, який у кримінальному провадженні фігурує в якості слідів біологічного походження та біологічних зразків [5, с. 93-107]. Правила виявлення, вилучення, зберігання і транспортуван-

ня таких об'єктів є досить деталізованими [6-8] і вимагають від слідчого суворого дотримання задля забезпечення успіху в їх дослідженні.

З тактичного боку від наявних у слідчого об'єктів і потенційної можливості їх одержання залежить коло завдань, які можна поставити перед експертами. Тому цей компонент матеріального характеру є першою і найбільш вагомою складовою ситуації цієї слідчої дії.

Загалом завдання молекулярно-генетичної експертизи полягають у встановленні генетичних ознак людини в об'єктах біологічного походження та порівнянні цих ознак. Методи ДНК-аналізу застосовують, у першу чергу, для ідентифікації особи. Завдяки цьому вирішується низка питань, що мають значення для розкриття злочинів. Так, порівняння генетичних ознак сліду біологічного походження та зразку біологічного матеріалу певної особи дозволяє з надзвичайно високою точністю встановити приналежність сліду. Встановлення спорідненості (родинних зв'язків) дає можливість ідентифікувати безвісти зниклу людину чи останки невпізнаного трупа. Установлення батьківства має значення у випадках викрадення і підміни дітей, дітовбивства, зґвалтування з наслідком у вигляді вагітності. Установлення генетичних ознак без ідентифікації особи дає можливість зберегти ДНК-профіль, а за потреби й виділену ДНК, для наступної ідентифікації або дослідження [9, с. 280].

Сучасні досягнення судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи дозволяють отримувати інформацію про конкретну особу щодо тяжких злочинів проти життя й здоров'я, які зазвичай виявляються на місці події та належать організму людини. Значна перевага цього методу при розслідуванні кримінальних злочинів полягає саме в надійному виключенні з кола підозрюваних осіб, які не причетні до вчинення злочину, в ідентифікації осіб, які вчинили злочин, із високим ступенем імовірності [10, с. 258].

У нинішній час, коли перед правоохоронними органами постали надзвичайно складні завдання з ідентифікації великої кількості загиблих внаслідок бойових дій, методи молекулярно-генетичних досліджень є незамінними й у розслідуванні воєнних злочинів та інших кримінальних правопорушень, що пов'язані з війною.

Як підкреслено науковцями, з початку повномасштабного вторгнення росії на територію України, потреба в проведенні молекулярно-генетичної експертизи значно зросла. Багато військових, які загинули на війні, не можуть бути передані своїм родичам та сім'ям саме через неможливість ідентифікації тіло, те саме стосується і цивільних осіб, які також піддаються катуванню та вбивствам з боку російських солдатів. Тіла спотворюються до такого стану, що їх важко розпізнати самостійно, саме тому відбувається звернення до експертів з проханням провести молекулярно-генетичну експертизу [11, с. 174]. При цьому в абсолютній більшості випадків у прийнятті рішення про ідентифікацію особи вирішальним, а то й єдиним джерелом доказів є висновок судової молекулярно-генетичної експертизи, зроблений на основі дослідження ДНК останків загиблого, чию особу встановлюють, та його ймовірних родичів [12, с. 11]. Таким чином, зараз у слідчій практиці виникли нові типові ситуації призначення молекулярно-генетичної експертизи за наявності великої кількості невпізнаних тіл та їх фрагментів.

Зазначені обставини, як видається, переконливо засвідчують важливість ще одного компонента для типізації слідчих ситуацій призначення судової молекулярно-генетичної експертизи, а саме загальні тактичні завдання, вирішенню яких сприятимуть такі дослідження.

Типізацію слідчих ситуацій призначення молекулярно-генетичної експертизи в кримінальному провадженні запропонували Р.Л. Степанюк і О.В. Матарикіна, які здійснили наступний їх розподіл: 1) на місці події або в ході іншої слідчої (розшукової) дії було виявлено сліди невідомої особи (осіб), які можуть містити ДНК; 2) на місці події або в ході іншої слідчої (розшукової) дії було виявлено сліди, які можуть містити ДНК. Встановлено особу (осіб), чиї зразки необхідно порівняти зі слідами на предмет збігу генетичних ознак; 3) виявлено труп або частини трупа невпізнаної особи; 4) у ході

досудового розслідування виникла необхідність визначити біологічне батьківство певної особи (осіб) [13, с. 473-474]. Ця типізація була розроблена до початку широкомасштабного російського вторгнення. Вона має загальний характер і, на нашу думку, може бути уточнена з урахуванням сучасних реалій та зростаючих можливостей криміналістичного ДНК-аналізу. Разом із цим варто підтримати обрання найбільш поширених об'єктів молекулярно-генетичного дослідження і тактичних завдань розслідування як підстав для типізації слідчих ситуацій.

Базуючись на наведеному вище підході, з урахуванням сучасних потреб досудового розслідування і можливостей молекулярно-генетичної експертизи вважаємо доцільним визначити наступні типові слідчі ситуації її призначення.

1. Молекулярно-генетична експертиза призначається з метою встановлення ДНК-профілю зі слідів біологічного походження, виявлених під час огляду місця події або зразків біологічного матеріалу невпізнаного трупа.

У цій ситуації основними завданнями розслідування, які вирішують за допомогою висновку експерта, є з'ясування придатності біологічного матеріалу для подальшої ідентифікації та здійснення пошуку збігів генетичних ознак за електронним реєстром геномної інформації людини.

2. Молекулярно-генетична експертиза призначається з метою встановлення ДНК-профілю з біологічних зразків підозрюваного та порівняльного аналізу генетичних ознак зі слідами біологічного походження.

Зазначена слідча ситуація є найбільш сприятливою для розслідування, оскільки висновок експерта дозволить з високим рівнем точності підтвердити або спростувати належність виявлених слідів певній особі.

3. Молекулярно-генетична експертиза призначається з метою ідентифікації невпізнаного трупа.

У цій ситуації, особливо в умовах масових жертв, як це має місце зараз в Україні, слідчі в більшості випадків призначають декілька молекулярно-генетичних експертиз, що в сукупності дозволяють ідентифікувати тіла загиблих за допомогою прямих порівнянь з прижиттєвими зразками біологічного матеріалу та/або аналізу родинних зв'язків за зразками біологічного матеріалу родичів зниклих безвісти осіб.

Зазначені типові слідчі ситуації є основними, що є притаманними стадії досудового розслідування більшості кримінальних правопорушень, де виникає гостра потреба у застосуванні спеціальних знань судових біологів. Відповідно криміналістичні рекомендації в межах окремих методик розслідування певних різновидів кримінальних правопорушень повинні будуватись на основі такої типізації, що за потреби може бути деталізована задля формування конкретних алгоритмів дій слідчого.

Висновки

Ситуаційний підхід у формуванні криміналістичних рекомендацій з призначення судової молекулярно-генетичної експертизи дає можливість сформулювати положення, що є придатними до застосування безпосередньо в практичній діяльності. Типова ситуація слідчої дії – це сукупність узагальнених, істотних ознак, спільних для конкретних ситуацій, які найчастіше складаються при її проведенні.

Найбільш вагомими факторами, які формують ситуацію слідчої дії та повинні враховуватись під час типізації слідчих ситуацій призначення судової молекулярно-генетичної експертизи, є компоненти матеріального й організаційно-технічного характеру. Насамперед це об'єкти, дослідження яких експертом потрібне для вирішення завдань розслідування, а також реальні технічні можливості їх аналізу в контексті збирання доказів у кримінальному провадженні. Ще одним компонентом є тактичні завдання, вирішенню яких сприяють молекулярно-генетичні дослідження.

На цих підставах варто визначити наступні типові ситуації призначення судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування: 1) молекулярно-генетична експертиза призначається з метою встановлення ДНК-профілю зі слідів біологічного походження, виявлених під час огляду місця події або зразків біологічного матеріалу невпізнаного трупа; 2) мо-

лекулярно-генетична експертиза призначається з метою встановлення ДНК-профілю з біологічних зразків підозрюваного та порівняльного аналізу генетичних ознак зі слідами біологічного походження; 3) молекулярно-генетична експертиза призначається з метою ідентифікації невпізнаного трупа.

Криміналістичні рекомендації варто будувати на основі цієї типізації, яка за потреби може бути деталізована задля формування докладних алгоритмів дій слідчого.

Література

1. Заяць Д. Д. Ситуаційний підхід до тактики перевірки показань на місці : дис. … канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. Харків, 2005. 216 с.

2. Степанюк Р. Л., Іонова В. В. Призначення судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування: проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник Луганського державного університету імені Е.О. Дідоренка*. 3 (91). 2020. С. 307-319

3. Кривда Л. Р. Особливості судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи. *Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 3 травня – 13 червня 2022 року*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 240-243.

4. Stepaniuk R., Shcherbakovskiy M., Kikinchuk V., Lapta S., Husieva V. Problems of using forensic molecular-genetic examination in criminal procedure of Ukraine. *Georgian medical news*. 2019/5. № 290. С. 157-163.

5. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

6. Примусовий відбір зразків у особи для проведення експертизи. методичні рекомендації для практичних підрозділів / [О.В. Лускатов, В.В. Рогальська, А.І. Терещенко, В.Д. Людвік, К.М. Пантелеєв, Н.В. Павлова, Г.С. Бідняк]. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 36 с.

7. Про затвердження Методичних рекомендацій «Порядок забору, транспортування та зберігання матеріалу для дослідження методом полімеразної ланцюгової реакції» : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 30 липня 2013 року № 662. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0662282-13#n12.

8. Методичні рекомендації з організації проведення відбору зразків біологічного походження в близьких осіб зниклих безвісти та призначення молекулярно-генетичної експертизи, проведення заходів з розшуку зазначених громадян та реагування за фактами зникнення безвісти людей у районах проведення антитерористичної операції / ДНДЕКЦ МВС України ; Головне слідче управління та Департамент карного розшуку Національної поліції України. Київ, 2016. 15 с.

9. Лозова С., Свиноус І. Сучасні завдання та можливості судової молекулярно-генетичної експертизи. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : збірник матеріалів засідання №1 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 вересня 2021 р.)*. Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2021. С. 280-283.

10. Топчій В. В. Актуальність судової молекулярно-генетичної експертизи та проблемні питання щодо її проведення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 256-263.

11. Давидюк П. П., Пелешок І. І., Якимчук М. Ю. Сучасний стан розвитку молекулярно-генетичної експертизи в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право* / голов. ред. Ю. М. Бисага Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Т.2. Вип. 75. С. 171-176.

12. Костіков І. Ю., Марійко В. В., Щербакова Ю. В., Мартиненко С. В., Сірівля А. І., Сандалович Б. О., Аббасов Р. Г. Молекулярно-генетична ідентифікація осіб, загиблих під час російської збройної агресії проти України: успіхи та проблеми. *Криміналістичний вісник*. 2023. Вип. 39(1). С. 10-28.

13. Степанюк Р. Л., Матарикіна О. В. Типові ситуації призначення судової молекулярно-генетичної експертизи у кримінальному провадженні. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського*

національного університету внутрішніх справ) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листоп. 2020 р.) / редкол.: Д. В. Швець (голова), О. М. Бандурка, С. М. Гусаров та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. С. 473-475.

Dmytro Zayats
Associate Professor of the Department of Criminal Procedure, Criminalistics and Forensics, PhD in Law, Associate Professor, Kharkiv National University of Internal Affairs
https://orcid.org/0000-0002-2196-6301

SITUATIONAL APPROACH TO THE APPOINTMENT OF FORENSIC MOLECULAR GENETIC EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In the article, the author provides a theoretical substantiation of the principles of using the situational approach in the formation of forensic recommendations for the appointment of forensic molecular genetic examination in criminal proceedings. It is proved that the situational approach to the formation of forensic recommendations on the appointment of forensic molecular genetic examination makes it possible to formulate provisions which are suitable for application directly in practice. The main factors that form the situation of an investigative action and should be taken into account when typifying investigative situations for the appointment of forensic molecular genetic examination are the components of a material and organizational and technical nature. Firstly, these objects need to be examined by the expert to solve the investigation tasks, as well as the real technical capabilities of their analysis in the context of collecting evidence in criminal proceedings. The second component is the tactical tasks that molecular genetic research contributes to solving. On these grounds, the following typical situations of forensic molecular genetic examination at the pre-trial investigation stage have been identified: molecular genetic examination is appointed to establish a DNA profile from traces of biological origin found during the examination of the scene or samples of biological material of an unidentified corpse; molecular genetic examination is appointed to establish a DNA profile from biological samples of a suspect and to compare genetic traits with traces of biological origin; molecular genetic examination is appointed to establish a DNA profile from biological samples of a suspect and to compare genetic traits with traces of biological origin; molecular genetic examination is appointed to establish a DNA profile from biological samples of a suspect. Forensic recommendations should be based on the above generalization, which, if necessary, can be detailed to form detailed algorithms for the investigator's actions.

Keywords: investigative situation, forensic tactics, forensic technique, molecular genetic examination, DNA analysis, criminal proceedings, pre-trial investigation.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ

КОЗЕНКО Олександр Олександрович - кандидат юридичних наук, здобувач наукового ступеня, доктор юридичних наук, головний науковий співробітник Наукової лабораторії № 3 Науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України,

ORCID:ID0000-0001-7619-484x

УДК 340.5:342.5

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.9

У статті досліджуються теоретико-правові основи проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, висвітлюються проблеми впорядкованості законодавства у сфері боротьби з тероризмом.

Основною метою проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом є оцінювання стану та готовності суб'єктів боротьби з тероризмом до виконання завдань із запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків, стану їх кадрового, фінансового, матеріально-технічного й інших видів забезпечення, а також наявних спроможностей щодо ефективного реагування на терористичні загрози.

Огляд загальнодержавної системи боротьби з тероризмом засвідчив, що антитерористична система України є достатньо стійкою за критеріями надійності, існуванням резервів, адаптивності, реагування та відновлення. Загалом вона дозволяє передбачати загрози, обмежувати їх вплив, своєчасно реагувати, адаптуватися до змін безпекового середовища та забезпечувати розвиток системи.

Однак, беручи до уваги результати огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, вбачається за необхідне вдосконалити перспективну модель загальнодержавної системи боротьби з тероризмом.

Результатом наукового дослідження є висвітлення актуальних проблем та пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів України.

Ключові слова: тероризм, терористична діяльність, боротьба з тероризмом, огляд загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в Україні, загальнодержавна система боротьби з тероризмом в Україні.

Постановка проблеми

Аналіз чинного законодавства у сфері боротьби з тероризмом дозволив виявити недоліки та окреслити основну проблему, яка полягає в неефективності функціонування перспективної моделі загальнодержавної системи боротьби з тероризмом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вагомий внесок у дослідження, виявлення засад та вивчення окремих аспектів протидії із терористичною діяльністю здійснили українські та іноземні науковці, такі як: В. Крутов, В. Антипенко, А. Дорошенко, В. Ліпкан, Б. Леонов, І. Ткачов, Л. Мошкова, Я. Дашкевич, С. Дрьомов, Б. Дженкінс, Е. Аречага, Р. Арон, Ю. Дінстейн та багато інших. Однак дослідження наявних правових проблем у контексті огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом відсутні не тільки на рівні системних досліджень (дисертацій, монографій тощо), але й окремих наукових праць. Тому ця стаття є однією з перших вітчизняних наукових робіт у цьому напрямі наукових досліджень.

Метою і завданням дослідження є з'ясування теоретико-правових основ проведення огляду загальнодержавної систе-

ми боротьби з тероризмом та впровадження формування цілісного уявлення про систему нормативно-правових актів, що регулюють цю сферу суспільних відносин, здійснення внеску у формування упорядкованої системи законодавства у сфері боротьби з тероризмом та висвітлення нормативно-правових актів, що потребують внесення відповідних змін.

Виклад основного матеріалу

Правову основу проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом становлять: Конституція України [1]; Глобальна контртерористична стратегія Організації Об'єднаних Націй, прийнята Генеральною Асамблеєю A/RES/77/298 від 22.06.2023 [2]; Кримінальний кодекс України [3]; Закон України "Про національну безпеку України" [4]; Закон України "Про боротьбу з тероризмом" [5]; Указ Президента України від 16.02.2022 № 56 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 грудня 2021 року "Про Стратегію забезпечення державної безпеки" [6]; Указ Президента України від 05.03.2019 № 53 "Про Концепцію боротьби з тероризмом в Україні" [7]; Указ Президента України від 14.04.1999 № 379 "Про затвердження Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України" [8]; Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2023 № 179-3 "Про затвердження Положення про оперативний штаб з управління антитерористичною операцією"; Постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 № 92 "Про затвердження Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків" [9] та інші акти.

Основною нормою, яка передбачає проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони, що здійснюється за рішенням Ради національної безпеки і оборони України та яке вводиться в дію указом Президента України, є стаття 27 Закону України "Про національну безпеку України" [4].

Комплексний огляд сектору безпеки і оборони включає проведення: оборонного огляду, огляду громадської безпеки та цивільного захисту, огляду оборонно-промислового комплексу, огляду розвідувальних органів України, огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, огляду стану кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та критичної інформаційної інфраструктури.

Рада національної безпеки і оборони України своїм рішенням "Про організацію планування в секторі безпеки і оборони України", введеним у дію Указом Президента України від 16.05.2019 № 225, вирішила провести огляд загальнодержавної системи боротьби з тероризмом [10].

Відповідно Указом Президента України від 09.07.2019 № 506 "Про Порядок проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом" (далі – Порядок) визначено організаційні засади проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, зокрема надаються нормативно визначені тлумачення ключових понять: "загальнодержавна система боротьби з тероризмом - організована відповідно до законодавства України сукупність суб'єктів боротьби з тероризмом та їх спроможностей у цій сфері", "огляд загальнодержавної системи боротьби з тероризмом - процедура оцінювання стану та готовності суб'єктів боротьби з тероризмом до виконання завдань із запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків через призму їх спроможностей" та інші визначення [11].

Пунктом 16 Порядку визначено, що огляд загальнодержавної системи боротьби з тероризмом проводиться у три етапи:

підготовчий етап - вирішення організаційних питань, пов'язаних з проведенням огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, зокрема формування робочої групи з проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, а також підготовка та затвердження плану заходів з проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом;

виконавчий (основний) етап - реалізація робочою групою плану заходів з проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, оцінка стану та готовності суб'єктів боротьби з тероризмом до виконання завдань із запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків через призму їх спроможностей;

підсумковий етап - узагальнення результатів проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом та складення звіту [5].

Для дотримання вищезазначеного пункту 16 Порядку, який передбачає узагальнення результатів проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом та складення звіту, Закону України "Про національну безпеку України", Указу Президента України від 16.02.2022 № 56 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 грудня 2021 року "Про Стратегію забезпечення державної безпеки", Службою безпеки України через утворену в установленому порядку Антитерористичним центром при Службі безпеки України робочу групу здійснено огляд загальнодержавної системи боротьби з тероризмом [4, 6].

За результатами проведеного огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом з урахуванням існуючих та потенційних терористичних загроз, фінансово-економічних можливостей держави з використанням інформаційних матеріалів, які надані суб'єктами боротьби з тероризмом та іншими державними органами, установами, організаціями та регіональними координаційними групами Антитерористичного центру при Службі безпеки України, узагальнено результати проведення огляду та складено звіт.

Стан і тенденції поширення тероризму, причини і умови, які є підґрунтям його виникнення, свідчать про можливість залучення для ескалації політичного, військового, економічного та інформаційного втручання у внутрішні справи України форм, методів і ресурсів терористичних організацій або окремих осіб.

Таке втручання може здійснюватися стосовно осіб і важливих державних об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона, об'єктів підвищеної небезпеки, об'єктів єдиної транспортної системи України, особливо важливих об'єктів електроенергетики, закордонних дипломатичних установ, консульських та інших представництв іноземних держав на території України, установ кримінально-виконавчої системи, місць масового перебування людей.

Як відомо, на сьогодні в Україні функціонує загальнодержавна система боротьби з тероризмом, у якій Антитерористичний центр при Службі безпеки України здійснює координацію діяльності суб'єктів, які залучаються до боротьби з тероризмом.

Координація суб'єктів боротьби з тероризмом здійснюється на функціональному та територіальному рівнях (підсистемах) під час повсякденної превентивної діяльності та при проведенні антитерористичних операцій.

Аналіз чинної нормативно-правової бази, а також проведених антитерористичних навчань, тренувань та антитерористичних операцій свідчить про необхідність корегування існуючої системи координації шляхом:

– удосконалення механізму формування міжвідомчої координаційної комісії та координаційних груп Антитерористичного центру при Службі безпеки України; обміну інформацією між суб'єктами боротьби з тероризмом та Антитерористичного центру при Службі безпеки України в превентивній діяльності; взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом з правоохоронними органами та спеціальними службами іноземних держав; нормативно-правових актів про порядок підготовки та проведення антитерористичної операції;

– започаткування здійснення за єдиним задумом комплексу взаємоузгоджених негласних заходів із викриття діяльності терористичних організацій, груп, окремих терористів щодо підготовки або вчинення терористичних актів, у тому числі у кіберпросторі, запровадження контррозвідувального режиму;

– реалізації в поєднанні з негласними заходами взаємоузгоджених планових

гласних заходів правового, організаційного, адміністративного, режимного і технічного характеру щодо усунення внутрішніх і зовнішніх причин виникнення та поширення тероризму;

– уточнення завдань та повноважень суб'єктів боротьби з тероризмом та Антитерористичного центру при Службі безпеки України з урахуванням оцінки внутрішніх терористичних ризиків та загроз;

– створення об'єднаної автоматизованої інформаційної системи боротьби з тероризмом.

Таким чином, перспективна система координації має враховувати принцип єдиноначальності з поєднанням гласних та негласних методів, у тому числі під час здійснення заходів превентивної діяльності.

Беручи до уваги результати огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, необхідно удосконалити: організаційно-правові засади діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом; підготовку державних службовців, військовослужбовців/службовців суб'єктів боротьби з тероризмом з питань антитерористичної діяльності; організацію і проведення спільних міжнародних антитерористичних навчань та тренувань, у тому числі з можливістю залучення спеціальних підрозділів зі зброєю та відповідних спеціальним спорядженням; перелік суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом та суб'єктів, які у разі необхідності залучаються до заходів, пов'язаних з попередженням, виявленням і припиненням терористичної діяльності; запровадження принципів і стандартів, прийнятих державами-членами НАТО та антитерористичними структурами ООН, ОБСЄ, ЄС в управлінські документи Антитерористичного центру при Службі безпеки України та суб'єктів боротьби з тероризмом; інституційні спроможності координації суб'єктів боротьби з тероризмом та Антитерористичного центру при Службі безпеки України та суб'єктів боротьби з тероризмом; діяльність Антитерористичного центру при Службі безпеки України та суб'єктів боротьби з тероризмом, шляхом перегляду, посилення, оптимізації та вдосконалення його діяльності; законодавство у сфері протидії фінансування тероризму.

З цією метою необхідно:

1. внести зміни до статті 7 Закону України "Про боротьбу з тероризмом" щодо посилення інституційних спроможностей Антитерористичного центру при Службі безпеки України.

Згідно з частиною третьою цієї статті до складу Антитерористичного центру при Службі безпеки України входять координаційні групи та їх штаби, які створюються при регіональних органах Служби безпеки України. Згідно із частиною дев'ятою зазначеної статті склад координаційних груп при регіональних органах Служби безпеки України затверджується відповідно Радою міністрів Автономної Республіки Крим, головою обласної державної адміністрації, головою виконавчого органу Київської чи Севастопольської міської ради. Водночас, така процедура затвердження складу координаційних груп є досить обтяжливою, порівняно із процедурою затвердження складу Міжвідомчої координаційної групи Антитерористичного центру при Службі безпеки України (затверджується керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України за поданням керівництва суб'єктів боротьби з тероризмом та інших державних органів і органів місцевого самоврядування).

Крім цього, внаслідок окупації російською федерацією окремих частин території України та припинення функціонування на них деяких органів виконавчої влади, чинну процедуру затвердження складу неможливо реалізувати щодо відповідних координаційних груп.

– Зважаючи на зазначене необхідно викласти у новій редакції абзац дев'ятий статті 7 Закону України "Про боротьбу з тероризмом":

"Склад координаційних груп при регіональних органах Служби безпеки України затверджується керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України за поданням керівників регіо-

нальних органів Служби безпеки України, підготовленого на підставі пропозицій регіональних (територіальних) органів (підрозділів) суб'єктів боротьби з тероризмом, обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій, а також керівників інших місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій."

Окрім того, на відповідні підрозділи Антитерористичного центру при Службі безпеки України мала покладатись організація і проведення контрдиверсійних заходів.

– Тому виникла потреба викласти абзац третій 7 статті Закону України "Про боротьбу з тероризмом" у такій редакції:

"Антитерористичний центр при Службі безпеки України складається з Міжвідомчої координаційної комісії та штабу, а також координаційних груп та їх штабів, які створюються при регіональних органах Служби безпеки України. У складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України можуть створюватися і діяти підрозділи (департаменти, управління), які призначені для протидії диверсійним проявам. Організація, повноваження і порядок діяльності підрозділів з протидії диверсійним проявам визначаються законом".

2. Внести зміни до статті 24 Закону України "Про боротьбу з тероризмом" щодо удосконалення процедури визнання організації терористичною.

Результати аналізу чинного законодавства України свідчать про відсутність системного нормативно-правового регулювання порядку визнання організації (групи) терористичною, що не дозволяє вживати ефективних заходів правового реагування на протиправну діяльність, зокрема міжнародних терористичних організацій.

Чинна редакція статті 24 Закону України "Про боротьбу з тероризмом" наразі є недієвою та такою, що не застосовується на практиці.

У зв'язку із зазначеним необхідно:

– викласти статтю 24 Закону України "Про боротьбу з тероризмом" у новій редакції, що запроваджує перелік терористичних організацій (груп), порядок включення/виключення таких організацій (груп) до/з переліку, впровадження положень щодо формування переліку терористичних організацій (груп);

– внести зміни до статті 24 Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" в частині доповнення підстав для внесення/виключення особи до переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції;

– виключити пункт 3 розділу II "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом" з метою приведення положень чинного законодавства до запропонованих норм.

Реалізація вказаних пропозицій встановить законодавчо визначений механізм включення організації (групи) до переліку терористичних організацій (груп), що у свою чергу:

– дозволить своєчасно формувати та наповнювати перелік терористичних організацій (груп) уповноваженими державними органами;

– скоординує зусилля державних органів для комплексного реагування на актуальні терористичні загрози національній безпеці України.

Беручи до уваги положення стратегічного оборонного бюлетеня та за результатами проведення Огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, стратегічними цілями вдосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в Україні (відповідно до визначених пріоритетів) визначено:

перша – об'єднане керівництво антитерористичною системою (територіальною

і функціональною підсистемами, координаційним органом), що здійснюється відповідно до принципів і стандартів, прийнятих державами – членами НАТО та антитерористичними структурами ООН, ОБСЄ, ЄС;

друга – ефективна політика, системи планування і управління ресурсами у сфері протидії тероризму з використанням сучасних підходів, які апробовані в антитерористичних структурах країн ЄС, НАТО, ООН;

третя – оперативні (превентивні, спеціальні) спроможності суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, необхідні для гарантованого виявлення терористичних загроз та реагування на прояви тероризму;

четверта – об'єднана система логістики і система медичного забезпечення, здатні надати підтримку всім компонентам сил суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, а також усунення та мінімізації наслідків терористичних актів;

п'ята – професіоналізація антитерористичної діяльності суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом та які у разі необхідності залучаються до участі у здійсненні заходів, пов'язаних з попередженням, виявленням і припиненням терористичної діяльності, а також гарантований правовий та соціальний захист громадян у зв'язку із участю в боротьбі з тероризмом.

Висновки

Підсумовуючи, можна констатувати, що Україна в цілому створила необхідні законодавчі умови для забезпечення успішної протидії тероризму. Однак наведені вище проблеми певним чином знижують ефективність застосування положень антитерористичного законодавства. Це обумовлює необхідність впровадження запропонованих ідей щодо вдосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в Україні, викладених у науковому дослідженні.

Беручи до уваги результати огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, вбачається за необхідне вдосконалити цілу низку нормативно-правових актів шляхом внесення змін до

1. Статті 7 Закону України "Про боротьбу з тероризмом" щодо посилення інституційних спроможностей Антитерористичного центру при Службі безпеки України;

2. Статті 24 Закону України "Про боротьбу з тероризмом"; статті 24 Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення"; прикінцевих та перехідних положень Закону України "Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом" щодо удосконалення процедури визнання організації терористичною.

Очікуваним результатом внесених запропонованих змін до законодавства України є створення за принципами та стандартами, прийнятими в державах членах НАТО та антитерористичних структурах ООН, ОБСЄ, ЄС ефективних, мобільних, оснащених сучасним озброєнням і технікою сил суб'єктів, здатних гарантовано забезпечити захист особи, держави і суспільства від тероризму і гнучко реагувати на терористичні загрози як на території України, так і за її межами, раціонально використовуючи при цьому наявний потенціал (спроможності) та ресурси держави.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Глобальна контртерористична стратегія Організації Об'єднаних Націй, прийнята Генеральною Асамблеєю A/RES/77/298 від 22.06.2023. URL:

https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n23/189/03/pdf/n2318903.pdf.

3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341 № . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

4. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

5. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 року № 638 № . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text.

6. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року про Стратегію забезпечення державної безпеки: Указ Президента України від 16.02.2022 № 56. URL: https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377.

7. Концепція боротьби з тероризмом в Україні: Указ Президента України від 05.03.2019 № 53. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019#Text.

8. Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України: Указ Президента України від 14.04.1999 № 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379/99#Text.

9. Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 №92. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2016-%D0%BF#Text.

10. Рішенням Ради національної безпеки і оборони України про організацію планування в секторі безпеки і оборони України: Указ Президента України від 16.05.2019 № 225. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2252019-26835.

11. Порядок проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом: Указ Президента України від 09.07.2019 № 506. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/506/2019#Text.

Oleksandr KOZENKO,
candidate of Juridical Sciences, candidate for the degree of doctor of law, Chief researcherof the scientific laboratory № 3 of the Scientific and Organizational Centre of the National Academy of the Security Service of Ukraine,
ORCID: ID0000-0001-7619-484x,
kozenko.lawyer@ukr.net

THEORETICAL AND LEGAL BASIS FOR THE REVIEW OF THE NATIONAL SYSTEM OF COUNTER-TERRORISM

The article examines the theoretical and legal framework for conducting a review of the national counter-terrorism system and highlights the problems of streamlining the legislation in the field of counter-terrorism.

The main purpose of the review of the national counter-terrorism system is to assess the status and readiness of counter-terrorism actors to perform the tasks of preventing, responding to and suppressing terrorist acts and minimising their consequences, the status of their human, financial, logistical and other types of support, as well as the existing capabilities to respond effectively to terrorist threats.

A review of the national counter-terrorism system has shown that Ukraine's anti-terrorism system is sufficiently resilient in terms of reliability, availability of reserves, adaptability, response and recovery. In general, it allows for anticipating threats, limiting their impact, responding in a timely manner, adapting to changes in the security environment and ensuring the development of the system.

However, taking into account the results of the review of the national counter-terrorism system, it is necessary to improve the perspective model of the national counter-terrorism system.

The result of the scientific research is to highlight current issues and proposals for amendments to the regulatory legal acts of Ukraine.

Keywords: terrorism, terrorist activity, fight against terrorism, overview of the national system of combating terrorism in Ukraine, national system of combating terrorism in Ukraine.

ЕФЕКТИВНІСТЬ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ НАУКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СИНТЕЗУ ПРОЄКТНОГО ТА АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

БОРТНЯК Катерина Василівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук, навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

https://orcid.org/ 0000-0002-2135-3820

УДК 001.32:316.334.3

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.10

Метою дослідження є аналіз та обґрунтування ефективності застосування синтезу проєктного та адаптивного підходів у реалізації контрольно-наглядової функції держави у сфері науки. Використано методи теоретичного аналізу, синтезу, порівняння та систематизації для визначення ключових аспектів управління. Дослідження акцентує увагу на впровадженні проєктного управління як інструменту підвищення ефективності державного контролю, що дозволяє оптимізувати використання обмежених ресурсів, забезпечити інклюзивність та інтегрованість зусиль різних інституцій. Водночас адаптивний підхід спрямований на забезпечення гнучкості та пристосування до змін у зовнішньому середовищі, що є критично важливим для динамічного розвитку науково-технічної сфери.

Результати дослідження демонструють, що впровадження синтезованого підходу дозволяє підвищити якість аналітичної підтримки, забезпечити актуальність управлінських рішень, а також сформувати умови для прозорого та раціонального розподілу ресурсів. Проєктне управління ефективно вписується в контекст наукових досліджень, формуючи завершені системи з конкретними результатами, такими як інновації, патенти чи авторські права. Водночас адаптивний компонент додає можливість прогнозування змін, оцінки ризиків та розробки стратегій мінімізації витрат.

Висновки підтверджують доцільність поєднання проєктного та адаптивного підходів для забезпечення ефективності контрольно-наглядової функції держави. Запропонований підхід сприяє формуванню нових інституційних механізмів, підвищенню прозорості процедур контролю та адаптації до глобальних викликів у сфері науки. Це дозволяє мінімізувати ризики неефективного використання державних ресурсів та посилити соціально-економічний ефект від наукових досягнень.

Ключові слова: проєктне управління, адаптивне управління, контроль у сфері науки, інноваційні підходи, ефективність управління.

Актуальність теми.

Контроль, як елемент системи управління у сфері науки, дає можливість не тільки отримати реальну інформацію про стан розвитку об'єкта управління, а й задовольнити потреби суб'єкта в аналітико-прогностичному забезпеченні. Такі розширені можливості контрольної функції значно відрізняються від її класичному розуміння як оцінки ступеня розвитку об'єкту управління. Однак, і сучасний стан розвитку публічного адміністрування в різних сферах суспільного буття вимагає від держави запровадження комплексних, десь навіть синтезованих підходів, що значно підвищує ефективність владного впливу в цілому. Тому і сфера наук не стає винятком, особливо в умовах надзвичайно динамічного розвитку глобального науково-технічного середовища. Це ставить перед державою нові завдання, вирі-

шення яких можливе не тільки за рахунок збільшення ресурсного забезпечення, але і шляхом консолідації управлінського потенціалу. Саме таким напрямком підвищення ефективності управлінського впливу з боку держави у сфері науки і слід розглядати контрольно-наглядову діяльність, побудовану на синтезі засад адаптивного й проєктного підходів до публічного адміністрування у сфері науки. Загалом цей напрямок є надзвичайно актуальним, оскільки суттєво підвищує не тільки якість самого процесу управління, але створює нові передумови для розвитку відповідного об'єкта.

Постановка проблеми

Постановка проблеми уявляється нам у тому, яким чином можна підвищити якість та релевантність контрольної функції держави у сфері науки за рахунок поєднання принципів, методології та засад концептів проєктного й адаптивного управління, кожен з яких є традиційним та природним для використання у сфері науки загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасний стан наукового дискурсу в контексті запровадження підходів адаптивного й проєктного управління до реалізації контрольно-наглядової діяльності у сфері науки характеризується відсутністю суттєвих аналітичних праць та досліджень. Разом з тим, окремі аспекти проблематики адаптивного й проєктного управління висвітлювались у роботах таких учених, як О.В. Ареф'єва, С. О. Ареф'єв, М.О. Андрієнко, Г. В. Дейниченко, К. О. Зворикін, О. А. Кравченко, Г. О. Кривов, С. Г. Кривова, В. С. Лозовий, І.М. Мягких, М. С. Петренк, Г. М. Постнов, І. Л. Сазонець, Л.М. Сусліков, І.В. Якименко та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження

Функція контролю у сфері науки уявляється засобом оцінки ефективності розвитку об'єкту управління. Однак цей класичний підхід потребує трансформації та реформування через те, що особливості наукової сфери як об'єкта управління впливають на характер прийняття управлінських рішень у значно більшій мірі, ніж в інших сферах суспільного буття. Це вимагає поєднання класичних методологій, концептів та теорій управління шляхом синтезу їх окремих елементів й створення якісного нового управлінського підходу. Функція контролю в цьому контексті розглядається як важлива ланка владно-управлінського впливу, що одночасно формує аналітичне підґрунтя для прийняття відповідних рішень та оцінює їх результативність. Це забезпечується шляхом поєднання окремих елементів проєктного управління в контексті забезпечення розвитку наукових програм, НДДКР тощо; а адаптивного в контексті управління інституційною складовою сфери науки та науково-технічних відносин.

Проєктне управління, як самостійна окрема модель практичного впровадження владного впливу на суспільні процеси, давно продемонструвала свою ефективність, особливо в концепціях сталого розвитку та good governance, де сфера науки є окремим важливим сегментом реалізації державою своєї соціальної відповідальності. Його сутність зводиться до детермінації будь-якого уральського процесу стосовно конкретної сфери чи об'єкта державного управління, як самостійного цілісного проєкту, де кінцевою метою є досягнення певного рівня показників суспільного добробуту. Проєктне управління демонструє ступінь інклюзивності різних органів державної влади, які задля досягнення відповідної мети кооперують свої зусилля, підпорядковуючись єдиному центру управління та відповідальності. Останній координує виконання різними державними інституціями певного обсягу функцій у конкретному проєкті (сфері управлінської діяльності) у такий спосіб, який відповідатиме принципам раціонального використання державних ресурсів та економічній ефективності отримуваних результатів.

Проєктне управління в контексті реалізації контрольно-наглядової функції держави у сфері науки має суттєві відмінності, які пов'язані і з відхиленнями від класичного розуміння моделі такого управління; і власне с з особливостями сфери науки як

об'єкта державного управління. На наше переконання, саме впровадження принципів проєктного управління в аналізованій сфері дасть змогу переглянути та диверсифікувати об'єкт і предмет контрольно-наглядової діяльності. Крім того, це дасть змогу оптимальніше поєднати зусилля різних державних інституцій, що формують підсистему інституційного забезпечення процесу реалізації контрольно-наглядової діяльності у сфері науки. Тобто проєктний підхід забезпечить перетворення кожного окремого напрямку наукових досліджень, що здійснюються під управлінням або відносяться до сфери відповідальності МОН та НАНУ, у своєрідну закриту підсистему, яка характеризуватиметься цілісністю та самодостатністю з урахуванням того обмеженого обсягу ресурсів держави, виділених на їх [дослідження] реалізацію. За таких умов, кінцевою метою реалізації такого проєкту виступатиме певна кінцева форма наукових результатів у вигляді інновацій, технологій, авторського права, патенту тощо.

У цьому контексті Г. О. Кривов, К. О. Зворикін., С. Г. Кривова зазначають, що найбільшого успіху можна досягнути тоді, коли суб'єкт управління усвідомлює, що високий рівень ефективності, системні інновації та нововведення є результатом проєктної, а не операційної діяльності, так як остання заснована на повторюваних, однотипних операціях і забезпечує тиражування продуктів, результатів, послуг. Завданням суб'єкта управління у сфері науки є перетворення свого розуміння важливості проєктної складової діяльності в ефективний інструмент стратегічного розвитку [5, с. 88-90]. Л.М. Сусліков та І.П. Студеняк також зауважують на ефективності проєктного управління, яка досягається за рахунок максимально можливої концентрації результату при наявних часових, ресурсних обмеженнях, а також якості кінцевого продукту отримуваного по завершенню або в процесі проєкту [9, с. 42-44]. У цьому контексті звертає на себе увагу класична проєктна тріада – час, фінансування, результат. У контексті управління у сфері наук ця тріада логічно укладається в зміст будь-якого наукового проєкту, дослідження, НДДКР, оскільки повторює вимоги та умови реалізації наукової діяльності.

Відтак, як слушно зауважують Г. В. Дейниченко та Г. М. Постнов, менеджмент у сфері науки, у тому числі і публічне адміністрування, є нічим іншим, ніж проєктним управлінням по суті своїй, хоча може й не по формі [3, с. 27-30]. Але тоді постає логічне питання, чому дійсно в систему публічного управління у сфері науки не впровадити стандарти проєктного підходу. Так, І. Л. Сазонець та Н. Е. Ковшун роблять висновок про те, що це є вимога до процесу ефективного розподілу, у тому числі і державних ресурсів для забезпечення потреб наукового розвитку держави [8]. В. С. Лозовий зазначає з цього приводу, що фінансування науки повинно супроводжуватись впровадженням прозорих процедур оцінки проєктів, включаючи обов'язкове залучення до їх оцінки провідних зарубіжних учених. Одночасно треба удосконалювати процедури відбору проєктів, що фінансуються в рамках програм фундаментальних наукових досліджень [6]. Тобто саме за рахунок побудови контрольної функції на засадах проєктного підходу можна отримати не тільки необхідний рівень релевантності інформації про поточний стан розвитку об'єкта управління, але й сформувати саму структуру цього об'єкта. Особливо якщо він є таким складним, як сфера науки в державі.

Ефективність проєктного підходу очевидна, адже це не тільки додаткові джерела коштів, а й концентрація і ефективний розподіл у часі та просторі обмежених ресурсів за допомогою методології проєктного аналізу [10, с. 54-57]. Відтак, побудова контрольно-наглядової діяльності держави у сфері науки на засадах аналізованого підходу дасть змогу підвищити ефективність зворотного зв'язку в системі управління, а також забезпечить суб'єкт такого управління необхідними альтернативами для подальшого владного впливу в аналізованій сфері. Це і є концентрація управлінського потенціалу та ресурсного забезпечення.

Тоді доцільно представити доволі чіткий та простий алгоритм контрольно-наглядової діяльності, що втілюється в наступних трьох кроках:

– встановлення запланованого обсягу державних ресурсів, які мають бути залучені для досягнення прогнозованих цілей наукових пошуків. Причому кінцевий результат виражатиметься в цілком конкретній формі, яка вже органами контролю, а саме Робочою групою, про яку мова йшла вище, буде інтерпретована в економічний вираз ринкової вартості чи цінності такого результату;

– моніторинг цільового використання державних ресурсів на здійснення конкретного дослідження з урахуванням дотримання критеріїв соціально-економічного потенціалу та конкурентності кінцевого результату. Тобто у випадку, якщо органами контролю буде встановлена поточна недоцільність подальшого продовження наукових досліджень, або у випадку якщо заплановані результати вже отримані в інший спосіб, інформація про це повинна бути надана органу, що здійснює поточне управління реалізацією такого напрямку досліджень;

– якщо ж дослідження будуть завершені, то органи контролю, у нашому випадку запропонована нами Робоча група повинна оцінити ефективність реалізованого проєкту. Така оцінка включатиме в себе не тільки пошук випадків відхилення від запланованих обсягів та напрямків фінансування, але і оцінка ринкової ефективності отриманих результатів. У такому випадку Робоча група послуговуватиметься досвідом фінської Tekes, що суттєво підвищить релевантність контрольних заходів.

На перший погляд може здатися, що цей алгоритм є абсолютно звичайним та застосовується на практиці в повсякденній діяльності існуючих на сьогодні органів контролю у сфері науки. Відповідаючи на це заперечення, слід зауважити на тих особливостях, які притаманні вітчизняній системі управління у сфері науки в цілому. Тут головним чином мова йде про здійснення контролю за інституційним принципом, оскільки МОН та НАНУ контролюють діяльність підпорядкованих їм наукових установ та організацій. При цьому конкретне наукове дослідження, яке в розумінні проєктного управління є самостійним об'єктом контролю та нагляду з боку держави, оскільки втілює в собі цілісну систему з точки зору запланованого результату – виступатиме лише як один із напрямків діяльності установи чи організації, по відношенню до якої здійснюються контрольні функції.

Однак застосування лише проєктного підходу не задовольнятиме той обсяг вимог, який висуватиметься до переформованої підсистеми інституційного забезпечення реалізації контрольно-наглядової діяльності у сфері науки. Розглядаючи економічну складову наукових пошуків та їх фінансування за рахунок державних ресурсів в якості основних критеріїв, на які повинні орієнтуватись відповідні органи держаної влади, уповноважені на реалізацію державної політики у сфері науки, то ми отримуємо ситуацію, коли така економічна ефективність втрачатиме актуальність або суттєво скорочуватиметься. Це пояснюється надзвичайним рівнем динаміки розвитку науково-технічної сфери в цілому, а також зміною потреб народногосподарського комплексу. Така динаміка об'єктивує потребу в гнучкому пристосуванні органів управління до реальних ринкових викликів та соціально-економічних умов розвитку.

Держава не може зупинити такі зміни, особливо якщо вони мають фундаментальний чи системний характер, а тому вимушена реагувати у відповідний спосіб з метою мінімізації ризиків, пов'язаних із витратою державних ресурсів на ті дослідження чи утримання тих наукових або науково-дослідних установ, які втратили свою актуальність та економічну доцільність. Запобігати таким ризикам покликана методологія адаптивного управління, реалізація якої в аспекті здійснення контрольно-наглядової діяльності у сфері науки набуває певних особливостей, які потребують аналізу.

Сама по собі концепція адаптивного управління притаманна для суб'єктів господарювання в значно більшій мірі, ніж для органів державної влади, оскільки передбачає потребу менеджменту перших оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища трансформуючи під них відповідні елементи внутрішнього середовища. Тому Р. Каплан та Д. Нортон акцентують увагу на адаптивності тільки як здатності

швидко реагувати на ті зміни, які напряму впливають на стратегічну діяльність та інтереси суб'єкта господарювання. Дослідники розуміють такий управлінський концепт через набір інструментів прогностичного та стабілізаційного характеру. Перші – здатні заздалегідь ідентифікувати можливі зміни, а другі – створити підґрунтя для стабілізації розвитку бізнесу за умови дії перших [12]. К. Свелбі, у свою чергу, каже про адаптивність як про вимогу до системи управління будь-якими процесами розвитку у невизначеному середовищі [13]. Такий підхід уявляється надзвичайно утилітарним і в контексті державного управління у сфері науки, оскільки її розвиток доволі часто характеризується піковими змінами залежно від отримання проривних наукових рішень та отримання таких результатів наукових досліджень, які фундаментальним чином впливають подальший розвиток конкретної галузі науки.

Це стосується і такого елемента системи управління, як контрольно-наглядова діяльність, оскільки від її результатів очікують щонайменше передбачення або попередження настання обставин чи появи таких факторів, які значно змінюють не тільки напрямки наукових досліджень, але і призводять до втрати актуальності існуючих, які фінансуються за рахунок державних коштів. У цьому контексті слушним є визначення адаптивного управління запропонованого О.В. Ареф'євою та С.О. Ареф'євим, під яким дослідники розуміють процес прийняття управлінського рішення та подальшої реалізації цілеспрямованого управлінського впливу, який забезпечить адекватне реагування всіх внутрішніх структур суб'єкта господарювання на зміни параметрів його зовнішнього і внутрішнього середовища [2]. Функція контролю, виступаючи елементом систем управління, також вимагає відповідного корегування та пристосування до таких змін, але саме контроль повинен забезпечувати той обсяг інформації та аналітичних даних, які дають змогу відреагувати на відповідні зміни.

М. С. Петренко розглядає адаптивне управління з точки зору інтелектуального капіталу, що є надзвичайно близьким за своєю природою до управління у сфері науки. Дослідник приходить до висновку, що ефективність адаптивного управління залежатиме, у першу чергу, саме від здатності системи управління мобілізувати той потенціал об'єкта управління, який міститься в його людському інтелектуальному та соціальному капіталах [7, с. 44-45]. У свою чергу, Н. Бонтіс вказує, що розвиток інтелектуального капіталу сприяє здатності адаптуватися до змін зовнішнього середовища. Постійний аналіз та оптимізація внутрішніх процесів розвитку інтелектуальної компоненти об'єкта управління дозволяють підвищити ефективність функціонування суб'єкта господарювання вцілому [11, с. 73-74]. Ця теза свідчить про те, що адаптивність, як вимога до системи управління, повинна передбачати максимізацію ефекту від використання інтелектуального капіталу об'єкта управління.

З точки зору системи органів державної влади, що реалізують контрольно-наглядову діяльність у сфері науки, адаптивне управління повинно запроваджуватись у практику їх діяльності, але таким чином, де саме ці органи розглядатимуться як об'єкт управління. Іншими словами, в умовах впровадження в їх діяльність адаптивного управління означатиме розширення їх функцій та можливостей щодо реалізації аналітичної та прогностичної діяльності, а не застосування суто формальних шаблонів та методик оцінки реального стану розвитку об'єкта контролю. Тобто поряд із традиційними методиками контролю такі органи мають застосовувати методи прогнозування для визначення потенційного майбутнього стану об'єкта контролю за умови появи тих чи інших дестабілізуючих факторів або змін їх зовнішнього середовища.

Як слушно зазначають О.В. Ареф'єва та В.В. Залізнюк, удосконалення компетенцій фахових груп (у нашому випадку це органи контролю у сфері науки) дають можливість суттєво підвищити рівень адаптації інтелектуального капіталу до змін зовнішнього середовища [1]. Але як вказують учені, це можливо лише за умови розширення функціональної компетенції та можливостей органів управління (у нашому випадку

– контролю), що передбачає наділення їх повноваженнями які виходять за межі традиційних. Це означає, що доцільним в умовах мінливості зовнішнього середовища та з огляду на особливості наукової сфери, як об'єкту управління, розширити функціонал контрольних органів наділивши їх повноваженнями з оцінки та прогнозування змін.

В умовах обмеженості ресурсного забезпечення таке розширення функцій дасть змогу суттєво підвищити не тільки оперативність ухвалення рішень щодо реагування на зміни зовнішнього середовища, але розширить аналітичне забезпечення органів управління в сфері науки за рахунок отримання ними відповідних звітів за результатами проведення контрольних заходів в сфері науки. Оскільки нами пропонується запровадити практику Робочої групи, яка буде формуватись за рахунок фахівців різних предметних сфер державного управління, то цілком логічним є те, що поєднання їх компетентностей надасть змогу впровадити поряд із суто контрольними спроможностями, ще й прогностично-аналітичні. Тоді органи контролю наділятимуться функціями прогнозування за рахунок реалізації моніторингових заходів. Це суттєво підвищить рівень системності підходів державного управління в сфері науки, а також релевантності та утилітарності отримуваних за результатами контролю даних, які в подальшому ставатимуть базою для прийняття вже управлінських рішень щодо зміни тих чи інших напрямків реалізації державної політики в аналізованій сфері.

Слід наголосити, що адаптація, як рівень пристосованості об'єкту управління до змін зовнішнього середовища, передбачатиме можливості відповідного суб'єкту приймати рішення щодо припинення, зміни чи навпаки активізації наукових досліджень, пошуків, або трансформації діяльності відповідних наукових та науково-дослідних установ. Тобто органи контролю в сфері науки за рахунок запровадження проектного підходу дають необхідний рівень інформації органам управління стосовно конкретних наукових досліджень як цілісних проект. В то же час запровадження адаптивного управління в діяльність контролюючих органів дає змогу їм об'єктивно оцінювати та надавати пропозиції щодо змін в управлінні суб'єктами науково-технічної діяльності. Це забезпечує цілісність контрольно-наглядових заходів та охоплює не тільки функціональний, але й інституційний елемент (суб'єктів наукових досліджень, які виступають об'єктами управління у сфері науки) підпорядкованої МОН та НАНУ системи управління.

Спрощено можна представити адаптивний елемент у діяльності контрольних органів як заходу забезпечення «виживання» конкретних наукових установ та організацій, що входять до сфери відповідальності МОН та НАНУ в умовах мінливості зовнішнього середовища та зміни глобальних науково-технічних трендів. За такого підходу розширюється бачення перспектив розвитку науково-технічної сфери держави в цілому, а також окремих наукових установ та організацій. Відбувається засвоєння і впровадження нових методів управління у сфері науки, здійснення науково-технічної діяльності та реалізації наукових досліджень на рівні окремих наукових установ, що дає змогу протистояти або передбачати зміни у внутрішньому і зовнішньому середовищах, пристосовуватись до нових умов існування і діяльності.

Впровадження концепції адаптивного управління в діяльність контролюючих органів у сфері науки, а конкретно в діяльність Робочої групи, буде ефективною за умови застосування ними низки класичних інструментів аналітичного характеру. Мова йде про широке використання нетрадиційних для методів фінансового та бюджетного контролю інструментів PESTLE- та SWOT-аналізу, а також управлінської моделі SPACE-аналізу. Комплекс таких інструментів дасть змогу послідовно отримати результати щодо існуючого стану об'єкта управління, потенційних його слабких сторін, потенційних змін зовнішнього середовища, а також напрямків реагування, з боку суб'єкта управління, з метою нівелювання виявлених загроз за рахунок оптимізації та реалізації внутрішнього потенціалу об'єкта управління.

Таким чином, здійснюватиметься контроль за поточною діяльністю наукових установ та організацій, що входять до сфери управління МОН та НАНУ на предмет доцільності продовження ними саме такої діяльності чи реалізації конкретних наукових досліджень і пошук. Тобто адаптивність у цьому аспекті забезпечуватиме пристосування відповідного об'єкта контролю до змінних зовнішніх умов, що в довгостроковій перспективі передбачає підвищення утилітарності результатів їх діяльності із одночасним збільшенням економічного потенціалу від їх [результатів] подальшого практичного використання.

Це означає, що саме на органи контролю покладається завдання забезпечити відповідний суб'єкт управління набором альтернатив для прийняття рішень із адаптації підпорядкованих наукових установ та організацій за умови критичної для них зміни глобальних та локальних трендів науково-технічного розвитку. Подібна ситуація напряму впливає на потенційну можливість подальшої ринкової капіталізації отриманих такими установами та організаціями результатів наукових пошуків, де адаптивність означатиме фактичну можливість попередити надмірні витрати державних ресурсів на провадження тих наукових пошуків і досліджень, які вже можуть виявитись застарілими та нерелевантними.

Цінність адаптивного управління проявляється і в тому, що органи контролю за результатами здійснення відповідних заходів здатні оцінити й ефективність та доцільність державного фінансування тих чи інших наукових досліджень або наукових установ та організацій. Не аналізуючи та не контролюючи напряму діяльність органів управління у сфері науки, органи контролю оцінюють за функціональним підходом повноти та обґрунтованості здійснення витрат державних ресурсів. Це дає можливість оперативно впливати на напрямки та обсяги бюджетного забезпечення реалізації державної політики у сфері науки в цілому, а також суттєво оптимізує ресурси держави.

Тут доцільно навести позицію О. А. Кравченка, який вказує, що будь-який об'єкт управління здатен впливати на формування адаптаційного потенціалу за умови своєчасної оцінки його діяльності в умовах мінливості зовнішнього середовища [4, с. 302-303]. Транслюючи цю тезу на діяльність органів контролю у сфері науки, ми наголошуємо на тому, що за результатами їх діяльності, заснованої на принципах адаптивного управління з використанням відповідного аналітичного інструментарію, суб'єкт управління отримуватиме інформацію, яка суттєво впливатиме на критеріальне моделювання під час ухвалення ним відповідних рішень.

Висновки

Таким чином, елементи проєктного управління дадуть змогу здійснювати контрольно-наглядові заходи за функціональним напрямком (фінансування конкретних наукових досліджень), натомість впровадження адаптивного управління – за інституційною (фінансування конкретних наукових установ). Тобто адаптивне управління створюватиме необхідний масив аналітичних даних, які об'єктивуватимуть зміни в ефективних управлінських підходах та заходах на стратегічному рівні. Це, у свою чергу, спонукатиме органи управління у сфері науки приймати рішення по скороченню або зміні напрямків державного фінансування окремих напрямків науково-технічного розвитку чи наукових установ, що призведе до заощадження процесів та мінімізуватиме корупційні прояви. Але подібні зміни в управлінських підходах можливі не тільки за умови ефективної діяльності органів контролю у сфері науки, але і за умови розширеного залучення громадськості до процесів такого контролю, через вплив на державні органи з боку інститутів громадянського суспільства.

Література

1. Ареф'єва О., Залізнюк В., Ареф'єв С., Андрієнко М. Економічна адаптація інтелектуального капіталу підприємств при удосконаленні компетенцій фахових груп: мотиваційно-інжиніринговий аспект. *Адаптивне управління: теорія і практика*. 2024. № 19(38).

2. Ареф'єва О.В., Ареф'єв С.О., Мягких І.М. Формування теоретичного підґрунтя адаптивного управління змінами потенціалу підприємства. *Адаптивне управління: теорія і практика*. 2018. № 5(10). URL: https://amtp.org.ua/index.php/journal2/article/view/120/87 (дата звернення: 03.12.2024).

3. Дейниченко Г. В., Постнов Г. М. *Методологія і організація наукових досліджень*. Харків: ХДУХТ, 2014. 115 с.

4. Кравченко О. А. Формування адаптаційного потенціалу транспортних підприємств. *Управління розвитком економічного середовища в умовах глобальних трансформацій*. Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2023. С. 298–307.

5. Кривов Г. О., Зворикін К. О., Кривова С. Г. *Управління проектами в наукоємному машинобудуванні*. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 203 с.

6. Лозовий В. С. Застосування проектного підходу в сфері науки як ресурс модернізації і розвитку України: аналітична записка. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/zastosuvannya-proektnogo-pidkhodu-v-sferi-nauki-yak-resurs (дата звернення: 03.12.2024).

7. Петренко М. С. Інноваційні підходи до управління інтелектуальним капіталом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 1. С. 41–46.

8. Сазонець І. Л., Ковшун Н. Е. *Управління науковими проектами*. Київ: ЦУЛ, 2021. 208 с.

9. Сусліков Л.М., Студеняк І.П. *Управління науковими проектами*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2019. 432 с.

10. Якименко І., Штефан Є., Лук'янихін В. *Управління науковими проектами*. Київ: НУХТ, 2022. 139 с.

11. Bontis N. Intellectual Capital in Organizations: An Exploratory Study That Develops Measures and Models. *Management Decision*. 2021. Vol. 34(2). P. 63–76.

12. Kaplan, R. S., Norton, D. P. *Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action*. Harvard Business Review Press, 2022.

13. Sveiby K. E. *The New Organizational Wealth: Managing & Measuring Knowledge-Based Assets*. Berrett-Koehler Publishers, 2019.

THE EFFECTIVENESS OF THE STATE CONTROL AND SUPERVISION FUNCTION IN THE FIELD OF SCIENCE THROUGH THE PRISM OF THE SYNTHESIS OF PROJECT AND ADAPTIVE MANAGEMENT

The aim of the study is to analyse and substantiate the effectiveness of the synthesis of project and adaptive approaches in the implementation of the control and supervisory function of the State in the field of science. The methods of theoretical analysis, synthesis, comparison and systematisation are used to identify the key aspects of management. The study focuses on the introduction of project management as a tool for improving the efficiency of state control, which allows optimising the use of limited resources, ensuring inclusiveness and integration of efforts of various institutions. At the same time, the adaptive approach is aimed at ensuring flexibility and adaptation to changes in the external environment, which is critical for the dynamic development of the scientific and technological sphere.

The results of the study demonstrate that the implementation of the synthesised approach allows improving the quality of analytical support, ensuring the relevance of management decisions, and creating conditions for transparent and rational allocation of resources. Project management effectively fits into the context of scientific research, forming complete systems with specific results, such as innovations, patents or copyrights. At the same time, the adaptive component adds the ability to predict changes, assess risks and develop cost minimisation strategies.

The conclusions confirm the expediency of combining project-based and adaptive approaches to ensure the effectiveness of the control and supervisory function of the state. The proposed approach contributes to the formation of new institutional mechanisms, increased transparency of control procedures and adaptation to global challenges in the field of science. This allows minimising the risks of inefficient use of public resources and enhancing the socio-economic impact of scientific achievements.

Keywords: project management, adaptive management, control in the field of science, innovative approaches, management efficiency.

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ ЯК СПОСОБУ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ

КОТЕНКО Тетяна Вікторівна - доцент кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-3298-3633
УДК 340. 1
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.11

Медіація – це альтернативний спосіб вирішення спорів, який відображає високий рівень розвитку правової культури суспільства та дозволяє сторонам конфлікту обирати найефективніший і прийнятий для них варіант вирішення спору на основі фундаментальних принципів права, які відображають визначні цінності суспільного розвитку, такі як добросовісність, розум, справедливість, що є основою для реалізації принципу верховенства права в Україні.

Визначено поняття конфлікту як суспільні відносини між двома або більшою кількістю сторін, цілі яких реально або уявно несумісні. Визначено, що процес виникнення та становлення інституту медіації мав свої особливості і проходив у три етапи, а саме: перший етап становлення інституту медіації пов'язаний з необхідністю врегулювання конфліктів, що виникали в Стародавньому Вавилоні, Стародавній Греції, Стародавньому Римі та на теренах України; другий етап розвитку інституту медіації припадає на середньовіччя та новий час, коли назріла крайня необхідність у закінченні багаторічних воєн між державами; третій етап пов'язаний із масовою необхідністю розвитку медіації, закріпленням її на законодавчому рівні та застосуванням її у різних сферах діяльності, для якого характерний інтенсивний розвиток інституту медіації у другій половині XX столітті, перш за все у країнах англосаксонського права: США, Австралії, Великобританії.

Ключові слова: інститут медіації, конфлікт, вирішення конфлікту, сторони конфлікту.

Медіація – це альтернативний спосіб вирішення спорів, який відображає високий рівень розвитку правової культури суспільства та дозволяє сторонам конфлікту обирати найефективніший і прийнятий для них варіант вирішення спору на основі фундаментальних принципів права, які відображають визначні цінності суспільного розвитку, такі як добросовісність, розум, справедливість, що є основою для реалізації принципу верховенства права в Україні.

Питання історії виникнення інституту медіації досліджували в різні часи відомі українські і зарубіжні вчені, зокрема: С. В. Бобровник, А. Біцай, М.В., Бондарєва, Н. Грень, І. О. Ізарова,В. В. Дудченко, О. В. Зайчук, В. В. Лемак, М. І. Козюбра, О. Л. Копиленко, Т. Кисельова, Н. А. Мазаракі, Н.В. Нестор, О. В. Петришин, П.С. Пацурківський, Ю.Д. Притика, В.П. Самохвалов, С.Є. Фурса, І.Г. Ясиновський та інші.

Протиріччя в суспільстві, боротьба між людьми та соціальними групами були предметом наукового аналізу філософів протягом багатьох століть. Однак до кінця XIX ст. ці конфлікти аналізувались у загальному плані, залишаючи поза увагою його специфічні риси, характерні для багатоманітних сфер людського життя. Загальна концепція конфлікту почала обґрунтовуватись у XX ст. насамперед у соціології. Визначальним стало

положення, що конфліктність та компромісність соціальної поведінки, які варто шукати в природі людини, у її здатності створювати власний соціальний світ. При цьому пізнання людиною самої себе є процесом соціальним, комунікативним, заснованим на засадах пізнавальної взаємодії [1, с. 4]. Як зазначає В.В. Мадіссон, конфлікт – це суспільні відносини між двома або більшою кількістю сторін, цілі яких реально або уявно несумісні. При цьому прихильники таких відносин заявляють про їх природність та об'єктивність [2, с. 39].

Американський соціолог Льюіс Козер зазначав, що взагалі не існує соціальних груп без конфліктних відносин і конфлікт виконує важливу функцію в складних плюралістичних суспільствах [3, с. 195]. Відомий дослідник Крісті Нільс вважав, що злочинність контролюють не правоохоронні органи, а саме суспільство й ті бачення і форми ставлення до злочину, які воно практикує. У своїй фундаментальній праці [4, с. 21] він висловив думку, що можливість вирішувати конфлікти є не тільки правом, практично узурпованим на сьогодні системою правосуддя, а й гострою потребою як самих учасників конфлікту, так і громади загалом, оскільки воно дозволяє сформувати уявлення не тільки про порядок і моральність, а й зберегти практичне і чуттєве розуміння того, що є добром, а що ні. Саме через цю особливу значущість ідеї відновного правосуддя право вирішувати конфлікти і використовується місцевими громадами для відновлення справедливості. Цікавою також є думка Ральфа Дарендорфа про те, що відсутність соціального конфлікту є ненормальним станом суспільства [5, с. 29]. Вагомим аргументом, який свідчить про те, що конфлікти існували протягом усього часу розвитку людства, є думка американського дослідника Кеннета Боулдінга, а саме: він стверджує, що сама природа людини штовхає її до постійної ворожнечі та боротьби із собі подібними, тому конфлікт постійно є в суспільному житті, однак усе це не виключає можливості обмеження та попередження конфліктів [5, с. 195].

У певні історичні епохи існували різноманітні форми врегулювання конфліктів, що передбачають сукупність заходів та рішень, здатних тимчасово або остаточно погасити конфлікт між сторонами у формі, прийнятній для цього конкретного історичного суспільства.

На основі аналізу наукової літератури з проблем медіації та її розвитку можна зазначити, що процес виникнення та становлення інституту медіації проходив у три етапи.

Перший етап становлення інституту медіації пов'язаний з необхідністю врегулювання конфліктів, що виникали у племенах, громадах, а в подальшому з необхідністю врегулювання конфліктів між містами-державами. Проте на цей час термін «медіація» не вживався. Натомість вживався термін «посередництво». Це поняття притаманне доісторичному суспільству та античності та його можна вважати передісторією медіації.

Здійснення примирення в давнину було процедурою складною, делікатною, вимагало мудрості та великого досвіду, тому примирювачами в минулому були люди шановні та мудрі: вожді, жерці, аксакали, старійшини, духівники. Найбільшого розвитку процедура посередництва отримала в регіонах із розвиненою торгівлею. Багато істориків знаходять коріння сучасної медіації у фінікійської цивілізації, основною діяльністю якої була торгівля, а також у Стародавньому Вавилоні. Окрім зазначених країн, подібну практику застосування процедури примирення мали древні іудеї, відома вона була і в Африці. У багатьох африканських країнах досі зберігся інститут народних зборів, де конфлікт вирішується за допомогою персони, якій усі довіряють і яку поважають. У стародавньому Китаї та Японії медіація також була головним засобом для залагодження конфліктів.

У Стародавній Греції згідно з історичними свідченнями цивільні спори повинні були передаватися до арбітражу до того, як буде використовуватись юрисдикція судів. Крім того, з VII по I століття до н.е. примирення значною мірою використовувався грецькими містами-державами для вирішення прикордонних суперечок [6, с. 9].

У Стародавній Греції існував такий важливий суспільно-правовий інститут, як проксенія, що походить від слова «гостинність». Під ним розумілося звернення до посередника з метою встановлення й підтримки

зв'язків, ведення примирення і взаємодії між окремими громадянами, сім'ями, родами, племенами й навіть містами-державами. Такий посередник іменувався proxenetas. Це була здатна до конструктивного спілкування та наділена здоровим глуздом людина, яка вважалася довіреною особою для встановлення або підтримання дружніх стосунків у сім'ї, роді, державі, яка користувалася гостинністю, привілеями, шаною й повагою. Такий посередник у силу звичаю ніс обов'язки як перед довірителем, так і перед приймаючою стороною. Він мусив піклуватися про інтереси обох сторін і всіляко сприяти залагодженню конфлікту. Досягти цього proxenetas міг тільки за допомогою сприяння в узгодженні інтересів і досягненні згод між сторонами. Саме тому proxenetas можна вважати своєрідним «попередником» медіатора [7, с. 32].

У Стародавньому Римі, починаючи з Дигест Юстиніана, також з'явилося законодавче закріплення положення посередників, які іменувалися по-різному: internuncius, medium, intercessor, interpolator, conciliator, interlocutor, interpres і, нарешті, mediator. Класичне римське право мало розвинутий інститут мирової Угоди – transactio, за допомогою якого сторони конфлікту шляхом взаємних поступок врегулювали або запобігали спору з приводу наявності або точного змісту взаємних прав і обов'язків [8, с. 97].

З поширенням християнства в Стародавньому Римі християнське життя було дуже схоже на систему альтернативного вирішення спорів, яка наголошувала на мирі та примиренні. Послання до Коринтян пропонує дуже раннє знання мирного врегулювання як альтернативу війні: «у темряві давніх часів виникне бажання замінити збройний бій примирювальною процедурою». Святий Матвій говорить про прощення та мирне примирення. У багатьох інших місцях Біблії також ідеться про мирне врегулювання конфліктів задля уникнення використання суду чи насильства для вирішення суперечок. Тому в ці часи парафія чи священник часто служили посередником і арбітром у низці спірних питань, що стосувалися його парафіян.

Можна зробити висновок, що історично з моменту появи людини розумної з'явилися протиріччя та конфлікти, а разом із цим з'явилися особи які могли за допомогою свого становища, знарядь, здібностей допомогти ворогуючим сторонам досягти вирішення суперечки.

Другий етап розвитку інституту медіації припадає на середньовіччя та новий час, коли назріла крайня необхідність у закінченні багаторічних воєн між державами.

У середні віки яскравим прикладом посередництва є торговельні відносини. Згідно з джерелами з історичних свідчень у містах проводилися ярмарки, на яких мандрівні купці, у випадку виникнення конфліктів, не зверталися до королівських судів або навіть до місцевих звичайних судів, а натомість зверталися до колегії з чотирьох або п'ятьох купців, обраних з тих, хто відвідує ярмарок. Вибір медіатора був зумовлений його соціальним станом, походженням і авторитетом. Соціальний стан медіатора майже завжди був вищий, ніж статус сторін спору. Основна роль медіатора полягає в тому, щоб бути носієм загальновизнаних понять моралі та справедливості [10], носієм загальновизнаних понять моралі та справедливості [9].

У той час не було поділу на процес цивільний і кримінальний, основною метою юридичної відповідальності було відшкодування шкоди. Цим зумовлена можливість примирення сторін конфлікту, що була закріплена ще в «Руській правді».

У XV–XVI ст. на території Руського воєводства були поширені процедури «полюбовного примирення» за участю суперарбітра, які застосовувалися для вирішення конфліктів між шляхтичами.

Особливе місце в історії примирного судочинства посідає козацьке право.

Акти судових козацьких справ вказують на визнання запорожцями права договору між товаришами. Тобто сторони кримінального чи цивільного конфлікту могли завершити судову справу шляхом примирення і укладення відповідного договору про це. Інститут примирення та договору між сторонами був поширений у випадках завдання тілесних ушкоджень, майнових злочинів. Примирення не тільки допускалось, а й заохочувалось представниками козацької судової системи. Паланкові судді, курінний

отаман та суд, кошовий отаман як остання інстанція намагались примирити конфліктуючі сторони, фактично виконуючи роль медіаторів. Безпідставна відмова однієї зі сторін від примирення могла призвести до застосування покарання щодо «непокірного» [11, с. 153].

На теренах України в складі Російської імперії з 1845 р діяло Уложення про покарання кримінальні та виправні, згідно з яким примирення залишалося можливим, проте допускалося лише у справах, порушених за скаргою потерпілого, до яких належали письмові наклепи, нанесення легких тілесних ушкоджень, жорстоке поводження чоловіка з дружиною та ін. [12, с. 78].

У Західній Європі також відбувається становлення інституту медіації. Відомий історичний факт примирення, де посередником у конфлікті між Швейцарією, Німеччиною та Францією виступив Наполеон Бонапарт, який у 1803 р. видав «Акт про медіацію» (або «Акт посередництва»), який надає Швейцарії незалежність і відновлює її колишній державний устрій.

Третій етап пов'язаний із масовою необхідністю розвитку медіації, закріпленням її на законодавчому рівні та застосуванням її у різних сферах діяльності. Для цього етапу характерний інтенсивний розвиток медіації у другій половині XX столітті, перш за все у країнах англосаксонського права США, Австралії, Великобританії, а вже пізніше в континентальній Європі та вживання терміна «медіація» в сучасному її розумінні.

У США, коли традиційний общинний уклад життя почав відходити в минуле, перевага почала надаватися більш формальним методам вирішення спорів, тому XX століття було ознаменоване формалізацією арбітражу, прийняттям Федерального Арбітражного Акта 1928 р. і розвитком системи трудового арбітражу після створення федеральної Комісії з примирення у 1913 році [12].

У 20-х роках XX століття була заснована Американська арбітражна асоціація як перша приватна організація, яка об'єднала професійних медіаторів і арбітрів.

Згодом з 1960- х років у США була розроблена концепція медіації у тій формі, у якій вона існує сьогодні. Ці роки визначалися протестами проти війни у В'єтнамі, рухом за права людини, студентськими хвилюваннями. Особливу роль при цьому відіграв започаткований у 1964 р. «Community Relation Service» американського міністерства юстиції. Ці установи допомагали вирішити конфлікти расистського, етнічного та національного характеру за допомогою медіації та переговорів, зробили внесок у пом'якшення багатьох великих конфліктів тих років. У 1970-ті рр. інтерес до медіації значно зріс. Почали з'являтися перші центри «Neighborhood Justice Centers», «Сусідські юстиції», локальні недержавні організації, які пропонували безкоштовні або недорогі медіаційні послуги в разі виникнення правових конфліктів між орендарями та наймачами, сімейних конфліктів тощо. Альтернативне вирішення спорів як елемент правової системи США виникло і розвивається за двома основними напрямками: у рамках чинної судової системи (у публічній сфері) та поза нею (у сфері приватного правового регулювання).

Досвід США показує, що за допомогою посередницьких процедур можна не тільки швидко і ефективно вирішити суперечки, але й вирішити багато проблем судочинства, наприклад, суттєво зменшити кількість цивільних справ, що підлягають розгляду, спростити процедуру розгляду, знизити терміни проходження справи в суді першої інстанції. У 1980-х роках запровадження інституту медіації в інших державах стало стрімко рости. Із США популярні процедури примирення швидко проникли в інші країни англосаксонського права: Англію, Ірландію, Канаду, Індію, Австралію – і далі поширилися по всій Європі.

Отже, протиріччя в природі та суспільстві, боротьба між людьми та соціальними групами були предметом наукового аналізу філософів протягом багатьох століть. Визначальним стало положення, що конфліктність та компромісність соціальної поведінки варто шукати в природі людини, у її здатності створювати власний соціальний світ. При цьому пізнання людиною самої себе є процесом соціальним, комунікативним, заснованим на засадах пізнавальної взаємодії.

Впровадження Закону України «Про медіацію» змістовно пов'язує сучасний роз-

виток правової системи України з європейськими правовими системами, цінностями та пріоритетами розвитку сучасного цивілізованого світу.

Література

1. Бобровник С.В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід аналізу: Монографія. К. : Монографія. К.: Вид-во «Юридична думка», 2011. 384 с.

2. Мадіссон В. Правова конфліктологія та юридичний конфлікт у приватних правовідносинах // *Право України*. 2003. No 9. С. 39-44.

3. Соціологія права : навч. посіб. / [О. М. Джужа, І. Г. Кириченко, В. С. Ковальський, С. М. Корецький та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 288 с.

4. Nils Christie. Lumits to Pain. Oxford, 1981.

5. Конфліктологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. юрид. спец. / [Г. Ю. Васильєв, Л. М. Герасіна, Н. П. Осіпова та ін.] ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2002. 256 с.

6. Robert A. Baruch Bush & Joseph P. Folger, The promise of mediation: responding to conflict through empowerment and recognition (1994).

7. Ясиновський І.Г. Проблеми впровадження та проведення медіації в Україні. Актуальні проблеми політики. № 55. 2015. С. 260-267.

8. Давиденко Д. Л. Примирні процедури в європейській правовій традиції. С. 96–101.

9. Merry S. The Social Organization of Mediation in Nonindustrial Societies : Implications for Informal.Community Justice in America, in Abel R. The Politics of Informal Justice. London, 1981.

10. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. У 3 т. Т. 1. Львів: Світ, 1990. С. 151-155.

11. Гриб А. М., Михайлов О. М. Становлення та розвиток інституту примирення на українських землях (IX ст. - 1917 р.): монографія. Одеса: Фенікс, 2018. С. 71-78.

12. Garth, B. Перехід до процедурного інформалізму в Північній Америці та Western Europe: A Critical Survey B RL Abel, Politics of informal justice. New York: Academic Press, 1982.

Kotenko T.V.

THE HISTORY OF THE EMERGENCE, FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF MEDIATION AS A METHOD OF CONFLICT RESOLUTION

Mediation is an alternative method of dispute resolution, which reflects a high level of development of the legal culture of society and allows the parties to the conflict to choose the most effective and acceptable option for resolving the dispute on the basis of fundamental principles of law, which reflect the outstanding values of social development, such as good faith, reasonableness, justice, which is the basis for the implementation of the principle of the rule of law in Ukraine.

The concept of conflict is defined as social relations between two or more parties whose goals are actually or supposedly incompatible. It is determined that the process of emergence and formation of the institution of mediation had its own characteristics and took place in three stages, namely: the first stage of the formation of the institution of mediation is associated with the need to resolve conflicts that arose in Ancient Babylon, Ancient Greece, Ancient Rome and on the territory of Ukraine; the second stage of the development of the institution of mediation falls on the Middle Ages and modern times, when there was an urgent need to end the many years of wars between states; The third stage is associated with the mass need to develop mediation, its consolidation at the legislative level and its application in various spheres of activity, which is characterized by the intensive development of the institution of mediation in the second half of the twentieth century, primarily in the countries of Anglo-Saxon law: the USA, Australia, Great Britain.

Keywords: institution of mediation, conflict, conflict resolution, parties to the conflict.

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ ДЕРЖАВНОЇ ТРАНСПОРТНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОДАЛЬШЕ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

ТУРЧЕНКО Ігор Вікторович - доктор філософії в галузі права
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6127-7968
УДК 346.1:338.47
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.12

У статті досліджуються теоретичні та практичні проблеми формування державної транспортної політики як одного зі стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку в Україні. Автор розглядає еволюцію державного управління в транспортному секторі, відзначаючи перехід від кількісних до якісних показників ефективності, що відповідає глобальним тенденціям інтеграції транспорту в соціально-економічне життя. На прикладі сучасного досвіду ЄС і Японії досліджено підходи до нормативного закріплення принципів транспортної політики, таких як екологічна стійкість, соціальна інклюзивність, цифровізація, науково-дослідна інноваційність та захист національної інфраструктури. В українському контексті актуалізується необхідність систематизації принципів державної транспортної політики, розробки законодавчої бази для інтеграції з міжнародними транспортними мережами та залучення інвестицій, особливо з огляду на виклики, пов'язані з війною. Запропоновані рекомендації спрямовані на підвищення правової визначеності та забезпечення сталого розвитку транспортної інфраструктури України в умовах євроінтеграції та глобалізації.

Ключові слова: державна транспортна політика, транспортна інфраструктура, принципи державної транспортної політика, модернізація, нормативне регулювання, господарське законодавство, господарсько-правова політика, економічна політика, державна політика післявоєнного відновлення.

Постановка проблеми

На сучасному етапі світового суспільного розвитку державна транспортна політика стала одним із ключових елементів соціально орієнтованої стратегії найбільш економічно розвинених країн світу. Вона спрямована на оптимізацію ефективності національної економіки цих країн та забезпечення суспільного добробуту їх жителів. Відбувся суттєвий зсув акцентів від традиційних кількісних показників до якісних індикаторів розвитку окремих країн, зокрема таких, як рівень і якість життя населення. Ефективність транспортної системи в країнах Заходу розглядається не лише через призму її техніко-економічних, експлуатаційних чи фінансових характеристик, але й оцінюється за ступенем її інтеграції в економічне та соціальне життя суспільства. Зокрема, у Білій книзі Європейської Комісії «План розвитку єдиного європейського транспортного простору на шляху до конкурентоспроможної та ресурсоефективної транспортної системи» вказується, що ефективність транспортної системи повинна оцінюватись не лише через її технічні та економічні показники, але й наголошується на необхідності покращення якості життя людей шляхом забезпечення належного рівня перевезень для літніх людей, пасажирів з обмеженими можливостями пересування та інвалідів, зменшення рівня забруднення навколишнього середовища тощо [1]. Одним із ключових завдань зазначеного документа є забезпечення безперебійного, безпечного та сталого транспорту-

вання людей і вантажів, а також гарантування доступності та структурного взаємозв'язку між усіма державами-членами ЄС, що сприяє подальшому їх економічному зростанню та конкурентоспроможності в глобальному масштабі. Водночас така політика відіграє важливу роль у реалізації конституційних прав і свобод громадян, підтримує соціальну справедливість та забезпечує рівний доступ до економічних можливостей. Транспортна мережа в цьому контексті розглядається не лише як інфраструктурний компонент, але і як суттєвий чинник правового та соціального розвитку суспільства, сприяючи інтеграції, підвищенню якості життя населення та зміцненню правових і соціальних стандартів у державах ЄС.

При цьому, за роки незалежності транспортна галузь України набула нових якісних стимулів для зростання. Вона забезпечує створення 13% ВВП, а вартість основних засобів виробництва (за первинною оцінкою) складає 35% від загальної вартості виробничого потенціалу країни. У галузі працює 5% зайнятого населення України [2, с.8]. Однак, вторгнення РФ та повномасштабна війна в Україні призвели до різкого падіння показників розвитку економіки нашої держави. ВВП знизився на 31,4% порівняно з аналогічним періодом 2021 року [3], перевезення вантажів скоротилося на 49%, а пасажирів – на 40% у порівнянні з 2021 роком [4]. Згідно з рейтингом Міжнародного індексу ефективності логістики (International Logistics Performance Index), розробленого Світовим банком для оцінки та порівняння логістичної ефективності країн світу, Україна у 2023 році посіла 88-е місце серед 140 країн. Для порівняння, у 2018 році Україна займала 69-е місце з 143 країн, що свідчить про певне зниження позицій країни у сфері логістичної ефективності [5].

У сфері транспортної інфраструктури України як загалом, так і в її окремих сегментах, за час незалежності накопичилися та продовжують існувати численні невирішені проблеми та ризики. Крім того, з початком повномасштабної війни в Україні ці проблеми загострилися і збільшилися, що значно ускладнює та негативно впливає на подальший розвиток галузі. До таких проблем можна віднести відсутність належної координації та комплексного підходу в управлінні розвитком і функціонуванням транспортної системи. Недостатньою є реалізація геополітичного розташування та транзитного потенціалу держави, обумовлена надмірною складністю доступу до міжнародних транспортних комунікацій, особливо через відсутність морських шляхів сполучення через Чорне море. Додає проблем і незадовільний стан, і темпи розвитку автомобільних доріг, стан доріг у сільській місцевості, що не відповідає встановленим стандартам та зростаючому рівню автомобілізації. Частка одноколійних неелектрифікованих залізничних ліній в Україні становить 50% від загальної протяжності шляхів сполучення, що знижує маневреність та мобільність залізничного транспорту, особливо для перевезення високовартісних та швидкопсувних товарів, насамперед під час їх експорту. Крім того, наявність різних стандартів залізничної колії спричиняє фінансові, часові та інші втрати при перевезеннях по міжконтинентальних транспортних коридорах, що актуалізує необхідність впровадження автоматизованого переведення колісних пар вагонів для роботи на іншій ширині колії. Технологічний рівень транспортної інфраструктури не забезпечує повною мірою виконання встановлених технічних регламентів та вимог для їх безпечної експлуатації. Тенденції старіння основних фондів у всіх галузях транспорту зберігаються, при цьому виробничі потужності діючих об'єктів, зокрема транзитний потенціал країни, не використовуються належним чином. Не завершено інституційні та структурні трансформації у сфері транспортної інфраструктури України, а також не досягнуто оптимального балансу між державним та ринковим регулюванням. Ці ключові проблеми свідчать про необхідність проведення системних реформ та поглиблення інтеграції з міжнародними транспортними мережами для ефективної реалізації наявного потенціалу транспортної галузі України.

Враховуючи вищезазначені проблеми, стає очевидною необхідність розробки та впровадження ефективної державної політики у сфері транспорту, заснованої на сучасних принципах управління та інтеграції

з міжнародними транспортними мережами, для максимальної реалізації потенціалу транспортної галузі нашої держави.

Метою статті є аналіз та обґрунтування впровадження основних пріоритетних принципів державної транспортної політики, спрямованих на розвиток і модернізацію транспортної інфраструктури України.

Виклад основного матеріалу

Зміст державної політики в будь-якій сфері, включаючи транспортну інфраструктуру, традиційно розкривається через систему загальних, основоположних принципів. Принцип (від латинського principio - основа, початок) у загальнонауковому сенсі визначається як фундаментальне положення, вихідна основа будь-якої теорії чи концепції, що формує базові правила діяльності. Поняття «принцип» у вітчизняних енциклопедичних джерелах розглядається, як «основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються вищою імперативністю і універсальністю та відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього та міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадянина перед законом тощо)» [6, с.110].

У контексті державного управління принципи виступають своєрідним дороговказом, скелетом, що забезпечує методологічну цілісність, логічну послідовність та узгодженість політичних рішень, що особливо важливо у складних, багатовекторних транспортних відносинах. Через систему принципів державна політика набуває змістовної завершеності, дозволяючи поєднувати стратегічні завдання з оперативними діями, інтегруючи міждисциплінарні підходи й забезпечуючи гнучкість та адаптивність до сучасних викликів. Принципи державної політики в галузі транспортної інфраструктури України виступають як фундаментальні правові інститути та стратегічні орієнтири, що спрямовують суб'єкти управлінської системи й визначають напрямок руху. Вони стабілізують управлінські відносини, роблячи їх зрозумілими та раціональними для всіх учасників транспортної галузі, що є особливо важливим для ефективного функціонування державної транспортної інфраструктури. Закріплення принципів на законодавчому рівні підвищує їхню обов'язковість і сприяє формуванню чіткого й узгодженого ставлення до соціально-економічних викликів, пропонуючи прийнятні вектори розвитку транспортної системи як важливої складової суспільного життя. Вони є основою правового регулювання транспортної інфраструктури України, від якої вимагається чітке дотримання нормативних установок і уникнення відхилень від встановлених стандартів. Принципи державного регулювання транспортної системи України є основоположними ідеями, що лягають в основу правових норм, які координують транспортні відносини, відображаючи сучасний рівень наукового пізнання соціальних і правових аспектів у цьому стратегічно важливому економічному секторі. Крім того, такі принципи впорядковують управлінські зв'язки у сфері перевезень пасажирів і вантажів, охоплюючи адміністративно-правові та організаційні аспекти, що ґрунтуються на закономірностях функціонування транспортної інфраструктури як єдиного цілого.

Звернувшись до закордонного досвіду, треба зазначити, що на цей момент принципи транспортної політики Європейського Союзу розпорошені по кількох документах, таких як Договір про функціонування ЄС (TFEU) [7], Біла книга європейської комісії [1], директиви та регламенти ЄС, а також стратегічні ініціативи, як-от: Європейський зелений курс (European Green Deal) [8] та Стратегія сталої і розумної мобільності ЄС (Sustainable and Smart Mobility Strategy) [9]. З нашої точки зору, подібний підхід створює суттєві проблеми для уніфікованої та систематизованої інтерпретації фундаментальних принципів Європейського Союзу. Відсутність єдиного документа, у якому втілено всі принципи транспортної політики, ускладнює їх розуміння та тлумачення та створює додаткові перешкоди для практичного впровадження та формування єдиного транспортного простору ЄС. Варто детально розглянути позитивний досвід Японії в контексті систематизації та кодифікації принципів транспортної політики. На законодавчому рівні в цій країні було прийнято єдиний комплексний до-

кумент - Основний закон про транспортну політику (Basic Act on Transportation Policy), який закріплює фундаментальні принципи та стратегічні напрями розвитку транспортної галузі. У цьому нормативно-правовому документі визначено фундаментальні принципи на рівні основних статей, включаючи: принцип забезпечення основних потреб та стабільності життєдіяльності (стаття 2): визнає транспорт як основний засіб забезпечення повсякденних потреб, соціального життя, міжрегіонального та міжнародного обміну, сприяння стабільності та економічному розвитку. Принцип безперебійного функціонування та готовності до надзвичайних ситуацій (стаття 3): забезпечує стійку функціональність транспортної інфраструктури для задоволення потреб населення та швидкого відновлення після масштабних катастроф, зокрема для евакуації. Принцип екологічної стійкості транспорту (стаття 4): зобов'язує зменшувати негативний вплив транспорту на навколишнє середовище для збереження здоров'я та культури життя населення. Принцип оптимального розподілу ролей та інтеграції між видами транспорту (стаття 5): забезпечує ефективну координацію між різними видами транспорту з урахуванням їхніх специфічних характеристик для надання громадянам вільного вибору та підвищення зручності. Принцип міжсекторної координації та співпраці (стаття 6): підтримує розвиток транспорту через тісну координацію між урядом, місцевою владою, транспортними операторами та іншими зацікавленими сторонами, особливо у зв'язку з містобудівними та туристичними напрямками [10].

Чинне законодавство України у сфері транспорту характеризується відсутністю чітко визначених принципів як окремих юридичних положень. Хоча низка законів та нормативно-правових актів, зокрема Закон України «Про транспорт», Закон України «Про автомобільний транспорт» та Національна транспортна стратегія України до 2030 року, хоча і фрагментарно встановлюють загальні засади, цілі та завдання державної політики у сфері транспорту, але не забезпечують конкретного визначення фундаментальних принципів, які мають ключове значення для ефективного регулювання транспортних відносин в Україні. З метою закріплення концептуальних засад формування та реалізації державної політики в галузі транспорту, спрямованих на інтеграцію національної транспортної мережі до міжнародної транспортної мережі, задоволення потреб населення у перевезеннях та покращення умов ведення бізнесу задля створення конкурентоспроможної та ефективної національної економіки, Кабінет Міністрів України прийняв рішення про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року. Для реалізації положень Стратегії Кабінет Міністрів затверджуватиме трирічні плани заходів, які розроблятиме Мінінфраструктури разом з іншими заінтересованими центральними та місцевими органами виконавчої влади [11]. Національна транспортна стратегія України до 2030 року визначає основні напрями розвитку транспортної галузі, які можуть бути інтерпретовані як концептуальні орієнтири. Такі, як конкурентоспроможність та ефективність транспортної системи, інноваційний розвиток транспортної галузі та глобальні інвестиційні проєкти, безпечний для суспільства, екологічно чистий та енергоефективний транспорт; безперешкодна мобільність та міжрегіональна інтеграція. Закони України «Про транспорт» та «Про автомобільний транспорт» визначають загальні засади, такі як задоволення потреб населення в перевезеннях, забезпечення безпеки транспорту та ефективне використання ресурсів. Однак ці положення переважно стосуються операційних цілей та завдань, а не встановлюють фундаментальних принципів державного управління та регулювання транспортної галузі. Відсутність чітко сформульованих принципів у законодавстві призводить до низки системних проблем. По-перше, без нормативно закріплених принципів державна політика у сфері транспорту стає фрагментованою та непослідовною, що ускладнює стратегічне планування та координацію між різними відомствами та рівнями влади. По-друге, відсутність принципів як юридичних норм обмежує можливості ефективного правозастосування та контролю за діяльністю суб'єктів транспортної інфраструктури, створюючи сприятливе середовище для правових колі-

зій та зловживань. З огляду на вищезазначене, існує нагальна потреба в систематизації державних принципів транспортної політики України. Це передбачає розробку та нормативне закріплення основоположних фундаментальних принципів, які б встановлювали стратегічні напрямки розвитку дорожньої галузі та стандарти для суб'єктів транспортних відносин у нашій країні. При цьому, ці принципи повинні враховувати як специфічні виклики, з якими стикається Україна і особливості вітчизняної господарської діяльності, так і загальноєвропейські засади. Особливості вітчизняної господарської діяльності визначені в статті 6 Господарського кодексу України. Зокрема, мова йде про забезпечення економічної багатоманітності та рівного захисту всіх суб'єктів господарювання, що є критично важливим, оскільки дозволить інтегруватися в європейський простір, зберігаючи особливості українського ринку. Свобода підприємницької діяльності в межах закону також має бути відображена в принципах державної транспортної політики України, щоб гарантувати гнучкість і самостійність транспортних підприємств, які прагнуть до інноваційного розвитку та підвищення ефективності своєї роботи [12].

Принцип національного суверенітету та захисту державної інфраструктури України. У статті 1 Конституції України проголошено, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [13]. Транспортна інфраструктура України має функціонувати як фундаментальний елемент державного суверенітету, забезпечуючи захист від зовнішніх загроз і знижуючи залежність від іноземних технологій. Реалізація цього принципу вимагає розробки та впровадження власних технологічних рішень у транспортній галузі, що включає створення та вдосконалення систем контролю і управління транспортом, незалежне виробництво критичних компонентів інфраструктури та адаптацію до сучасних викликів у кібербезпеці. Додатково цей принцип передбачає створення резервних транспортних маршрутів, які зможуть забезпечити функціонування інфраструктури у випадках кризових ситуацій або загроз національній безпеці, а також підтримання безперебійної роботи критично важливих об'єктів, таких як аеропорти, порти, залізничні вузли та автомагістралі, що є необхідними для стабільного функціонування держави та гарантують можливість швидкої мобілізації ресурсів у разі потреби.

Принцип пріоритету життя та здоров'я людини. У статті 3 Конституції України проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [13]. Захист життя і здоров'я людини є основною метою державної транспортної політики. Крім того, у статті 21 Розділу II Конституції України Права, усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [13]. У статті 16 ЗУ «Про транспорт» визначено, що підприємства транспорту зобов'язані забезпечувати безпеку життя і здоров'я громадян, безпеку експлуатації транспортних засобів, охорону навколишнього природного середовища [14]. Цей принцип включає створення та державну підтримку транспортної інфраструктури України, що забезпечує найвищий рівень безпеки, модернізацію транспортних об'єктів, забезпечення екологічної безпеки та адаптації до кліматичних умов.

Принцип цифровізації та «розумної» інфраструктури. Цей принцип гарантує впровадження цифрових технологій, що забезпечують ефективне управління транспортною системою, оптимізацію ресурсів та підвищення якості надання послуг у сфері транспорту. Він передбачає впровадження інтелектуальних транспортних систем (ITS), інтеграцію всіх даних і штучного інтелекту для моніторингу та прогнозування транспортних потоків, а також розробку цифрових платформ для зворотного зв'язку з громадянами. Цей принцип закріплено на рівні Стратегії, яка спрямована на створення ефективного транспортного комплексу України. Стратегія передбачає, що досягнення статусу регіонального транспортного хабу можливе шляхом урахування світових тенденцій у сфері транспорту, зокрема впровадження високотехнологічних і ергономічних транспортних засобів, принципів мультимодальності, використання супутникової навігації, інтелектуальних транспортних систем, інформаційних технологій та електронного документообігу [11].

Принцип екологічної відповідальності та сталого розвитку. Транспортна інфраструктура повинна не лише бути функціональною, але й відповідати принципам сталого розвитку, зокрема зменшувати негативний вплив на навколишнє природне середовище. Перехід на екологічно чисті види транспорту, збільшення частки електротранспорту, використання відновлюваних джерел енергії в будівництві та утриманні інфраструктурних об'єктів. Принцип екологічної відповідальності та сталого розвитку в транспортній сфері України закріплений у кількох нормативно-правових актах. Стаття 50 Конституція України гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [13]. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» у статті 9 визначає екологічні права громадян, включаючи право на безпечне для життя та здоров'я людини навколишнє природне середовище [15]. У статті 56 цього ж Закону закріплено, що підприємства, установи, організації, що здійснюють проєктування, виробництво, експлуатацію та обслуговування автомобілів, літаків, суден, інших пересувних засобів, установок та виробництво і постачання пального, зобов'язані розробляти і здійснювати комплекс заходів щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у відпрацьованих газах та скидах транспортних засобів. Вони зобов'язані пришвидшувати перехід на менш токсичні види енергії й пального, додержувати режим експлуатації транспортних засобів та здійснювати інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин та додержання встановлених рівнів фізичних впливів. І нарешті, Національна Стратегія передбачає впровадження екологічно чистих видів транспорту, збільшення частки електротранспорту та використання відновлюваних джерел енергії в будівництві та утриманні інфраструктурних об'єктів. Ці документи формують правову основу для реалізації принципу екологічної відповідальності та сталого розвитку транспортної галузі України.

Принцип збереження культурної ідентичності та історичної спадщини. Функціонування транспортної інфраструктури має ґрунтуватись на враховуванні та підтримці культурної ідентичності нашого народу та держави, зберігаючи культурну і історичну спадщину. Інтеграція культурних і архітектурних особливостей в інфраструктурні проєкти, збереження історичних об'єктів і підтримка культурного ландшафту нашої країни є одним із важливих напрямів державної транспортної політики. У статті 11 Конституції України проголошується, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку самобутності всіх корінних народів та національних меншин України [13]. Ця стаття створює правовий фундамент для врахування культурної ідентичності та збереження історичної спадщини в усіх сферах державного розвитку, зокрема транспортних інфраструктурних проєктах. У частині другій статті 18 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» визначено, що план зонування території розробляється з метою створення сприятливих умов для життєдіяльності людини, забезпечення захисту територій від надзвичайних ситуацій, запобігання надмірній концентрації населення і об'єктів виробництва, зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища, охорони та використання територій з особливим статусом, у тому числі ландшафтів, об'єктів історико-культурної спадщини, а також земель сільськогосподарського призначення і лісів та підлягає стратегічній екологічній оцінці [16]. Принцип культурної ідентичності та історичної спадщини проявляється у вимогах щодо збереження автентичного вигляду історичних зон, де розміщуються об'єкти транспортної інфраструктури. Наприклад, при будівництві нових шляхопроводів чи залізничних станцій у старовинних районах передбачено збереження культурних ландшафтів та архітектурного стилю. Крім того, враховуються національні елементи дизайну, а також встановлюються інформаційні знаки й архітектурні деталі, які відображають місцеву історичну спадщину.

Принцип соціальної інклюзивності та рівного доступу. В Україні проблема соціальної інклюзивності та рівного доступу до транспортної інфраструктури існувала ще задов-

го до початку повномасштабної війни з РФ. Незважаючи на окремі кроки з покращення доступності об'єктів транспортної інфраструктури для людей з обмеженими можливостями, у цілому транспортні системи залишалися малопридатними для задоволення потреб усіх категорій нашого населення, зокрема тих, хто має фізичні обмеження, проживає у віддалених сільських районах або має низький соціальний статус. У багатьох регіонах бракувало безбар'єрної інфраструктури, транспортні послуги були недостатньо доступні у віддалених населених пунктах, а програми підтримки для людей з обмеженими можливостями мали обмежений масштаб. З початком війни ці проблеми лише посилилися та набули додаткової гостроти. Частина транспортної інфраструктури зазнала пошкоджень або повного знищення, ускладнивши доступ до транспортних послуг для тисяч наших громадян, особливо для внутрішньо переміщених осіб, жителів зон активних бойових дій та людей з обмеженими можливостями. Вказані обставини вимагають більш пильної уваги щодо дотримання принципу соціальної інклюзивності в умовах воєнного часу, а проблеми інклюзивності та недостатнього доступу до транспортних послуг потребують комплексного вирішення.

Принцип науково-дослідної інноваційності та інженерної прогресивності. Цей принцип охоплює систематичне впровадження передових науково-дослідних ідей і технологій у транспортну інфраструктуру. Підтримка науково-дослідних інститутів, що працюють у транспортній сфері, фінансування інноваційних інженерних рішень, розвиток наукових центрів і технопарків для випробувань нових технологій на часі навіть в умовах повномасштабної війни. Зокрема, у стратегії закріплено, що для впровадження Стратегії будуть виконані завдання за такими основними напрямами: інноваційний розвиток транспортної галузі та глобальні інвестиційні проєкти.

Принцип прозорості та підзвітності державного управління. Цей принцип означає забезпечення публічної прозорості та підзвітності на всіх етапах прийняття рішень та виконання проєктів у сфері транспортної інфраструктури. Зокрема, мова йде про створення публічних онлайн-платформ, де громадяни можуть слідкувати за реалізацією проєктів, відстежувати витрати, бачити терміни виконання і результати на всіх етапах будівництва та обслуговування.

Висновок

Створення такої цілісної правової основи є стратегічним імперативом, який визначатиме новий стратегічний вектор розвитку транспортної галузі України на довгострокову перспективу. Такий підхід дозволить ліквідувати нормативну фрагментарність, усунути колізії та забезпечити цілісність правового регулювання, що сприятиме ефективній координації дій між органами державної влади різних рівнів. Прийняття такого акта не лише надасть Україні чіткі стратегічні орієнтири для сталого розвитку транспортної галузі, але й спростить процес адаптації національного законодавства до acquis communautaire Європейського Союзу. У свою чергу, це посилить інвестиційну привабливість сектора, забезпечить правову визначеність та стабільність, що є критично важливими для залучення як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій. Враховуючи вищезазначене, впровадження цих принципів у формі окремого нормативного документа є не лише доцільним, але й необхідним кроком для забезпечення комплексного та ефективного правового регулювання транспортної сфери в Україні, що відповідатиме сучасним європейським стандартам та практикам.

Література

1. Біла Книга Європейської Комісії – План розвитку єдиного європейського транспортного простору – на шляху до конкурентоспроможної та ресурсоефективної транспортної системи. Видавничий центр Європейського Союзу, Люксембург, 2011. 28 с. URL:.https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2016/01/1_Bila-knyga-transport-plan-rozvytku-yedynogo-yevropey-skogo-transportnogo-prostoru-na-shlyahu-do-konkuretnospromozhnoi-ta-resursoefektyvnoi-.pdf

2. Г. Легенький, А. Новикова «Проблеми розвитку транзитних перевезень та шляхи їх вирішення», Економіка України №7, 2000. с.

3. Реальний ВВП скоротився на 29,1%. Держстат. URL: https://www.ukrinform.ua/

rubric-economy/3695597-torik-realnij-vvp-skorotivsa-na-291-derzstat.html

4. У 2022 році перевезення вантажів скоротилося на 49%, а пасажирів – на 40%. Skilky-Skilky.URL:https://skilky-skilky.info/u-2022-rotsi-perevezennia-vantazhiv-skorotylosia-na-49-a-pasazhyriv-na-40/

5. The World Bank. The Logistics Performance Index and its Indicators.World Bank LPI. URL: https://lpi.worldbank.org/international/global

6.Юридична енциклопедія: в 6 т. редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2002. 720 с

7. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

8. European Commission. European Green Deal: Commission presents actions for ecological transition. European Commission Press Corner. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_6691

9. European Commission. Sustainable and Smart Mobility Strategy. European Commission, Transport Themes. URL: https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/mobility-strategy_en

10. Basic Act on Transportation Policy. URL: https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/2541/en#je_s1

11. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430-р. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text

12. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.

13. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.

14. Про транспорт: Закон України від 10 листопада 1994 р. № 232/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text

15. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text

16. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text

Turchenko Ihor,
PhD in Law

PRIORITY DIRECTIONS OF STATE TRANSPORT POLICY AND THEIR IMPACT ON THE FURTHER IMPROVEMENT OF UKRAINE'S TRANSPORT INFRASTRUCTURE

The article examines the theoretical and practical issues in forming state transport policy as one of the strategic directions of socio-economic development in Ukraine. The author addresses the evolution of public administration in the transport sector, noting a shift from quantitative to qualitative indicators of efficiency, which aligns with global trends of integrating transport into socio-economic life. The study analyzes approaches to the normative establishment of transport policy principles, such as environmental sustainability, social inclusivity, digitalization, research-driven innovation, and protection of national infrastructure, drawing on the contemporary experiences of the EU and Japan. In the Ukrainian context, the necessity of systematizing principles of state transport policy is emphasized, along with the development of a legislative framework for integration with international transport networks and attracting investment, particularly given the challenges posed by the ongoing war. The proposed recommendations are aimed at enhancing legal certainty and supporting sustainable development of Ukraine's transport infrastructure within the framework of European integration and globalization

Keywords: state transport policy, transport infrastructure, principles of state transport policy, modernization, regulatory framework, economic legislation, economic and legal policy, economic policy, post-war recovery policy.

ЦИФРОВИЙ КОНТЕНТ ТА ІНФОРМАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

УЛІНЕЦЬ Ігор Олегович - аспірант кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

ORCID: 0009-0005-2636-4958

УДК 347.12

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.13

Стаття присвячена дослідженню категорій цифровий контент та інформація як об'єктів цивільних прав. Встановлено, що цифровий контент в Україні набуває все більшого значення зі зростанням цифрової економіки, креативних індустрій та електронної комерції. Разом з тим, досліджено, що правове регулювання цифрового контенту є недосконалим.

Зазначено, що цифровий контент та інформація концептуально перетинаються, вони виконують різні правові та функціональні ролі в цивільному праві. Досліджено, що інформація і цифровий контент є взаємопов'язаними, але водночас різними категоріями. Інформація залишається більш абстрактною і універсальною, тоді як цифровий контент є її технічно і правово деталізованою формою, адаптованою до цифрового середовища і сучасної економіки.

Доведено, що інформація є ширшою категорією за цифровий контент, оскільки перша охоплює всі форми знань і даних, незалежно від їхньої форми чи носія, а другий фокусується саме на оцифрованих даних, що слугують конкретним функціональним або комерційним цілям, часто пов'язаним з електронними ресурсами.

Зроблено висновок, що на відміну від інформації, яка є нематеріальним благом, цифровий контент залежно від критеріїв чи сфери застосування та внутрішнього наповнення може відноситися як до цифрових речей, так і до нематеріальних благ.

Ключові слова: цифровий контент, інформація, право інтелектуальної власності, договір про використання цифрового контенту, об'єкт цивільних прав, цифрова річ, нематеріальне благо.

Постановка проблеми

Українська законодавча база зробила крок уперед у визнанні цифрового контенту окремим об'єктом регулювання. Наприклад, Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), Закони України «Про цифровий контент та цифрові послуги» та «Про електронну комерцію» сьогодні вже регулюють деякі особливості цифрових операцій. Крім того, свій внесок зроблять відповідні зміни до законодавства про інтелектуальну власність спрямовані на приведення його у відповідність до стандартів Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію [1]. Незважаючи на ці досягнення, залишаються прогалини в таких сферах, як визначення права власності та ліцензування цифрового контенту, особливо щодо новітніх розробок, таких як NFT, віртуальні активи та твори, створені за допомогою штучного інтелекту. Цифровізація сьогодні стикається з викликами, подібними до тих, що існують у світовій практиці, які ускладнюються унікальними національними обставинами, тобто неможлива у зв'язку з відсутністю достатнього нормативного врегулювання, що виникає через динаміку відносин, пов'язаних із цифровими активами.

Стрімке зростання кількості контенту, створеного штучним інтелектом, внесло додаткову невизначеність у сферу інтелекту-

альної власності. Питання авторства і прав на володіння об'єктів інтелектуальної власності залишаються невирішеними. Так само спірним питанням залишається визначення прав на створений користувачами контент на платформах. Великі цифрові платформи, які домінують на ринках додатків, потокових сервісів та іншого контенту, створюють додаткові проблеми. Їхній монопольний контроль викликає занепокоєння щодо добросовісної конкуренції, прав споживачів та обмежень на правомірне використання цифрового контенту.

Метою цієї статті є дослідження поняття та правових особливостей цифрового контенту як об'єкта цивільного права, а також виявлення прогалин у правовому регулюванні зазначених правовідносин. Особливу увагу приділено співвідношенню категорій інформація та цифровий контент.

Виклад основного матеріалу

Стрімкий розвиток цифрових технологій докорінно змінив способи створення, використання та поширення інформації, що спричинило появу нових правових конструкцій, механізмів, правочинів та об'єктів у сфері цивільного права. Одним із таких явищ є цифровий контент, який став невід'ємною частиною сучасного суспільного життя. Уявити повсякденність без комп'ютерних програм, мобільних застосунків, електронних книг або потокових платформ майже неможливо. Проте із зростанням значення цифрового контенту постає питання щодо визначення його правової природи: чи є він об'єктом у класичному розумінні, цифровою річчю, інформацією, цифровим активом чи, можливо, особливим об'єктом цивільних прав?

За своєю правовою природою та природою виникнення цифровий контент майже нерозривно пов'язаний із іншою, дуже актуальною в наш час категорією. Мова йде про інформацію. Загальновідомо, що інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, така дефініція закріплена у ст. 200 ЦК України [2]. Законодавець беззаперечно відносить інформацію до об'єктів цивільних прав, наділяючи її ознаками нематеріального блага.

У науці цивільного права існують різні підходи до визначення сутності категорії інформація. Наприклад, на думку Н.Я. Заболотної, інформація як самостійний специфічний складний об'єкт цивільного права є комплексним поняттям, що включає відомості, знання або дані (незалежно від форми і структури їх уявлення, існування або передачі) про речі, факти, дії і події, явища і процеси, відносини і обставини, що виникають, одержуються, фіксуються або відображаються в процесі або в результаті діяльності особистості, соціуму, об'єднання осіб та держави. Виділення інформації як самостійного об'єкта цивільних прав обумовлено можливістю участі інформації в цивільно-правових відносинах як у якості матеріального об'єкта (як об'єкт права власності), так і в якості нематеріального блага, необхідністю захисту інформації як нематеріального, вільно розповсюджуваного та легко доступного блага, необхідного людині в її житті та діяльності [3, с. 104]. Тобто основним призначенням інформації є задоволення інформаційних потреб окремої людини, суспільства та держави.

О.В. Кохановська визначає інформацію як нематеріальне немайнове благо особливого роду, яке нерозривно пов'язане з життям, з його виникненням і закінченням, яке проявляється як особисте немайнове благо, як результат впливу на людину та інших суб'єктів та об'єктів права, як результат інтелектуальної творчої діяльності і як відомості про осіб, події та явища, предмети, об'єкти і процеси незалежно від форми їхнього представлення [4, с. 6].

Водночас, коли йдеться про те, у якому вигляді може існувати інформація, то, на переконання В.С. Мілаш, інформація може існувати у вигляді документів, текстів, креслень, малюнків, звукових або світових сигналів, електричних та нервових імпульсів тощо. І цифровізація (цифрове перетворення) інформації за допомогою різних електронних пристроїв автоматично не перетворює таку інформацію на цифровий контент. Відцифрована інформація, неза-

лежно від її змістових компонентів, є цифровим контентом з моменту наповнення нею електронного інформаційного ресурсу і до моменту її вилучення з останнього. Поняттям «контент» позначається як опубліковані у цифровій формі твори, рекламні оголошення, так і публічна та будь-яка інша інформація, що наповнює інтернет-простір. При цьому різний зміст цифрового контенту, який утворено різними видами інформації (інформація про суб'єкта господарювання, про товар, роботу, послугу, у тому числі рекламна інформація; науково-технічна інформація; податкова інформація; статистична та інша інформація), різні цілі використання означеної відцифрованої інформації, а також різне функціональне призначення та різний статус самих вебсайтів, на яких вона розміщується, зумовлює відмінності у правовій природі цифрового контенту [5, с. 103]. Вважаємо цю позицію дуже цікавою і такою, що достатньо влучно передає сучасну сутність категорії інформація. Але потрібно зважати, що втілення інформації в цифровий контент не є цифровим контентом. Не лише інформація наповнює цифровий контент.

У п. 11 ст. 2 ЗУ «Про цифровий контент та цифрові послуги» міститься вичерпне поняття, згідно з якими цифровий контент можна визначити як дані, створені та надані в цифровій формі. До цифрового контенту належать, зокрема, комп'ютерні програми, застосунки, відеофайли, аудіофайли, музичні файли, цифрові ігри та електронні книги [6]. Тобто зазначена дефініція вказує на те, що згідно з семантичним розбором слів цифровий контент є даними, а не інформацією, що охоплюють широкий спектр об'єктів – від програмного забезпечення до музичних і відеофайлів. Унікальність цього об'єкта цивільних прав полягає в його нематеріальній природі, що ускладнює застосування традиційних юридичних підходів, розроблених для матеріальних речей. Щодо цього А.С. Сліпченко відзначає, що цифровий контент як об'єкт цивільних прав представляє собою результат інтелектуальної, творчої діяльності. Він є нематеріальним (віртуальним), похідним та складним, оскільки створений на основі одного або кількох раніше існуючих творів, об'єктів суміжних прав, інформації [7, с. 345].

Задля чіткого визначення правового статусу цифрової речі до ЦК України були внесені відповідні зміни, згідно з якими у положенні ст. 179-1 закріпили, що всі цифрові речі, як об'єкти цивільних прав, поділяються на віртуальні активи, цифровий контент, інші блага, у розумінні заданого визначення[2].

Відповідно до проєкту Закону України «Про віртуальні активи», який було прийнято Верховною Радою України, проте він досі не набрав чинності, віртуальний актив – нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Самі ж віртуальні активи, у свою чергу, поділяються на дві групи: забезпечений віртуальний актив – актив, що посвідчує майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав, та незабезпечений віртуальний актив, що відповідно не посвідчує жодних майнових чи немайнових прав. Це окремий і специфічний сегмент цифрових речей. Фактично NFT та криптовалюту відносять саме до віртуальних активів [8].

Натомість як співвіднести всі надані законодавцем дефініції, де в спеціальному Законі цифровий контент – це дані, які створюються і надаються в цифровій формі. У цьому контексті цифрова послуга визначається як послуга, що надає можливість споживачу створювати, обробляти, зберігати та поширювати дані у цифровій формі або отримувати доступ до таких даних, а також здійснювати будь-які інші дії з даними в цифровій формі, що були створені чи завантажені споживачем або іншими користувачами такої послуги. Разом з тим, у ЦК України його відносять до цифрових речей. У той же час, до цифрових речей віднесли і віртуальні активи, які у вказаному вище законопроєкті визнаються нематеріальними благами. Тоді ж як бути? Таке ж питання можна поставити і стосовно цифрового контенту, який є даними, що не дорівнює інформації, яка є нематеріальним благом, але є схожим до віртуальних активів, який згідно з ЦК України є цифровою річчю, та, разом з тим, згідно

з прийнятим законопроектом – нематеріальним благом як інформація.

На думку Д.С. Трофименко та Д.О. Федоренко, за своїм походженням слово «контент» є іноземним та перекладається з англійської мови (content) як зміст, вміст, наповнення, вміст будь-якої форми, представлення даних, інформації. На сторінках періодичних видань поряд із поняттям «цифровий контент» як синоніми використовуються поняття «електронний контент», «онлайн-контент», «медійний контент» тощо. У широкому сенсі цифровий контент визначають як змістовно-інформаційне наповнення того чи іншого сайту, зокрема тексти, картинки, музика та відео, розміщені на інформаційному ресурсі [9]. Тобто начебто схоже до інформації.

Автори дуже влучно зауважують, що в наукових колах цифровий контент зазвичай розглядається як інформація, представлена в спеціальній формі та розміщена у визначених джерелах [9]. Це може бути цифрове наповнення, яке споживач отримує через Інтернет або інші зовнішні канали зв'язку, зокрема CD- чи DVD-диски, а також послуги, надані через Інтернет. Цифровий контент також розуміється як набір інформації в цифровій формі, придатній для технічної обробки та відтворення, виражений через цифровий запис у вигляді бінарного коду [10, с. 107].

Подібне розуміння правової природи цифрового контенту, засноване на його визначенні як інформації, закріплене й у законодавстві Європейського Союзу. Зокрема, згідно з частиною другою статті 2 Директиви Європейського Парламенту і Ради від 20 травня 2019 року № 2019/770, яка регулює аспекти договорів про постачання цифрового контенту та послуг, цифровий контент визначається як дані, створені та надані в цифровій формі [11].

Цифровий контент же становить інформацію, спеціально адаптовану для технічного відтворення і використання в цифровій сфері. Наприклад, науковий текст може бути розглянутий як інформація, але після перетворення у формат електронної книги стає цифровим контентом. Тому цифровий контент є більш вузькою категорією, яка фокусується на оцифрованих даних, створених та розповсюджених у цифровій формі. Це включає комп'ютерні програми, мобільні застосунки, музичні файли, відео, цифрові книги та ігри. Унікальною ознакою цифрового контенту є його нерозривний зв'язок із цифровими платформами, технологіями обробки даних і цифровою економікою. Законодавство України визначає цифровий контент як частину цифрових благ, регулюючи його використання через закони «Про електронну комерцію» та «Про цифровий контент та цифрові послуги». Цифровий контент також описується як оцифровані дані, що можуть використовуватися для комерційних або функціональних цілей, а його правова природа передбачає захист через інструменти інтелектуальної власності.

З правової точки зору, інформація здебільшого виступає об'єктом немайнових прав, тоді як цифровий контент, окрім немайнової складової, нерідко отримує економічний вимір і може розглядатися як товар. Це створює додаткові вимоги до захисту прав користувачів, регулювання транзакцій і ліцензування.

Таким чином, можна стверджувати, що цифровий контент залежно від критеріїв чи сфери застосування та внутрішнього наповнення може відноситися як до цифрових речей, так і до нематеріальних благ. У цьому контексті щодо обороту цифрового контенту можна погодитися з А.С. Сліпченко, який зазначає, що як результат творчої, інтелектуальної діяльності цифровий контент не оборотоздатний. У цивільному обороті знаходяться майнові права на це благо [7, с. 345].

Висновки

Цифровий контент є невід'ємною частиною сучасної економіки та культури, але його регулювання має розвиватися, щоб не відставати від технологічного прогресу. Зусилля України з модернізації, що тривають, у поєднанні з уроками, винесеними з глобальних викликів, можуть позиціонувати її як лідера у створенні ефективної правової бази для цифрової епохи.

Інформація як об'єкт цивільного права охоплює будь-які дані або відомості, неза-

лежно від того, чи вони зафіксовані на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Інформація є нематеріальним благом, яке здатне самостійно існувати у правовідносинах. Вона слугує для задоволення інформаційних потреб особи, суспільства та держави.

Разом з тим, цифровий контент – це дані, створені та надані в цифровій формі. Сюди входить широкий спектр об'єктів, таких як комп'ютерні програми, додатки, музичні файли, відео, цифрові ігри та електронні книги. На відміну від загальної інформації, цифровий контент відрізняється своїм специфічним цифровим форматом і роллю в цифровій інфраструктурі - від потокових сервісів до програмних додатків.

Таким чином, інформація є ширшою категорією, яка охоплює всі форми знань і даних, незалежно від їхньої форми чи носія. Разом з тим, цифровий контент – це вужча правова конструкція, яка фокусується саме на оцифрованих даних, що слугують конкретним функціональним або комерційним цілям, часто пов'язаним з електронними ресурсами.

Хоча цифровий контент та інформація концептуально перетинаються, вони виконують різні правові та функціональні ролі в цивільному праві. Отже, інформація і цифровий контент є взаємопов'язаними, але водночас різними категоріями. Інформація залишається більш абстрактною і універсальною, тоді як цифровий контент є її технічно і правово деталізованою формою, адаптованою до цифрового середовища і сучасної економіки.

На відміну від інформації, яка є нематеріальним благом, цифровий контент залежно від критеріїв чи сфери застосування та внутрішнього наповнення може відноситися як до цифрових речей, так і до нематеріальних благ.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/435-15

3. Заболотна Н.Я. Інформація як самостійний об'єкт цивільного права : теоретичне дослідження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №1. С. 104–106

4. Кохановська, О.В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2006. 34 с.

5. Мілаш В.С. Поняття та правова природа цифрового контенту в межах господарського обороту. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 17. С. 102 -106. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017

6. Про цифровий контент та цифрові послуги: Закон України № 3321-IX від 10.08.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20

7. Сліпченко А.С. Цивільний оборот цифрового контенту. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Вінниця, 19 трав. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 341-345

8. Цифрові речі та цифровий контент: новації законодавства, договірні відносини. ЛІГА.net. Інтернет-ресурс. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/223070_tsifrov-rechta-tsifroviy-kontent-novats-zakonodavstva-dogovrn-vdnosini

9. Трофименко Д. С. Проблемні аспекти розуміння правової природи цифрового контенту. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 1. С. 43-47.

10. Collin H, Głowiński C. Słownik komputerów i internetu. Wilga. 1999. 482 s.

11. Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ TXT/?uri=CELEX:32019L0770

SUMMARY

The article is devoted to the study of the categories of digital content and information as objects of civil rights. It is established that digital content in Ukraine is gaining increasing importance with the growth of the digital economy, creative industries and e-commerce. At the same time, it is studied that the legal regulation of digital content is imperfect.

It is noted that digital content and information conceptually overlap, they perform different legal and functional roles in civil law. It is studied that information and digital content are interconnected, but at the same time different categories. Information remains more abstract and universal, while digital content is its technically and legally detailed form, adapted to the digital environment and modern economy.

It is proven that information is a broader category than digital content, since the former covers all forms of knowledge and data, regardless of their form or medium, while the latter focuses specifically on digitized data that serve specific functional or commercial purposes, often associated with electronic resources.

It is concluded that, unlike information, which is an intangible good, digital content, depending on the criteria or scope of application and internal content, can refer to both digital things and intangible goods.

Keywords: digital content, information, intellectual property rights, contract for the use of digital content, object of civil rights, digital thing, intangible good.

ФАКТОРИ, ЩО ПОЛЕГШУЮТЬ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА НЕПОВНОЛІТНІХ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

БЕЗПАЛОВ Роман - аспірант кафедри міжнародного та кримінального права Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0002-2846-6972
УДК 343.9
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.14

Інформаційний вплив у мережі Інтернет є важливою проблемою сучасного суспільства, особливо коли мова йде про неповнолітніх. Ця категорія користувачів є найбільш вразливою до впливу дезінформації, маніпуляцій, кібербулінгу та іншого негативного контенту через незрілість психіки та обмежений життєвий досвід. У роботі досліджуються основні фактори, що полегшують інформаційний вплив на неповнолітніх у цифровому середовищі.

У дослідженні аналізуються ці фактори з метою розробки рекомендацій для батьків, освітян та державних органів щодо захисту неповнолітніх у цифровому середовищі. Пропонуються шляхи підвищення медіаграмотності, посилення законодавчих заходів щодо регулювання онлайн-контенту, а також рекомендації щодо покращення взаємодії між підлітками та їхнім соціальним оточенням для ефективного протистояння негативному впливу мережі Інтернет.

Ключові слова: інформаційний вплив, неповнолітні, Інтернет, дезінформація, маніпуляція, кібербулінг, медіаграмотність.

Постановка проблеми

У сучасному світі цифрові технології та інтернет стали невід'ємною частиною життя неповнолітніх. Вони активно користуються соціальними мережами, онлайн-платформами та іншими ресурсами для спілкування, навчання і розваг. Однак разом із перевагами, які надає інтернет, зростає загроза негативного інформаційного впливу на молодь, яка є найбільш вразливою категорією користувачів. Проблема полягає в тому, що неповнолітні не завжди здатні критично оцінювати отриману інформацію, що робить їх легкою мішенню для маніпуляцій, дезінформації, кібербулінгу та іншого шкідливого контенту.

Метою статті є детальний аналіз факторів, що полегшують інформаційний вплив на неповнолітніх у мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу дослідження

Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує проблема впливу на формування девіантної поведінки в неповнолітніх користувачів поширення в інформаційному просторі мережі Інтернет комп'ютерних ігор з елементами агресії і насильства, наприклад, всесвітньо відомої комп'ютерної онлайн-ігри Manhunt, яку розробники позиціонують як стелс-хорор з елементами «екшен» від третьої особи. Основним завданням гравця є виконання даних йому вказівок, які зазвичай зводяться до того, що йому потрібно кудись потрапити, когось вбити або щось добути для подальшого просування за сюжетом. При цьому більш жорстоку смерть обирає гравець для противника, тим вищий його рейтинг і, відповідно, оцінка. У грі Grand Theft Auto (GTA) гравець повинен приміряти на себе роль злочинця, виконуючи замовні вбивства, пограбування та ін., у грі Fallout 3 в одному зі завдань необхідно зарізати ножем членів сім'ї і тварин, а для

досягнення різних позитивних ефектів необхідно приймати наркотики.

В Україні не заборонено жодну комп'ютерну гру. Однак Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі, існування якої вже припинено, віднесла цілу низку ігор до категорій, що порушують українське законодавство. Зокрема, на думку комісії, пропаганду насильства та жорстокості містять ігри: Resident Evil Operetion Raccoon City, Evil Dead Regeneration, God of War III, Manhunt 2, Mortal Kombat, Soldier of Fortune 2 і The Darkness II [1].

Як наслідок, онлайн-ігри з елементами агресії та насильства призводять до духовної та моральної спустошеності. У таких зовні реалістичних світах нерідко порушуються всі норми моралі: стимулюються жорстокість, підступність, обман, зрада, зневага до слабкого, які заохочуються нарахуванням різних бонусів. У багатьох іграх для посилення видовищності на екрані практично постійно демонструються сцени жорстокості і насильства, частини розчленованих тіл, понівечені трупи. Усе це розраховано на подолання відторгнення таких сцен і те, що вони стануть звичними для індивіда [2].

Аналіз різних точок зору авторів, розглядають цю проблему, що дозволяє виділити такі основні причини формування в неповнолітніх залежності від комп'ютерних ігор з елементами насильства та агресії: розвага, рекреація, компенсація, бажання випробувати хвилювання (страх); прагнення віртуально випробувати агресію (ефект емпатії); ототожнення з агресивним персонажем або персонажем-жертвою (ефект ідентифікації); ігнорування обмежень (ефект «забороненого плоду»); спроба побачити насильство (агресію), відбивають власний досвід; вивчення навколишнього кримінального світу (збагнення ролі насильства в суспільстві та в районі проживання цієї аудиторії); ефект самозаспокоєння, тобто, ефект передчуття щасливого фіналу і усвідомлення того, що «весь цей жах відбувається не зі мною»; гендерний ефект [3].

Повне занурення в комп'ютерну гру, безпосереднє керування конкретним персонажем, здійснюючи насильницькі й агресивні дії, призводить до того, що неповнолітній, ототожнюючи себе з ним, не може об'єктивно та правильно з погляду моралі та моральності оцінити те, що відбувається. У результаті вже в реальності, насправді відомі факти вчинення злочинів у віртуальному світі, мотивовані нервовими та психічними розладами через сварки. Так, наприклад, у Німеччині 12-річна дитина створила тривимірну модель ненависної йому школи, а в 17 років, озброївшись батьковим пістолетом, застрелила 12 людей у приміщеннях школи. Жертвами стали 16 людей, включаючи і самого підлітка [4].

Підлітки вбивають батьків через те, що ті не давали їм грати, це перестає бути одиничними випадками. На думку психологів, ігрова залежність з'являється набагато швидше, ніж будь-який інший вигляд залежності. Потрібно від пів року до року для формування цієї адикції. Чим довше триває процес гри, тим менш сприйнятливою до зовнішніх подразників стає людина, у результаті чого відбувається «стирання кордонів» між грою та реальністю.

Як правило, інтернет залежність неповнолітніх користувачів проявляється в нав'язливому бажанні постійно перебувати в мережі, продовжувати мережеве спілкування і участь у мережевих комп'ютерних іграх. Для підлітків, які одержують постійний доступ до мережевих ресурсів, інколи віртуальне середовище представляється навіть більш адекватним і правдивим, ніж реальний світ. Можливість перетворитися на якусь безтілесну «ідеальну особистість» дає їм особливі відчуття, які їм хочеться відчувати постійно або дуже часто. Фахівці зазначають, що в деякій мірі така залежність близька до патологічного захоплення азартними іграми, а її деструктивні ефекти подібні з симптомами алкоголізму [5].

Дослідники зазначають, що основними причинами, формуючими інтернет-залежність, є доступність, анонімність переданої інформації, пошук нових відчуттів, зняття емоційної напруги, бажання піти від проблем, пошук друзів, спілкування, особливо в підлітків, котрі мають складнощі у встановленні контактів.

Однак з впевненістю стверджувати, що це повністю пов'язано з комп'ютерними іграми, ми не можемо. Єдиної думки щодо цього питання немає ні серед учених, ні серед практикуючих психологів і психіатрів. Одні висловлюють точку зору про позитивний вплив комп'ютерних ігор з елементами агресії та насильства, апелюючи до необхідності переносити частину негативної енергії у віртуальний світ і тим самим знімати емоційну напруженість, накопичену в період «агресивного самоствердження» підлітків у звичайному житті серед своїх однолітків. Інші, навпаки, вважають, що інтернет-залежність негативно впливає на формування особистості неповнолітніх, хоча обґрунтованого наукового підтвердження безпосереднього впливу насильства і агресії в комп'ютерних іграх на формування девіантної поведінки в підлітків та зростання підліткової злочинності до цього часу не отримано.

За всієї дискусійності факту вплив мережевих комп'ютерних ігор на формування девіантної поведінки неповнолітніх не можна не відзначити певний криміногенний потенціал таких захопленостей. Певну послідовність і перенесення таких захоплень мережевими іграми з віртуального життя в реальне в останній час ми можемо спостерігати на наведених вище прикладах.

Таким чином, популяризація ігор, які створюють ігровий простір, максимально відповідний реальності, сприяє змішуванню реального і віртуального світів, перенесення сценаріїв «ігрової поведінки» в реальну дійсність і в результаті настання трагічних наслідків.

Аналіз науково-практичних матеріалів дозволяє виділити такі фактори, що полегшують інформаційний вплив на неповнолітніх у мережі Інтернет:

- легкість контакту з аудиторією (включаючи конкретну дитину) в обхід заходів, вживаних у рамках процесу виховання неповнолітнього;

- широкі можливості для дистанційного і безконтактного збору інформації про неповнолітнього та його особисте життя, а також про оточуючих його людей і предметів, що може здійснюватися з метою готування до злочину;

- можливість спонукання до використання мережі Інтернет для максимізації негативного ефекту від дій, які завдають шкоду честі, гідності, репутації, психологічному здоров'ю неповнолітнього: публікації сцен приниження неповнолітніх, їх сексуальної експлуатації, поширення наклепу і образ щодо неповнолітнього в мережі Інтернет з прямим наміром на ознайомлення з цією інформацією максимально широкого кола осіб, як серед знайомих жертви, так і сторонніх;

- можливість самодискредитації неповнолітніх через публікацію інформації, яка здатна заподіяти шкоду їх честі, гідності, репутації і соціалізації (найбільш яскравим прикладом є секстинг – публікація власних сексуалізованих зображень, які потім можуть використовуватися для кіберзниження, залучення в сексуальну експлуатацію, викрадення тощо);

- легкість створення і поширення серед неповнолітньої аудиторії, яка може деструктивно впливати на процес виховання, формування системи його ціннісних орієнтацій і світогляду;

- свобода доступу до інформації, яка не є протиправною або шкідливою для старшої вікової аудиторії, проте може через свій контенгент або манери уявлення викликати негативні реакції в дитини, психологічно не готового до нешкідливого сприйняття такої інформації (як правило, викликати страх);

- ризик десоціалізації, розвитку і закріплення девіантної і протиправної поведінки, включаючи такі форми поведінки, як агресивна поведінка і застосування насильства, жорстокості по відношенню до людей і тварин, вчинення дій, які репрезентують загрозу життя і (або) здоров'ю дитини, у тому числі заподіяння шкоди своєму здоров'ю, речовин, тютюнових виробів, алкогольної та спиртовмісної продукції, пива та напоїв, що виготовляються на їх основі, участь в азартних іграх, заняття проституцією, бродяжництво, жебрацтво, нетрадиційні і девіантні сексуальні відносини, протиправна поведінка.

Література

1. Комп'ютерні ігри як територія пропаганди. URL.: https://ms.detector.media/onlain-media/post/13222/2015-05-12-kompyuterni-igry-yak-terytoriya-propagandy/

2. Ванда М. А., Бондаренко Н. Б. Інтернет-залежність: передумови, ознаки та ризики для підлітків. Психологія та психосоціальні інтервенції. 2019. Том 2. С. 37-42.

3. Young K. S. Патологічне Internet Use: The Emergence of a New Clinical Disorder. University of Pittsburgh at Bradford, 1996.

4. Міжнародна інформаційна група Інтерфакс. URL: http://www.interfax.ua/photo/1493/18885.

5. Психологія адиктивної поведінки: Методичні рекомендації до курсу «Психологія адиктивної поведінки» для студентів IV курсу спеціальності «Психологія». Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2010. 84 с.

FACTORS THAT FACILITATE INFORMATION INFLUENCE ON MINORS ON THE INTERNET

Information influence on the Internet is an important problem in modern society, especially when it comes to minors. This category of users is the most vulnerable to the influence of disinformation, manipulation, cyberbullying and other negative content due to their immature minds and limited life experience. The paper explores the main factors that facilitate information influence on minors in the digital environment.

The study analyzes these factors in order to develop recommendations for parents, educators, and government agencies to protect minors in the digital environment. Ways to increase media literacy, strengthen legislative measures to regulate online content, and recommendations for improving the interaction between adolescents and their social environment to effectively counteract the negative impact of the Internet are proposed.

Keywords: information influence, minors, Internet, disinformation, manipulation, cyberbullying, media literacy.

ПОНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ДЕРЖАВНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

ПОЛЯНСЬКИЙ Дмитро Сергійович - аспірант, ПЗВО «Київський міжнародний університет»

ORCID 0009-0004-4812-9265

УДК 346

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.15

Стаття присвячена аналізу сучасного стану регулювання питання корпоративного управління на підприємствах державної форми власності. Проведено аналіз підходів до визначення сутності корпоративного управління в державному секторі. Проаналізовано доктринальні підходи до визначення корпоративного управління. Проаналізовано визначення корпоративного управління, що містяться в нормативно-правових актах України, та можливість їх застосування до підприємств державної форми власності. Обґрунтовано необхідність запровадження окремого визначення корпоративного управління для підприємств державної форми власності та його відмежування від існуючого в чинному законодавстві визначення корпоративного управління. Запропоноване авторське бачення визначення корпоративного управління для підприємств державної форми власності.

Ключові слова: корпоративне управління, підприємство, правове регулювання, державне підприємство, підприємство державної форми власності, управління об'єктами державної власності, стейкхолдери.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Євроінтеграційні процеси, що відбуваються в нашій країні, заявлений урядом України намір стати членом Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), зачіпають усі без винятку сфери суспільних відносин в Україні, а особливо у сфері економіки та відносин щодо управління державною власністю, серед яких левову частку посідають державні підприємства. Управління підприємствами державного сектору економіки протягом тривалого часу здійснювалось саме державними органами. Проте, фактично пряме управління зі сторони державних органів підприємствами державного сектору економіки, яке мало місце з 1991 р., показало, що держава не може ефективно управляти всіма підприємствами державного сектору економіки.

Прийняті нашою державою на себе міжнародні зобов'язання, а також бажання стати повноцінним членом європейської спільноти і членом Організації економічного співробітництва та розвитку вимагають нових підходів до здійснення управління державною власністю, яка полягає і в запровадженні передових підходів до управління підприємствами державної форми власності, яким, зокрема, і є запровадження корпоративного управління на підприємствах державної форми власності.

Враховуючи вищезазначене, постає необхідність формування поняття корпоративного управління на підприємствах державної форми власності, враховуючи особливості, які притаманні об'єктам державної власності та його відмежування від корпоративного управління інших суб'єктів господарювання та господарських товариств.

Актуальність теми дослідження

Неефективність державного управління наявними у розпорядженні держави активами вимагає формування нових підходів до управління об'єктами державної власності, зокрема управління підприємствами державної форми власності, з урахуванням кращих світових практик управління, а саме у сфері корпоративного управління. Прийнятий у 2024 році Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління» [1] суттєво змінив у кращий бік існуючі підходи до корпоративного управління на підприємствах державної форми власності. Однак, корпоративне управління на підприємствах державної форми власності потребує подальшого удосконалення як на законодавчому рівні, так і більш глибокому дослідженню з боку наукової спільноти. На законодавчому рівні відсутнє окреме визначення поняття корпоративного управління, яке б стосувалось саме підприємств державної форми власності. Окрім цього, на доктринальному рівні серед науковців теж відстуній єдиний підхід до розуміння корпоративного управління в державному секторі.

Статус дослідження

Окремі аспекти управління державними підприємствами та корпоративними правами були предметом наукового аналізу Л. Є. Барановського, С. І. Білоуса, В. С. Корольова, М. В. Костецького, І. А. Солов'я, Д. Баюри, Н. А. Бочарової, І. М. Галіяного, І. В. Кравцова, В. М. Кравчука, Д. І. Погрібного, А. О. Бойцуна, Д. М. Васильківського, Л. Є. Довганя, В. В. Пастухова, Л. М. Савчук, В. М. Романюка, Р. В. Севастьянова, Т. А. Фролової, О. А. Белянєвич, А. В. Мягкого, В. А. Васильєвої, В. І. Лукач та інших.

Водночас, широке коло питань, пов'язаних з науково-теоретичними засадами запровадження професійного корпоративного управління на підприємствах державної форми власності, залишаються не висвітленими.

Метою та завданням статті є аналіз сучасного стану регулювання питання корпоративного управління на підприємствах державної форми власності, дослідження особливостей підприємств державної форми власності, які впливають на підходи до корпоративного управління в них, та розмежування корпоративного управління на підприємствах державної форми власності з корпоративним управлінням у господарських товариствах.

Виклад основного матеріалу

У 2015 році, з урахуванням міжнародних зобов'язань, взятих Україною, керуючись Керівними принципами ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності [2], Україна почала впроваджувати реформу управління об'єктами державної власності.

Основна мета реформи - це забезпечення прозорості діяльності та звітності державних підприємств, покращення операційних та фінансових результатів шляхом запровадження корпоративного управління на державних підприємствах, зменшення частки держави в економіці, ліквідація неактивних підприємств, усунення корупційних схем та мінімізація політичного впливу.

Керівними принципами ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності (далі – «Керівні принципи ОЕСР») визначено, що держава повинна діяти як поінформований та активний власник, реалізовувати належні їй права власності відповідно до організаційно-правової форми кожного підприємства[2]. Саме це і було покладено в основу підходів корпоративного управління для підприємств державної форми власності в Україні.

Початок реформи управління об'єктами державної власності було започатковано з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління об'єктами державної та комунальної власності» від 02.06.2016 р. № 1405-VIII [3] та суттєво доповнено з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління» від 22.02.2024 р. № 3587-IX [1].

Заслуговує уваги той факт, що застосування підходів корпоративного управління та корпоративного врядування є вимогою саме для корпоративних комерційних підприємств – господарських товариств. У той же час, передбачені вищезазначеними законами підходи є абсолютною новелою для підприємств державної форми власності, які переважно діють в організаційно-правовій формі «державне підприємство», які є унітарними підприємствами відповідно до статті 63 Господарського кодексу України [4].

Однак, зазначені законодавчі акти, хоч і направлені на запровадження на підприємствах державної форми власності в Україні корпоративного управління, – у них не міститься визначення поняття «корпоративне управління на підприємствах державної форми власності», а наведено лише його окремі ознаки.

Головним спеціальним законодавчим актом, який регулює питання управління державними підприємствами, є Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 року № 185-V [5], однак вказаний закон також не містить визначення поняття корпоративного управління на підприємствах державної форми власності.

На законодавчому рівні визначення корпоративного управління наведено у п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків», де корпоративне управління визначено, як «система відносин між учасниками, органами управління юридичної особи та іншими заінтересованими особами, яка забезпечує існування та функціонування організаційної структури та механізмів, через які визначаються цілі юридичної особи, способи їх досягнення, а також здійснюються виконання та моніторинг виконання таких цілей. Корпоративне управління юридичної особи визначає спосіб розподілу повноважень і відповідальності між органами управління такої особи, а також порядок і способи прийняття ними рішень» [6].

Термін «корпоративне управління» вживається й у низці підзаконних нормативно-правових актів. Так, у постанові правління Національного банку України «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» від 02.08.2004 р. № 361 зазначено, що корпоративне управління – це система організації діяльності та контролю банку, визначає розподіл прав і обов'язків між різними учасниками корпорації, а саме: спостережною радою банку (радою директорів), керівництвом (правлінням) банку, акціонерами та іншими зацікавленими сторонами (для банків – насамперед вкладниками та іншими кредиторами), а також правила та процедури прийняття рішень щодо справ банку [7].

Методичні рекомендації щодо організації корпоративного управління в банках України, схвалені Рішенням Правління Національного банку України № 814-рш від 03.12.2018 р., визначають корпоративне управління, як систему відносин між учасниками, радою банку, правлінням банку та іншими зацікавленими особами, яка забезпечує організаційну структуру та механізми, через які визначаються цілі банку, способи досягнення цих цілей, а також здійснюється моніторинг їх виконання. Корпоративне управління визначає спосіб розподілу повноважень і відповідальності між органами управління, а також способи прийняття ними рішень [8].

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) у своєму рішенні № 955 від 22.07.2014 р. «Про затвердження принципів корпоративного управління» у п. 1 визначила, що «корпоративне управління – це система відносин між органами товариства, акціонерами та іншими зацікавленими особами. Воно є одним з ключових елементів зростання товариства, підвищення довіри інвесторів. Корпоративне управління окреслює межі, у яких визначаються завдання товариства, засоби виконання цих завдань, здійснення моніторингу діяльності товариства. Наявність ефективної системи корпоративного управління збільшує вартість капіталу, компанії заохочуються до більш ефективного використання ресурсів, що створює базу для зростання.

У широкому розумінні корпоративне управління розглядають як систему, за допомогою якої спрямовують та контролюють діяльність товариства. У рамках корпоративного управління визначається, яким чином інвестори здійснюють контроль за діяльністю менеджерів, а також яку відповідальність несуть менеджери перед інвесторами за результати діяльності товариства. Належна система корпоративного управління дозволяє інвесторам бути впевненими в тому, що керівництво товариства розумно використовує їх інвестиції для фінансово-господарської діяльності і таким чином збільшується вартість частки участі інвесторів в акціонерному капіталі товариства.

Належне корпоративне управління не обмежується лише відносинами між інвесторами та менеджерами, а передбачає також урахування законних інтересів та активну співпрацю із заінтересованими особами, які мають легітимний інтерес у діяльності товариства (працівниками, споживачами, кредиторами, державою, громадськістю тощо). Це пов'язано з тим, що товариство не може існувати незалежно від суспільства, у якому воно функціонує, і кінцевий успіх його діяльності залежить від внеску всіх заінтересованих осіб.

Таким чином, сутністю корпоративного управління є система відносин між інвесторами – власниками товариства, його менеджерами, а також заінтересованими особами для забезпечення ефективної діяльності товариства, рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин» [9].

«Кодекс корпоративного управління: ключові вимоги і рекомендації», затверджений Рішенням НКЦПФР «Щодо узагальнення практики застосування законодавства з питань корпоративного управління» № 118 від 12.03.2020, визначив корпоративне управління як «систему правил, практик і процесів, за допомогою яких встановлюються цілі Компанії, визначаються способи їх досягнення та відбувається моніторинг результатів господарської діяльності. Належне управління вимагає відповідальності за досягнення кінцевої мети Компанії, яка полягає у створенні довгострокової акціонерної вартості» [10, с. 6]. Цей кодекс містить ключові вимоги та рекомендації щодо корпоративного управління для компаній, зареєстрованих на фондовій біржі в Україні.

Як ми бачимо, у законодавстві України не наводиться окреме визначення, яке б стосувалось корпоративного управління для підприємств державної форми власності, а надано лише загальне визначення корпоративного управління. Однак корпоративне управління на підприємствах державної форми власності мають свої певні особливості, які випливають із їх специфіки, і не можуть бути застосовані по аналогії до поняття корпоративного управління, що застосовується до господарських товариств, як юридичних осіб приватного права.

Погоджуємось з позицією О. А. Беляневич та А. В. Мягкого, які зазначають, що «публічний корпоративний сектор утворюють два види суб'єктів: 1) ті, що діють на основі лише державної власності, а також суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів; 2) суб'єкти, що діють на основі лише комунальної власності, а також суб'єкти, у статутному капіталі яких частка комунальної власності перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує органам місцевого самоврядування право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів. Правове регулювання публічного корпоративного сектору, у тому числі і корпоративного управління, об'єктивно має особливості, зумовлені специфікою публічної власності» [11, с. 21].

Що ж стосується доктринальних підходів до визначення корпоративного управління, то серед вітчизняних науковців теж існують різні підходи до визначення корпоративного управління. Так, О. А. Беляневич та А. В. Мягкий визначають корпоративне управління як систему внутрішньогосподарських відносин, що складається внаслідок реалізації компетенцій, між власниками корпоративних прав та господарським товариством (корпорацією) як суб'єктом корпоративної власності у зв'язку із прийняттям та виконанням рішень щодо господарської

діяльності товариства, а також контролем за їх виконанням. Метою корпоративного управління є забезпечення прибуткової діяльності господарського товариства або досягнення інших цілей, визначених законом для окремих суб'єктів господарювання [11, с. 46].

Д. А. Баюра визначає корпоративне управління, як систему цілеспрямованого формування процесу діяльності акціонерного товариства та впливу на відносини між акціонерами та зацікавленими сторонами [12, с. 62].

В енциклопедії корпоративного управління наводиться наступне визначення корпоративного управління: «Корпоративне управління – це система керування акціонерними товариствами та контролю за їх діяльністю. Воно охоплює способи, якими спостережні ради та вище керівництво компаній регулюють діяльність, і спрямоване на захист інтересів акціонерів та належний рівень поінформованості між органами управління, власниками та клієнтами» [13, с. 203].

Д. М. Васильківський визначає корпоративне управління, як набір інструментів, що дозволяють розділити функції контролю і управління, і узгодити між собою інтереси власників та менеджерів, інтереси ради директорів і генерального директора, як керівника суб'єкта господарювання [14, с. 298].

Л. Є. Довгань, В. В. Пастухова, Л. М. Савчук визначають корпоративне управління як сферу відносин у процесі діяльності суб'єкта господарювання, яка втілюється у відносинах між правлінням, акціонерами – членами товариства, керівництвом, регуляторами, аудиторами та іншими суб'єктами, що впливають на товариство [15, с. 6,9].

Однак, наведені вище доктринальні визначення поняття корпоративного управління відображають саме внутрішні організаційні відносини самої юридичної особи – між учасниками та органами управління.

Окремої уваги, на наш погляд, заслуговує визначення наведене Т. О. Фроловою, яка визначає корпоративне управління, як процес, за допомогою якого встановлюється рівновага між економічними та соціальними цілями, між індивідуальними та суспільними інтересами суб'єкта господарювання [16, с. 38].

На наш погляд необхідно розмежовувати підхід і поняття корпоративного управління, яке є притаманним для суб'єктів господарювання юридичних осіб приватного права – господарських товариств і суб'єктів господарювання державного сектору економіки, а саме підприємств державної форми власності, враховуючи певні особливості, які притаманні таким юридичним особам. Для цього визначимо особливості підприємств державної форми власності, які впливають на управління підприємствами державної власності і формування корпоративного управління на них:

1. Особливий порядок утворення та організаційно-правова форма

Переважна більшість підприємств державної форми власності є спадщиною радянської епохи, утворені в період планової економіки, для яких отримання прибутку не було основною метою. Такі підприємства утворені шляхом видання окремого нормативно-розпорядчого акту – наказу відповідного Центрального органу виконавчої влади (міністерства), який і був власником такого підприємства.

Переважна більшість таких підприємств створені в організаційно-правовій формі «державне підприємство» або «казенне підприємство», і лише невелика частина у формі господарського товариства (акціонерне товариство або товариство з обмеженою відповідальністю), у статутному капіталі яких 50 і більше відсотків акцій (часток) належать державі.

2. Особливий статус майна

Враховуючи особливий порядок утворення підприємств державної форми власності, переважна частина з них не може вільно розпоряджатись своїм майном, оскільки таке майно не передається до статутного капіталу таких підприємств, а належить їм на праві господарського відання.

Підприємство вважається державним у разі, якщо державна частка в статутному капіталі такого підприємства перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішально-

го впливу на господарську діяльність цих суб'єктів.

3. Особливий адміністративно-управлінський характер керування

Управління підприємством державної форми власності поєднує в собі і процес, і сукупність заходів впливу суб'єкта управління на об'єкт – комплексність управлінського впливу з боку відповідних державних органів на всю сукупність державних підприємств. Іншими словами, управління державними підприємствами має імперативний, адміністративно-розпорядчий характер, передбачаючи мінімізацію диспозитивних методів управління.

4. Особливості власника та стейкхолдерів

Власником державного підприємства є відповідний державний орган, який, у свою чергу, є і основним стейкхолдером (заінтересованою особою), який формує державну політику в тій сфері, у якій діє відповідне державне підприємство. Саме тому Керівні принципи ОЕСР наголошують, що держава повинна діяти як поінформований та активний власник, реалізовувати належні їй права власності відповідно до організаційно-правової форми кожного підприємства [2, с. 22-23].

Також власник державного підприємства не може розумітись повноцінним власником майна такого підприємства, адже, якщо виходити з положень ч. 1 ст. 13 Конституції України, то «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією» [17]. Отже, якщо вживати термінологію корпоративного права, враховуючи особливість статусу державних підприємств, кінцевим бенефіціарним власником державних підприємств варто вважати саме народ України. І саме від імені та в інтересах українського народу права власника здійснюють органи державної влади.

Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності передбачають, що «члени суспільства, у якому орган державної влади реалізує функцію власника, є кінцевими власниками держпідприємств. Цей факт передбачає, що органи з функцією власника державних підприємств мають зобов'язання перед громадськістю, і ці зобов'язання не відрізняються від фідуціарних обов'язків наглядової ради по відношенню до акціонерів. Виконавці функції власника мають діяти в інтересах суспільства як довірені управителі» [2, с. 33].

5. Поєднання комерційних і соціально значущих інтересів.

Державні підприємства мають поєднувати, окрім комерційних цілей, у вигляді отримання прибутку, що є основним для підприємства приватної форми власності, так і виконання певних соціальних функцій, так звані PSO (Public Services Obligations). Це пов'язано з тим, що державні підприємства здійснюють свою діяльність у тих сферах, які становлять суспільний інтерес, але комерціалізація кінцевого продукту не дає значних економічних вигод або має низький рівень рентабельності, що пояснює низьку приватну зацікавленість у веденні бізнесу в таких сферах. Саме тому KPI для державних підприємств включають виконання спеціальних соціальних функцій, які є заздалегідь збитковими для самого підприємства.

6. Вплив на державний бюджет

Значна частина державних підприємств пов'язані з державним бюджетом – вони або фінансуються з державного бюджету або є джерелом наповнення державного бюджету. Цей момент прямо впливає на можливості планування бізнес-процесів та здійснення реінвестицій при реалізації комерційної частини діяльності державних підприємств.

Виходячи зі сформульованих та проаналізованих вище ознак, які притаманні для управління підприємствами державної форми власності і формування корпоративного управління у них, спробуємо сформулювати визначення поняття корпоративного управління на підприємствах державної форми власності.

Таким чином, на погляд автора, під корпоративним управлінням на підприємствах державної форми власності слід розуміти *систему відносин між власником, органами управління та іншими стейкхолдерами суб'єктів господарювання (державна частка у статутному капіталі яких перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів), що забезпечують реалізацію механізму розподілу повноважень і відповідальності, виконання функцій контролю, встановлення цілей діяльності, визначення способів їх досягнення із здійсненням моніторингу їх діяльності, з метою забезпечення отримання прибутку або досягнення інших цілей, які передбачені для такого підприємства*.

На наш погляд, вищенаведене визначення найбільш повно відображає особливості та специфіку корпоративного управління на підприємствах державної форми власності, відображає відмінності між корпоративним управлінням, яке притаманне для інших господарських товариств – суб'єктів господарювання приватного права. Зазначене визначення можливо також імплементувати в національне законодавство України, з метою відображення в національному законодавстві специфіки корпоративного управління на підприємствах державної форми власності.

Висновки

За результатом проведеного аналізу сучасного стану регулювання питання корпоративного управління на підприємствах державної форми власності встановлено, що на рівні законодавства України відсутнє окреме визначення поняття корпоративного управління на підприємствах державної форми власності. Водночас, законодавство України містить декілька визначень поняття корпоративного управління, які є відмінними між собою. Автором було здійснено аналіз наукових підходів визначення корпоративного управління, сформованих вітчизняними вченими.

У ході дослідження автором було досліджено вимоги кращих світових практик до системи корпоративного управління на підприємствах державної форми власності, а також сформульовано та проаналізовано особливості підприємств державної форми власності, які притаманні для управління підприємствами державної власності і формування корпоративного управління в них.

На думку автора, необхідно розмежовувати підхід і поняття корпоративного управління, яке є притаманним для господарських товариств – суб'єктів господарювання приватного права і суб'єктів господарювання державного сектору економіки, а саме - підприємств державної форми власності, враховуючи певні особливості, які притаманні таким юридичним особам.

Тому автором було запропоноване власне визначення корпоративного управління на підприємствах державної форми власності, яке можна імплементувати у національне законодавство України.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління: Закон України від 22.02.2024 р. № 3587-IX: станом на 22 лют. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3587-20#Text (дата звернення: 01.11.2024)

2. OECD (2019), *КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ ОЕСР ЩОДО КОРПОРАТИВНОГО ВРЯДУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ДЕРЖАВНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ, РЕДАКЦІЯ 2015 РОКУ*, OECD Publishing, Paris, URL: https://doi.org/10.1787/9789264312906-uk (дата звернення: 01.11.2024)

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління об'єктами державної та комунальної власності: Закон України від 02.06.2016 р. № 1405-VIII: станом на 25 черв. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1405-19#Text (дата звернення: 01.11.2024)

4. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV: станом на 15 лист. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 27.11.2024)

5. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 р. № 185-V: станом на 01 лип. 2024 р. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text (дата звернення: 27.11.2024)

6. Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків: Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР : станом на 15 лист. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 27.11.2024)

7. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України : Постанова Правління Національного банку України від 02.08.2004 р. № 361: станом на 21 черв. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04#Text (дата звернення: 27.11.2024)

8. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації корпоративного управління в банках України: Рішення Правління Національного банку України від 03.12.2018 № 814-рш : станом на 28 лист. 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr814500-18#Text (дата звернення: 27.11.2024)

9. Про затвердження Принципів корпоративного управління: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22.07.2014 № 955. URL: https://www.nssmc.gov.ua/documents/rshennya-prozatverdzhennya-printsipv-korporativnogo-upravlnnya/ (дата звернення: 27.11.2024)

10. Щодо узагальнення практики застосування законодавства з питань корпоративного управління: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 12.03.2020 № 118. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/corporate-governance-code_final_ukr.pdf (дата звернення: 27.11.2024)

11. Корпоративне управління за законодавством України: теоретико-прикладні проблеми монографія / О. А. Беляневич, А. В. Мягкий. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. 320 с.

12. Баюра Д. Корпоративне управління як об'єкт наукового дослідження. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2008. Вип. 99/100. С. 60–64.

13. Енциклопедія корпоративного управління / Наук. Ред. І.К. Бондар. Київ, 2006. Т. 2. 422 с.

14. Васильківський Д.М. Система корпоративного управління промисловими холдингами. *Економіка та суспільство*. 2018. Вип. 14. С. 292-300.

15. Довгань Л.Є., Пастухова В.В., Савчук Л.М. Корпоративне управління. Київ: Кондор, 2007. 180 с.

16. Фролова Т.О. Становлення національної системи корпоративного управління. *Агросвіт.* 2012. № 9. С. 34-39

17. Конституція України: від 28.06.1996 р.: станом на 01 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 27.11.2024)

THE CONCEPT OF CORPORATE GOVERNANCE REGULATION IN STATE-OWNED ENTERPRISES IN UKRAINE

The article is devoted to the analysis of the current state of regulation of the issue of corporate governance at state-owned enterprises. The analysis of approaches to defining the essence of corporate governance in the state sector is carried out. The doctrinal approaches to defining corporate governance are analyzed. The definitions of corporate governance contained in the regulatory legal acts of Ukraine and the possibility of their application to state-owned enterprises are analyzed. The need to introduce a separate definition of corporate governance for state-owned enterprises and its separation from the definition of corporate governance existing in the current legislation is presented. The author's vision of the definition of corporate governance for state-owned enterprises is proposed.

Keywords: corporate governance, enterprise, legal regulation, state-owned enterprise, management of state-owned objects, stakeholders.

КОНТРОЛЬ БЕЗПЕКИ МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ У ЄС: НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ТА МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ

МАКСИМОВИЧ Роман Олегович - кандидат юридичних наук, докторант, в.о. завідувача кафедри міжнародного та європейського права факультету міжнародних відносин Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»,

ORCID ID: https://orchid.org/0000-0003-1812-6624

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.16

У дослідженні представлено нормативно-правові механізми, які забезпечують високу якість та безпеку молочних продуктів у Європейському Союзі (ЄС). Основна увага приділена ключовим регламентам ЄС, зокрема Регламенту (ЄС) № 178/2002, що передбачає принципи контролю харчових продуктів, а також специфічним документам, таким як Регламенти № 852/2004, № 853/2004 та № 854/2004, які регламентують вимоги до гігієни, мікробіологічних показників та процедури контролю.

Автор аналізує запровадження системи HACCP як обов'язкового елемента виробничого процесу для мінімізації ризиків забруднення продукції. Розглядаються інструменти уніфікації договірних відносин, зокрема MPC-Conditions, які сприяють гармонізації стандартів між сторонами, забезпечуючи прозорість і відповідність вимогам ЄС.

Особливу увагу приділено інноваційним технологіям, таким як блокчейн, автоматизовані системи моніторингу, геномний аналіз і смарт-контракти, що підвищують ефективність виробничих і логістичних процесів. Серед викликів, які стоять перед молочною галуззю, відділено зростання антибіотикорезистентності, ризики хімічного забруднення продукції, наслідки зміни клімату й глобалізації ринків.

Важливими аспектами є роль систем сертифікації, таких як Organic Farming і PDO, що підтверджують екологічність та географічну автентичність продукції, сприяючи формуванню довіри споживачів і розширенню ринків збуту. Автор також відзначає діяльність Генерального директорату з питань здоров'я та безпеки харчових продуктів (DG SANTE) і Rapid Alert System for Food and Feed (RASFF), що забезпечують оперативне виявлення та усунення ризиків.

Дослідження демонструє значення інтеграції сучасних технологій, міжнародної співпраці та постійного вдосконалення правової бази для зміцнення позицій ЄС як світового лідера у сфері безпеки харчових продуктів. Отримані результати є ефективними для забезпечення здоров'я споживачів, підвищення конкурентоспроможності виробників і сприяння сталому розвитку молочної галузі.

Ключові слова: Європейський Союз, контроль безпеки, молочна продукція, Регламенти ЄС, інноваційні технології.

Постановка проблеми

Забезпечення безпеки молочних продуктів є одним із найактуальніших викликів харчової промисловості, особливо в межах Європейського Союзу. Молочна продукція, як важлива складова раціону споживачів, може стати джерелом серйозних ризиків для здоров'я через можливість бактеріального або хімічного забруднення. Значною проблемою є також зростання антибіотикорезистентності, пов'язане з неконтрольованим використанням антибіотиків у тваринництві. Крім цього, сучасні споживачі висувають високі вимоги до прозорості виробничих процесів і простежуваності продукції, що ускладнюється через недостатню

гармонізацію стандартів між виробниками. Зміни клімату, глобалізація ринків та розвиток технологій створюють додаткові виклики, які потребують комплексного підходу до регулювання та моніторингу. У цьому контексті особливу важливість набуває розробка ефективних механізмів, контроль інноваційних рішень і міжнародне співробітництво для забезпечення стабільної якості та безпеки молочної продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми безпеки молочних продуктів у Європейському Союзі показує значний прогрес у вдосконаленні нормативно-правової бази та впровадження інноваційних технологій для забезпечення якості харчових продуктів. Багато досліджень знайшли своє відображення в роботах таких учених: В. Бондаренка, О. Михайленка, О. Осадчука, Т. Скорченка, Н. Сулими та інші.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є аналіз нормативно-правової бази та сучасних підходів до забезпечення безпеки молочних продуктів у Європейському Союзі з акцентом на інноваційні рішення, які сприяють підвищенню якості та конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та міжнародному ринках. Завдання дослідження полягають у визначенні ключових положень нормативно-правового регулювання ЄС у сфері безпеки харчових продуктів, оцінці значення інноваційних технологій для підвищення ефективності виробничих процесів і контролю, а також у вивчених викликах і перспективах удосконалення системи забезпечення безпеки молочних продуктів.

Виклад основного матеріалу

Безпека харчових продуктів, зокрема молочних, є одним із ключових пріоритетів політики Європейського Союзу. Висока частка молочної продукції в щоденному раціоні населення ЄС вимагає ретельного дотримання стандартів якості на всіх етапах виробничого циклу. Забезпечення безпеки молочних продуктів не тільки зберігає здоров'я споживачів, але й сприяє довірі до продукції як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку. Для цього Європейський Союз розробив комплексну систему нормативно-правового регулювання та ефективних механізмів контролю, які забезпечують відповідність молочних продуктів встановленим стандартам.

Основою правового регулювання безпеки харчових продуктів у ЄС є Загальний регламент про безпеку харчових продуктів (Регламент (ЄС) № 178/2002). Цей регламент закладає фундаментальні принципи, на яких базується вся система контролю за продуктами харчування. Основні положення включають відповідальність виробників за безпечність продукції, обов'язкову простежуваність на всіх етапах ланцюга постачання та ефективний контроль ризиків. Виробники молока та молочних продуктів зобов'язані забезпечити відповідність продукції нормативним вимогам і гарантувати її безпечність для споживачів [1].

Ключовою складовою системи контролю є Регламент (ЄС) № 852/2004, який встановлює вимоги до гігієни харчових продуктів. Цей регламент охоплює всі етапи обробки молока, починаючи з ферми й закінчуючи кінцевим споживачем. Особливий акцент зроблено на санітарному стані обладнання, умовах зберігання та транспортування молока, а також гігієні персоналу, який бере участь у процесі виробництва [2].

Регламент (ЄС) № 853/2004 встановлює спеціальні вимоги до молока та молочних продуктів. Зокрема, цей документ визначає мікробіологічні критерії для молока та молочних продуктів, включаючи максимально допустимі рівні мікроорганізмів і токсинів. Окрім цього, він регулює температурний режим зберігання, процедури відбору проб для перевірки якості та умови маркування продукції. Наприклад, сире молоко повинно відповідати чітко визначеним показникам бактеріального забруднення та кількості соматичних клітин, що свідчить про здоров'я тварин і якість обробки молока [3].

Для регулювання специфічних аспектів контролю в молочній галузі використовується також Регламент (ЄС) № 854/2004. Цей

документ встановлює процедури організації офіційного контролю продуктів тваринного походження. У межах цього регламенту проводяться регулярні перевірки підприємств, аналіз зразків продукції, а також аудит системи контролю, що впроваджується на виробництвах [4].

Європейська нормативно-правова база відзначається комплексним підходом, який передбачає не лише встановлення правил, а й створення ефективних механізмів їхнього застосування. Завдяки цьому молочні продукти, що виготовляються в країнах ЄС, відповідають високим стандартам безпеки та якості, що сприяє їхньому широкому поширенню на міжнародних ринках.

Молочна продукція є однією з найбільш регульованих категорій харчових продуктів в Європейському Союзі, що обумовлено високими ризиками для здоров'я споживачів за умови недотримання стандартів якості та безпеки. Контроль безпеки молочних продуктів у ЄС базується на складній нормативно-правовій системі, яка спрямована на забезпечення високих стандартів виробництва, переробки, транспортування та реалізації харчових продуктів. У цьому контексті роль MPC-Conditions (Model Purchase Conditions) як інструмент уніфікації договірних відносин стає особливо значущою, оскільки вони сприяють гармонізації вимог щодо якості та відповідності продукції стандартам ЄС.

MPC-Conditions не є частиною обов'язкового законодавства ЄС, але часто використовуються в договірній практиці для гармонізації вимог до якості продукції між сторонами. У контексті молочних продуктів ці модельні умови можуть мати особливості гігієнічних і санітарних вимог ЄС, тим самим забезпечуючи узгодженість договірних зобов'язань із чинним регулюванням.

Застосування MPC-Conditions дозволяє:

- Установити чіткі вимоги до постачальника молочної продукції щодо дотримання норм гігієни, сертифікації та лабораторного тестування.
- Інтегрувати положення щодо процедури повернення або утилізації продукції, яка не відповідає стандартам.
- Регулювати строки постачання з урахуванням специфіки швидкопсувних товарів і забезпечувати прозорий механізм передачі ризиків.
- Передбачати санкції за порушення договірних умов, пов'язаних із якістю або строками постачання.

MPC-Conditions також сприяють уніфікації вимог між міжнародними партнерами, що полегшує торгівлю молочними продуктами між країнами ЄС і третіми державами. Завдяки цьому зменшується ймовірність виникнення юридичних колізій і спрацьовується процес укладення договорів [5].

Система аналізу ризиків та контролю в критичних точках (HACCP) є невід'ємною частиною сучасного підходу до забезпечення якості та безпеки харчових продуктів. Її впровадження є обов'язковим для всіх підприємств молочної галузі відповідно до вимог Регламенту (ЄС) № 854/2004. Ця система розроблена для мінімізації ризиків, пов'язаних із забрудненням продукції на будь-якому етапі виробничого процесу — від постачання сировини до доставки готової продукції споживачеві.

Основним призначенням HACCP є оцінка проявів небезпеки, пов'язаних із виробництвом, зберіганням і транспортуванням харчових продуктів. Вона також передбачає впровадження ефективних механізмів контролю для забезпечення відповідності міжнародним стандартам якості та безпеки. Впровадження цієї системи дає змогу не лише запобігти можливим загрозам для здоров'я споживачів, а й підвищити конкурентоспроможність продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

HACCP охоплює всі аспекти виробничого процесу, зокрема контроль критичних точок, таких як температура зберігання, гігієна обладнання та санітарний стан працівників. Завдяки системному підходу вдається вчасно виявляти й усувати деякі ризики, що, у свою чергу, сприяють зміцненню довіри споживачів до молочної продукції.

Таким чином, HACCP не лише забезпечує відповідність вимогам законодавства, але й послуговується промисловим інструментом для сталого розвитку підприємств харчової промисловості [6].

Європейська комісія через Генеральний директорат з питань здоров'я та безпеки харчових продуктів (DG SANTE) здійснює систематичний контроль і моніторинг підприємств, що працюють у сфері виробництва, переробки та постачання харчових продуктів. Ці перевірки проводяться з метою забезпечення відповідності продукції високим стандартам безпеки, встановленим у Європейському Союзі.

Окрім цього, ключову роль у системі моніторингу відіграє Rapid Alert System for Food and Feed (RASFF), яка забезпечує оперативний обмін інформацією між країнами ЄС у випадках виявлення ризиків для здоров'я людей або тварин, пов'язаних із харчовими продуктами чи кормами. RASFF дозволяє швидко виявляти, повідомляти та реагувати на порушення, що мінімізує можливі наслідки для споживачів та забезпечує належний рівень довіри до харчового сектору [7].

До механізмів контролю також входять інспекції, лабораторні дослідження зразків продукції, моніторинг ланцюга постачання та оцінка ризиків. Усі ці заходи спрямовані на запобігання поширенню небезпечних продуктів, захист здоров'я населення та збереження екосистеми.

Європейський Союз гармонізує свої стандарти з рекомендаціями міжнародних організацій, таких як Комісія, яка розробляє глобальні нормативи, керівництва та стандарти для харчових продуктів. Такий підхід сприяє створенню уніфікованої системи контролю якості, що відповідає вимогам безпеки харчових продуктів у різних країнах світу. Це, у свою чергу, дозволяє забезпечити високу відповідність молочної продукції міжнародним стандартам, спрощуючи її вихід на глобальні ринки та підвищуючи конкурентоспроможність європейських виробників.

Крім цього, ЄС активно співпрацює з іншими країнами, міжнародними організаціями та галузевими експертами для обміну досвідом і впровадження передових практик у сфері контролю харчових продуктів. Завдяки цій співпраці покращується як ефективність процедур контролю, так і рівень прозорості процесів у харчовій промисловості.

Європейський підхід передбачає не лише відповідність міжнародним вимогам, а їх постійне вдосконалення з урахуванням нових наукових досягнень. Наприклад, у молочному секторі впроваджуються інновації в системах тестування на залишки антибіотиків, мікробіологічний аналіз та контроль якості на всіх етапах виробництва, що допомагає зберігати довіру споживачів і забезпечувати стабільність поставок на міжнародних ринках.

Європейський Союз також підтримує розвиток технологій і програм обміну даними між країнами-членами та торговими партнерами. Це дозволяє оперативно реагувати на можливі ризики, впроваджувати єдині стандарти та покращувати якість продукції для забезпечення високого рівня захисту здоров'я споживачів у всьому світі [8].

Системи сертифікації відіграють ключову роль у формуванні довіри споживачів до молочної продукції, підтверджуючи відповідність продукції суворим стандартам якості та безпеки. Серед найпоширеніших сертифікаційних систем можна виділити Organic Farming для органічної продукції, яка гарантує дотримання екологічних стандартів під час виробництва, та Protected Designation of Origin (PDO), яка засвідчує унікальність продукції, виробленої в певному географічному регіоні з використанням місцевих методів і традицій.

Organic Farming забезпечує впевненість споживачів у тому, що продукція була вирощена без застосування хімічних добрив, пестицидів та інших штучних добавок. Така сертифікація сприяє популяризації екологічно чистої продукції, що важливо для збереження навколишнього середовища та підтримки сталого сільського господарства.

Система PDO підтверджує автентичність і високу якість молочної продукції, яка має особливий зв'язок із географічним походженням. Наприклад, сири з PDO-сертифікацією, такі як Рокфор чи Пармеджано Реджано, мають винятковий смак і властивості, обумовлені специфікою місцевих природних умов та традиційних методів виробництва. Це забезпечує захист від підробок і стимулює розвиток регіональних виробників [9].

Окрім цих систем, також активно використовуються сертифікати, що підтверджують відповідність продукції міжнародним стандартам безпеки, таким як ISO 22000. Така сертифікація створює додатковий рівень гарантії для споживачів, демонструючи прозорість і відповідальність виробника.

Завдяки системам сертифікації споживачі отримують можливість обирати продукцію, яка відповідає їхнім цінностям, чи то екологічність, регіональне походження, чи суворий контроль якості. Вони також підвищують конкурентоспроможність молочної продукції на внутрішньому та міжнародному ринках, сприяючи формуванню стабільної репутації європейських виробників [10].

Сфера контролю безпеки молочної продукції стикається з низкою сучасних викликів, які вимагають комплексного підходу та використання новітніх технологій. Одним із найбільших викликів є зростання антибіотикорезистентності, що виникає через неконтрольоване використання антибіотиків у тваринництві. Це явище загрожує як здоров'ю споживачів, так і ефективності лікування інфекційних захворювань. Ще однією важливою проблемою є можливе забруднення молочної продукції хімічними речовинами, такими як пестициди, важкі метали чи мікотоксини, які можуть потрапляти у продукцію через корми або навколишнє середовище.

Для вирішення цих викликів активно впроваджуються інноваційні технології:

– Геномний аналіз мікроорганізмів дозволяє проводити глибокі дослідження мікробіологічного складу молока. Цей метод допомагає виявляти навіть мінімальні сліди патогенів і прогнозувати їх можливий вплив на якість продукції та здоров'я споживачів [11].

– Автоматизовані системи моніторингу сприяють оперативному відстеженню умов зберігання та транспортування молочної продукції. Вони використовують сенсори для контролю температури, вологості та інших критичних параметрів у режимі реального часу [12].

– Блокчейн-технології забезпечують підвищену прозорість та простежуваність на всіх етапах ланцюга постачання. Завдяки цим технологіям споживачі та виробники можуть миттєво отримати інформацію про походження продукції, дату виготовлення, умови транспортування та інші важливі деталі.

– Смарт-контракти автоматизують управління ланцюгом постачання, дозволяючи ефективніше виконувати угоди між постачальниками, виробниками та роздрібними торговцями. Вони зменшують ризик людської помилки та пришвидшують обробку транзакцій [13].

Крім того, важливе місце займають дослідження та інновації у сфері заміни традиційних методів тестування на більш швидкі та точні, такі як біосенсори для виявлення залишків антибіотиків або шкідливих речовин.

Впровадження цих технологій дозволяє підвищити рівень безпеки та якості молочної продукції, а також зменшити негативний вплив на довкілля. Сучасні підходи не лише реагують на нові виклики, але й сприяють сталому розвитку галузі, зміцнюючи довіру споживачів та підтримуючи конкурентоспроможність виробників на глобальному ринку.

Майбутній розвиток системи контролю безпеки молочної продукції в Європейському Союзі буде спрямований на забезпечення високих стандартів якості, адаптованих до сучасних викликів. Одним із ключових напрямків є вдосконалення нормативно-правової бази, яка враховуватиме нові ризики, такі як глобалізація ринків, поширення антибіотикорезистентності та наслідки кліматичних змін. Також важливим аспектом стане оновлення вимог до виробництва та контролю з урахуванням інноваційних технологій, таких як генетична інженерія чи використання наноматеріалів.

Міжнародне співробітництво залишатиметься важливою складовою розвитку. ЄС планує поглиблювати взаємодію з міжнародними організаціями, такими як FAO, WHO і Codex Alimentarius, а також з країнами-партнерами. Це дозволить уніфікувати стандарти безпеки, покращити обмін досвідом і сприяти спрощенню процедур торгівлі.

Зміни клімату створюють нові виклики для харчової промисловості, впливаючи на якість і безпеку продукції. У відповідь на це будуть розроблені стратегії сталого виробництва, які включатимуть зменшення вуглецевого сліду, ефективне використання ресурсів і впровадження екологічно чистих технологій.

Окрім цього, значна увага приділятиметься забезпеченню стійкості харчової системи. Це передбачає розробку механізмів, здатних адаптуватися до кризових ситуацій, таких як пандемії чи природні катастрофи, що забезпечить стабільність постачання та збереження високої якості продукції [14].

Усі ці заходи спрямовані на зміцнення довіри споживачів, підтримку здоров'я населення та забезпечення лідерства ЄС у сфері безпеки харчових продуктів на світовому рівні.

Висновки

Європейський Союз активно забезпечує високі стандарти безпеки молочних продуктів через розвинуту нормативно-правову базу та ефективні механізми контролю. Регламенти, як-от Регламент (ЄС) № 178/2002 та Регламент (ЄС) № 852/2004, встановлюють чіткі вимоги до виробників молочної продукції щодо гігієни, контролю якості та безпеки на всіх етапах виробництва. Завдяки цим заходам молочна продукція з ЄС здобуває довіру як внутрішнього, так і міжнародного споживача, підвищуючи свою конкурентоспроможність на світових ринках.

Європейський Союз активно впроваджує інноваційні технології для забезпечення безпеки молочної продукції, зокрема геномний аналіз, автоматизовані системи моніторингу та блокчейн-технології. Ці інструменти можуть безпечно виявити наявні ризики та забезпечити прозорість на всіх етапах ланцюга постачання. Подальший розвиток системи забезпечує контроль інтеграції нових технологій, таких як штучний інтелект і машинне навчання, що сприяють підвищенню ефективності безпеки та якості молочних продуктів у Європейському Союзі.

Література

1. Регламент (ЄС) № 178/2002 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-02#Text
2. Регламент (ЄС) № 852/2004 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-04#Text
3. Регламент (ЄС) № 853/2004 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a99#Text
4. Регламент (ЄС) № 854/2004 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32004R0854
5. MPC-Conditions URL: https://www.melkweg.com/about-melkweg/trading-terms-and-conditions
6. HACCP Principles & Application Guidelines URL: https://www.fda.gov/food/hazard-analysis-critical-control-point-haccp/haccp-principles-application-guidelines
7. Rapid Alert System for Food and Feed (RASFF) URL: https://food.ec.europa.eu/food-safety/rasff_en
8. Пшенична Т.М. Гармонізація управління якості і безпеки молочної продукції до світових вимог URL : http://www.vestnikdnu.com.ua/.
9. Geographical indications and quality schemes explained URL : https://agriculture.ec.europa.eu/farming/geographical-indications-and-quality-schemes/geographical-indications-and-quality-schemes-explained_en
10. Сертифікація систем управління безпечністю харчової продукції ISO 22000 (HACCP/ХАССП) URL : https://eustce.com/ua/sertyfikatsiya-system-upravlinnya-bezpechnistyu-kharchovoyi-produktsiyi-iso-22000-(haccp-hassp)/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiA0--6BhCBARIsADYqyL88IsZFa92acq2Y-3MYiZGpnSONcd7WwMj4DUDyS1L-9GUTISpVhEmGQaAvKPEALw_wcB
11. Малик О. В. Аналіз сучасних методів досліджень характеристик якості молока для забезпечення екологічної безпеки харчових продуктів.Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Хімія, технологія речовин та їх застосування. 2016. № 841. С. 315–320.

12. Молочна галузь: виклики й прогнози URL : https://agrotimes.ua/article/molochna-galuz-vyklyky-j-prognozy/

13. Столярчук П., Остап'юк С. Аналіз виробництва молока та перспективи оцінювання його якості та безпеки за міжнародною системою HACCP URL : https://science.lpnu.ua/istcmtm/all-volumes-and-issues/volume-73-2012/analiz-virobnictva-moloka-ta-perspektivi-ocinyuvannya

14. Dluhošová S., Bartáková K., Vorlová L., Navrátilová P., Hanuš O., Samková E. Dairy Chain Safety in the Context of Antibiotic Residues—Current Status of Confirmatory Liquid Chromatography Methods: A Review. *Antibiotics*. 2024, № 13(11). pp. 1038. URL: https://doi.org/10.3390/antibiotics13111038

Maksymovych Roman,
Ph.D. in Law,
Doctoral student, Acting Head of the Department of International Law and and Comparative Law, Faculty of International Relations
State non-commercial company «State university «Kyiv aviation institute»»
ORCID ID: https://orchid.org/0000-0003-1812-6624
maksymovych1989@gmail.com

DAIRY SAFETY CONTROL IN THE EU: REGULATORY FRAMEWORK AND QUALITY ASSURANCE MECHANISMS

The study presents the regulatory and legal mechanisms that ensure high quality and safety of dairy products in the European Union (EU). The main focus is on key EU regulations, in particular Regulation (EC) No 178/2002 laying down the principles of food control, as well as specific documents such as Regulations (EC) No 852/2004, No 853/2004 and No 854/2004 regulating hygiene requirements, microbiological indicators and control procedures.

The author analyzes the introduction of the HACCP system as a mandatory element of the production process to minimize the risks of product contamination. The author considers the tools for unification of contractual relations, in particular MPC-Conditions, which promote harmonization of standards between the parties, ensuring transparency and compliance with EU requirements.

Particular attention is paid to innovative technologies such as blockchain, automated monitoring systems, genomic analysis, and smart contracts that increase the efficiency of production and logistics processes. Among the challenges facing the dairy industry are the rise of antibiotic resistance, the risks of chemical contamination of products, the effects of climate change and the globalization of markets.

An important aspect is the role of certification systems, such as Organic Farming and PDO, which confirm the environmental friendliness and geographical authenticity of products, helping to build consumer confidence and expand markets. The author also notes the activities of the Directorate General for Health and Food Safety (DG SANTE) and the Rapid Alert System for Food and Feed (RASFF), which ensure the prompt identification and elimination of risks.

The study demonstrates the importance of integrating modern technologies, international cooperation and continuous improvement of the legal framework to strengthen the EU's position as a global leader in food safety. The results obtained are effective for ensuring consumer health, increasing the competitiveness of producers and promoting the sustainable development of the dairy industry.

Key words: European Union, safety control, dairy products, EU Regulations, innovative technologies.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БІОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА БІОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ В МІЖНАРОДНОМУ ВИМІРІ: ДОСВІД ТУРЕЧЧИНИ, АВСТРАЛІЇ ТА КАЗАХСТАНУ

ЛИТВИН Н.А. - д.ю.н., професор, професор кафедри службового та медичного права Навчально-наукового інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-4199-1413

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.17

У статті проведено ґрунтовний аналіз правового регулювання біологічної безпеки та біологічного захисту в Туреччині, Австралії та Казахстані. Розглянуто основні положення законодавства цих країн, спрямовані на запобігання та мінімізацію біологічних загроз, захист населення, тварин і довкілля, а також регулювання обігу біологічних матеріалів. У роботі виокремлено ключові аспекти нормативно-правового забезпечення: створення систем моніторингу, управління ризиками, чіткий розподіл компетенцій між державними органами, встановлення відповідальності за порушення у сфері біобезпеки.

Особливу увагу приділено інноваційним підходам, застосованим у кожній країні. У Туреччині досліджено механізм компенсації збитків, завданих впливом ГМО, що забезпечує захист прав потерпілих. У Казахстані акцент зроблено на прозорості управління та деталізації компетенцій державних органів, а також запровадженні переліку основних біологічних загроз. Досвід Австралії демонструє ефективну координацію між різними рівнями управління, регулювання транскордонних питань і забезпечення екологічної стійкості через інтегрований підхід.

У висновках обґрунтовано, що досвід цих країн є важливим джерелом для розробки ефективного правового механізму біобезпеки та біозахисту в Україні. Результати дослідження можуть бути враховані під час доопрацювання проєкту Закону України «Про біологічну безпеку та біологічний захист» з метою створення дієвої системи захисту населення, довкілля та тварин від біологічних загроз. Зроблено акцент на значенні міжнародної співпраці та адаптації найкращих світових практик для підвищення ефективності національного законодавства.

Ключові слова: біологічна безпека, біологічний захист, біологічні ризики, біологічні загрози, охорона здоров'я, генетично модифіковані організмами, національна безпека, захист прав, безпека населення, органи державної влади.

Постановка проблеми

У сучасному світі зростання біологічних загроз, зумовлених поширенням інфекційних захворювань, глобалізацією, змінами клімату та ризиками біотероризму, вимагає комплексних та ефективних заходів для забезпечення біологічної безпеки (далі – біобезпеки) та біологічного захисту (далі – біозахисту). Успішна протидія таким загрозам значною мірою залежить від наявності відповідної законодавчої бази, яка встановлює чіткі правила, процедури та механізми для мінімізації ризиків і забезпечення захисту населення та довкілля. Окремі країни вже створили спеціалізоване законодавство, спрямоване на регулювання питань біобезпеки та біозахисту. Туреччина, Австралія та Казахстан мають окремі закони, які визначають ключові аспекти державної політики в цій сфері. Туреччина гармонізує своє законодавство з європейськими стандартами, Австралія приділяє значну увагу контролю за імпортом біологічних матеріалів та забезпеченню національної безпеки, а Казахстан впроваджує власну модель біобезпеки, враховуючи міжнародні практики та місцеві

особливості. Аналіз досвіду цих держав дозволить виявити спільні риси, унікальні підходи та найкращі практики, що можуть бути корисними для України в процесі розробки та впровадження власного законодавства про біологічну безпеку та біозахист, зокрема шляхом їх імплементації в проєкті Закону України «Про біологічну безпеку та біологічний захист»

Метою статті є аналіз правового регулювання біобезпеки та біозахисту в Туреччині, Австралії та Казахстані з акцентом на їхні національні закони в цій сфері. Особлива увага приділяється структурам законодавчих актів, механізмам їх імплементації та ключовим положенням, які можуть слугувати зразком для вдосконалення законодавства в Україні.

Матеріали та методи

У дослідженні використано комплексний підхід, який поєднує теоретичний аналіз, порівняльно-правовий метод та інструменти контент-аналізу нормативно-правових актів. Основними матеріалами дослідження стали: законодавство Туреччини, Австралії та Казахстану у сфері біобезпеки та біозахисту. Методологічну основу дослідження склали: порівняльно-правовий метод, який дозволив виявити спільні риси та відмінності в законодавчому регулюванні біобезпеки та біозахисту в Туреччині, Австралії та Казахстані; аналіз нормативно-правових актів, спрямований на визначення ключових положень законів зазначених країн, які регламентують біологічну безпеку, інституційні механізми та відповідальність суб'єктів; системний підхід, що забезпечив дослідження біобезпеки як комплексного явища, яке охоплює аспекти охорони здоров'я, національної безпеки та міжнародного співробітництва; прогностичний метод, застосований для визначення можливостей імплементації найкращих практик цих країн у проєкті Закону України «Про біологічну безпеку та біологічний захист». Використання зазначених матеріалів та методів забезпечило об'єктивність і всебічність аналізу, а також дало змогу розробити рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства України.

Виклад основного матеріалу

Системи правового регулювання біологічної безпеки та біологічного захисту в різних країнах формуються під впливом глобальних викликів, міжнародних стандартів і внутрішніх національних особливостей. Туреччина, Австралія та Казахстан є прикладами держав, які створили окремі закони, спрямовані на комплексне регулювання цієї сфери. Такі закони забезпечують правову основу для ідентифікації біологічних ризиків, запобігання їхньому поширенню та ефективного реагування на надзвичайні ситуації. Тому ми проаналізуємо законодавство Туреччини, Австралії та Казахстану окремо, зосереджуючи увагу на їхніх спеціалізованих законах у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту, а також на ключових положеннях, що визначають правові та інституційні механізми забезпечення біобезпеки в кожній із цих країн.

Туреччина. Закон про біобезпеку (Biyogüvenlik Kanunu (Канун № 5977)) [1] був прийнятий 18 березня 2010 року з метою захисту та забезпечення стійкості біологічного різноманіття, встановлення та впровадження системи нагляду, регулювання та моніторингу цієї діяльності, щоб запобігти ризикам, які можуть виникнути через продукти, та забезпечити захист здоров'я людей, тварин і рослин, а також зберегти навколишнє середовище і здійснити заходи з біозахисту. Цей закон охоплює аспекти, пов'язані з генетично модифікованими організмами та їх продуктами (далі – ГМО), включаючи їх дослідження, розробку, обробку, введення на ринок, моніторинг, використання, імпорт, експорт, транспортування, зберігання, пакування, маркування, оцінка ризиків та управління ними, заборони та інші аспекти. Варто звернути увагу на тому, що ветеринарні лікарські засоби та лікарські засоби для людини, ліцензовані або дозволені Міністерством охорони здоров'я, продукти та косметика не підпадають під дію цього Закону.

Вказаний вище Закон також містить положення про суб'єктів відносин у сфері

біологічної безпеки та їх обов'язки і повноваження; передбачає систему контролю та нагляду за діяльністю, пов'язаною з біобезпекою, з метою забезпечення відповідності вимогам та запобігання можливим ризикам для здоров'я людей та навколишнього середовища; встановлює стандарти та вимоги щодо заходів безпеки, які повинні бути вжиті при роботі з біологічними матеріалами та організмами.

Окремої уваги заслуговують положення стаття 14 Закону про біобезпеку, яка містить норми щодо юридичної відповідальності осіб, які займаються діяльністю, пов'язаною з ГМО та/або їх продуктами. Стаття регулює умови юридичної відповідальності осіб, які займаються діяльністю, пов'язаною з ГМО, для захисту здоров'я людини, тварин і рослин, навколишнього середовища та біологічного різноманіття з урахуванням досягнень біотехнологій, санкції за їх недотримання, необхідність вжиття запобіжних заходів відповідно до принципу обережності, ситуації відсутності відповідальності внаслідок форс-мажорних обставин та строк позовної давності. Наприклад, частина 7 статті 14 визначає можливість вимагати компенсації за завдані шкоди внаслідок впливу ГМО та їх продуктів. Цей строк встановлюється протягом двох років з моменту виникнення шкоди, або від особи, яка спричинила цю шкоду. У будь-якому випадку строк для вимоги компенсації збитків застосовується протягом двадцяти років після виникнення події, що призвела до шкоди.

Запровадження такого строку для вимоги компенсації збитків має декілька позитивних аспектів, зокрема, це стосується захисту прав потерпілих у частині отримання достатнього часу на визначення збитків та подання вимог компенсації від осіб, які спричинили шкоду; дозволяє потерпілим не поспішати з поданням вимог та ретельно вивчити всі обставини події; дозволяє потерпілим мати достатньо часу для збору доказів та проведення необхідних досліджень щодо виникнення шкоди, що сприяє справедливому вирішенню справи. Застосування такого довгого строку може обмежити можливість подання неправомірних або необґрунтованих вимог компенсації через великий період часу, що минув після виникнення події та посилити відповідальність осіб, які спричинили шкоду, оскільки вони можуть бути зобов'язані відшкодувати збитки протягом довгого періоду часу після виникнення події. Загалом, такий строк для вимоги компенсації збитків є важливим елементом у забезпеченні справедливості та захисту прав потерпілих у разі виникнення шкоди.

Загалом законодавство Туреччини про біобезпеку застосовує близькі до права ЄС підходи до врегулювання більшості суспільних відносин у цій сфері. Основні відмінності виявляються в охопленні не всіх біологічних агентів, увага приділена ГМО та їх продуктам, а інші біологічні агенти, такі як віруси, біологічні токсини, частки або інші інфекційні речовини природного походження залишились без уваги.

Казахстан. Закон про біологічну безпеку Республіки Казахстан (О биологической безопасности Республики Казахстан) № 122-VII ЗРК [2] був прийнятий 21 травня 2022 року з метою визначення правових основ державного регулювання у сфері біологічної безпеки Республіки Казахстан та спрямований на запобігання можливим біологічним загрозам.

Закон про біологічну безпеку Республіки Казахстан, імплементуючи стратегічні завдання в галузі біологічної безпеки, встановлює правові норми та механізми для запобігання, виявлення та врегулювання можливих біологічних загроз.

Важливим аспектом цього закону є критерії віднесення патогенних біологічних агентів, що викликають особливо небезпечні інфекційні захворювання. Такий перелік патогенних біологічних агентів формується з урахуванням їх класифікації за патогенністю та ступенем небезпеки, а також з урахуванням рекомендацій у сфері біологічної безпеки міжнародних організацій, результатів оцінки біологічних ризиків.

Закон визначає компетенцію відповідних державних органів у сфері біологічної безпеки, встановлює процедури дозволів та контролю, визначає відповідальність за порушення вимог законодавства, а також пе-

редбачає заходи щодо підвищення обізнаності та навчання персоналу.

Основні принципи цього закону полягають у забезпеченні безпеки населення та захисту навколишнього середовища від можливих біологічних загроз.

Щодо міжнародної співпраці у сфері біологічної безпеки, то вказаний закон зобов'язує Республіку Казахстан щодо обміну інформацією про біологічні загрози та прогрес у сфері біологічної безпеки з іншими країнами та міжнародними організаціями; технічної співпраці з іншими країнами для підвищення потенціалу у сфері виявлення, профілактики та ліквідації біологічних загроз; проведення спільних досліджень та розробок з іншими країнами у сфері біологічної безпеки, спрямованих на розробку нових методів діагностики, профілактики та лікування захворювань, які становлять біологічну загрозу; регулювання транскордонного переміщення патогенних біологічних агентів; участі Республіки Казахстан у міжнародних програмах та ініціативах, спрямованих на зміцнення біологічної безпеки та протидію біологічним загрозам.

Серед позитивних аспектів варто віднести положення статті 5 цього закону щодо визначення основних біологічних загроз, наприклад: перевищення середньостатистичного рівня смертності (летальності) від інфекційних хвороб; акти тероризму та (або) диверсії з використанням патогенних біологічних агентів і (або) стосовно потенційно небезпечних біологічних об'єктів, застосування біологічних технологій та інших суміжних технологій для розробки (створення), виробництва (виготовлення) та використання патогенних біологічних агентів як бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї; низька кваліфікація фахівців, недолік кадрів у сфері біологічної безпеки; переміщення населення та зміна довкілля тварин і рослин, які є переносниками та (або) носіями особливо небезпечних інфекційних та (або) паразитарних захворювань; військові дії на території держави, що впливають на потенційно небезпечні біологічні об'єкти та (або) пов'язані із застосуванням патогенних біологічних агентів тощо.

Такий підхід дає чітке усвідомлення біологічних загроз, що дозволяє уряду та іншим зацікавленим сторонам краще розуміти ідентифіковані потенційні небезпеки; розробляти стратегії та плани дій для запобігання, виявлення та протидії цим загрозам; може стимулювати розробку та вдосконалення ресурсів, які потрібні для боротьби з цими загрозами, таких як ліки, вакцини, діагностичні тести тощо; може сприяти міжнародній співпраці у сфері біологічної безпеки, оскільки ці загрози можуть мати глобальний характер і потребують спільних зусиль для ефективного протистояння. Отже, включення статті про основні біологічні загрози в закон дозволяє країні краще підготуватися до можливих небезпек і забезпечити захист населення та навколишнього середовища.

Заслуговує на увагу стаття 10 Закону, яка визначає компетенцію державних органів у сфері біологічної безпеки, даючи перелік таких державних органів із зазначенням сфери застосування такої компетенції, а саме: державний орган у сфері санітарно-епідеміологічного благополуччя населення; уповноважений орган у галузі ветеринарії; уповноважений орган з карантину рослин; уповноважений орган у галузі захисту рослин; уповноважений орган у галузі охорони навколишнього середовища; уповноважений орган у сфері цивільного захисту; уповноважений орган у галузі науки; Міністерство оборони Республіки Казахстан; органи державних доходів; уповноважений орган у галузі охорони здоров'я; органи національної безпеки Республіки Казахстан; органи внутрішніх справ Республіки Казахстан; Служба державної охорони Республіки Казахстан. Тобто ця стаття чітко визначає, які державні органи відповідають за різні аспекти біологічної безпеки, включаючи санітарно-епідеміологічний контроль, ветеринарію, карантин рослин, захист рослин, охорону навколишнього середовища, цивільний захист, науку, оборону, фінансовий контроль, охорону здоров'я, національну безпеку та правопорядок. Вбачається, що така конкретизація дозволяє краще розподіляти відповідальність та координацію між різними органами у сфері біологічної без-

пеки, що сприяє ефективній реакції на потенційні загрози та забезпечує комплексний підхід до захисту населення та навколишнього середовища.

Австралія. Австралійський Закон про біозахист (The Biosecurity Act 2015) [3] був прийнятий 16 червня 2015 року з метою боротьби з хворобами та шкідниками, які можуть завдати шкоди здоров'ю людини, тварин чи рослин або навколишньому середовищу. Загальна кількість сторінок закону 774, що вказує на широкий спектр питань, які він охоплює, а також на складність та докладність регулювання в цій сфері.

У контексті порівняльних підходів до імплементації вимог законодавства про біозахист доцільно, на нашу думку, звернути увагу на деякі положення цього закону.

Розділ 2 присвячений управлінню ризиками для здоров'я людини. У цьому розділі в основному розглядаються хвороби (перелічені захворювання людини), які перераховані в законодавчому документі. Основним методом управління ризиками для здоров'я людини є накладення розпорядження про контроль біозахисту людини на особу, яка може мати перераховане захворювання людини. Однак Глава 2 також містить вимоги щодо осіб, які в'їжджають на територію Австралії або виїжджають з неї, а також правила, що стосуються догляду за померлими особами.

Не менш цікавим є Розділ 3, який присвячений управлінню ризиками біозахисту по відношенню до товарів, які ввозяться на територію Австралії з-поза меж австралійської території. Ці товари підпадають під контроль біозахисту, коли літак або судно, що перевозить товари, входить на територію Австралії. Можуть застосовуватися повноваження для оцінки рівня ризику біозахисту, пов'язаного з товарами, і можуть знадобитися заходи біозахисту для зменшення цього ризику, якщо він вважається неприйнятним. Розділ 3 також містить механізм заборони ввезення або імпорту певних товарів на територію Австралії, абсолютно або на певних умовах, і містить положення, що стосуються аналізу ризиків імпорту біозахисту та дозволів на імпорт.

Розділ 4 присвячений управлінню ризиками біозахисту стосовно літаків і суден, які входять на територію Австралії з-поза меж австралійської території, у тому числі шляхом контролю місць, де вони можуть приземлитися або бути пришвартованими, а також їхнього руху, поки вони знаходяться на території Австралії. Ці транспортні засоби підпадають під контроль біозахисту, коли вони потрапляють на територію Австралії. Можуть застосовуватися повноваження для оцінки рівня ризику біозахисту, пов'язаного з ними, і можуть знадобитися заходи біозахисту для зменшення цього ризику, якщо він вважається неприйнятним. Вимоги також можуть бути визначені для осіб, які в'їжджають на територію Австралії на транспортному засобі, що прибуває, у зв'язку з хворобами та шкідниками, які вважаються такими, що становлять неприйнятний рівень ризику для біозахисту. Глава 4 також містить схему, яка стосується санітарних умов судна для цілей Міжнародних медико-санітарних правил.

Розділ 5 імплементує Конвенцію про баластні води та регулює водяний баласт і осад на певних суднах відповідно до Конвенції ООН з морського права. Він вимагає звітування про заплановані або фактичні скиди водяного баласту в територіальних морях Австралії. Скидання водяного баласту є правопорушенням, за винятком ряду винятків, і є правопорушення утилізації опадів. Для австралійського судна ці правопорушення застосовуються незалежно від того, знаходиться воно в австралійських морях чи за їх межами. Для іноземного судна правопорушення застосовуються, лише якщо судно знаходиться в австралійських морях. Визначення австралійських морів залежить від того, чи є адміністрація іноземного судна учасником Конвенції про баластні води. Глава також містить положення щодо планів управління баластними водами та сертифікатів, зобов'язань щодо ведення записів і повноважень для забезпечення відповідності.

Глава 8 передбачає, що генерал-губернатор може оголошувати надзвичайні ситуації з біозахисту та надзвичайні ситуації з біозахисту людини. Частина 1 надає міні-

стру сільського господарства спеціальні повноваження для вирішення надзвичайних ситуацій у сфері біозахисту та передбачає делегування певних повноважень національним агентствам реагування. Частина 1 також містить інші зміни до Закону, які застосовуються під час надзвичайних ситуацій біозахисту. Частина 2 надає міністру охорони здоров'я спеціальні повноваження для вирішення надзвичайних ситуацій у сфері біозахисту людини, у тому числі шляхом виконання рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Розділ 9 надає службовим особам повноваження забезпечувати дотримання людьми цього Закону, розслідувати недотримання цього Закону та забезпечувати виконання цього Закону за допомогою таких засобів, як цивільні покарання, повідомлення про порушення, зобов'язання, що підлягають виконанню, і судові заборони. У багатьох випадках це робиться шляхом застосування Закону про регуляторні повноваження. Глава також передбачає ордери для офіцерів на вхід у приміщення та виконання повноважень для деяких інших цілей, пов'язаних із біозахистом, а також повноваження для офіцерів входити в приміщення та виконувати там повноваження без ордера чи згоди в деяких обмежених випадках. Офіцери мають певні обов'язки щодо входу в приміщення (з або без ордера чи згоди), а особи, які займають приміщення, мають певні права щодо діяльності службовців у їхніх приміщеннях. Глава також містить інші положення, що стосуються забезпечення дотримання цього Закону, наприклад, як визначити, чи є особа придатною та належною особою.

Австралійський закон про біозахист свідчить про серйозний підхід до регулювання та важливість цієї галузі для забезпечення безпеки людей, тварин та навколишнього середовища. Зокрема, варто виділити врегульовані юрисдикційні питання транскордонного переміщення людей, товарів, транспортних засобів, тварин та інфікованої тваринницької сировини і продукції тощо.

Варто зазначити, що Закон про біологічну безпеку мають ще такі країни, як Об'єднані Арабські Емірати [4], Мавританія [5], Федерація Сент-Кітс і Невіс [6], Судан [7], Мексика [8] тощо. Положення законів цих країн стосується лише контролю над ГМО та пов'язаних із цим ризиків; правового регулювання використання, імпорту, експорту, транспортування, транзиту, розповсюдження в навколишньому середовищі та розміщення на ринку ГМО або їх продуктів, похідних, отриманих у результаті сучасної біотехнології, які можуть мати шкідливий вплив на здоров'я людей і тварин, а також на збереження та стале використання біологічного різноманіття тощо.

Висновки

Аналіз правового регулювання біологічної безпеки та біологічного захисту в Туреччині, Австралії та Казахстані показав, що ці країни впровадили комплексний підхід до вирішення біологічних загроз, що базується на розробці спеціалізованого законодавства. Основними складовими таких підходів є створення систем моніторингу, контроль за обігом патогенних матеріалів, інтегроване управління ризиками та встановлення механізмів відповідальності за порушення в цій сфері. Зокрема, у Туреччині законодавство передбачає механізм компенсації збитків, завданих впливом генетично модифікованих організмів (ГМО) та їх продуктів: строк подання вимог становить два роки з моменту завдання шкоди або двадцять років з дати події, що спричинила шкоду. Такий підхід дозволяє ефективно захищати права потерпілих, забезпечуючи їм можливість протягом тривалого періоду оцінити збитки й подати вимоги на відшкодування.

До позитивних аспектів законодавства Казахстану належить чітке визначення компетенції державних органів у сфері біологічної безпеки та біозахисту, що сприяє прозорості управління та підвищенню довіри до державних інституцій. Важливим є також запровадження переліку основних біологічних загроз, який дозволяє уряду і зацікавленим сторонам ефективніше ідентифікувати потенційні ризики, розробляти стратегії протидії та сприяти міжнародній співпраці у цій сфері.

Австралія вирізняється комплексним підходом, що охоплює безпеку людей, тва-

рин і довкілля з урахуванням як внутрішніх, так і транскордонних викликів. Її законодавство створює ефективний правовий каркас для координації між різними рівнями управління, швидкого реагування на біологічні загрози та регулювання обігу біологічних матеріалів. Такий підхід сприяє запобіганню епідеміям і забезпеченню екологічної стійкості країни.

Таким чином, досвід цих держав пропонує важливі напрацювання для України, які доцільно врахувати в проєкті Закону України «Про біологічну безпеку та біологічний захист». Застосування найкращих практик сприятиме створенню ефективного правового механізму для захисту населення, тварин і довкілля від сучасних біологічних загроз, забезпечуючи прозорість, відповідальність і стійкість у сфері біобезпеки.

Література

1. Biyogüvenlik Kanunu № 5977 18/3/2010. URL: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5977&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

2. О биологической безопасности Республики Казахстан № 122-VII от 21 мая 2022 года URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000122

3. The Biosecurity Act 2015, No. 61, 16 June 2015 URL: https://www.legislation.gov.au/C2015A00061/latest/versions

4. Про біобезпеку генетично модифікованих організмів : Федеральний закон №9 від 2020 року. URL: https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC197634/

5. Loi № 2022-015 relative à la Biosécurité URL: https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC212631/

6. Biosafety Act, 2012 – 14 URL: https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC125555/

7. Національний закон про біобезпеку №15 від 2010 року. URL: https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC150548/

8. Law on biosafety of genetically modified organisms 2005. URL: https://conahcyt.mx/cibiogem/images/cibiogem/eng/Docs/Ing_LBOGM_P.pdf

LEGAL REGULATION OF BIOSAFETY AND BIOSECURITY IN THE INTERNATIONAL DIMENSION: THE EXPERIENCE OF TURKEY, AUSTRALIA AND KAZAKHSTAN

The article provides a thorough analysis of the legal regulation of biosafety and biological protection in Turkey, Australia and Kazakhstan. The main provisions of the legislation of these countries aimed at preventing and minimizing biological threats, protecting the population, animals and the environment, as well as regulating the circulation of biological materials are considered. The paper highlights key aspects of regulatory and legal support: the creation of monitoring systems, risk management, a clear division of competences between state bodies, and the establishment of responsibility for violations in the field of biosafety.

Particular attention is paid to innovative approaches applied in each country. In Turkey, a mechanism for compensating for damage caused by the impact of GMOs was studied, which ensures the protection of the rights of victims. In Kazakhstan, the emphasis is on transparency of management and the detailing of the competences of state bodies, as well as the introduction of a list of major biological threats. The experience of Australia demonstrates effective coordination between different levels of government, regulating transboundary issues and ensuring environmental sustainability through an integrated approach.

The conclusions substantiate that the experience of these countries is an important source for developing an effective legal mechanism for biosafety and biosecurity in Ukraine. The results of the study can be taken into account when finalizing the draft Law of Ukraine "On Biological Safety and Biological Security" in order to create an effective system for protecting the population, environment and animals from biological threats. The emphasis is placed on the importance of international cooperation and adaptation of best world practices to increase the effectiveness of national legislation.

Keywords: biological safety, biological security, biological risks, biological threats, health protection, genetically modified organisms, national security, protection of rights, public safety, state authorities.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИАЛКОГОЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ЗАСОБУ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ

КОКІР Тарас - аспірант кафедри міжнародного та кримінального права Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID: 0009-0009-7709-6331

УДК 343.9

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.18

Проблема зловживання алкоголем залишається одним із ключових викликів сучасного суспільства, які впливають не лише на індивідуальне здоров'я людини, а й на загальний стан соціальної безпеки. Алкоголь є потужним криміногенним фактором, який значно посилює ймовірність девіантної та злочинної поведінки. У сучасних умовах, коли рівень злочинності зростає, а насильницькі правопорушення залучають значну участь серед інших кримінальних діянь, споживання алкоголю виступає тригером, що каталізує криміногенну активність.

Наслідки зловживання алкоголем виходять далеко за межі особистих проблем споживачів. Вони охоплюють таку сферу, як сімейні конфлікти, порушення громадського порядку, скоєння злочинів проти особи, а також економічні втрати, пов'язані з лікуванням алкоголізму, реабілітацією цієї особи, постраждалих від насильства, та зниженням продуктивності праці. У цьому контексті соціологічні та кримінологічні дослідження свідчать, що близько 40% насильницьких злочинів в Україні скоєно в стані алкогольного сп'яніння. Ця цифра підкреслює надзвичайну актуальність питання боротьби зі зловживанням алкоголем у кримінологічному контексті.

Алкоголь значною мірою впливає на поведінку людини, знижуючи рівень самоконтролю, порушуючи критичне мислення та провокуючи імпульсивність. У стані алкогольного сп'яніння людина втрачає здатність об'єктивно оцінювати свої дії, що нерідко викликають конфліктні ситуації, які можуть ескалювати до кримінальних правопорушень. Такі особливості зумовлюють необхідність створення комплексної системи заходів, спрямованих на боротьбу з алкоголізмом та мінімізацію його впливу на рівень злочинності.

У зв'язку з цим важливим значенням набуває розробка та впровадження правового забезпечення антиалкогольного виховання як складового кримінологічного запобігання. Правова база, яка регулює цю сферу, повинна охопити механізми профілактики алкоголізму, реабілітації осіб, хворих на зловживання алкоголю, та створити умови для формування негативного ставлення до алкоголю у суспільстві.

Антиалкогольне виховання є ключовим інструментом у профілактиці алкоголізму та його криміногенних наслідків. Його мета виникає у формуванні у громадян свідомого ставлення до алкоголю, усвідомленні його небезпеки та розвитку навичок відповідної поведінки. Це, у свою чергу, потребує не лише просвітницьких заходів, а й системного правового підходу, які забезпечать ефективне застосування законодавства в цій сфері.

Розробка дієвої правової системи у сфері антиалкогольного виховання потребує комплексного підходу, який враховує соціальні, економічні, культурні та психологічні аспекти цього явища. Особливу роль у цьому процесі продовжує міжвідомча співпраця між державними органами, громадськими організаціями та навчальними закладами. Впровадження ефективних правових механізмів, спрямованих на профілактику алкоголізму, сприяти зміцненню правопорядку та створенню умов для зниження рівня злочинності у суспільстві.

Таким чином, питання правового забезпечення антиалкогольного виховання є надзвичайно актуальним у контексті кримінологічного запобігання. У цій статті будуть представлені основні аспекти правового регулювання цієї сфери, визначено проблеми та перспективи його вдосконалення, а також запропоновано шляхи підвищення ефективності антиалкогольної політики в Україні.

Ключові слова: антиалкогольне виховання, правове забезпечення, кримінологічне запобігання, алкоголізм, злочинність, криміногенний фактор, правова профілактика.

Постановка проблеми

Зловживання алкоголем є єдиним з найгостріших соціальних та кримінологічних проблем сучасного суспільства. Це явище виходить далеко за межі індивідуального вибору та функції на загальний стан соціальної безпеки, громадського порядку, економіки та здоров'я нації. У структурі криміногенних факторів алкоголізм підтверджує провідну позицію, що проводиться статистичними даними та дослідженнями, які свідчать про високий відсоток злочинів, скоєних у стані алкогольного сп'яніння.

Особливу увагу привертає негативний вплив алкоголю на поведінку людини. Вживання алкогольних напоїв знижує рівень самоконтролю, порушує здатність критично оцінювати стрес, підвищує агресивність та ризиковану поведінку. У результаті людина в стані алкогольного сп'яніння стає спільною до вчинення правопорушень, зокрема насильницьких злочинів, порушення громадського порядку та небезпечної поведінки на транспорті.

Актуальність проблеми зловживання алкоголем загострюється ще й тим, що алкоголізм негативно впливає на інститути сім'ї, виховання та громадянської соціалізації. У сім'ях, де один або кілька членів вибирають від алкогольної залежності, створюють токсичне середовище, що погіршує формування девіантної поведінки у дітей. Це, у свою чергу, стає каталізатором для розширення масштабів соціальної патології, включаючи злочинність, якщо на інші законодавчі норми, спрямовані на боротьбу з алкоголізмом, їх ефективність залишається обмеженою. Законодавчі ініціативи, що регулюють рекламу спиртних напоїв, забороняють їх продаж неповнолітнім, обмеження та пропаганду, часто не супроводжуються достатньо ефективним механізмом контролю та належного виконання. Крім того, профілактичні заходи з антиалкогольного виховання, як правило, мають фрагментарний характер і не охоплюють всю частину населення.

Ще одним аспектом проблеми є низький рівень суспільної свідомості щодо небезпеки алкоголізму. У багатьох випадках вживання алкоголю розглядається як соціально прийнятна поведінка, що суттєво ускладнює впровадження ефективних просвітницьких програм. Особливо вразливими є молодь і підлітки, які піддаються впливу реклами алкоголю, соціального тиску та браку інформації про наслідки його споживання.

У контексті кримінологічного запобігання зловживання створює умови для виникнення таких алкогольних проблем, як:

- **Поширення насильницьких кримінальних правопорушень.** Алкоголь часто стає причиною конфліктів, які переростають у фізичне насильство, включаючи побутові сварки, напади на вулиці та злочини проти особи.
- **Дорожньо-транспортні пригоди.** Водіння у стані алкогольного сп'яніння є серйозною загрозою для безпеки дорожнього руху.
- **Рецидивна злочинність.** Алкоголь часто є каталізатором повторного вчинення злочинів, особливо серед осіб, які вже мають судимість.

Таким чином, необхідно забезпечити системний підхід до вирішення проблеми зловживання алкоголем. Правове забезпечення антиалкогольного виховання має стати невід'ємною частиною національної політики профілактики злочинності. Його мета виникає у формуванні правової свідомості, популяризації здорового способу життя, розвитку соціальної відповідальності та зниженні рівня криміногенного ризику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика профілактики алкоголізму та його впливу на криміногенну ситуацію висвітлюється у працях таких науковців, як Джужа О.М., Василевич В.В., Зелінський А.Ф. Так, Джужа О.М. акцентує увагу на важливості правового регулювання антиалкогольної політики як основного результату зниження рівня злочинності. У роботах Василевича В.В. висвітлюється значення профілактичних заходів, спрямованих на боротьбу із соціальною толерантністю до алкоголізму. Дослідник Зелінський А.Ф. приділяє увагу законодавчому забезпеченню боротьби з алкоголізмом, зокрема, аналізу ефективності існуючих норм та необхідності їх удосконалення.

Разом з тим, залишається відкритим питання впровадження діючих механізмів контролю за виконанням законодавчих норм, які регулюють вживання алкоголю та запобігають його вживанню в суспільстві. Недостатньо розкритим також є зв'язок між правовими, соціальними та освітніми аспектами антиалкогольного виховання.

Метою статті є аналіз правового забезпечення антиалкогольного виховання та його ефективності як засобу кримінологічного запобігання. Крім того, у статті є всебічне дослідження правового забезпечення антиалкогольного виховання як ефективного впливу кримінологічного запобігання. У рамках цього дослідження акцент робиться на аналізі нормативно-правових актів, які регламентують діяльність у сфері профілактики алкогольного зв'язку, та на вивчених практичних аспектах їх реалізації. Особливу увагу приділено зв'язку між поширенням алкоголізму та зростанням рівня злочинності, що має безпосередній вплив на соціальну безпеку.

Загалом, стаття спрямована на поглиблення теоретичних знань та практичного розуміння механізмів правового забезпечення антиалкогольного виховання як складової частини кримінологічної профілактики злочинності.

Виклад основного матеріалу

Зловживання алкоголем є одним із найбільш розповсюджених чинників, що сприяють вчиненню злочинів. Зокрема, за даними Національної поліції України, у 2023 році близько 40% насильницьких злочинів було скоєно в стані алкогольного сп'яніння [1, с. 25]. Алкоголь знижує рівень самоконтролю, посилює агресивність та провокує ризиковану поведінку, що в кінцевому результаті може призвести до кримінального правопорушення. Алкоголь діє на центральну нервову систему, знижуючи здатність до критичного мислення та раціонального прийняття рішень. У стані сп'яніння особа часто не усвідомлює наслідків своїх дій, що сприяє вчиненню насильницьких злочинів, таких як побиття, грабежі, сексуальні злочини тощо.

Законодавча база України містить низку нормативних актів, спрямованих на боротьбу з алкоголізмом та його наслідками. Серед них:

1. Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів». Стаття 15-3 забороняє продаж алкоголю неповнолітнім та встановлює відповідальність за порушення цієї норми [2, с. 58].
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Стаття 156 передбачає штрафи за незаконний продаж алкоголю [3, с. 112].
3. Кримінальний кодекс України. Стаття 130 встановлює кримінальну відповідальність за порушення правил продажу алкогольних напоїв, якщо це призвело до тяжких наслідків [4, с. 89].

Ефективна антиалкогольна політика включає не лише заборонні заходи, але й комплекс освітніх та просвітницьких ініціатив. Зокрема:

- Освітні програми в навчальних закладах, спрямовані на формування негативного ставлення до вживання алкоголю.
- Інформаційні кампанії, які популяризують здоровий спосіб життя та розповідають про наслідки вживання алкоголю.
- Робота з сім'ями ризику, що передбачає психологічну підтримку та консультування [5, с. 41].

Причини впливу алкоголю на злочинну поведінку:

1. Зниження самоконтролю . Вплив алкоголю на передову кору головного захворювання до втрати здатності оцінювати ризики та наслідки. Це особливо небезпечно в конфліктних ситуаціях, де особа може вдатися до насильства.
2. Посилення агресії . Алкоголь є стимулятором агресивних реакцій, особливо в стресових ситуаціях. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, сп'яніння значною мірою провокує ймовірність прояву агресивної алкогольної поведінки.
3. Стимулювання імпульсивності . Особа, яка перебуває під впливом алкоголю, діє імпульсивно, часто не замислюючись про наслідки своїх дій. Це створює ризик скоєн-

ня не лише насильницьких злочинів, але й економічних правопорушень, таких як шахрайство або крадіжки.

Належність між алкоголем і злочинністю чітко простежується в різних категоріях злочинів:

1. Насильницькі кримінальні правопорушення. Як зазначалося вище, близько 40% таких злочинів скоєно в стані сп'яніння. Алкоголь часто є ключовим чинником у побутових конфліктах, які завершуються нанесенням тілесних ушкоджень чи навіть вбивством [1, с. 27].

2. Сексуальні кримінальні правопорушення. Близько 30% злочинів сексуального характеру відбуваються під впливом алкоголю. Особи в стані сп'яніння часто ігнорують соціальні та моральні норми, що стає причиною таких злочинів [4, с. 38].

3. Кримінальні правопорушення проти власності. Алкогольне сп'яніння часто спричинює крадіжки, грабежі чи навіть розбої, остання особа не в змозі адекватно оцінити наслідки своїх дій [4].

З метою зменшення впливу алкоголю на злочинну поведінку в Україні запроваджено низку правових заходів:

1. Обмеження продажу алкоголю. Згідно із Законом України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, кон'якного і фруктового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів», забороняється продаж алкогольних напоїв неповнолітнім, а також у нічний час в окремих регіонах [2, ст. 15].

2. Адміністративна відповідальність за порушення антиалкогольного законодавства. Стаття 178 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за розпивання алкоголю в громадських місцях [3].

3. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення в стані алкогольного сп'яніння. Стаття 67 Кримінального кодексу України вимагає перебування в стані сп'яніння обтяжуючою обставиною при вчиненні кримінального правопорушення [4, с. 30].

З кримінологічної точки зору, антиалкогольне виховання сприяє зниженню рівня злочинності шляхом:

1. Формування правосвідомості, що запобігає вчиненню правопорушень.

2. Усунення умов, що сприяють алкоголізації суспільства.

3. Розвитку соціальної адаптації та реінтеграції осіб, схильних до зловживання алкоголем [6, с. 67].

Незважаючи на позитивні зрушення, існує низка проблем у правовому забезпеченні антиалкогольного виховання:

- Недостатній рівень фінансування державних програм профілактики алкоголізму.
- Відсутність ефективного контролю за виконанням законодавства.
- Обмеженість ресурсів для реабілітації осіб, які зловживають алкоголем [7, с. 34].

Для підвищення ефективності антиалкогольного виховання необхідно:

1. Розробити національну програму боротьби з алкоголізмом, яка б включала освітні, правові та соціальні заходи.

2. Посилити контроль за дотриманням чинного законодавства.

3. Залучити громадські організації до реалізації програм профілактики алкоголізму [8, с. 56].

Висновки

Антиалкогольне виховання відіграє ключову роль у забезпеченні безпеки суспільства та попередженні злочинності. Його значення важко переоцінити, оскільки воно неможливе тільки на рівні індивідуальної правосвідомості, а й на загальний стан соціального здоров'я. Ефективне впровадження антиалкогольного виховання забезпечує тісну взаємодію правових, освітніх і соціальних заходів, кожен із яких має свій специфічний вплив на формування ставлення до вживання алкоголю та поведінки громадян.

Одним із центральних елементів антиалкогольного виховання є узгодженість заходів, спрямованих на подолання алкоголізму як соціального явища. Правові механізми, такі як законодавче обмеження обігу алкоголю, жорсткий контроль за його продажем та відповідальність за порушення цих норм, формують правове поле, у межах якого розроблено профілактику алкоголізму. Розширення законодавчої бази регулює антиал-

когольну політику. Таким чином, це може включати посилення контролю за рекламою алкоголю, створення механізмів ефективного контролю за виконанням законодавства, а також запровадження спеціалізованих програм реабілітації осіб із залежністю.

Ще одним аспектом є фінансування. Недостатній рівень державної підтримки програм, спрямованих на запобігання алкоголізму, значно обмежує можливості профілактичної роботи. Належне фінансування дозволило забезпечити доступність освітніх програм для молоді, створити спеціалізовані центри допомоги особам, хворим на вживання алкоголю, а також активізувати інформаційні кампанії щодо наслідків вживання алкоголю.

Освітні заходи прогресують ключову роль у формуванні негативного ставлення до алкоголю. Впровадження навчальних програм у шкільних та вищих навчальних закладах, які висвітлювали негативний вплив алкоголю на здоров'я, психологічний стан та соціальну поведінку, посилення підвищення рівня обізнаності серед молоді. Важливим є також залучення батьків до процесу виховання, оскільки сім'я є базовою структурою, яка формує цінності та моделі поведінки.

Крім того, важливу роль у зниженні рівня алкоголізму змінюють соціальні заходи. Це передусім робота з групами ризику, надання психологічної допомоги, проведення реабілітаційних програм для осіб із залежністю. Громадські організації можуть стати потужним інструментом у цій роботі, пропонуючи підтримку та організовуючи інформаційно-просвітницькі кампанії.

Антиалкогольне виховання також має кримінологічний вимір. Воно сприяє формуванню правосвідомості, яка запобігає вчиненню правопорушень, усуває умови, що сприяють алкоголізації суспільства, та допомагають особам, які вживають алкоголь, уникнути соціальної ізоляції. У цьому контексті особливого значення набуває робота з молоддю, яка є найбільш вразливою до впливу негативних соціальних явищ.

Ефективність антиалкогольного виховання залежить від узгодженості всіх складових. Це вимагає не тільки створення ефективного правового механізму, але й активної участі суспільства в боротьбі з алкоголізмом. Особливо ефективно формується в суспільстві стійке негативне ставлення до алкоголю, яке базується на усвідомленні його шкідливості.

Варто зазначити, що успішна реалізація антиалкогольної політики сприяє не зменшенню рівня злочинності. Вона також має позитивний вплив на демографічні показники, економічну стабільність та загальну якість життя. Здорове суспільство є основою стійкого розвитку держави, а зменшення рівня алкоголізму сприяє створенню сприятливих умов для досягнення цієї мети.

Таким чином, антиалкогольне виховання є невід'ємною частиною сучасної політики профілактики злочинності. Його ефективність залежить від комплексного підходу, який наслідує правові, освітні та соціальні заходи. Для досягнення стійких результатів необхідно забезпечити належне фінансування, розвивати законодавчу базу та формувати нову культуру негативного ставлення до алкоголю. Це стане запорукою не менше зниження рівня злочинності, але й загального покращення здоров'я, добробуту та безпеки нації.

Література

1. Джужа О.М. Теоретичні основи кримінології. К.: Юрінком Інтер, 2020. 432 с.

2. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Закон України: Відомості Верховної Ради України, 1995, № 7.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар. Х.: Право, 2021. 544 с.

4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. К.: Алерта, 2022. 1024 с.

5. Василевич В.В. Профілактика алкоголізму як засіб протидії злочинності. К.: Ніка-Центр, 2019. 288 с.

6. Зелінський А.Ф. Антиалкогольна політика: правові аспекти. Л.: Патерик, 2018. 320 с.

7. Статистичний щорічник Національної поліції України. К.: Інформцентр, 2023.

8. Громадські ініціативи в профілактиці алкоголізму. К.: Центр соціальних досліджень, 2020. 208 с.

LEGAL SUPPORT FOR ANTI-ALCOHOL EDUCATION AS A MEANS OF CRIMINOLOGICAL PREVENTION

The problem of alcohol abuse remains one of the key challenges of modern society, affecting not only individual health but also the overall state of social security. Alcohol is a powerful criminogenic factor that significantly increases the likelihood of deviant and criminal behavior. In today's environment, when the crime rate is growing and violent offenses are involved in a significant share of other criminal acts, alcohol consumption acts as a trigger that catalyzes criminal activity.

The consequences of alcohol abuse go far beyond the personal problems of consumers. They cover such areas as family conflicts, violations of public order, crimes against the individual, as well as economic losses associated with alcohol treatment, rehabilitation of victims of violence, and reduced labor productivity. In this context, sociological and criminological studies show that about 40% of violent crimes in Ukraine are committed under the influence of alcohol. This figure emphasizes the extreme relevance of the issue of combating alcohol abuse in the criminological context.

Alcohol has a significant impact on human behavior, reducing the level of self-control, disrupting critical thinking, and provoking impulsivity. In a state of alcohol intoxication, a person loses the ability to objectively evaluate their actions, which often causes conflict situations that can escalate to criminal offenses. These features necessitate the creation of a comprehensive system of measures aimed at combating alcoholism and minimizing its impact on crime.

In this regard, the development and implementation of legal support for anti-alcohol education as a component of criminological prevention is of great importance. The legal framework regulating this area should cover mechanisms for the prevention of alcoholism, rehabilitation of people with alcohol abuse, and create conditions for the formation of a negative attitude towards alcohol in society.

Anti-alcohol education is a key tool in the prevention of alcoholism and its criminal consequences. Its goal is to form a conscious attitude towards alcohol, to make people aware of its dangers and to develop appropriate behavioral skills. This, in turn, requires not only educational measures, but also a systematic legal approach that will ensure the effective application of legislation in this area.

The development of an effective legal system in the field of anti-alcohol education requires a comprehensive approach that takes into account the social, economic, cultural and psychological aspects of this phenomenon. Interagency cooperation between government agencies, NGOs, and educational institutions continues to play a special role in this process. The introduction of effective legal mechanisms aimed at preventing alcoholism will help to strengthen law and order and create conditions for reducing crime in society.

Thus, the issue of legal support for anti-alcohol education is extremely relevant in the context of criminological prevention. This article will present the main aspects of legal regulation of this area, identify the problems and prospects for its improvement, and suggest ways to improve the effectiveness of anti-alcohol policy in Ukraine.

Keywords: anti-alcohol education, legal support, criminological prevention, alcoholism, crime, criminogenic factor, legal prevention.

РЕЙДЕРСТВО В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІЙ ПЛОЩИНІ: ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

ШИШКІН Олексій Васильович - аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму

https://orcid.org/0009-0006-2535-9601
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.19

У статті здійснюється аналіз поняття "рейдерство" в законодавстві України та доктринальних працях науковців. Визначено, що адміністративно-правова площина є однією з ключових у контексті рейдерства, оскільки саме через інструменти державного регулювання та адміністративного контролю реалізуються як захист прав власників, так і спроби їх незаконного обмеження. Власне, недосконалість процедур державної реєстрації прав, слабка взаємодія між державними органами, а також недостатня ефективність адміністративно-правової відповідальності сприяють поширенню рейдерства в Україні. З'ясовано, що особливістю адміністративно-правового підходу до поняття рейдерства є те, що основний акцент робиться на використанні недосконалості публічно-правових процедур, зокрема: порушення державного порядку реєстрації прав на майно та корпоративні права; зловживання повноваженнями посадовими особами в процесі здійснення адміністративних функцій; використання розроблених документів у межах адміністративних процедур; незаконне анулювання або внесення змін до реєстраційних даних. Зроблено висновки, що адміністративно-правове визначення рейдерства охоплює не тільки його протиправний характер, але й наголошує на зловживання адміністративними механізмами та процедурними прогалинами, що створюють умови для реалізації рейдерських схем.

Ключові слова: рейдерство, бізнес, незаконне рейдерство, недобросовісна конкуренція, економіка, адміністративна процедура, реєстраційні процедури.

Постановка проблеми

У сучасних умовах розвитку ринкових відносин в Україні особливу загрозу для стабільності економічної системи та законності становить явище рейдерства. Незаконне захоплення підприємств, нерухомого майна чи корпоративних прав стало одним із найпоширеніших способів недобросовісної конкуренції та отримання незаконного контролю над активами. Рейдерство є результатом використання прогалин у законодавстві, зловживання адміністративно-правовими механізмами, а також корупційних схем, що ускладнює ефективну протидію цьому явищу.

Адміністративно-правова площина є однією з ключових у контексті рейдерства, оскільки саме через інструменти державного регулювання та адміністративного контролю реалізуються як захист прав власників, так і спроби їх незаконного обмеження. Недосконалість процедур державної реєстрації прав, слабка взаємодія між державними органами, а також недостатня ефективність адміністративно-правової відповідальності сприяють поширенню рейдерства в Україні.

Сьогодні важливим завданням є визначення підходів до розуміння рейдерства в адміністративно-правовій площині та напрацювання ефективних механізмів його запобігання і протидії. Вивчення цієї проблеми дозволяє окреслити шляхи вдосконалення адміністративно-правового регулювання, забезпечити захист інтересів власни-

ків і зміцнити правові основи господарської діяльності в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблема рейдерства та протидії йому в адміністративно-правовій площині є предметом численних наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Однак, незважаючи на значний обсяг наукових напрацювань, проблема залишається актуальною через постійний розвиток схем незаконного захоплення майна та корпоративних прав, а також через необхідність вдосконалення адміністративно-правових механізмів захисту. Значний внесок у дослідження теоретичних та практичних аспектів рейдерства зробили такі вчені, як В. К. Мамутов, А. М. Кондратьєв, О. П. Орлюк, В. І. Кузьменко, Т. О. Боднар та інші. Вони розглядають рейдерство як соціально-правове явище, що потребує комплексного регулювання в площині цивільного, кримінального та адміністративного права. Зокрема, В. К. Мамутов у своїх роботах підкреслює системний характер рейдерства, вказуючи на використання недосконалості законодавства, зокрема у сфері державної реєстрації прав на нерухомість та корпоративних прав. О. П. Орлюк досліджує правові механізми захисту інтересів суб'єктів господарювання від незаконних захоплень. У працях А. М. Кондратьєва аналізується корупційна складова рейдерства, яка пов'язана з діяльністю окремих державних посадових осіб, що зловживають своїми повноваженнями для сприяння незаконним діям. В. І. Кузьменко акцентує увагу на прогалинах у правовому регулюванні діяльності реєстраційних органів, які дозволяють здійснювати маніпуляції із внесенням змін до державних реєстрів. Зарубіжні дослідники, зокрема Т. Міллерта Д. Гібсон, аналізують рейдерство як глобальну проблему, що виникає в країнах із перехідною економікою. Вони підкреслюють значення прозорих адміністративних процедур і незалежного судочинства для запобігання незаконним захопленням бізнесу. Таким чином, аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє зробити висновок про те, що проблема рейдерства є актуальною та багатогранною. Незважаючи на наявність численних наукових напрацювань, потребують подальшого дослідження адміністративно-правові механізми протидії рейдерству, удосконалення процедур державної реєстрації, посилення відповідальності за порушення законодавства та підвищення ефективності контролю з боку держави.

Метою дослідження є аналіз явища рейдерства в адміністративно-правовій площині, визначення підходів до його розуміння та формування пропозицій щодо удосконалення адміністративно-правових механізмів протидії рейдерству.

Виклад основного матеріалу

Поняття «рейдерство» в українському законодавстві наразі не визначено та навіть не згадується. Для розуміння сутності цього явища варто звернутися до його доктринального тлумачення, а передусім дослідити етимологічне походження терміна. Слово «рейдер» (raider) походить від «raid», яке виникло у XV столітті та первісно означало військову експедицію чи подорож. Рейдерами називали піратів, які діяли на службі в короля й мали на меті не стільки захоплення корабля, скільки його знищення. У XIX столітті термін «raid» набув значення раптової атаки, нападу чи набігу [1].

В економічному контексті це поняття набуло поширення у XX столітті в США, де рейдерами називали осіб, які здійснювали захоплення підприємств або встановлювали оперативний контроль над ними. З огляду на історичні витоки походження цього терміна можна стверджувати про його первісний «кримінальний» характер, адже поняття пов'язане з насильницькими та протиправними діями [2, с. 11].

Згідно з Кембриджським словником, слово *«raider»* у перекладі з англійської означає особу, яка здійснює незаконне та жорстоке позбавлення майна. Відмінним є поняття *«corporate raider»*, що стосується особи або компанії, яка скуповує значну кількість акцій іншої компанії з метою отримання контролю над нею [3].

Важливо зазначити, що якщо термін *«raider»* має виключно протиправний характер, то *«corporate raider»* може діяти як у межах законодавства, так і поза ним, залежно від способів досягнення поставленої мети.

А. В. Смітюх аналізує рейдерство через призму поняття «загарбання», відрізняючи його від «поглинання». Загарбання, за його визначенням, виходить за межі корпоративних відносин і охоплює випадки заволодіння власністю, коли загарбник не звертається до законодавчих норм і не намагається належним чином оформити права на майно. Під поглинанням він традиційно розуміє зміну корпоративного контролю, яка не має ознак загарбання. При цьому він розрізняє класичні недружні поглинання та дружні поглинання. Такий підхід є обґрунтованим, оскільки дозволяє чітко розмежувати поглинання залежно від застосовуваних методів їх здійснення [4, с. 59].

Так, під рейдерством науковець пропонує розуміти «дії, що спрямовані на набуття певною особою прав на майно або привласнення контролю над суб'єктом господарювання без згоди власника або особи, яка здійснює контроль над суб'єктами господарювання, що відбуваються відповідно до певного сценарію» [4, с. 61].

У цілому сформувалося розуміння, що рейдерство – це незаконне поглинання бізнесу шляхом штучно створеного бізнес-конфлікту. Водночас рейдерство не завжди є ідентичним явищем, оскільки існує форма недружнього поглинання, що може відбуватися на законних підставах. У таких випадках відбувається перерозподіл власності в межах законодавства на користь чинних або нових власників. Недружнє поглинання передбачає законне придбання контрольного пакета акцій підприємства всупереч волі його керівництва, але за згодою акціонерів. Таким чином, захоплення підприємства або застосування рейдерських методів слід чітко відрізняти від суміжного поняття корпоративного права, а саме «поглинання» або «злиття підприємств», що є легітимною практикою зміни власності та корпоративного контролю [5, с. 143-146].

Також потрібно виділити думку Д.О. Андреєва, який розглядає рейдерство як цілеспрямовану зміну права власності на акції та підприємницькі активи за допомогою неправосудних судових та адміністративних рішень та протиправної (вчиненої з порушенням вимог законодавства про цінні папери) діяльності професійних учасників ринку цінних паперів, які обслуговують обіг та облік цінних паперів певного акціонерного товариства, та посадових осіб акціонерного товариства [6, с. 14].

Зазначений науковець чітко виокремлює ключову ознаку більшості рейдерських захоплень – зміну права власності на акції та підприємницькі активи. Водночас варто підкреслити, що сферу діяльності рейдерства не слід обмежувати лише функціонуванням акціонерних товариств. Досить поширеними є випадки, коли об'єктами рейдерських атак стають інші типи господарських товариств, які не пов'язані з ринком цінних паперів, а також приватні підприємства.

На практиці термін «рейдерство» охоплює досить широкий спектр дій – від законного, але недружнього поглинання, до відверто злочинного захоплення підприємства. Вітчизняне розуміння рейдерства суттєво відрізняється від зарубіжного. У світовій практиці рейдерство зазвичай асоціюється з легальним скуповуванням підприємств з метою їх подальшого перепродажу або оптимізації. Натомість в українських реаліях цей термін здебільшого пов'язується з незаконним захопленням майна або корпоративних прав, що нерідко супроводжується використанням протиправних методів і порушенням законодавства.

На думку Єфименко А., рейдерство представляє собою залучення майна на формально-правових підставах, проте на таких підставах лежать злочинні дії, зловживання правом, прогалини у законодавстві або системні недоліки в роботі державних інститутів, зокрема судової та правоохоронної системи, а також системи реєстрації юридичних осіб [7, с. 118].

На сьогодні рейдери – це фахівці із заволодіння власністю компанії або перехоплення оперативного управління через штучно створений і ретельно розіграний бізнес-конфлікт. Рейдерська діяльність є, передусім, результатом злагодженої та командної робо-

ти висококваліфікованих фахівців: юристів, економістів, аналітиків, бухгалтерів, аудиторів і навіть силових структур, діяльність яких координується організатором, що володіє необхідними адміністративними й фінансовими ресурсами. Методи професійних рейдерів часто виходять за межі норм ділової етики, однак у більшості випадків вони залишаються в межах закону. Застосування явного криміналу, такого як замовні вбивства акціонерів, власників чи керівників, крадіжка документів або прямі погрози, серед справжніх професіоналів рейдерського бізнесу вважається неприйнятним і майже не використовується. Водночас існують і менш педантичні «фахівці», які не цураються подібних протиправних методів [8, с. 129].

Таким чином, можна стверджувати, що останніх дослідників стягується до трактування рейдерства як інстанційного контролю над юридичною особою всупереч сукупності волі її власників, що досягається шляхом вчинення неправомірних дій.

Якщо розглядати прояви рейдерства, що мають місце на цьому етапі розвитку України, зауважимо на достатній їх різноманітності. В економічній літературі умовно проводять наступну класифікацію рейдерства: «Біле» рейдерство; «Сіре» рейдерство; «Чорне» рейдерство.

За умов «білого» рейдерства організатор схеми діє виключно в межах норм чинного законодавства, використовуючи наявні прогалини в ньому. Так можна абсолютно законно отримати контроль над фірмою, просто скуповуючи її акції та змінюючи керівництво – "біле" рейдерство. Такий вияв захоплення контролю над підприємством слід характеризувати як правомірну форму набуття власності, оскільки він не містить у собі нелегітимних складових, хоча часто застосовуються неетичні методи одержання контролю. "Сіре" рейдерство – технології, що їх використовують на межі закону, але не порушуючи його. Для такого виду притаманні недружні злиття та поглинання, коли всупереч волі керівництва фірми контроль чи власність на неї переходить до іншого суб'єкта. Дещо наближеним до «сірого» рейдерства є грінмейл (від англ. «greenmail»). Правда, у цьому випадку перед керівництвом акціонерного товариства часто може ставитися вимога викупу цінних паперів за значно завищеною ціною. І, зрештою, різні «чорні» рейдерські схеми з використанням незаконних методів боротьби за контроль над підприємством: розкол групи основних акціонерів, за яким йде зміна генерального директора і силове захоплення об'єкта, негативні PR-технології, підкуп судових і правоохоронних органів, підробка документів тощо [9, с. 123-124].

Хатнюк Ю.А. досліджуючи адміністративно-прввові засади протидії рейдерству, зазначив, що закріплення у правових нормах поняття «рейдерство» має на меті створення сприятливих юридичних умов для ефективної боротьби, водночас визначає конкретні форми і механізми їх реалізації з метою забезпечення захисту прав і свобод людини, права власності, інтересів держави й суспільства та створення умов для ефективної діяльності суб'єктів господарювання, наданих Конституцією і законодавством України [10, с. 50].

Що стосується адміністративно-правової площини розуміння поняття рейдерства, то варто зазначити наступне.

1. Рейдерство як негативне соціально-правове явище: в адміністративно-правовому контексті рейдерство розглядається як незаконне заволодіння чужим майном, корпоративними правами чи бізнесом, що часто супроводжується зловживанням владними повноваженнями або недоліками в державному регулюванні.

2. Недоліки у функціонуванні державних органів: рейдерство в адміністративно-правовій площині виникає через прогалини в діяльності органів державної влади, зокрема реєстраційних служб, органів контролю та правоохоронних органів. Порушення чи недбалість з боку посадових осіб сприяє здійсненню рейдерських схем.

3. Адміністративно-правова відповідальність: важливо зазначити, що адміністративно-правова площина передбачає заходи реагування на рейдерство шляхом накладення штрафів на посадових осіб; скасування незаконних реєстраційних дій; відновлення

порушених прав шляхом рішень відповідних органів.

4. Значення реєстраційної системи: Одним із ключових аспектів адміністративно-правового виміру рейдерства є маніпуляції у сфері державної реєстрації прав на майно та юридичних осіб. Саме недоліки в процедурі реєстрації дозволяють недобросовісним особам заволодівати активами та корпоративним управлінням.

5. Завдання державного контролю: адміністративно-правова площина також передбачає необхідність посилення державного контролю та нагляду за діяльністю суб'єктів господарювання, щоб запобігти та усунути прояви рейдерства.

Таким чином, у контексті адміністративно-правової площини рейдерство є наслідком прогалин у законодавстві, неефективності державного регулювання та контролю. Адміністративно-правові механізми повинні бути спрямовані на своєчасне виявлення, запобігання та припинення незаконних дій рейдерів.

Висновки

У сучасній юридичній науці та практиці термін *«рейдерство»* не має чіткого законодавчого закріплення в українському праві, зокрема в адміністративно-правовій площині. Водночас це виявляється розглядається як сукупність протиправних дій, спрямованих на незаконне заволодіння майном, корпоративними правами або активами суб'єкта господарювання шляхом використання прогалин у законодавстві, фальсифікації документів, корупційних схем чи застосування адміністративних процедур.

В адміністративно-правовому аспекті рейдерство можна застосувати як незаконне заволодіння об'єктами права власності чи корпоративного контролю, що відбувається із застосуванням механізмів державного управління, зокрема через маніпуляції в реєстраційних процедур, втручання в діяльність органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування та порушення адміністративних норм і процедур.

Особливістю адміністративно-правового підходу до поняття рейдерства є те, що основний акцент робиться на використанні недосконалості публічно-правових процедур, зокрема:

- порушення державного порядку реєстрації прав на майно та корпоративні права;
- зловживання повноваженнями посадовими особамиу процесі здійснення адміністративних функцій;
- використання розроблених документів у межах адміністративних процедур;
- незаконне анулювання або внесення змін до реєстраційних даних.

Таким чином, адміністративно-правове визначення рейдерства охоплює не тільки його протиправний характер, але й наголошує на зловживання адміністративними механізмами та процедурними прогалинами, що створюють умови для реалізації рейдерських схем.

Література

1. Online Etymology Dictionary. URL: https://www.etymonline.com/word/raid?ref=etymonline_crossreference#etymonline_v_43877

2. Економічна безпека підприємства в умовах рейдерських загроз: колективна монографія / О.А. Бурбело, С.К. Рамазанова, О.М. Заєць, Т.С. Гудіма, О.М. Кузьменко ; за наук. ред. О.А. Бурбело, С.К. Рамазанова]. Сєвєродонецьк. Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. 285 с.

3. Cambridge Dictionary. URL: https://shortly.cc/zIFhk

4. Смітюх А.В. Поняття та ознаки рейдерства у контексті суміжних понять поглинання та загарбання. Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. 2014. Вип. 2 (23). С. 56-62

5. Живко З.Б., Пушак Я.Я. Поглинання та рейдерство в ринковій економіці: навч. посіб. Львів: Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2020. 304 с.

6. Андреєв Д.О. Адміністративно-правові засоби захисту прав власників цінних паперів: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Д.О. Андреєв ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ, 2008. 21 с.

7. Єфименко А. Рейдерство або ринок контролю. Юридичний журнал. 2008. № 11. С. 116–122

8. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство / [упоряд. Б. М. Андрушків, Ю. Я. Вовк та ін.]. Тернопіль :Вид. Терно-граф, 2008. – 424 с.

9. Берлач А.І. Безпека бізнесу: навч. посіб. / А.І. Берлач Київ. Університет "Україна", 2007. 230 с.

10. Хатнюк Ю. А. Адміністративно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з рейдерством в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 227 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7210

RAIDING IN THE ADMINISTRATIVE-LEGAL AREA: APPROACHES TO UNDERSTANDING

The article analyzes the concept of "raiding" in the legislation of Ukraine and the doctrinal works of scientists. It is determined that the administrative-legal area is one of the keys in the context of raiding, since it is through the instruments of state regulation and administrative control that both the protection of the rights of owners and attempts to illegally restrict them are implemented. Actually, the imperfection of the procedures for state registration of rights, weak interaction between state bodies, as well as the insufficient effectiveness of administrative-legal responsibility contribute to the spread of raiding in Ukraine. It is found that a feature of the administrative-legal approach to the concept of raiding is that the main emphasis is on using the imperfection of public-legal procedures, in particular: violation of the state procedure for registering property rights and corporate rights; abuse of authority by officials in the process of exercising administrative functions; use of developed documents within the framework of administrative procedures; illegal cancellation or modification of registration data. It is concluded that the administrative-legal definition of raiding covers not only its illegal nature, but also emphasizes the abuse of administrative mechanisms and procedural gaps that create conditions for the implementation of raiding schemes.

Keywords: raiding, business, illegal raiding, unfair competition, economy, administrative procedure, registration procedures.

ДИКУСІЙНА ТЕРМІНОЛОГІЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

ДЖУРА Христина Юріївна - доктор філософії з галузі «Право»
https://orcid.org/0000-0002-5596-5307
УДК 349.3
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.20

У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти термінологічних положень Конституції України у контексті реалізації соціальної функції держави. Автором проаналізовано використання законодавцем різних формулювань для позначення суб'єктів права на соціальне забезпечення, що породжує правові суперечності та виклики у виконанні державою її соціальних обов'язків. У дослідженні акцентовано увагу на невідповідності окремих норм Конституції України взятим міжнародним зобов'язанням, зокрема у контексті рівності прав громадян, іноземців та осіб без громадянства.

Автором підкреслено значення міжнародних правових стандартів, таких як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Європейська соціальна хартія та двосторонні угоди, ратифіковані Україною, для побудови ефективної та справедливої системи соціального забезпечення. У статті аргументується, що відсутність універсального підходу до визначення суб'єктів соціального захисту в Конституції України створює правову невизначеність та обмежує можливості реалізації соціальної політики держави у глобалізованому світі.

Наголошено на необхідності перегляду конституційних положень з метою їх адаптації до сучасних викликів і потреб, що дозволить забезпечити соціальну справедливість, підвищити ефективність правозастосування та зміцнити соціальну функцію держави.

Ключові слова: правове забезпечення, соціальна функція держави, нормативно-правові акти, соціальна політика, соціальне законодавство.

Постановка проблеми

Термінологія, що закріплена в Основному Законі, відіграє вирішальну роль у визначенні напрямів розвитку держави, її правової системи, а також суспільних відносин. У даному контексті соціальна функція держави є ключовим аспектом, який знаходить своє відображення у багатьох положеннях безпосередньо Конституції України. Тим не менш, попри формальне закріплення цієї функції, практична її реалізація часто ускладнюється нечіткістю, суперечливістю або неоднозначністю термінів, що використовуються в конституційних положеннях. Актуальність дослідження дискусійної термінології Конституції України у контексті соціальної функції держави зумовлена низкою факторів. По-перше, соціально-економічні виклики, з якими стикається українське суспільство, потребують ефективного і однозначного правового регулювання. По-друге, наявні термінологічні розбіжності часто стають причиною юридичних колізій та неоднакового застосування норм на практиці. По-третє, інтеграція України в європейський правовий простір потребує адаптації національного законодавства до європейських стандартів, зокрема в частині соціального забезпечення, що передбачає не лише

зміну змісту норм, але й їх термінологічну узгодженість. Зважаючи на вищезазначене, дослідження проблеми термінології Конституції України у контексті реалізації соціальної функції держави є важливим не лише для теорії, але й для практики.

Стан опрацювання цієї проблематики

Суттєвий внесок у розробку досліджуваної нами проблематики зробили такі науковці, як І. Арістова, В. А. Багрій, Н. В. Галіцина, С. Горбатюк, М. І. Іншин, Р. І. Коваленко, А. Є. Краковська, Д. І. Сіроха, Д. М. Сковронський, О. Ф. Скакун, В. Скуратівський та інші. Все ж, детального аналізу окресленої проблеми ретельно зазначеними вченими не було проведено, що й обумовлює актуальність питання дикусійної термінології Конституції України у контексті реалізації соціальної функції держави.

Метою статті є загальнотеоретична характеристика дикусійної термінології Конституції України у контексті реалізації соціальної функції держави.

Виклад основного матеріалу

Ми вважаємо, що теоретичною проблемою реалізації соціальної функції держави є використання вітчизняним законодавцем в змісті Конституції України [1] формулювань, які безпосередньо впливають на реалізацію соціальної функції держави, але при цьому суперечать взятим Україною зобов'язанням у міжнародних відносинах. Так, якщо ми звернемось до змісту Конституції України [1], можемо встановити існування різних формулювань, що використовує законодавець, щоб окреслити коло осіб, яким надаються різноманітні конституційні гарантії – «людина», «громадянин», «іноземець», «кожен», «кожна людина», «той, хто» тощо. У тому числі, коли ми ведемо мову про соціальні гарантії, тобто ті, які забезпечує держава у процесі реалізації її соціальної функції, законодавцем так само вживаються різні форми позначення об'єктів соціального захисту. Наприклад, у статті 3 Конституції України [1], якою визначено, що визнається найвищою соціальною цінністю в Україні, встановлено, що нею є «людина», її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Отже, коли мова йде про значимість людини для держави, то в основу цього пояснення кладеться її біологічна характеристика. Втім, коли мова йде соціальний захист особи та соціальні виплати (стаття 46) чи про забезпечення її житлом (стаття 47), законодавець використовує термін «громадянин», що позначає приналежність особи до України, де вона має відповідний юридичний статус. Такий різносторонній підхід законодавця, на нашу думку, безпосередньо впливає на реалізацію соціальної функції держави, оскільки не зважаючи на задекларованe визначення людини, як найвищої соціальної цінності, законодавець неоднозначно підійшов до питання забезпечення її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки.

Різноманітність термінології в Конституції України породжує практичні виклики при імплементації міжнародних стандартів соціального захисту. Наприклад, у міжнародних нормативно-правових актах наголос зроблено на універсальності соціальних прав, які належать кожній людині незалежно від її громадянства. Натомість у національному законодавстві, використання терміну «громадянин» при закріпленні прав на соціальний захист може стати підґрунтям для дискримінації іноземців, осіб без громадянства чи інших вразливих груп населення, що суперечить міжнародним зобов'язанням України.

Крім того, нечіткість термінології ускладнює реалізацію принципу правової визначеності, який є невід'ємною складовою верховенства права. Відсутність уніфікованого підходу до визначення суб'єктів соціального захисту в Конституції може призводити до неоднакового тлумачення та застосування її норм у судовій практиці. Це, своєю чергою, негативно впливає на забезпечення прав людини, підриваючи довіру до державних інституцій і створюючи підґрунтя для звернення до міжнародних судових органів, таких як Європейський суд з прав людини.

Із однієї сторони, це цілком логічно, що держава захищає саме тих осіб, які мають безпосередній юридичний зв'язок із нею, наділяються нею правами та несуть обов'язки. Із іншої сторони, стаття 26 Конституції України [1] гарантує іноземцям та особам без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, ті ж самі права і свободи, та обов'язки, які належать громадянам України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Це означає, що оскільки громадяни України наділяються правом на соціальний захист, таке ж саме право має належати іноземцям та особам без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах.

Із даного приводу, погодимось із Н.В. Пильгун у тому, що наділення усіх осіб, які на законних підставах проживають в Україні, рівними правами відповідає сучасним міжнародним вимогам щодо забезпечення прав людини, оскільки аналіз таких міжнародних вимог свідчить про те, що міжнародне співтовариство, до якого належить і наша держава, в рамках різних договорів узгодило здійснювати соціальний захист усіх без виключення людей, не залежно від їх громадянства [2, с. 42]. Так, стаття 22 Загальної декларації прав людини [3] передбачає, що право на соціальне забезпечення має «кожна людина, як член суспільства» відповідно до структури і ресурсів кожної держави. У даному контексті звернемо увагу на наступні моменти: по-перше, у цій нормі мова йде про людину як члена суспільства, а не про громадянина як особу, що має юридичний зв'язок з державою; по-друге, на держави покладається зобов'язання забезпечувати соціальний захист членів суспільства у відповідності до їх можливостей. Конструкція «член суспільства» в Конституції України [1] вживається у значенні «кожен», тобто кожна особа, яка є складовою суспільного об'єднання людей в рамках держави. У свою чергу, стаття 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [4] встановлює, що кожна держава, яка бере участь в Пакті, а отже і Україна, визнає право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування. Тобто, даний міжнародний договір також зобов'язує своїх учасників здійснювати соціальний захист кожної людини.

Більше того, концепція «член суспільства» залишається недостатньо розкритою в національному законодавстві, що призводить до складнощів у визначенні обсягу соціальних гарантій для різних груп населення. Для усунення цих прогалин необхідно закріпити у законодавстві України принцип універсальності соціального захисту, що відповідатиме як міжнародним стандартам, так і соціальним викликам, з якими стикається держава в умовах глобалізації та зростання міграційних процесів.

Серед проаналізованих нами міжнародних угод найбільш показовим, на нашу думку, є зміст частини 4 статті 12 Європейської соціальної хартії [5], якою сторони Хартії взяли на себе обов'язок шляхом укладання відповідних двосторонніх і багатосторонніх угод або в інший спосіб забезпечувати рівність між їхніми власними громадянами та громадянами інших сторін у правах на соціальне забезпечення, включаючи збереження пільг, які надаються національними законодавствами про соціальне забезпечення, незалежно від пересування захищених осіб по територіях держав сторін. Іншими словами, у тому випадку, якщо між учасниками цієї угоди укладено двосторонні чи багатосторонні угоди, або ж у інший спосіб досягнуто відповідної згоди, вони мають забезпечувати соціальний захист громадян своїх держави, безвідносно до того, на території якої країни вони перебувають. Україна ратифікувала лише окремі положення цієї Хартії, але при цьому положення частини 4 статті 12 входить до цього переліку [6].

Для прикладу, Урядом України укладено угоду із Урядом Республіки Вірменія про трудову діяльність та соціальний захист громадян України та Республіки Вірменія, які працюють за межами своїх держав [7]. Це означає, що наша держава взяла на себе зобов'язання забезпечувати соціальний захист громадян Вірменії, які на законних підставах перебувають на території України. У свою чергу, Вірме-

нія взяла на себе аналогічне зобов'язання щодо громадян України, а це означає, що громадяни нашої держави, які на законних правах перебувають у Вірменії та здійснюють в цій державі трудову діяльність, наділяються тими ж соціальними гарантіями, що й громадяни Вірменії. Із цього слідує висновок, що наша держава має здійснювати соціальне забезпечення не лише громадян України, а тому зміст статті 46 Конституції України [1] по суті суперечить зобов'язанням, взятим нашою державою шляхом ратифікації Європейської соціальної хартії [5] та укладення низки інших міжнародних договорів та угод.

Крім того, подібні угоди відкривають перспективи для гармонізації правових систем України та держав-партнерів, особливо у контексті трудової міграції. Зокрема, Україна має можливість розробити комплексні механізми, що враховують досвід інших країн у забезпеченні соціального захисту трудових мігрантів. У сукупності це дозволить не лише уникнути правових колізій, але й сприятиме зміцненню міжнародного співробітництва у сфері соціального забезпечення, що має стратегічне значення у подальшому регулюванні соціального законодавства.

Отже, із урахуванням здійсненого нами аналізу зробимо висновок про те, що формулювання, вжите законодавцем у частині 1 статті 46 Конституції України [1], суперечить взятим Україною зобов'язанням у міжнародних відносинах. На наше переконання, зміст цієї норми має бути наступним:

«Стаття 46. Громадяни, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, мають право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом […]».

Висновки

Отже, формулювання, які використовуються у Конституції України для визначення суб'єктів права на соціальний захист, виявляються недостатньо універсальними та суперечать принципам рівності, закріпленим у міжнародних правових актах. Це свідчить про те, що чинне законодавство потребує модернізації, спрямованої на врахування інтересів не лише громадян України, але й іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території держави на законних підставах.

Соціальна функція держави має спиратися на визнання гідності кожної людини як фундаментального принципу. Універсальний підхід до соціального забезпечення, який охоплює всі категорії осіб незалежно від їх правового статусу, є не лише правовою, але й моральною вимогою сучасності. Такий підхід здатний забезпечити більш ефективну реалізацію соціальної політики, підвищити рівень довіри до державних інститутів та зміцнити міжнародний авторитет України.

Водночас адаптація законодавства до міжнародних стандартів у сфері соціального захисту дозволить створити прозору і передбачувану правову систему, яка відповідатиме сучасним інтеграційним процесам та сприятиме захисту прав кожної особи. Складні умови, в тому числі зважаючи на військові події, в яких перебуває Україна, вимагають поступального руху до гармонізації внутрішніх правових норм із міжнародним правом, що є ключовим кроком до розвитку соціально орієнтованої держави.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141

2. Пильгун Н. В. До питання про соціальне призначення держави. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2011. № 3. С. 40-43.

3. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.11.1948 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU48001D?an=333 (дата звернення: 14.11.2024)

4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 17.11.2024)

5. Європейська соціальна хартія (переглянута): Міжнародний документ від 03.05.1996. Відомості Верховної Ради України. 2007 р. № 51. стор. 2096

6. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14.09.2006 № 137-V. Відомості Верховної Ради України. 2006 р. № 43. стор. 1449. стаття 418

7. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Вірменія про трудову діяльність та соціальний захист громадян України та Республіки Вірменія, які працюють за межами своїх держав: Міжнародний документ від 17.06.1995. Офіційний вісник України. 2008 р. № 94. стор. 87. стаття 3118. код акта 45118/2008

АНОТАЦІЯ

In the article the theoretical and practical aspects of the terminological provisions of the Constitution of Ukraine in the context of the implementation of the social function of the state are examined. The author analyzed the use by the legislator of various formulations to designate subjects of the right to social security, which gives rise to legal contradictions and challenges in the performance of the state's social obligations. The study focused on the inconsistency of certain norms of the Constitution of Ukraine with international obligations, in particular in the context of the equality of rights of citizens, foreigners and stateless persons.

The author emphasized the importance of international legal standards, such as the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the European Social Charter and bilateral agreements ratified by Ukraine, for building an effective and fair social security system. The article argues that the lack of a universal approach to defining subjects of social protection in the Constitution of Ukraine creates legal uncertainty and limits the possibilities of implementing the state's social policy in a globalized world.

The need to revise constitutional provisions in order to adapt them to modern challenges and needs is emphasized, which will ensure social justice, increase the effectiveness of law enforcement and strengthen the social function of the state.

Keywords: legal support, social function of the state, regulatory legal acts, social policy, social legislation.

ПРЕДМЕТ КОНТРОЛЮ З БОКУ ДЕРЖАВИ В СФЕРІ НАУКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

МОСЬОНДЗ Сергій Олександрович - доктор юридичних наук, професор, проректор з навчально-методичної, наукової роботи та якості освіти, ПВНЗ «Університет сучасних знань»

https://orcid.org/0000-0003-4417-1074

УДК 351.851:001.8

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.21

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення контрольно-наглядової діяльності держави в науковій сфері для забезпечення ефективного використання ресурсів і досягнення цілей науково-технічного розвитку. Сучасний стан публічного управління потребує чіткого визначення предметної площини державного контролю в цій сфері.

Метою статті є ідентифікація предметної сфери контрольно-наглядової діяльності держави в науковій сфері, включаючи визначення ключових об'єктів, механізмів і підходів, які забезпечують досягнення національних інтересів у галузі науки.

Методи дослідження включають системний аналіз, компаративний метод і аналіз законодавчих актів України, таких як Закони «Про наукову і науково-технічну діяльність» та «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності». Використано структурно-функціональний підхід для вивчення взаємозв'язків між суб'єктами та об'єктами контролю.

Результати дослідження показали, що державний контроль у науковій сфері охоплює інституційний, функціональний, інноваційний і програмно-проектний виміри. Визначено ключові об'єкти контролю: державні наукові програми, інноваційні продукти, використання інтелектуального потенціалу та діяльність підконтрольних організацій. Проаналізовано недоліки чинної законодавчої бази, які знижують ефективність контролю, і запропоновано вдосконалення нормативно-правових актів для підвищення прозорості та дієвості контрольно-наглядової діяльності.

Висновки підтверджують необхідність інтеграції системного контролю як ключового елементу управління науковою сферою. Запропоновані рекомендації включають розроблення чітких критеріїв оцінювання ефективності контролю, а також посилення співпраці між державними органами та науковими установами.

Ключові слова: контрольно-наглядова діяльність, контроль в сфері науки, предмет контролю, державний контроль, функція контролю.

Актуальність теми

Сучасний стан розвитку процесів публічного управління в усіх без виключення сферах суспільного буття свідчить про наявність загальної тенденції деталізації предмету владно-управлінського впливу. В цьому контексті виникає логічне та своєчасне питання: що є предметною сферою реалізації публічного управління в сфері науки, враховуючи особливість та складність цієї області, в першу чергу, інтелектуальної діяльності. Створення об'єктів інтелектуальної власності, якими за своєю сутністю є будь-які результатами наукової діяльності людини вимагають особливого підходу держави в реалізації всього спектру регуляторних функцій. Не виключенням в даному випадку є і функція державного контролю за означеною сферою суспільних відносин. Говорячи про контр-

оль, взагалі важко уявити цілеспрямований управлінський вплив з боку держави на сферу та процеси, які, по-перше, важко прогнозовані; по-друге, розвиток яких відбувається поза волею держави, а лише за умови її стимулюючого впливу. Але без реалізації контрольно-наглядових функцій держава є може в повній мірі реалізувати свій владний вплив на об'єкти управління. Тому і постає актуальність в детальному визначенні предмету контролю з боку держави в сфері науки в залежності від об'єкту управління чи сегменту владно-управлінського впливу. Це завдання є доволі новим для доктрини науки державного управління, оскільки тривалий час вважалось, що науково-технічна сфера держави повинна розвиватись інерційно з урахуванням глобальних наукових трендів та за умови виключно заохочую чого впливу держави. Власне такий підхід обумовлює і той низький рівень наукової спільноти, який приділявся проблематиці визначення предмету контрольної діяльності держави в сфері науки.

Ступінь наукової розробки теми

Питання контролю, як окремої функції держави, дослужувались надзвичайно детально провідними вітчизняними фахівцями в сфері державного управління. Натомість особливості здійснення контрольно-наглядової діяльності держави в сфері науки, навпаки, тривалий час знаходились поза увагою науковців. Тут доцільно відмітити лише окремі роботи таких вчених як В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, К. Л. Бугайчук, О. Г. Данильян, Г. В. Дмитренко, Т. О. С. В. Косінов, С. П. Леонтович, В. Ф. Піхоцький, Ю. А. Чаплинська.

Саме тому на сьогодні залишається актуальною проблема системного підходу до вивчення та доктринального оформлення контрольної функції держави в сфері науки.

Метою статті є визначення предметної сфери контрольно-наглядової діяльності з боку держави в сфері науки.

Виклад матеріалу

Визначити що саме є предметом та об'єктом контрольної функції з боку суб'єкту владних повноважень можливо за рахунок одночасного вивчення теоретичних засад та методологічних параметрів реалізації вказаної функції, а також практичного втілення контрольно-наглядової діяльності відповідних державних органів під час безпосереднього виконання покладених на них обов'язків.

Контроль є класичною функцією публічного адміністрування, оскільки базується на принципах цілісності управлінського процесу, в якому саме контрольні заходи відсвіжають за так званий зворотний зв'язок, тобто оцінку суб'єктом управління досяжності власних цілей з управління певним об'єктом.

Таке розуміння контрольної функції базується на різних типах взаємодії між суб'єктами, відповідальністю за дії та рівнем владних повноважень. Це допомагає зрозуміти різні аспекти владного впливу, що виконуються органами публічної адміністрації. Оскільки контроль є не тільки засобом впливу, а його результати виступають фактичним джерелом інформації про стан розвитку об'єкту управління, то цілком логічним уявляється висновок про дуалістичну природу контролю, як способу реалізації владною інституцією власної правосуб'єктності.

Слушною є позиція Ю. А. Чаплинської, яка звертає увагу, що контрольна функція є з поміж іншого засобом забезпечення законності та дисципліни в діяльності органів публічного адміністрування [17, с. 192-193]. Це означає, що саме за рахунок контролю суб'єкт управління оцінює ступінь законності функціонування об'єкту, а також демонструє самостійне дотримання законодавства через його сприйняття. Це пояснюється тим, що владна інституція, реалізуючи контрольні заходи, завжди формує певний контур способів та механізмів впливу, який об'єктивується через розуміння ним обсягів власних владних повноважень та обґрунтованості дій.

Якщо брати до уваги позицію О. В. Кузьменка, щодо того, що «публічне адміністрування – це діяльність публічної адміністрації щодо задоволення загальних публічних інтересів соціуму» [4, с. 23], тоді контрольна

функція держави уявляється засобом оцінки досяжності таких інтересів діяльністю відповідних об'єктів. З точки зору предметної сфери контрольно-наглядової функції в сфері науки саме такий підхід уявляється найбільш доцільним, оскільки демонструє що держава дійсно зацікавлена у досягненні цілей суспільного розвитку в якому саме наукова діяльність людини розкриває один із елементів її потреб та самореалізації. Але тоді виникає логічним питання щодо того чи відносяться суспільні відносини в сфері науки до предмету державного контролю або стан реалізації таких відносин характеризує загальний рівень якості публічного адміністрування в сфері науки.

Більш системною є позиція К. Л. Бугайчука, який зазначає на тому, що публічне адміністрування є системною організуючою, владно-розпорядчою діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування, яка регламентується законами й іншими нормативно-правовими актами. Його ціль полягає в організації організаційної структури, плануванні, підготовці, розробці та реалізації управлінських рішень, а також в організації діяльності апарату управління [3, с. 43]. Такий підхід підкреслює комплексний характер владно-управлінської діяльності де контроль посідає місце в системі оцінки ступеня досягнення суспільно корисних цілей.

Така інтерпретація дозволяє нам визначити предметну площину контрольної діяльності держави в сфері науки на рівні програмних напрямків реалізації державної науково-технічної політики. Тобто метою контролю є визначення наскільки органи, на які покладена реалізація такої політики, досягнули її мети. Це відповідає потребам управлінського процесу, але не може обмежуватись виключно цим оскільки сфера науки є багатоаспектним явищем та пов'язана із діяльністю безлічі суб'єктів, які можуть напряму не відноситись до наукових установ але брати участь в процесах пов'язаних із використанням наукових результатів.

Такий підхід свідчить про те, що предметом контролю виступають не тільки суто суб'єкти відносин з приводу науково-технічної діяльності, але і ті, які використовують або мають дотичність до власне наукових результатів у формі інноваційного продукту, об'єкту інтелектуальної власності тощо. Тобто маємо констатувати про існування суто об'єктного підходу, де мета контролю з боку держави спрямовується на досягнення максимального результату від використання вказаних результатів.

В цьому контексті слушною є позиція Г. В. Дмитренко, яка зазначає, що сучасний етап соціально-економічного розвитку України характеризується утвердженням ринкових відносин, а тому потребує підвищення ролі держави в системі управління таким розвитком, посилення обмежувального та превентивного впливу держави в науковій сфері з метою недопущення неправомірного використання результатів науково-технічної діяльності. Тому без чітко організованої системи контролю за створенням, використанням і перерозподілом суспільного продукту у вигляді аукових результатів держава не може ефективно розвиватися та функціонувати [6, с. 85]. Така позиція є слушною з урахуванням того, що саме наукова сфера є однією із визначальних з точки зору набуття державою глобальних конкурентних переваг та її участі у міжнародному обміну знаннями.

В цьому контексті всеосяжний і систематичний контроль сприяє забезпеченню наукової обґрунтованості рішень, положень та інших нормативних документів в сфері науки, своєчасного їх втілення. Він є невід'ємною умовою виявлення та усунення недоліків у діяльності суб'єктів управління, а також певних причин, що їх продукують. Контроль виступає в якості фактору, що суттєво дисциплінує працівників апарату управління, дає можливість об'єктивно оцінювати рівень роботи їх позитивної практики, компетентності і відповідальності.

Така позиція пояснюється нами тим, що саме конкретні державні службовці, посадові особи втілюють на практиці державну політику в сфері наук приймаючи відповідні управлінські рішення та діючи на їх виконання. Тому діяльність таких службовців об'єктивно та апріорі виступає предметною сферою контрольної діяльності держави, але на внутрішньовідомчому рівні. Такий

контроль є класичною формою управлінського контролю та притаманний всім без виключення сферам публічного адміністрування.

Так, В. Авер'янов, стосовно ролі контролю в системі державного управління, у своїй роботі зазначає, що «контроль перебуває у тісному зв'язку з іншими функціями управління й разом з тим призначений для оцінки відповідності здійснення цих функцій завданням, що стоять перед управлінням, контроль забезпечує конкретність управління й здійснення його відповідно до прийнятих рішень» [1, с. 105]. Тобто вчений вказує на те, що предметом контролю є процес прийняття та реалізації управлінських рішень та дій на них спрямованих. З точки зору розвитку сфери науки тут можна констатувати лише на тому, що такий контроль має забезпечувати своєчасне та всебічне виявлення факторів, що заважають ефективному здійсненню функцій держави та реалізації державної політики у відповідній сфері. Результатами таких контрольно-наглядових заходів мають бути програми усунення недоліків та ліквідації ризиків досягнення цілей науково-технічного розвитку держави.

Але тут слід звернути увагу і на іншу дилему, яка стосується вектору контрольно-наглядової діяльності. Так, контроль в сфері науки передбачає відповідний владний вплив з боку суб'єкта на об'єкт управління, однак, якщо узагальнювати саму концепцію контролю, як засобу оцінки досягнення цілей розвитку системи, тод виявляється що контроль повинен здійснюватись не тільки за об'єктами управління, але і за владними інституціями, які його реалізують.

Контроль за органами публічної влади є різновидом соціального контролю, який покликаний забезпечувати збереження та розвиток соціальної системи, упорядковане функціонування її елементів. Соціальний контроль є комплексом заходів, спрямованих на формування соціальної рівноваги як основи сучасного суспільного устрою та управління ним. Тобі під категорією «контроль» ми повинні розуміти дотримання законності у конкретно визначених суспільних відносинах. Тобто якість функціонування суб'єктів публічної адміністрації опосередковується ефективністю здійснення ними контрольної діяльності. Ми не відмовляємося від необхідності реалізації суспільного або громадського контролю, що до речі, активно проваджується за рахунок дія льосі Громадської ради при Міністерстві освіти і науки України (далі – МОН), але предметом даного наукового пошуку є визначення се ж таки предметної сфери саме державного контролю в сфері науки. Тобто мова йде про контрольно-наглядову діяльність, яка реалізується безпосередньо органами публічного управління в сфері науки.

Тому тут доцільно навести позицію О. Г. Данильяна, який вважає, що контроль є сукупність механізмів у певному управлінському просторі, які забезпечують його самоорганізацію й самозбереження шляхом установлення та підтримки певного нормативного порядку й використання відповідних модусів поведінки [5, с. 221]. Такими модусами виступають імперативні моделі, визначені у відповідних нормативно-правових актах, а механізмами – самі засоби владно-управлінського впливу, що спрямовуються суб'єктом управління на об'єкт.

Підтвердження цьому ми знаходимо в роботах С. П. Леонтовича, який зазначає, що «контроль – це процес, пов'язаний із забезпеченням відповідності функціонування об'єкта управління прийнятим управлінським рішенням і спрямований на успішне досягнення поставленої мети» [10, с. 85]. Контроль є самостійною функцією (етапом) управління та особливим видом діяльності, якій притаманний конкретний зміст та способи її здійснення, а також цільова спрямованість.

Таким чином, контроль у загальному вигляді являє собою одну із функцій управління через моніторинг процесу функціонування об'єкта управління задля оцінювання обґрунтованості та ефективності прийнятих управлінських рішень, виявлення відхилень від цих рішень та здійснення дій спрямованих на корегування моделі поведінки об'єкта управління в залежності від поставлених цілей.

С. В. Косінов визначає контроль як комплекс заходів та процесів спрямованих на дотримання встановлених в певній

системі норм і правил, в тому числі в умовах обмежень функціонування системи [9, с. 50]. Такої ж позиції дотримується і С.В. Ківалов вказуючи при цьому, що державний контроль є засобом перевірки стану функціонування системи встановленим завданням та цілям [7, с. 4-5]. В той же час Т. О. Коломоєць у своїй роботі зазначає, що «контроль – це функція управління, засіб виконання завдань управління, особливість якого полягає в тому, що він має активний характер, тобто суб'єкти контролю наділені правом втручання в діяльність підконтрольних об'єктів» [8, с. 128]. Отже, доцільно визначити державний контроль як функцію суб'єкту владних повноважень, яку він реалізує шляхом спрямування власного владного впливу на об'єкт управління з метою визначення його реального становища в системі публічно-адміністративних відносин, ступеня досягнення цілей суспільного розвитку та визначених пріоритетів у відповідній сфері державної політики з метою вироблення управлінських рішень спрямованих на вирішення потенційних проблем розвитку об'єкту, корегування вектору його функціонування та ідентифікації й мінімізації ризиків такого розвитку.

Так, дійсно К. Бугайчук звертає увагу саме на те, що державний контроль полягає у своєчасному виявленні та усуненні факторів, які заважають ефективному здійсненню публічного адміністрування та унеможливлюють забезпечення належного рівня розвитку керованої системи [4, с. 113]. В нашому випадку такою системою уявляється вся сфера науково-технічних відносин та реалізації інтелектуального й людського [які у своєму синтезі й дають науковий потенціал] капіталу з метою максимізації ефекту від отриманих наукових результатів.

Ще Ю. П. Битяк визначив, що контроль є функцією суб'єкта публічного адміністрування, сутність якої опосередковано нормативно закріплено статусом суб'єкта та яка характеризується сукупністю конкретно-визначених повноважень щодо оперативного та безперервного попередження, виявлення та усунення факторів, що спричиняють відхилення у конкретно-визначеній сфері публічного адміністрування, яка входить до відання конкретно-визначеного суб'єкта публічного адміністрування [2, с. 189]. Виходячи з цього, ми повинні розуміти, що предметна сфера контрольно-наглядової діяльності держави в сфері науки повинна бути визначена на рівні нормативно-правових актів, оскільки мета та напрямки державного контролю завжди є заздалегідь визначеними.

Тоді, узагальнюючи висновки викладені в дослідженнях В. Ф. Піхоцького [11, с. 25], ми визначаємо цілями здійснення державного контролю в сфері науки наступні: дослідження набутої інформації на предмет виявлення і припинення фактів порушень чинного законодавства, встановлення причин та умов, що сприяють їх вчиненню; набуття об'єктивної інформації про стан дотримання законності у відповідній сфері; недопущення нових порушень та шкідливих наслідків; порівняння досягнутих результатів з попередніми та очікуваними; виявлення осіб винних у порушенні належного стану суспільних відносин тощо.

Таким чином, ми приходимо до необхідності аналізу предметної сфери державного контролю в аналізованому секторі публічного управління шляхом її визначення через установлені у вітчизняному законодавстві детермінанти та цілі реалізації державної політики в сфері науки.

Так, системний аналіз положень Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» свідчить про те, що законодавець метою є регулювання визначив відносини, пов'язані з провадженням наукової і науково-технічної діяльності, та створенням умов для підвищення ефективності наукових досліджень і використання їх результатів для забезпечення розвитку всіх сфер суспільного життя [13]. Якщо ж аналізувати структуру цього закону, то ми бачимо, що в Розділі ІІ визначається правовий статус суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, до яких зокрема відносяться: вчені, наукові керівники, наукові установи та державні наукові установи. Це нам дає розуміння об'єктного складу контрольно-наглядової діяльності з боку держави. Що ж стосується напрямків контролю, то тут слід звернути увагу на Розділ IV, в якому визначаються повноваження

суб'єктів державного регулювання та управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності.

Цей розділ містить традиційний для вітчизняного законодавства набір суб'єктів владних повноважень в контексті реалізації ними напрямків державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності. Під такими формулюваннями як: «здійснює» та «забезпечує» ми бачимо, що майже кожен орган публічного управління починаючи від Парламенту і закінчуючи державними інституціями регіонального рівня мають контрольні повноваження. Але лише аналіз ст. 45 вказаного Закону дає нам часткове розуміння, що ж саме є предметною сферою контролю з боку держави.

Так, не перераховуючи всі цілі та напрями державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності доцільно їх узагальнити з точки зору предмету данго наукового пошуку. Отже, аналіз положень ст. 45 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» демонструє, що основними напрямками державного контролю в сфері наукової і науково-технічної діяльності є: рівень розвитку науки і техніки; відносини з приводу реалізації інтелектуального капіталу людини та подальшого використання результатів її інтелектуальної діяльності; наукова і науково-технічна діяльність підприємницького сектору; діяльність наукових установ та організацій [13]. Такі предметні сфери є надзвичайно узагальненим уявленням держави про стан розвитку наукової сфери. Вони позбавлені конкретизації та деталізації, що суттєво впливає на якість публічного управління в аналізованій сфері в цілому, та на якість і утилітарність реалізації контрольно-наглядової діяльності зокрема.

Аналізуючи Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [14] та Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [15] можна дещо конкретизувати ті предметні площини, в яких або стосовно яких держава реалізує контрольно-наглядову діяльність в сфері науки. Зокрема ними уявляються сучасні інформаційні, комунікаційні технології, робототехніка, технології високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки тощо. Тобто слід констатувати, що на рівні вказаних законодавчих актів держава значно конкретніше визначає предметну сферу реалізації контрольно-наглядової діяльності, яка охоплюється відносинами з приводу створення, реалізації, випробування та подальшого використання відповідних наукових розробок та інновацій у вказаних секторах суспільного буття.

Тобто ми можемо говорити про функціональний вимір предметної сфери державного контролю в науковій і науково-технічній сфері. Це означає, що предметом контролю з боку уповноважених суб'єктів виступають конкретні наукові програми, в тому числі і навіть переважно державні, або які фінансуються в тому числі за рахунок державних коштів та подальші напрямки ф способи реалізації отриманих наукових результатів та інноваційних продуктів, особливо тих, що мають проривне визначальне значення для глобальної конкурентоспроможності нашої держави.

Разом з тим, якщо проаналізувати Положення про Міністерство освіти і науки України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 630 [12] та Статут Національної академії наук України [16] то можна побачити, що держава визначає за цими суб'єктами, на які покладені завдання із реалізації державної політики в сфері наукової і науково-технічної діяльності, обов'язок із контролю за діяльністю підпорядкованих ним організацій, підприємств та установ. Так, МОН є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної діяльності, інноваційної діяльності в зазначених сферах, трансферу (передачі) технологій, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням

таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми власності [12]. Це означає, що МОН, виступаючи провідним суб'єктом владних повноважень в аналізованій сфері здійснює всю повноту контрольно-наглядової діяльності за підпорядкованими суб'єктами, а також за самими відносинами з приводу реалізації науково-технічного потенціалу, використання результатів науково-технічної діяльності тощо. Така всеосяжність контролю з урахуванням викладеного вище та на підставі аналізу сучасного стану законодавчого закріплення принципів та засад реалізації державної політики в сфері науки потребує детермінації предметної сфери контрольно-наглядової діяльності наступним чином (табл.. 1.).

Таким чином, нам уявляється цілком логічним представити саме таку диверсифікацію предметної площини контрольно-наглядової діяльності держави в сфері науки. Освоєний акцент при цьому ми робимо на тому, що контроль держава може здійснювати виключно в тій предметній сфері, в якій або діють державні установ, організації, підприємства, або використовуються державні ресурси для досягнення цілей наукового та наукового-технічного розвитку. Контроль є імперативним впливом, а тому держава може його застосовувати виключно з метою забезпечення законності та повноти реалізації власних повноважень, що в даному аспекті стосується правомірності використання державних ресурсів для досягнення цілей наукового розвитку. В усіх інших випадках держава здійснює нагляд та регулювання, що власне і відрізняє вказані форми владно-управлінського впливу.

Висновки

Контрольно-наглядова діяльність держави в сфері науки детермінується низкою важливих ознак: має імперативний характер, застосовується з метою оцінки стану розвитку об'єкту управління та результатів досягнення цілей та завдань державної політики у відповідній сфері, здійснюється з метою забезпечення дотримання законності під час використання державних ресурсів, а в окремих випадках, з метою охорони інтересів національної безпеки шляхом недопущення або обмеження використання технологій чи технологічних рішень, що мають стратегічне значення для національної безпеки у приватному секторі.

Державний контроль в сфері науки уявляється системним елементом владно-управлінської функції, має власне функціональне навантаження та визначення і є засобом забезпечення досягнення цілей розвитку наукової сфери та окремих її суб'єктів. Предметна площина контрольно-наглядової діяль-

Таблиця 1.

Предметна площина контрольно-наглядової діяльності держави в сфері науки

Суб'єкти контролю / Предметна площина	Суб'єкти реалізації контрольно-наглядової діяльності держави в сфері науки (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, МОН, НАНУ тощо).
інституційний вимір	суб'єкти, на які покладено безпосередню реалізацію та втілення цілей та завдань державної політики в сфері науки
функціональний вимір	відносини з приводу здійснення наукової та науково-технічної діяльності, реалізації інтелектуального потенціалу людини, які пов'язані із державним фінансуванням або використанням державних ресурсів для створення наукового результату
інноваційно об'єктивований вимір	процеси використання кінцевих результатів наукової та науково-технічної діяльності у вигляді кінцевих продуктів (інновації, технології, об'єкти інтелектуального права тощо), в тому числі їх промислове використання, комерціалізація тощо
проектно-програмний вимір	державні програми розвитку науки та техніки або програми, які пов'язані із державним фінансуванням або використанням державних ресурсів

ності держави в сфері науки об'єктивується наявністю декількох вимірів. Так, інституційний вимір в якості предмету контрольної діяльності детермінує діяльність суб'єктів, на яких безпосередньо покладено реалізацію та втілення цілей та завдань державної політики в сфері науки. Функціональний вимір характеризується рівнем відносини з приводу здійснення наукової та науково-технічної діяльності, реалізації інтелектуального потенціалу людини, які й виступають предметом контролю з боку держави в процесі створення наукового результату. Предметом контролю з боку держави на інноваційно об'єктивованому вимірі виступають конкретні кінцеві результатів наукової та науково-технічної діяльності та процеси пов'язані із їх промисловим використанням, комерціалізацією тощо. Проектно-програмний вимір державного контролю втілюється в контролі за результатами реалізації державних програми розвитку науки та техніки або програм, пов'язаних із державним фінансуванням.

Література

1. Авер'янов В.Б. Державне управління: теорія і практика. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 432 с.

2. Битяк Ю.П. Адміністративне право: загальна частина. Харків : Одіссей, 2011. 240 с.

3. Бугайчук К. Л. Публічне адміністрування: теоретичні засади та підходи до визначення. *Право і безпека*. 2017. № 3 (66). С. 38–44.

4. Бугайчук К. Функції публічного адміністрування в органах Національної поліції України: поняття та класифікація. *Підприємництво господарство і право*. 2018. № 5. С. 112–117.

5. Данильян О. Г. Місце і значення соціального контролю у сфері правового виховання. *Проблеми законності*. 2009. № 103. С. 220– 225.

6. Дмитренко Г. В. Організація і здійснення державного контролю в Україні (фінансово–економічні аспекти) : дис. … д-ра наук з держ. управління : 25.00.02. Київ, 2010. 387с.

7. Ківалов С. В. Контроль як напрям діяльності суб'єктів публічної адміністрації. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф., 15 трав. 2020 р. : у 3 т. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 2. С. 3–6.

8. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Істина. 2008. 216 с.

9. Косінов С. Контроль над публічною владою: теоретико- правова характеристика. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 49–57.

10. Леонтович С. П. Розвиток фінансового контролю за використанням бюджетних коштів в аграрному секторі економіки : дис. … канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2012. 244 с.

11. Піхоцький В. Ф. Система державного фінансового контролю в Україні: концептуальні засади теорії та практики : дис. … д-ра екон. наук : 08.00.08. Львів, 2015. 392 с.

12. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 630. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text

13. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#n42

14. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 № 3715-VI. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text

15. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки: Закон України від 11.07.2001 № 2623-III. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14#Text

16. Статут Національної академії наук України НАН України від 14.04.2016 № 2. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002550-16#Text

17. Чаплинська Ю. А. Контроль щодо забезпечення законності та дисципліни в діяльності органів публічного адміністрування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 190–195.

Serhii Mosondz, *Doctor of Legal Sciences, Professor, Vice-Rector of Educational and Methodical, Scientific Work and Quality of Education, «University of Modern Knowledge», Kyiv, Ukraine, https://orcid.org/0000-0003-4417-1074*

SUBJECT OF STATE CONTROL IN THE SPHERE OF SCIENCE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

The relevance of the study is stipulated by the need to improve the control and supervisory activities of the State in the scientific sphere to ensure efficient use of resources and achieve the goals of scientific and technological development. The current state of public administration requires a clear definition of the subject matter of state control in this area.

The purpose of the article is to identify the subject matter of the State's control and supervisory activities in the scientific sphere, including the identification of key objects, mechanisms and approaches which ensure the achievement of national interests in the field of science.

Research methods include systematic analysis, comparative method and analysis of legislative acts of Ukraine, such as the Laws of Ukraine 'On Scientific and Scientific-Technical Activity' and 'On Priority Areas of Innovation Activity'. The structural-functional approach was used to study the relationship between subjects and objects of control.

The results of the study show that the state control in the scientific sphere covers institutional, functional, innovative and programme-project dimensions. The key objects of control are identified: state research programmes, innovative products, use of intellectual potential and activities of controlled organisations. The author analyses the shortcomings of the current legislative framework that reduce the effectiveness of control and proposes improvements to the regulatory framework to increase the transparency and efficiency of control and supervision activities.

The conclusions confirm the need to integrate systemic control as a key element of scientific management. The proposed recommendations include the development of clear criteria for assessing the effectiveness of control, as well as strengthening cooperation between government agencies and scientific institutions.

Keywords: control and supervisory activity, control in the field of science, subject of control, state control, control function.

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПОКАЗАНЬ АНОНІМНИХ СВІДКІВ У ДОКАЗУВАННІ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

МИХАЙЛОВ Павло Сергійович - аспірант кафедри кримінального права та процесу Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID:https://orcid.org/0000-0001-7211-6414
ВОЛКОТРУБ Сергій Григорович - доцент кафедри кримінального права та процесу, кандидат юридичних наук, доцент Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8791-4144
УДК 343.1
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.22

Постановка проблеми

Безпека особи, своєчасне виявлення та нейтралізація загроз життю та здоров'ю людини, так само й належному їй майну чи іншим матеріальним цінностям є видається одним із найважливіших обов'язків держави. Більше того, на конституційному рівні визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Саме тому, правові положення кожної галузі права, і кримінального процесуального права у тому числі, мають у підсумку слугувати вирішенню завдань, визначених у Конституції України. Виходячи з цього, предметом постійної уваги вчених має бути виявлення різноманітних труднощів, ускладнень, проблемних ситуацій, які виникають у діяльності органів охорони правопорядку та суду в контексті забезпечення безпеки всіх осіб, які тою чи іншою мірою дотичні до кримінальної процесуальної діяльності. Однак, застосування визначених законодавством заходів безпеки, а також і вжиття заходів інших, ніж процесуальні (організаційних, кадрових, інформаційних, тактичних тощо) певною мірою чинить вплив на процес здійснення доказування у кримінальних провадженнях. Наша країна не є унікальною в контексті існування зазначених проблем, у провідних зарубіжних країнах і науковці, і правозастосовними нерідко стикаються із різноманітними проблемами у цій сфері, оскільки вирішується непрості завдання – як убезпечити особу з одного боку, і забезпечити належні умови для здійснення доказування - з іншого. Видається, що саме за такого формування завдань стають очевидними певні їх суперечливості і тому актуальним є пошук шляхів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У науці кримінального процесу протягом тривалого часу здійснювалися дослідження різних аспектів застосування заходів безпеки у кримінальному провадженні, зокрема такими вченими як В. І. Галаган, О. І. Габро, О. О. Гриньків, Є. В. Жариков, О. О. Зайцев, О. В. Капліна, В. В. Король, М. І. Костін, М. В. Куркін, А. О. Ляш, О. В. Мельник, М. А. Погорецький, Ю. В. Циганюк, О. Г. Шило, Б. В. Щур та ін.

Формулювання мети статті

Метою дослідження є виявлення теоретичних, законодавчих та правозастосов-

них проблем використання у доказуванні показань анонімних свідків, визначення оптимальних шляхів подолання існуючих труднощів у практиці застосування та здійснення окремих заходів безпеки учасників кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу

Стадія судового розгляду кримінального провадження без будь-яких перебільшень і цілком обґрунтовано вважається центральною стадією кримінального процесу. У ході судового розгляду кримінального провадження можуть ухвалюватися рішення про застосування, зміну, скасування заходів безпеки, які передбачені КПК України [1] та Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [2]. Вирішення питання про застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження здійснюється судом, який розглядає кримінальне провадження із врахуванням вимог загальних засад кримінального судочинства, насамперед таких як змагальність, диспозитивність, публічність, гласність тощо.

Під час встановлення обставин кримінального провадження шляхом дослідження поданих суду доказів, які зібрані із застосуванням заходів забезпечення безпеки, постає низка питань, суть яких полягає у пошуку розумного балансу між значною мірою суперечливими інтересами – з одного боку існує необхідність запобігти будь-якій небезпеці для учасників кримінального провадження, з іншого – виконати вимоги безпосередності дослідження доказів, створити належні умови для сторін щодо подання, а також перевірки використовуваних у доказуванні фактичних даних.

Відповідно до п. з) ч.1 ст.7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» судовий розгляд кримінального провадження з цілей забезпечення безпеки учасників кримінального провадження може бути закритим [2]. Відповідно п.5 ч.2 ст. 27 КПК України передбачається, що суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у разі «необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні» [2]. Таким чином, кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість проведення закритого судового розгляду як повністю, так і його окремої частини. Зауважимо, таке рішення ухвалюється судом під час проведення підготовчого засідання, як того вимагає п.4 ч. 2 ст.315 КПК України «Вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду».

У Листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 03.10.2012, № 223-1430/0/4-12 зазначено, що відповідно до загальних засад кримінального провадження суд визначає порядок розгляду кримінального провадження, зокрема з'ясовує, чи є підстави для здійснення судового розгляду кримінального провадження в закритому судовому засіданні та чи приймав слідчий суддя рішення (постановляв ухвалу) під час досудового розслідування про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні. ВСС зауважує, що згідно з ч. 2 ст. 27 КПК України кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито, крім деяких випадків, коли суд може *(тобто має право, а не зобов'язаний – авт.)* прийняти рішення про розгляд справи в закритому засіданні. До таких випадків поміж інших закон відносить необхідність забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також, якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом [3]. Окремо зауважимо, ВСС підкреслює, що порядок розгляду кримінального провадження (здійснення кримінального провадження у відкритому чи закритому судовому засіданні) може бути змінено ухвалою суду під час судового провадження за клопотанням однієї із сторін [3]. Таким чином, передбачається можливість змінити протягом провадження у суді порядок проведення засідання, якщо сформулювати цю думку іншими

словами, за наявності необхідних підстав, можливе прийняття рішення про закритий чи відкритий судовий розгляд.

На нашу думку, ухвалення рішення про закритий судовий розгляд всього провадження може мати місце лише у випадках існування виняткової небезпеки для учасників судового розгляду (чи інших осіб), оскільки таке обмеження прав та законних інтересів можливе виключно за існування екстраординарних, надзвичайних обставин. Натомість проведення окремих процесуальних дій у закритому судовому засіданні може бути мотивованим, головним чином, необхідністю обмеження доступу широких кіл громадськості до окремих видів «чутливої» інформації.

У судовій практиці заявлення учасниками клопотань про проведення закритого судового розгляду є доволі поширеним практикою. До прикладу, в судовому засіданні прокурор заявив клопотання про допит свідків ОСОБА_6, ОСОБА_7 , ОСОБА_8 та ОСОБА_9 в закритому судовому засіданні з метою забезпечення їхньої безпеки, оскільки на окупованих територіях залишились родичі свідків, а наразі є офіційні повідомлення про посилення терору та пограбувань на тимчасово окупованих територіях. В обґрунтування доводів клопотання щодо необхідності проведення допиту свідків у закритому судовому засіданні прокурор вказує небезпеку для родичів свідка. Однак, суд відмовив у задоволенні такого клопотання, мотивуючи це тим, що прокурором не надано суду доказів, що відносно вказаних свідків на досудовому слідстві було прийнято рішення про взяття їх під захист в порядку, передбаченому ч.2 ст.3 «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» . В іншому кримінальному провадженні від захисника ОСОБА_2 надійшло клопотання про застосування заходів безпеки відносно обвинуваченого ОСОБА_3, мотивоване тим, що *в мережі Інтернет ширяться заклики фізичної розправи над ОСОБА_3* [курсив наш – авт] . На думку захисника, на даний момент існує реальна загроза життю та здоров`ю обвинуваченого, а тому просить вжити щодо останнього заходів безпеки шляхом: особистої охорони та охорони житла або видачі йому спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку, здійснення закритого судового розгляду у даному кримінальному провадженні. Суд, ознайомившись зі змістом клопотання та додатками до нього, не вбачає підстав для застосування відносно обвинуваченого ОСОБА_3 заходів безпеки, про які порушує питання захисник, оскільки коментарі в мережі Інтернет щодо необхідності притягнення обвинувачених до відповідальності та їх покарання у позапроцесуальний спосіб є неконкретними, носять загальний характер, стосуються незгоди з рішенням колегії суддів про застосування відносно обвинувачених запобіжних заходів та не свідчать про існування реальної загрози життю, здоров`ю, житлу і майну обвинуваченого. Суд зробив висновок, що у даному випадку, побоювання захисника за життя та здоров`я обвинуваченого не ґрунтуються на конкретних фактах, не дають підстав вважати що характер загрози є достатнім для застосування заходів безпеки [4].

Приймаючи рішення про закритий чи відкритий судовий розгляд, слід взяти до уваги положення, викладені у листі ВССУ від 03.10.2012 р. № 223- 1430/0/4-12 «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України», відповідно до яких, визначаючи порядок розгляду кримінального провадження, суд зокрема з'ясовує, чи є підстави для здійснення судового розгляду кримінального провадження в закритому судовому засіданні та чи приймав слідчий суддя рішення (постановляв ухвалу) під час досудового розслідування про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні. Якщо слідчий суддя під час досудового розслідування постановив ухвалу про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні: а) впродовж усього судового провадження - судове провадження проводиться у закритому судовому засіданні; б) впродовж окремої частини судового провадження - суд, перевіривши наявність підстав для здійснення кримі-

нального провадження у закритому судовому засіданні, приймає відповідне рішення. Якщо ж питання проведення кримінального провадження у такому засіданні не було предметом розгляду слідчого судді, суд, перевіривши наявність підстав, передбачених у ч. 2 ст. 27 КПК, може прийняти рішення про здійснення судового розгляду в закритому судовому засіданні [3]. У зв'язку з цим, варто акцентувати увагу на такому: метою закритого судового розгляду є обмеження можливості ознайомлення сторонніх осіб із «чутливою інформацією», в цьому разі із даними, які слід зберегти в таємниці заради убезпечення життя і здоров'я людини. Тому як неприпустиму слід визнавати ситуацію, в якій спочатку певні данні розголошуються у відкритому засіданні, а вже згодом для захисту згаданих даних проводитимуться закриті судові засіданні. Ефективність такої «секретності» видається дещо сумнівною, тому рішення про закритий судовий розгляд має прийматися одразу ж в підготовчому засіданні. Насамперед це стосується всіх проваджень, в яких беруть участь анонімні свідки і виникає можливість розголошення їх дійсних даних безпосередньо, або будь-якої іншої інформації, що в подальшому може бути використана на шкоду згаданим особам.

Дослідження доказів у судовому засіданні із застосуванням заходів забезпечення безпеки, на нашу думку, має певні особливості, які зумовлені як власне застосовування зазначених заходів, так і потребою використання додаткових засобів їх перевірки, а також і оцінка таких доказів має певну специфіку. На нашу думку, слід послідовно розглянути кілька проблемних питань щодо прийняття рішення про такий допит, особливості його процедури і організаційно-технічного забезпечення, а також гарантій прав та законних інтересів сторони захисту і потерпілого, особливостей перевірки і оцінки таких показань. Зазначені питання набувають особливої актуальності з огляду на неоднозначні оцінки з боку науковців і практиків досліджуваного виду допиту, висловлені доволі гострі критичні зауваження щодо існуючої практики його проведення, наявність правових позицій ЄСПЛ з досліджуваних питань, які мають бути імплементовані у вітчизняне законодавство і практику тощо.

Однією з проблем, які виникають у зв'язку з допитом анонімного свідка є відсутність у чинному кримінальному процесуальному законодавстві чітких, ясних і однозначно визначених підстав і умов, встановлюючи наявність (або відсутність) яких суд ухвалюватиме рішення про проведення такого допиту чи відмову у задоволенні відповідного клопотання прокурора. Видається, що спочатку суд повинен встановити наявність чи відсутність власне потреби допиту анонімного свідка, керуючись положеннями про предмет доказування і належність доказів. Саме тому перед прокурором постає завдання обґрунтувати у відповідному клопотанні – для встановлення яких саме обставин кримінального провадження він просить суд провести таку процесуальну дію.

Більш складним питанням є обґрунтування наявності фактичних обставин, з огляду на які і робиться висновок про потребу застосування конкретного заходу забезпечення безпеки. Лише в окремих кримінальних провадженнях, у яких вже мав місце протиправний вплив на свідка, його близьких родичів, членів сім'ї, завдано шкоди житлу чи майну – вирішення такого питання не повинно викликати суттєвих труднощів. В інших ситуаціях, якщо інформація про небезпеку для свідка має ймовірнісний характер, наприклад були факти погроз різного роду, вчинення дій з мотивів залякування тощо – вирішення питання про реальність небезпеки для особи містить значний простір для оціночних суджень, умовиводів, здогадок тощо і таким чином значно розширюється простір судового розсуду (дискреції). Більше того, частину такого роду відомостей не варто публічно розголошувати через потенційну можливість створити додаткову небезпеку встановлення справжніх даних свідка, персональні дані якого мають залишитися в таємниці.

Ще складнішими є випадки, у яких підозрюваний, обвинувачений, інші особи не вчиняли взагалі будь-яких дій щодо свідка, жодним чином не контактували з ним і в матеріалах провадження відсутні дані про

готування, замах на вчинення будь-яких дій щодо свідка, про пошуки такого свідка, інтерес до його особи тощо. До прикладу, під час судового розгляду прокурором заявлене клопотання про допит легендованого свідка зі зміненими анкетними даними, зазначеними в реєстрі матеріалів досудового розслідування. В обґрунтування поданого клопотання прокурором зазначено, що з метою забезпечення безпеки вказаної вище особи, відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», існує необхідність у проведенні його допиту в судовому засіданні з використанням відеоконференції при трансляції з приміщення Житомирського апеляційного суду в спосіб, що унеможливлює ідентифікацію свідка. Захисник та обвинувачений заперечували проти допиту даного свідка як легендованої особи, *оскільки це особа, яку ОСОБА_4 [обвинувачений] безпосередньо бачив та спілкувався* (курсив наш - авт), жодних загроз цій особі не було, тому виникає сумнів щодо необхідності вжиття заходів безпеки щодо даного свідка [5].

Наступне питання, яке має вирішити суд, має більш організаційно технічний характер, а саме про окремі процесуальні та технічні дії щодо проведення допиту анонімного свідка які слід здійснити. Загалом, проведення процесуальних дій у судовому засіданні в режимі відеоконференції регламентується ст. 336 КПК України і практиці судочинства використання такої технології набуло значного поширення.

Перед наукою і практикою постають все нові і нові виклики з огляду на потреби досягти максимального рівня забезпечення безпеки охоронюваної особи та гарантувати достовірність, допустимість і належність показань анонімних свідків. Річ у тім, що чинне законодавство щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження розроблялося з урахуванням тих небезпек, які джерелом походження яких були і залишаються організовані злочинні угрупування. Однак нагальною є потреба переосмислення і критичної оцінки наявного вітчизняного і зарубіжного досвіду у досліджуваній сфері через протиправну діяльність спеціальних служб держави-агресора, технічні, кадрові, та інші можливості яких значно більші, ніж в організованої злочинності. Тому пошук рішень у напрямку підвищення рівня безпеки анонімних свідків має бути предметом постійної уваги як науковців, так і практичних працівників.

Висновки

Таким чином, а поряд з розширенням можливостей доказування, заходи безпеки створюють і певні труднощі в доказуванні, зокрема залишається перманентною проблемою перевірка джерел доказів, зібраних із застосуванням специфічних процедур, насамперед забезпеченням анонімності свідків. Забезпечення справедливого балансу публічних і приватних інтересів у доказуванні, а так само і перевірка достовірності відповідних доказів потребує удосконалення відповідних гарантій.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Законодавство України*. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page

2. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. *Законодавство України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text

3. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : Листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.жовтня 2012 р., № 223-1430/0/4-12 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12#Text

4. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва 28 серпня 2023 року. Справа № 752/5287/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113078291

5. Ухвала Андрушівського районного суду Житомирської області від 23 червня 2022 року. Справа №: 272/909/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104910982

Mikhailov Pavlo S.,
Volkotrub Serhii G.

FEATURES OF RESEARCH AND USE OF TESTIMONY OF ANONYMOUS WITNESSES IN EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Based on the fact that the safety of the person, the timely detection and neutralization of threats to the life and health of a person, as well as to property or other material values belonging to him, it is concluded that this is one of the most important duties of the state. It is proved that the application of security measures specified by law, as well as the adoption of measures other than procedural (organizational, personnel, informational, tactical, etc.) to a certain extent affects the process of providing evidence in criminal proceedings. It is a question of solving the difficult tasks of protecting a person from and ensuring appropriate conditions for providing evidence. It seems that it is with such a formulation of tasks that the presence of contradictions becomes obvious and therefore the search for ways to resolve them is relevant. The article proves that the adoption of a decision on a closed trial of the entire proceedings can take place only in cases of exceptional danger to the participants in the trial and other persons, since such a restriction of rights and legitimate interests is possible only in the presence of extraordinary, extraordinary circumstances. Conducting certain procedural actions in a closed court session may be motivated, mainly, by the need to limit the access of the general public to certain types of «sensitive» information. It is proved that the examination of evidence in a court session with the use of security measures has certain features, which are due to both the actual application of these measures and the need to use additional means of their verification, and the assessment of such evidence has certain specifics. It is necessary to consistently consider several problematic issues regarding the decision-making on such an interrogation, the features of its procedure and organizational and technical. These issues become particularly relevant in view of the ambiguous assessments by scientists and practitioners of the type of interrogation under study, the rather sharp criticisms expressed regarding the existing practice of its conduct, the presence of legal positions of the ECHR on the issues under study, which should be implemented in domestic legislation and practice.

Keywords: proof; testimony of witnesses; anonymity of witnesses; safety measures.

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

МУЗИЧУК Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8367-2504

НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - доктор юридичних наук, доцент, учений секретар секретаріату Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3107-1464

ЗАВАЛЬНИЙ Михайло Володимирович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу ННІ № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4191-061X

УДК 342.9

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.23

У статті наголошено на тому, що в умовах воєнного стану перед Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України постала ціла низка проблем проблем, успішне вирішення яких потребує формування надійного фундаменту із фундаментальних принципів, які мають лягати в основу ефективної міжвідомчої співпраці, наукового та інформаційного забезпечення, а також за умови активної підтримки з боку міжнародної спільноти.

Зазначено, що розгляд принципів діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану як комплексних моделей прийняття рішень дозволяє враховувати конкретні практичні аспекти за умови експертних оцінок, проведення опитувань та використання статистичних даних.

Наголошено, що з огляду на найбільш проблемні аспекти функціонування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, а також актуальні особливості функціонування системи правоохоронних органів України доречно виокремити такі принципи діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану, як принцип нульової толерантності до корупції; принцип комплексності підготовки військовослужбовців; принцип справедливого оцінювання ефективності діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Ключові слова: Військова служба правопорядку, Збройні Сили України, принципи діяльності, воєнний стан, корупція, підготовка, оцінювання.

Постановка проблеми

В умовах воєнного стану перед державою постало надскладне завдання щодо переосмислення всієї парадигми суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності людини. Особливо глибоких змін зазнали підходи до організації проходження служби у Збройних Силах України, їх матеріально-технічного, кадрового, правового та іншого забезпечення. Водночас в умовах широкомасштабного вторгнення рф перед силами безпеки та оборони України постали і такі проблеми, як «відсутність скоординованих дій правоохоронних органів при здійсненні повноважень через їх вузьку спеціалізацію, розпорошення функцій досудового роз-

слідування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, та правопорушень, вчинених на території військових частин; відсутність системи превенції та профілактики скоєння військовослужбовцями кримінальних, адміністративних та дисциплінарних правопорушень, здатної забезпечити законність у військових формуваннях та оборонній сфері; наявність низки проблем у забезпеченні належного рівня правопорядку та дисципліни серед військовослужбовців під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування повномасштабної збройної агресії; нестачу кваліфікованого кадрового потенціалу тощо» [1].

Закономірно, що більшість із вказаних проблем складають предмет відання Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Водночас дані проблеми носять комплексний характер і можуть бути вирішені лише за рахунок ефективної міжвідомчої співпраці, належного наукового та інформаційного забезпечення, а також за умови активної підтримки з боку міжнародної спільноти. Слід бути свідомими і того, що лише сформувавши надійний фундамент із фундаментальних принципів можливо досягти суттєвого прогресу у вирішенні вказаних проблем у діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Стан дослідження теми

У царині вітчизняної адміністративно-правової думки науково-теоретичний фундамент осмислення широкого кола питань діяльності правоохоронних органів України був сформований у працях таких науковців, як О. Бандурка, О. Безпалова, П. Біленчук, Л. Веселова, В. Головко, Н. Гришина, С. Гусаров, О. Джафарова, Д. Козар, Ю. Коллер, Т. Коломоєць, А. Комзюк, О. Кравчук, О. Курченко, М. Лазаренко, О. Музичук, Д. Лученко, О. Салманова, А. Собакарь, О. Степанов, Х. Ярмакі та інші вітчизняні та зарубіжні дослідники. Водночас слід бути свідомими, що питання принципів діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану залишалося поза увагою науковців, а наразі потребує принципово нового погляду, у якому має бути врахована глибинна перебудова діяльності сил безпеки та оборони України в умовах воєнного стану.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити принципи діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати сутність принципів як таких, а також розуміння останніх у військовій сфері; на основі аналізу праць вітчизняних і зарубіжних науковців розглянути сутність принципу нульової толерантності до корупції; принципу комплексності підготовки військовослужбовців; принципу справедливого оцінювання ефективності діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Наукова новизна дослідження зводиться до того, що у роботі було втілено комплексне, міжгалузеве та нетипове для вітчизняної адміністративно-правової думки бачення принципів діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану, яке будувалося на авторському розумінні найбільш актуальних проблем у сфері функціонування сил безпеки та оборони України.

Виклад основного матеріалу

В основі розуміння сутності будь-якої складної та багатогранної проблематики лежить визначення системи фундаментальних начал, якими виступають принципи. Як стверджує Е. Наджафлі, «система принципів наукового пізнання забезпечує концептуальність наукового підходу до аналізу обраного предмета дослідження» [2, с. 191].

Водночас визнані міжнародним співтовариством принципи можуть створювати ефективну основу для розбудови демократично орієнтованих державних інституцій. Так, як стверджують В. Б. Пчелін і В. Ю. Кікінчук, «належна реалізація європейських та євроатлантичних інтеграційних процесів у нашій державі потребує визнання і забезпечення відповідно до загальноприйнятих у всьому світі принципів основоположних

прав, свобод та інтересів людини, а також розроблення, впровадження та ефективного функціонування механізму їх охорони й захисту» [3, с. 139].

В умовах російсько-української війни, як ніколи раніше, постає важливість визначення принципів діяльності тих державних інституцій, які найбільше залучені до відсічі ворогу, надання гуманітарної допомоги цивільному населенню, забезпечення публічної безпеки в складних умовах воєнного стану.

Особливої важливості в масштабах цілої держави набувають ті органи і підрозділи, які спрямовують свою діяльність на військовослужбовців, ветеранів і членів їх сімей. Слід зазначити, що одним із центральних правоохоронних формувань, на яке покладається як запобігання вчиненню правопорушень серед особового складу Збройних Сил України, так і їх припинення, є Військова служба правопорядку у Збройних Силах України.

Законом України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» визначено, що «діяльність Служби правопорядку будується на принципах законності, поваги до особи, її прав і свобод, соціальної справедливості, централізованого керівництва та єдиноначальності, взаємодії з громадськістю» [4]. Сутність вказаних у даному нормативно-правовому акті принципів уже не раз піддавалася критичному науковому осмисленню з боку вітчизняних дослідників, наукові пошуки яких були пов'язані з досліджуваною проблематикою. Проте як для вітчизняної, так і для зарубіжної правової думки важливим є виокремлення і нових принципів на основі тих унікальних у світовому контексті викликів, яким героїчно протистоїть Україна, відстоюючи європейський і євроатлантичний вектор свого розвитку.

Доволі цікавою є точка зору Дж. Бунін, К. Чанга і К. Маунт, які зазначають, що основні принципи військового лідерства, пов'язані з успіхом у воєнний час, використовуються для успіху в бізнесі та секторі охорони здоров'я. Науковці виокремлюють три основні істини, що лягають в основу подальшого визначення принципів: 1) планування має вирішальне значення, але здатність до адаптації перемагає; 2) бережи свій народ, а твій народ подбає про все інше; 3) спілкування є ключем до успіху [5, с. 317].

Окремі науковці розглядають принципи у військовій сфері не лише як розрізнені фундаментальні положення, а як комплексні моделі прийняття конкретних рішень. Розгляд принципів як моделей є набагато складнішим, але такий підхід здатний враховувати конкретні практичні аспекти за умови належної методологічної бази, яка з-поміж іншого охоплює експертні оцінки, опитування та використання статистичних даних. Так, порівнюючи альтернативні варіанти дій, сучасні особи, які приймають рішення у військовій сфері, повинні враховувати як військову ефективність, так і етичні наслідки доступних альтернатив. Модель відносного етичного порушення порівнює альтернативні військові дії на основі ступеня, до якого вони порушують контекстуально релевантні етичні принципи. Дана модель базується на наборі конкретних етичних принципів, які філософи та вчені вважають актуальними для військових дій. Опитування показало, що люди, навіть експерти, сильно розходяться між собою щодо етичних міркувань сценаріїв [6, с. 195].

Водночас з огляду на найбільш проблемні аспекти функціонування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України нами була здійснена спроба розглянути окремі принципи діяльності останньої в умовах правового режиму воєнного стану.

Першою такою фундаментальною основою є принцип нульової толерантності до корупції. У сфері діяльності Збройних Сил України протидія корупції набуває особливого значення, адже будь-який командир має бути для свого особового складу зразком доброчесної поведінки, а не використовувати умови бойових дій для отримання різного роду преференцій для себе чи третіх осіб. Як зазначають Л. І. Калєніченко та Д. В. Слинько, «аналіз природи та сутності корупції свідчить, що це явище є об'єктивною реальністю розвитку суспільства та державності. І очевидно, що це негативне явище повністю викорінити у свідомості та реальному житті людей неможливо» [7, с. 39].

Даний принцип охоплює і використання допомоги громадськості. Така допомога в сфері діяльності сил безпеки та оборони України охоплює не лише проведення зборів та закупівлю необхідного для бійців спорядження, транспортних засобів тощо, але й участь громадськості у контролі та недопущенні різного роду корупційних практик. Так, О. С. Бондаренко наголошує, що «громадські організації є важливими суб'єктами протидії корупції в Україні. Їхній незалежний нагляд, адвокація, підтримка викривачів, аналіз політики та взаємодія з громадянами значною мірою сприяють просуванню прозорості, підзвітності та належного управління в країні» [8, с. 91].

Потребує широкого осмислення крізь призму діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України і принцип комплексності підготовки військовослужбовців на рівні діяльності «закладів фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти та наукових установ у системі Міністерства оборони України» [9]. Адже від того, наскільки прогресивною є система підготовки військовослужбовців, залежить своєчасність, професійність та етичність наказів сержантів та офіцерів. Так, розмірковуючи над впливом підготовки та підвищення кваліфікації працівників поліції на їх конкурентоспроможність, Є.Ю. Подорожній стверджує, що «поліцейський, який пройшов підготовку в закладах вищої освіти Міністерства внутрішніх справ зі специфічними умовами навчання, «на виході» має більшу морально-психологічну, фізичну і теоретико-практичну готовність до проходження служби в поліції, а також подальшого кар'єрного зростання. Адже він (поліцейський) володіє всім необхідним інструментарієм для зайняття будь-якої посади в органах та підрозділах Національної поліції України. Спосіб підготовки працівника поліції прямо впливає на його здатність конкурувати з іншими поліцейськими в процесі своєї службової кар'єри. Від рівня отриманої кваліфікації у процесі первинного навчання залежить можливість працівника поліції займати більш високооплачувані та ширші за обсягом повноважень посади в органах та підрозділах Національної поліції України» [10, с. 63]. Слід бути свідомими і того, що підготовка військовослужбовця охоплює також і формування високої морально-етичної культури, яка закладається у людини ще у сім'ї. Це підкреслює тісний взаємозв'язок між усіма складниками системи освіти в Україні, адже ще на рівні дошкільної освіти у людини можуть формуватися ті цінності, що визначатимуть її поведінку як майбутнього захисника (захисниці) держави.

У системі підготовки військовослужбовців важлива увага має приділятися формуванню високого рівня правосвідомості. На переконання С. Г. Певко, «важливим елементом правового суспільства є рівень правосвідомості громадян та осіб, які перебувають на території держави. Саме високий рівень правосвідомості забезпечує розвиток держави як правової. Члени суспільства, індивіди, особи, суб'єкти правовідносин забезпечують розвиток правосвідомості всього населення у державі та є його рушійною силою. Правосвідомість є невід'ємним елементом правового суспільства, тому що залежно від її рівня визначається ефективність державно-правової політики. Одним із основних наслідків, який виникає у разі неналежного рівня правосвідомості суспільства, є девіантна поведінка» [11, с. 130].

Важливим є і принцип справедливого оцінювання ефективності діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Як стверджує Є. В. Кобко, «щоб встановити, наскільки забезпечення національної безпеки є ефективним, його необхідно належним чином об'єктивно оцінити. Оцінювання ефективності забезпечення національної безпеки України є здійснюваною у встановленому порядку діяльністю уповноважених суб'єктів, яка спрямована на те, щоб встановити, наскільки заходи, які реалізуються державою у відповідному напрямі, а також пов'язані з ними фінансові, матеріально-технічні та людські витрати, відповідають поставленій меті» [12, с. 66].

Очевидно, що оцінювання діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України має враховувати особливі критерії та відрізнятися від аналогічного

оцінювання діяльності таких правоохоронних органів, як Національна поліція України. Адже військова служба є унікальною професійною діяльністю, в основі якої лежить військова дисципліна.

В ході оцінювання діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України варто враховувати те, що подібне оцінювання буде суттєво відрізнятися у мирний час, в умовах воєнного стану та під час повоєнного відновлення. Кожен із цих періодів має бути врахований на рівні розробки загальнодержавних концепцій, а також в ході закріплення у тексті базового Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України». Так, як зазначають Ю. В. Орлов і Л. В. Дундич, «перебування України вже тривалий час у стані гострого збройного конфлікту змішаної, багатовимірної, соціокультурної, суспільно-політичної етіології ставить на порядок денний питання про створення належних, науково обґрунтованих передумов підготовленості до входження нашої країни у фазу переходу, постконфліктного транзиту до мирного життя» [13, с. 124].

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що принципи діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану відображають найбільш загальні та фундаментальні за своєю сутністю та значенням основи діяльності даного правоохоронного формування.

Доведено на основі аналізу окремих зарубіжних джерел, що принципи у військовій сфері доречно розглядати не лише як розрізнені фундаментальні положення, а як комплексні моделі прийняття конкретних рішень. При цьому розгляд принципів як моделей є набагато складнішим, але такий підхід здатний враховувати конкретні практичні аспекти за умови належної методологічної бази.

В умовах воєнного стану ключовими у діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України постають такі принципи, як принцип нульової толерантності до корупції, важливість якого значно зростає в умовах привернення уваги всього світового співтовариства до прозорості та доброчесності використання виділених на потреби сил безпеки та оборони коштів, озброєння та техніки; принцип комплексності підготовки військовослужбовців, який з-поміж іншого охоплює виховання високої морально-етичної культури, тісний взаємозв'язок між усіма складниками системи освіти в Україні, формування високого рівня правосвідомості; принцип справедливого оцінювання ефективності діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, що ґрунтується на розумінні останньої як унікальної професійної діяльності, в основі якої лежить військова дисципліна.

Література

1. Мамка Г. Військова поліція як перший крок до реформування військової юстиції в Україні. Юридична Газета: сайт. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/viyskova-policiya-yak-pershiy-krok-do-reformuvannya-viyskovoyi-yusticiyi-v-ukrayini.html.

2. Наджафлі Е. До питання про систему принципів наукового пізнання дигіталізації державної влади. *Право і безпека*. 2021. No 4 (83). С. 191–196. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.20.

3. Пчелін В. Б., Кікінчук В. Ю. Сутність та особливості нормативно-правової регламентації структури Національної поліції України. *Право і безпека*. 2021. No 4 (83). С. 139–148. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.14.

4. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07 березня 2002 р. № 3099-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text.

5. Bunin J., Chung K., Mount C. Ten leadership principles from the military applied to critical care. *ATS Scholar*. 2021. № 2 (3). pp. 317-326.

6. Reed G., Petty M., Jones N., Morris A., Ballenger J., Delugach H. A principles-based model of ethical considerations in military decision making. *Journal of Defense Modeling and*

Simulation-Applications Methodology Technology. 2016. № 13 (2). pp. 195-211.

7. Калєніченко Л. І., Слинько Д. В. Поняття, ознаки та види корупції. *Права і безпека*. 2022. No 1 (84). С. 39–46. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2.

8. Бондаренко О. С. Роль і напрями діяльності громадськості в реалізації антикорупційних реформ. *Право і безпека*. 2023. No 4 (91).С. 82–94. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2023.4.07.

9. Про затвердження Інструкції про організацію та проведення військово-професійної орієнтації громадян України і прийому на навчання до закладів фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти та наукових установ у системі Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 16 липня 2024 р. № 479. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1285-24#Text

10. Подорожній Є.Ю. Вплив підготовки та підвищення кваліфікації працівників поліції на їх конкурентоспроможність. *Право і безпека*. 2022. No 1 (84). С. 56–65. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.06.

11. Певко С. Г. Квінтесенція правосвідомості як чинника девіантної поведінки. *Право і безпека*. 2021. No4 (83). С.128–138. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.13.

12. Кобко Є. В. До проблеми оптимізації критеріїв оцінювання ефективності забезпечення національної безпеки держави. *Право і безпека*. 2022. No 1 (84). С. 66–72. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.07.

13. Орлов Ю. В., Дундич Л. В. Кримінологічні засади перехідного правосуддя для України: зони криміногенних ризиків. *Право і безпека*. 2022. No 1 (84). С. 124–132. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.13.

PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF THE MILITARY LAW AND ORDER SERVICE IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

The article emphasizes that under martial law, the Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine has faced a number of problems, the successful resolution of which requires the formation of a reliable foundation of fundamental principles that should form the basis of effective interagency cooperation, scientific and information support, as well as active support from the international community.

It is noted that considering the principles of the activities of the Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine under martial law as complex decision-making models allows considering specific practical aspects subject to expert assessments, surveys and the use of statistical data.

It is emphasized that given the most problematic aspects of the functioning of the Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine, as well as the current features of the functioning of the system of law enforcement bodies of Ukraine, it is appropriate to single out such principles of the activities of the Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine under martial law, as the principle of zero tolerance for corruption; the principle of comprehensive training of military personnel; the principle of fair assessment of the effectiveness of the activities of the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine.

Key words: Military law enforcement service, Armed Forces of Ukraine, principles of activity, martial law, corruption, training, evaluation.

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У КІБЕРПРАВОПОРУШЕННЯХ

ШАК Роман - Національний університет «Львівська політехніка», асистент кафедри міжнародного та кримінального права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти, доктор філософії, асистент
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2966-3177
ГУЗЕЛА Назарій - магістр права, здобувач третього освітньо-наукового рівня вищої освіти
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6476-6329
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.24

Застосування штучного інтелекту (ШІ) у кіберправопорушеннях є одним із ключових викликів сучасної кібербезпеки. Швидкий розвиток технологій ШІ, таких як великі мовні моделі та генеративні програми, значно розширює можливості їх використання, як для створення інноваційних рішень, так і для зловмисних цілей. Відкритий доступ до потужних інструментів ШІ надає кіберзлочинцям змогу вдосконалювати атаки шляхом автоматизації створення шкідливого коду, персоналізації фішингових повідомлень та обходу традиційних заходів безпеки.

В статті аргументується, що такі технології, як deepfake, адаптивний фішинг і суперницьке машинне навчання, відкривають нові горизонти для кіберзлочинів. Deepfake використовується для шахрайства, дезінформації та маніпуляцій, що може призвести до значних фінансових втрат і репутаційних ризиків для організацій. Адаптивний фішинг застосовує алгоритми ШІ для створення реалістичних, персоналізованих атак, що ускладнює їх виявлення і підвищує ефективність. Суперницьке машинне навчання дозволяє зловмисникам маніпулювати моделями ШІ, використовуючи атаки типу «отруєння» даних, ухилення та вилучення моделі.

Проведений аналіз судових рішень в Україні свідчить про те, що національне законодавство поки що не передбачає спеціальних складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням ШІ. На сьогодні ШІ розглядається як об'єкт кримінальних правопорушень або як інструмент їх вчинення. Такий стан справ вимагає вдосконалення нормативно-правової бази, щоб адекватно реагувати на нові виклики, зокрема шляхом створення спеціальних законодавчих норм, спрямованих на регулювання використання ШІ у контексті кіберзлочинності.

У висновках акцентується на необхідності комплексного підходу до регулювання, захисту та запобігання загрозам, що виникають через стрімкий розвиток цих технологій. Це вимагає не лише національних заходів, але й міжнародної співпраці для забезпечення безпеки в глобальному кіберпросторі.

Ключові слова: штучний інтелект, ШІ, кіберправопорушення, кібератака, кіберзагроза, кіберзлочинці

Постановка проблеми

В останні роки штучний інтелект (далі – ШІ) став важливим елементом технологічного прогресу, привертаючи увагу своїми вражаючими досягненнями в області обробки мови та створення контенту. Великі мовні моделі, такі як ChatGPT від OpenAI, Bing Chat від Microsoft та Bard AI від Google, а також генеративні програми, як Midjourney і Dall-E, продемонстрували здатність вирішувати складні завдання та створювати деталізовані зображення на основі текстових підказок. Ця доступність та масштабність ШІ відкривають нові можливості для різних користувачів, включаю-

чи зловмисників, які можуть використовувати ці технології для кіберпротиправних дій. Проблема полягає в тому, що зі зростанням потенціалу ШІ, зростає й потенціал його використання в негативних цілях, включаючи кіберзлочинність. Відкритий доступ до передових інструментів ШІ дає злочинцям можливість використовувати їх для створення фішингових атак, шахрайства з особистими даними, розробки шкідливого програмного забезпечення та інших видів кіберзагроз.

Тому важливо розглядати, як саме кіберзлочинці адаптують ШІ для своїх потреб, які нові форми кіберпротиправних дій можуть з'явитися завдяки штучному інтелекту та які заходи можуть бути прийняті для захисту від них. Дослідження цих аспектів є критично важливим для розуміння майбутнього кібербезпеки в контексті швидкого розвитку технологій ШІ.

Аналіз дослідження проблеми

Питання застосування штучного інтелекту у кіберправопорушеннях поки що майже не розглядається в національній науковій доктрині України. Відсутність системних досліджень у цій галузі змусила автора звернутися до зарубіжного досвіду, зокрема, робіт Panesar S., Cagle Y., Chander D., Morey J., Fernandez-Miranda J., Kliot M., Zhang Q., Yu H., Barbiero M., Wang B., Guo M. H., Xu T. X., Liu J. J., Liu Z. N., Jiang P. T., Mu T. J.та інших. Були також враховані аналітичні статті провідних компаній, зокрема NCSC, Deloitte і McAfee, а також матеріали Wezom, Hyas про кібератаки з використанням ШІ.

Метою статті є аналіз та оцінка способів використання штучного інтелекту в кіберзлочинності, ідентифікація потенційних загроз, які ШІ може становити для кібербезпеки, та розробка стратегій захисту проти такого використання. Дослідження зосередиться на вивченні різноманітних методів, якими злочинці адаптують ШІ для розробки фішингових атак, шахрайства з особистими даними та інших кіберпротиправних дій.

Виклад основного матеріалу

Перед тим як глибше заглибитися у тему, давайте спочатку з'ясуємо базові поняття. Що ж таке штучний інтелект? Серед фахівців у технічних галузях термін «штучний інтелект» часто використовується як сленг. Що вчора здавалось лише фантастикою, сьогодні втілюється в життя завдяки передовим інформаційним технологіям, які базуються на величезній обчислювальній потужності і використанні масивних накопичених даних та мережевих технологій.

Штучний інтелект можна визначити як метафоричний термін, який описує системи, створені людиною для відтворення деяких функцій людського мислення; це здатність інтелектуальних систем виконувати творчі функції, які традиційно вважались прерогативою людей. Тварини оперують елементарним мисленням, мають пам'ять і здатні до початкових форм аналізу, синтезу, інших розумових операцій, але не понять, в той час як людська свідомість заснована на абстрактному понятійному мисленні. На відміну від тварин, штучний інтелект, що базується на «думаючих» машинах, оперує не образами, а символами.

Засновник кібернетики Норберт Вінер, коментуючи можливість створення штучного інтелекту, зазначав: «Основна перевага людини полягає у її здатності займатися осмисленою роботою з ідеями, які ще не повністю зрозумілі... Проблема використання машин у майбутньому охоплює використання систем, що складаються з механічних і людських елементів» [1, с. 7-8].

Сьогодні термін «штучний інтелект» вживається у досить абстрактному значенні, що включає різноманітні аспекти, такі як: можливість системи самостійно обирати оптимальний спосіб вирішення завдань з попередньо заданих варіантів [2]; здатність систем порівнювати кваліфікації осіб та наявні робочі місця [3]; можливість автоматизованих систем або програм виконувати діяльність людини, роблячи вибір на основі зовнішніх факторів і загальнолюдського досвіду [4]; вміння розв'язувати складні проблеми; здібності до навчання, узагальнення та аналогій; можливість взаємодії з навколишнім світом через спілкування,

сприйняття та осмислення отриманої інформації [2]. Проте, у науковій літературі існує також більш конкретні визначення штучного інтелекту як окремої наукової галузі, де ШІ представлений як робот або програма, що може виконувати будь-яку діяльність замість людини [5], як розділ інформатики, що займається формалізацією задач аналогічних до людських [6], а також як наука і технологія, здатні відтворювати та застосовувати процеси мислення людського мозку для створення і обробки різних програм і інтелектуальних машин, що можуть замінити та спростити роботу людей [7].

До нині найвідоміших систем штучного інтелекту включають наступні:

1. Штучні нейронні мережі (Artificial Neural Networks): ці системи моделюють функціонування людського мозку і застосовуються для виявлення зразків та аналізу даних у різних областях, включаючи фінанси, медицину та маркетинг [8].

2. Обробка природної мови (Natural Language Processing, NLP): ця гілка штучного інтелекту фокусується на взаємодії між комп'ютерами та людьми через природну мову. NLP активно використовується в голосових асистентах, аналізі емоцій та чатботах, зокрема, таких як ChatGPT [9].

3. Комп'ютерний зір (Computer Vision): ця технологія дозволяє комп'ютерам інтерпретувати та розуміти візуальну інформацію, таку як зображення та відео. Широко використовується у різноманітних додатках, таких як безпілотні автомобілі, системи розпізнавання облич та ідентифікації об'єктів [10].

4. Робототехніка (Robotics): займається розробкою, будівництвом та застосуванням роботів для вирішення різноманітних завдань. Роботи, що базуються на ШІ, активно впроваджуються в таких областях, як промисловість, медицина та сервісний сектор [11].

5. Експертні системи (Expert Systems): ці системи, побудовані на основі штучного інтелекту, наслідують людське міркування і використовуються для прийняття рішень у складних сценаріях, де потрібні спеціалізовані знання. Такі системи є важливими у сферах медицини, права та інженерії [12].

Ці приклади демонструють широкий спектр застосувань штучного інтелекту, які зробили значний вплив на різні галузі по всьому світу, підкреслюючи різноманітність і унікальність кожного типу ШІ. І як і з будь-яким інструментом загального призначення, існує ризик його використання у недобросовісних цілях кіберзлочинцями.

Згідно з останнім звітом Національного центру кібербезпеки Великої Британії (NCSC), очікується, що технології штучного інтелекту суттєво посилять загрозу кібератак і їхню частоту протягом наступних двох років. Центр вважає, що ШІ надає широкі можливості навіть для злочинців без глибоких технічних знань, роблячи хакерство дуже доступним [13].

Такі побоювання підтверджує і бізнес-спільнота. Опитування, проведене SecurityMagazine у 2023 році, показало, що 75% фахівців у галузі безпеки відмічають зростання кількості кібератак протягом останнього року, при цьому 85% вважають, що це зростання пов'язане з використанням зловмисниками генеративного ШІ. Згідно з опитуванням Gigamon, 82% керівників служб безпеки та IT-департаментів вважають, що глобальна загроза атак з вимаганням викупу (ransomware) продовжить зростати через все більше використання ШІ в кібератаках. Штучний інтелект може бути використаний для вчинення найрізноманітніших злочинів, включаючи автоматизовані DDoS-атаки, складні фішингові схеми та соціальну інженерію [14].

До прикладу, у 2021 році група дослідників з McAfee виявила кампанію кібершпигунів під назвою Operation Diànxùn. Ця кампанія включала використання ШІ для розробки фішингових електронних листів, що імітували повідомлення від рекрутерів або галузевих аналітиків, спрямовані на телекомунікаційні компанії по всьому світу. Листи виглядали переконливо, але містили зловмисні вкладення та посилання [15]. У 2023 році хакери використали штучний інтелект для обходу системи біометричної ідентифікації на криптобіржі Bitfinex. Вони створили deepfake-зображення та імітації

голосу користувачів, що дозволило їм незаконно отримати доступ до цифрових активів на суму $150 млн [16]. У лютому 2024 року фінансовий аналітик міжнародної компанії Arup став жертвою шахраїв, які переконали його переказати їм понад $25 млн. Для переконання менеджера у легітимності транзакції зловмисники використали технологію Deepfake для створення відеодзвінка від фінансового директора та інших співробітників компанії [17].

Зловмисники використовують інструменти штучного інтелекту для створення надзвичайно переконливих і реалістичних фішингових листів. Вони застосовують алгоритми ШІ для обробки великої кількості інформації з соціальних мереж, корпоративних сайтів та інших відкритих джерел, імітуючи легітимні стилі комунікації або навіть точно копіюючи стиль спілкування конкретних осіб у компаніях.

Крім того, адаптивний фішинг використовує методи соціальної інженерії, щоб отримати важливу інформацію про жертви. На відміну від стандартних фішингових атак, що використовують універсальні шаблони, атаки з використанням генеративного штучного інтелекту (GenAI) створюють контекстно-специфічні повідомлення, націлені на окремих осіб. Така висока персоналізація робить складнішим для одержувачів відрізнити легітимні повідомлення від фальшивих, збільшуючи шанси злочинців на успіх.

Генеративний ШІ також дозволяє кіберзлочинцям обходити стандартні заходи безпеки, розроблені для ідентифікації ознак традиційного фішингу, створюючи додаткові виклики для безпекових команд у виявленні та запобіганні таких атак.

До недавна вважалося, що біометрична верифікація та авторизація через відеозв'язок є вкрай надійними методами захисту від кіберзагроз. Проте, з появою та вдосконаленням технологій машинного навчання та глибокого навчання ситуація змінилася. Штучний інтелект тепер може створювати реалістичний медіаконтент, включаючи зображення, відео та аудіо. Технологія Deepfake дозволяє створювати відео, що точно імітують зовнішність, мімічку, голос та манеру спілкування конкретної особи.

На сьогодні інциденти, пов'язані з використанням Deepfake, стали одними з найбільш резонансних прикладів кіберзлочинності, де застосовується штучний інтелект. Ця технологія активно використовується для скоєння фінансових шахрайств, поширення дезінформації та маніпуляцій, які можуть завдати серйозної шкоди будь-якій організації. Експерти вважають, що виробництво одного Deepfake може коштувати всього півтора долара, проте прогнозується, що вже у 2025 році глобальні збитки від таких шахрайств можуть сягнути трильйона доларів [14].

Практика показує, що шахраї докладають значні зусилля і час для підготовки подібних атак, часто використовуючи методи соціальної інженерії. Підроблені відеодзвінки можуть бути спрямовані не тільки на рядових працівників, але й на високопоставлених керівників, що мають доступ до конфіденційної інформації та великих активів. Так, кіберзлочинці за допомогою цієї технології вже створюють порнографії з використанням зображень знаменитостей без їхньої згоди та розповсюджують політичну дезінформацію. Також було зафіксовано випадок, коли за допомогою обману шляхом Deepfake зловмисники спонукали британську енергетичну компанію переказати 220 000 євро на рахунок у Угорщині у 2019 році [18].

Кіберзлочинці вже освоїли використання генеративних штучних інтелектів для створення шкідливого коду автоматично, швидко та економічно. Незважаючи на зусилля технологічних гігантів обмежити використання своїх мовних моделей для розробки Malware, хакери продовжують знаходити нові шляхи для обходу цих обмежень. Існують спеціалізовані платформи, як-от HackedGPT та WormGPT, які допомагають злочинцям у створенні шкідливого програмного забезпечення. Це зробило кібератаки більш складними, інтенсивними та непередбачуваними.

У майбутньому, автоматизовані кіберзагрози на базі ШІ можуть стати значно серйознішими. Наприклад, команда кібербез-

пеки Hyas розробила «лабораторний» вірус під назвою BlackMamba, який використовує ChatGPT для динамічної зміни свого коду. Вірус, який функціонує як хробак-кейлогер, успішно адаптується до різних умов і уникає виявлення антивірусним програмним забезпеченням [19].

Штучний інтелект надає хакерам значні переваги для обходу традиційних заходів кіберзахисту і реалізації складних кібератак. Зловмисники використовують алгоритми машинного навчання для аналізу великих масивів коду і системних даних, виявляючи потенційні вразливості. Це дозволяє їм швидко генерувати нові експлойти та атакувати системи, використовуючи навіть короткотривалі та здавалося би незначні вразливості. Крім того, хакери розширюють свої можливості для зламу паролів, використовуючи як методи брутфорсу, так і більш складні стратегії, які базуються на аналізі статистичних даних та особистої інформації користувачів.

Простий приклад кіберзлочинності – продаж доступу до інструментів ШІ. Логіни до ChatGPT стають все ціннішими і тепер їх також можна знайти на чорному ринку, подібно до паролів інших онлайн-сервісів. Кіберзлочинці часто застосовують спеціалізоване програмне забезпечення для крадіжки даних, яке дозволяє вони викрасти логіни і конфіденційну інформацію з вразливих пристроїв. Такі програми особливо ефективні, коли вони запущені на застарілих операційних системах або на пристроях, де відключено автоматичний захист. Багато користувачів реєструють доступ до OpenAI, використовуючи службові електронні адреси, і такі облікові дані часто продаються на темній мережі за вищою ціною порівняно з персональними електронними адресами через їх вищий рівень конфіденційності.

Хоча ChatGPT було розроблено з метою запобігання його використанню у нелегальних діяльностях, існують інші штучні інтелекти, що не мають таких жорстких обмежень. Приміром, WormGPT – це інструмент, створений для допомоги фахівцям у кібербезпеці в аналізі вразливостей та зловмисного програмного забезпечення, створеного за допомогою штучного інтелекту, щоб покращити захист від кібератак. Водночас, попри попередження на сайті розробників про те, що інструмент не слід використовувати в злочинних цілях, служба розвідки загроз BlueVoyant виявила, що існує модифікація WormGPT, призначена для маліциозного використання, яка доступна через підписку на темній мережі. Ця версія здатна генерувати код різними мовами програмування та викрадати файли cookie та інші важливі дані з пристроїв нічого не підозрюючих користувачів. Крім того, WormGPT може використовуватися для підтримки фішингових кампаній, дозволяючи зловмисникам створювати високоякісні повідомлення, що ускладнює виявлення шахрайських електронних листів. Також інструмент може використовуватися для виявлення легітимних служб, які подальше використовуються в незаконних цілях, наприклад, SMS-служби для масових фішингових атак [20].

Сучасні бізнеси та організації активно інтегрують штучний інтелект у свої повсякденні процеси для підвищення продуктивності. Відповідно, злочинці знаходять нові можливості для зловживань, все частіше втручаючись у роботу алгоритмів з метою порушення нормального функціонування систем або незаконного доступу до їх ресурсів. Цей метод отримав назву «суперницьке машинне навчання» (adversarial machine learning). Суть цього методу полягає в обмані моделей штучного інтелекту за допомогою спеціально підібраних даних або інших маніпуляційних інструментів.

Методи суперницьких атак включають такі підходи як атаки ухилення (evasion), «отруєння» (poisoning) та вилучення моделі, кожен з яких має унікальні характеристики і виклики.

1. Атака «отруєння» відбувається під час навчання або донавчання моделі штучного інтелекту. Зловмисники вносять до навчального датасету замасковані «отруєні» дані, що веде до некоректної поведінки моделі в майбутньому. Це може призвести до неправильних висновків або рішень з боку ШІ.

2. Атака «ухилення» є однією з найчастіших форм суперницького втручання і

відбувається на етапі застосування моделі. Зламники маніпулюють вхідними даними, які подаються до моделі, щоб обійти систему захисту і спровокувати неправильну поведінку. Наприклад, системи біометричної верифікації можуть бути обдурені за допомогою фальсифікованих біометричних даних, які імітують справжні дані користувача.

3. Атака вилучення моделі стосується використання доступу до моделі ШІ для вивчення її внутрішньої структури і навчальних даних. Зловмисники можуть використовувати цю інформацію для реконструкції моделі, виявлення її слабкостей або створення точних копій. Таким чином, зловмисники не тільки крадуть інтелектуальну власність, але й можуть знайти способи для її експлуатації у шкідливих цілях [21].

В сучасному світі кіберзагроз, звичайні антивіруси і брандмауери швидко втрачають свою релевантність. Захисні системи часто не в змозі ідентифікувати шкідливий код на базі ШІ через його здатність динамічно змінюватись. Наприклад, шкідливий «хробак», розроблений на базі ШІ, може адаптувати свою поведінку в реальному часі, здатний залишатися непоміченим у системах протягом тривалого часу. Короткотривале проникнення такого шкідливого програмного забезпечення в корпоративну мережу може призвести до значних витоків даних з незворотними наслідками.

В останні роки завдяки автоматизації та скриптингу атаки типу відмова у обслуговуванні (DDoS) стали значно простішими у виконанні. Бар'єр для входу знизився до такої міри, що навіть неспеціалісти можуть легко здійснювати DDoS-атаки, здатні спричинити великі збитки цільовим системам.

Проте застосування інструментів штучного інтелекту піднімає можливості автоматизації до нового рівня. Завдяки аналізу великих даних та телеметрії безпеки, зловмисники можуть в реальному часі тонко налаштовувати свої атаки, ефективно розподіляючи ресурси для максимального руйнівного впливу. Штучний інтелект також поліпшує можливості маскування DDoS-атак, роблячи їх важкими для виявлення з боку захисних систем [22].

Автоматизовані DDoS-атаки з використанням ШІ відрізняються простотою масштабування та високою ефективністю маскування. Ці особливості роблять їх особливо небезпечними, оскільки навіть прості атаки можуть спричинити значне навантаження на мережеві структури і фахівців у сфері кібербезпеки.

Аналіз судових рішень в Єдиному державному реєстрі судових рішень України дає змогу констатувати, що нині є невелика кількість рішень, де згадується штучний інтелект, зокрема:

1) вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 20 липня 2021 року у справі № 308/7867/21 – рівень суспільної небезпеки особи, яка вчинила кримінальний злочин, визначено автоматизованою системою зі штучним інтелектом «Кассандра» [23];

2) рішення Окружного адміністративного суду міста Києва у справі № 640/20662/18 від 1 липня 2020 року – про помилку податкової служби у розрахунку боргу платника податків, яка сталася за допомогою комп'ютерної програми з частковою участю штучного інтелекту [24];

3) рішення Ленінського районного суду міста Харкова від 25 серпня 2021 року у справі № 642/6961/19 – використання ЗМІ новинного агрегатора для висвітлення інформаційної картини дня [25];

4) рішення Господарського суду Харківської області від 28 травня 2020 року у справі № 922/4148/19 – інноваційна компанія зі штучним інтелектом «Roofstreet», продукт якої розробила команда Code&Care [26];

5) ухвала слідчого судді Печерського районного суду міста Києва від 21 квітня 2021 року у справі № 757/21307/21-k – досудове розслідування встановило, що громадянин Народної Республіки Китай Person_1, директор компанії Golden Eg Technology, починаючи з 2018 року проявляв значний інтерес до проектів, зокрема тих, що мають обмежений доступ, у галузях нанотехнологій, штучного інтелекту, медичної інженерії, теплотехніки [27];

У цих судових рішеннях штучний інтелект виступає як:

- предмет кримінального правопорушення (справа № 757/21307/21-k щодо інформації з обмеженим доступом до певних технологій);

- інноваційний продукт (справи № 922/4148/19 і № 757/37395/21-k);

- агрегатор новин та аналітичного контенту (справа № 642/6961/19);

- комп'ютерна програма на службі держави – податкова служба (справа № 640/20662/18)

Проте, нажаль національне законодавство України не містить нових складів кримінальних правопорушень, які б явно згадували ШІ. Так звані «комп'ютерні кримінальні правопорушення» (у вузькому розумінні) передбачені у Розділі XVI Кримінального кодексу України (статті 361–363-1) [28].

Основні статистичні показники цієї групи кримінальних правопорушень за останні 5 років наступні:

- кількість зареєстрованих кримінальних проваджень (зареєстровані злочини) зросла з 865 (2016 рік) до 2498 (2020 рік);

- кількість засуджених зросла з 24 (2016 рік) до 56 (2020 рік).

Переважна більшість осіб була засуджена за незаконне втручання в комп'ютерне обладнання (стаття 361 Кримінального кодексу України) та незаконні дії осіб, які мають право на доступ до інформації (стаття 362 Кримінального кодексу України).

Починаючи з 2018 року, зростає кількість осіб, засуджених за продаж або розповсюдження шкідливого програмного забезпечення або обладнання (стаття 361-1 Кримінального кодексу України) та інформації з обмеженим доступом (стаття 361-2 Кримінального кодексу України) [29, с. 15-16].

Національне законодавство України не містить нових складів кримінальних правопорушень, які б явно згадували ШІ. На сьогодні немає нормативної бази для визнання ШІ суб'єктом кримінального правопорушення. Згідно з ч. 1 ст. 18 Кримінального кодексу України, суб'єктом кримінального правопорушення є лише особа, яка є осудною та вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може настати кримінальна відповідальність. Згідно з національною правовою доктриною, система ШІ може розглядатися як об'єкт кримінального правопорушення, коли вона є частиною захищених суспільних відносин, будь-яка система ШІ відноситься до методів або засобів вчинення кіберправопорушення.

Проте вже очевидним є той факт, що штучний інтелект є технологією майбутнього яка тісно буде вплетена у всі аспекти нашого життя і залишатиметься на цій стадії невизначено довго. М.В. Карчевський вважажає, що є можливість, що технології штучного інтелекту отримають статус суб'єкта (особи) права і тоді з'являться нові сфери правосуддя. Окрім традиційного правосуддя, можна буде говорити про виникнення двох нових видів, умовно назвемо їх «змішане правосуддя» та «правосуддя штучного інтелекту» [30, с. 121-124]. Змішане правосуддя включатиме форми вирішення правових спорів між особами, юридичними особами, суспільством та бізнесом. Правосуддя штучного інтелекту включатиме форми вирішення правових спорів між роботами (або одиницями штучного інтелекту). Крім того, функціонування цієї системи правосуддя протидіятиме роботі, що загрожує соціальному розвитку та стабільності. Швидше за все, система правосуддя для людей не буде скопійована для штучного інтелекту. Принципово інші фізичні характеристики та потреби вимагають відмовитися від цього підходу. Водночас створення цієї системи буде необхідною умовою для надання людству можливості контролювати розвиток соціальних процесів. Найімовірніше, правосуддя штучного інтелекту буде створено на основі роботів. Фізичні та інтелектуальні дані людини, очевидно, будуть недостатніми для ефективного функціонування цієї системи правосуддя. Створення такої системи вимагатиме узагальнення в ясні алгоритми досвіду, набутого під час існування традиційного правосуддя. Таке узагальнення може стати одним із основних напрямків майбутньої правової науки. Ймовірно, зміни в судовій системі відбуватимуться за іншим сценарієм.

Водночас сьогодні має сенс розглядати питання відповідності чинного криміналь-

ного законодавства рівню технологій штучного інтелекту. З урахуванням вище досліджених проблем та зроблених уточнень, змушені констатувати, що в сучасних умовах чинний Кримінальний кодекс України не може забезпечити адекватну реакцію на наслідки використання систем штучного інтелекту у кіберправопорушеннях.

Висновки

Застосування штучного інтелекту у кіберправопорушеннях набуває актуальності з кожним роком, оскільки зростаючі можливості технологій ШІ створюють нові виклики для кібербезпеки. Повсюдне використання штучного інтелекту в обробці мови, створенні контенту та інших ділянках техніки відкриває широкі можливості для злочинних дій, зокрема для створення фішингових атак, крадіжки даних, розповсюдження шкідливих програм та інших загроз. Кіберзлочинці все частіше використовують ШІ для розробки засобів кібератак, що можуть автоматизувати створення шкідливого програмного забезпечення, адаптацію фішингових схем під конкретних користувачів або навіть для втручання в роботу ШІ інших систем з метою викривлення їх функціональності. Важливість дослідження зловмисного використання ШІ є визначальною для розробки ефективних засобів протидії таким загрозам.

Адаптивні фішингові атаки, які використовують елементи соціальної інженерії та високу персоналізацію, значно ускладнюють ідентифікацію та блокування таких загроз. ШІ дозволяє кіберзлочинцям обходити стандартні заходи кібербезпеки, розроблені для виявлення ознак традиційного фішингу. Окрім того, розвиток технологій deepfake і штучного створення медіаконтенту відкриває нові можливості для зловмисників здійснювати шахрайства, маніпуляції та дезінформацію на небаченому досі рівні. Наприклад, інциденти, пов'язані з використанням deepfake для імітації обличчя та голосу ключових осіб в компаніях, підкреслюють потенційні ризики для всіх рівнів корпоративної діяльності, від фінансових операцій до управлінських рішень. Такі атаки можуть призвести до величезних фінансових втрат та руйнування ділової репутації, підриваючи довіру до цифрових комунікаційних каналів.

З огляду на вищезазначене, існує очевидна потреба у вдосконаленні законодавчих та нормативних баз для кращого регулювання та контролю над штучним інтелектом у контексті його використання у кіберзлочинності. Необхідно розробляти та впроваджувати нові нормативно-правові акти, які б змогли ефективно реагувати на швидкі зміни в технологіях та кіберзагрозах. Також критично важливим є зміцнення міжнародного співробітництва та обміну інформацією для створення більш безпечного кіберпростору, здатного протистояти зловмисному використанню передових технологій.

Література

1. Архіпова С. А. (2019) До питання визначення сутності штучного інтелекту. Ідеї академіка В.М. Глушкова і сучасні проблеми штучного інтелекту: *матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Глушковські читання»*, м. Київ, 2019. С. 7–9.

2. Єфремов М. Штучний інтелект, історія та перспективи розвитку. URL: http://vtn.ztu.edu.ua/article/view/81625/79214 (дата звернення: 06.12.2024)

3. Четверта промислова революція заради Землі Використання можливостей штучного інтелекту на користь Землі. 2018 р. URL: https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/ai-for-the-earth-jan–2018.Pdf (дата звернення: 06.12.2024)

4.Штучний інтелект як технологія створення автоматизованих інтелектуальних систем. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/5044/1/20160428–29_TEZY_V3_P349.Pdf (дата звернення: 06.12.2024)

5. Поняття штучного інтелекту. URL: http://megalib.com.ua/content/1956_71_Ponyattya_shtychnogo_intelekty.Html (дата звернення: 06.12.2024)

6. Штучний інтелект. Підходи і напрямки до розуміння штучного інтелекту. URL: http://surl.li/odeeg (дата звернення: 06.12.2024)

7. Переваги та недоліки застосування штучного інтелекту у сферах управління.

URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/25207/2/MSNK_2018v2_Pelcher_M-Advantages_and_lack_of_application_72–73.Pdf (дата звернення: 06.12.2024)

8. Zhang Q., Yu H., Barbiero M., Wang B., Gu, M. (2019) Artificial neural networks enabled by nanophotonics. Light: Science & Applications, T. 8 (1) URL: https://www.nature.com/articles/s41377-019-0151-0 (дата звернення: 06.12.2024)

9. Phillips T., Saleh A., Glazewski K. D., Hmelo-Silver C. E., Mott B., Lester, J. C. (2022) Exploring the use of GPT – 3 as a tool for evaluating text-based collaborative discourse. Companion Proceedings of the 12th, URL: https://tanner49.github.io/files/LAK22_Phillips_et_al_camera_reading.pdf (дата звернення: 06.12.2024)

10. Guo M. H., Xu T. X., Liu J. J., Liu Z. N., Jiang P. T., Mu T. J. (2022) Attention mechanisms in computer vision: A survey. *Computational Visual Media*, №8 (3). P. 331–368.

11. Panesar S., Cagle Y., Chander D., Morey J., Fernandez-Miranda J., Kliot M. Artificial intelligence and the future of surgical robotics. *Annals of surgery*, 2019, T. 270 (2). C. 223–226.

12. Mesbah N., Tauchert C., Olt C. M. & Buxmann P. (2019) Promoting trust in AI-based expert systems. Twenty-fifth AmericasConference on Information Systems, Cancun, URL: https://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1144&context=amcis2019 (дата звернення: 06.12.2024)

13. The near-term impact of AI on the cyber threat. NCSC. URL: https://www.ncsc.gov.uk/report/impact-of-ai-on-cyber-threat (дата звернення: 07.12.2024)

14. Атаки на основі штучного інтелекту: нові виклики для кібербезпеки. *Wezom*. 13.09.2024. URL: https://wezom.com.ua/ua/blog/ataki-na-osnovi-shtuchnogo-intelektu-novi-vikliki-dlya-kiberbezpeki (дата звернення: 07.12.2024)

15. Thomas Roccia. (2021) Operation Diànxùn: Cyberespionage Campaign Targeting Telecommunication Companies. *McAfee*. URL: https://www.mcafee.com/blogs/other-blogs/mcafee-labs/operation-dianxun-cyberespionage-campaign-targeting-telecommunication-companies/ (дата звернення: 07.12.2024)

16. AI in cybersecurity: A double-edged sword. ME PoV Fall 2023 issue. URL: https://www.deloitte.com/middle-east/en/our-thinking/mepov-magazine/securing-the-future/ai-in-cybersecurity.html (дата звернення: 07.12.2024)

17. British engineering giant Arup revealed as $25 million deepfake scam victim. BBC Business May 17, 2024. URL: https://edition.cnn.com/2024/05/16/tech/arup-deepfake-scam-loss-hong-kong-intl-hnk/index.html (дата звернення: 07.12.2024)

18. Fraudsters Used AI to Mimic CEO's Voice in Unusual Cybercrime Case. *WSJ PRO*. Aug. 30, 2019. URL: https://www.wsj.com/articles/fraudsters-use-ai-to-mimic-ceos-voice-in-unusual-cybercrime-case-11567157402 (дата звернення: 07.12.2024)

19. BlackMamba: Using AI to Generate Polymorphic Malware. *Hyas*. Jul 31, 2023 URL: https://www.hyas.com/blog/blackmamba-using-ai-to-generate-polymorphic-malware (дата звернення: 08.12.2024)

20. Cybercriminals are creating a darker side to AI. *Cyber magazine*. October 24, 2023. URL: https://cybermagazine.com/articles/cybercriminals-are-creating-a-darker-side-to-ai (дата звернення: 08.12.2024)

21. Apostol Vassilev, Alina Oprea, Alie Fordyce, Hyrum Anderson (2023) Adversarial Machine Learning A Taxonomy and Terminology of Attacks and Mitigations. NIST Trustworthy and Responsible AI NIST AI 100-2e2023. URL: https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/ai/NIST.AI.100-2e2023.pdf (дата звернення: 08.12.2024)

22. Ethical Hacking Labs. DoS-атаки. 13 квітня 2023. URL: https://hackyourmom.com/servisy/%E2%84%967-ethical-hacking-labs-dos-ataky/ (дата звернення: 08.12.2024)

23. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 20 липня 2021 року у справі № 308/7867/21. URL: https://opendatabot.ua/court/98435140-066d0afefdfa8605031c54aa8dd9283c (дата звернення: 09.12.2024)

24. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 1 липня 2020 року у справі № 640/20662/18. URL: https://

opendatabot.ua/court/90148170-b0c03f9e56e0ceb31358b53b42d16ae0 (дата звернення: 09.12.2024)

25. Рішення Ленінського районного суду міста Харкова від 25 серпня 2021 року у справі № 642/6961/19. URL: https://opendatabot.ua/court/99153278-0f182f6c4b7502b973f288750f4cdd89 (дата звернення: 09.12.2024)

26. Рішення Господарського суду Харківської області від 28 травня 2020 року у справі № 922/4148/19. URL: https://opendatabot.ua/court/89652008-b505c704292d71f940194d7a249bc55a (дата звернення: 09.12.2024)

27. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду міста Києва від 21 квітня 2021 року у справі № 757/21307/21-k. URL: https://opendatabot.ua/court/96585631-7d8c1e03c1c880285a35f280bc9f4da9 (дата звернення: 09.12.2024)

28. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст.131

29. Карчевський М.В., Радутний О.Е. (2023) Штучний інтелект в традиційних категоріях кримінального права України. *Вісник Асоціації кримінального права України*, № 1(19). С. 1-25.

30. Карчевський М. В. (2019) Перспективи правового регулювання в контексті гіпотези розвитку технологій трансгуманізму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Вип. 1. С. 115-127.

SUMMARY

The use of artificial intelligence (AI) in cybercrime is one of the key challenges of modern cyber security. The rapid development of AI technologies, such as large language models and generative programs, significantly expands the possibilities of their use, both for creating innovative solutions and for malicious purposes. Open access to powerful AI tools enables cybercriminals to improve their attacks by automating the creation of malicious code, personalizing phishing messages, and bypassing traditional security measures.

The article argues that such technologies as deepfake, adaptive phishing and adversarial machine learning open new horizons for cybercrimes. Deepfake is used for fraud, misinformation and manipulation, which can lead to significant financial losses and reputational risks for organizations. Adaptive phishing uses AI algorithms to create realistic, personalized attacks that make them harder to detect and more effective. Adversary machine learning allows attackers to manipulate AI models using data poisoning, evasion, and model extraction attacks.

The analysis of court decisions in Ukraine shows that the national legislation does not yet provide for special criminal offenses related to the use of AI. Today, AI is considered as an object of criminal offenses or as a tool for their commission. This situation requires the improvement of the legal framework in order to adequately respond to new challenges, in particular by creating special legislative norms aimed at regulating the use of AI in the context of cybercrime.

The conclusions emphasize the need for an integrated approach to regulation, protection and prevention of threats arising from the rapid development of these technologies. This requires not only national measures, but also international cooperation to ensure security in global cyberspace.

Key words: artificial intelligence, AI, cyber-crime, cyber-attack, cyber threat, cyber criminals

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

ШВЕЦОВ Владислав - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: https://orcid.org/0009-0000-1712-4964

УДК 349.2

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.25

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, узагальнено теоретичні підходи щодо розуміння поняття «принцип» та «принципи трудового права». Запропоновано авторське визначення принципів правового регулювання охорони та захисту трудових прав працівників Національної поліції України в умовах дії правового режиму воєнного стану. Аргументовано, що відповідні принципи найбільш доцільно поділити на загальноправові та спеціальні.

Ключові слова: принципи, принципи трудового права, працівник, поліцейський, Національна поліція України.

Постановка проблеми

В умовах дії правового режиму воєнного стану охорона та захист трудових прав працівників Національної поліції набуває особливого значення та напряму залежить від того, які завдання безпосередньо виконує конкретний працівник поліції. З одного боку, важливим є забезпечити гідний рівень охорони та захисту трудових прав поліцейських як державних службовців, що безпосередньо реалізують соціально значущі завдання Національної поліції України. Також необхідно враховувати ризик тих категорій поліцейських, які реалізують свою службово-трудову діяльність в особливо небезпечних та складних умов, а саме: служба в прифронтових регіонах, або ж виконання завдань у складі сил оборони, зокрема об'єднаної штурмової бригади Національної поліції України «Лють». Варто зауважити, що охорона та захист трудових прав поліцейських у сучасних умовах є складним процесом, реалізація якого потребує належного нормативно-правового регулювання, в основі якого лежить система відправних начал, вихідних ідей, тобто принципів.

Стан дослідження проблеми

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із здійснення трудової діяльності поліцейських, досліджувались у наукових працях: С.М. Бортника, К.Г. Гарбузюка, М.І. Іншина, Д.Л. Лемеша, В.В. Мельника, К.Ю. Мельника, Л.В. Могілевського, О.М. Обушенка, Є.Ю. Подорожнього, І.І. Швидкого та багатьох інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є дослідження принципів правового регулювання охорони та захисту трудових прав працівників Національної поліції України в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб встановити коло принципів правового регулювання охорони та захисту трудових прав працівників Національної поліції України в умовах дії правового режиму воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити загальнотеоретичні підходи щодо визначення поняття «принцип»; здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює службово трудову діяльність працівників поліції.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті визначена тим, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення кола принципів правового регулювання охорони та захисту трудових прав працівників Національної поліції України в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Сучасний термін «принцип» походить від лат. *principium* – основа [1]. Тлумачний словник української мови розглядає принцип як: основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму і т. ін.; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [2, с. 693]. Тобто принцип – це основа для будь-якої діяльності.

Своєї специфіки принципи набувають в залежності від сфери застосування. Так, В.О. Кучер характеризує принципи трудового права як закріплені у нормах трудового законодавства основні керівні положення (засади), що виражають сутність трудового права й головні напрями політики держави в галузі правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із застосуванням та організацією праці людей [3, с. 36]. О.Я. Лаврів справедливо наголошує на тому, що принципи трудового права є галузевим різновидом принципів права в цілому і визначаються авторкою як керівні, вихідні положення цієї галузі права, які виражають її сутність, єдність, відображають основні підходи правового регулювання трудових та тісно пов'язаних з ними відносин і визначають загальну спрямованість розвитку галузі трудового права [4, с. 5].

Більш повним вважаємо підхід І.П. Жигалкіна, який розглядає принципи трудового права як об'єктивно зумовлені характером і змістом соціально-трудових відносин, закріплені у відповідних джерелах або виражені в стійкій юридичній практиці, загальновизнані основоположні керівні начала, відправні ідеї, що становлять собою аксіологічні основу трудового права, характеризують зміст, сутність і призначення в суспільстві цієї галузі права, відображають загальні закономірності її виникнення, розвитку та функціонування, і служать створенню внутрішньо узгодженої та ефективної системи правових норм у сфері праці [5, с. 92]. Отже, підсумовуючи наведені визначення, можемо охарактеризувати принципи трудового права як систему загальновизнаних засад, що лежать в основі цієї галузі права (безпосередньо передбачені правовими нормами, або витікають з їх змісту) та пронизують всі регульовані нею правовідносини.

В.І. Щербина та А.М. Соцький називають такі основні ознаки принципів трудового права: економічно-політична обумовленість (принципи визначаються політикою держави у сфері регулювання праці, яка ґрунтується на економічних законах розвитку суспільства та його потребах); загальність змісту (принципи права завжди виражають глибинну сутність не однієї, а певної сукупності норм трудового права); цілісна предметна визначеність (принципи виражають сутність такої сукупності норм трудового, яка в якості предмета регулювання має той чи інший різновид суспільних відносин); принципи завжди пов'язані з нормами трудового права та відносинами, які регулюються ними; нормативність (принципи як правило закріплюються в нормах трудового права, які є ключовими положеннями цієї галузі, а їх порушення тягне за собою застосування примусових заходів); системність (принципи виражають сутність норм трудового права у їх взаємодії з іншими нормами в рамках системи права України або її складових частин (галузі чи інституту)); принципи дозволяють чіткіше вибудувати систему трудового права та забезпечують ефективне її функціонування; цілеспрямованість (правові принципи виражають сутність норм трудового права в динаміці під час вирішення завдань, які стоять перед галуззю або правом в цілому (наприклад щодо забезпечення правового порядку в державі)); принципи виступають більш-менш чіткими орієнтирами вірного застосування норм трудового права; стабільність (принципи права діють протягом певного тривалого періоду і змінюються не так часто, як норми трудового права (змінюється зовнішнє вираження норми, але не змінюється її головна ідея або дух) [6, с. 34-35]. Перелічені ознаки також підкреслюють значення принципів трудового права для напрямків

розвитку правового регулювання трудових та пов'язаних з ними правовідносин. До специфічних ознак принципів охорони та захисту трудових прав працівників Національної поліції України в умовах дії правового режиму воєнного стану слід додати кореляцію цих принципів з нормами адміністративного права, які врегульовують службово-трудові відносини зокрема й щодо застосування окремих заходів захисту трудових прав поліцейських.

Далі розглянемо підходи науковців відносно тих принципів, які вони виокремлюють відносно сфери охорони та захисту трудових прав. Так, С.М. Козін відносить до принципів захисту трудових прав мігрантів: 1) принцип верховенства права; 2) принцип рівності – ця вихідна засада виражається в тому, що мігранти визнаються повністю рівними у своїх трудових правах з усіма категоріями інших працівників, в зв'язку із чим їх трудові права та інтереси повинні бути захищені та забезпечені державою; 3) принцип законності; 4) принцип єдності та диференціації правового регулювання захисту трудових прав мігрантів полягає в тому, що забезпечення основних інтересів та можливостей мігрантів у межах трудової галузі права визначається як загальнотрудовими положеннями, так і спеціальними, які стосуються виключно мігрантів, як працівників із специфічним правовим статусом. Подібні принципи, по-перше, мають законодавче підґрунтя, тобто це реальні імперативні норми, а не абстрактні положення; по-друге, принципи захисту трудових прав мігрантів походять від принципів права загалом, але внаслідок особливої сфери існування мають дещо інший зміст; по-третє, визначені принципи включають в себе основоположні ідеї як загально-правового, так і спеціального характеру, на кшталт принципу законності, верховенства права, рівності, принципу єдності та диференціації правового регулювання захисту трудових прав мігрантів [7, с. 88]. Як бачимо з наведеного, автор адаптує загальноправові принципи до сфери захисту трудових прав мігрантів.

Більш диференційований підхід до виділення принципів в сфері захисту пропонує В.І. Журавель, який спирається на особливості правового регулювання колективної форми захисту трудових прав працівників, характеризує їх як відображення об'єктивно існуючих відносин між працівниками, трудовими колективами, уповноваженими представницькими органами працівників і роботодавцями, їх об'єднаннями з притаманними їм інтересами, протиріччями, компромісами, потребами й обумовленими закономірностями розвитку цього суспільства. Означені принципи як керівні положення, які становлять основу (суть) правового регулювання відносин захисту та які виникають між працівниками, їх об'єднаннями, представницькими та іншими уповноваженими органами, з одного боку, і роботодавцями, їх уповноваженими особами, об'єднаннями роботодавців, з другого боку, щодо реалізації трудових прав працівниками у сфері найманої праці, їх дотримання та відновлення в разі порушення. Такими принципами дослідник вважає: 1) колегіальність; 2) принцип рівноправності працівників і роботодавців; 3) принцип солідарної відповідальності роботодавців за порушення трудових прав працівників [8, с. 74-75]. Названі принципи характеризують також колективні засоби захисту трудових прав працівників поліції. Але разом із цим специфіка службово-трудових правовідносин працівників поліції впливає у тому числі й на колективний захист розглядуваних працівників.

В правовій літературі, аналізуючи принципи правового регулювання службово-трудової діяльності працівників поліції, роблять наголос, насамперед, на реалізації ними державно-владних повноважень як основи забезпечення суспільного інтересу захисту прав та свобод громадян. Як наслідок зосереджують увагу на притаманності ним додаткових гарантій їх трудових прав, що відображають підвищений рівень соціальних стандартів для поліцейських.

Зокрема І.І. Швидкий до основних принципів правового регулювання службово-трудової діяльності працівників органів внутрішніх справ відносить: принцип забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; принцип рівності громадян при прийнятті на службу та при її проходженні; принцип поважання гідності особистості та гуманного ставлення до неї; принцип професіоналізму при здійсненні своїх службово-трудових зобов'язань; прин-

цип компетентності працівників; принцип дисципліни та законності; принцип персональної відповідальності за невиконання або неналежне виконання службових обов'язків; принцип чіткого розподілу компетенції між державними органами та посадовими особами; принцип оплати праці за трудову діяльність з коштів державного бюджету або в деяких випадках за рахунок підприємств, організацій, громадян за виконання відповідних послуг; договірна система оплати праці державних службовців, яка сприяє ліквідації зрівнялівки в оплаті праці працівників з різною професійною підготовкою та різними службовими обов'язками; принцип свободи та добровільності праці; принцип договірного характеру праці; принцип визначеності трудової функції; принцип самостійності працівників при прийнятті рішень; принцип відповідальності за прийняті рішення [9, с. 474-475]. Названі принципи переплітаються з принципами проходження державної служби, які виходять з адміністративно-правових норм, та з принципами, які властиві трудовим правовідносинам.

М.В. Панченко в своїй дисертаційній роботі також приділяє увагу принципам, які визначають у тому числі й засади правового регулювання охорони та захисту трудових прав працівників Національної поліції. До таких принципів автор відносить: 1) принцип недопущення укладання службових контрактів, які невиправдано погіршують правове становище держслужбовців порівняно з діючим законодавством про працю, а також дії контрактів у цій частині; 2) принцип постійного забезпечення та сприяння забезпеченню гідної праці на державній службі й недопущення невиправданого відступу від стандартів гідної праці на держслужбі, обумовлених діями державних органів, керівників, інших державних службовців. Вказаний принцип передбачає стабільність обов'язку компетентних суб'єктів стосовно: а) забезпечення справедливих умов праці, що відповідають вимогам безпеки (також і в розумінні відсутності морального тиску, погроз тощо) та гігієни, передбачають право на відпочинок (враховуючи також і обмеження робочого часу); б) недопущення звуження (практичного спотворення) принципу рівності прав і можливостей сторін службово-трудових правовідносин тощо; 3) принцип гарантованого захисту державою держслужбовця від порушення чи обмеження його права на гідну працю [10, с. 182-183]; 4) недопущення невиправданого звуження принципу свободи праці держслужбовця; 5) недопущення звуження права держслужбовця на захист своїх прав; 6) забезпечення поваги до людської гідності працівника, його особистих моральних та інших цінностей, невтручання в особисте життя працівника і його сім'ї, крім випадків, прямо встановлених законом; 7) принцип науковості (наукової вивіреності) забезпечення гідної праці державних службовців [10, с. 184-185].

Висновки

Підсумовуючи вище викладене, можемо зробити висновок про те, що принципи – це один із ключових елементів механізму правового регулювання охорони та захисту трудових прав працівників Національної поліції України в умовах дії правового режиму воєнного стану. Вони являють собою основоположні засади впливу правових норм на відносини, які виникають у досліджуваній сфері суспільного життя. Такі принципи доцільно поділити на: загальні та спеціальні. Загальні ґрунтуються на нормах Конституції України та загально-правових цінностях, які знаходять своє відображення й у трудовому праві. Серед таких принципів варто назвати: верховенства права; законодавчої регламентованості охорони та захисту; недискримінації, рівності та неупередженості.

До спеціальних принципів доцільно віднести, по-перше, ті, що характеризують специфіку охорони трудових прав поліцейських як особливого виду державних службовців, а саме: добровільності вступу в службово-трудові відносини до Національної поліції; оплати праці працівників поліції відповідно до рівня ризику їх діяльності та досягнень в проходженні службової кар'єри; гідного рівня його соціального захисту, який відповідає престижності праці працівника поліції. По-друге, спеціальні принципи, що мають підвищену актуальність саме під час дії воєнного стану, зокрема: єдність та диференціювання регулювання охорони та захисту (всі трудові права працівників поліції мають бути захищенні, разом із цим необхідне пропорційне поси-

лення охорони та захисту трудових прав при збільшенні чинників, що ставлять під ризик їх реалізацію); принцип незамінності судового захисту адміністративним (працівник поліції, повинен завжди мати вибір форми захисту своїх трудових прав); рівності охорони та захисту всіх учасників бойових дій, у тому числі й працівників Національної поліції.

Література

1. Основні принципи трудового права. Офіційний сайт Солом'янської районної в м. Київві державної адміністрації. http://www.solor.gov.ua/info/19/8231

2. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. - Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 7 : Поїхати-Приробляти. 1976. 723 с.

3. Трудове право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС. 2017. 564 с.

4. Лаврів О.Я. Система принципів трудового права України. Автореф дис канд юрид наук 12.00.05 Харків. 2007. 21 с.

5. Жигалкін І. П. Принципи трудового права: спроба сформулювати визначення поняття. Право та інноваційне суспільство. № 2 (5). 2015. С. 90-93

6. Щербина В.І., Соцький А.М. Трудове право України: Підручник. Чернівці: Технодрук. 2021. 552 с.

7. Козін С. М. До проблеми визначення принципів захисту трудових прав мігрантів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. № 44. 2020. С. 86-89

8. Журавель В.І. Принципи та види колективних форм захисту трудових прав працівників. Підприємництво, господарство і право. № 2. 2016. С. 74-77

9. Швидкий І.І. Принципи правового регулювання службово-трудової діяльності працівників ОВС. Форум права. № 2. 2008. С.473-475. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08siidpo.pdf

10. Панченко М.В. Правовий механізм забезпечення гідної праці державних службовців України. Дис доктор юрид наук 12.00.05. Київ. 2019. 259 с.

АНОТАЦІЯ

Зроблено висновок про те, що принципи – це один із ключових елементів механізму правового регулювання охорони та захисту трудових прав працівників Національної поліції України в умовах дії правового режиму воєнного стану. Вони являють собою основоположні засади впливу правових норм на відносини, які виникають у досліджуваній сфері суспільного життя. Такі принципи запропоновано поділити на: загальні та спеціальні.

Відмічено, що загальні принципи ґрунтуються на нормах Конституції України та загально-правових цінностях, які знаходять своє відображення й у трудовому праві. Серед таких принципів виділено: верховенства права; законодавчої регламентованості охорони та захисту; недискримінації, рівності та неупередженості.

До спеціальних принципів правового регулювання охорони та захисту трудових прав працівників Національної поліції України в умовах дії правового режиму воєнного стану віднесено: по-перше, ті, що характеризують специфіку охорони трудових прав поліцейських як особливого виду державних службовців, а саме: добровільності вступу в службово-трудові відносини до Національної поліції; оплати праці працівників поліції відповідно до рівня ризику їх діяльності та досягнень в проходженні службової кар'єри; гідного рівня його соціального захисту, який відповідає престижності праці працівника поліції; по-друге, спеціальні принципи, що мають підвищену актуальність саме під час дії воєнного стану, зокрема: єдність та диференціювання регулювання охорони та захисту (всі трудові права працівників поліції мають бути захищенні, разом із цим необхідне пропорційне посилення охорони та захисту трудових прав при збільшенні чинників, що ставлять під ризик їх реалізацію); принцип незамінності судового захисту адміністративним (працівник поліції, повинен завжди мати вибір форми захисту своїх трудових прав); рівності охорони та захисту всіх учасників бойових дій, у тому числі й працівників Національної поліції.

Ключові слова: принципи, принципи трудового права, працівник, поліцейський, Національна поліція України.

SUMMARY

It has been concluded that principles are one of the key elements of the legal regulation mechanism for the protection and safeguarding of labor rights of employees of the National Police of Ukraine under the legal regime of martial law. They represent fundamental bases of the influence of legal norms on relationships arising in the studied sphere of social life. These principles have been proposed to be classified into general and special categories.

It has been noted that general principles are based on the norms of the Constitution of Ukraine and universal legal values, which are also reflected in labor law. Among such principles, the following have been highlighted: the rule of law, legislative regulation of protection and safeguarding, non-discrimination, equality, and impartiality.

Special principles of legal regulation for the protection and safeguarding of labor rights of employees of the National Police of Ukraine under martial law include: 1) those that characterize the specifics of labor rights protection for police officers as a unique category of public servants, namely: voluntary entry into service-labor relations with the National Police; remuneration of police officers commensurate with the level of risk in their activities and their career achievements; a dignified level of social protection corresponding to the prestige of police work; 2) special principles with heightened relevance during martial law, such as: the unity and differentiation of labor rights protection and safeguarding (all labor rights of police employees must be protected, with proportional enhancement of protection when factors increasing risks to their realization arise); the principle of the irreplaceability of judicial protection by administrative means (police employees must always have the choice of protection forms for their labor rights); and equality in the protection and safeguarding of all participants in hostilities, including employees of the National Police.

Keywords: principles, labor law principles, employee, police officer, National Police of Ukraine.

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

АЛФЬОРОВ Сергій Юрійович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: https://orcid.org/0009-0007-3965-2574

УДК 342.9

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.26

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито сутність категорій соціального захисту та соціального забезпечення, важливим елементами яких є соціальна допомога. Узагальнено загальнотеоретичні підходи щодо тлумачення поняття «соціальна допомога», на основі чого сформовано власне бачення щодо розуміння цієї категорії. Аргументовано, що соціальна допомога, як складова соціального забезпечення, обумовлює виникнення численних адміністративно-правових відносин. Виділено коло таких відносин.

Ключові слова: соціальна допомога, адміністративно-правове регулювання, соціальний захист, соціальне забезпечення.

Постановка проблеми

Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Реалізація цього обов'язку відбувається за багатьма напрямами та з використанням різноманітних інструментів, одним з яких є соціальна допомога. Її зміст об'єднує в собі численні публічно-владні правовідносини, у зв'язку із чим дана категорія виступає об'єктом адміністративно-правового регулювання.

Стан дослідження проблеми

Окремі проблемні аспекти щодо визначення сутності, особливостей та специфіки правового регулювання соціальної допомоги в Україні розкривались багатьма вітчизняними науковцями, а саме: Н.Б. Болотіною, В.В. Бочаровою, О.С. Бурлаком, Р.І. Івановою, В.І. Лозовим, І.Ф. Прокопенко, С.М. Синчуком, М.В. Чічканем, В.Ш. Шайхатдіновим, Л.М. Штефаном та багатьма іншими. Втім, незважаючи на існування різних наукових досліджень, явищу соціальної допомоги не було приділено достатньо уваги саме в рамках адміністративного права.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в з'ясуванні сутності соціальної допомоги як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «соціальна допомога»; розкрити співвідношення соціальної допомоги із більш широкими категоріями соціального захисту та соціального забезпечення; з'ясувати сутність соціальної допомоги як об'єкту адміністративно-правового впливу.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті визначена тим, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення сутності соціальної допомоги, як об'єкту адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу

У статті 46 Конституції України закріплено, що: «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» [1]. Таким чином, виходячи з положень Основного Закону, соціальний захист – це широка сфера підтримки населення країни, що включає багато різноманітних складових однією з яких є соціальне забезпечення. Останнє є комплексною категорією, яка включає в себе одночасно правові та механіко-практичні (функціональні) ознаки. У зв'язку із цим наведене поняття доцільно розглядати у двох значеннях, що дозволить максимально розкрити його сутність. Так, в правовому сенсі соціальне забезпечення – це сукупність регламентованих Конституцією та іншим законодавством України суспільно-правових відносин, які виникають між фізичними особами, які опинились у скрутних або надскладних життєвих обставинах та державою з питань надання вказаним особам державної підтримки у вигляді соціальної допомоги в матеріальній формі. Відповідно до функціонального розуміння соціальне забезпечення – це регламентована законодавством України діяльність уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування щодо формування, розподілу та надання соціальної допомоги матеріального характеру фізичним особам, які мають на неї право у зв'язку із скрутними та надскладними життєвими обставинами. З викладеного виходить, що соціальна допомога є ключовим, будівним елементом соціального забезпечення.

Що ж стосується безпосередньо піднятої у роботі проблематики, то слово «допомога» тлумачиться так: 1) сприяння, підтримка в чому-небудь; 2) матеріальне, грошове забезпечення; 3) захист кого-небудь, порятунок у біді; 4) справляти певний вплив, що дає потрібні наслідки, приносить полегшення, користь, у тому числі виліковувати; 5) дію, скеровану на підтримку (реалізацію чиїх-небудь запитів або потреб у чому-небудь) за певних обставин [2, с.113; 3, с.202; 4, с.35].

У чинному законодавстві України точне визначення поняття «соціальна допомога» відсутнє, але в окремих нормативних документах окреслюються ознаки цієї категорії. Наприклад, за Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», державна соціальна допомога визначена, як щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї [5]. В Законі України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» до норм Закону соціальна допомога, це допомога грошовій формі особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю [6].

Дещо в іншому ключі соціальна допомога розкривається науковцями, які наділяють категорію більшим переліком особливих ознак, що сягають глибше констатації її матеріальної основи. Так, на думку І.О. Хомича соціальна допомога – це форма конкретних історичних суспільних відносин які виникають на базі діяльності пов'язаної із задоволенням потреб людей, що опинилися у важкій життєвій ситуації з якої вони не знаходять самостійного соціально прийнятного виходу. Історичний зміст суспільних відносин, що виникають із діяльності з надання різних видів соціальних допомог визначається тим, що кожний етап державного розвитку обумовлений спрямованістю соціальної політики, яку проводить держава на цьому етапі. Зокрема, сучасний істо-

ричний період державотворення в Україні характеризується такими особливостями: залежність розміру соціальної допомоги від встановленого рівня прожиткового мінімуму, різноманітність видів соціальних допомог, фінансування всіх видів допомог із Державного, місцевого бюджету [7, с.717-718].

Р.О. Павлюков розуміє соціальну допомогу, як періодичну або одноразову грошову виплату, що надається особі у передбачених законом випадках з метою повного або часткового заміщення втраченого заробітку, або з метою матеріальної підтримки [8, с.18]. М.Д. Бойко під допомогою з соціального забезпечення розуміє гарантовані, врегульовані нормами права разові або періодичні (щомісячні) грошові виплати соціально - аліментарного характеру, з метою матеріальної підтримки громадян, які в силу певних соціальних випадків, передбачених законом, потребують такої допомоги незалежно від наявності в них будь- яких інших джерел доходу. Із даного визначення виходить, що соціальна допомога має такі основні ознаки, як: 1) аліментарний характер («аліментарний» визначається, як пов'язаний із живленням, харчуванням, тобто, в правовому розумінні – такі виплати пов'язані із забезпеченням головних життєвих потреб людини); 2) метою соціальної допомоги є матеріальна підтримка громадян; 3) підставою виникнення права на соціальну допомогу є потрапляння особи під вплив певного соціального випадку [9, с.245]

С.Г. Кузьменко навів вузьке та широке тлумачення поняття «соціальна допомога». У широкому значенні автор розкриває категорію, як цілеспрямовану діяльність всіх владних органів, що забезпечує надання гарантованої державою соціальної допомоги, субсидій, компенсацій, пільг, життєво необхідних товарів, а також соціальних послуг громадянам, які потрапили у важку життєву ситуацію, у тому числі викликану бідністю. У вузькому значенні – це державна соціальна допомога, здійснювана з метою підтримки рівня життя незаможних людей, а також незаможних самотніх громадян, середній грошовий дохід яких нижчий за величину прожиткового мінімуму [10, с.2;11, с.112]. Схожу точку зору обстоював В.Л. Костюк. У широкому значенні соціальна допомога на його думку – це усі види соціальних допомог (у тому числі довічні стипендії, стипендії, субсидії, компенсації, інші виплати соціального спрямування тощо), які призначаються (надаються) уповноваженими на те органами за рахунок коштів Державного та/або місцевих бюджетів у порядку передбаченому чинним законодавством а, у вузькому – вид соціальної допомоги, що надається у грошовій формі особам (у випадках передбачених законом сім'ям), які зазнали соціального ризику уповноваженими на те органами влади за рахунок коштів Державного та/або місцевих бюджетів у порядку передбаченому чинним. До основних ознак державних соціальних допомог, автор відносить наступні: вид соціальної допомоги, що має грошову форму; має разовий або тимчасовий характер; надається особам, які не є застрахованими у системі соціального страхування, а в окремих випадках сім'ям, які зазнали соціального ризику; підлягає, переважно, законодавчому регулюванню; розмір визначається, як правило, у твердій сумі або залежно від прожиткового мінімуму; призначається уповноваженими органами виконавчої влади з питань соціального захисту; призначаються у порядку передбаченому законодавством; підлягають державному нагляду (контролю), громадському контролю [12, с.7-8].

С.М. Прилипко зауважив про те, що соціальна допомога – це встановлені законодавством види матеріального забезпечення, які надаються громадянам при певних обставинах та у визначених розмірах за рахунок державного бюджету. Право на виплати по соціальній допомозі не залежить від майнового стану одержувача. На думку автора, соціальна допомога надається: на виховання дітей; при народженні дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; на дітей одиноким матерям; батькам, зайнятим доглядом за дитиною-інвалідом; на дітей військовослужбовців строкової служби; на дітей багатодітним сім'ям; інвалідам та громадянам

похилого віку, які з поважних причин не набули права на пенсію та інші види допомоги; допомога непрацездатним малозабезпеченим громадянам; соціальна підтримка громадян похилого віку та інвалідів; надання соціально-побутової і медичної допомоги одиноким непрацездатним громадянам та інвалідам допомога біженцям тощо [13, с.309].

В.В. Буяшенко, визначаючи поняття «соціальна допомога», зосереджує увагу на глибинній сутності людини та її соціальних зв'язках, соціальному прогнозі, моделюванні соціальних процесів та їх розвитку, що надає можливість виявлення оптимальних шляхів вирішення соціальних суперечностей і конфліктів не тільки на макро-, а й на мікрорівні. Як суспільне явище соціальна допомога є своєрідною моделлю підтримки, яку суспільство реалізує в конкретний історичний період відповідно до особливостей національно-культурного та соціально-політичного розвитку. Окрім того, соціальна допомога у своєму функціональному аспекті під час рішення певних проблем виходить за межі державності й не визнає кордонів, що набуває особливого значення у зв'язку з глобалізаційними змінами, оскільки вона виконує найважливішу для людини функцію стабілізації та гармонізації основ її життєдіяльності. Іншими словами, це механізм, спрямований на рішення соціальних, економічних і психологічних проблем у суспільстві, на створення умов, сприятливих для відновлення та покращення здатності людей до соціального функціонування. Фактично соціальна допомога – це механізм самоконтролю соціального, спрямованого на рішення різноманітних кофліктів, суперечок і зсувів, що виникають у просторі його існування [11, с.112; 14, с.165].

Висновки

Узагальнення наукових підходів, положень Конституції та чинного законодавства України доводить, що соціальна допомога виступає важливим елементом соціального забезпечення, яке засноване на гуманістичних засадах. В ньому виражається акт безпосередньої підтримки органами влади держави населення з метою забезпечення рівних прав та можливостей всім учасникам суспільно-правових відносин. Зважаючи на викладене, соціальна допомога – це визначена законодавством України система матеріальних благ, які надаються державою, органами місцевого самоврядування, в обсягах ресурсів Державного та місцевого бюджетів, або за сприяння держави чи органів місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку, окремим верстам населення, які знаходяться в скрутному або надскладному життєвому становищі з метою забезпечення для них рівних можливостей реалізовувати свої суб'єктивні права та виконувати обов'язки в повному обсязі.

Соціальна допомога, як складова соціального забезпечення, обумовлює виникнення численних адміністративно-правових відносин, пов'язаних із: по-перше, побудовою та реалізацією державної соціальної політики, значна частина якої спрямована на забезпечення економічних, політичних, правових та інших умов надання соціальної допомоги; по-друге, організацією та виконанням органами держави та місцевого самоврядування публічних функцій із безпосереднього надання соціальної допомоги; по-третє, здійсненням процесів бюджетотворення та виділення матеріально-фінансових ресурсів для забезпечення всіх видів соціальних допомог. В усіх представлених випадках регулювання правовідносин та упорядкування поведінки їх учасників відбувається за рахунок адміністративних норм, що дає можливість віднести соціальну допомогу в цілому до об'єктного складу адміністративно-правового регулювання.

Література

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. Ст.2598.

2. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. Х.: Фоліо, 2002. 540 с.

3. Щербина В.І. Функції трудового права: дис… д-ра. юрид наук : Дніпропетровськ: Академія митної служби України. 2008. 423 с.

4. Антонов С.В. Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при наданні платних медичних послуг: дис… канд. юрид наук : Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. 2006. 206 с.

5. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: закон від 01.06.2000 №1768-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. №35. Ст.290.

6. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: закон від 18.05.2004 №1727-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. №33-34. Ст.404.

7. Хомич І.Ю. Особливості соціальної допомоги як форми соціального забезпечення населення України. Форму права. 2013. №3. С.717-724.

8. Павлюков Р.О. Соціально-правовий захист інвалідів в Україні: автореферат дис… канд. юрид наук : Луганськ: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. 2009. 23 с.

9. Бойко М.Д. Право соціального забезпечення України: навчальний посібник. К.: Олан. 2004. 312 с.

10. Кузьменко С.Г. Соціальна допомога в системі державних органів управління. Теорія та практика державного управління. 2011. №3. С.1-5.

11. Бурлака О.С. Щодо поняття державної соціальної допомоги як виду соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2016. №20. С.111-114.

12. Костюк В.Л. Державні соціальні допомоги: поняття, ознаки, основні види та тенденції розвитку. Часопис Національного університету «Острозька академія». 2017. №1(15). С.1-18.

13. Прилипко С.М. Предмет права соціального забезпечення: дис… д-ра. юрид наук :Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2007. 382 с.

14. Буяшенко В.В. соціальна допомога в контексті повсякденності. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2009. Вип. 39. С.161-173.

АНОТАЦІЯ

Відмічено, що в правовому сенсі соціальне забезпечення – це сукупність регламентованих Конституцією та іншим законодавством України суспільно-правових відносин, які виникають між фізичними особами, які опинились у скрутних або надскладних життєвих обставинах та державою з питань надання вказаним особам державної підтримки у вигляді соціальної допомоги в матеріальній формі.

З'ясовано, що соціальна допомога – це визначена законодавством України система матеріальних благ, які надаються державою, органами місцевого самоврядування, в обсягах ресурсів Державного та місцевого бюджетів, або за сприяння держави чи органів місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку, окремим верстам населення, які знаходяться в скрутному або надскладному життєвому становищі з метою забезпечення для них рівних можливостей реалізовувати свої суб'єктивні права та виконувати обов'язки в повному обсязі.

Обґрунтовано, що соціальна допомога, як складова соціального забезпечення, обумовлює виникнення численних адміністративно-правових відносин, пов'язаних із: по-перше, побудовою та реалізацією державної соціальної політики, значна частина якої спрямована на забезпечення економічних, політичних, правових та інших умов надання соціальної допомоги; по-друге, організацією та виконанням органами держави та місцевого самоврядування публічних функцій із безпосереднього надання соціальної допомоги; по-третє, здійсненням процесів бюджетотворення та виділення матеріально-фінансових ресурсів для забезпечення всіх видів соціальних допомог. В усіх представлених випадках регулювання правовідносин та упорядкування поведінки їх учасників відбувається за рахунок адміністративних норм, що дає можливість віднести соціальну допомогу в цілому до об'єктного складу адміністративно-правового регулювання.

Ключові слова: соціальна допомога, адміністративно-правове регулювання, соціальний захист, соціальне забезпечення.

SUMMARY

In the legal sense, social security is recognized as a set of socially-legal relations governed by the Constitution and other legislation of Ukraine, which arise between individuals who find themselves in difficult or extremely challenging life circumstances and the state concerning the provision of state support to these individuals in the form of material social assistance.

It has been clarified that social assistance constitutes a system of material benefits defined by the legislation of Ukraine, provided by the state, local self-government bodies, within the limits of resources from the State and local budgets, or with the facilitation of the state or local self-government bodies in the manner prescribed by law. This assistance is directed to certain categories of the population who are in difficult or extremely challenging life circumstances to ensure their equal opportunities to exercise their subjective rights and fully perform their obligations.

It has been substantiated that social assistance, as a component of social security, entails the emergence of numerous administrative-legal relations, associated with: first, the formulation and implementation of state social policy, a significant part of which is aimed at ensuring economic, political, legal, and other conditions for providing social assistance; second, the organization and performance of public functions by state and local self-government bodies for the direct provision of social assistance; and third, the processes of budget formation and allocation of material and financial resources to ensure all types of social assistance. In all the aforementioned cases, the regulation of legal relations and the structuring of the behavior of their participants occur through administrative norms, which allows social assistance to be classified, as a whole, within the scope of administrative-legal regulation.

Keywords: social assistance, administrative-legal regulation, social protection, social security.

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДІАТОРІВ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

ГЛУЩЕНКО Євген Володимирович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

https://orcid.org/0009-0005-0896-3324

УДК 342.9

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.27

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито співвідношення понять «переговори», «арбітраж» та «медіація», а також виділено характерні властивості зазначених категорій. Узагальнено теоретичні підходи щодо розуміння поняття «медіації». Сформульовано авторський підхід щодо розуміння медіації, а також розкрито її значення в сучасних умовах.

Ключові слова: медіація, медіатор, спір, вирішення спору, позасудове вирішення спору.

Постановка проблеми

Сьогодні всі гілки влади в Україні працюють у надзвичайному режимі, що обумовлено повномасштабною військовою агресією, а також соціальною, економічною та політичною нестабільністю. Зазначене повною мірою торкнулось і судової системи української держави, яка працює не тільки в складних безпекових умовах, а й має значний кадровий дефіцит, що змушує діючий суддівський корпус працювати зі значним перенавантаженням. Саме тому, в умовах сьогодення важливим завданням законодавця є зменшити навантаження на суддів, досягти його є можливим шляхом розвитку інституту медіації.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із діяльністю медіаторів в Україні, у своїх наукових працях розглядали: Н.Л. Бондаренко-Зелінська, В.Я. Буряк, В.Л. Горблянський, Р.О. Денисова, О.В. Кузьменко, Я.П. Любченко, Н.А. Мазаракі, О.А. Островська, О.М. Спектор, Т.І. Шинкар, І.Г. Ясиновський та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є визначення поняття та розкриття значення діяльності медіаторів в Україні в сучасних умовах.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб вдосконалити визначення поняття та розкрити значення діяльності медіаторів. З огляду на зазначену мету, завданнями дослідження є наступні: з'ясувати як співвідносяться поняття переговори, арбітраж та медіація; узагальнити теоретичні підходи щодо розуміння категорії «медіація»; сформулювати авторський підхід щодо розкриття значення цієї наукової категорії.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого теоретичного опрацювання теоретичний підхід щодо визначення поняття та розкриття значення медіації в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що прагнення законодавця до запровадження інституту медіації призвело до того, що 16 листопада 2021 року було прийнято Закон України «Про медіацію» (який набув чинності 15.12.2021).

Даним нормативним документом було врегульовано правові та організаційні засади проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту, а також ключові елементи правового статусу медіаторів. Відповідно до вказаного вище нормативного документу, медіація - позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [1]. Втім, незважаючи на наявність законодавчого визначення, в науковій літературі існують різні підходи щодо розуміння даної наукової категорії.

Перш ніж розглянути наукові погляди вчених щодо тлумачення поняття «медіація», необхідно вказати на його відмінності від категорій «переговори» та «арбітраж». Переговори — це форма взаємозв'язку між людьми, яку призначено для досягнення угоди, коли обидві сторони мають однакові або протилежні інтереси. Професійні переговори — усний контакт між партнерами, які мають необхідні повноваження з боку своїх організацій (фірм) для його проведення, розв'язання конкретних проблем і укладення контрактів (угод). Переговори призначено в основному для того, щоб за допомогою взаємного обміну думками (у формі різних пропозицій щодо розв'язання поставленої на обговорення проблеми) одержати рішення, котре відповідає інтересам обох сторін угоди і досягти результатів, які б задовольнили всіх його учасників. Переговори — це менеджмент у дії. Вони складаються з виступів і виступів у відповідь, питань і відповідей, заперечень і доказів. Ділова нарада — це поширена форма управління для вироблення оптимальних рішень, що дозволяє використовувати колективний розум і знання для вирішення складних актуальних проблем, організувати обмін інформацією, думками й накопиченим досвідом між окремим и працівниками, структурними підрозділами підприємства [2].

Я.П. Любченко вважає, що «переговори – безпосереднє врегулювання сторонами суперечок, що не передбачає участі третьої особи в досягненні взаємовигідної угоди». Далі автор виокремлює декілька підходів до розуміння переговорів як соціального та правового явища, а саме: 1. «Переговори – це процес (процедура) взаємного обговорення двома або більше учасниками претензій, потреб або інтересів з метою їх усунення або задоволення у випадку наявності конфлікту; 2. Переговори – це спосіб (метод) управління конфліктом, який дає можливість на добровільній і рівноправній основі усунути наявні протиріччя при максимальному задоволенні власних інтересів кожної зі сторін, прийняти рішення на взаємовигідній основі. Переговори надають сторонам можливість самим знайти варіант вирішення спору» [3, с.131]. Таким чином, переговори – це спосіб вирішення спору, який не передбачає залучення третьої незалежної сторони.

В свою чергу арбітраж – це процедура розгляду спору за згодою сторін одним або декількома арбітрами, що виносять спільне рішення. Таким чином, сторони висловлюються за вирішення спору у приватному порядку замість того, щоб йти до суду. Розгляд здійснюється відповідно до розроблених ВОІВ (Всесвітньою організацією інтелектуальної власності) правил Арбітражу та Правил Прискореного Арбітражу, що дозволяють скоротити процедуру розгляду спору в три рази – з 9 місяців (для звичайного розгляду в Арбітражі ВОІВ) і приблизно до 3 місяців за прискореною процедурою [4]. Арбітраж – це процес, у ході якого дві сторони зустрічаються в присутності нейтральної третьої особи, яка є спеціально підготовленим арбітром та вислуховує обидві сторони і потім виносить обов'язкове або необов'язкове для виконання сторонами рішення, залежно від того, про що сторони домовились заздалегідь (як правило, у контракті). Фактично арбітраж створює приватну судову систему. Якщо одна із сторін не бажає дотримуватися умов рішення, примусити таку сторону до виконання рішення можна через суд [5]. Таким чином, специфіка арбітражу полягає у наступному: по-

перше, носить формалізований характер, а за своєю процедурою є схожою на судовий розгляд; по-друге, рішення арбітра (арбітражна ухвала) є обов'язковими для виконання сторонами спору; по-третє, арбітр розглядає фактичні обставини справи; по-четверте, рішення арбітражу можу бути забезпечене рішенням суду.

А відтак, можна говорити про те, що медіація – є третім, окремим і самостійним способом вирішення спорів, який є менш витратним, має менш формалізований та добровільний характер. Стосовно даного визначення в науковій літературі існує чимала кількість підходів щодо тлумачення поняття «медіація». Так, Р. Куйбіда, Т. Руда, Г. Лиско, А. Школик наголошують, що медіація – це добровільне врегулювання спору з опонентом шляхом погодження спірних питань за допомогою незалежного посередника (медіатора), який створює умови для налагодження конструктивного і результативного [6, с.14]. Особливостями медіації є те, що медіатор не приймає рішення у спорі – спір врегульовують самі сторони. Медіатор допомагає їм у цьому – налагоджує спокійну комунікацію, роз'яснює можливості стосовно вирішення конфліктної ситуації, фіксує умови примирення, якщо його було досягнуто. Відмінність медіатора від представника у тому, що представник зобов'язаний діяти у інтересах клієнта, а медіатор є незацікавленою незалежною особою, головний інтерес якої – допомогти двом опонентам знайти спільне вирішення спору. Медіатор визначається за спільною згодою сторін спору. У нього для цього є цілий арсенал психологічних і юридичних засобів, який у разі успіху дасть можливість вийти обом сторонам переможця- ми над конфліктом. Медіатор не має права нав'язувати сторонам певне рішення, він може лише висувати пропозиції, які сторони можуть брати до уваги при розв'язанні конфлікту [6, с.13].

О.Г. Середа під медіацією пропонує розуміти гнучкий процес, що проводиться конфіденційно, в якому нейтральна сторона (медіатор) допомагає сторонам конфлікту шляхом переговорів досягти згоди у вирішенні спору. Професійний посередник, медіатор, упродовж усього процесу медіації виконує ряд важливих завдань, зокрема він є менеджером процесу, який забезпечує контроль, конфіденційність, а також створює відчуття прогресу, а також відчуття можливості досягти позитивного результату. Медіатор покликаний бути так званим каталізатором для вирішення проблеми, який завдяки особистим якостям і професійним навичкам допомагає сторонам самостійно визначити результат, який найкращим чином підходить сторонам [7, с.39].

В.Л. Горблянський доречно зазначає, що відносячи медіацію до юрисдикційної чи неюрисдикційної форми захисту, необхідно зауважити, що медіатор (особа, яка здійснює медіацію) діє не як посадова особа певного юрисдикційного органу, а є посередником у вирішені конфлікту, обраним сторонами конфлікту на добровільних засадах. У даному випадку відсутнє будь-яке спонукальне рішення, яке притаманне виняткова юрисдикційній формі захисту. Наслідком проведеної медіації є укладення договору, який закріплює взаємні поступки та процедуру врегулювання конфлікту і має зобов'язально правову природу виключно в межах виконання вказаного договору. Тобто медіатор не виступає суб'єктом прийняття рішення по суті спору, а слугує, як зазначалося, посередником у вирішенні конфлікту, який у межах нашого дослідження може виникнути у зв'язку із порушенням виконавцем договору про надання послуг [8, с. 207].

На переконання Н. Крестовської та Л. Романадзе, медіація — структурована добровільна та конфіденційна процедура позасудового врегулювання спору (конфлікту), в якій медіатор (посередник) допомагає сторонам у розумінні їхніх інтересів та пошуку ефективних шляхів досягнення взаємоприйнятного рішення [9, с.100-101]. Основними характерними рисами медіації, на думку вчених, є: медіація є особливим видом переговорів, що мають певну структуру; обов'язкова участь медіатора; медіатор не є представником жодної зі сторін; медіатор сприяє сторонам у

проведенні переговорів і досягненні взаємоприйнятного рішення; медіатор не досліджує докази і не встановлює факти; медіатор не примушує сторони до прийняття певного рішення та не надає поради щодо можливих варіантів рішень; медіатор не виносить обов'язкового для сторін рішення; активна роль самих сторін у переговорах щодо самостійного пошуку можливих рішень [9, с.101]. Таким чином, узагальнюють Н. Крестовська та Л. Романадзе, медіація є особливою формою переговорів, а її природа визначена місцем і роллю медіатора в цій процедурі. Оскільки медіатор не наділений правом і повноваженнями приймати будь-які рішення, нічого не буде вирішено, якщо обидві сторони не погодяться на це. Усвідомлення, що варіанти рішень не можуть бути нав'язані медіатором, значно зменшує напруження всіх сторін та зменшує ймовірність того, що будь-яка із сторін конфлікту буде відстоювати лише займану позицію [9, с.101]. Вказані вище автори також слушно зазначають, що процес застосування медіації не обмежений жодною галуззю права. Це може бути: примирення потерпілого і правопорушника, якщо вчинено злочини невеликої тяжкості чи необережний злочин середньої тяжкості; налагодження стосунків подружжя та встановлення нормальних взаємин поза шлюбом; добропорядне сусідство; порозуміння сторін у трудових правовідносинах; вирішення проблем відшкодування моральної та/або матеріальної шкоди; у галузі корпоративного управління — урегулювання конфліктів між членами ради і встановлення меж між наглядом та управлінням, спорів акціонерів та інвесторів, між компанією та посадовими особами тощо; в адміністративних справах — урегулювання спору між органами державної влади чи місцевого самоврядування і приватними особами, яке спрямована на мирне вирішення публічно-правових спорів, налагодження діалогу між громадянами та органами влади; у господарських спорах між суб'єктами підприємницької діяльності; у міжнародних конфліктах [9, с.108].

Висновки

Отже, медіація – це структурований процес добровільного вирішення спорів за участі нейтральної третьої особи – медіатора. В свою чергу останній - це нейтральна, незалежна та неупереджена третя особа, яка допомагає сторонам конфлікту добровільно досягти взаємовигідного рішення. Медіатор не має права приймати рішення за сторони, а лише створює умови для ефективної комунікації та пошуку компромісів. Метою його діяльності є сприяння мирному, ефективному та добровільному вирішенню конфліктів між сторонами, з урахуванням інтересів кожної з них. Медіатори прагнуть знизити емоційне напруження та забезпечити конструктивну взаємодію, допомагаючи сторонам знайти рішення, яке сприятиме збереженню або відновленню відносин та запобіганню ескалації конфлікту.

Таким чином, підбиваючи підсумок варто узагальнити, що значення діяльності медіаторів розкривається у наступному: по-перше, медіатори виступають нейтральною сторону, а відтак, вони допомагають сторонам більш об'єктивно підійти до розв'язання спору; по-друге, робота медіаторів орієнтована на те, щоб зберегти стосунки між сторонами конфлікту, що є особливо важливим в процесі вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням трудової діяльності, веденням бізнесу, сімейними конфліктами, тощо; по-третє, медіатор зацікавлений в тому, щоб найбільш оперативно забезпечити вирішення спору; по-четверте, запобігає ескалації конфлікту, сприяючи взаємній повазі, що в свою чергу допомагає сторонам краще зрозуміти позиції одне одного; по-п'яте, медіатор допомагає керувати емоціями учасників процесу, адже знижує напругу між сторонами спору, що сприяє раціональності дій учасників процедури медіації.

Література

1. Про медіацію / Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

2. Ємельяненко Л. М., Петюх В. М., Торгова Л. В., Гриненко А. М. Конфлік-

тологія: Навч. посіб. / За заг. ред. В. М. Петюха, Л. В. Торгової. К.: КНЕУ, 2003. 315 с. // URL: https://buklib.net/books/26524/

3. Любченко Я.П. Альтернативні способи вирішення правових спорів: теоретико-правовий аспект : дис. канд.. юрид. наук. : спец. 12.00.01 / Любченко Я.П. ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого : Харків, 2018. С. 131

4. Романадзе Л. Д. Захист прав на торговельні марки у міжнародному приватному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. Д. Романадзе; кер. роботи М. Ю. Черкес; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2008. 217 с.

5. Про альтернативне вирішення спорів / URL: https://ukrmediation.com.ua/ua/korysna-informatsiia/pro-alternatyvne-vyrishennia-sporiv

6. Куйбіда Р., Руда Т., Лиско Г., Школик А. Що треба знати службовцям місцевого самоврядування про суди: Практичний посібник для керівників органів місцевого самоврядування та юридичних служб / [Куйбіда Р. , Руда Т., Лиско Г., Школик А.]; Швейцарсько-український проєкт «Підтримка децентралізації в Україні DESPRO». К. : ТОВ «Софія-А». 2012. 112 с.

7. Середа О.Г. Медіація (посередництво), як альтернативний спосіб вирішення трудового спору / О.Г. Середа // Право та інновації. – 2017. – №2(18). С.38 – 45.

8. Горблянський В.Л. Особливості неюрисдикційної форми захисту прав споживача за договором про надання послуг / В.Л. Горблянський // Юридичний бюлетень. Вип. 7. Ч. 1. 2018. С. 202 – 209

9. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

АНОТАЦІЯ

Аргументовано, що медіація – це структурований процес добровільного вирішення спорів за участі нейтральної третьої особи – медіатора. В свою чергу констатовано, що останній - це нейтральна, незалежна та неупереджена третя особа, яка допомагає сторонам конфлікту добровільно досягти взаємовигідного рішення. Медіатор не має права приймати рішення за сторони, а лише створює умови для ефективної комунікації та пошуку компромісів.

Підкреслено, що метою діяльності медіатора є сприяння мирному, ефективному та добровільному вирішенню конфліктів між сторонами, з урахуванням інтересів кожної з них. Медіатори прагнуть знизити емоційне напруження та забезпечити конструктивну взаємодію, допомагаючи сторонам знайти рішення, яке сприятиме збереженню або відновленню відносин та запобіганню ескалації конфлікту.

Узагальнено, що значення діяльності медіаторів розкривається у наступному: по-перше, медіатори виступають нейтральною сторону, а відтак, вони допомагають сторонам більш об'єктивно підійти до розв'язання спору; по-друге, робота медіаторів орієнтована на те, щоб зберегти стосунки між сторонами конфлікту, що є особливо важливим в процесі вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням трудової діяльності, веденням бізнесу, сімейними конфліктами, тощо; по-третє, медіатор зацікавлений в тому, щоб найбільш оперативно забезпечити вирішення спору; по-четверте, запобігає ескалації конфлікту, сприяючи взаємній повазі, що в свою чергу допомагає сторонам краще зрозуміти позиції одне одного; по-п'яте, медіатор допомагає керувати емоціями учасників процесу, адже знижує напругу між сторонами спору, що сприяє раціональності дій учасників процедури медіації.

Ключові слова: медіація, медіатор, спір, вирішення спору, позасудове вирішення спору.

SUMMARY

It has been argued that mediation is a structured process for the voluntary resolution of disputes involving the participation of a neutral third party—the mediator. It has been noted that the mediator is a neutral, independent, and impartial third party who assists the parties in a conflict in voluntarily reaching a mutually beneficial resolution. The mediator is not authorized to make decisions on behalf of the parties but instead creates conditions for effective communication and the pursuit of compromises.

It has been emphasized that the purpose of the mediator's activity is to facilitate the peaceful, efficient, and voluntary resolution of conflicts between parties, taking into account the interests of each side. Mediators aim to reduce emotional tension and ensure constructive interaction, helping the parties find solutions that contribute to preserving or restoring relationships and preventing conflict escalation.

It has been summarized that the significance of mediators' activities is revealed in the following aspects: first, mediators act as a neutral party, thereby assisting the parties in approaching dispute resolution more objectively; second, the work of mediators is oriented toward preserving relationships between the conflicting parties, which is particularly important in resolving disputes related to employment, business operations, family conflicts, and more; third, mediators are interested in ensuring the most prompt resolution of disputes; fourth, they prevent conflict escalation by fostering mutual respect, which, in turn, helps the parties better understand each other's positions; and fifth, mediators assist in managing the emotions of the participants, reducing tension between the parties, thereby contributing to more rational behavior during the mediation process.

Keywords: mediation, mediator, dispute, dispute resolution, alternative dispute resolution.

ПОНЯТТЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ СФЕРИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

ГРАЧОВ Єгор Олегович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: https://orcid.org/0009-0000-5049-3921

УДК 342.9

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.28

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття «діджиталізація». Акцентовано увагу на тому, що діджиталізація сфери надання адміністративних послуг – це відгалуження загального процесу діджиталізації. Виокремлено ключові особливості, які розкривають сутність діджиталізації сфери надання адміністративних послуг.

Ключові слова: адміністративні послуги, діджиталізація, діджиталізація адміністративних послуг, цифровізація.

Постановка проблеми

В останні десять років публічне управління знаходиться в активній фазі реформації, що зумовлено обранням євроінтеграційного курсу розвитку України та соціальним тиском з боку населення, яке вимагає зміни парадигми влади, зменшення корупційної складової в процесі виконання державних функцій, забезпечення відповідальності представників офіційного сектору за свої дії і таке інше. Проведення реформ забезпечено використанням різноманітних інструментів, серед яких найбільш суспільно-орієнтованим є діджиталізації адміністративних послуг. Це складне явище, стосовно якого політичні еліти та керівництво держави ведуть активні дискусії і спори, намагаючись знайти найбільш компромісні рішення для його практичного впровадження.

Стан дослідження проблеми

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із діджиталізацію різних сфер суспільного життя, у своїх наукових працях розглядали: В.І. Данилишин, І.В. Гнидюк, О.М. Грибіненко, О.Ю. Гусєва, С.В. Легомінова, Л.О. Лігоненко, М.В. Макарова, Т.В. Мусієць, С.М. Синиця, А.В. Хріпко, М.В. Черкасова та багато інших. Однак, попри значну теоретичну розробленість, існують сфери, в рамках яких явище діджиталізації все ще не знайшло належного розкриття та опрацювання. Зокрема, зазначене стосується сфери надання адміністративних послуг в Україні.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, що б визначити поняття діджиталізації сфери надання адміністративних послуг. Для цього є необхідним: узагальнити теоретичні підходи щодо тлумачення поняття «діджиталізація»; визначити особливості даного явища в цілому та в контексті надання адміністративних послуг, зокрема.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті визначається тим, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення поняття діджиталізації сфери надання адміністративних послуг.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що поняття «діджиталізація» є відносно новим в національному юридичному просторі та пов'язано із багатьма суміжними явищами. Термін «діджиталізація» прийшов до нас з США від слова «digitalization», що перекладається, як оцифровування. Тобто, дослівно в перекладі «діджиталізація» – це процес перенесення інформації у цифрову форму, тобто перетворення паперових книжок у електронні, фотографії у зображення на екрані тощо [1, с.21].

У вітчизняних наукових джерелах зміст діджиталізації розглядається, переважно, у контексті реформування економіки та управління фінансами. Так, Т. Лазоренко та І. Шолом наголошують, що процес діджиталізації характеризується трансформацією, впровадженням цифрових технологій з метою оптимізації та автоматизації бізнес-процесів, покращення комунікаційних зв'язків із споживачами та підвищення ефективності господарської діяльності [2, с.50]. Л.О. Лігоненко пише, що явище «діджиталізація» є однією з «візитних карток» нової економіки (неоекономіки) – нового типу соціально-економічного устрою, що поступово формується в межах постіндустріального періоду економічного розвитку шляхом впровадження досягнень науково-технічного прогресу та інноваційних методів господарювання, інтелектуалізації людського капіталу, використання передових новітніх технологій, прискореного розвитку наукомістких галузей економіки, надання пріоритету виробництву знань та послуг, становленню менталітету творчого, ефективного, раціонального бізнесу. Нова економіка формується на базі не тільки інтелектуалізації виробництва, а й усього господарського життя, на основі широкого та масового використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ). Вчений відмічає, що діджиталізація є необхідним процесом розвитку сучасних підприємств в умовах неоекономіки. Вона покликана спростити та прискорити роботу з великими базами даних, забезпечити автоматизацію усіх видів діяльності (основної та допоміжної операційної, інвестиційної, фінансових), покращення комунікації з клієнтами, постачальниками та партнерами та усіма інститутами зовнішнього середовища, формування нових засад взаємодії в межах підприємства – між підрозділами, працівниками, менеджментом, перехід до нових організаційних форм господарювання (мережева та віртуальна економіка). Необхідність у діджиталізації обумовлюється прагненням до постійного підвищення рівня своєї конкурентоспроможності, що в свою чергу є передумовою виживання та розвитку бізнес-організацій в умовах неоекономіки [1, с.21].

Поряд із наведеними визначеннями, існують наукові підходи в яких вчені абстрагуються від економічної царини та звертаються до базового змісту досліджуваної категорії. Наприклад, С. Король та Є. Польовик пишуть, що діджиталізація являє собою процес створення системи збору, аналізу та зберігання даних, застосування штучного інтелекту, обробка великих масивів інформації, а також пошук інформації з використанням Інтернету [3]. О. Абакуменко під діджиталізацією розуміє процес переведення певного інформаційного поля з аналогового у цифровий формат для більш легкого подальшого використання на сучасних електронних девайсах [4, с.69].

Безпосередньо в сфері державного управління діджиталізацію досліджував О. Савченко, який визначив категорію, як використання цифрових технологій, онлайн-комунікації в системі прийняття рішень та реалізації державного управління, надання адміністративних послуг та формування ефективних державних механізмів реалізації державної політики у всіх сферах суспільного життя. Цифрові технології мають максимально скоротити фазу передачі інформаційних повідомлень від органів державної влади та місцевого самоврядування до кінцевого споживача за рахунок ефективного використання цифрового простору. Зазначене, на думку вченого, дозволяє отримати наступні переваги: 1) спрощення отримання важли-

вих для особи адміністративних послуг та дозвільних документів; 2) зменшення фінансових ресурсів для підтримки системи надання адміністративних послуг офлайн; 3) мінімізація корупційних явищ, оскільки відсутній прямий контакт між надавачем адміністративної послуги та громадянином [5;6, с.105]. В тому ж аспекті ведуть свої розмірковування Ю. Пігарєв та Н. Костеню, які цифровізацію (діджиталізацію) публічного управління розглядають таким чином: системна зміна моделі управління, своєрідна автоматизація процесу використання оцифрованих даних. Постає одним із найбільш дієвих механізмів удосконалення процесів надання державних послуг та моніторингу цього процесу. Серед провідних технологій цифровізації, що використовуються в публічному секторі саме в контексті реалізації публічних послуг, можна виділити такі: багатоканальне інформування та залучення громадян; відкриті дані; електронну ідентифікацію громадян; повсюдну аналітику; «розумні» машини та засоби; «інтернет речей»; «цифрові» державні платформи. Тобто роль публічного управління в забезпеченні цифрового розвитку має бути суттєво посилена шляхом реалізації активної державної політики та реальної ефективної роботи всіх державних інституцій. Слідування глобальним цифровим трендам у процесах цифрового розвитку українського суспільства дасть змогу здійснити технологічний прорив і забезпечити рівноправне позиціонування України у світогосподарських процесах [7].

А. Тарасенко та А. Кравченко доводять, що діджиталізація – це процес глибинної та комплексної трансформації економіки та суспільства, який супроводжується активним впровадженням та використанням цифрових технологій як каталізатора всіх процесів суспільно-економічного життя задля покращення комунікації між різними суб'єктами та підвищення продуктивності їх господарської діяльності. Сучасні діджиталізаційні процеси притаманні тією чи іншою мірою кожній галузі національного господарства. Однак, незалежно від сфери застосування, діджиталізація має характерні особливості, до яких належать такі: 1) автоматизація - застосування у процесі виробництва спеціальних автоматичних пристроїв та програмного забезпечення, що забезпечує зменшення кількості помилок та операцій ручної праці; 2) гнучкість – одні й ті самі технологічні рішення або цифрові програми можуть використовуватися одразу в кількох галузях господарської діяльності; 3) безперервність розвитку – інструменти діджиталізації можуть бути як матеріальними (електронні девайси, комп'ютери або їх компоненти), так і нематеріальними (програмне забезпечення, інформаційні системи тощо). Обидва ці інструменти мають об'єктивно існуючу взаємозалежність і розвиток кожного з них неможливий без іншого. Розвиток нематеріальних інструментів вимагає появи нових, більш потужних електронних пристроїв, які здатні забезпечувати роботу програмного забезпечення. І навпаки, поява більш продуктивних технологічних інструментів зумовлює появу нового, більш ефективного програмного забезпечення; 4) перерозподіл праці – впровадження цифрових технологій та автоматизація процесів призводять до скорочення персоналу організацій та втрати актуальності деяких спеціальностей; 5) електронне зберігання та обробка інформації – завдяки діджиталізації суб'єкти господарювання можуть більш компактно зберігати інформацію та оперативно її використовувати при прийнятті рішень; 6) поява нових бізнес-моделей – процес діджиталізації сприяє появі нових бізнес-моделей, які будуються на основі активного використання потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій; 7) трансформація процесів навчання – сучасний процес навчання базується як на вивченні цифрових технологій у різних сферах діяльності, так і на активній їх інтеграції безпосередньо в освітній процес [8, с.34-36].

Отже, діджиталізація - це багатополярне явище, що передбачає послідовні зміни та трансформації, а саме:

- по-перше, діджиталізація передбачає зміни, передусім, в соціальному серед-

овищі де громадяни виховуються за привалювання ідеї важливості та невід'ємності використання цифрових та комп'ютерних технологій, що є не тільки джерелом розваги, але й важливим помічником у поточній життєдіяльності. Йдеться про створення вільного інформаційного простору для комунікації людей з людьми та держави з соціумом, а також забезпечення вільного доступу всім суб'єктам до інформації, у тому числі про діяльність публічного сектору;

- по-друге, основу діджиталізації складає сукупність інформаційних та комп'ютерних технологій, систем, що дають можливість створювати та підтримувати відповідні технічні, інноваційні рішення обробки, використання, передачі, захисту та збереження інформації. Важливе місце в даному питанні складає всесвітня мережа Інтернет та доступність засобів її вільного використання, що створює можливості для зміни, припинення та появи нових суспільно-правових відносин;

- по-третє, діджиталізація має досить гнучкий характер та може бути реалізована практично в будь-якій сфері суспільної життєдіяльності. Сучасні інформаційні та комп'ютерні технології дозволяють створювати будь-які технічні рішення та адаптувати їх до соціальних реалій;

- по-четверте, діджиталізація спрямована на спрощення процесу життєдіяльності українського суспільства. Створення та запровадження відповідних концепцій і методів використання ІТ повинно підвищувати оперативність виконання людьми різноманітних процедур, наприклад, у сфері взаємодії із державним сектором. В цьому контексті слід відмітити інноваційні досягнення останніх років, такі як електронна медицина, завдяки якій медичні висновки та довідки отримуються віддалено і в електронному вигляді; оцифровані документи про громадянство, освіту, цивільний статус в мобільному застосунку «Дія» і таке інше;

- по-п'яте, діджиталізація невпинно веде до еволюції та зміни у нормативно-правовій площині. Активізація використання та застосування інформаційних і комп'ютерних технологій, передусім, для комунікації, отриманнями чи надання послуг, реалізації власних інтересів, або інших цілей відбувається у правовому полі, а, отже, потребує максимальної регламентованості за допомогою юридичних норм. Через це, техніко-інформаційні новації зумовлюють появу офіційних джерел, які закріплюють їх зміст і статус та загальний розвиток правової системи.

Висновки

Таким чином, діджиталізація – це юридично обґрунтований, основний на положеннях нормативно-правових актів широкий процес створення та впровадження у різноманітні складові соціального середовища новітніх інформаційних та комп'ютерних технологій, концепцій та методів їх використання, що надають широкі можливості в обробці, збереженні, захисті інформації та суттєво полегшують комунікацію в середині соціуму.

Діджиталізація сфери надання адміністративних послуг – це відгалуження загального процесу діджиталізації, яке проводиться у розрізі вузького сектору та передбачає: 1) переведення процесу взаємодії між публічно-владними органами, які надають адміністративні послуги та заявниками в електронний, тобто віддалений формат за допомогою використання мережі Інтернет; 2) можливість надання окремих послуг без фактичної присутності особи, наприклад, різноманітних довідок, сертифікатів та інших документів виданих в адміністративному порядку у формі електронного документу; 3) підвищення доступності адміністративних послуг; 4) забезпечення значно суворішого формалізму процедури надання адміністративних послуг, які тепер обмежено не тільки нормативним порядком їх надання, але й технічними можливостями та доступним посадовій особі функціоналом електронних систем; 5) розвиток нормативно-правового забезпечення сфери надання адміністративних послуг, зокрема в частині: уточнення порядку їх надання, а також повноважень суб'єктів в частині використання службових інформаційних

технологій та систем; 6) еволюцію службово-трудових процесів представників органів держави та місцевого самоврядування, які в умовах діджиталізації потребують обов'язкової наявності цифрової обізнаності, грамотності та навичок.

Література

1. Лігоненко Л.О., Хріпко А.В., Доманський А.О. Зміст та механізм формування стратегії діджиталізації в бізнес-організаціях. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2018. №22(62). С.20-24.

2. Лазоренко Т., Шолом І. Діджиталізація як основний фактор розвитку бізнесу. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції. 2020. № 1. С. 50-51.

3. Король С., Польовик Є. (2019). Діджиталізація економіки як фактор професійного розвитку. Modern Economics. Вип. № 18, С. 67–73.

4. Абакуменко О., Деркач А., Корнєєва М. Діджиталізація банківського сектору України. Фінансові дослідження. 2016. № 1 (1). С. 69–75.

5. Савченко О. Систематизація наукових підходів до поняття «цифровізація у публічному управлінні». Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування, 2022 р., № 2 (76).

6. Щокін Р.Г., Беленюк Ж.В. Сучасні тенденції діджиталізації публічного управління у сфері фізичної культури та спорту. Публічне урядування, №3 (31), 102-109.

7. Пігарєв Ю., Костенюк Н. Діджиталізація публічного управління як чинник цифрової трансформації України. Механізми державного управління. 2021. №2(83). С.92-96.

8. Тарасенко А., Кравченко А. Сутність діджиталізації та її вплив на розвиток економічних систем. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2023. №3(35). С.30-38.

АНОТАЦІЯ

З'ясовано, що діджиталізація – це юридично обґрунтований, основний на положеннях нормативно-правових актів широкий процес створення та впровадження у різноманітні складові соціального середовища новітніх інформаційних та комп'ютерних технологій, концепцій та методів їх використання, що надають широкі можливості в обробці, збереженні, захисті інформації та суттєво полегшують комунікацію в середині соціуму.

Доведено, що діджиталізація сфери надання адміністративних послуг – це відгалуження загального процесу діджиталізації, яке проводиться у розрізі вузького сектору та передбачає: 1) переведення процесу взаємодії між публічно-владними органами, які надають адміністративні послуги та заявниками в електронний, тобто віддалений формат за допомогою використання мережі Інтернет; 2) можливість надання окремих послуг без фактичної присутності особи, наприклад, різноманітних довідок, сертифікатів та інших документів виданих в адміністративному порядку у формі електронного документу; 3) підвищення доступності адміністративних послуг; 4) забезпечення значно суворішого формалізму процедури надання адміністративних послуг, які тепер обмежено не тільки нормативним порядком їх надання, але й технічними можливостями та доступним посадовій особі функціоналом електронних систем; 5) розвиток нормативно-правового забезпечення сфери надання адміністративних послуг, зокрема в частині: уточнення порядку їх надання, а також повноважень суб'єктів в частині використання службових інформаційних технологій та систем; 6) еволюцію службово-трудових процесів представників органів держави та місцевого самоврядування, які в умовах діджиталізації потребують обов'язкової наявності цифрової обізнаності, грамотності та навичок.

Ключові слова: адміністративні послуги, діджиталізація, діджиталізація адміністративних послуг, цифровізація.

SUMMARY

It has been determined that digitalization is a legally grounded, normatively regulated, and expansive process of creating and integrating advanced information and computer technologies, concepts, and methods into various components of the social environment. This process provides extensive opportunities for processing, storing, and protecting information and significantly facilitates communication within society.

It has been proven that the digitalization of administrative services is a branch of the broader digitalization process, applied within a specific sector, and encompasses the following: 1) transitioning the interaction process between public authorities providing administrative services and applicants to an electronic, i.e., remote format, through the use of the Internet; 2) enabling the provision of certain services without the physical presence of individuals, such as various certificates, attestations, and other documents issued administratively in the form of electronic documents; 3) increasing the accessibility of administrative services; 4) ensuring a significantly stricter formalization of administrative service delivery procedures, now restricted not only by normative regulations but also by the technical capabilities and available functionalities of electronic systems accessible to officials; 5) advancing the regulatory framework for administrative services, particularly regarding: clarifying the procedures for their delivery and delineating the authority of subjects concerning the use of official information technologies and systems; 6) the evolution of work processes for representatives of state and local government bodies, who, under the conditions of digitalization, must possess digital awareness, literacy, and skills.

Keywords: administrative services, digitalization, digitalization of administrative services, digitization.

ЩОДО УТОЧНЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ І СУТНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

ПИЧУРИН Артем Анатолійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: https://orcid.org/0009-0009-4515-0663

УДК 342.9

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.29

Аналіз наукових та законодавчих джерел дали можливість встановити зміст та особливості інформаційних технологій. Відповідно до запропонованого широкого тлумачення, інформаційні технології визначено, як сукупність методів, концепцій та ідей використання, зберігання, обробки, передачі та захисту інформації за допомогою спеціальних цифрових технологій, комп'ютерної техніки, електронних мереж та інших пристроїв та девайсів у тому числі тих, які потребують використання всесвітньої мережі Інтернет. У вузькому сенсі, інформаційні технології визначено, як сукупність спеціальних цифрових та комп'ютерних приладів, пристроїв та механізмів призначених для використання, зберігання, обробки, передачі та захисту інформації, у тому числі за допомогою використання всесвітньої мережі Інтернет.

Ключові слова: інформація, інформаційні технології, цифрова трансформація, електронне реформування.

Постановка проблеми

В останні десятиріччя бурхливий розвиток інформаційних технологій (далі – ІТ) зумовив їх активне використання практично в усіх сферах суспільної діяльності: від виробництва та фінансових послуг, до освіти, державного управління, охорони здоров'я, правоохоронної діяльності тощо. Широка та стрімка цифровізація забезпечує оптимізацію службово-трудових, виборчих, навчальних процесів, поліпшення комунікації між державою та громадськістю, вдосконалення виборчих процесів, підвищення ефективності та оперативності надання адміністративних послуг і процедур, формування нових робочих місць, покращення державного регулювання господарською діяльністю і таке інше. Внаслідок цього інформаційні технології сьогодні по праву вважаються ключовим фактором, який визначає якість і динаміку соціального та економічного розвитку.

Стан дослідження проблеми

Зміст та значення інформаційних технологій в різних сферах суспільного життя, розглядались в наукових роботах багатьох вчених, а саме: О.А. Блажука, І.Є. Булаха, І.В. Дульської, М.І. Жалдака, Ю.О. Лецера, М.М. Лукащука, М.В. Полякової, М.М. Скопень, О.М. Яновського та багатьох інших. Кожен із зазначених науковців зробив вагомий внесок у розвиток даного інституту. Разом із тим, в науковій літературі недостатньо опрацьованим залишається низка питань, пов'язаних із аналізом юридичної природи і сутності інформаційних технологій

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити юридичну природу та сутність інформаційних технологій. Для досягнення поставленої цілі, необхідно вирішити низку наступних наукових завдань: узагальнити наукові підходи щодо визначення поняття інформаційних технологій; розкрити особливості та специфіку досліджуваної катего-

рії; сформулювати новий підхід щодо юридичної природи даного явища.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті визначається тим, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо розкриття юридичної природи і сутності інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що зміст терміну «інформаційні технології» утворено комбінацією самостійних понять: інформація та технології. Так, слово «інформація» походить від латинського «informatio» – роз'яснення, виклад. Сьогодні під ним розуміють, по-перше, свідчення, що передаються людьми усним, письмовим або іншим способом (за допомогою умовних сигналів, технічних засобів тощо); по-друге, сукупність свідчень, кількісних даних, знань [1, с.192; 2, с18].

Існує багато авторських тлумачень категорії «інформація». Наприклад, в дисертаційному дослідженні Ю.В. Стеценко наводиться така думка: «Інформація циркулює в суспільстві та використовується в управлінні суспільними об'єктами, відношеннями й процесами. Вона представляє собою знання, повідомлення про соціальну форму руху матерії та про всі інші її форми, в якій вони використовуються суспільством, включені в орбіту суспільного життя» [2, с.18]. На думку В.О. Малярової інформацію, в самому загальному вигляді, допустимо уявляти як один із видів (властивостей) здійснення процесу відображення, що є матеріальною базою протікання інформаційних процесів. Відображення – це поняття більш загальне і широке, ніж інформація, яка стосовно відображення є підпорядкованою категорією, що конкретизує його результат і виражає його кількісну і якісну сторони [3, с.38]. В.А. Яценко вказує, що інформація – це документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому Конституції України середовищі. Порядок використання інформації та захисту права на неї встановлюється законодавством [4, с.66].

Інформації, як явищу, присвячено окремий законодавчий акт, зокрема Закон України «Про інформацію», відповідно до якого вона є будь-якими відомостями та/або даними, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Згідно до статті 10 вказаного вище Закону, за змістом інформація поділяється на такі види: інформація про фізичну особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; інформація про стан довкілля (екологічна інформація); інформація про товар (роботу, послугу); науково-технічна інформація; податкова інформація; правова інформація; статистична інформація; соціологічна інформація; критична технологічна інформація; інші види інформації [5]. Дещо інше визначення наведено в Законі України «Про захист економічної конкуренції», відповідно до якого інформація – це відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості [6]. Враховуючи наведене можемо зробити висновок, що інформація – це система даних та відомостей про якісь об'єкти, що закріплюється на матеріальних носіях, або виражається вербально. Інформація може передаватись, змінюватись, видалятись із обігу в ході дій суб'єктів пов'язаних з її обробкою.

В свою чергу, слово «технологія» походить від грецького «techne» – мистецтво, майстерність, уміння і «logos» – слово, вчення. Під технологією, як практичною діяльністю, розуміють сукупність методів обробки, виготовлення, зміни стану властивостей, форми сировини, матеріалу або напівфабрикату, що здійснюється у процесі виробництва продукції. Завдання технології, як науки, полягають у виявленні і дослідженні фізичних, хімічних, механічних та інших закономірностей з метою визначення й ви-

користання на практиці найефективніших і найбільш економічних виробничих процесів [7, с.93].

Часто під технологією розуміють сукупність науково-технічних знань, а також до цього поняття належать і «побічні ефекти, що супроводжують впровадження технології», які характеризуються зростанням взаємозалежності держав, революцією в засобах зв'язку, сполучення й транспорту тощо [8; 9; 10]. О.М. Давидюк, у свою чергу, визначає технологію як синтезований об'єкт права інтелектуальної власності, в основу якого покладено систему окремих базових її елементів, що за рахунок спроможності функціонально втілюватись у виробничий процес набуває якостей інноваційного продукту, особливого роду нематеріального активу, об'єкта господарського обороту, і дозволяє визначити її як об'єкт господарсько-правового регулювання [11, с.63; 12, с.35]. Отже, поняття «технологія» відрізняється дуалізмом визначень та може розглядати одночасно як: 1) матеріальний об'єкт, пристрій чи механізм, який служить для виконання якихось конкретних, практичних функцій; 2) дослідницька методика, система умінь та знань щодо здійснення якоїсь діяльності, вивчення властивостей певного об'єкта, тощо.

Якщо тлумачити категорію «інформаційні технології», виходячи суто з етимології її складових термінів, то вона являє собою: 1) методики обробки, передачі, зберігання інформації; 2) спеціальні пристрої дію яких спрямовано на роботу із інформацією, інформаційними ресурсами тощо. Втім, науковці, зазвичай, будують більш комплексні та складні дефініції. Так, зарубіжні науковці Г. Лівітт та Т. Уіслер пишуть: «ІТ складається із кількох взаємозв'язаних частин. Перша включає методи оброблення великих обсягів інформації за допомогою швидкісних комп'ютерів. Друга зосереджується навколо використання статистичних та математичних методів вирішення проблем прийняття рішень і представлена методами математичного програмування та дослідження операцій. Третя – комп'ютерне моделювання штучного інтелекту» [13]. В свою чергу, К. Колін доводить, що ІТ – це поданий в проектній формі концентрований вираз наукових знань та практичного досвіду, що дозволяє раціонально організувати той чи інший інформаційний процес, який достатньо часто повторюється. При цьому досягається економія затрат праці, енергії або матеріальних ресурсів необхідних для реалізації даного процесу [14].

Серед вітчизняних вчених варто звернутись до позиції Р.М. Шевчук: «Інформаційна технологія – це ідеально-матеріальний, цілеспрямований феномен, що характеризується гармонійним поєднанням його структурних елементів (знань, дій, інформаційної сировини, інформаційно-орієнтованих засобів діяльності, інформаційних результатів), та визначальною роллю в ньому (в поєднанні) його ідеальної компоненти (знань, інформації, інформаційних ресурсів, інформаційних способів і прийомів, інформаційних продуктів, інформаційних послуг)» [15, с.143]. В.В. Ковальова тлумачить інформаційні технології, як сукупність методів та технічних засобів збору, організації, опрацювання, створення, передачі та подання інформації, що розширюють знання людей і подають їм можливість використовувати їх в управлінні технічними та соціальними процесами [16, с.194].

О. Золотухіна підкреслює, що інформаційна технологія представляє собою набір знань про організацію процесу створення або зміни інформаційних об'єктів. ІТ включає в себе дані про структуру та можливі характеристики інформаційних об'єктів, опис необхідних засобів (програмних та/або технічних) та перелік методів для досягнення бажаних характеристик інформаційних об'єктів [17, с.97].

Наступну позицію обстоюють М.В. Поляков та Ю.О. Лецер: «Інформаційні технології можна розглядати як термін, що позначає усі методи та засоби взаємодії з інформацією та не має чіткого визначення через велику швидкість розвитку позначених ним технологій, та постійне зіткнення практиків із їх новими сторонами та формами прояву. Також інформаційні технології можна розглядати як продукт, що має квазіфізичну природу, який потребує значних витрат інтелектуальної праці, не має фізичного зно-

су, може бути швидко розтиражований та швидко відтворений конкурентами» [18]. На думку Ю.Б. Бродського та Р.В. Грищук інформаційна технологія – це цілеспрямований оптимальний технологічний процес збирання, зберігання, оброблення, відображення, передачі та розповсюдження інформації за допомогою сучасних програмно-технічних засобів на основі наукових методів та практичного досвіду [19, с.41].

Комплексний погляд на ІТ запропонував в своїй науковій роботі Є.Р. Бенькович, який вказав, що «інформаційні технології – це сукупність засобів щодо збору, збереження, обробки та передачі інформації, що відносяться до технологій управління й обробки даних, у тому числі, із застосуванням обчислювальної техніки. У період сьогодення під інформаційними технологіями найчастіше розуміють комп'ютерні технології. Зокрема, інформаційні технології мають справу з використанням комп'ютерів і програмного забезпечення для зберігання, перетворення, захисту, обробки, передачі та одержання інформації. Комп'ютерні науки – це ядро теоретичних і практичних знань, що використовують у своїй роботі фахівці в галузі обчислювальної техніки, програмування, інформаційних систем і технологій. Традиційно, комп'ютерні науки також мають тісні зв'язки з математикою і, зі своєї сторони, впливають на неї. На сьогоднішній день жодний серйозний аналіз у будь-якій галузі науки й виробництва не обходиться без трудомістких математичних розрахунків. Це сприяє розширенню змісту навчання математичними дисциплінами студентів економічних спеціальностей, що спрямовано, насамперед, на формування фахівців, здатних вирішувати на високому професійному рівні складні економічні задачі, що виникають на практиці, математичними методами. З іншого боку, складні, громіздкі математичні розрахунки, сплеск розвитку сучасних інформаційних технологій спричиняють масову розробку й професійне використання програмних комп'ютерних систем, що дозволяють автоматизувати різні математичні операції» [20, с.17-18].

В положеннях Закону України «Про Національну програму інформатизації» закріплено дещо розширений термін «інформаційно-комунікаційні технології», який визначено, як результат інтелектуальної діяльності, сукупність систематизованих наукових знань, технічних, організаційних та інших рішень про перелік та послідовність виконання операцій для збирання, обробки, накопичення та використання інформаційної продукції, надання інформаційних послуг [21].

Висновки

Таким чином, проведений аналіз дає змогу дійти до висновку, що поняття «інформаційних технологій» є досить широкою та комплексною категорією, яка включає в себе не тільки практико-технічні, але й управлінсько-діяльнісні складові. У зв'язку із цим вказаний термін доцільно розглядати у широкому та вузькому розумінні. Так, відповідно до першого, інформаційні технології – це сукупність методів, концепцій та ідей використання, зберігання, обробки, передачі та захисту інформації за допомогою спеціальних цифрових технологій, комп'ютерної техніки, електронних мереж та інших пристроїв та девайсів у тому числі й тих, які потребують використання всесвітньої мережі Інтернет. У вузькому сенсі, інформаційні технології – це виключно технічна складова, яка включає сукупність цифрових та комп'ютерних приладів, а також пристроїв та механізмів призначених для використання, зберігання, обробки, передачі та захисту інформації, що здійснюється, як за допомогою використання мережі «Інтернет», так і в межах локальних мереж.

Література

1. Філософський словник. За ред. В.І. Шинкарука. К.: Головна редакція УРЕ, 1973. 600 с.

2. Стеценко Ю.В. Науково-методологічні засади використання засобів інформації про розслідуванні злочинів: дис… канд. юрид. наук : Київ: Національна академія внутрішніх справ України. 2006. 239 с.

3. Малярова В.О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця: дис… канд. юрид. наук

: Харків: Національний університет внутрішніх справ. 2005. 258 с.

4. Яценко В.А. Громадська думка в системі механізмів державного управління: дис… канд. юрид. наук : Одеса: Одеський регіональний інститут державного управління. 2010. 225 с.

5. Про інформацію: закон від 02.10.1992 №2657-XII. Відомості Верховної ради України. 1992. №48. Ст.650.

6. Про захист економічної конкуренції: закон від 11.01.2001 №2210-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. №12. Ст.64.

7. Качурін С.Г. Тактика проведення судово-почеркознавчої експертизи: дис. … канд. юрид. наук : Харків: Національний університет внутрішніх справ. 2006. 225 с.

8. Technology transfer: New issues, new analysis. Ann. Amer. Acad. Polit. and Soc. Sci. 1991. P. 10.

9. Huddle F. The Secrets of Export Progress. N. Y., 1991. P. 132.

10. Hoyden E. U. S. Corporate experience in transferring industrial technology to the foreign countries. Leiden, 1994. P. 259.

11. Давидюк О. М. Технологія як об'єкт господарсько-правового регулювання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.04. Давидюк Олександр Миколайович. Х., 2009. 222 с.

12. Адамюк Д.І. Поняття технології: встановлення змісту та співвідношення з іншими суміжними поняттями. Право та інноваційне суспільство. 2015. №1(4). С.34-41.

13. Leavitt. Harold J. and Thomas L. Whistler. Management in the 1980's. Harvard Business Review, November December, 1958. P. 41-48.

14. Kolin K. K. Informatsionnaya tehnologiya kak nauchnaya distsiplina. Informatsionnaya tehnologiya. 2001. № 2. S. 2-10.

15. Шевчук Р.М. Правові та організаційні засади інформатизації навчального процесу у вищих навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ України: дис… канд. юрид. наук : Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 2008. 244 с.

16. Ковальова В.В. Шляхи удосконалення організації діяльності експертно-криміналістичної служби МВС України: дис… канд. юрид. наук : Київ: Національна академія внутрішніх спав України. 2001. 207 с.

АНОТАЦІЯ

Відмічено, що інформація – це система даних та відомостей про якісь об'єкти, що закріплюється на матеріальних носіях, або виражається вербально. Інформація може передаватись, змінюватись, видалятись із обігу в ході дій суб'єктів пов'язаних з її обробкою.

Аргументовано, що поняття «технологія» відрізняється дуалізмом визначень та може розглядати одночасно як: 1) матеріальний об'єкт, пристрій чи механізм, який служить для виконання якихось конкретних, практичних функцій; 2) дослідницька методика, система умінь та знань щодо здійснення якоїсь діяльності, вивчення властивостей певного об'єкта, тощо.

З'ясовано, що поняття «інформаційних технологій» є досить широкою та комплексною категорією, яка включає в себе не тільки практико-технічні, але й управлінсько-діяльнісні складові. У зв'язку із цим вказаний термін запропоновано розглядати у широкому та вузькому розумінні. Так, відповідно до першого, інформаційні технології – це сукупність методів, концепцій та ідей використання, зберігання, обробки, передачі та захисту інформації за допомогою спеціальних цифрових технологій, комп'ютерної техніки, електронних мереж та інших пристроїв та девайсів у тому числі й тих, які потребують використання всесвітньої мережі Інтернет. У вузькому сенсі, інформаційні технології – це виключно технічна складова, яка включає сукупність х цифрових та комп'ютерних приладів, а також пристроїв та механізмів призначених для використання, зберігання, обробки, передачі та захисту інформації, що здійснюється, як за допомогою використання мережі «Інтернет», так і в межах локальних мереж.

Ключові слова: інформація, інформаційні технології, цифрова трансформація, електронне реформування.

17. Золотухіна, О. А.. Структура інформаційної технології контролю витрат ресурсів. Телекомунікаційні та інформаційні технології, 2018. 1. С.96–104.

18. Поляков М.В., Лецер Ю.О. Особливості інформаційних технологій як продукту ІТ-підприємств. Ефективна економіка.

SUMMARY

It has been noted that information is a system of data and facts about certain objects, which is either recorded on physical media or expressed verbally. Information can be transmitted, altered, or removed from circulation in the course of actions taken by subjects involved in its processing.

It has been argued that the concept of "technology" exhibits a duality of definitions and can be simultaneously understood as: 1) a material object, device, or mechanism serving specific, practical functions; 2) a research methodology, a system of skills and knowledge for performing certain activities or studying the properties of a particular object.

It has been clarified that the concept of "information technology" is a broad and multifaceted category that includes not only practical and technical components but also managerial and operational elements. In this regard, the term has been proposed for consideration in both a broad and narrow sense. In the broad sense, information technology refers to a set of methods, concepts, and ideas for the use, storage, processing, transmission, and protection of information through specialized digital technologies, computer equipment, electronic networks, and other devices, including those requiring the use of the global Internet. In the narrow sense, information technology is limited to the technical component, comprising a set of digital and computer devices, mechanisms, and tools designed for the use, storage, processing, transmission, and protection of information, implemented both through the Internet and within local networks.

Keywords: information, information technology, digital transformation, electronic reform.

2016. №8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=6041.

19. Бродський Ю.Б., Грищук Р.В. Аналіз ролі та місця, сутності та змісту інформаційних технологій на сучасному етапі розвитку науки і техніки. Проблеми інформаційних технологій. 2018. № 1. С. 36-42.

20. Бенькович Є.Р. Підготовка студентів економічних спеціальностей до використання програмних комп'ютерних систем у прецесійній діяльності: дис… канд. юрид. наук : Київ: Інститут вищої освіти Академія педагогічних наук України. 2009. 203 с.

21. Про Національну програму інформатизації: закон від 01.12.2022 №2807-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. №51. Ст.127.

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ФЕДОРЕНКО Роман Олександрович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: https://orcid.org/0009-0001-9560-6659

УДК 342.9

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.30

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, розкрито загальнотеоретичні підходи щодо визначення поняття «публічне адміністрування». Розкрито особливості правового режиму воєнного стану, а також встановлено його вплив на сферу публічного адміністрування. Запропоновано авторське визначення поняття «публічне адміністрування в умовах воєнного стану»

Ключові слова: публічне адміністрування, правовий режим, воєнний стан, органи державної влади.

Постановка проблеми

В реаліях сьогодення одним із ключових завдань українського законодавця є забезпечення ефективного функціонування органів публічного адміністрування, які в умовах правового режиму воєнного стану функціонують із значним перевантаженням, що в свою чергу негативно позначається на стані забезпечення та захищеності прав, свобод та інтересів громадян. Повномасштабна військова агресія збоку російської федерації та введення у зв'язку із цим особливого правового режиму регулювання суспільних відносин, обумовлює важливість та необхідність проведення теоретичних досліджень, присвячених визначенню поняття та розкриття значення публічного адміністрування в умовах воєнного стану.

Стан дослідження проблеми

Поняття та значення публічного адміністрування протягом останніх років є однією з найактуальніших проблем серед представників загальної теорії права та адміністративного права, зокрема. Її розкриттю присвятили свої роботи такі вчені, як: В.І. Андріяш, В.Д. Бакуменко, О.З. Босак, К.Л. Бугайчук, С.М. Коник, О.В. Кузьменко, А.М. Михненко, О.Ю. Оболенський, А.М. Ришелюк, О.А. Шатило, І.М. Шопіна та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в умовах правового режиму воєнного стану питання діяльності органів публічного адміністрування набуває нової актуальності та значення.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття та розкрити значення публічного адміністрування в умовах воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: узагальнити наукові підходи щодо сутності публічного адміністрування; встановити зміст воєнного стану та його особливості; сформувати авторське визначення поняття публічного адміністрування в умовах воєнного стану.

Наукова новизна дослідження

Новизна наукового дослідження полягає в тому, що в ньому дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо з'ясування сутності та розкриття значення публічного адміністрування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Розпочати дослідження необхідно із уточнення понятійного апарату, а саме встанов-

лення загального змісту публічного адміністрування. Це складна категорія зміст якої формує два поняття: «публічний» та «адміністрування». Слово «публічний», утворене від латинського «publicus» – суспільний, яке має два значення: 1) відкритий, гласний; 2) суспільний, не приватний; 3) призначений для широкого користування, відвідування; громадський [1, с.340;2, с.148]. В юриспруденції даний термін часто використовується в значенні публічний порядок, що значить стан упорядкованості публічних правовідносин та всієї публічно правової системи, за якого кожна особа, державний орган, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи добровільно дотримуються правових та морально етичних норм, культурних та інших соціальних правил, виконують відповідні приписи з метою досягнення публічної безпеки та загального добробуту [3, с.9].

В свою чергу, поняття «адміністрування» походить від латинського слова «administro», що має значення: управляю, завідую. В українській мові даний термін має значення: 1) керувати установою, організацією, підприємством і таке інше; 2) управляти; керувати бюрократично, за допомогою наказів і розпоряджень замість конкретного керівництва. [4, с.98;5, с.11-12].

Синергія наведених понять породжує категорію «публічне адміністрування», яке має безліч наукових інтерпретацій. У визначенні О.В. Кузьменко, І.Д. Пастуха, М.В. Плугатир, М.В. Співака, публічне адміністрування – це зовнішній прояв діяльності публічної адміністрації, що полягає у формуванні правових норм, їх зміні, скасуванні, заміні, тобто підготовці і виданні правових адміністративних актів, що тягнуть за собою виникнення, зміну та припинення адміністративно-правових відносин [6, с.91]. Н.А. Добряньська дійшла висновку: публічне адміністрування – це вид суспільно корисної діяльності, що здійснюється певною сукупністю суб'єктів, у тому числі громадських органи влади, органи місцевого самоврядування та іншими. Адміністрування має широку сферу застосування. Здійснюється в національному масштабі, на місцевому рівні, в конкретна команда, державні установи та посадові особи всередині та ззовні. На думку вченої, категорія фактично являє собою управління, або ж дії лідера всередині певного колективу, а також поза межами від імені цієї команди та в її інтересах [7].

Наступних висновків щодо змісту публічного адміністрування доходить у своїх наукових дослідженнях М.М. Бліхар: «Можна погодитися з розумінням поняття «публічне адміністрування» як комплексної усвідомленої та цілеспрямованої діяльності, що пов'язана з реалізацією повноважень суб'єктів управління з розробки, прийняття та впровадження державно-управлінських рішень або послідовного здійснення управлінського циклу, що складається з класичних функцій управління, таких як планування, організація, мотивація, контроль, і впливає на зміну суспільних процесів та явищ, наближаючи їх до бажаного стану згідно з визначеними управлінськими цілями організації. Результатом цієї адміністративної діяльності, зазвичай, є здійснення спеціально уповноваженим суб'єктом публічного адміністрування певних адміністративних дій, які повинні бути представлені в певній нормативно-правовій формі й вигляді, наприклад, наказу, директиви, розпорядження тощо. Такі адміністративні дії здійснюються такими суб'єктами управління в межах закріплених за ними посадових повноважень, а також шляхом застосування спеціальних форм і методів, спрямованих на реалізацію основних функцій публічного адміністрування задля реалізації адміністративної мети й координування управлінськими ресурсами. У цьому аспекті важливо наголосити на структуруванні публічного адміністрування як виду управлінської діяльності, виокремивши такі складові сегменти (блоки) в адміністративно-правовому статусі органів виконавчої влади, як цільовий, структурно-організаційний і компетенційний (компетенцію)» [8, с.248].

Таким чином, публічне адміністрування необхідно тлумачити як врегульовану нормами чинного законодавства України діяльність суб'єктів публічної влади, а саме органів держави та місцевого самоврядування щодо упорядкування та організації своєї діяльності, формування і реалізації державної політики, надання адміністративних послуг та провадження адміністративних процедур, а також вчинення інших юридично значущих дій та

заходів, у тому числі примусового характеру, направлених на забезпечення і захист прав, свобод і законних інтересів людини та суспільства в цілому.

Водночас, наведене визначення показує стандартизований вигляд публічного адміністрування, який існує у поточних, нормальних умовах функціонування держави та суспільства. Уведення воєнного стану на території України впливає на дані складові, у зв'язку із чим зміст категорії змінюється. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [9].

Наведене дає можливість виділити декілька основних факторів, які прямо впливають на зміст публічного адміністрування в умовах воєнного стану. У першу чергу, останній є правовим режимом при цьому, досить специфічним. В загальнотеоретичному значенні правовий режим відображає динаміку правовідносин, яка досягається шляхом трансформації всіх елементів правового впливу, як правових засобів (норм права, актів реалізації та застосування, юридичних фактів тощо), так і інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правового прецеденту), що у взаємодії досягають мети регулювання [10, с.127].

Тож, як правовий режим, воєнний стан зумовлює зміну порядку роботи правової системи, вектори та цілі правового регулювання, принципи упорядкування поведінки суспільства та суспільно-правових відносин, використання відмінних, нетипових заходів державного впливу та переосмислення цінності і значення прав і свобод людини і громадянина. За умов уведення воєнного стану відбувається трансформація парадигми публічного управління та правової основи його здійснення. Зокрема, змінюються цілі діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, порядок їх функціонування та юридична основа, яка доповнюється актами, норми яких вступають в дію під час воєнного стану. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» вище керівництво держави, інші органи публічного управління набувають спеціальних повноважень, а також визначається специфічний механізм їх діяльності. Крім того, відбувається перерозподіл ієрархії публічних відомств. Керівної ролі набувають такі тимчасові інституції, як військове командування та військові державні адміністрації [9].

Іншим фактором, який впливає на зміст публічного адміністрування є причина уведення воєнного стану на подолання негативних наслідків якої спрямовується вся діяльність публічних органів, а саме збройна агресія чи загроза нападу, безпеці незалежності і суверенітету України. Згідно до Закону України «Про оборону України», збройна агресія – застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією вважається будь-яка з таких дій: а) вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України; б) блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав; в) напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України; г) засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, які мають критично негативні наслідки, у тому числі значна участь третьої держави у таких діях; ґ) дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави тощо; д) застосування підрозділів збройних сил іншої

держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів [11].

Третім фактором, який впливає на сутність і значення публічного адміністрування в умовах воєнного стану є значне підвищення ролі державного примусу. Окрім того, що під час дії правового режиму органи влади отримують надзвичайні, екстраординарні повноваження, Конституція України (далі – Конституція) та Закон України «Про правовий режим воєнного стану» встановлюють можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина з метою виконання завдань воєнного стану, відсічі збройної агресії, подолання наслідків особливого періоду та реалізації інших функцій, завдань в умовах військового часу. Ключова особливість полягає в тому, що в даному випадку ми говоримо, переважно, про адміністративний порядок уведення та реалізації обмежень, що нетипово для вітчизняної правової системи, в координатах якої порушити чиїсь права і свободи може в більшості випадків виключно суд. Наприклад, однією з ключових особливостей воєнного стану є можливість уведення комендантської години. Остання передбачає обмеження свободи пересування значної кількості громадян по вулиці у відповідні часи та встановлюється у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) [9].

Висновки

Отже, ґрунтуючись на викладеному, публічне адміністрування в умовах воєнного стану - це врегульована законодавством України діяльність суб'єктів публічної влади, а саме органів держави та місцевого самоврядування під час дії правового режиму воєнного стану на території всієї України (або ж в окремих її регіонах), що полягає в упорядкуванні та організації своєї діяльності, передусім, для відсічі збройної агресії, загрози нападу та подоланні негативних наслідків цих явищ, а також формуванні та реалізації державної політики, наданні адміністративних послуг та провадженні адміністративних процедур, а також чиненні інших юридично значущих дій та заходів, у тому числі примусового характеру, із забезпечення та захисту прав, свобод і законних інтересів людини та суспільства в цілому.

Література

1. Словник іншомовних слів. Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. К.: Наук. думка, 2000. 680 с.

2. Андрушко А.В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України: дис… канд. юрид. наук : Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2002. 201 с.

3. Батраченко О.В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку: дис… канд. юрид. наук : Суми: Сумський державний університет. 2017. 218 с.

4. Петровський П.М. Гуманітарна парадигма в системі державного управління: дис… д-ра. юрид. наук : Київ: Львівський регіональний інститут державного управління Національна академія державного управління при Президентові України. 2010. 417 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел.К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005.1728 с.

6. Адміністративне право. Загальна частина (альбом схем) текст навч. посіб. О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, М. В. Плугатир, М. В. Співак. К. : «Центр учбової літератури», 2015. 232 с.

7. Natalia A. Dobrianska, Anna S. Arbuzova, Oleksandra O. Mazilkina Public administration as the main type of social management, the field of scientific knowledge and the field of education. Economic journal Odessa polytechnic university. 2022. №2(20). P.11-19.

8. Бліхар М.М. Публічне адміністрування як форма реалізації публічної влади. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. №7. С.247-250.

9. Про правовий режим воєнного стану: закон від 12.05.2015 №389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. №28. Ст.250.

АНОТАЦІЯ

Акцентовано увагу на тому, що воєнний стан вносить значні корективи в публічне адміністрування трансформуючи як його правову основу, так і механізм провадження, а саме: 1) воєнний стан є спеціальним правовим режимом, наслідком якого є зміна порядку функціонування правової системи, а також органів публічної влади за рахунок покладення на них додаткових, екстраординарних повноважень, дії особливих правових засад, зміни ієрархії органів влади та набуття керівного положеннями такими тимчасовими інституціями, як військові державні адміністрації та військове командування; 2) ресурси та можливості органів державної влади та місцевого самоврядування акумулюються для подолання національно небезпечних явищ, які загрожують державному суверенітету, територіальній цілісності та існуванню української нації, а саме збройній агресії або загрози нападу; 3) підвищується роль та значення державного примусу, який стає одним із основних інструментів публічного управління в окремих сферах, що надає можливість обмежувати права і свободи людини і громадянина в установлених Конституцією рамках, зокрема, в адміністративному порядку.

З'ясовано, що публічне адміністрування в умовах воєнного стану - це регульована законодавством України діяльність суб'єктів публічної влади, а саме органів держави та місцевого самоврядування під час дії правового режиму воєнного стану на території всієї України (або ж окремих її регіонах), що полягає в упорядкуванні та організації своєї діяльності, передусім, для відсічі збройної агресії, загрози нападу та подоланні негативних наслідків цих явищ, а також формуванні та реалізації державної політики, наданні адміністративних послуг та провадженні адміністративних процедур, а також чиненні інших юридично значущих дій та заходів, у тому числі примусового характеру, із забезпечення та захисту прав, свобод і законних інтересів людини та суспільства в цілому.

Ключові слова: публічне адміністрування, правовий режим, воєнний стан, органи державної влади.

SUMMARY

Attention is drawn to the fact that martial law introduces significant adjustments to public administration, transforming both its legal framework and implementation mechanisms, specifically: 1) martial law is a special legal regime that alters the functioning of the legal system and public authorities by imposing additional extraordinary powers, applying special legal principles, modifying the hierarchy of government bodies, and granting leadership roles to temporary institutions such as military state administrations and military command; 2) the resources and capabilities of state authorities and local self-government bodies are consolidated to address national threats that endanger state sovereignty, territorial integrity, and the existence of the Ukrainian nation, particularly armed aggression or the threat of attack; 3) the role and significance of state coercion are elevated, making it one of the primary tools of public governance in certain areas. This allows for restrictions on human and citizen rights and freedoms within the constitutional framework, including through administrative procedures.

It has been clarified that public administration under martial law is an activity regulated by the legislation of Ukraine, carried out by public authorities, specifically state and local self-government bodies, during the application of the legal regime of martial law across Ukraine or in specific regions. This activity involves the organization and coordination of their actions primarily to repel armed aggression, address the threat of attack, and mitigate the negative consequences of these phenomena. It also includes the formulation and implementation of state policy, the provision of administrative services, the execution of administrative procedures, and other legally significant actions and measures, including coercive actions, to ensure and protect the rights, freedoms, and legitimate interests of individuals and society as a whole.

Keywords: public administration, legal regime, martial law, state authorities.

10. Мінка Т. П. Онтологічна характеристика правового режиму. Право і суспільство. 2012. № 3. С. 123–127.

11. Про оборону України: закон від 06.12.1991 №1932-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. №9. Ст.106.

ON THE APPLICATION OF NFT TECHNOLOGY IN THE FIELD OF ART OBJECT PROTECTION

YANISHEVSKA Kateryna - PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Legal Discipline and Judiciary of the Educational and Scientific Institute of Law of Sumy State University

ORCID: 0000-0002-3648-5543

MURACH Dmytro - 2nd year master's student, The Educational and Scientific Institute of Law of Sumy State University

ORCID: 0000-0002-4645-1275

GONCHAROVA Alina - PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Legal Discipline and Judiciary of the Educational and Scientific Institute of Law of Sumy State University

ORCID: 0000-0002-9815-0394

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.31

The article examines the impact of the latest technologies, in particular NFTs (non-fungible tokens), on the art market and the protection of intellectual property rights in the context of digital transformation. The authors analyse the dynamics of the art market, pointing out its rapid growth, as well as the main trends, including the introduction of blockchain technologies and NFTs, which significantly change traditional approaches to the valuation and protection of art objects. At the same time, the author emphasises the importance of improving legislation, in particular, regarding the legal status of NFT and its application in the context of copyright protection. The article discusses the existing problems and challenges, including the growth of piracy in the digital environment, and suggests solutions, including through the use of a blockchain platform to confirm authorship and protect rights to digital works of art. The authors also focus on the low legal culture in cyberspace, which increases the number of copyright infringements, and the rigidity of the legal system, which cannot quickly adapt to changes in technological progress, in particular in the field of digital technologies and artificial intelligence. Another problem is that it is very difficult to prove the authorship of a work within the framework of legal procedures, in particular in cyberspace. Thus, the article highlights the need to reform the legal system for more effective protection of intellectual property rights. The authors pay special attention to the conceptual changes in the understanding of art objects that can be presented in different formats: physical, virtual and hybrid, which are looking for new approaches to their valuation and circulation in the art market.

The article emphasises the need to improve legislation and practice in Ukraine to combat copyright infringement in the digital environment, as well as the importance of developing a legal culture and technologies that allow for effective protection of intellectual property in the context of their rapid development.

Keywords: art, art objects, intellectual property rights, copyright, art market.

Despite the fact that our country is currently under martial law, the last year has been one of the most dynamic in the art sector, as artists have held exhibitions, scientists have conducted research, and the media world has launched new projects despite the difficulties. The importance of art at this time is reflected in the various economic relations that make up the art market. The art market itself is gaining a significant turnover every year, which is confirmed by numerous analytical reports: for example, the Artprice by Artmarket report for 2023 shows an extraordinary growth of the contemporary art market by +2200% since 2000 [1]. The Arts Global Market Report 2024 forecasts an increase in the size of the art market to $557.49 billion in 2024, and $707.79 billion in 2028 [2]. Experts attribute the expected growth to an increase in

the turnover of art through e-commerce, wider Internet penetration in this area, and increased use of social media. The main trends expected in the forecast period include the introduction of AR and VR technologies, artificial intelligence, and the introduction of platforms based on Blockchain technology.

The latter is of considerable scientific interest to many foreign researchers, as blockchain technology has two main categories of tokens: fungible tokens, which are interchangeable and have the same value (e.g. cryptocurrencies), and non-fungible tokens (NFTs), which are unique and cannot be exchanged, which, given the rapid migration of the art market to cyberspace, opens up a wide range of possibilities for their use in the field of intellectual property rights protection.

Degree of scientific development and unresolved issues

In recent years, scientific interest in NFT has increased in the fields of art, business, and law. Attention to Blockchain technology has been paid in their studies by scholars G. Androshchuk, I. Shulpin, L. Maidanik, A. Cherep, O. Cherep, V. Voronkova, L. Tarasenko, O. Bakalinska, and others. However, to date, there are almost no studies devoted to a thorough analysis of the impact of NFT on the art market and intellectual property, which justifies the relevance of our study.

The purpose of the study is to provide a thorough analysis of the use of NFT technology in the field of art object protection.

Exploring the concept of art, we can agree with the position of D. Finchman, according to which art is an expression of the creator that is intended to convey value, emotion, commentary or to convey a feeling or idea to the observer[3]. But even though more precise definitions can be formulated, this will not give us a rough idea of what the concept of art might be for the law. Moreover, a legal argument that somehow relates to the concept of art can be constructed exclusively from the provisions of legal sources, such as the Constitution of Ukraine, current laws and regulations, legal customs and maxims, judicial precedents (jura novit curia), and, if insufficient, doctrinal sources, which in the aggregate should only serve to regulate relations, and not so much to describe the real state of affairs.

Thus, paragraph 12 of part one of Article 1 of the Law of Ukraine "On Culture" of 14.12.2010 No. 2778-VI defines the concept of "art" as "creative artistic activity in the fields of literature, architecture, sculpture, painting, graphics, decorative and applied arts, music, dance, theatre, cinema and other human activities that reflect reality in artistic images" [4].

Starting to analyse the dynamics of protection of art objects in Ukraine, it should be noted that both academic literature and official reports of various specialised institutions and organisations clearly emphasise that the vast majority of incidents of infringement of intellectual property rights in relation to art objects occur in cyberspace, or with the use of computer equipment and the latest technologies. Piracy and counterfeiting are usually the forms of such infringements. In the 2023 Report Review of Notorious Markets for Counterfeiting and Piracy, the US Trade Representative Office primarily focuses on piracy as an "ever-growing problem" in general and points out that the piracy ecosystem is stimulated by the emergence of new technologies [5, p. 17]. Due to the specifics of the cyberspace and its objects, it is impossible to compile detailed and accurate statistics on infringements. The only thing that can be appealed to in this case is research and assessments by various institutions and Ukraine's position in specialised international rankings.

Thus, in the 2021 Special 301 Report, Ukraine was included in the List of Priority Countries that raise the greatest "concerns about insufficient protection of intellectual property rights, which in turn limits market access" [5]. In the same year, even before the full-scale invasion of Russia, Ukraine productively cooperated with the United States in addressing long-standing intellectual property issues, including the introduction of effective means to combat widespread copyright infringement on the Internet [5, p. 40]. After the full-scale invasion, experts were unable to fully analyse the situation in Ukraine, but in their Special 301 report of 2023, experts from the US Trade Representative Office pointed out the following urgent problems in Ukraine: until January 2022, many

Ukrainian cable operators reportedly continued to broadcast audiovisual programmes without licences (p. 21); the dominance of stream-ripping for music piracy (P. 20); extremely high rates of online piracy and the lack of effective enforcement in these areas [6].

According to the Highest Piracy Rates in The World [Full Breakdown], Ukraine has a piracy rate of 74%, which puts it in the category of countries with a high level of piracy [7]. According to a study by the Software Industry Association (BSA), in recent years, on the eve of the war, the piracy rate in Ukraine was over 80%. According to the International Intellectual Property Alliance (IIPA), Ukraine is recognised as the world's "pirate No. 1" [8, p. 446]. In particular, as noted by Promote Ukraine Media, "Ukraine is consistently among the top 10 countries in terms of visits to pirate sites. During the lockdown caused by the COVID-19 pandemic, traffic to pirate sites only increased" [9, p. 207].

And according to the private research company MUSO, Ukraine ranked 7th in the world in the ranking "Visits to websites with pirated copies of films in 2023 by country" [10, p. 7].

As can be seen from Ukraine's position in international rankings and reports, the situation with the protection of art objects is extremely poor, indicating the low quality of legislation in the field of active counteraction to copyright infringement. Nevertheless, the available indicators are only consequences or correlates or markers that indicate the existence of a problem, and not its preconditions.

Having conducted a substantive analysis of doctrinal sources, we can provide the key reasons for this situation:

- peculiarities of cyberspace. It is extremely difficult, and in some cases impossible, to investigate infringements of not only intellectual property rights, but also any rights in the digital environment. This is mainly due to the specifics of cyberspace and its objects: cyberspace promotes anonymity, and at the same time it has a dimensionless shell, which in real conditions was objectified as obstacles to "classic offences", for example, there are no boundaries between object A and B in cyberspace, neither in distance nor in time, and to access intellectual property objects recorded in location A, it is not necessary to change the location B [11];

- low legal culture of cyberspace [12

- the rapid growth of technologies used as tools for such violations. Currently, there are numerous cases where artificial intelligence-based programs have been used to forge content so that it could not be identified as plagiarism; or the same programs have been used to attack servers and take possession of data that constituted an undisclosed and unregistered intellectual property right, etc. [13];

- the rigidity of the legal system [14]. Digital transformation and technological progress stimulate the emergence of new relations and the development (modification) of existing ones in society. The pace of development has a steady upward trend (this is especially evident in artificial intelligence-based technologies) [15]. It turns out that the legal system, which is inherently stable, simply does not have time to be updated in accordance with the challenges of today. The uncertainty of the legal status of cyberspace (it is a private legal zone, and therefore the principle of freedom applies there) and the narrow coverage of the spectrum of relations in it by law lead to criminal behaviour.

The latter problem is largely related to the fact that when taking action to protect intellectual property rights within the jurisdictional form, the most important task facing the plaintiff is to prove the authorship of the work, which, as shown above, is almost impossible in cyberspace.

It is worth noting that digital content is nowadays penetrating people's lives, and the number of its consumers is growing rapidly. It is reported that from 2014 to 2018, the compound annual growth rate of the global software industry reached as much as 11.6% [17]. Against this background, there is a rapid migration of social relations into the digital environment, including market relations. In order to improve consumer access to the digital space and the content (books, games, various goods, music, films, etc.) that is concentrated in it, and, accordingly, to facilitate transactions between content developers and consumers, a number of digital platforms have been introduced. In particular, digital platforms act as an online model of the art market, i.e. the environment for the circulation of art objects [18]. At the same time, most of the digital works of art in the collections in 2023

were related to Blockchain technology, namely its NFT type [1, p. 52].

Non-Fungible Token or NFT is a non-fungible type of token based on Blockchain technology. The first NFT called Quantum was created in 2014 on the Namecoin blockchain by Kevin McCoy. However, the potential of NFT was more fully realised on the Ethereum blockchain, which provided a more reliable and affordable platform for launching NFT projects [19].

Currently, NFTs are associated as an intermediary element in the commercialisation of various digital objects, such as GIFs, tweets, virtual collectible cards, physical images, games, audio files, video files, sports collectibles, virtual real estate, fashion accessories, etc. [20]. In this way, the functional purpose of NFTs is identified with digital objects, and they, in turn, can be used in various spheres of public life.

Thus, NFTs are widely used in the gaming industry. For example, Sega, Ubisoft, Electronic Arts, and Square Enix have reported on experimental game projects based on the Play-to-Earn model, in which players play a blockchain game and earn cash rewards for it [21].

A subset of NFTs, dynamic NFTs (dNFTs), which can change their metadata and appearance over time in response to external signals or data, making them more interactive and adaptable, is already being implemented in the education sector. For example, the MyLearningNFT project aims to create unique tokens recorded on the blockchain and include smart contracts that contain properties and data that token holders can modify based on their learning activities. NFT will automatically deteriorate or improve depending on the student's learning activity [22].

In the field of cybersecurity, given the transparency and indispensability of NFT, it is proposed to use it and its derivative tokens to combat DeepFake content: if a media file is linked to NFT, it will always be possible to trace (verify) whether a certain copy of this file is a genuine unmodified prototype.

In general, researchers note the enormous impact of this technology on the art market and intellectual property: an updated report on the Dune platform showed that leading brands such as Nike, Dolce & Gabbana, and Tiffany earned $232 million from the use of NFTs [23]. The largest monetisation of NFT products is achieved through digital platforms. For example, Roblox, which is one of the largest platforms in this segment, already has more than 70 million daily active users who spend an average of 2.6 hours on the platform, with more than half of the Roblox community in Gen Alpha being under 13 years old [24]. Here, NFT acts as a special product that allows consumers to receive, own, and trade unique virtual artefacts identified by blockchain technology. To date, such brands as Gucci (Gucci Garden), Ralph Lauren (The Ralph Lauren Winter Escape) and H&M (H&M Loooptopia), Crocs World (Crocs World: Tycoon), Walmart (Walmart Land), Tommy Hilfiger (Tommy Play), Forever 21 (Shop City), Nile (Nikeland) and many others have launched virtual stores of exclusively digital clothing and accessories on this platform. The latest examples of this are Nike's NFT "Cryptokick" shoes and Dolce & Gabbana's NFT "metajacket", which are extremely popular.

A separate type of NFT use in the art sector that needs to be addressed is its application in unique digital brand exhibitions, such as virtual fashion shows or exhibitions aimed at improving the consumer experience [25].

But the most interesting thing, in our opinion, is the conceptual impact of NFTs on the field of art and intellectual property: NFTs and the digital platforms where they are catalysed have changed business models and the entire art market, as they have expanded the context of art objects to include virtual-virtual, virtual-physical, physical-virtual, and blurred [26]. In practical terms, this is manifested in the expansion of the properties of physical (material) art objects by endowing them with virtual deterministic functions. This process is called "phygital transformation" and is aimed at combining the "realities" of the physical and digital worlds [27]. The end result of this process for the art market is a modification of the methodology for assessing the value of art objects: the value of the virtual and physical components of an object are combined into one, and, as practice shows, this is not just a mathematical addition of the prices of NFT and the real product separately. On the contrary, this effect is synergistic, and the prices are, accordingly, much higher than they would be in the case of ordinary addition.

For example, Nike has recently been able to sell unique Nike-branded virtual products based on NFTs at very impressive prices. Importantly, while traditional virtual objects, such as virtual clothing or virtual artwork, typically have a lower value than their physical counterparts, the value for NFTs can reach impressive numbers due to their unique identifiers.

The same Nike, in collaboration with RTFKT, has released a collection of Space Drip Forging sneakers - RTFKT Space Drip x Nike Air Force 1, which are a unique object: they are tied to NFTs through a built-in near-field communication (NFC) chip known as the RTFKT World Merging chip. This chip allows the owner to receive a digital collectible and combine a physical product with a digital collectible. In other words, the NFT is tied to the sneakers, but breaking this connection will not lead to the levelling of the objects' functions, they are endowed with autonomy from each other.

Thus, the classical understanding of the methods of protecting intellectual property rights in artworks has evolved under the influence of digital transformation and innovative technologies, including NFT. This is confirmed even at the level of infringements: the vast majority of infringements of intellectual property rights to artworks both in Ukraine and globally occur in cyberspace and in relation to digital art forms. Moreover, with the advent of NFT, artworks can be presented in 3 formats, including projects in the virtual world, in the real world, and on the edge.

From now on, the legislator should primarily focus on such technologies, because they have not only become part of the art market, they are now defining it.

From a legal perspective, the properties of NFTs and objects modified with them should be regarded as a challenge for legislation: the status of such an object is not described within the framework of civil law categories. The same NFT is associated with a digital thing as defined in Article 179-1 of the Civil Code of Ukraine, and sneakers are associated with as a regular thing (Article 179 of the Civil Code of Ukraine), and yet they are the same object, but in practice they can be evaluated and function autonomously, i.e. they do not fall under the criteria of a complex thing, but create a new, mixed thing.

Moreover, the current, albeit small, judicial practice defines the status of NFTs somewhat differently: in the verdict in case No. 199/154/23 of 13.12.2023, the Amur-Nizhnedniprovsky District Court of Dnipropetrovs'k, the court referred NFT to the group of cryptocurrencies [28], and in the decision of the Novohrad-Volynskyi City District Court of Zhytomyr Region in case No. 285/2853/23 of 11.05.2023, the NFT picture is identified with the object of the sale and purchase agreement [29].

At the same time, NFT, given its potential as an identifier in the digital environment, has incredible opportunities for its practical application in intellectual property.

Today, scholars focus on ways to unlock the potential of NFT in the field of intellectual property as a security digital document (as a metadata associated with a digital file - a digital copy of a copyright or related rights object [30, p. 24]) or a method of technical protection of a copyright object from infringement [31, p. 91], and propose to form a unified copyright register in Ukraine based on blockchain technology, which will allow to confirm the data on the date of creation of the copyright object, information on rights management and requirements of the relevant jurisdiction [32, p. 61]. And in fact, this position makes sense, because the world already knows successful ways to launch such platforms, including Ascribe, Binded, Credits and WIPO PROOF.

WIPO PROOF is considered to be the most reputable of these, allowing to obtain a digital imprint of a file with a date and time stamp, which confirms the existence of this file at a particular moment in time. It worked according to the following algorithm: the client's browser generates a unique digital fingerprint (hash) of the original digital file; the original digital file always remains with the client, and only its hash is uploaded to the platform; the WIPO PROOF system, which has been audited and is highly reliable, contains the hash time of the original digital file (the hardware time source used to stamp the hash time is synchronised with Coordinated Universal Time (UTC); the hash is signed with a private key stored in a locked hardware security module (HSM) certified at FIPS-140 level 3, creating a digital signature; the digital signature is accompanied by a public key to ensure au-

thenticity; then all this information is encrypted into a TSR file, which provides proof that the file existed at the time of its processing in WIPO PROOF [89]. Unfortunately, this system is currently partially inaccessible, but its analogues are functioning and multiplying. The effectiveness of such systems is increasing every year. Accordingly, the implementation of a similar platform, for example, on the basis of the Ukrainian National Office of Intellectual Property and Innovation, will effectively overcome the problem of proving the authorship and originality of an object in the digital environment.

Another advantage of NFT is that it can be used as a guarantee of product quality: a product created from an NFT projection can be checked for compliance by comparing the NFT model with a tangible object. This will eliminate the problem when the product may differ from the product photo or description, because we will have a detailed 3D model.

These properties of NFTs are significant advantages over other digital environment technologies. It is these advantages that determine the value and relevance of NFT in the protection of intellectual property rights in the digital environment, including artworks.

Thus, currently, the potential of NFT in the field of intellectual property is revealed as a digital security document (as a metadata associated with a digital file - a digital copy of a copyright or related rights object) or a method of technical protection of a copyright object from infringement. In practice, this requires the creation of a Unified Register of Copyrights in Ukraine on the basis of the UCRP based on the experience of the WIPO PROOF platform. Such a system will allow to confirm the data on the date of creation of a copyright object, information on rights management and requirements of the relevant jurisdiction, which will eventually overcome the problem of complex rigidity of the current legislation to the requirements of the present and improve the position of Ukraine in protecting intellectual property rights in artistic works

List of references

1. The 2023 Contemporary Art Market Report Spotlight On Artists Under 40. *Artprice by Artmarket.com*. URL: https://imgpublic.artprice.com/pdf/the-contemporary-art-market-report-2023.pdf.

2. Arts Global Market Report 2024. *The Business Research Company*. 2024. 400 p. URL: https://www.researchandmarkets.com/reports/5939574/arts-global-market-report.

3. Fincham D. How Law Defines Art. John Marshall Review of Intellectual Property Law, 2015. SSRN: https://ssrn.com/abstract=2520594.

4. On Culture: Law of Ukraine of 14.12.2010 No. 2778-VI: as of 21 September. 2023 p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text (accessed 11.10.2024).

5. 2023 Review of Notorious Markets for Counterfeiting and Piracy. *The Office of the United States Trade Representative*. 2023. 58 p. URL: https://ustr.gov/sites/default/files/2023_Review_of_Notorious_Markets_for_Counterfeiting_and_Piracy_Notorious_Markets_List_final.pdf.

6. 2021 Special 301 Report. *The Office of the United States Trade Representative*. 2021. 90 p. URL: https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2021/2021%20Special%20301%20Report%20(final).pdf.

7. Cvetnarevic D. Highest Piracy Rates in The World [Full Breakdown]. *VPNCentral*. (last update: 06.10.2024). URL: https://vpncentral.com/highest-piracy-rates-in-the-world/.

8. Danylko V.O. Cybercrime in all its manifestations: types, consequences and ways of combating. *Theses of the 75th Scientific Conference of Professors, Lecturers, Researchers, Postgraduates and Students of National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic" (Poltava, 02 May-25 May 2023)*. VOL. 1. PP. 446-448. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/12161/1/75%20%D1%82%D0%BE%D0%BC%201%20%D0%94%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BB%D0%BA%D0%BE_%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B0%D1%87.pdf.

9. The dilemma of legal protection of intellectual property rights in modern digital technologies. *Veda a perspektivy*, No. 9 (28). 2023. P. 203-214. DOI: https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-9(28)-202-214.

10. Piracy by Industry Data Review The annual report on digital piracy by industry sector for year ending 2023. *MUSO*. 2024. URL: https://www.muso.com/magazine/global-piracy-by-industry-report-2023.

61. Varadharajan V., Suri N. Security challenges when space merges with cyberspace. *Space Policy*, Vol. 67. 2024. DOI: https://doi.org/10.1016/j.spacepol.2023.101600.

12. Carter D. Cyberspace and Cyberculture. *International Encyclopedia of Human Geography (Second Edition)*. 2020. Pp. 143-147. DOI: https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102295-5.10810-8.

13. Ma L., Montgomery A., Singh P., Smith M. An Empirical Analysis of the Impact of Pre-Release Movie Piracy on Box-Office Revenue. *Information Systems Research, Forthcoming,* 2014. 30 p. DOI: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1782924.

14. Petryshyn O.V., Hyliaka O.S. Human rights in the digital age: Challenges, threats and prospects. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*,№ 28(1). 2021. Pp. 15-23. DOI: 10.37635/jnalsu.28(1).2021.15-23.

15. The dynamics of AI capability and its influence on public value creation of AI within public administration. *Government Information Quarterly*, Vol. 40, Issue 4. 2023. DOI: https://doi.org/10.1016/j.giq.2023.101860.

17. Nie J., Zhong L., Li G., Cao K. Piracy as an entry deterrence strategy in software market. *European Journal of Operational Research*, Vol. 298, Issue 2. 2022. pp. 560-572. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ejor.2021.06.006.

18. Bender M., Gal-Or E,, Geylani T. Attracting artists to music streaming platforms. *European Journal of Operational Research*, Vol. 290, Issue 3. 2021. Pp. 1083-1097. DOI:

19. Manoylov M.K. A brief history of NFTs: From CryptoPunks to Bored Apes. *THE BLOCK*. 2023. URL: https://www.theblock.co/learn/251477/a-brief-history-of-nfts#:~:text=The%20first%20NFT%2C%20%22Quantum%2C,platform%20for%20launching%20NFT%20projects.

20. Lee C. T., Ho T., Xie H. Building brand engagement in metaverse commerce: The role of branded non-fungible tokens (BNFTs). *Electronic Commerce Research and Applications,* Vol. 58. 2023. DOI: https://doi.org/10.1016/j.elerap.2023.101248.

21. Tavares R., Sousa J. P., Maganinho B., Gomes J. P. Gamers' Reaction to the Use of NFT in AAA Video Games. *Procedia Computer Science*, Vol. 219. 2023. pp. 606-613. DOI: https://doi.org/10.1016/j.procs.2023.01.329.

22. Solouki M., Hosseini Bamakan S. M. An In-depth Insight at Digital Ownership Through Dynamic NFTs. *Procedia Computer Science,* Vol. 214. 2022. Pp. DOI: https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.11.254.

23. NFT Brands Case Study Overview. *Dune*. URL: https://dune.com/kingjames23/nft-project-possible-data-to-use (accessed 17.10.2024).

24. How 7 Brands Are Engaging Gen Zers With Roblox Experiences. *Obsess*. URL: https://obsessar.com/blog-roblox-brand-experiences/ (accessed 20.10.2024).

25. Park H., Lim R. E. Fashion and the metaverse: Clarifying the domain and establishing a research agenda. *Journal of Retailing and Consumer Services,* Vol. 74. 2023. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103413.

26. Mancuso I., Petruzzelli A. M., Panniello U. Digital business model innovation in metaverse: How to approach virtual economy opportunities. *Information Processing & Management,* Vol. 60, Issue 5. 2023. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ipm.2023.103457.

27. Hofstetter R., de Bellis E., Brandes L. and others. Crypto-marketing: How non-fungible tokens (NFTs) challenge traditional marketing. *Forthcoming, Marketing Letters*. 2022. DOI: https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4055610.

28. Verdict of the Amur-Nizhniodniprovskyi District Court Dnipro of 13.12.2023 in case № 199/154/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115593912.

29. Ruling of the Novohrad-Volynskyi City District Court of Zhytomyr Region of 11.05.2023 in case No. 285/2853/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110822281.

30. NFT: private law view through the connection with copyright. *Theory and Practice of Intellectual Property*, No. 1. 2022. C. 16-27. DOI: https://doi.org/10.33731/12022.258183.

31. Tarasenko L. NFT - the newest digital object of copyright or a form of expression of a work. *Theory and Practice of Intellectual Property*, No. 2. 2022. C. 90-97. DOI: https://doi.org/10.33731/22022.259748.

32. Androshchuk G. Patenting of cryptocurrency and blockchain technologies: state, trends, problems of regulation. *Theory and Practice of Intellectual Property*, No. 1-2. 2023. C. 53-63. DOI: https://doi.org/10.33731/1-22023.277148.

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

БЄЛОУСОВ В.Д. - кандидат юридичних наук
orcid.org/0009-0000-5652-4880
УДК 349.3
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.32

Стаття присвячена з'ясуванню актуальних питань забезпечення соціальної безпеки сучасної України. На основі аналізу наукової літератури та поточної практики забезпечення соціальної безпеки держави автором виокремлюються чотири ключові питання ефективного функціонування соціально-правового режиму соціальної безпеки держави. По-перше, спостерігається недостатня ефективність соціальної політики, що засвідчує, зокрема, зростання кількості населення, яке живе у бідності, проблематика людиноцентричного функціонування системи охорони здоров'я в Україні, що виражається у наступному: дефіцит держбюджету на закупівлі ліків; дефіцит гарантованих ліків у медичних закладах; не продовження звільнення від ПДВ лікарських засобів, закуплених Державним підприємством «Медичні закупівлі України». Також проблематичною є реалізація соціальної політики щодо окремих верств населення, а насамперед щодо внутрішньо переміщених осіб, які потребують: отримання можливості дистанційно встановлювати факт знищення чи пошкодження їх майна на тимчасово окупованих територіях; компенсацій за знищене майно на тимчасово окупованих територіях; прирівняння умов програми єОселя до умов Кредитної установи для відбудови; впровадження соціальної оренди як інструменту надання тимчасового житла для такого кола осіб; реалізації політики позитивної дискримінації на ринку праці тощо. По-друге, проблематичною є кадрова політики у системі забезпечення соціальної безпеки держави у результаті чого наявний брак соціальних працівників, збільшення навантаження на соціальних працівників, що позначається на якості та своєчасності надання соціальних послуг. По-третє, вкрай актуальною є проблема забезпечення соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей. Наразі слід констатувати відсутність дієвої системи реабілітації ветеранів триваючої війни, а саме: недостатність медико-реабілітаційної допомоги, відсутність комплексних програм з подолання бар'єрів соціально-конструктивної взаємодії з членами сім'ї та близьким оточенням у цілому та ін. По-четверте, в Україні наявна проблема забезпечення участі громадянського суспільства в функціонування соціально-правового режиму забезпечення соціальної безпеки держави. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: військовослужбовці, кадрова політика, соціальна безпека, соціальна держава, соціальна політика, соціальний захист, суб'єкти громадянського суспільства.

Постановка питання

Загальновідомо, що соціальна безпека держави та її забезпечення постає в якості одного з найбільш значимих елементів державотворення, спрямованого на стабілізацію (урівноваження) та уможливлення соціально-економічного розвитку будь-якої правової, демократичної та соціальної держави. При цьому, у контексті множини сучасних безпекових викликів і ризиків в бутті українського суспільства питання забезпечення належного рівня соціальної безпеки різних верств населення України

та держави у цілому набуває особливого значення, враховуючи складні внутрішні та зовнішні виклики, зокрема триваючу широкомасштабну війну, соціальні та культурні трансформації, які відбуваються в суспільстві у рамках утвердження національної ідентичності. Соціальна безпека включає в себе не лише захист населення від різних форм бідності та соціальних ризиків, але й забезпечення умов для соціально-економічної стабільності та інтеграції всіх верств населення у активне та повноцінне суспільне життя, в якому може бути реалізовано трудовий потенціал населення, а також накопичуватись соціальний капітал кожної особи. Поряд із тим, в умовах сьогодення слід констатувати, що забезпечення соціальної безпеки сучасної України в силу множини об'єктивних і суб'єктивних факторів (тривала повномасштабна війна на території України, постковідне відновлення економіки, загострення демографічної кризи, а разом із нею – кадрової кризи тощо) ускладнене низкою проблем, які підлягають комплексного вирішення.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання

На сьогодні можемо констатувати наявність низки наукових праць українських учених і дослідників, в яких розкривались різні проблемні аспекти забезпечення соціальної безпеки держави, серед яких: В.В. Безусий, Н.І. Бернацька, О.А. Губська, О.В. Епель, Л.Ю. Малюга, В.М. Нижник, Р.Т. Чернега, Д.О. Честа, О.М. Ярошенко та ін. науковці. При цьому, не применшуючи наукового внеску учених, які вже розглядали відповідні питання, слід зауважити, що відповідні наукові праці: по-перше, комплексно не розкривають проблематику забезпечення саме соціальної безпеки держави; не в повній мірі враховують поточні проблеми соціальної безпеки сучасної України.

Отже, **метою** статті є з'ясування актуальних питань забезпечення соціальної безпеки сучасної України. Для досягнення цієї мети слід виконати такі *завдання*: 1) окреслити основні проблеми забезпечення соціальної безпеки сучасної держави; 2) проаналізувати виокремлені проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення; 3) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу

Комплексно аналізуючи наявні наукові напрацювання українських і зарубіжних учених та дослідників, в яких розкривається проблематика забезпечення соціальної безпеки держави [див., напр.: 1–7], а також враховуючи сучасні проблеми забезпечення належного рівня соціальної безпеки України, в якій триває повномасштабна війна та подовжується період постковідного відновлення економіки, можемо дійти висновку, що ключовими проблемами забезпечення соціальної безпеки держави наразі є: недостатність соціальної політики держави, а також кадрової політики держави в системи соціального захисту; проблемні питання забезпечення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей; удосконалення механізму участі суб'єктів громадянського суспільства в системі забезпечення належного функціонування соціально-правового режиму забезпечення соціальної безпеки держави.

Розглядаючи таку проблему, як недостатня ефективність соціальної політики, слід зауважити, що критичним елементом в оцінці ефективності цієї політики загалом (наскільки це взагалі можливо) та відносно формування соціально безпечних умов буття населення є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між метою, завданнями, очікуваними наслідками та ін. ключовими аспектами програми (стратегії, концепції), охоплених соціальною політикою, та її фактичними результатами. Саме розуміння причинно-наслідкових зв'язків відрізняє оцінку від простого аналізу соціальної політики: у той час як аналіз соціальної політики зосереджується на розумінні її структури та компонентів, оцінка йде ще далі, щоб встановити взаємозв'язок між політикою та її впливом на суспільство [8, с. 31]. Відтак, в умовах сьогодення по-

точний процес забезпечення соціальної безпеки сучасної України повинен ґрунтуватись на ефективній соціальній політиці нашої держави, котра буде вважатись такою передусім тоді, коли її характеризуватимуть принаймні такі мінімальні критерії ефективності, як доступність, адекватність, справедливість, сталість (послідовність), інклюзивність та чутливість. При цьому слід зауважити, що ефективність соціальної політики є наслідком її відповідності усім вказаним критеріям. Зокрема, для того, щоби констатувати ефективність соціальної політики слід виходити із того, що вона має бути не лише доступною (іншими словами, сприяє доступності діючої системи забезпечення соціальної безпеки у державі, передусім, соціально захисними заходами), але й додатково вважається у достатній мірі адекватною для задоволення базових потреб осіб (також їх сімей), на задоволення яких спрямовуються відповідні заходи реалізації соціальної політики. При цьому адекватність соціальної політики означає насамперед те, що в державі усі громадяни, котрі потребують соціального захисту, не лише можуть отримати доступ до системи соціального захисту, але й своєчасно та в повній мірі мають змогу реалізувати своє право на такий захист, набувши стану соціальної захищеності.

Утім, критично аналізуючи поточний стан реалізації соціальної функції держави можемо дійти висновку, що з огляду на сукупність негативних факторів (зокрема, повномасштабна війна, повільне відновлення постковідної економіки тощо) соціальна політика не є в достатній мірі відповідною соціальним ризикам, з якими стикаються громадяни. Зокрема, кількість громадян України, які живуть у бідності, зросла на 1,8 млн з 2020 року, що становить близько 29% населення [9]. Також проблематичним є функціонування системи охорони здоров'я в Україні. Зокрема, в 2024 році мав місце дефіцит держбюджету на закупівлі ліків (склав 2,6 млрд грн), а отже й відсутність у достатній кількості гарантованих ліків у медичних закладах. Окремою проблемою стало й те, що в 2024 році не було продовжено звільнення від ПДВ лікарських засобів, закуплених Державним підприємством «Медичні закупівлі України». При цьому слід мати на увазі, що в 2022 році це ДП уклало договори керованого доступу для купівлі 11 позицій лікарських засобів, а в 2023 році лише на одну позицію, з чого робився висновок про те, що політика звільнення від ПДВ лікарських засобів в дійсності скорочувала обсяг відповідних закупівель [див., напр.: 10], хоча в дійсності коштом державного бюджету неможливо покрити усі потреби пацієнтів у всіх необхідних медичних виробах й без звільнення від сплати ПДВ їх забезпечення зменшується. Крім того, фахівцями констатується, що громадяни, які зверталися до системи охорони здоров'я з метою реалізації своїх прав на життя та здоров'я, часто зустрічались із бар'єрами доступності реалізації таких прав. Так, за перше півріччя 2024 року було подано 1800 скарг про вимагання грошей у медичних закладах за медичні послуги, які гарантовані державою [11].

Додатково проблематичною є реалізація соціальної політики щодо окремих верств населення. Наприклад, особи, які проживають на територіях, які зазнали чи зазнають обстрілів потребують: компенсацій за пошкоджене та зруйноване майно; зменшення бар'єрів у процедурі встановлення факту знищеного майна на території активних бойових дій; пільгового кредитування для купівлі житла тощо. У свою чергу внутрішньо переміщенні особи потребують: отримання можливості дистанційно встановлювати факт знищення чи пошкодження їх майна на тимчасово окупованих територіях; компенсацій за знищене майно на тимчасово окупованих територіях; прирівняння умов єОселя до умов Кредитної установи для відбудови (*Kreditanstalt für Wiederaufbau*); впровадження соціальної оренди як інструменту надання тимчасового житла для такого кола осіб; реалізації політики позитивної дискримінації на ринку праці тощо.

Окремої уваги заслуговує також недостатня ефективність кадрової політики у системі забезпечення соціальної безпеки держави. Осмислюючи значимість повно-

ційного забезпечення соціальної безпеки сучасної України не можливо ігнорувати проблеми забезпечення системи забезпечення соціальної безпеки держави кадрами у відповідній кількості та якості. Слід наголосити, що кадрова криза в цій системі постає в якості суттєвого соціального виклику, який створює значні ризики для збереження належних умов соціального захисту громадян [12, с. 235], а отже й позначається на рівні соціальної безпеки держави. Загалом, кадрова криза у системі забезпечення соціальної безпеки держави виявляється у відтоку кадрів, що є процесом, на який держава не реагує належним чином, а саме не докладає пропорційних зусиль для запобігання даній кризі або для пом'якшенню її наслідків. При цьому слід зауважити, що ситуація, яка виявляється у тому, що багато соціальних працівників в Україні змушені залишати свої робочі місця, призводить до двох основних наслідків. Перший – інші працівники системи соціального захисту вирішують заздалегідь піти з роботи, воліючи шукати можливості для реалізації свого трудового потенціалу в місцях з гіднішими умовами праці, де їхня праця поважатиметься і справедливо оцінюватиметься. Другий – посилюється демотивація висококваліфікованих кадрів й надалі реалізовувати своє право на працю у системі соціального захисту. Додатково в окресленому питанні необхідно враховувати й високу вартість заміни досвідчених соціальних працівників – не лише з погляду фінансових витрат, а й втрати інституційних знань та взаємин із клієнтами, відновлення яких потребує значних витрат часу та адміністративних ресурсів.

Ключовими проблемними факторами, що загострюють кадрову кризу в системі забезпечення соціальної безпеки держави можна назвати наступне: по-перше, державою (так само й суспільством) не в достатній мірі визнається значущість соціальної роботи у цілому, а також вагомість внеску соціальних працівників у ефективне функціонування соціально-правового режиму соціальної безпеки держави, а отже – внеску в соціальну безпеку держави; по-друге, соціальні працівники вимушені працювати в умовах, які не приведені до принципу та стандартів гідних умов праці; по-третє, в Україні, як і в світі загалом, наявна криза, що спостерігається у сфері кадрів, обов'язки яких передбачають забезпечення соціальної безпеки (насамперед працівників, які виконують соціальну роботу); по-четверте, в Україні наявний комплекс суспільно значущих обставин, які посилюють навантаження на соціальних працівників, збільшуючи виснажливість такої роботи без належної компенсації такого характеру роботи.

Також в рамках цієї наукової статті слід зосередити увагу на проблематиці достатності соціального захисту військовослужбовців. Військовослужбовці є однією з найбільш вразливих верств населення, які становлять значну її частину (особливо в умовах загальної мобілізації в особливий період), потребують особливого захисту їхніх соціальних прав та законних інтересів у соціальній сфері, що сприяло б підтримці їхнього психофізіологічного здоров'я, успішної адаптації до цивільного життя після служби тощо. У цьому контексті соціальна захищеність військовослужбовців є особливою соціально-значущою гарантією, яка свідчить, що держава виконує свої соціальні обов'язки перед тими, хто забезпечує її захист, що, зрештою, зміцнює соціальну безпеку держави.

Поряд із тим, слід констатувати, що сьогодні реалізація соціальної функції держави щодо військовослужбовців залишається недостатньою, що врешті позначається й на стані соціальної безпеки самої держави. Насамперед слід констатувати відсутність системи реабілітації ветеранів триваючої війни, у результаті чого суттєва частина соціально активних верств населення в силу складнощів адаптації до поствійськового життя не зможе бути повноцінно інтегруватись до життя суспільства. Вказане, зокрема, обумовлюється: по-перше, недостатністю медико-реабілітаційної допомоги, зокрема, санаторно-курортного лікування (тобто, такої допомоги, яка би враховувала об'єктивний стан військовослужбовців, обтяжених фізичними та психоло-

гічними травмами, такими як переживання посттравматичних стресових розладів, депресії, ампутації, черепно-мозкові травми, втрата зору тощо); по-друге, відсутність комплексних програм з подолання бар'єрів соціально-конструктивної взаємодії з членами сім'ї та близьким оточенням у цілому (військовослужбовці, які повертаються до цивільного життя, а також їх родини, які не проходять спеціальні програми з адаптації та налагодження взаєморозуміння, не завжди можуть продовжувати співжиття, як це було до військової служби, а тому серед ветеранів найнижчий відсоток шлюбів та найвищий відсоток розлучень: кожен п'ятий ветеран живе один, а кожен третій – розірвав шлюб); по-третє, невизначеність майбутніх перспектив (в Україні досі не створена дієва система переходу військовослужбовців від військової служби до цивільного життя, в рамках якої відбувались би процеси соціальної адаптації до нового життя після війни, в ході якої військовослужбовці будуть поінформовані про майбутні можливості та стануть готовими до соціальних викликів та реалій цивільного буття) [13].

Крім того, фахівці відзначають і проблеми взаємодії співробітників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки та родичів військовослужбовців, які зникли безвісти. Зокрема, вказується, що членам таких родин формально повідомляються алгоритми їх дій, які мають бути спрямовані для забезпечення їх соціального захисту, а саме з ігноруванням їх складного емоційного стану, без чітких роз'яснень, на підставі яких таким особам буде в повній мірі зрозумілий відповідний алгоритм дій. При цьому фахівцями констатується, що ця проблема є не повсюдною, а тому мають місце також і позитивні випадки інформування, що «часто залежало від ініціативності окремих представників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки» [14]. Вказане є неприпустимим та вказує на потребу розроблення: по-перше, кодексу етичної взаємодії військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки із членами сімей військовослужбовців; по-друге, процедур повідомлення членів родин військовослужбовців про загибель військовослужбовця, визнання його безвісті зниклим, поранення, тяжку хворобу та ін. стани військовослужбовця.

Також в рамках цієї статті виокремимо таку проблему, як недостатність забезпечення повноцінної участі громадянського суспільства в функціонування соціально-правового режиму забезпечення соціальної безпеки держави. Суб'єкти громадянського суспільства в силу свого характеру прагнуть до створення справедливої, стабільної та стійкої правової системи, яка захищає права та свободи громадян, знижує соціальну напруженість та сприяє рівності та сталому розвитку суспільства. Як видається, ці цілі діяльності суб'єктів громадянського суспільства фактично є основою для формування ефективного і справедливого правового режиму, що забезпечує соціальну безпеку та соціально-економічне благополуччя всіх громадян. Власне, це є цілком закономірним, адже вказаний правовий режим був сформований в епоху Промислової революції під тиском громадянського суспільства. При цьому сучасні суб'єкти громадянського суспільства мають потенціал до впливу на правовий режим соціальної безпеки сучасної держави шляхом: лобіювання; громадського контролю (нагляду) за діяльністю органів публічної служби, які тією чи іншою мірою реалізують соціальну функцію держави; планування, організації та реалізації освітніх та просвітницьких програм тощо. Між тим, слід констатувати, що в достатній мірі ефективним вплив суб'єктів громадянського суспільства на правовий режим соціальної безпеки сучасної держави можливий лише тоді, коли діяльність таких суб'єктів в соціальній сфері буде належним чином забезпеченою, що наразі складає собою суттєву проблему, адже попри наявність низки проєктів законів про громадянське суспільство, які подавались до Верховної Ради України, жоден з них не був прийнятий парламентом. Крім того, слід зауважити, що прийняття такого законодавчого акту не може вирішити комплекс

проблем оптимізації потенціалу суб'єктів громадянського суспільства щодо їх впливу на організацію та забезпечення належного функціонування соціально-правового режиму соціальної безпеки сучасної України. У зв'язку із цим, вбачається потреба в подальшому розробити та затвердити Стратегію посилення впливу громадянського суспільства в сфері забезпечення соціальної безпеки, а також розробити та прийняти Закон України «Про лобізм у сфері національної безпеки», окремий розділ якого буде присвячений лобістській діяльності в сфері забезпечення соціальної безпеки держави.

Висновки

У результаті забезпечення соціальної безпеки держави формуються умови соціально безпечного буття людини і суспільства, а саме за рахунок гармонійного функціонування суспільства, поступового підвищенню рівня життя населення та культивування соціальної справедливості в бутті суспільства та держави, що є важливими благами як мирного часу, так і особливого періоду. При цьому можемо констатувати, що питання соціальної безпеки набувають особливої актуальності за сучасних умов, які характеризуються стрімким перебігом всеосяжних глобалізаційних процесів, зростання обсягу вже існуючих соціально-економічних викликів і соціальних ризиків. Крім того, в означеному питанні важливо усвідомлювати, що соціальна безпека не є соціально-правовим явищем, яке виникає та удосконалюється в своїх якісних та кількісних показниках само по собі. В дійсності соціальна безпека – це результат комплексу свідомих та цілеспрямованих дій суб'єктів права, які, діючи згідно вимог принципів соціальної відповідальності та соціальної солідарності, систематично та своєчасно планують, організовують та реалізують комплекс ефективних соціально-захисних заходів для запобігання та протидії соціальним ризикам в суспільному бутті. Відтак, й проблеми соціальної безпеки – це проблеми, які потребують вирішення відповідальними суб'єктами (насамперед державою, як гарантом соціальної безпеки). Саме тому в умовах триваючої війни держава, разом із суб'єктами громадянського суспільства, повинна ефективним чином реалізувати соціальну функцію, вирішуючи ключові проблеми забезпечення соціальної безпеки (в процесі правотворення – створення та затвердження концепцій посилення соціальної безпеки вразливих верств населення, програм впровадження таких концепцій, прийняття відповідних законодавчих і підзаконних актів тощо; в процесі інституційного забезпечення функціонування держави та суспільства – створення платформ взаємодії громадянського суспільства та органів публічної служби у сфері соціальної безпеки держави та ін.), ігнорування чого безпосереднім чином також позначатиметься й на національній безпеці держави та її обороноздатності.

Література

1. Felicia A. Aspecte privind politicile sociale din România şi din alte state membre ale Uniunii Europene. *Universitaria Simpro*: lucrările ştiinţifice ale simpozionului internaţional multidisciplinar (Petroşani, 16–17 octombrie, 2008). Petroşani: Universitatea din Petro□ani, 2008. P. 5-8.

2. Бернацька Н.І. Проблеми правового регулювання соціального забезпечення публічної служби в Україні: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.05. 2018. 426 с.

3. Губська О.А. Проблеми правового регулювання працевлаштування та професійного розвитку державних службовців в Україні: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2018. 415 с.

4. Малюга Л.Ю. Проблеми та напрями вдосконалення правового регулювання соціального захисту працівників митних органів в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 4. С. 45-49. doi:10.15421/392178.

5. Нижник В.М. Підвищення ефективності соціальної політики як чинника входження України до ЄС. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. № 5, Т. 1. С. 183-186.

6. Чернега Р.Т. Концепція правового забезпечення охорони праці в контексті

євроінтеграції України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2019. 414 с.

7. Честа Д.О. Правові та соціальні засади захисту працівників у випадку масового звільнення: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ. 2016, 205 с.

8. Arretche M. Tendências no estudo sobre avaliação. *Avaliação de Políticas: uma Questão em Debate* / E. Rico. São Paulo: Cortez Editora, 1998. P. 29-39.

9. Shalal A. World Bank says 1.8 mln additional Ukrainians in poverty as Russia's war drags on. *Reuters*, 30.05.2024. URL: https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-18-mln-additional-ukrainians-poverty-russias-war-drags-2024-05-30/ (дата звернення: 31.07.2024).

10. Низка запущених для поліпшення доступу до лікування механізмів не спрацювала, ПДВ при держзакупівлях ліків скорочує обсяг закупівель – думка. *Інтерфакс-Україна*, 17.07.2024. URL: https://interfax.com.ua/news/pharmacy/1000842.html (дата звернення: 29.07.2024).

11. Успіхи та провали системи охорони здоров'я у першому півріччі 2024 року: оцінка пацієнтської спільноти. *Пацієнти України*, 24.07.2024. URL: https://patients.org.ua/novyny/uspihy-ta-provaly-systemy-ohorony-zdorovya-u-pershomu-pivrichchi-2024-roku-oczinka-pacziyentskoyi-spilnoty/ (дата звернення: 29.07.2024).

12. Бєлоусов В.Д. Проблемні питання кадрової політики в системі забезпечення соціальної безпеки держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024 № 1. С. 234-237. doi:10.32782/2524-0374/2024-1/51.

13. Клименко О.Ю., Чепурко Г.І. Проблеми соціальної адаптації ветеранів в Україні. *Інститут соціології НАН України*, 2024. URL: https://isnasu.org.ua/popsci/010_Klymenko_Chepurko_-_Problemy_veteraniv.php (дата звернення: 01.08.2024).

14. Будз О.П. Шлях родин зниклих безвісти військових: досвід, труднощі та потреби. *Cedos*, 17.10.2024. URL: https://cedos.org.ua/shlyah-rodyn-znyklyh-bezvisty-vijskovyh-dosvid-trudnoshhi-ta-potreby/ (дата звернення: 21.10.2024).

SUMMARY

The paper examines pressing issues in ensuring social security within modern Ukraine, focusing on the obstacles currently undermining the effectiveness of its social and legal regime. By analyzing scholarly sources and contemporary practices in social security, the author identifies four major areas of concern. The first challenge highlighted is the limited effectiveness of Ukraine's social policy, indicated by several concerning trends. These include a rising poverty rate and persistent obstacles in achieving a human-centered healthcare system. Specifically, the healthcare sector faces critical issues such as a budget shortfall for essential drug procurement, a shortage of vital medicines across medical institutions, and the recent lapse of VAT exemptions on drugs acquired by the State Enterprise "Medical Procurement of Ukraine" (this agency, functioning as a centralized national procurement body, is tasked with purchasing medicines, medical devices, and equipment using state funds at the request of the Ministry of Health). The article also addresses challenges in implementing social policies for specific population segments, particularly internally displaced persons. This group faces urgent needs, including: the option to remotely document the destruction or damage of property in temporarily occupied territories; compensation for such destroyed property; adjusting the terms of the eOselya housing program to match those of Kreditanstalt für Wiederaufbau; introducing social rent as a means of providing temporary housing; and adopting positive discrimination policies within the labor market. Secondly, the state's social security system suffers from a problematic personnel policy. This shortfall has led to a significant shortage of social workers, creating an increased workload that ultimately impacts the quality and timeliness of social service delivery. Thirdly, the issue of ensuring comprehensive social protection for military personnel and their families has become particularly urgent. Currently, Ukraine lacks an effective system for veteran rehabilitation from the ongoing conflict. Shortcomings include inadequate medical and rehabilitative care and the absence of integrated programs to help veterans overcome challenges in reconnecting and interacting constructively with family and close circles. Fourthly, there remains a lack of sufficient mechanisms to involve civil society in supporting Ukraine's social and legal framework for national social security. The conclusion of the article summarizes these findings, emphasizing the importance of addressing these multifaceted issues to strengthen Ukraine's social security system.

Keywords: civil society actors, military personnel, personnel policy, social policy, social protection, social security, welfare state.

THE ESSENCE OF DISCRETIONARY POWERS OF A JUDGE IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: CONCEPT, CONTENT, LEGAL ASPECT

СОПІЛКО Ірина Миколаївна - д.ю.н., професор, заслужений юрист України, професор кафедри конституційного і адміністративного права Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Orcid ID 0000-0002-9594-9280

УДК 351.74 : 342.922

DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.33

The article is devoted to the illumination of the discretionary powers of a judge in administrative proceedings. The article analyzes various scientific approaches to understanding the concept of «discretion,» «judicial discretion,» powers, functions. The attention is focused on the highlighted features of procedural legislation and judicial practice, which provide for the peculiarities of judge's discretion in modern conditions. It has been determined that discretion in administrative proceedings makes it possible to single out certain elements of this phenomenon, but there is no common understanding and interpretation both among scientists and in legislation. The exercise of discretionary powers by the administrative court determines the formation of judicial practice for the consideration and resolution of certain categories of administrative cases, as a result of which complex and ambiguous public law disputes are resolved without delay, without waiting for the improvement of legal regulation. The article draws attention to the fact that administrative courts are called upon to resolve public law disputes, to promote the restoration of violated rights, freedoms and interests in the field of public law relations, to restore law and order in the public sphere. Accordingly, administrative decisions regarding individuals adopted by the subjects of power, regardless of the method of their adoption, the level and place of the subject of power in the relevant system, their legal basis, motivation, method and form of adoption, are subject to judicial control.

The author emphasizes that when exercising judicial discretion, judges, guided by the principles of the rule of law, can deviate from purely legal regulation and decide cases on the basis of legal principles. The author proposes under judicial discretion to understand the authority of the court to choose between the options of decisions provided by the Code of Administrative Justice of Ukraine, guided by the principle of the rule of law and the circumstances of the case, in order to make a legitimate and justified decision in the case. In addition, judicial discretion gives the court the right to choose, and the court should, as far as possible, make decisions that correspond to the individual characteristics of a particular administrative case, in accordance with the principles of administrative proceedings. It is established that further scientific studies of judicial discretion can provide courts with practical recommendations aimed at improving the nature of administrative proceedings and the exercise of judicial discretion by courts.

Keywords: administrative proceedings, discretion, administrative proceedings, public-legal dispute, discretionary powers, rule of law.

According to the Constitution of Ukraine, one of the principles of the functioning of our state is the division of power into three branches: by legislative, executive and judicial. Based on this principle, each branch of government is independent and independent. Therefore, the courts, when considering public law disputes and decision-makers, do not have the authority to transfer the functions of the and public administration to themselves and give them instructions on how to apply and use their decisions. On the other hand, as enshrined in Art. 125 of the Constitution of Ukraine [1], administrative courts are created and operate in order to protect the rights, freedoms and interests of a person in the field of public legal

relations. Therefore, it requires the administrative court, checking the legality of decisions, actions or inaction of subjects of power, to assess the implementation of the latter's discretionary full-weight. In this connection, the actual problem of judicial practice remains the issue of the content and peculiarities of judicial discretion in administrative proceedings.

Issues of judicial discretion of research in various aspects such domestic scientists as M. Baranets, V. Bevzenko, Ya. Bernazyuk, O. Gubskaya, V. Ilykov, T. Kolomoets, I.Marochkina, T. Minka, L. Nalyvaiko, S. Priluets-kiy, V. Stefanyuk, S. Shtogun, etc. Despite the considerable attention of domestic scientists devoted to judicial discretion, many problematic issues remain controversial and require separate study and solution.

The article is aimed at clarifying the content and essence of discretionary powers of administrative courts in resolving public law disputes. Presentation of the main material. According to Article 1 of the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges" dated June 02, 2016 and in accordance with the constitutional principles of separation of powers, justice in Ukraine is carried out by independent and impartial courts established by law. Judicial power is exercised by professional judges and, in cases determined by law, by juries through the administration of justice within the framework of appropriate judicial procedures [2]. In turn, the judiciary, created to resolve social conflicts, is designed to protect the rights and freedoms of man and citizen.

Administrative courts are called upon to resolve public-legal disputes, promote the restoration of violated rights, freedoms and interests in the field of public-legal relations, restore law and order in the public sphere. Consequently, any managerial decision regarding a person made by the subject of power regardless of the method of adoption, the level and place of the body in the relevant system, legal grounds, motives, method and forms of adoption is subject to judicial control.

In accordance with Article 9 of the CAS of Ukraine, the court considers administrative cases only on a claim filed in accordance with the requirements of the CAS of Ukraine, within the framework of the claims. The court may go beyond the claims if it is necessary for the effective protection of the rights, freedoms, interests of man and citizen, other subjects in the field of public legal relations from violations by the subjects of power. In accordance with paragraph 10 of Part 1 of Article 245 of the CAS of Ukraine, the administrative court, if the claim is satisfied, may choose another way to protect the rights, freedoms, interests of man and citizen, other subjects in the field of public legal relations from violations by subjects of power, which does not contradict the law and provides effective protection of such rights, freedoms and interests [3].

The above-mentioned provisions of the CAS of Ukraine give grounds to speak about the recognition of the discretionary powers of the administrative court and the ability to interfere at its own discretion (judicial discretion, judicial discretion) within the limits of the powers of a state authority or local self-government.

Judicial discretion is potentially possible even in relation to those controversial legal relations that are regulated by absolutely certain legal norms. This possibility is due to the recognition of the principle of the rule of law, on the basis of which a judge, in order to make a fair decision, has the right to deviate from the clear unambiguous instructions of legal norms and decide a specific case, guided by the principles of law. In such a situation, judicial discretion consists in the judge's choice between the possibilities of applying positive and natural law [4; 5].

In fact, the limits of judicial discretion (judicial discretion) are objective and subjective criteria for the legality of a discretionary decision. The objective criteria (limits) of judicial discretion (that is, those that have an objective external manifestation) include, in particular, legal norms, generalization of judicial practice, decisions of higher courts, claims of the parties, provisions of the contract between the parties. The list of subjective limits of judicial discretion (that is, those that do not have a clear external objectification) is much wider than the previous list.

Thus, the subjective limits of judicial discretion include the principles of law and the criteria of justice, reflected in the justice consciousness of the judge; the concept of legal un-

derstanding inherent in the judge considering the case; the judge's understanding of his own role in the legal system, the social and political effect of his decision; public relations themselves, which must be resolved through a court decision; trends in judicial practice in certain categories of disputes; the general content of legislation on a particular issue, its essence and direction; degree of validity of each of the possible solutions, etc. subjective limits of judicial discretion indicate that the final result of the court's exercise of its discretionary powers (that is, a discretionary decision) largely depends on the judge's legal awareness, since it determines the judge's perception of the existence of discretionary powers, methods and limits of their implementation [4; 6; 7].

It is necessary to agree with L. M. Moskvich, which, when following the process of exercising the powers of a judge, must also take into account the subjective aspect: after all, they are realized by a person who is endowed with appropriate social and psychophysiological characteristics that significantly affect the decision-making process [8, p. 10].

Modern legal science, unfortunately, does not sufficiently pay attention to the problem of judicial discretion. The lack of scientific research and proper legal regulation of discretion in legislation is replaced by judicial interpretation and is carried out in court decisions. At the same time, judicial practice is also ambiguous in these issues.

As noted by O. Gubskaya, jurisprudence and doctrinal administrative-procedural science took two positions on the issue of the content (limits) of legal verification by the courts of administrative acts issued within the free ¬ court. In general, there are two separate groups of legal systems that differ in the scope of judicial control over the implementation of discretion of administrative bodies. In the first group of legal systems, the principle of full judicial control operates. The second group of States recognizes a fairly broad administrative flexibility, both at the level of facts and at the level of legal consequences, following the basic principle: as a rule, a judge does not and should not replace an administrative authority. This approach is primarily aimed at objective judicial review and is therefore applied in systems that focus on objective legal analysis (as opposed to judicial review based on subjective rights, that is, the German approach) [9; 10; 11, p. 202; 12].

In resolving the issue of the limits of judicial discretion, international standards of legal proceedings can also serve [13; 14]. For example, the Committee of Ministers of the Council of Europe formulated principles that serve as meaningful guarantees of a fair decision (some of them, for example, equality, timeliness are also procedural guarantees). Exercising discretionary powers administrative authority: pursues only the purpose for which it is endowed with such powers; adheres to the principle of objectivity and impartiality, taking into account only those factors that relate to a particular case; adheres to the principle of equality before the law, preventing unfair discrimination; ensures an appropriate balance between the adverse effects that its decision may have on the rights, freedoms or interests of individuals, and the aim pursued; makes its decision within a period acceptable from the point of view of the issue that is being resolved; ensures consistent application of general administrative regulations while taking into account the specific circumstances of each case. All these principles of compliance with the purpose of authority, impartiality, equality and non-discrimination, proportionality, reasonableness of the term, validity are embodied in part 2 of article 2 of the CAS of Ukraine [15; 16, p. 22].

Thus, judicial discretion in administrative proceedings allows, in addition to its ambiguous understanding and interpretation, to single out certain features of this phenomenon. The exercise of discretionary powers by the administrative court determines the formation of judicial practice for the consideration and resolution of certain categories of administrative cases, as a result of which complex and ambiguous public law disputes are resolved without delay, without waiting for the improvement of legal regulation. By implementing judicial discretion, the judge, guided by the principles of the rule of law, can deviate from purely legal regulation and decide the case on the basis of the principles of law.

Summarizing the above, it should be noted that the discretion in the proceedings should

be understood as regulated by the norms of the CAS of Ukraine the powers of the court in choosing the options for a decision, guided by the rule of law and the circumstances of the case in order to make a legitimate and reasonable decision in the case. Moreover, judicial discretion puts before the court the right to choose, while the court must make a decision that should be based as much as possible on the principles of administrative proceedings and correspond to the individual characteristics of a particular administrative case. Further scientific study of judicial discretion will improve the state of administrative proceedings, provide practical recommendations to the courts aimed at improving the implementation of discretionary powers by the latter.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254.

2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. No 1402-VIII /Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 15.12.2017 № 2747-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text.

4. Мельник Г.П. Судовий розсуд (дискреція) як явище правової дійсності URL:http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5938/Melnyk_Sudovyi_rozsud_dyskretsiia_yak_yavyshche .pdf?sequence=1&isAllowed=y.

5. Leheza, Yevhen, Nalyvaiko, Larysa Sachko, Oleksandr Shcherbyna, Victor. Chepik-Trehubenko. Olha (2022). Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*, *11*(2), 55-79. https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v11i2.312

6. Leheza, Yevhen. Pisotska, Karina. Dubenko, Oleksandr. Dakhno, Oleksandr. Sotskyi, Artur 2022. The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Jurídica Portucalense*, December, 342-363. DOI: https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15 https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/28026.

7. Чепік-Трегубенко О. С. Інформаційна система суспільства: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство.* 2015. №. 2 (3). С. 117-122.

8. Москвич Л.М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів :автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2003. 19 с.

9. Губська О. Дискреція та її межі: що говорить про це національне та міжнародне законодавство. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/187673-diskretsiya-ta-yiyimezhi-scho-govorit-pro-tse-natsionalne-tamizhnarodne-zakonodavstvo.

10. Едіт Целлер, Роман Куйбіда, Роман Мельник Дискреція адміністративних органів і судовий контроль за її реалізацією. Вересень, 2020. 54 с.

11. Коренев А., Горбалінський В. Міжнародні стандарти забезпечення права на доступ до правосуддя: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 2. С. 201-207

12. Leheza, Yevhen; Savielieva, Maryna; Dzhafarova, Olena. 2018. Structural and legal analysis of scientific activity regulation in developed countries. *Baltic journal of economic studies.* Vol. 4, No. 3, pp. 147-157. Doi: 10.30525/2256-0742/2018-4-3-147-157

13. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, *40*(75), 221-231. https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14

14. Легеза Є. О.Адміністративні процедури у сфері нерухомого майна: державна реєстрація речових прав та особливості реалізації через електронні торги: Монографія. Дніпро: Видавничий дім «Гельветика», 2022.

15. Блажівська Н. Дискреція в адміністративному судочинстві. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_diskrecia.pdf.

16. Коршун А. Розвиток в Україні електронного правосуддя в контексті

взаємодії суду та інститутів громадянського суспільства: теоретико-правова характеристика. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2017. Т. 27. №. 5. С.20–24.

СУТНІСТЬ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СУДДІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ, ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена висвітленню дискреційним повноваженням судді в адміністративному судочинстві. У статті здійснено аналіз різних наукових підходів щодо розуміння поняття «дискреція», «судова дискреція», повноваження, функції. Акцентовано увагу на висвітлені особливостей процесуального законодавства та судової практики, які передбачають особливості дискреції судді в сучасних умовах. Встановлено, що дискреція в адміністративному судочинстві дозволяє виокремити певні елекменти цього явища, проте в єдиного розуміння та тлумачення відсутнє як серед науковців так і в законодавстві. Здійснення адміністративним судом дискреційних повноважень обумовлює формування судової практики з розгляду та вирішення окремих категорій адміністративних справ, в наслідок чого складні та неоднозначні публічно-правові спори вирішуються безвідкладно, не чекаючи удосконалення нормативно-правового регулювання. У статті звертається увага на те, що адміністративні суди покликані вирішувати публічно-правові спори, сприяти поновленню порушених прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин, відновлювати правопорядок у публічній сфері. Відповідно, судовому контролю підлягають адміністративні рішення щодо фізичних осіб, прийняті суб'єктами владних повноважень, незалежно від способу їх прийняття, рівня та місця суб'єкта владних повноважень у відповідній системі, їх правової основи, мотивації, способу та форми прийняття.

Автор наголошує, що при здійсненні суддівського розсуду судді, керуючись принципами верховенства права, можуть відступати від суто правового регулювання і вирішувати справи на основі правових принципів. Автор пропонує під суддівським розсудом розуміти передбачене Кодексом адміністративного судочинства України повноваження суду обирати між варіантами рішень, керуючись принципом верховенства права та обставинами справи, з метою ухвалення законного і обґрунтованого рішення у справі. Крім того, суддівський розсуд надає суду право вибору, і суд повинен, наскільки це можливо, ухвалювати рішення, які відповідають індивідуальним особливостям конкретної адміністративної справи, відповідно до принципів адміністративного судочинства. Встановлено, що подальші наукові дослідження суддівського розсуду можуть надати судам практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення природи адміністративного судочинства та здійснення судами суддівського розсуду.

Ключові слова: *адміністративне судочинство, дискреція, адміністративне судочинство, публічно-правовий спір, дискреційні повноваження, верховенство права*

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ СТАДІЙ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ НАДАННЯ ПОСЛУГ НОТАРІУСОМ З ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

БІЛОУС Тетяна Йосипівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Державного податкового університету Міністерства фінансів України

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1255-5129

УДК 351.74 : 342.922

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.34

Наукова стаття присвячена висвітленню сутності стадій адміністративної процедури надання послуг нотаріусом з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. Порівнюється категорії «стадія», «адміністративна процедура» та «стадії адміністративної процедури з надання послуг».

Встановлено, що адміністративна процедура надання послуг нотаріусом з державної реєстрації прав та їх обтяжень на нерухоме майно складається з таких стадій (етапів та дій): 1) подання заяви та документів до неї включає таді дії як прийняття і перевірка документів, що подаються для державної реєстрації прав та їх обтяжень; реєстрація заяви тощо; 2) розгляд справи або дослідження усіх обставин щодо надання публічної послуги нотаріусом; 3) прийняття рішення щодо надання послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно; 4) внесення записів до державного реєстру прав щодо надання послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно; 5) видача документів щодо надання послуги нотаріусом з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Акцентовано увагу, що розгляд документів надання послуг з державної реєстрації прав та їх обтяжень на нерухоме майно передбачає: а) встановлення відповідності заявлених прав і поданих документів вимогам законодавства: відповідність обов'язкового дотримання письмової форми правочину та його нотаріального посвідчення (у випадках, установлених законом); відповідність повноважень особи, яка подає документи на державну реєстрацію прав та їх обтяжень; наявність факту виконання умов правочину, з якими закон та/або договір (угода) пов'язує можливість здійснення державної реєстрації виникнення, переходу, припинення прав на нерухоме майно або обтяження таких прав; б) встановлення відсутності суперечностей між заявленими та уже зареєстрованими правами на нерухоме майно та їх обтяженнями, зокрема відповідність відомостей про нерухоме майно, наявних у Державному реєстрі прав та поданих документах; наявність обтяжень прав на нерухоме майно, зареєстрованих відповідно до вимог цього Закону. На підставі розгляду документів поданих для проведення державної реєстрації нотаріус вирішує чи є підстави для зупинення розгляду заяви надання послуг з державної реєстрації прав та їх обтяжень на нерухоме майно або наявні інші підстави, за яких необхідно відмовляти у проведенні державної реєстрації прав.

Ключові слова: адміністративна процедура, державна реєстрація речових прав на нерухоме майно, стадія, етапи, нотаріус,нерухоме майно, послуга, реєстрація.

У вітчизняній адміністративно-правовій науці прийняття адміністративних актів розглядалася і досі розглядається переважно у структурі так званого «адміністративного процесу» – як його частина або вид. Власне, категорія «адміністративний процес» ще з радянських часів мала вагоме методологічне значення у науці адміністративного права і досі належить до числа актуальних.

Тому детальному аналізу процедури прийняття адміністративних актів має передувати з'ясування змісту поняття «адміністративний процес» та його структури, а також його співвідношення з категорією «адміністративна процедура (процедури)». Це дозволить чіткіше окреслити зв'язок прийняття адміністративних актів з іншими формами публічного управління, визначити його місце в адміністративному праві та засади правового регулювання процедури прийняття адміністративних актів.

Нині, завдяки науковим працям: В.Б. Авер'янова, К.К. Афанасьєва Ю.П. Битяка, І.В. Дроздова, В.М. Гаращука, І.П. Голосніченка, С.В. Ківалов, І.Б. Коліушка, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, Є.О. Легези, М.Б. Острах, Г.М. Писаренко, В.П. Тимощука та інших науковців, досліджено ряд особливостей діяльності органів публічної влади з надання послуг населенню. Але у наукових дослідженнях питання стадіям процедури надання послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно майже не вивчались.

Метою даної статті є розкрити стадії процедури надання послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та дати характеристику.

При розв'язанні цього питання підтримаємо позицію В. П. Тимощука, який пропонує, досліджуючи питання стадій процедури, виділяти як процедуру прийняття адміністративного акту [1, с. 169]. Використовуючи такий підхід, можна відштовхуватися від здобутків адміністративно-правової доктрини в частині стадій адміністративного провадження (принаймні прихильників «управлінського» та «широкого» підходів до адміністративного процесу) [1, с. 169].

Зокрема, професор М. М. Тищенко вважає, що «у структурі кожного окремого провадження можна виділити стадії провадження – відносно відмежовані, виділені в часі й логічно пов'язані сукупності процесуальних дій (процедур), які відрізняються колом суб'єктів і закріплюються відповідними процесуальними актами» [2, с. 488]. Щоправда, як уявляється, у цьому випадку не можна абсолютизувати думку про «закріплення стадій окремими процесуальними актами», адже на відміну від традиційних видів процесу (кримінального та цивільного) діяльності адміністративних органів невластивий такий високий рівень формалізації, за винятком хіба що окремих видів проваджень (наприклад, у справах про адміністративні правопорушення) [2, с. 488].

Досить близьким є також визначення стадій професором О. В. Кузьменко: «під стадією адміністративного провадження слід розуміти підпорядковану загальній меті цього виду адміністративного провадження його відносно відокремлену частину, що має власні особливості та завдання» [3, с. 121]. Заслуговують уваги акценти на підпорядкованості загальній меті, на відносній відокремленості частини провадження, та на наявності власних завдань [3, с. 121].

Щодо власне переліку стадій процедури прийняття адміністративних актів, то загальновизнаного підходу у нашій вітчизняній доктрині немає (зокрема якщо оглянути позиції адміністративістів – прихильників управлінської концепції адміністративного процесу). Наприклад, О. М. Бандурка та М. М. Тищенко виділяють такі стадії адміністративного процесу: 1) стадія аналізу ситуації, в ході якої збирається і фіксується інформація, оцінюється перспектива подальшого руху справи, ухвалюється рішення про необхідність такого руху. Цю стадію можна також назвати стадією порушення адміністративної справи; 2) стадія ухвалення рішення у справі, в ході якої: а) дається юридична оцінка зібраної інформації; б) досліджуються матеріали справи, ухвалюється конкретне рішення; 3) стадія оскарження або опротестування рішення у справі (ця стадія має факультативний характер); 4) стадія виконання ухваленого рішення [4, с. 21].

У академічному підручнику професор М. М. Тищенко виділяє ті ж самі стадії, але міняє місцями стадії виконання та оскарження [2, с. 488]. Очевидно, що у нашому випадку стадія виконання взагалі залишається поза процедурою прийняття адміністративних актів (хоча і є стадією адміністративної процедури загалом, часто факультативною) [2, с. 488]. Проблемним моментом означеної вище позиції вважаємо відсутність стадії

«підготовки справи до розгляду та вирішення» [2, с. 488].

Вчений з проблематики адміністративних процедур Є.О. Легеза робить висновок про виділення практично тих же загальних стадій адміністративно-процедурного процесу: 1. Порушення адміністративної справи і її попереднє дослідження (розгляд) матеріалів справи. 2. Розгляд справи по суті компетентним органом (посадовою особою) і прийняття у цій справі індивідуального правового акта (адміністративного акта). 3. Оскарження рішення у справі (факультативна стадія). 4. Виконання прийнятого у справі рішення (у низці випадків – факультативна стадія) [5]. І в цьому випадку стадія «підготовки справи до розгляду та вирішення», на жаль, теж не виокремлюється.

Так, В. Г. Перепелюк у дослідженні провадження за заявами виділяє стадії: порушення провадження, адміністративне розслідування, підготовка справи до вирішення, вирішення справи, виконання рішення [6, с. 229-295]. Перегляд адміністративних рішень розглядається ним як окреме провадження [6, с. 229-295]. Тут проблематичним здається розмежування другої та третьої стадій [6, с. 229-295].

На нашу думку, при вирішенні питання про стадії процедури прийняття адміністративних актів та їх самостійність необхідно виходити з того, що стадії в процедурі – це певні частини цілого, які об'єднані певним завданням (завданнями) [11, с. 152].

Не можна не погодитись з позицією Легези Є.О, який вважає, що провадження (процедура) реалізації прав і обов'язків громадян передбачає такі стадії: 1) подання заяви і прийняття її до розгляду державним органом, посадовою особою; 2) розгляд справи, вибір відповідних матеріальних правових норм; 3) винесення рішення; 4) виконання рішення; 5) оскарження рішення [7, с. 77].

Отже, охарактеризуємо детально перші дві стадії процедури надання послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Подача громадянином заяви і прийняття його до розгляду державним органом надання послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно – *початкова стадія* [11, с. 153]. На цій стадії громадянин офіційно виражає свій намір реалізувати своє право, свій обов'язок. Розгляд справи, пов'язаної зі здійсненням прав громадянина, зазвичай відбувається з його ініціативи на підставі поданої заяви [11, с. 153]. Форма заяви, як правило, письмова, хоча у законодавстві немає прямої вказівки на необхідність письмової форми або на допустимість усної. У більшості випадків, якщо нормативний акт згадує про заяву, то передбачається, що йдеться про письмовий документ. Іноді на практиці заявою вважається сам факт звернення громадянина до органу влади [11, с. 153].

Перша стадія – прийняття і перевірка документів надання послуг, що подаються для державної реєстрації прав та їх обтяжень; реєстрація заяви. Зазначену стадію, слід поділити на 2 підстадії: 1) подання та реєстрація зави; 2) перевірка документів, що подаються для державної реєстрації прав [11, с. 152].

Слід зазначити, що вказана стадія розпочинається не з прийняття документів, як визначив законодавець, а шляхом подання заявником заяви. У результаті прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція) від 12.02.2015 р. № 191-VIII [8] було розширено коло суб'єктів, яким надано повноваження з прийому та видачі документів у сфері державної реєстрації прав і з 05.04.2015 р. такі повноваження отримали посадові особи органів місцевого самоврядування, адміністратори ЦНАП та нотаріуси [8]. У Херсонській області, наприклад, адміністратори ЦНАП отримали можливість приймати такі заяви з 16.10.2015 р [8].

Існує декілька форм подачі заяв: паперова та електронна форма. Паперова форма може реалізовуватися у декілька способів: безпосереднє подання (до Відділу, нотаріусу, органів місцевого самоврядування або ЦНАП) або шляхом надсилання поштою з описом вкладення [9].

Електронну форму подання заяви щодо надання послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно можуть вико-

ристовувати лише такі суб'єкти: 1) державний кадастровий реєстратор щодо права власності на земельну ділянку, права оренди земельної ділянки державної або комунальної власності, яку саме він зареєстрував у ДЗК, за письмовою заявою правонабувача (цікаво, що, наприклад, у Херсонській області з 01.01.2013 р. до теперішнього часу не було зареєстровано жодної такої заяви, оскільки технічно зробити це неможливо); 2) державний виконавець, наприклад, щодо накладення чи зняття арешту на нерухоме майно, припинення іпотеки, зняття заборони відчуження об'єкта нерухомого майна тощо Державна реєстрація прав здійснюється на підставі заяви власника, іншого правонабувача, сторін (сторони) правочину, за яким виникло право, або уповноважених ними (нею) осіб, або державного кадастрового реєстратора [11, с. 153].

Реєстрація обтяжень здійснюється на підставі заяви органу або посадової особи, якими встановлено/припинено обтяження, особа в інтересах якої встановлено/припинено обтяження, уповноваженої ними особи. Під час здійснення реєстрації іпотеки заявником є іпотекодержатель, а в разі реєстрації припинення іпотеки заяви можуть також подавати: особа, якою припинено іпотеку, особа, в інтересах якої припинено іпотеку, та державний виконавець, у разі придбання (передачі) за результатом прилюдних торгів (аукціонів) нерухомого майна, що є предметом іпотеки [11, с. 153].

Державна реєстрація припинення іпотеки за загальним правилом здійснюється на підставі заяви обтяжувача, яку він зобов'язаний подати протягом 5 робочих днів з дня припинення іпотеки, обтяження самостійно або на письмову вимогу боржника чи іншої особи, права якої порушено через наявність таких реєстраційних записів. Відповідальність за порушення указаного строку законодавцем не передбачено, що призводить до невиконання цієї норми обтяжувачами [11, с. 153].

Як правило, заява подається щодо кожного нерухомого майна окремо. Однак існують виключення, коли заявник подає одну заяву, а орган реєструє декілька прав: у разі, коли право власності на житловий будинок, будівлю або споруду набувається одночасно з набуттям у відповідної заінтересованої особи речових прав на земельну ділянку, на якій їх розташовано; у разі здійснення державної реєстрації речового права на нерухоме майно, що є похідним від права власності, одночасно зі здійсненням державної реєстрації права власності на таке майно (наприклад, під час державної реєстрації права власності на земельні ділянки державної або комунальної власності, з одночасною реєстрацією права оренди на таку ділянку); у разі здійснення державної реєстрації похідних речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, право власності на які виникло та оформлено в установленому порядку до 01.01.2013 р. (одночасно реєструється право власності та похідне речове право) [11, с. 153].

Заявник під час подання заяви особисто пред'являє органові державної реєстрації прав або іншим суб'єктам, які мають право приймати заяви, документ, який посвідчує його особу [11, с. 153]. Документом, що посвідчує особу, є паспорт громадянина України, посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, національний, дипломатичний чи службовий паспорт іноземця або документ, що його замінює [11, с. 153].. Документом, що посвідчує особу, яка не досягла 16-річного віку, є свідоцтво про народження [11, с. 153]. Документом, що посвідчує посадову особу органу державної влади або органу місцевого самоврядування, є службове посвідчення. У разі подання заяви уповноваженою особою додатково пред'являється документ, що підтверджує її повноваження [11, с. 153].

Державний реєстратор, посадова особа органу місцевого самоврядування, адміністратор ЦНАПу, нотаріус приймають заяви у порядку черговості їх надходження та реєструють їх у базі даних про реєстрацію заяв і запитів з автоматичним присвоєнням їм реєстраційного номера, фіксацією дати та часу реєстрації [11, с. 153].

Разом із завою подаються оригінали паперових/електронних документів необхідних для проведення державної реєстрації прав, їх паперові/електронні копії, засвідчені в установленому порядку або виготов-

лені шляхом сканування таких документів у паперовій формі, а також документ, що підтверджує внесення плати за надання витягу, та документ про сплату адміністративного збору [11, с. 154].

Подання заявником документів, необхідних для здійснення державної реєстрації прав не в повному обсязі не є підставою для відмови у прийнятті заяви, а є підставою для зупинення її розгляду [10]. Єдиною підставою для відмови у прийнятті заяви є відсутність документа, що підтверджує внесення плати за надання витягу з Державного реєстру прав, та документа про сплату адміністративного збору, крім випадків, коли осіб звільнено від таких оплат (п. 13 Порядку № 868) [10].

Перевірка документів щодо надання послуг, які подаються для здійснення державної реєстрації прав, полягає у встановленні відповідності їх зовнішнього вигляду певним вимогам: текст документів, що подаються для державної реєстрації прав та їх обтяжень, має бути написаний розбірливо; прізвище, ім'я, по-батькові фізичних осіб та їх місце проживання, а також найменування юридичних осіб та їх місцезнаходження мають бути написані повністю; у документах не має бути підчищень, дописок, закреслень слів та інших не обумовлених у них виправлень, не допускаються документи, заповнені олівцем, а також із пошкодженнями, які не дають змоги однозначно тлумачити їх зміст [11, с. 154].

Основними завданнями цієї стадії є: перевірка наявності документів про сплату адміністративного збору надання послуг і надання витягу з Державного реєстру прав; прийняття заяви та документів, необхідних для здійснення державної реєстрації прав; реєстрація заяви у базі даних про реєстрацію заяв і запитів; перевірка документів на відповідність загальним вимогам [11, с. 154].

Другою стадія є встановлення факту відсутності підстав для відмови в наданні послуг з державної реєстрації прав та їх обтяжень на нерухоме майно, зупинення розгляду заяви про державну реєстрацію прав та/або їх обтяжень – стадія «досліджень усіх обставин справи» [11, с. 154].

Саме на цій стадії відбувається процес пізнання державним реєстратором усіх обставин справи: він вивчає документи, їх зміст, тобто відповідність цих документів вимогам, які висуваються законодавством; відправляє письмові запити до органів, інформація від яких є необхідною для проведення законної державної реєстрації прав; направляє запити до ДЗК через Державний реєстр прав; отримує інформацію про наявність або відсутність податкової застави з Реєстру обтяжень рухомого майна; вивчає дані, які містяться в Державному реєстрі прав та у «старих» реєстрах [11, с. 154]..

Під час здійснення державної реєстрації прав, які виникли та зареєстровані в установленому порядку до 01.01.2013 р., державний реєстратор запитує від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які відповідно до чинного, на момент реєстрації, законодавства проводили таку реєстрацію, інформацію (довідки, копії документів тощо), необхідну для реєстрації прав та їх обтяжень, якщо такі документи не були подані заявником або якщо документи, подані заявником, не містять передбачених цим Законом відомостей про правонабувача або про нерухоме майно. Суб'єкти, до яких надійшов такий запит, зобов'язані безоплатно в установленому законодавством порядку протягом 3 робочих днів надати державному реєстратору відповідну інформацію, зокрема щодо зареєстрованих речових прав на нерухоме майно, у тому числі на земельні ділянки (п. 8-1 ч. 2 ст. 9 Закону № 1952-IV) [11, с. 154].

Розгляд документів надання послуг з державної реєстрації прав та їх обтяжень на нерухоме майно передбачає: а) встановлення відповідності заявлених прав і поданих документів вимогам законодавства: відповідність обов'язкового дотримання письмової форми правочину та його нотаріального посвідчення (у випадках, установлених законом); відповідність повноважень особи, яка подає документи на державну реєстрацію прав та їх обтяжень; наявність факту виконання умов правочину, з якими закон та/або договір (угода) пов'язує можливість здійснення державної реєстрації виник-

нення, переходу, припинення прав на нерухоме майно або обтяження таких прав; б) встановлення відсутності суперечностей між заявленими та уже зареєстрованими правами на нерухоме майно та їх обтяженнями, зокрема відповідність відомостей про нерухоме майно, наявних у Державному реєстрі прав та поданих документах; наявність обтяжень прав на нерухоме майно, зареєстрованих відповідно до вимог цього Закону [12].

На підставі розгляду документів поданих для проведення державної реєстрації державний реєстратор вирішує чи є підстави для зупинення розгляду заяви надання послуг з державної реєстрації прав та їх обтяжень на нерухоме майно або наявні інші підстави, за яких необхідно відмовляти у проведенні державної реєстрації прав [13; 14].

Таким чином, адміністративна процедура надання послуг з державної реєстрації прав та їх обтяжень на нерухоме майно складається з таких стадій (етапів та дій): 1) подання заяви та документів до неї включає таді дії як прийняття і перевірка документів, що подаються для державної реєстрації прав та їх обтяжень; реєстрація заяви тощо; 2) розгляд справи або дослідження усіх обставин щодо надання публічної послуги; 3) прийняття рішення щодо надання послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно; 4) внесення записів до державного реєстру прав щодо надання послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно; 5) видача документів щодо надання послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Література

1. Тимощук В. П. Процедура прийняття адміністративних актів : питання правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2009. 214 с.

2. Адміністративне право України : академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. : у 2 т. / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк та ін. ; гол. редкол. В. Б. Авер'янов]. К. : Юридична думка, 2004. Т. 2 : Особлива частина. 583 с.

3. Кузьменко О. В. Структура адміністративного процесу : оновлення виміру. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : спец. вип. : у 2 ч. Сімферополь : Кримський юрид. ін-т Харківського ун-ту внутрішніх справ ; Віддруковано ПП "Ельіньо", 2005–2005. Ч. 1. 2005. С. 117– 121

4. Бандурка О. М. Міліція і населення : теорія і досвід партнерства : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 199 с.

5. Легеза Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.

6. Перепелюк В. Г. Адміністративний процес. Загальна частина : навч. посібник. Чернівці : Рута, 2003. 367 с.

7. Leheza Ye., Len V., Shkuta O., Titarenko O., Cherniak N. Foreign experience and international legal standards of applying artificial intelligence in criminal proceedings. Revista de la universidad del zulia. 2022. Vol. 13, no. 36, 276-287. DOI: https://doi.org/10.46925//rdluz.36.18.8.

8. Про затвердження Інструкції про порядок державної реєстрації права власності на об'єкти нерухомого майна, що перебувають у власності юридичних та фізичних осіб : наказ Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 09.06.1998. № 121**.** *Офіційний вісник України*. 1998. № 26. С. 203.

9. Деякі питання спрощення порядку надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень :Постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 р. № 137. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 59. 1 квіт.

10. Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 868. *Офіційний вісник України*. 2013. № 96. Ст. 3549.

11. Тамаря Я. В. Стадії адміністративної процедури з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. № 78. С. 150–156.

12. Leheza Ye., Odyntsova I., Dmytrenko N. Teoría y regulación legal del apoyo informa-

tivo de los procedimientos administrativos en Ucrania. Ratio Juris Unaula. 2021. Vol. 16, no. 32, pp. 291-306. DOI: https://doi.org/10.24142/raju.v16n32a12.9.

13. Leheza Ye., Savielieva M., Dzhafarova O. Structural and legal analysis of scientific activity regulation in developed countries. Baltic journal of economic studies. 2018. Vol. 4, no. 3, pp. 147-157. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-147-157.

14. Легеза Є. О. Адміністративні процедури у сфері нерухомого майна: державна реєстрація речових прав та особливості реалізації через електронні торги: монографія. / Є. О. Легеза. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 246 с. ISBN 978-617-8263-00-3

FEATURES OF THE CONTENT OF THE STAGES OF THE ADMINISTRATIVE PROCEDURE FOR PROVISION OF SERVICES BY A NOTARY ON STATE REGISTRATION OF REAL RIGHTS TO REAL ESTATE

The scientific article is devoted to highlighting the essence of the stages of the administrative procedure for the provision of services by a notary on state registration of real rights to real estate. The categories "stage", "administrative procedure" and "stages of the administrative procedure for the provision of services" are compared.

It has been established that the administrative procedure for the provision of services by a notary on state registration of rights and their encumbrances on real estate consists of the following stages (stages and actions): 1) submission of an application and documents to it includes such actions as acceptance and verification of documents submitted for state registration of rights and their encumbrances; registration of the application, etc.; 2) consideration of the case or investigation of all circumstances regarding the provision of a public service by a notary; 3) making a decision on the provision of services for state registration of real rights to real property; 4) making entries in the state register of rights on the provision of services for state registration of real rights to real property; 5) issuing documents on the provision of services by a notary for state registration of real rights to real property.

It is emphasized that the consideration of documents for the provision of services for state registration of rights and their encumbrances on real property involves: a) establishing the compliance of the declared rights and submitted documents with the requirements of the legislation: compliance with the mandatory observance of the written form of the transaction and its notarial certification (in cases established by law); compliance with the powers of the person submitting documents for state registration of rights and their encumbrances; the fact of fulfillment of the terms of the transaction, with which the law and/or contract (agreement) links the possibility of state registration of the emergence, transfer, termination of rights to real property or encumbrance of such rights; b) establishing the absence of contradictions between the declared and already registered rights to real estate and their encumbrances, in particular the correspondence of information about real estate available in the State Register of Rights and the submitted documents; the presence of encumbrances of rights to real estate registered in accordance with the requirements of this Law. Based on the consideration of documents submitted for state registration, the notary decides whether there are grounds for suspending the consideration of the application for the provision of services for the state registration of rights and their encumbrances on real estate or whether there are other grounds for refusing to conduct state registration of rights.

***Keywords**: administrative procedure, state registration of real rights to real estate, stage, stages, notary, real estate, service, registration.*

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ КОНТРАБАНДІ ЯК РІЗНОВИДУ ПРАВОПОРУШЕНЬ У МИТНІЙ СФЕРІ

КРАВЧУК Мар'яна Юріївна - д.ю.н., професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету

ORCID: 0000-0001-9987-0484

УДК 342.9

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.35

У статті зазначено, що запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил на всій митній території України є одним із основних завдань органів, які безпосередньо здійснюють державну митну справу і реалізують державну митну політику України. Досліджено, що в Україні функціонує Департамент боротьби з контрабандою та митними правопорушеннями, як спеціалізований митний орган, що в межах делегованих Держмитслужбою повноважень та своєї компетенції здійснює керівництво та координацію діяльності інших митних органів з питань запобігання та протидії контрабанді, боротьби з порушеннями митних правил. Встановлено, що законодавче врегулювання є нагальним завданням підвищення ефективності протидії контрабанді та порушенням митних правил.

Ключові слова: правопорушення, контрабанда, митна сфера, запобігання, протидія, митні органи, національне законодавство.

Постановка проблеми

Ефективність протидії злочинам та адміністративним правопорушенням у сфері митної справи полягає у виявленні, припиненні, розслідуванні та профілактиці злочинів та адміністративних правопорушень, віднесених до компетенції митних органів. Правоохоронна складова у діяльності митного відомства є значною, і ця обставина дозволила законодавцю включити цей параметр як один з основних критеріїв оцінки роботи митних органів.

В умовах сьогодення контрабанда є одним із найпоширеніших митних правопорушень, що завдає значної шкоди економіці та національній безпеці України. Незаконне переміщення товарів через кордон сприяє розвитку тіньової економіки, фінансуванню кримінальних угрупувань і зменшенню надходжень до державного бюджету. Саме тому боротьба з контрабандою є актуальним питанням у діяльності митних органів та правоохоронних структур.

Стан дослідження проблеми

Питання контрабанди як різновиду правопорушень у митній сфері досліджували такі вчені, як В. Волошин, О. Григор'єв, М. Демчук, М. Кравець, М. Кривонос, В. Ліпинський, Д. Носенко, М. Погорецький, Є. Свирида, А. Тимошенко, О. Шевчук, В. Юрченко та інші.

Метою статті є аналіз питання щодо запобігання та протидії контрабанді як різновиду правопорушень у митній сфері.

Виклад основного матеріалу

Запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил на всій митній території України є одним із основних завдань органів, які безпосередньо здійснюють державну митну справу і реалізують державну митну політику України. Контрабанда – суспільно небезпечне діяння, яке завдає великої шкоди охоро-

нюваним законом суспільним відносинам і цінностям та потребує вжиття комплексу заходів, чітко визначених законодавством, що здійснюються уповноваженими органами і особами, наділеними відповідними повноваженнями, з метою запобігання і протидії таким діянням, при цьому порядок реалізації таких заходів повинен бути чітко визначений нормами законодавства, яке сьогодні потребує удосконалення.

Варто зазначити, що в Україні відповідно до положення, затвердженого Наказом Держмитслужби України від 07.04.2011 р. № 289 створено Департамент боротьби з контрабандою та митними правопорушеннями (далі – Департамент), як спеціалізований митний орган, що в межах делегованих Держмитслужбою повноважень та своєї компетенції здійснює державну митну справу на митній території України та забезпечує комплексний контроль за додержанням законодавства України з питань державної митної справи, керівництво та координацію діяльності інших митних органів з питань запобігання та протидії контрабанді, організації та проведення службових розслідувань та перевірок, протидії легалізації (відмивання) коштів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму, боротьби з порушеннями митних правил. Відповідно до розподілу функціональних обов'язків між Головою Держмитслужби та його заступниками, на Голову Держмитслужби покладається спрямування, координація та контроль діяльності Департаменту. Департаменту підпорядковуються підрозділи боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил митниць з питань організації службової діяльності. Департамент виконує свої завдання по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил як безпосередньо, так і через підрозділи митниць [1].

На Департамент покладено широкий спектр різноманітних завдань, серед яких можна виділити наступні: забезпечення правильного застосування, неухильного дотримання та запобігання вчиненню порушень вимог законодавства України з питань державної митної справи; організація діяльності митних органів з виявлення, розкриття, припинення й профілактики порушень законодавства з питань державної митної справи, запобігання таким правопорушенням; участь шляхом запобігання та протидії контрабанді, боротьбі з порушеннями митних правил на всій митній території України у реалізації державної політики України у сфері державної митної справи; організація та проведення заходів з протидії незаконному переміщенню через митний кордон України культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, а також зброї та боєприпасів, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів, у тому числі з використанням кінологічних команд митних органів; контроль за діяльністю митних органів з питань боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, результатами розгляду надісланих митними органами до органів досудового розслідування повідомлень про кримінальні правопорушення, дотримання законодавства з питань державної митної справи, додержання законодавства під час здійснення митними органами провадження у справах про порушення митних правил; координація, у межах компетенції, взаємодії з цих питань митних органів з правоохоронними органами України, митними та іншими компетентними органами зарубіжних країн, міжнародними організаціями тощо [1].

Контрабанда в Україні, як зауважує М. Погорецький, стала однією зі складових частин економічної злочинності та буденністю і гарним способом заробітку для деяких частин населення, а не злочином, за який законом передбачена кримінальна відповідальність. Контрабанда набуває організованих форм, а злочинці розробляють нові методи протидії правоохоронним органам у виявленні контрабанди [2, с. 18].

У своїй роботі О. О. Кукшинова та Д. С. Носенко визначальними чинниками, які впливають на формування та розвиток контрабандної злочинності, називають

такі, як: втрата контролю над окремими ділянками державного кордону на тимчасово окупованих територіях України, які можуть використовуватись для неправомірного переміщення предметів правопорушень; недостатність інженерно-технічного облаштування лінії державного кордону, наявність неконтрольованих доріг і водних переправ, значні відстані між окремими українськими та суміжними пунктами пропуску; корумпованість митних та прикордонних службовців, посадових осіб правоохоронних органів, які забезпечують досудове розслідування кримінальних проваджень щодо контрабанди, а також корумпованість суддів при винесенні вироків контрабандистам; проблеми кадрового та матеріально-технічного забезпечення ДПС України, митниць ДФС України та інших державних органів, які виконують контрольні функції на державному кордоні тощо [3, с. 244].

Варто відзначити, що станом на сьогодні в Україні ситуація з контрабандою залишається досить складною, позаяк на неї має вплив низка чинників, серед них, в першу чергу, військові дії на території нашої держави, оскільки не контролюється владою України значна частина українсько- російського кордону і через нього йде масовий потік заборонених предметів. Загалом протягом усього періоду незалежності України контрабанда має широкомасштабні форми, а на всіх сферах економічної діяльності держави відобразилися наслідки злочинних діянь контрабандистів.

Цілком погоджуємося з думкою М. А. Кривонос про те, що від сформованих національного й міжнародного рівнів організації та координації участі національних митних органів у взаємодії з питань щодо надання взаємної адміністративної допомоги, нормативних та інституційних засад (структурних елементів) такої діяльності безпосередньо залежить забезпечення державами ефективної боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил [4, с. 28-29].

Однак, якщо проаналізувати сучасний стан боротьби з контрабандою, то можна помітити, що, незважаючи на комплекс заходів, здійснених органами виконавчої влади у боротьбі з нею, вона і надалі продовжує поширюватись, а пов'язані з нею негативні процеси набувають дедалі різноманітних форм, завдаючи при цьому значної шкоди економіці України, негативно впливаючи на криміногенну ситуацію в державі.

Ефективне запобігання контрабанді, як зауважує М. Демчук, можливе лише на основі системного підходу. Це означає, що комплекс заходів економічного, політичного, організаційного та правового характеру, які необхідно гармонійно поєднувати повинно входити в систему заходів запобігання [5, с. 132].

Контрабанда є складною загрозою, як зауважують О. Ю. Григор'єв та Є. І. Свирида, має різні наслідки для національної безпеки, враховуючи злочинність, потенційне фінансування терористичних організацій та послаблення контролю на кордоні. А тому важливим завданням для збереження стабільності і національної безпеки є ефективна стратегія протидії даному явищу [6, с. 181].

Слід зазначити, що норми безпеки в Україні, які повинні міститися в державних стандартах, залишаються в незмінному вигляді вже досить тривалий період, на відміну від практики європейських країн.

У даній ситуації В. О. Юрченко пропонує використати не лише індивідуально-профілактичні заходи запобігання контрабанди, але й спеціально-кримінологічні заходи та загально-соціальні, які фактично спрямовані на підвищення культурно-освітнього та морального рівня громадян держави, економічний і соціальний розвиток суспільства, підвищення ролі правоохоронних та митних органів, мета яких полягає не тільки у проведенні запобіжних заходів запобігання, але й у сприянні, в першу чергу, вирішення загально-соціальних завдань, як от: вдосконалення соціальної сфери, покращення морально-психологічної атмосфери в суспільстві, стабілізація економіки та поліпшенню економічного добробуту населення [7, с. 211].

Важливим є розгляд питання щодо покращення ефективності митних служб та

заходів захисту від контрабанди як неодмінні елементи забезпечення ефективного функціонування внутрішнього ринку. Розроблення та впровадження механізмів, таких як сучасні технології митного контролю та підвищення кваліфікації персоналу митниць, визначаються як важливі компоненти стратегії боротьби з контрабандою та підтримки ефективної національної митної системи загалом.

Вдосконалення системи боротьби з митною злочинністю в Україні потребує, як зауважує В. І. Дмитрів, насамперед, політичної волі влади «кардинально реформувати митні органи, які, на думку суспільства, глибоко вражені корупцією, адже часткові зміни у системі не призведуть до позитивних результатів, хоча можливо така ситуація вигідна окремим групам осіб, однак, загалом високий рівень корупції, велика частка контрабанди і контрафактних товарів несуть у собі лише загрози для економіки України» [8].

Для протидії контрабандним явищам А. В. Тимошенко пропонує за необхідне вирішити такі завдання: «оптимізувати ставки ввізного мита, акцизного податку та ПДВ з урахуванням забезпечення необхідного рівня захисту внутрішнього ринку; спростити процедуру митного оформлення товарів; встановити жорсткий парламентський та громадський контроль за діями митних та прикордонних органів і забезпечити покарання за корупційні діяння; забезпечити взаємодію органів СБУ, МВС, Державної прикордонної служби України, а також правоохоронних і контролюючих органів суміжних держав та митних і податкових органів ДФС для обміну інформацією; раціоналізація процесу митного оформлення транспортних вантажів шляхом зменшення кількості бюрократичних процедур, скорочення часу на їх проведення на засадах автоматизації, використання спеціалізованих пристроїв, обладнання та програмного забезпечення, мінімізації контактів між працівниками митниці та безпосередніми перевізниками вантажів; сприяти розвитку кінологічної служби та застосувати пошукові методики виявлення наркотиків, засновані на міжнародному досвіді; забезпечити технічне обслуговування митниць сучасними засобами митного контролю, тобто встановити системи відеоспостереження, електронні ваги, прилади для сканування тощо; провадження цілеспрямованої послідовної інформаційної політики запобігання розвитку контрабандної діяльності, що має на меті популяризацію легального ведення бізнесу, роз'яснення серед населення антисоціального характеру контрабанди та невідворотності настання відповідальності за її вчинення; декриміналізація окремих аспектів контрабанди шляхом легалізації деяких видів діяльності, що мають низький рівень суспільної небезпеки, формування механізмів і стимулів для детінізації контрабандних потоків, використання інструментів митної амністії, створення суб'єктами господарювання прозорих схем ведення зовнішньоторговельної діяльності; висвітлювати в засобах масової інформації дії органів державної влади, пов'язані з боротьбою із контрабандою та порушеннями митних правил тощо [9, с. 216].

Висновки

Отже, сучасний розвиток української держави в європейському просторі потребує радикального реформування всіх сфер суспільного життя без винятку, у тому числі і правового. Останнє є невід'ємною складовою процесу реформування національного законодавства та приведення його відповідно до сучасних вимог нормотворчості та юридичної техніки з метою правильного та однозначного застосування як юридичними та фізичними особами, так і посадовими особами митних органів при притягненні правопорушників до відповідальності. Тому правильна та повна кваліфікація є одним із складових факторів ефективного виконання одного з основних завдань митних органів – боротьба з порушеннями митних правил на всій митній території України.

Перелічені чинники обумовлюють необхідність покращення вітчизняної системи адміністративних і судових процедур в сфері протидії митним правопорушенням, в тому числі в парадигмі взятих Україною

зобов'язань щодо імплементації європейських норм права в цій царині.

Література

1. Про затвердження Положення про Департамент боротьби з контрабандою та митними правопорушеннями: наказ від 07.04.2011 р. № 289. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0289342-11#Text.

2. Погорецький М. Підвищення ефективності боротьби з сучасною контрабандою. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 1. С. 18-21.

3. Кукшинова О. О., Носенко Д. С. Перспективи боротьби та запобігання контрабандної злочинності в межах українського законодавства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. Випуск 67. 2021. С. 241-245.

4. Кривонос М. А. Організація взаємодії митних органів щодо надання взаємної допомоги з питань порушень митного законодавства. *Вісник Академії митної служби України*. Серія «Право». 2012. № 1. С. 25-29.

5. Демчук М. Удосконалення діяльності митних органів у сфері боротьби з контрабандою. *National law journal: teory and practice*. 2019. С. 129-133.

6. Григор'єв О. Ю., Свирида Є. І. Боротьба з контрабандою в Україні: заходи та виклики. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2024. № 1(11). С. 179-189.

7. Юрченко В. О. Кримінологічна характеристика запобігання контрабанді в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Частина 2. С. 209-212.

8. Дмитрів В. І. Вектори протидії митній злочинності в Україні й світі. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL: http://www.economy.nayka. com.ua/pdf/ 1_2018/ 63.pdf.

9. Тимошенко А. В. Протидія контрабандним явищам в Україні: перспективи мінімізації. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. № 1(61). С. 209-218.

Kravchuk M.

PREVENTING AND COMBATING SMUGGLING AS A TYPE OF OFFENCE IN THE CUSTOMS SPHERE

The article states that preventing and combating smuggling, combating violations of customs rules throughout the customs territory of Ukraine is one of the main tasks of the bodies that directly carry out state customs affairs and implement the state customs policy of Ukraine. It is studied that in Ukraine the Department for Combating Smuggling and Customs Offenses operates as a specialized customs body, which, within the powers delegated by the State Customs Service and its competence, carries out state customs affairs on the customs territory of Ukraine and provides comprehensive control over compliance with the legislation of Ukraine on state customs affairs, management and coordination of the activities of other customs bodies on the issues of preventing and combating smuggling, organizing and conducting official investigations and inspections, combating the legalization (laundering) of funds obtained by crime and financing of terrorism, combating violations of customs rules. It has been established that as of today, the situation with smuggling in Ukraine remains quite complex, as it is influenced by a number of factors, including, first of all, military operations on the territory of our state, since a significant part of the Ukrainian-russian border is not controlled by the Ukrainian authorities and a massive flow of prohibited items passes through it. Attention is focused on considering the issue of improving the efficiency of customs services and measures to protect against smuggling as indispensable elements of ensuring the effective functioning of the internal market. The development and implementation of mechanisms, such as modern customs control technologies and advanced training of customs personnel, are identified as important components of the strategy for combating smuggling and supporting an effective national customs system in general. It is also emphasized that legislative regulation is an urgent task to increase the efficiency of combating smuggling and violations of customs rules.

Key words: *offence, smuggling, customs, prevention, counteraction, customs authorities, national legislation.*

ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МИТНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

УТКІНА Марина - д-р юрид. наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету; науковий дослідник, Університет Ворика (Велика Британія).

https://orcid.org/0000-0002-3801-3742

УДК 342.95

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.36

Стаття присвячена дослідженню адміністративної відповідальності за митні правопорушення як важливого правового інструменту регулювання митної діяльності та забезпечення дотримання законодавства. Адміністративна відповідальність за митні правопорушення є важливим інструментом забезпечення законності у сфері митної діяльності. Враховуючи глобалізацію економічних процесів та євроінтеграційні прагнення України, необхідність удосконалення механізму адміністративної відповідальності у митній сфері стає дедалі актуальнішою. У статті автор акцентує увагу на проблемних аспектах, що виникають у процесі реалізації адміністративної відповідальності за митні правопорушення в Україні. Стаття розглядає сутність адміністративної відповідальності, її нормативно-правову базу та особливості застосування в умовах сучасних економічних викликів. Автором було зазначено, що категорія «адміністративна відповідальність за митні правопорушення» має всі ознаки й особливості більш загальної категорії «адміністративна відповідальність». Також визначені основні види адміністративних санкцій, що застосовуються у разі вчинення митних правопорушень й їх ефективність та співвідношення з іншими видами юридичної відповідальності. Було наголошено, що як і будь-яке інше правопорушення, митне правопорушення має свій склад: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону. Автор проаналізував підстави адміністративної відповідальності за порушення митних правил, а також виокремлено ознаки такої відповідальності. Особливу увагу автор приділив аналізу норм Кодексу України про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України, що регламентують порядок притягнення до відповідальності осіб, які вчинили правопорушення у сфері митної справи. Притягнення до адміністративної відповідальної за митні правопорушення передбачені Митним кодексом України, проте, було зазначено, що адміністративна відповідальність за дані правопорушення настає лише у випадку, коли вони не тягнуть за собою притягнення до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, відповідальність, митна сфера, митні правопорушення, правопорушення.

Постановка проблеми

Адміністративну відповідальність за митні правопорушення слід розглядати як важливий правовий механізм регулювання митної діяльності та забезпечення дотримання законодавства. Зокрема, адміністративна відповідальність спрямована на запобігання й протидію порушенням митних правил, встановлення санкцій за їх вчинення та підтримання законності у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Проте, сучасний стан правового регулювання та правозастосовної практики адміністративної відповідальності у сфері митної справи в Україні має низку невирішених питань, що знижують ефективність механізму притягнення до відповідальності та його відпо-

відність міжнародним стандартам. Дискусію викликає питання ефективності адміністративних санкцій, які застосовуються до осіб, що вчинили митні правопорушення. У деяких випадках адміністративні штрафи не мають достатнього превентивного ефекту, що сприяє повторному порушенню митного законодавства. Окрім того, існують труднощі в доказуванні вини правопорушників та здійсненні ефективного контролю за виконанням накладених санкцій.

З урахуванням євроінтеграційного контексту розвитку України та необхідність адаптації національного законодавства до норм Європейського Союзу, особливого значення набуває питання гармонізації адміністративної відповідальності за митні правопорушення із міжнародними стандартами. Аналіз досвіду інших держав може сприяти вдосконаленню механізму притягнення до відповідальності та підвищенню його ефективності. Таким чином, проблема адміністративної відповідальності за митні правопорушення потребує комплексного наукового аналізу, що дозволить переглянути дієві механізми вдосконалення законодавства та правозастосовної практики з урахуванням сучасних економічних і правових викликів.

Мета статті – комплексне дослідження адміністративної відповідальності за митні правопорушення як правового інструменту регулювання митної діяльності, аналіз її нормативно-правового забезпечення та особливостей застосування в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу

Адміністративна відповідальність за митні правопорушення є важливим правовим інструментом, що спрямований на забезпечення дотримання митного законодавства та правопорядку у сфері митної діяльності. Спочатку необхідно надати визначення категорії «митні правопорушення». Зокрема, аналізуючи категорію «митні правопорушення», звертаємо увагу на положення статті 458 Митного кодексу України [1], що надає трактування дефініції «порушення митних правил» як адміністративного правопорушення, яке являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дію чи бездіяльність, що посягають на встановлений Митним кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на митні органи Митним кодексом чи іншими законами України, і за які Митним кодексом передбачена адміністративна відповідальність.

Для того, щоб проаналізувати категорію «адміністративна відповідальність за митні правопорушення» більш детально, слід розглянути більш загальну категорію «адміністративна відповідальність». Це безпосередньо допоможе виокремити основні ознаки та особливості біль вузької категорії «адміністративна відповідальність за митні правопорушення». У першу чергу, слід звернутись до Кодексу України про адміністративні правопорушення [2], який безпосередньо містить Розділ ІІ «Адміністративне правопорушення і адміністративна відповідальність». У статті 9 законодавець закріпив визначення категорії «адміністративне правопорушення (проступок)», в якому згадується категорія «адміністративна відповідальність». Проте, чіткого трактування останньої категорії не міститься у зазначеному Кодексі. Опосередковано ч. 2 ст. 9 наголошує, що «адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності». Зокрема, ст. 201^3 Кримінального кодексу України [3] визначає контрабанду як переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів (крім підакцизних товарів та електричної енергії), вчинену у значному розмірі. Контрабанда карається карається штрафом від десяти тисяч до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Контрабанда, вчинена за попере-

дньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за контрабанду, або службовою особою з використанням службового становища, або у великому розмірі, - карається штрафом від п'ятдесяти тисяч до сімдесяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

В. Колпаков зазначає, що Українська юридична енциклопедія, у статті «Адміністративна відповідальність», подібно до Кодексу, обмежилася лише констатацією того, що адміністративна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, яка застосовується до громадян і посадових осіб за вчинення адміністративних правопорушень [4, с. 75]. Як зазначають І. Сквірський та С. Кувакін [5, с. 73] більшою мірою у наукових доробках аналізувались та досліджувались окремі аспекти категорії «адміністративна відповідальність», що пов'язано із відсутністю комплексних й ґрунтовних досліджень. С. Стеценко [6, с. 223] визначає адміністративну відповідальність як різновид юридичної відповідальності, що полягає в застосуванні до осіб, які вчинили адміністративні проступки, особливих санкцій – адміністративних стягнень. Т. Коломоєць та ін. розглядають категорію «адміністративна відповідальність» також як різновид правової відповідальності, специфічну форму негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів (насамперед адміністративних проступків), згідно з якою особи, що скоїли ці правопорушення, мають дати відповідь перед уповноваженим державним органом за свої неправомірні дії і понести за це адміністративні стягнення в установлених законом формах і порядку [7, с. 17]. Враховуючи зазначене вище, слід констатувати, що категорія «адміністративна відповідальність» здебільшого розглядається крізь призму загальної теорії права.

Аналізуючи категорію «адміністративна відповідальність за митні правопорушення», слід звернути увагу на визначення, надане І. Сквірським та С. Кувакіним [5, с. 74], які зазначають, що «адміністративна відповідальність за порушення митних правил» є галузевим видом адміністративної відповідальності, специфічною формою негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів (митних та судів) на певну категорію протиправних проявів (порушень митних правил), згідно з якою особи, що скоїли ці правопорушення, повинні дати відповідь за свої неправомірні дії і за які Митним кодексом передбачене накладання адміністративних стягнень. Таким чином, з урахуванням цього, вона є особливим видом адміністративної відповідальності, якій притаманні всі ознаки й особливості останньої. Тотожне визначення у своєму науковому доробку надає і А. Німа [8, с. 179], погоджуючись із попередньою позицією представників наукової спільноти.

Адміністративна відповідальність за митні правопорушення доволі детально регламентована Митним кодексом України [1]. Він безпосередньо визначає, перераховує підстави настання такого виду відповідальності, окреслюючи суб'єктний склад й особливості провадження. Вважаємо за необхідне також виокремити ознаки, особливості адміністративної відповідальності за митні правопорушення. У першу чергу, пропонуємо виокремити ті, які випливають із загального поняття «адміністративна відповідальність». Зокрема:

– вона застосовується у випадках порушення митного законодавства, що не містять складу кримінального правопорушення (кримінального проступку і злочину);

– передбачає адміністративні санкції, такі як штрафи, конфіскація товарів, попередження тощо;

– покладається на осіб, які вчинили правопорушення, відповідно до встановленого порядку.

В. Хомутянський [9, с. 70] наголосив на тому, що у порівнянні із загальною адміністративною відповідальністю, нормативною підставою притягнення до адміністративної відповідальності за порушення митних правил є Митний кодекс України, що випливає зі змісту ст. 459. Дана стаття зазначає, що «адміністративна відповідальність за

порушення митних правил встановлюється Митним кодексом України» [1]. Це означає, що фактичною підставою адміністративної відповідальності у митній сфері є не загальне адміністративне правопорушення, закріплене у Кодексі України про адміністративні правопорушення [2], а порушення митних правил, визначене у ст. 459 Митного кодексу України [1], за вчинення якого Митним кодексом України встановлено покарання у вигляді адміністративних стягнень.

Митний кодекс України [1] містить окремий Розділ «Порушення митних правил та відповідальність за них», присвячений порушенням митних правил та санкціям за їх вчинення. Основними статтями, що визначають адміністративну відповідальність у митній сфері, є:

– стаття 458 Митного кодексу України – визначає загальні положення щодо митних правопорушень;

– стаття 461 Митного кодексу України – визначає види адміністративних стягнень за порушення митних правил;

– статті 468-485 Митного кодексу України – деталізують відповідальність за конкретні види митних правопорушень.

І. Войтенко також наголошує на тому, що адміністративній відповідальності за порушення митних правил притаманні специфічні ознаки, які випливають із того, що її підстави різні [10, с. 115]. Науковиця до основних специфічних ознак адміністративної відповідальності за порушення митних правил віднесла:

– окрему нормативну підставу у вигляді Митного кодексу України;

– настання за вчинення специфічного правопорушення (порушення митних правил, визначеного у ст. 459 Митного кодексу України;

– застосування специфічних стягнень до порушників митних правил;

– здійснення провадження у справах про порушення митних правил відповідно до Митного кодексу України, а не Кодексу України про адміністративні правопорушення [10, с. 116].

А. Німа у своїй статті визначила більш широкий перелік таких ознак та особливостей, притаманних адміністративній відповідальності за порушення митних правил при переміщенні товарів фізичними особами через митний кордон України слід віднести. Зокрема, були виокремлені наступні:

– порушення митних правил при переміщенні товарів фізичними особами через митний кордон належить до категорії адміністративних правопорушень та є різновидом юридичної відповідальності;

– протиправність (порушення конкретної норми Митного кодексу України при переміщенні товарів фізичними особами через митний кордон);

– винність (протиправне діяння, скоєне умисно або з необережності фізичною особою);

– караність (за скоєне порушення відповідальність передбачена нормами Митного кодексу України);

– застосування специфічних стягнень до фізичних осіб як порушників митних правил, при переміщенні ними товарів через митний кордон;

– суб'єктом адміністративної відповідальності за порушення митних правил у досліджуваний сфері є фізичні особи (громадяни), які на момент вчинення такого правопорушення досягли 16-річного віку та є осудними на момент скоєння правопорушення;

– уповноважені органи та посадові особи (митні органи і суди) є суб'єктами застосування адміністративної відповідальності за порушення митних правил при переміщенні товарів фізичними особами через митний кордон та ін. [8, с. 178]

І. Сквірський та С. Кувакін [5, с. 74-75] також надають доволі широкий перелік ознак, особливостей адміністративної відповідальності за порушення митних правил. Зокрема, науковці виокремили наступні:

– це один із галузевих видів адміністративної відповідальності. Вона може мати відмінний характер не тільки від адміністративної відповідальності, передбаченої Кодексом України про адміністративні правопорушення, але й іншими законодавчими актами, що встановлюють адміністративну відповідальність;

– це специфічна форма негативного, а саме правового реагування з боку держави в

особі компетентних органів (митних органів та судів) на певну категорію протиправних проявів;

– це один з репресивних заходів, що застосовують уповноважені органи внаслідок протиправної поведінки особи, що породжує правовий обов'язок правопорушника дати відповідь перед повноважним державним органом щодо своїх неправомірних дій і понести за це певне покарання;

– фактичною підставою для настання адміністративної відповідальності є окремий вид адміністративних проступків – порушення митних правил;

– зовнішній прояв адміністративної відповідальності за порушення митних правил полягає у застосуванні адміністративно-примусових заходів (адміністративних стягнень), які прямо передбачені виключно Митним кодексом України, а саме попередження, штраф, конфіскація;

– є прерогативою для застосування спеціально уповноваженими органами державної влади. Правозастосування адміністративних стягнень за порушення митних правил надано митним органам та судам;

– цей важливий інститут урегульований нормами митного та адміністративного законодавства. Підставою для виокремлення такої ознаки є положення Митного кодексу, де зазначено, що провадження у справах про порушення митних правил здійснюється відповідно до Митного кодексу України, а в частині, що не регулюється, відповідно до законодавства України про адміністративні правопорушення;

– реалізується в установлених законом формах та порядку, які чітко визначені процесуальними нормами адміністративного та митного законодавства;

– суб'єктами адміністративної відповідальності виступають фізичні осудні особи, які досягли 16-річного віку, та посадові особи підприємств [5, с. 74-75].

З урахуванням зазначеного вище, констатуємо, що дослідження з питання ознак адміністративної відповідальності за митні правопорушення, мають певні відмінності в підходах, однак загалом зосереджені на таких ключових аспектах: нормативне регулювання, підстави притягнення до відповідальності, суб'єкти відповідальності, особливості санкцій та процесуальний порядок правозастосування. Основною відмінністю є те, що підставою для притягнення до відповідальності є порушення митних правил, передбачене нормами Митного кодексу України, а процедура притягнення до відповідальності регулюється саме цим кодексом.

Науковці загалом погоджуються, що адміністративна відповідальність за митні правопорушення є особливою формою державного реагування на правопорушення у сфері митного регулювання. Проте, фрагментарність правового регулювання та складність правозастосування потребують подальшого вдосконалення як на законодавчому, так і на практичному рівнях. Зокрема, актуальним залишається питання узгодженості митного законодавства з адміністративним законодавством України, а також необхідність розробки чіткіших механізмів контролю та притягнення до відповідальності порушників митних правил.

Висновки

З урахуванням зазначеного вище, адміністративна відповідальність за митні правопорушення є важливим механізмом регулювання митної діяльності, який спрямований на забезпечення дотримання законодавства, запобігання порушенням митних правил та встановлення відповідних санкцій. Вона є специфічним видом адміністративної відповідальності, що має власну нормативно-правову основу, суб'єктний склад та порядок правозастосування. На відміну від загальної адміністративної відповідальності, що регулюється Кодексом України про адміністративні правопорушення, адміністративна відповідальність за митні правопорушення визначається Митним кодексом України. Саме норми цього Кодексу містять вичерпний перелік митних правопорушень та санкцій, що можуть бути застосовані до порушників.

Література

1. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної*

Ради України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n3706

2. Кодекс про адміністративні правопорушення від 01 жовтня 1996 р. № 8073[1]-X. *Відомості Верховної Ради України*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

3. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n4058

4. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно- деліктне право) : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер. 2008. 256 с.

5. Сквірський, І. О., Кувакін С. В. Поняття та особливості адміністративної відповідальності за порушення митних правил. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 5, том 1. С. 71-75.

6. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2008. 624 с.

7. Адміністративне судочинство: підручник / Т.О. Коломоєць, Ю.В. Пирожкова, О.О. Газенко та ін.; за заг. ред. Т.О. Коломоєць; Державний вищий навч. заклад «Запорізький нац. ун-т» Міністерства освіти і науки України. Київ : Запоріжжя : Істина, 2009. 344 с.

8. Німа А. О. Адміністративна відповідальність за порушення митних правил при переміщенні товарів фізичними особами через митний кордон України: підстави та ознаки. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 81: частина 2, с. 174-180.

9. Хомутянський, В. В. Особливості адміністративної відповідальності за порушення митних правил у співвідношенні із загальною адміністративною відповідальністю. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 37. С. 69-72.

10. Войтенко І. Особливості адміністративної відповідальності за порушення митних правил в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць*. 2017. № 876. С. 112–118.

Maryna Utkina

AS TO THE ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR CUSTOMS OFFENCES

The article is devoted to the study of administrative responsibility for customs offences as an important legal instrument for regulating customs activities and ensuring compliance with the law. Administrative responsibility for customs offences is an important instrument for ensuring legality in the sphere of customs activities. Given the globalisation of economic processes and the European integration aspirations of Ukraine, the need to improve the mechanism of administrative responsibility in the customs sphere is becoming increasingly relevant. In the article, the author focuses on the problematic aspects that arise in the process of implementing administrative responsibility for customs offences in Ukraine. The article examines the essence of administrative responsibility, its regulatory and legal framework and the features of its application in the context of modern economic challenges. The author noted that the category of "administrative responsibility for customs offences" has all the features and features of the more general category of "administrative responsibility". The main types of administrative sanctions applied in the case of customs offences and their effectiveness and correlation with other types of legal responsibility are also determined. It was emphasised that, like any other offence, a customs offense has its own composition: an object, an objective side, a subject and a subjective side. The author analysed the grounds for administrative responsibility for violation of customs rules and also identified the signs of such responsibility. The author paid special attention to the analysis of the norms of the Code of Ukraine on Administrative Offences and the Customs Code of Ukraine, which regulate the procedure for bringing to justice persons who have committed offences in the field of customs affairs. Bringing to administrative responsibility for customs offences is provided for by the Customs Code of Ukraine, however, it was noted that administrative responsibility for these offences occurs only if they do not entail criminal responsiiblity.

Key words: administrative responsibility, responsibility, customs sphere, customs offences, offences.

ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ КОНФІСКАЦІЇ РОСІЙСЬКИХ АКТИВІВ У США ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

ПОЛИВАЧ Роман Олександрович - аспірант кафедри міжнародного та європейського права, Національного авіаційного університету
ORCID ID: https://orchid.org/0009-0005-1921-0424
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.37

З початком російської агресії проти України у 2014 році та особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році міжнародна спільнота запровадила масштабні санкції, які включають механізми заморожування та конфіскації активів російських фізичних і юридичних осіб. США та Європейський Союз розробили різні правові підходи до реалізації цих заходів, що має важливе значення для міжнародного права та правозастосовної практики.

Міжнародно-правові основи конфіскації російських активів спираються на норми міжнародного гуманітарного права, а також на санкційні режими, затверджені Організацією Об'єднаних Націй, Європейським Союзом і окремими державами. Санкції, включаючи заморожування та конфіскацію активів, спрямовані на обмеження економічних можливостей держави-агресора. Водночас конфіскація активів викликає юридичні дискусії щодо її відповідності міжнародним принципам, зокрема суверенного імунітету держав та захисту права власності.

У США основним законодавчим актом, що регулює конфіскацію російських активів, є Закон про міжнародні надзвичайні економічні повноваження. Він надає президенту США широкі повноваження щодо блокування активів осіб і організацій, пов'язаних із державою-агресором. Додатково у 2024 році Конгрес США ухвалив «Акт про відновлення економічного процвітання та можливостей для українців», який усуває правові обмеження щодо використання конфіскованих активів для відбудови України. Цей закон суттєво зміцнює юридичні підстави конфіскації та її практичне застосування.

Європейський Союз використовує інший підхід, зосереджуючись на гармонізації санкційного режиму між державами-членами та забезпеченні відповідності заходів принципам верховенства права. Зокрема, у межах санкційного механізму ЄС запроваджено заморожування активів, проте процес конфіскації ускладнюється необхідністю дотримання правових стандартів захисту власності, закріплених у Хартії основних прав ЄС та Європейській конвенції з прав людини.

Окрім правових бар'єрів, міжнародна практика конфіскації російських активів стикається з питанням довгострокових наслідків для глобальної фінансової системи. З одного боку, ефективне використання конфіскованих активів може стати прецедентом для майбутніх санкційних режимів. З іншого боку, надмірне розширення конфіскаційних заходів може призвести до правової невизначеності у сфері міжнародного інвестування та захисту власності.

Таким чином, правові аспекти конфіскації російських активів у США та ЄС залишаються предметом активних дискусій серед міжнародних юристів, політиків і фінансових експертів. Незважаючи на значний прогрес у створенні правових механізмів, питання відповідності цих заходів міжнародному праву, а також їх ефективності у досягненні стратегічних цілей санкційної політики потребують подальшого дослідження та правового удосконалення.

Ключові слова: Європейський Союз, США, конфіскація активів, санкції, міжнародні договори, міжнародне право.

Постановка проблеми

Проблема конфіскації російських активів у США та Європейському Союзі є складним юридичним питанням, що перебуває на перетині міжнародного та національного права. З одного боку, санкційні режими передбачають заморожування та можливу конфіскацію активів осіб і структур, пов'язаних із державою-агресором, як інструмент економічного тиску та механізм відновлення справедливості. З іншого боку, такі заходи стикаються з правовими викликами, зокрема питаннями суверенного імунітету, захисту права власності, відповідності міжнародним договорам і можливістю судового оскарження. Відсутність єдиного підходу до конфіскації активів у різних юрисдикціях, а також політичні та економічні наслідки таких рішень, роблять цю проблему однією з ключових у сучасній міжнародній правовій системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо юридичних аспектів конфіскації російських активів у США та Європейському Союзі свідчить про зростаючу актуальність цієї теми в контексті міжнародного права. Значний внесок у цю тематику зробили вчені, серед яких відомі праці М. Гнатюка, О. Резнікової, І. Нуруллаєва, Н. Камінської, Б. Каррі, М. Кешнера, К. Цвайгерта та інших.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є аналіз правових аспектів конфіскації російських активів у США та Європейському Союзі, зокрема вивчення механізмів застосування економічних санкцій та правових підстав для таких заходів у контексті міжнародного права. Завданнями дослідження є оцінка ефективності застосованих санкцій, розгляд правових проблем, що виникають при конфіскації активів, а також аналіз наслідків таких заходів для міжнародної стабільності та правової обґрунтованості.

Виклад основного матеріалу

З початком російської агресії проти України у 2014 році та особливо після 2022 року, коли росія розпочала повномасштабне вторгнення, міжнародна спільнота зреагувала на порушення міжнародного права запровадженням численних санкцій. Ці санкції включають широкий спектр економічних та фінансових обмежень, серед яких одним із найбільш потужних інструментів є конфіскація активів, що належать російським громадянам, компаніям та державним підприємствам. Конфіскація активів спрямована на обмеження доступу росії до міжнародної фінансової системи, зменшуючи її економічні можливості та створюючи додатковий тиск на уряд. Зокрема, США та Європейський Союз розробили окремі правові механізми, що дозволяють реалізовувати ці санкції, зокрема через заморожування активів та конфіскацію майна осіб, причетних до порушень міжнародного права. Ці дії становлять важливу частину комплексної санкційної політики, спрямованої на зупинку агресії та відновлення стабільності в міжнародних відносинах.

Конфіскація активів росії є важливим елементом сучасної санкційної політики, що здійснюється в межах міжнародного та національного права. З одного боку, міжнародне право, через механізми ООН, допускає введення санкцій, включаючи конфіскацію активів, коли порушення міжнародного мирного порядку або прав людини потребує відповідних заходів. З іншого, національні законодавства окремих країн, таких як США або країни ЄС, дають правову основу для цих дій на рівні внутрішнього правозастосування.

Проте, застосування санкцій і конфіскація активів не завжди є однозначним. Наприклад, держави часто зіштовхуються з проблемами при співвідношенні суверенітету держави і необхідності застосування санкцій, особливо коли йдеться про активи, які належать державним органам чи олігархам, що мають зв'язки з державним апаратом. Міжнародне право дозволяє застосовувати санкції до держави, однак процес конфіскації активів може бути складним через різноманітні юридичні обмежен-

ня, особливо щодо приватної власності або активів, захищених міжнародними договорами.

У випадку з росією міжнародна спільнота прийняла численні рішення, включаючи санкції, що дозволяють блокувати і конфіскувати активи, пов'язані з агресією на території України. Відповідно до міжнародних зобов'язань, такі дії можуть бути обґрунтовані як необхідні для відновлення міжнародної стабільності і справедливості. Водночас правові виклики, такі як наявність судових позовів від приватних осіб або підприємств, що оскаржують конфіскацію, підвищують складність правозастосування цих санкцій [1].

З початком російської агресії проти України у 2014 році та значним посиленням санкцій після 2022 року США стали одними з перших країн, що активно реалізують механізми конфіскації російських активів. Важливим правовим інструментом у цій політиці є Закон про міжнародні надзвичайні економічні повноваження (IEEPA), який дає уряду США право заморожувати і конфісковувати активи, що належать особам та організаціям, які порушують санкції [2].

Інструмент конфіскації, зокрема, активно застосовувався до російських олігархів, що підпали під санкції. США зосередилися на конфіскації активів таких осіб, включаючи рухоме та нерухоме майно, банківські рахунки і компанії. Це включає обмеження на фінансові операції з боку осіб, які обійшли санкції. За допомогою таких кроків Сполучені Штати прагнуть зменшити доступ росії до міжнародної фінансової системи, одночасно реагуючи на порушення міжнародного права [3].

Загалом правова система США активно використовує ці механізми як частину ширшої стратегії економічних санкцій, що дозволяє обмежити можливості держави-агресора для обходу міжнародних обмежень і порушення мирного порядку.

23 квітня 2024 року Конгрес США прийняв двопартійний законопроект «Акт про відновлення економічного процвітання та можливостей для українців» (REPO for Ukrainians Act). Він передбачає конфіскацію знерухомлених російських суверенних активів для фінансування відбудови України. Цей акт усуває правову невизначеність щодо конфіскації, роблячи її частиною національної політики США, та надає Президенту повноваження для конфіскації російських активів без судового контролю. Акт також підкреслює важливість міжнародної співпраці і прозорості щодо місцезнаходження активів [4].

Конфіскація активів росії в Європі є складним процесом, який має як правові, так і політичні аспекти. Європейський Союз, подібно до США, запровадив жорсткі санкції проти росії у відповідь на її агресію, однак механізм їхнього застосування суттєво відрізняється залежно від законодавчих норм окремих країн ЄС. Ключовим завданням для європейських урядів є забезпечення правової узгодженості санкційної політики з міжнародними стандартами, що водночас ускладнюється через неоднозначні відносини між державами-членами ЄС та росією, а також можливі порушення прав людини, які можуть виникнути внаслідок замороження чи конфіскації активів [5].

Однією з найбільших юридичних дилем, з якою стикаються європейські країни, є баланс між необхідністю дотримання санкційного режиму та збереженням прав на власність, які гарантуються основними правовими документами ЄС. Це питання є особливо чутливим у тих країнах, де традиційно були тісні економічні зв'язки з росією, оскільки значна кількість російських активів у Європі зберігається у формі інвестицій у компанії, банківські рахунки та нерухомість. Наприклад, Німеччина та Франція є одними з тих країн, де російські капітали мали суттєвий вплив на фінансовий сектор, а тому процес конфіскації таких активів супроводжується додатковими правовими викликами.

Прикладом правової боротьби за заморожені активи є справа *Société Générale v. Russian Federation* (2019), у якій французький банк подав позов проти росії через втрату понад 2 мільярдів євро внаслідок санкцій. Суд ухвалив рішення про збереження заморожених активів, оскільки санкційна політика ЄС, яка була спрямована на еконо-

мічний тиск на росію, мала пріоритет над приватними фінансовими інтересами. Це підтвердило, що заходи ЄС відповідають міжнародному праву та можуть перевищувати інтереси окремих компаній, якщо мова йде про глобальну безпеку та відповідальність держави-агресора.

Ще одним важливим прецедентом є справа *Russian Oligarchs' Assets* (2022), коли Велика Британія після введення нового пакета санкцій почала активну процедуру конфіскації активів, що належали російським олігархам. Серед конфіскованого майна були розкішні маєтки в Лондоні, які перебували у власності осіб, наближених до Кремля. Це стало важливим сигналом для інших країн ЄС, де також розпочалися подібні процеси щодо активів російських бізнесменів, які могли бути використані для обходу санкційного режиму або фінансування агресивної політики росії [6].

Таким чином, конфіскація російських активів у Європі є складним і багатогранним процесом, що вимагає чіткого дотримання міжнародного права, узгодження дій між країнами ЄС і водночас забезпечення балансу між політичними цілями санкцій та правовими нормами щодо власності. Це питання залишається актуальним, оскільки правові механізми продовжують розвиватися, а політичний тиск на росію з боку міжнародної спільноти лише зростає.

Одним із найбільших юридичних викликів, що постають у процесі конфіскації активів росії, є забезпечення справедливості та дотримання прав на власність, що є ключовими принципами міжнародного права та національного законодавства окремих країн. Використання таких заходів має спиратися на чіткі правові підстави, оскільки будь-які порушення можуть стати приводом для оскарження відповідних рішень у судах. росія, зі свого боку, активно використовує доступні юридичні механізми для захисту своїх активів, зокрема звертається до національних та міжнародних судових інстанцій з вимогами визнати конфіскацію незаконною. Це створює ситуацію правової невизначеності, оскільки судові процеси можуть тривати роками, а рішення в різних юрисдикціях можуть відрізнятися [7].

Випадки судового оскарження конфіскації російських активів вже мали місце як у США, так і в Європі, де відповідні дії піддавалися ретельному аналізу на предмет відповідності принципам верховенства права та справедливого судочинства. В окремих випадках суди ставили під сумнів правомірність таких заходів, особливо якщо докази, що обґрунтовують застосовані санкції, виявлялися недостатніми або нечіткими. Наприклад, у Європейському суді з прав людини вже зареєстровано низку скарг, поданих у зв'язку з конфіскацією російських активів, і ці справи можуть мати суттєвий вплив на майбутню судову практику в цій сфері [8-9].

Хоча держави, що запроваджують санкції, намагаються максимально юридично обґрунтувати свої дії, юридична боротьба за російські активи триває, а кожен окремий випадок потребує індивідуального аналізу та оцінки з точки зору відповідності міжнародному праву.

Висновки

Конфіскація активів росії є одним із найважливіших інструментів міжнародної санкційної політики, спрямованої на посилення економічного тиску та обмеження ресурсів країни-агресора. Однак її правова реалізація супроводжується численними юридичними викликами, які стосуються як внутрішнього законодавства держав, що впроваджують санкції, так і міжнародного права. Особливої уваги потребує питання дотримання правових норм і принципів, оскільки санкції, включаючи конфіскацію активів, зачіпають не лише державні інтереси, а й права приватних суб'єктів, зокрема компаній, банків та фізичних осіб. Це зумовлює необхідність ретельної оцінки правової обґрунтованості таких дій, а також забезпечення балансу між захистом національних інтересів і дотриманням правових гарантій власників активів.

США та Європейський Союз розробили різні механізми, що дозволяють здійснювати конфіскацію російських активів, зо-

крема через нові законодавчі ініціативи, санкційні режими та спеціальні фонди для використання конфіскованих коштів на підтримку України. Проте ці механізми не є бездоганними, оскільки стикаються з низкою юридичних і політичних труднощів, таких як оскарження конфіскацій у судах, необхідність зміни національних правових норм та узгодження позицій між країнами-союзниками. Крім того, міжнародна спільнота продовжує дискусії щодо довгострокових наслідків таких заходів для глобальної фінансової системи та інвестиційного клімату.

Отже, попри те, що конфіскація активів росії є потужним інструментом санкційної політики, її ефективне застосування вимагає подальшої правової адаптації, міжнародної координації та створення надійного механізму розподілу отриманих коштів для відновлення України.

Література

1. U.S. Department of the Treasury. Office of Foreign Assets Control (OFAC) «Ukraine-/Russia-related Sanctions» URL: https://ofac.treasury.gov/sanctions-programs-and-country-information/ukraine-russia-related-sanctions

2. The Law on International Emergency Economic Powers URL: https://www.congress.gov/congressional-report/110th-congress/senate-report/82

3. Subsidiary Organs of the United Nations Security Council URL: https://main.un.org/securitycouncil/sites/default/files/subsidiary_organs_series_7sep23_.pdf

4. Акт про відновлення економічного процвітання та можливостей для українців URL: https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/2003/all-info

5. European Commission «Sanctions in the European Union» URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-sanctions-against-russia_en

6. European Court of Human Rights «Sanctions against human rights violations» URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-human-rights-abuses/

7. Kamminga M. T. Confiscating Russia's frozen central bank assets: a permissible third-party countermeasure?. Netherlands International Law Review. 2023. Vol. 70. P. 1–23.

8. Pavlidis G. Global sanctions against corruption and asset recovery: a European approach. Journal of Money Laundering Control. 2021. Vol. 26, № 1. P. 4–13.

9. Камінська Н.В., Пожидаєва М.А. Правова природа санкцій та їх ефективність у протидії російському вторгненню. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, 2022, №2**,** 59-75. https://doi.org/10.32886/instzak.2022.02.07

Polyvach Roman,
Ph.D. student of the Department of International and European Law,
National Aviation University
ORCID ID: https://orchid.org/0009-0005-1921-0424
E-mail: romanpolyvach93@gmail.com

LEGAL ASPECTS OF CONFISCATION OF RUSSIAN ASSETS IN THE UNITED STATES AND THE EUROPEAN UNION

Since the beginning of the russian aggression against Ukraine in 2014 and especially after the full-scale invasion in 2022, the international community has imposed extensive sanctions, including mechanisms for freezing and confiscating assets of Russian individuals and legal entities. The United States and the European Union have developed different legal approaches to the implementation of these measures, which is important for international law and law enforcement practice.

The international legal basis for the confiscation of russian assets is based on the norms of international humanitarian law, as well as on the sanctions regimes approved by the United Nations, the European Union and individual states. Sanctions, including freezing and confiscation of assets, are aimed at limiting the economic capabilities of the aggressor state. At the same time, the confiscation of assets raises legal debates about its compliance with international principles, in particular the sovereign immunity of states and the protection of property rights.

In the United States, the main piece of legislation governing the confiscation of Rus-

sian assets is the International Emergency Economic Powers Act. It gives the US President broad powers to block the assets of individuals and organizations associated with the aggressor state. Additionally, in 2024, the US Congress passed the "Restoring Economic Prosperity and Opportunity for Ukrainians Act", which removes legal restrictions on the use of confiscated assets for the reconstruction of Ukraine. This law significantly strengthens the legal basis for confiscation and its practical application.

The European Union takes a different approach, focusing on harmonizing the sanctions regime between member states and ensuring that measures comply with the rule of law. In particular, the EU sanctions mechanism includes the freezing of assets, but the process of confiscation is complicated by the need to comply with legal standards of property protection enshrined in the EU Charter of Fundamental Rights and the European Convention on Human Rights.

In addition to legal barriers, the international practice of confiscating russian assets faces the issue of long-term consequences for the global financial system. On the one hand, the effective use of confiscated assets could set a precedent for future sanctions regimes. On the other hand, an excessive expansion of confiscation measures may lead to legal uncertainty in the area of international investment and property protection.

Thus, the legal aspects of the confiscation of russian assets in the US and the EU remain the subject of active discussions among international lawyers, politicians and financial experts. Despite the significant progress in creating legal mechanisms, the issues of compliance of these measures with international law, as well as their effectiveness in achieving the strategic goals of the sanctions policy, require further research and legal improvement.

Key words: European Union, United States, asset confiscation, sanctions, international treaties, international law.

ELECTRONIC EVIDENCE IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: LEGAL REGULATION, POWERS OF THE JUDGE AND FOREIGN EXPERIENCE

МАЦЕЛИК Тетяна Олександрівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри фінансового та податкового права Державного податкового університету Міністерства фінансів України
ORCID https://orcid.org/0000-0003-0354-4663
УДК 347.956/958:347.961(477)
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.38

The features of the application of electronic evidence in administrative judicial proceedings (legal regulation, judicial powers and foreign experience) are considered. Taking into account the recommendations of the Council of Europe and positive foreign experience regarding electronic evidence in administrative proceedings, for example, the United States of America, the United Kingdom of Great Britain, the Republic of Poland, the French Republic, the Federal Republic of Germany, the Caribbean countries, the Pacific States, Lithuania, and Turkey, the main areas of borrowing positive foreign experience for Ukraine are identified: ensuring compliance of electronic evidence with the right to a fair trial, which is enshrined in Article 6 of the European Convention on Human Rights; creating standards for electronic evidence that will establish requirements for the implementation and functioning of information management systems, including storage and transfer of information; to introduce the use of artificial intelligence in the consideration of administrative cases, which can be based on repetitive models of factual scenarios and legal classification of disputes, or at least for data analysis, regarding the presence or absence of a signature, and consideration of the claim in its absence, i.e. return, since it was filed through the e-judicial system in a manner not foreseen by law; ensuring compliance with the principle of the rule of law and the inadmissibility of accepting electronic evidence that was obtained illegally; to introduce the storage of electronic evidence using the latest methods, namely replacing cybersecurity agencies, timestamp certification with a blockchain system, since printing, blocking cloud or server storage - depend on the actions of the operator or administrator; to adopt model legislation on electronic evidence; to take into account the position set out in the Recommendations of the Committee of Europe that courts should not deny the legal force of electronic evidence only because it does not contain an electronic signature; state bodies must ensure the confidentiality of personal data, and provide measures for their preservation, etc.

Keywords: judicial discretion, judicial judgment, discretionary powers, internal conviction, administrative-legal principles, judge's competence, judge's powers, administrative court, administrative proceedings, judge, judicial power, electronic evidence.

Electronic evidence is a relatively recent addition to the means of evidence in legal proceedings. Indeed, in order to correctly assess the possibility of using electronic evidence, it is necessary to know its features and characteristics. Most electronic gadgets are now permanently or periodically connected to other digital devices or networks (internal or Internet). Traces of created files and history logs can form a large volume of electronic evidence [1, p. 16].

The collection of electronic evidence is relevant in all types of legal proceedings. State authorities have powerful legal capabilities to collect the necessary evidence, including electronic [2, p. 220]. The functioning of the national system of administrative justice has certain features that distinguish it from other types of legal proceedings. The pur-

pose of administrative justice is to effectively protect the rights, freedoms and interests of individuals, the rights and interests of legal entities from violations by subjects of government authority [3]. Therefore, individuals and legal entities are not on equal terms with the state in obtaining and using the necessary electronic evidence to protect their rights and interests.

Samonova V. notes that the issue of the role of electronic communication technologies in the relationship between government and society is acute in the era of their rapid development. At the same time, there is a rapid comprehensive transfer of the results of state activity into electronic form [4, p. 727].

Polishchuk M. notes that the opposing parties in administrative proceedings are state authorities and local government bodies, on the one hand, and individuals and legal entities, on the other. To protect their interests, the parties use a variety of evidence, including electronic evidence. In this regard, public need prompted the legislative consolidation of electronic evidence. It is expected that electronic evidence in legal proceedings will soon become the only type of evidence [5, p. 125].

But in scientific research, the issues of foreign experience of the activities of subjects of authority regarding the use of electronic evidence in administrative proceedings are revealed superficially and require deepening.

Highlighting previously unresolved parts of the general problem, to which the specified article is devoted. The conducted analysis of scientific works allows us to determine that the issues of foreign experience of the activities of subjects of authority regarding the use of electronic evidence in administrative proceedings have not been resolved at a sufficient level and require further research in terms of improving the features of foreign experience of the activities of subjects of authority regarding the use of electronic evidence in administrative proceedings and solving urgent problems in this area of administrative legal relations.

The article is aimed at substantiating the model, generalizing the principles and outlining the main directions of improving the activities of subjects of authority regarding the use of electronic evidence in administrative proceedings.

In many countries, there are no clear existing rules of evidence under which electronic evidence can be authenticated and presented. In the United States, judges make discovery and presentation decisions based on established frameworks. Similarly, in some developing countries, courts have used existing law, practice, and case law to regulate the admissibility of electronic evidence. But in most developing countries, without such a clear framework, courts have been hesitant to do so. In the United States, discovery of electronic evidence is governed by the general provisions of the Federal Rules of Civil Procedure (in federal court) related to discovery and by each state's own rules of civil procedure for cases in state courts. With respect to discovery in civil cases, the FRCP (34) allows one party to search for electronic documents (email, documents on a server, text messages, voicemail, documents stored locally or on a laptop). The admissibility of electronic evidence in federal court is governed by the Federal Rules of Evidence (e.g., regarding authentication/storage), again by the relevant state courts.

In legal proceedings, electronic evidence generally means evidence that is stored in electronic form by or on behalf of a service provider at the time of its request and consists of: signatory data, access data, transaction data, and content data [6, p. 163]. In this regard, the Committee of Ministers of the Council of Europe emphasizes the need for an appropriate and secure method of collecting electronic evidence, since the risk of destruction or loss of this type of evidence is significantly higher than that of non-electronic evidence, and therefore it is necessary to develop a specific procedure for collecting and seizing electronic evidence.

Evidence in electronic or printed form is another type of independent, complete evidence that can be used in administrative proceedings [7, p. 27].

On 30 January 2019, the Council of Europe adopted the first guidelines on elec-

tronic evidence in civil and administrative proceedings.

An essential document to the Guidelines is the Explanatory Memorandum, which explains the provisions of the Guidelines and discloses the sources used in the Recommendations. The purpose of this document is to determine whether the Recommendations need to be revised.

The reason for adopting the guidelines was that courts and administrative authorities deal with electronic evidence submitted by parties and other persons involved in civil or administrative proceedings on a daily basis [8].

The Recommendations state that the Guidelines should be designed in such a way as to enhance the efficiency and quality of justice. This is particularly important since the rules on electronic evidence adopted so far in the member states do not focus sufficiently on procedural guarantees, but rather on the efficient resolution of disputes in a cost-effective manner. This is a challenge to ensure that the rules on electronic evidence are consistent with the right to a fair trial, as set out in Article 6 of the European Convention on Human Rights. It is important that the guidelines contribute to more effective access to justice [9, p. 7].

A new challenge is the rapid emergence of artificial intelligence (AI). AI is a broad area of ICT technology that allows for the automation of reasoning. This allows for automated decision-making. In practice, this means that many civil and administrative processes based on lengthy court work can be automated. It can be based on repeatable models of factual scenarios and legal classification of disputes. AI components are currently being implemented in judicial systems, in particular in relation to data analysis [11].

The guiding principle of the Guidelines is the rule of law and the inadmissibility of electronic evidence that has been obtained unlawfully (e.g. as a result of a breach of confidentiality or data) [12].

An example is the seizure of an electronic device without a court order, as provided for by law, as well as evidence obtained by a party by hacking into an IT system. For example, the case law of the ECtHR has shown that evidence collected as a result of an employer's violation of the principles of protecting the employee's privacy may be inadmissible due to a violation of the principle of proportionality. In the landmark case of Bărbulescu v. Romania, the Grand Chamber of the ECtHR found that the Romanian courts, when reviewing an employer's decision to dismiss an employee after checking his electronic messengers, failed to strike a fair balance between the employee's right to respect for his private life and correspondence and the employer's right to take measures to ensure the smooth operation of the company [8].

However, a complex issue arises when electronic evidence is collected without the knowledge or recognition of the person, but it shows that the person committed a crime. In the case of López Ribalda and Others v. Spain, the Grand Chamber of the ECtHR found that the surveillance of employees using hidden cameras (of which the employees were unaware) was compatible with the right to private life, since the video recording was used only to search for those responsible for the loss of goods from the shop and to apply disciplinary measures to them [9].

Conclusions. It was found that none of the 47 Council of Europe member states has regulatory rules on the procedure for obtaining electronic evidence. Polish law does not provide for the definition of any type of "electronic evidence" in all types of proceedings. In Turkey, the Code of Administrative Procedure also does not provide for separate rules on the procedure for submitting electronic evidence. Croatia, the Czech Republic, Estonia, Greece, Romania and Serbia provide for the obligation to certify electronic evidence with an electronic signature. In France, a party may provide a copy of a website or a screenshot to prove a legal fact, but the court may find it necessary to request information to clarify it. In Lithuania, the court rules require the submission of original documents, and if copies are provided, they must be certified by a notary or lawyer involved in the case. An electronic signature is used to identify the person who signed the electronic document, not its content. Among

the European countries surveyed, the use of modern electronic signatures demonstrates the authenticity of electronic evidence in Belgium and Spain. In England and Wales, as well as in Montenegro, the law on electronic signatures provides for the authenticity of electronic evidence that is duly certified by an electronic signature.

References:

1. Weir, George R. S. Mason, Stephen. (2017). The sources of electronic evidence. Stephen Mason and Daniel Seng (eds.), "Electronic evidence". London, University of London, school of advanced study, institute of advanced legal studies. 1-18.
2. Kasper, Agnes; Laurits, Eneli. (2016). Challenges in collecting digital evidence: a legal perspective. *Tanel Kerikmäe and Addi Rull (eds.), "The future of law and eTechnologies"*. Cham, Springer. 195-233.
3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. : Zakon vid 06.07.2005 № 2747-IV. Uriadovyi kurier. [Law of Ukraine dated July 6, 2005 No. 2747-IV. Government Courier]. 17.08.2005. №153, №153-154 [in Ukrainian].
4. Samonova V. (2022). Electronic Evidence in Administrative Proceedings. *Cuestiones Políticas*, Vol. 40, Num. 73. 726-740. DOI https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.41
5. Polishchuk M. (2019). Heneza pravovoho rehuliuvannia vykorystannia elektronnykh dokaziv u sudovii systemi Ukrainy. [The genesis of the legal regulation of the use of electronic evidence in the judicial system of Ukraine]. *National Law Journal: Theory and Practice*. № 6, № 28. 124-127.
6. Tosza, Stanislaw. (2020). "All evidence is equal, but electronic evidence is more equal than any other: The relationship between the European Investigation Order and the European Production Order." *New Journal of European Criminal Law*. Vol. 11, No. 2. 161-183. DOI: https://doi.org/10.1177%2F2032284420919802
7. Muhammad Alifian, Geraldi Fauzi and Nurmayani, Nurmayani and Syamsu, Syamsir. (2021). The position of electronic documents in the process of evidence in the state administrative jurisdiction in indonesia. *International Journal of Business, Economics and Law*. Vol. 24, No. 2. 25-28.
8. ECtHR judgment of 5 September of 2017 in case Bărbulescu v. Romania, petition No. 61496/08.
9. Biasiotti, M. A. Cannataci, J. A. Mifsud Bonnici, J.P. Turchi, F. (2018). Introduction: Opportunities and Challenges for Electronic Evidence. Handling and Exchanging Electronic Evidence Across Europe. *Law, Governance and Technology Series*; Vol. 39. 3-12. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-74872-6_1
10. López Ribalda and others v. Spain: Case of the European Court of Human Rights from 09.12.1994. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_348#Text
11. Leheza Ye., Odyntsova I., Dmytrenko N. Teoría y regulación legal del apoyo informativo de los procedimientos administrativos en Ucrania. Ratio Juris Unaula. 2021. Vol. 16, no. 32, pp. 291-306. DOI: https://doi.org/10.24142/raju.v16n32a12.9.
12. Leheza Ye., Len V., Shkuta O., Titarenko O., Cherniak N. Foreign experience and international legal standards of applying artificial intelligence in criminal proceedings. Revista de la universidad del zulia. 2022. Vol. 13, no. 36, 276-287. DOI: https://doi.org/10.46925//rdluz.36.18.8.

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, ПОВНОВАЖЕННЯ СУДДІ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Розглянуто особливості застосування електронних доказів в адміністративному судочинстві (правове регулювання, повноваження судді та зарубіжний досвід). Враховуючи рекомендації Ради Європи та позитивний зарубіжний досвід стосовно електронних доказів в адміністративному судочинстві на прикладі Сполучених Штатів Америки, Сполученого Королівства Великої Британії, Республіки Польща, Французької Республіки, Федеративної Республіки Німеччина, країн Карибського

басейну, Тихоокеанських держав, Литви, Туреччини виокремлено основні напрямки запозичення позитивного зарубіжного досвіду для України:

забезпечення відповідності електронних доказів праву на справедливий суд, яке закріплено у ст. 6 Європейської конвенції з прав людини; створення стандартів електронних доказів, які будуть встановлювати вимоги до впровадження та функціонування систем управління інформацією, включаючи зберігання та передачу інформації; запровадити при розгляді адміністративних справ використовувати штучний інтелект, який може ґрунтуватися на повторювальних моделях фактичних сценаріїв та юридичній класифікації спорів, або якнайменш для аналізу даних, стосовно наявності або відсутності підпису, та розгляду позову за його відсутності, тобто повернення, оскільки був поданий через систему електронного судочинства у непередбачуваний законом спосіб; забезпечення дотримання принципу верховенства права та неприпустимість прийняття електронних доказів, які були отримані незаконним способом; запровадити зберігання електронних доказів із використанням новітніх методів, а саме замінити агентства з кібербезпеки, сертифікацією часових позначок із системою блокчейн, оскільки друк, блокування хмарних або серверних сховищ - залежать від дій оператора чи адміністратора; прийняти типове законодавство стосовно електронних доказів; враховувати судам позицію викладену у Рекомендаціях Комітету Європи стосовно того, що суди не повинні заперечувати юридичну силу електронних доказів лише тому, що вони не містять електронного підпису; державні органі мають забезпечувати зберігання у конфіденційності персональні дані, та забезпечувати заходи для їх збереження тощо.

***Ключові слова**: судова дискреція, судовий розсуд, дискреційні повноваження, внутрішнє переконання, адміністративно-правові засади, компетенція судді, повноваження судді, адміністративний суд, адміністративне судочинство, суддя, судова влада, електронні докази.*

ЄДИНИЙ ПОДАТОК ЯК ЕЛЕМЕНТ СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

ПАРАЩЕНКО Олександра Костянтинівна - асистентка кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

https://orcid.org/0009-0001-0284-0308
ORCID ID: 0009-0001-0284-0308
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.39

Стаття присвячена аналізу застосування єдиного податку в Україні в рамках спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності. У цій роботі автором досліджується поняття та зміст єдиного податку, основні принципи та умови його застосування, а також недоліки такого податку. У роботі автор виводить визначення поняття «єдиний податок» наголошуючи на його відсутності у приписах ПК України, а також наголошує на його ознаках, які формують зміст єдиного податку.

Поряд із цим, автор приділяє увагу принципам застосування єдиного податку. Особливої уваги приділено специфічним принципам застосування єдиного податку та загальним принципам права – законності та верховенства права.

Досліджуючи проблематику застосування єдиного податку, зокрема, автор акцентує увагу на проблемах правової визначеності, суперечностях в законодавстві та зловживаннях з боку контролюючих органів. У цій роботі висвітлюються основні труднощі, які потребують подальшого вдосконалення законодавчої бази для забезпечення ефективного функціонування єдиного податку та безваріативного гарантування стабільності податкового законодавства.

Ключові слова: єдиний податок; спрощена система оподаткування, обліку та звітності; спеціальний податковий режим; платники єдиного податку; застосування єдиного податку; принципи податкового законодавства; загальні принципи права; стабільність податкового законодавства; принцип стабільності; принцип верховенства права; принцип законності; реєстр платників єдиного податку; податкове навантаження; елементи податку.

Вступ

У сучасних умовах економічної трансформації, розвитку малого та середнього бізнесу в Україні важливим елементом є спрощена система оподаткування, обліку та звітності. Однією з основних складових цієї системи є єдиний податок, що має на меті полегшення податкового навантаження на підприємців та стимулювання підприємницької активності. Однак, незважаючи на популярність цієї системи серед підприємців, правові аспекти застосування єдиного податку не завжди чітко визначені, що призводить до певних проблем у правозастосуванні та розумінні його правової природи.

Мета роботи

Метою цієї статті є правовий аналіз єдиного податку як елемента спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, вивчення основних принципів та умов його застосування, а також виявлення проблем та викликів, що виникають у практиці його застосування в Україні.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети використовуватимуться такі методи наукового пізнання, як аналіз та синтез. Перший з них покликаний для детального вивчен-

ня правових норм, що регулюють питання єдиного податку. Другий же необхідний для узагальнення отриманих результатів та формулювання висновків щодо ефективності правової бази спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності.

Поряд із вказаними методами, також буде застосовано метод інтерпретації (тлумачення). Останній треба застосувати для тлумачення правових норм та визначення їх впливу на діяльність платників податків.

Також варто використати прогностичний метод наукового пізнання, який забезпечить здійснення оцінки можливих змін у правовій сфері, пов'язаних з реформами спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності.

Крім того, оскільки питання досліджуване у цій роботі має правовий предмет у зв'язку з аналізом та вивченням правових норм, якими урегульовано питання єдиного податку, то обов'язковими та спеціальними у такому випадку є формально-юридичний та логіко-юридичний методи.

Убачається, що цей комплекс методів дозволить глибоко дослідити предмет дослідження, оцінити його правовий аспект та розробити рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства.

Результати

Щодо поняття та змісту єдиного податку як елемента спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності.

У ст. 10 Податкового кодексу України (далі – ПК України) єдиний податок віднесено до місцевих податків, однієї із двох груп податків в Україні: 1) загальнодержавні податки та збори; 2) місцеві податки [1]. Важливо наголосити, що відповідно до п. 10.2[1] ст. 10 ПК України, єдиний податок є обов'язковим місцевим податком, установлення якого є обов'язковим для кожної місцевої ради [1].

Згідно із приписами п. 291.2 ст. 291 ПК України єдиний податок як елемент спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності покликаний нею замінити собою для платників цього податку сплату окремих податків і зборів [1], а саме: 1) податку на прибуток підприємств (окрім виключень, визначених ПК України); 2) податку на доходи фізичних осіб у частині доходів, які отримані в результаті господарської діяльності платника єдиного податку першої - четвертої групи (фізичної особи); 3) податку на майно в частині земельного податку за земельні ділянки, що використовуються платниками єдиного податку першої - третьої груп для провадження господарської діяльності та платниками єдиного податку четвертої групи для ведення сільськогосподарського товаровиробництва (окрім виключень, визначених ПК України); 4) рентної плати за спеціальне використання води платниками єдиного податку четвертої групи; 5) податку на додану вартість з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України (окрім виключень, визначених ПК України) [1].

Сплата єдиного податку передбачає не тільки заміну сплати окремих податків і зборів, а ще й передбачає водночас ведення спрощеного обліку та звітності [1]. Тобто сплата одного податку замість низки окремих податків і зборів не єдина раціоналізація у спрощеній системі оподаткування, обліку та звітності. Вона доповнюється оптимізацією виконання й інших складових змісту податкового обов'язку, таких як облік, звітність, а також розрахунок суми єдиного податку, яка повинна бути сплачена.

Крім того, керуючись приписами статті 7 ПК України можна стверджувати, що єдиному податку, як усім податкам і зборам в Україні, притаманні специфічні обов'язкові та факультативні елементи податку [1]. Зокрема, приписами Розділу XIV. Спеціальні податкові режими ПК України установлено властивий саме єдиному податку перелік платників єдиного податку, об'єкт оподаткування, базу оподаткування, ставки єдиного податку, порядок його обчислення, податковий період, строк та порядок сплати єдиного податку, а також – строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату єдиного податку [1]. До того ж, приписи ПК України передбачають для єдиного податку, в порядку та у спосіб визначений вказаним нормативно-правовим актом, такий факультативний елемент

податку як податкові пільги та, відповідно, порядок їх застосування [1].

При цьому, варто наголосити, що ПК України не містить визначення поняття «єдиний податок» [1]. Тобто для визначення цієї категорії необхідно здійснювати комплексний аналіз приписів ПК України для виведення такого визначення та, відповідно, окреслення змісту досліджуваної правової категорії.

Із наведених та проаналізованих норм ПК України можна вивести визначення поняття «єдиний податок». Єдиний податок – це обов'язковий місцевий податок у податковій системі України, який становить ключовий / визначальний (обов'язковий) елемент спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності як спеціального податкового режиму та який полягає у заміщенні сплати низки окремих податків і зборів – одним податком для визначених категорій платників, із одночасним веденням спрощеного обліку, звітності та сплати.

Окрім визначення поняття «єдиний податок» убачається важливим наголосити на його змісті шляхом окреслення його таких ознак: 1) є податком, а саме – обов'язковим місцевим податком, елементом податкової системи України та визначальною частиною спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності (правова природа єдиного податку) 2) замінює сплату низки податків та зборів (функціональне призначення); 3) йому притаманний власний набір обов'язкових та факультативних елементів податку; 4) має оптимізаційний характер, не тільки в частині сплати податку, а й в частині раціоналізації процесів обліку, звітності та розрахунку сум податку, які підлягають сплаті.

Таким чином, єдиний податок можна вважати особливим правовим механізмом, спрямованим на спрощення податкового навантаження для окремих категорій суб'єктів підприємницької діяльності, що забезпечується заміною сплати низки податків та веденням спрощеної системи обліку та звітності.

Щодо основних принципів та умов застосування єдиного податку як елемента спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності.

Для визначення основних принципів та умов застосування єдиного податку як елемента спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності необхідно проаналізувати приписи Розділу XIV. Спеціальні податкові режими ПК України та інші приписи ПК України в сукупності [1].

Аналіз приписів указаного розділу ПК України дає підстави виокремити такі принципи застосування єдиного податку як добровільність (закріплений у ст. ст. 17, 298 ПК України [1]); спрощеність (що включає також заміну низки податків та зборів) – цьому присвячений увесь Розділ XIV. Спеціальні податкові режими ПК України, а також стаття 11 ПК України [1]; фіксованість ставок податку та категорій платників (закріплений у ст. ст. 291, 292, 293 ПК України [1]); доступність для малого та середнього бізнесу (закріплений у ст. ст. 291, 292 ПК України [1]) та контрольованість (закріплений у ст. ст. 299, 300, 61, 62, 75-86 тощо ПК України [1]).

Принцип добровільності означає, що суб'єкти господарювання самостійно обирають спрощену систему оподаткування, обліку та звітності та подають відповідну заяву. Тобто сплата єдиного податку як результат застосування вказаного спеціального податкового режиму реалізується за заявницьким принципом та добровільним вибором платника податків.

Принцип спрощеності та заміни низки податків та зборів, по-перше, взаємопоєднані та взаємозалежні, а, по-друге, означають раціоналізацію податкового обов'язку (у його широкому значенні), елементами якого є облік, сплата, складення та подання звітності, шляхом мінімізації податкового навантаження у зв'язку зі сплатою одного податку замість декількох та застосування спрощеного обліку та звітності у порівнянні із такими ж елементами податкового обов'язку у загальній системі оподаткування.

Принцип фіксованості ставок єдиного податку та категорій платників полягає у тому, що ставки єдиного податку та категорії (групи) платників встановлюються законодавчо, а перші ще й залежать від групи платників. При цьому, фіксованість ставок

та категорій платників єдиного податку не виключає законодавчої визначеності у ПК України інших обов'язкових елементів єдиного податку.

Принцип доступності для малого та середнього бізнесу полягає у тому, що спрощена система оподаткування, обліку та звітності спрямована на підтримку підприємців, які відповідають встановленим критеріям, зокрема тим, які визначають таких суб'єктів як представників малого та середнього бізнесу.

Що стосується принципу контрольованості, то він наголошує на обов'язковості здійснення контролюючими органами контролю за дотриманням платниками єдиного податку умов перебування на спрощеній системі.

Виведені вище принципи є специфічними для застосування єдиного податку в рамках спрощеної системи, оподаткування, обліку та звітності. Однак є й загальні принципи права, які мають бути дотримані при реалізації будь-якої податкової політики, у тому числі при застосуванні спрощеної системи обліку та звітності. Наприклад, Погребняк С.П. вважає, що загальні принципи права під час застосування права виконують такі функції: «1) допомагають при інтерпретації норм права… 2) виступають як підстави для перегляду правових актів… 3) допомагають подоланню прогалин у праві…» [2, с. 22]. Убачається логічним звернути увагу на два загальні принципи права, а саме: законності та верховенства права. І перший, і другий задекларовано у Конституції України у ч. 2 ст. 19 та у ст. 8 відповідно [3].

Зокрема, принцип верховенства права, як задекларовано в Основному Законі України, полягає у тому, що: "Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується." [3]. Тобто для платників єдиного податку як одних із правозастосувачів важливо спиратися у своїй діяльності на цю норму та тлумачити і застосовувати приписи ПК України, виконувати податковий обов'язок та реалізовувати свої права крізь призму цієї норми.

Крім того, цей принцип є комплексним та складається з шести елементів, зокрема: «(1) законність, включаючи прозору, з'ясовну (поясненну) та демократичну процедуру надання юридичної сили актам права; (2) юридична визначеність; (3) заборона свавільности; (4) доступ до правосуддя в особі незалежних і безсторонніх судів, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; (5) дотримання людських прав; (6) недискримінація та рівність перед приписами права» [4, с. 28]. Як ми бачимо, принцип законності є елементом принципу верховенства права та є похідним від нього. Згідно із приписами ч. 2 ст. 19 Конституції України: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [3]. Тлумачення цієї норми, як здається, дає можливість стверджувати, що 1) в контексті платників єдиного податку цей принцип означає, що вимагати від них держава в особі контролюючих органів може тільки те, що прямо передбачено ПК України та іншими нормативно-правовими актами. При цьому, самі приписи ПК України та інших актів повинні відповідати приписами Конституції України; 2) у контексті контролюючих органів, то з огляду на цю норму, такі органи обмежені нормами у своїх повноваженнях, способах та підставах дій і бездійяльностей.

Як убачається наведені два загальних принципи права у своїй сукупності та з урахуванням комплексності першого – є тими, що лежать в основі сучасного правозастосування, а також створюють підґрунтя для принципів податкового законодавства, закріплених у статті 4 ПК України [1].

Тому, загальні принципи права, зокрема верховенства права та законності, є ключовими для регулювання єдиного податку. Вони забезпечують правову визначеність, обмежують свавільні дії контролюючих органів та гарантують, що платники податків можуть діяти виключно в межах закону. Верховенство права встановлює вимогу відповідності всіх нормативних актів Конституції України, а принцип законності зобов'язує державні органи діяти лише на підставі чітко визначених норм. Ці принципи сприяють захисту прав платників єдиного податку та забезпечують їхній доступ до судового оскарження у разі порушень.

До умов застосування єдиного податку необхідно віднести такі: 1) відповідність критеріям групи (категорії) платників єдиного податку; 2) дотримання встановленого ліміту доходу; 3) обмеження за видами діяльності; 4) обов'язковість ведення обліку; 5) обов'язковість своєчасної сплати єдиного податку; 6) обмеження щодо найманих працівників.

Відповідність критеріям групи (категорії) платників єдиного податку реалізується через поділ платників єдиного податку на чотири групи залежно від організаційно-правової форми, обсягу доходу, кількості найманих працівників та виду діяльності. Умова ж дотримання встановленого ліміту доходу полягає у передбаченні для кожної групи платників єдиного податку максимально допустимого річного обсягу доходу. У свою чергу, умова обмеження за видами діяльності полягає у законодавчому встановленні обмежень для платників єдиного податку здійснювати певні види діяльності, наприклад, надання фінансових послуг тощо. Указана умова може трактуватися навпаки – суб'єкти господарювання, які здійснюють вид діяльності, визначений як обмеження, – не мають права перейти на сплату єдиного податку. Умова обов'язковості ведення обліку полягає у тому, що спрощення таких елементів податкового обов'язку як облік та звітність, зовсім не виключає виконання таких обов'язків платникам єдиного податку. Обов'язковість своєчасної сплати єдиного податку як умова застосування останнього полягає в тому, що порушення строків сплати єдиного податку чи перевищення ліміту доходу може призвести до втрати статусу платника єдиного податку. Що стосується обмеження щодо найманих працівників, то ця умова означає, що кількість найманих працівників для кожної групи має визначений законодавством ліміт, дотримання якого є обов'язковим.

Названі умови застосування єдиного податку мають значення для 1) визначення правомірності перебування платників єдиного податку на спрощеній системі оподаткування, обліку та звітності; 2) установлення обов'язку платників єдиного податку дотримуватися цих умов з метою підтримання правомірного статусу платника єдиного податку; 3) підстав проведення заходів контролю та притягнення до відповідальності за порушення; 4) правові основи позиції захисту платника єдиного податку у разі оскарження дій та / або рішень контролюючих органів,

Щодо проблем та викликів, які виникають у практиці застосування єдиного податку як елемента спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності в Україні.

На велике переконання до проблем та викликів у застосуванні єдиного податку в Україні необхідно віднести, зокрема, але не виключно, такі: 1) відсутність правової визначеності у правовому регулюванні (нечіткість такого або неякісна юридична техніка); 2) адміністративний тиск та зловживання з боку контролюючих органів; 3) проблематика кваліфікації видів діяльності; 4) ліміти доходів; 5) відсутність єдності судової практики тощо.

Відсутність правової визначеності у правовому регулюванні (нечіткість такого або неякісна юридична техніка) проявляється у суперечності приписів ПК України між собою, що призводить до різночитань та неоднозначного тлумачення норм з боку контролюючих органів, платників податків та судів. Наприклад, з прийняттям нового Закону України «Про електронні комунікації» від 16.12.2020 р. № 1089-IX [5] шляхом заміни з 01.01.2022 р. попереднього Закону України «Про телекомунікації»

від 18.11.2003 р. № 1280-IV [6] виникла суперечлива ситуація щодо правового статусу операторів і постачальників послуг з надання доступу до мережі Інтернет. Ця суперечливість міститься й у приписах ПК України, зокрема у п. 8 підп. 291.5.1 п. 291.5 ст. 291 ПК України [1]. Контролюючі органи намагаються обмежити їх право на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, що вже стало предметом численних судових спорів, із чим можна ознайомитися, наприклад, у рішенні Одеського окружного адміністративного суду від 18.09.2024 у справі № 420/25688/24 [7].

Адміністративний тиск та зловживання контролюючих органів, наприклад, виявляється через виключення суб'єктів господарювання з реєстру платників єдиного податку на підставі сумнівних підстав або ж з порушенням процедури такого виключення, що змушує підприємців звертатися до суду. Це створює додаткове навантаження на бізнес та призводить до правової невизначеності. Наприклад щодо порушення процедури контролюючими органами, варто звернути увагу на правозастосування приписів статей 86 та 42 ПК України у Рішенні Харківського окружного адміністративного суду від 01.07.2020 року у справі № 520/4251/2020: «Відповідачем не надано належних та допустимих доказів, на підтвердження направлення на адресу позивача вказаного акту про результати перевірки платника єдиного податку та виявлені порушення щодо перебування на спрощеній системі оподаткування…» [8]. У своєю чергу, Верховний Суд у постанові від 15.01.2019 року у справі № 826/3576/15 наголошує на порушенні контролюючим органом приписів пункту 86.7 статті 86 ПК України під час прийняття ним актів індивідуальної дії (актів перевірок) та висновує: «…позивач був позбавлений можливості подати заперечення проти висновків актів перевірок, а спірні рішення прийняті до спливу строку подачі платником заперечень проти висновків результатів контрольних заходів, відтак останні є такими, що прийняті з порушенням закону, а тому є протиправними та підлягають скасуванню…» [9]. У Постанові Другого апеляційного адміністративного суду від 16.09.2020 року у справі № 520/520/20 підтримано попередню думку [10].

Наступною проблемою є проблематика кваліфікації видів діяльності. Визначення відповідності діяльності критеріям спрощеної системи оподаткування залишається дискусійним питанням. Наприклад, ДПС України нерідко посилається на КВЕД як основний критерій для обмеження права перебування на спрощеній системі, хоча ПК України не передбачає такого підходу [1].

Далі важливо наголосити на встановлених у ПК України обмеженнях щодо максимального обсягу доходу для платників єдиного податку, які, на жаль, не враховують інфляційні процеси та реальні умови ведення бізнесу [1]. Унаслідок цього підприємці змушені штучно обмежувати свою діяльність або переходити на загальну систему оподаткування, що супроводжується зростанням податкового навантаження.

Крім названих проблем важливо не забувати й про відсутність єдиної судової практики, яка полягає в тому, що суди не завжди дотримуються єдиної позиції у розглядуваних справах.

Убачається доцільним у зв'язку із низкою проблем застосування єдиного податку наведених вище вказати максимально логічні та необхідні шляхи їх вирішення. Якими, на нашу думку, є 1) удосконалення правового регулювання спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності та чітке визначення критеріїв для перебування на ній; 2) збільшення прозорості механізмів контролю та максимальне обмеження можливості закріплення в ПК України дискреційних повноваження контролюючих органів; 3) забезпечення стабільності податкового законодавства та уникнення частих змін у правилах застосування єдиного податку; 4) гармонізація судової практики.

Що стосується забезпечення стабільності податкового законодавства та уникнення частих змін у правилах застосування єдиного податку наразі є «найголоснішою» проблемою правового регулювання. Ілюстративним прикладом відсутності тако-

го забезпечення є внесення змін до ПК України Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану» від 10.10.2024 № 4015-IX шляхом порушення принципу стабільності податкового законодавства [11]. Таке порушення є, на жаль, стабільною національною практикою. У наведеному випадку законодавцем унесено зміни до елементів військового збору пізніше ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки [11]. Такі зміни створили для платників єдиного податку додаткове навантаження у вигляді обов'язкової сплати військового збору поряд зі сплатою єдиного податку, а також нововведення щодо ведення відповідними платниками обліку та звітності [1], [11]. Названі зміни не тільки черговий раз наголошують на відсутності стабільності податкового законодавства, у тому числі, в частині регулювання єдиного податку, а й дають підстави для роздумів, чи не порушують такі зміни зміст єдиного податку як податку, який замінює одним собою низку інших?

Висновки

Підсумовуючи проведене дослідження варто вказати таке. Єдиний податок є визначальним та обов'язковим елементом спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності в Україні. Убачається доцільним визначати єдиний податок як обов'язковий місцевий податок у податковій системі України, який становить ключовий / визначальний (обов'язковий) елемент спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності як спеціального податкового режиму та який полягає у заміщенні сплати низки окремих податків і зборів – одним податком для визначених категорій платників, із одночасним веденням спрощеного обліку, звітності та сплати.

До основних специфічних принципів застосування єдиного податку вбачається за доцільне віднести добровільність, спрощеність, фіксованість ставок і доступність для малого бізнесу, що дає можливість підприємцям зменшити адміністративне навантаження.

Однак, попри численні переваги, на практиці виникають проблеми в застосуванні єдиного податку, зокрема через відсутність правової визначеності, суперечності в нормах законодавства, а також зловживання з боку контролюючих органів. Ці труднощі потребують уваги законодавців і судових органів для забезпечення більш чіткої регламентації та ефективного контролю за виконанням податкових обов'язків.

Отже, хоча єдиний податок покликаний і дійсно частково полегшує податкове навантаження для платників податків, існуючі проблеми в його правовому регулюванні вимагають подальшого вдосконалення законодавчої бази та практики застосування. Останнє полягає в змістовному реформуванні спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, а також прагнення до безваріативного дотримання стабільності податкового законодавства.

Література

1. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 05.11.2024 р.).

2. Погребняк С.П. Загальні принципи права як джерело права. *Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр.* 2011. № 1. С. 14–25. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/7470 (дата звернення: 05.11.2024 р.).

3. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 05.11.2024 р.).

4. Доповідь про правовладдя / П. Ван ДАЙК та ін. *Європейська Комісія "за Демократію Через Право" (Венеційська Комісія)*. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr (дата звернення: 05.11.2024 р.).

5. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/

show/1089-20#Text (дата звернення: 05.11.2024 р.).

6. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text (дата звернення: 05.11.2024 р.).

7. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 18.09.2024 у справі № 420/25688/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121734136 (дата звернення: 05.11.2024 р.).

8. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 01.07.2020 у справі № 520/4251/2020. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90146909 (дата звернення: 05.11.2024 р.).

9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 15.01.2019 у справі № 826/3576/15. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79266759 (дата звернення: 05.11.2024 р.).

10. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 16.09.2020 у справі № 520/520/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91568652 (дата звернення: 05.11.2024 р.).

11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану : Закон України від 10.10.2024 № 4015-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text (дата звернення: 05.11.2024 р.).

asya.parashchenko@gmail.com

SINGLE TAX AS AN ELEMENT OF THE SIMPLIFIED TAXATION SYSTEM: A LEGAL ANALYSIS

The article is dedicated to analyzing the application of the single tax in Ukraine within the framework of the simplified taxation system, accounting, and reporting. In this work, the author investigates the concept and content of the single tax, the main principles and conditions for its application, as well as the disadvantages of such a tax. The author provides a definition of the concept of "single tax," emphasizing its absence in the provisions of the Tax Code of Ukraine, and highlights its characteristics that form the content of the single tax.

In addition, the author focuses on the principles of applying the single tax. Special attention is given to the specific principles of its application and general legal principles – legality and the rule of law.

While exploring the issues related to the application of the single tax, the author particularly emphasizes the problems of legal certainty, contradictions in legislation, and abuses by controlling authorities. The article highlights the main difficulties that require further improvement of the legislative framework to ensure the effective functioning of the single tax and the unchanging guarantee of the stability of tax legislation.

Keywords: *single tax; simplified taxation system, accounting, and reporting; special tax regime; single tax payers; application of the single tax; principles of tax legislation; general principles of law; stability of tax legislation; principle of stability; principle of the rule of law; principle of legality; register of single tax payers; tax burden; elements of the tax.*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ФАКТОМ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ

НАКОНЕЧНИЙ Андрій Олегович - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: https:/0009-0006-7168-6179

УДК 343.9

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.40

Стаття присвячена дослідженню визначення особливостей досудового розслідування кримінальних проваджень за фактом незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Встановлено, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 201-2 КК України, може бути вчинене у виді як кримінального проступку, так і злочину. Відповідно, однією з особливостей досудового розслідування цього кримінального правопорушення є можливість його здійснення в різних формах – дізнання та досудового слідства (залежно від ступеня тяжкості вчиненого діяння), що, у свою чергу, зумовлює порядок здійснення досудового розслідування. Розкрито особливості досудового розслідування у формі дізнання порівняно з досудовим розслідуванням у формі досудового слідства.

Доведено, що особливістю досудового розслідування також є необхідність правильного визначення кола обставин, які становлять предмет доказування у кримінальному провадженні про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 201-2 КК України, та їх встановлення в ході досудового розслідування. Окреслено коло обставин, які становлять предмет доказування в зазначеному кримінальному провадженні.

Встановлено форми вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України. Звернено увагу на необхідність доведення спрямованості умислу особи, яка вчиняла протиправні дії, що підпадають під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, на отримання прибутку. Вказано на потребу документального підтвердження належності предметів (товарів) до гуманітарної допомоги, благодійної пожертви, безоплатної допомоги.

Встановлено, що особливістю досудового розслідування зазначених кримінальних проваджень є необхідність правильного встановлення та дотримання правил територіальної підслідності.

За результатами проведеного дослідження узагальнено особливості досудового розслідування кримінальних проваджень за фактом незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, а також вказано, що їх врахування цих обставин дозволить забезпечити ефективне досудове розслідування зазначених кримінальних проваджень.

Ключові слова: досудове розслідування, предмет доказування, підслідність, гуманітарна допомога, безоплатна допомога, благодійна пожертва.

Постановка проблеми

Виявлення ознак кримінального правопорушення є досить важливим кроком у запобіганні вчиненню кримінальних правопорушень і припиненні протиправної діяльності, однак без організації ефективного досудового

розслідування, дотримання розумних строків досудового розслідування, викриття винної особи та притягнення її до кримінальної відповідальності навряд чи можна говорити про дотримання засад кримінального процесу. Оскільки Україна наразі отримує допомогу (гуманітарну, благодійну) від різних держав, національних та міжнародних організацій, то й кількість кримінальних правопорушень щодо незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги постійно зростає. Так, відповідно до постанови Верховної Ради України «Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави» від 21.09.2023 р. № 3395-IX, згідно з відповіддю Офісу Генерального прокурора від 30.05.2023 р., відповідно до відомостей ЄРДР, органами Національної поліції України здійснювалося досудове розслідування 443 кримінальних проваджень за статтею 201-2 КК України. Крім того, розслідується ще понад 200 кримінальних проваджень щодо неправомірних дій з гуманітарною допомогою, розпочатих за іншою кваліфікацією (шахрайство, привласнення та розтрата майна, крадіжка, хабарництво тощо). За результатами досудового розслідування повідомлено про підозру 168 особам у 113 кримінальних провадженнях, з них за статтею 201-2 КК України – 114 особам у 77 кримінальних провадженнях. До суду направлено 74 обвинувальні акти, з них за статтею 201-2 КК України – 48. За результатами судового розгляду ухвалено 28 обвинувальних вироків, з них за частиною 3 статті 201-2 КК України – 13. Закрито 181 кримінальне провадження, з них за статтею 201-2 КК України – 96 [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Незважаючи на те, що КК України відносно нещодавно доповнений ст. 201-2, однак як розробкою теоретичних питань складу кримінального правопорушення щодо незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, так і дослідженням практичних основ досудового розслідування цього кримінального правопорушення займалися А. В. Айдинян, О. С. Бондаренко, О. М. Бондарук, В. І. Гришко, О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Киричко, А. В. Коломійчук, З. В. Красько, О. В. Лісовська, О. К. Марін, Р. О. Мовчан, А. О. Радзівіло, В. О. Савчук, С. І. Спільник, М. І. Хавронюк, А. О. Шаповалова, О. В. Швидка, В. М. Шевців, А. В. Шевчук, І. М. Ясінь, А. М. Ященко та інші вітчизняні науковці. Поза тим, оскільки досліджуване кримінальне правопорушення може бути кваліфіковано як кримінальний проступок, так і злочин, та належить до кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, то воно є корисливим злочином і має певні ознаки кримінальних правопорушень проти власності, що викликає невпинні дискусії, в тому числі й щодо особливостей розслідування досліджуваного кримінального правопорушення.

Метою статті є визначення особливостей досудового розслідування кримінальних проваджень за фактом незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ст. 3 КПК України, досудове розслідування – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження. Згідно зі ст. 215 цього Кодексу, досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання [2].

Оскільки кримінальне правопорушення, передбачене ст. 201-2 КК України, може бути вчинене у виді як кримінального проступку, так і злочину, то однією з особливостей досудового розслідування цього кримінального правопорушення є його здійснення в різних формах – дізнання та досудового слідства відповідно. Залежно від форми досудового розслідування залежатиме порядок його здійснення, в тому числі суб'єкт здійснення досудового розслідування, строки досудового розслідування тощо.

Звертаючись до розкриття особливостей дізнання, О. А. Марченко наголошує, що воно є повноцінним досудовим розслідуванням, але з винятками, які зумовлюють спрощення кримінальної процесуальної форми, а саме: 1) скорочений строк проведення дізнання; 2) обмеження застосування окремих запобіжних заходів; 3) заборона проводити негласні слідчі (розшукові) дії; 4) можливість спрощеного розгляду обвинувального акту в суді [3, с. 52]. Водночас, наведена позиція підлягає уточненню з урахуванням положень, визначених главою 25 КПК України. По-перше, ч. 1 ст. 300 КПК України прямо передбачає можливість проведення під час досудового розслідування кримінальних проступків негласних слідчих (розшукових) дій, визначених ч. 2 ст. 264 та ст. 268 цього Кодексу: зняття інформації з електронних інформаційних систем за умови, що доступ до інформації не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або якщо таке зняття інформації не пов'язано з подоланням системи логічного захисту; встановлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу). По-друге, дізнання у кримінальних провадженнях, у тому числі щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 201-2 КК України, характеризується іншими особливостями, зокрема: колом суб'єктів, які здійснюють дізнання; колом процесуальних дій, що можуть бути проведені до внесення відомостей до ЄРДР; колом процесуальних джерел доказів; суб'єктами складання письмового повідомлення про підозру; порядком закінчення дізнання тощо.

Наступна особливість досудового розслідування кримінального правопорушення, відповідальність встановлена ст. 201-2 КК України, стосується кола обставин, які становлять предмет доказування у кримінальному провадженні про нього, та їх встановлення в цій стадії кримінального провадження. Визначаючи коло обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, законодавець до них відносить: подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форму вини, мотив і мету вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації (ч. 1 ст. 91 КПК України) [2].

Узагальнений перелік обставин, які входять у предмет доказування, наводить А. М. Падалка, на думку якого встановленню у кримінальних провадженнях під час досудового розслідування підлягають: спосіб вчинення кримінального правопорушення; загальні відомості про нього; обставини, пов'язані із суб'єктом вчинення кримінального правопорушення; взаємозв'язки засобів

його вчинення з предметом посягання [4, с. 28]. Уточнюючи коло цих обставин стосовно досліджуваного кримінального правопорушення, В. М. Шевців пропонує до обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, віднести наступні: обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення; обставини, що характеризують особу злочинця; обставини, що впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, міру кримінальної відповідальності та покарання; обставини, що впливають на прийняття процесуальних рішень стосовно особи злочинця; інші обставини [5, с. 115].

Важливим для проведення ефективного досудового розслідування є встановлення способу вчинення протиправного діяння. Його встановлення дозволяє вирішити одне з основних питань досудового розслідування – здійснити правильну кваліфікацію кримінального правопорушення, визначитися з обсягом слідчо-оперативних заходів, необхідних для доведення вини (чи невинуватості) конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення. У зв'язку з цим, спосіб вчинення як складова об'єктивної сторони кримінального правопорушення, завжди був і залишається визначальним елементом діяльності слідчого з розкриття та розслідування будь-якого протиправного діяння. Адже на етапі, коли ще не встановлено винного, спосіб учинення злочину (через утворені сліди та їх характерні особливості) дає змогу вирішувати завдання стосовно встановлення особи злочинця, а за наявності підозрюваного – визначати зміст і ступінь протиправності вчинених ним дій [6, с. 214]. Як слушно наголошує М. І. Хавронюк, ст. 201-2 КК України передбачено три форми вчинення цього кримінального правопорушення, а саме: 1) продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги; 2) використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги; 3) укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном – товарами (предметами) гуманітарної допомоги, благодійними пожертвами, безоплатною допомогою [7].

Саме третій з наведених способів вчинення досліджуваного кримінального правопорушення – укладання інших правочинів щодо розпорядження товарами (предметами) гуманітарної допомоги, благодійними пожертвами, безоплатною допомогою – викликає низку питань практичного характеру. Насамперед, у такому разі виявити факт нецільового використання предметів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, недостатньо, адже потрібно довести, що метою цих діянь було отримання прибутку. Переважна більшість науковців наголошує на тому, що на законодавчому рівні в аспекті кваліфікації зазначеного кримінального правопорушення відсутнє визначення прибутку – чи ним є чистий прибуток від реалізованого в різний спосіб предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, чи вартість реалізованого майна в цілому.

На нашу думку, важливим є те, що особа мала намір отримати прибуток у розмірі, за який передбачена кримінальна відповідальність у диспозиціях ст. 201-2 КК України, і саме це необхідно довести органам досудового слідства / дізнання. Зазначене викликає найбільше труднощів, адже це має бути свідома поведінка винної особи. Оскільки особа, яка може бути притягнута до кримінальної відповідальності за ст. 201-2 КК України, має діяти з умислом на отримання прибутку, то відповідно вона має й усвідомлювати, що товари / послуги / допомога є гуманітарною допомогою / благодійною пожертвою / безоплатною допомогою відповідно.

Тобто органи досудового слідства / дізнання мають довести спрямованість умислу особи, яка вчиняла протиправні дії, що підпадають під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України.

Окрім того, органи досудового розслідування мають виявити і долучити до матеріалів досудового розслідування документи на підтвердження того, що майно, яке стало предметом кримінального правопорушення, є саме тим майном, що підпадає під ознаки ст. 201-2 КК України. З цього приводу можна послатися на окрему думку судді Волинського апеляційного суду у справі № 159/1346/22, в якій він зазначив, що оскільки матеріали справи не містять документального підтвердження того, що бронежилети, захисні каски

та підсумки для бронежилетів, що були вилучені під час огляду місця події та обшуку, є гуманітарною допомогою, благодійною пожертвою, безоплатною допомогою, то рішення слідчого судді про арешт майна в цьому кримінальному провадженні необхідно було скасувати [8].

У доктрині кримінального процесу наголошується на важливості встановлення обставин, які входять у предмет доказування у кримінальному провадженні. Так, А. М. Падалка зазначає, що успішність розслідування залежить від цілеспрямованості пошуково-пізнавальної діяльності слідчого, правильного і чіткого визначення предмета розслідування – кола обставин, які підлягають встановленню [4, с. 28]. Вагому роль у встановленні цих обставин відіграє дослідження обстановки злочину, в ході якого, як вказує В. А. Динту, слідчий повинен ставити перед собою такі завдання: встановити факт вчинення злочину; визначити вид злочину, який було вчинено; визначити середовище, у якому було вчинено злочин; визначити елементи обстановки, пов'язані з подією злочину; визначити елементи обстановки злочину, що містять криміналістично важливу інформацію; встановити об'єктивність обстановки злочину; визначити фактори, що призвели до зміни чи пошкодження обстановки злочину (кліматичні умови, дії осіб тощо); визначити наявність або відсутність ознак інсценування обстановки злочину; визначити зв'язок обстановки злочину зі способом вчинення злочину; визначити зв'язок обстановки злочину з особою злочинця; визначити зв'язок обстановки злочину з об'єктом злочину. Вирішення вказаних завдань дасть можливість слідчому отримати інформацію щодо події, що сталась в умовах, які ним вивчаються, особи злочинця, способу, яким вчинявся злочин, об'єкта посягання, визначити найбільш вірогідні версії та прийняти рішення щодо планування подальшого ходу розслідування [9, с. 394].

Ще однією особливістю досудового розслідування зазначених кримінальних правопорушень є необхідність правильного встановлення та дотримання правил підслідності. У першу чергу, це стосується територіальної підслідності, яка дозволяє визначити орган досудового розслідування, до відання якого належить проведення досудового розслідування залежно від місця вчинення кримінального правопорушення. Так, для дослідження цього питання можна змоделювати декілька ситуацій. Для прикладу умисел на вчинення протиправних дій, передбачених ст. 201-2 КК України, в особи (потенційного злочинця) виник у місті Києві (особа достовірно знала, що до міста Львова надійде гуманітарна допомога, яку планувала там і реалізувати з метою одержання прибутку), і в подальшому це майно було реалізовано через інтернет-майданчики у місті Львові. У зазначеній ситуації місцем вчинення протиправних дій є місто Львів. Водночас, трапляються випадки, коли декілька продавців (співучасників) знаходяться в різних населених пунктах або діють майже на всій території України. Тому в цьому випадку також важливим є дотримання правил територіальної підслідності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 201-2 КК України.

Висновки

Викладене свідчить, що досудовому розслідуванню кримінальних проваджень за фактом незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги притаманна низка особливостей, а саме: 1) можливість його здійснення в різних формах – дізнання та досудового слідства (залежно від ступеня тяжкості вчиненого діяння), що, у свою чергу, зумовлює порядок здійснення досудового розслідування; 2) необхідність правильного визначення кола обставин, які становлять предмет доказування у кримінальному провадженні про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 201-2 КК України, та їх встановлення в ході досудового розслідування; 3) необхідність правильного встановлення та дотримання правил територіальної підслідності. Врахування цих особливостей дозволить забезпечити ефективне досудове розслідування кримінальних проваджень за фактом незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

SUMMARY

The article is aimed at studying the peculiarities of pre-trial investigation of criminal proceedings on the fact of illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free-of-charge assistance for profit.

The author establishes that the criminal offense under Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine may be committed in the form of both a criminal offense and a crime. Accordingly, one of the peculiarities of pre-trial investigation of this criminal offense is the possibility of its implementation in various forms – inquiry and pre-trial investigation (depending on the severity of the committed act), which, in turn, determines the procedure for conducting pre-trial investigation. The author reveals the peculiarities of pre-trial investigation in the form of inquiry as compared to pre-trial investigation in the form of pre-trial investigation.

It is proved that a peculiarity of pre-trial investigation is also the need to correctly determine the range of circumstances which are the subject matter of proof in criminal proceedings on a criminal offense under Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine and to establish them during the pre-trial investigation. The author outlines the range of circumstances which constitute the subject matter of proof in the said criminal proceedings.

The forms of committing a criminal offense under Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine are identified. Attention is drawn to the need to prove that the intent of the person who committed the unlawful acts falling under the elements of the criminal offense under Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine was aimed at making a profit. The author emphasizes the need for documentary evidence of the items (goods) belonging to humanitarian aid, charitable donation, and free-of-charge assistance.

It is established that the peculiarity of the pre-trial investigation of these criminal proceedings is the need to correctly establish and comply with the rules of territorial jurisdiction.

Based on the results of the study, the author summarizes the peculiarities of pre-trial investigation of criminal proceedings on the fact of illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free-of-charge assistance for profit, and also indicates that their consideration of these circumstances will ensure an effective pre-trial investigation of these criminal proceedings.

Key words: pre-trial investigation, subject of proof, jurisdiction, humanitarian aid, free-of-charge aid, charitable donation.

Література

1. Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави: постанова Верховної Ради України від 21.09.2023 р. № 3395-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3395-20?find=1&text.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

3. Марченко О. А. Особливості досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання: деякі процесуальні аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 3. Ч. 2. С. 49-54.

4. Падалка А. М. Методика розслідування організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування: теорія і практика: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Ірпінь, 2021. 40 с.

5. Шевців В. М. Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків, 2023. 231 с.

6. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 544 с.

7. Хавронюк М. І. За незаконне використання гуманітарної допомоги – кримінальна відповідальність. URL: https://pravo.org.ua/blogs/za-nezakonne-vykorystannya-gumanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/.

8. Окрема думка судді від 06.05.2022 р. у справі № 159/1346/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104209409.

9. Динту В. А. Обстановка злочину як об'єкт пізнання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 69. С. 392-398.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

КРАВЧУК Віталій Леонтійович - викладач кафедри кримінального права та процесу Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0009-0001-5906-6245
УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.41

У статті зазначено, що Україна, як і кожна держава у світі, вживає широкий комплекс заходів, які можуть попередити або нейтралізувати настання негативних наслідків, спричинених поширенням неправдивої інформації. Разом з тим, досліджено, що на сьогоднішній день існуючі законодавчі ініціативи потребують значної модернізації та адаптації до нових умов. Встановлено, що соціальні мережі та пошукові системи відіграють ключову роль у поширенні інформації, тому їх залучення до протидії дезінформації є необхідним «кроком». Особливу увагу приділено освітньому аспекту, адже підвищення рівня медіаграмотності населення сприяє формуванню критичного мислення та здатності розпізнавати неправдиву інформацію.

Ключові слова: інформація, дезінформація, національне законодавство, штучний інтелект, медіаграмотність населення, міжнародний досвід.

Постановка проблеми

Дезінформація є однією з найсерйозніших загроз інформаційній безпеці сучасного суспільства. Завдяки швидкому розвитку цифрових технологій і соціальних мереж поширення неправдивої інформації стало надзвичайно легким і масовим, що створює значні виклики для державних інституцій, медіа та громадянського суспільства. Маніпулятивний контент використовується для впливу на громадську думку, підриву демократичних процесів та дестабілізації ситуації всередині держав.

Однак ефективна протидія дезінформації стикається з низкою проблемних аспектів. Серед основних викликів – складність ідентифікації неправдивої інформації, недостатня цифрова грамотність населення, обмеженість законодавчих механізмів та етичні питання, пов'язані з регулюванням інформаційного простору. Крім того, існує ризик, що боротьба з дезінформацією може бути використана як привід для обмеження свободи слова.

Стан дослідження проблеми

Серед учених, які досліджували окремі аспекти забезпечення протидії дезінформації, можна назвати: Бондар Т., Брижко В., Гуменюк М., Гуржій С., Дзьобань О., Дорош Л., Квятковський Р., Лучко Ю., Птащенко О., Стогній Д., Тодосійчук Ю., Шаповалов С. та інших.

Метою статті є виокремлення проблемних аспектів підвищення ефективності протидії дезінформації, а також надання пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

В умовах сьогодення світова спільнота висловлює занепокоєння щодо необхідності вирішення проблеми захисту людини, держави від маніпулятивного впливу дезінформації. Відповідно питання підвищення ефективності протидії дезінформації є надзвичайно актуальним і вимагає комплексного підходу, що поєднує адміністратив-

но-правові, технічні, освітні та суспільні напрями.

Слід відмітити, що Україна, як і кожна держава у світі, вживає широкий комплекс, визначених законодавством заходів, які можуть попередити або нейтралізувати настання негативних наслідків, спричинених поширенням неправдивої інформації. Першочерговими серед цих заходів є визнання у національному законодавстві правопорушень та встановлення за їх вчинення відповідальності.

Відповідно до ст. 34 Конституції України «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [1].

У розділі IV «Відповідальність за порушення законодавства про інформацію» Закону України «Про інформацію» передбачено, що «порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України» [2]. Разом з тим, ст. 30 вищезгаданого закону передбачено, що «Ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень. Оціночними судженнями, за винятком наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості. Якщо особа вважає, що оціночні судження або думки принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона вправі скористатися наданим їй законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи у тому самому медіа з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку. Якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином та у такий спосіб висловила думку або оцінку, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану моральну шкоду» [2].

Також положення Закону України «Про медіа» [3] окрім того, що спрямовані на забезпечення реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, на забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації, на захист національних інтересів України та прав користувачів медіа-сервісів тощо, також у Розділі VIII закріпили відповідальність за порушення законодавства у сфері медіа.

За поширювання неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку, винну особу може бути притягнуто до адміністративної відповідальності, а зокрема йдеться про накладення штрафу від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти процентів заробітку [4].

Попри аналіз вищезгаданих нами правових норм, загалом важливо констатувати, що національне законодавство України, спрямоване на захист особи від поширення недостовірної інформації, на сьогодні є застарілим та неефективним. За останні роки технології і спосіб поширення інформації зазнали суттєвих змін, проте законодавчі ініціативи, що існують, часто не встигають за цими змінами. Зокрема, багато законів не враховують сучасні технології, такі як соціальні мережі, месенджери та інші цифрові платформи, де інформація поширюється миттєво і в масових масштабах.

Відповідно «застарілі» норми законодавства не здатні ефективно регулювати нові форми інформаційних маніпуляцій і дезінформації, що викликають серйозні соціальні, політичні та економічні наслідки. Багато з цих норм є загальними, а отже, не можуть забезпечити належний захист громадян від небезпечних форм маніпуляцій і обману. Крім того, діючі закони часто не охоплюють більшість сфер суспільного життя, зокрема нові засоби масової комунікації, і не враховують швидкість поширення інформації через інтернет. Це призводить до того, що більшість людей можуть бути легко обмануті недостовірною інформацією, що поширюється через соціальні мережі, інтернет-форуми або навіть традиційні медіа. Відсутність чітких і адаптованих до сучасних реалій правових норм також ускладнює виявлення та притягнення до відповідальності порушників.

Таким чином, на сьогоднішній день існуючі законодавчі ініціативи потребують значної модернізації та адаптації до нових умов, що дозволить більш ефективно захищати громадян від дезінформації та маніпуляцій. Необхідно приймати більш детальні та чіткі нормативно-правові акти, що охоплюють усі сфери інформаційної діяльності, а також враховують новітні технології та методи їх використання для поширення недостовірної інформації.

Саме тому, одним із ключових напрямів боротьби з дезінформацією є вдосконалення законодавчої бази України, спрямованої на регулювання діяльності медіаплатформ, забезпечення прозорості інформаційного простору та запровадження більш суворих санкцій за поширення неправдивих відомостей. Проте важливо, щоб ці заходи забезпечували баланс між боротьбою з маніпуляціями та захистом свободи слова.

Важливим компонентом є співпраця з цифровими платформами та технологічними компаніями. Соціальні мережі та пошукові системи відіграють ключову роль у поширенні інформації, тому їх залучення до протидії дезінформації є необхідним «кроком». Впровадження алгоритмів для виявлення фейкового контенту, позначення ненадійних джерел та обмеження поширення маніпулятивних матеріалів допомагає зменшити вплив дезінформаційних кампаній.

Освітній аспект також є вагомим для ефективної боротьби з дезінформацією. Роль медіаграмотності населення у протидії поширенню дезінформації важко переоцінити, оскільки саме здатність людей критично оцінювати інформацію є одним із основних бар'єрів проти маніпуляцій та фейкових новин. У сучасному світі, де інформація поширюється миттєво і безперервно, кожен громадянин стає частиною глобального інформаційного потоку. Однак, не всі з них володіють навичками, щоб розпізнавати недостовірні або маніпулятивні матеріали, що призводить до поширення дезінформації. Медійна грамотність дозволяє людям не тільки розуміти, як створюється інформація, але й аналізувати її джерела, контекст і мету. Вона також дає змогу виявляти спроби маніпуляцій і неправдивих новин, що є особливо важливим у боротьбі з дезінформаційними кампаніями, які здатні впливати на громадську думку, політичні процеси та стабільність держави. Тому підвищення рівня медіаграмотності є необхідним етапом у забезпечення інформаційної безпеки.

До цього ж, впровадження навчальних програм, семінарів та інформаційних курсів допоможе громадянам краще орієнтуватися в інформаційному просторі та не ставати жертвами маніпуляцій. На цей час заклади вищої освіти мають всі можливості і ресурси вживати різних заходів для популяризації цього питання серед студентів. Як правило, ці заходи «спрямовані на активізацію зусиль молоді в інформаційному просторі та створення стійкості до дезінформації, особливо за межами країни» [5, с. 326].

Деякі науковці у своїх дослідженнях пропонують створити цілий інститут незалежного моніторингу медіапростору, що дозволить швидко реагувати на появу дезінформації та мінімізувати її вплив на громадську думку.

Сучасні технології, зокрема штучний інтелект, також можуть стати ефективним інструментом у боротьбі з дезінформаці-

єю. Завдяки своїй здатності обробляти величезні обсяги інформації та виявляти закономірності, які важко помітити людині, штучний інтелект є ефективним засобом для виявлення фейкових новин, перевірки фактів та аналізу інформаційних загроз. До того ж, розвиток таких технологій потребує підтримки наукових досліджень та співпраці між державними органами, науковими установами та ІТ-компаніями.

Разом з тим, штучний інтелект може бути використаний для формування дезінформації. Так, аналіз випадків та прикладів ілюструє, як штучний інтелект використовується для маніпулювання інформацією та формування неправдивих наративів, створення дезінформації. Дезінформація, яка спрямована на маніпуляцію свідомості людини, передбачає навмисну підміну змісту або значення явища, факту, дії тощо, коли при збереженні зовнішніх ознак, вони набувають деструктивного значення або асоціюються з ним. Розрив між сенсом та формою представлення відомостей є першою ознакою маніпуляції [6].

Також, як зазначає науковиця Лучко Ю. І., можливості штучного інтелекту використовують для створення «підроблених людей» (fake people), тобто створення обличь або персонажів, які не існують в реальному житті, за допомогою технологій штучного інтелекту та комп'ютерної графіки. Це може включати створення фотографій, відео або 3D-моделей, які виглядають дуже реалістично, але фактично є створеними комп'ютером. Такі синтетичні обличчя можуть використовуватися у різних сферах, включаючи рекламу, розваги чи дезінформацію, що надає необмежені можливості для створення і розповсюдження будь-яких інформаційних повідомлень (меседжів) [6]. Звідси можна зробити висновок, що використання технологій штучного інтелекту для боротьби з дезінформацією вимагає обережного підходу та етичного контролю.

Слід наголосити на тому, що у розвинених країнах світу боротьба з дезінформацією вже давно стала важливою частиною національної політики та інформаційної безпеки. У Сполучених Штатах ще з 2016 року після виборів почали активно впроваджувати механізми для протидії поширенню фейкових новин. У 2018 році було створено Агентство кібербезпеки та інфраструктурної безпеки (CISA), яке серед інших функцій займається боротьбою з дезінформацією, зокрема під час виборчих процесів. Європейський Союз має власні механізми протидії дезінформації. У 2018 році було ухвалено «Кодекс поведінки проти дезінформації», до якого приєдналися технологічні компанії. Важливим елементом є тісна співпраця між урядами та великими технологічними гігантами, що дозволяє швидко виявляти та блокувати дезінформаційні ресурси. У країнах Скандинавії особлива увага приділяється підвищенню рівня медіаграмотності населення. В Норвегії введено обов'язкові програми з медіаграмотності для школярів, що допомагає формувати критичне мислення з раннього віку. Комплекс заходів у поєднанні з чіткими законодавчими ініціативами допомагають знизити вплив дезінформації на суспільство [7, с. 53].

Імплементація такого досвіду є важливим кроком для ефективної протидії дезінформації, оскільки багато іноземних держав вже мають напрацьовані механізми боротьби з цією проблемою, які можуть бути адаптовані до українських реалій.

Міжнародна співпраця відіграє ключову роль у боротьбі з дезінформацією, оскільки цей глобальний виклик не має кордонів і вимагає скоординованих зусиль різних країн і міжнародних організацій. Саме тому важливо об'єднувати ресурси, знання та технології для боротьби з недостовірними новинами та маніпуляціями. Міжнародне співробітництво дозволяє країнам обмінюватися досвідом, розробляти спільні стратегії, розвивати інструменти для моніторингу інформаційних загроз та застосовувати інноваційні технології, такі як штучний інтелект і аналітика великих даних. Лише через об'єднання зусиль можна ефективно реагувати на виклики сучасної інформаційної ери та забезпечити інформованість і безпеку людей у всьому світі.

Висновки

Отже, підвищення ефективності протидії дезінформації потребує комплексного підходу, що включає вдосконалення законодавства, співпрацю з цифровими платформами, підвищення рівня медіаграмотності, розвиток незалежних ініціатив, використання сучасних технологій та міжнародне співробітництво. Лише поєднання цих заходів дозволить ефективно протистояти загрозам інформаційного простору та забезпечити доступ громадян до достовірної інформації.

Література

1. Конституція України від від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/conv#n182.

3. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20/conv#n1680.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/conv#n1863.

5. Гуда О. Ю. Роль освіти та інформаційної грамотності як засобу підвищення стійкості суспільства до дезінформації. *Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи*: тези доп. учасників міжн. наук.-практ. конф. (Анн-Арбор - Харків, 12-13 груд. 2023 р.). Харків, 2023. С. 325-327.

6. Лучко Ю. І. Роль технологій штучного інтелекту в поширенні та боротьбі з дезінформацією. URL: file:///C:/Users/%D0%BF%D0%BA/ Downloads/ Rol_tehnologij_stucnogo_intelektu_v_posirenni_ta_b.pdf.

7. Птащенко О. В. Політика боротьби з дезінформацією: виклики для національної безпеки України. *Публічне управління і політика*. 2024. № 2. С. 48-55.

Kravchuk V.

PROBLEMATIC ASPECTS OF IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF COUNTERING DISINFORMATION AND WAYS TO SOLVE THEM

The article shows that disinformation is one of the most serious threats to the information security of modern society. Thanks to the rapid development of digital technologies and social media, the spread of false information has become extremely easy and widespread, which poses significant challenges for government institutions, media and civil society. Manipulative content is used to influence public opinion, undermine democratic processes and destabilise the situation within states. The article shows that effective counteraction to disinformation faces a number of problematic aspects. The main challenges include the following: the difficulty of identifying false information, insufficient digital literacy of the population, limited legislative mechanisms and ethical issues related to the regulation of the information space. The author emphasises that the national legislation of Ukraine aimed at protecting individuals from the dissemination of false information is currently outdated and ineffective. In recent years, technologies and the way information is disseminated have undergone significant changes, but existing legislative initiatives often fail to keep pace with these changes. In particular, many laws do not take into account modern technologies such as social media, messengers and other digital platforms where information is disseminated instantly and on a massive scale. In addition, there is a risk that the fight against disinformation may be used as a pretext to restrict freedom of speech. It is established that the ways to solve these problems involve a comprehensive approach: strengthening information security, improving legislation, raising the level of media literacy of citizens, developing independent initiatives and introducing modern technologies for automatic disinformation detection. The author concludes that only the synergy of these measures will allow to effectively counteract information threats.

Key words: *information, disinformation, national legislation, artificial intelligence, media literacy, international experience.*

DISCRETIONARY POWERS OF A JUDGE WHEN CONSIDERING DISPUTES RELATED TO ACCESS TO PUBLIC INFORMATION

КРУПНОВА Любов Василівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і правосуддя, Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1789-0647
УДК 347.956/958:347.961(477)
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.42

It has been established that in legal relations regarding access to public information, the latter, in addition to being formally recorded on material media, must necessarily be in the possession of the entity authorized to dispose of such information. Therefore, access to public information involves obtaining information that currently exists (or was created) in a documented form, or is required to exist in the possession of the administrator, if this corresponds to his competence (scope of authority). Based on this, access to public information should not be used as a means to create [new in content] information (except for cases when certain information a priori must be in the administrator), as well as to establish/clarify any circumstances (data, information). That is, if an information request, even if it meets the requirements for its preparation, involves the creation of something new, not inherent or that goes beyond the legal status (competence) of the public information manager, then we are not talking about "access" to public information, the procedure for providing which is regulated by Law No. 2939-VI, but about the "creation" of necessary (desired) information, which may include the establishment of additional circumstances (information, facts). The latter, by its very nature, replaces the concept of "access" to public information with its "production", which in this case forces us to resort to methods and means that do not correspond to legal relations in the field of public information, especially taking into account the purpose of their regulatory regulation.

Given the above, in disputes regarding the refusal to satisfy a request for access to public information, the court should move away from the positivist approach and not only have the right, but also, in some cases, be obliged to verify the legality of not only the reason for refusal chosen by the information administrator, but also to find out whether he had other reasons for refusing to satisfy the request and whether the requested information belongs to the category of public information at all. It is this approach that will avoid the need to oblige the administrator to reconsider the request for access to public information in situations where the requested information does not belong to this category in advance or the administrator has other reasons for refusing to provide it.

Keywords: access, discretionary powers, judge's competence, judge's powers, administrative court, administrative proceedings, judge, reason, public information.

Ensuring transparency and openness of public authorities is ensured by creating mechanisms for the implementation of everyone's right to access public information. Such access is based on the principles of transparency and openness of the activities of public authorities; free receipt, distribution and any other use of information that has been provided or made public in accordance with the Law of Ukraine "On Access to Public Information", except for restrictions established by law; equality, regardless of race, political, religious and other beliefs, gender, ethnic and social origin, property status, place of residence, language or other characteristics.

It is worth noting that the use of judicial discretion in the exercise of judicial activity can

be justified by a number of objective reasons, in particular:

– with the rapid development and change of social relations, the legislative body cannot always respond to such a change in time and adopt the regulatory legal act necessary for its regulation. Judicial discretion enables the judicial branch of power to regulate such a situation, preventing and overcoming gaps in the law;

– with all the diversity of social relations, the legislative body, as a rule, tries to foresee all possible options for the development of events, however, each situation is individual and the legislator is not always able to do this.

Many regulatory and legal norms are relative in nature, and judicial discretion contributes to their personification for correct application in each specific case;

– not always for certain objective or subjective reasons the legislator adopts sufficiently clear, understandable legal norms, and such a situation forces the law enforcement body to use its discretion to apply such a norm. Judicial discretion can be considered not only as a means used by judges, but also as an element of the judge's freedom in the administration of justice. This freedom is necessary for the proper administration of justice. For example, V. Bihun defines judicial discretion as "the limits of the judge's freedom in judicial decision-making; the method of exercising judicial power by the judge; a principled position in the administration of justice that determines the limits of the judge's authority in resolving issues and cases in judicial proceedings" [8, p. 22]. In this case, the tasks of judicial proceedings, the principles of law and the judge's own internal conviction act as the legal limits of such freedom.

One of the guarantees of the right to access to public information is ensuring the possibility of appealing decisions, actions or inaction of information managers. Thus, part two of Article 23 of the Law of Ukraine "On Access to Public Information" stipulates that the requester has the right to appeal, in particular, the refusal to satisfy a request for information [1].

The most common in the practice of administrative courts are disputes regarding the appeal of the refusal to satisfy a request for information.

The grounds for refusing to satisfy a request are provided for in Part One of Article 22 of the Law of Ukraine "On Access to Public Information", which provides for an exclusive list of grounds for refusing to satisfy a request for access to public information, which include:

1) the information manager does not possess and is not obliged, in accordance with his competence provided for by law, to possess the information for which the request was made;

2) the requested information belongs to the category of information with limited access in accordance with Part Two of Article 6 of this Law;

3) the person who submitted the request for information did not pay the actual costs associated with copying or printing provided for in Article 21 of this Law;

4) the requirements for the request for information provided for in Part Five of Article 19 of this Law were not met.

From the point of view of this study, the situation is relevant when, when refusing to satisfy a request for access to public information, the information manager indicates the wrong reason or not all the available reasons for refusing to satisfy the request.

In this case, can the court, when deciding a case on appealing such a refusal, assess the disputed legal relationship in terms of the presence of all the grounds for refusal provided for by law?

In modern legal science, there is no unambiguous attitude of legal scholars to the phenomenon of judicial discretion. The spectrum of their opinions is quite wide - from denying the existence of this institution to substantiating it as an objectively determined power-legal regularity of the mechanism of legal regulation.

Problems regarding discretionary powers, judicial discretion and its limits were highlighted in their works by M. Kozyubra, S. Shevchuk, M. Mazur, S. Tagiyev, A. Benitsky, V. Kostrytsky and others.

In particular, O. Stovba, expressing his vision of the application of judicial discretion, notes that this is the ability of the court to go beyond the law or to refuse to apply it at all to resolve the case [2, p. 102].

M. Savenko claims that judicial discretion is an element of the judge's freedom when per-

forming certain procedural actions. The limits of this freedom are determined by the task of the court, the framework of the law and the law [3, p. 75].

A. Barak, considering judicial discretion as the authority to choose between two or more alternatives, emphasizes the possibility of choice, and not freedom independent of any factors. He says that discretion implies "a zone of possibilities rather than just one position" [4, p. 13-15].

According to other authors, the concepts of "freedom" and "discretion" are not identical and cannot be equated, since in this case factors that limit the discretion of the law enforcement entity are subject to consideration, and the term "discretion" itself acquires a conditional and limited character.

However, the court's ability to choose a certain decision when exercising discretionary powers is not so much a right as its obligation.

According to Article 9 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine, the court shall consider administrative cases only upon a statement of claim filed in accordance with the requirements of the Code of Administrative Offenses of Ukraine, within the limits of the claims. The court may go beyond the limits of the claims if this is necessary for the effective protection of the rights, freedoms, interests of a person and a citizen, and other entities in the sphere of public legal relations from violations by entities of public authority. According to paragraph 10 of part one of Article 245 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine, in case of satisfaction of the claim, the administrative court may choose another method of protecting the rights, freedoms, interests of a person and a citizen, other subjects in the sphere of public legal relations from violations by subjects of power, which does not contradict the law and ensures effective protection of such rights, freedoms and interests [5].

The cited provisions of the Administrative Court of Ukraine give grounds to speak about the recognition of the discretionary powers of the administrative court and the possibility of interfering at its own discretion (judicial discretion, judicial discretion) within the limits of the powers of a state authority or local self-government body.

It is worth understanding that in legal relations related to access to public information, the latter, in addition to being recorded on material media, must also be in the possession of the administrator of public information.

Thus, access to public information involves obtaining the information that exists (created) - in a documented (objectified) form - or must exist (be) in the possession of the administrator, if this provides for (covers) the scope of his competence (powers) [6].

For these reasons, access to public information should not be used as a method (mechanism) for creating [substantially new] information (except for situations where certain information should be in the possession of the administrator), as well as for clarifying / establishing certain circumstances (data, information). Therefore, if an information request, even if it meets the requirements for its design, involves the creation of something new, unusual or that goes beyond the legal status (competence) of the administrator of public information, then we are no longer talking about "access" to public information, the procedure for which is intended to be regulated by Law No. 2939-VI, but about the "creation" of the requested (desired) information, which in some cases may also include the establishment of additional circumstances (information, facts). The latter essentially replaces the concept of "access" to public information with its "production", which in this case encourages the use of methods and means that are not typical for legal relations related to public information, especially when considering the purpose of their regulatory regulation, which is defined in Law No. 2939-VI [7].

Based on these considerations, we can conclude that in disputes related to the refusal to satisfy a request for access to public information, the court must avoid a positivist approach, instead it not only has the right, but in some cases is obliged to verify the legality of not only the grounds chosen by the information administrator for refusing to satisfy the request, but also to find out whether such administrator had other grounds for refusing to satisfy the request and whether the requested information belongs to the category of public information at all.

This approach will avoid the need to oblige the administrator to re-consider a request for

access to public information in situations where it knowingly concerns information that does not belong to such a category, or the administrator has other grounds for refusing to provide it.

References

1. On access to public information: Law of Ukraine dated 13.01.2011 No. 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text.

2. Justice: philosophical and theoretical understanding: col. monograph / A. M. Bernyukov, V. S. Bigun, Yu. P. Loboda, B. V. Malyshev, S. P. Pogrebnyak, S. P. Rabinovich, V. S. Smorodynsky, O. V. Stovba; editor-in-chief V. S. Bigun. Kyiv, 2009. 316 p.

3. Savenko M. D. Judicial discretion in civil proceedings. Scientific notes of NAUKMA. 2004. T. 26. Legal sciences. P. 75–79.

4. Barak A. Judicial discretion. Kyiv: Publishing House «Center for Educational Literature», 2022. 320 p.

5. Code of Administrative Procedure of Ukraine: Law of Ukraine dated 06.07.2005 No. 2747-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text..

6. Leheza Ye., Odyntsova I., Dmytrenko N. Teoría y regulación legal del apoyo informativo de los procedimientos administrativos en Ucrania. Ratio Juris Unaula. 2021. Vol. 16, no. 32, pp. 291-306. DOI: https://doi.org/10.24142/raju.v16n32a12.9.

7. Leheza Ye., Len V., Shkuta O., Titarenko O., Cherniak N. Foreign experience and international legal standards of applying artificial intelligence in criminal proceedings. Revista de la universidad del zulia. 2022. Vol. 13, no. 36, 276-287. DOI: https://doi.org/10.46925//rdluz.36.18.8.

8. . Bihun V. S. Philosophy of Justice: Idea and Implementation: Monograph. Kyiv, 2011. 303 p.

ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ СУДДІ ПРИ РОЗГЛЯДІ СПОРІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДОСТУПОМ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Встановлено, що у правових відносинах щодо доступу до публічної інформації, остання, окрім формального закріплення на матеріальних носіях, обов'язково повинна знаходитися у володінні суб'єкта, уповноваженого розпоряджатися такою інформацією. Отже, доступ до публічної інформації передбачає отримання інформації, яка на даний момент існує (або була створена) в документально оформленій формі, або ж зобов'язана існувати у володінні розпорядника, якщо це відповідає його компетенції (обсягу повноважень).

Виходячи з цього, доступ до публічної інформації не повинен використовуватися як засіб для створення [нової за змістом] інформації (окрім випадків, коли певна інформація апріорі повинна бути у розпорядника), а також для встановлення/з'ясування будь-яких обставин (даних, відомостей). Тобто, якщо інформаційний запит, навіть якщо він відповідає вимогам до його оформлення, передбачає створення чогось нового, не властивого або такого, що виходить за межі правового статусу (компетенції) розпорядника публічної інформації, то мова йде не про «доступ» до публічної інформації, процедуру надання якого регламентує Закон № 2939-VI, а про «створення» необхідної (бажаної) інформації, що може включати й встановлення додаткових обставин (відомостей, фактів). Останнє, за своєю сутністю, підмінює поняття «доступу» до публічної інформації на її «виробництво», що в такому випадку змушує звертатися до методів і способів, які не відповідають правовідносинам у сфері публічної інформації, особливо враховуючи мету їх нормативного врегулювання.

Враховуючи вищевикладене, у спорах щодо відмови у задоволенні запиту на доступ до публічної інформації, суд повинен відійти від позитивістського підходу та не тільки мати право, але й, в окремих випадках, бути зобов'язаним перевірити правомірність не лише обраної розпорядником інформації підстави для відмови, а й з'ясувати, чи були у нього інші підстави для відмови у задоволенні запиту та чи взагалі запитувана інформація належить до категорії публічної інформації. Саме такий підхід дозволить уникнути необхідності зобов'язувати розпорядника повторно розглядати запит на доступ до публічної інформації у ситуаціях, коли запитувана інформація заздалегідь не відноситься до цієї категорії або ж у розпорядника існують інші підстави для відмови у її наданні.

***Ключові слова**: доступ, дискреційні повноваження, компетенція судді, повноваження судді, адміністративний суд, адміністративне судочинство, суддя, підстава, публічна інформація.*

АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕЯКИХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

НУРУЛЛАЄВ Ількін Садагат огли - д.ю.н., професор, професор кафедри міжнародного та європейського права факультету міжнародних відносини Національного авіаційного університету

https://orcid.org/0000-0002-9658-9432

БОГДАШЕВСЬКИЙ Тарас Сергійович - аспірант кафедри міжнародного та європейського права факультету міжнародних відносини Національного авіаційного університету

ORCID: https://orcid.org/0009-0005-0751-7867

УДК 341+124.1:316.7

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.43

Мета статті полягає у здійсненні аналізу актуальних питань діяльності деяких міжнародних організацій в умовах сучасних викликів і загроз, зокрема, у контексті загроз порушення системи міжнародного миру і безпеки. Це передбачає вирішення ряду завдань, а саме: розкриття стану доктринальної дослідженості цієї проблематики, еволюції становлення і міжнародно-правового регулювання статусу міжнародних організацій; визначення основних викликів і загроз в умовах сучасного міжнародно-правового розвитку; виокремлення суттєвих проблем, пов'язаних з організацією і функціонуванням міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй (ООН), певних спеціалізованих установ ООН – Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), Організації північноатлантичного договору (НАТО) та ін.; обґрунтування пропозицій науково-теоретичного і практичного характеру стосовно вирішення зазначених проблем.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на досягненнях загальнонаукової і спеціальної (юридичної) методології, що включає, по-перше, групу методів – діалектичного, гносеологічного, антропологічного, праксеологічного, аксіологічного, порівняльно-правового, формально-логічного, синергетичного і т.д.; методологічних принципів (об'єктивності, всебічності, системності, детермінізму, історизму, плюралізму тощо) і відповідних методологічних підходів дослідження (діяльнісного, функціонального, інструментального, інтегративного та ін.).

На основі здійсненого дослідження з'ясовано, що у сучасній науці міжнародного права спостерігаються консолідовані підходи до розуміння природи і сутності міжнародних організацій, насамперед, міжнародних міжурядових організацій, їх визначення, виокремлення характерних ознак та підстав створення, правової природи актів цих організацій тощо. Відзначена значуща роль і значення міжнародних міжурядових організацій у якості самостійних суб'єктів сучасного міжнародного права, учасника міжнародно-правових відносин, особливо у процесі врегулювання і попередження конфліктів, вирішення кризових ситуацій, реалізації механізмів санкційної політики, поряд з іншими механізмами притягнення до відповідальності за порушення норм і принципів сучасного міжнародного права, заподіяні збитки, у тому числі внаслідок агресії рф проти України, відновлення міжнародного миру і безпеки, міжнародного правопорядку. Звернуто увагу на деякі теоретичні й практичні аспекти діяльності ООН, НАТО, ІКАО та інших міжнародних організацій. Визначено необхідні й перспективні напрями подальших наукових досліджень у даній сфері.

Ключові слова: міжнародна організація, міжнародна міжурядова організація, право міжнародних організацій, компетенція, функції, ООН, НАТО, ІКАО, сучасні загрози, установчий акт, міжнародний договір, доктрина, консультативний висновок, акти міжнародних організацій

Постановка проблеми

Протягом останніх десятиліть міжнародно-правові відносини різних рівнів відзначаються значним впливом численних факторів, у тому числі, як досягнень цивілізаційного розвитку, так й існуючих викликів і загроз. Стосовно останніх, насамперед, слід зауважити, що війни та інші збройні конфлікти, пандемії, міжнародна злочинність та інші негативні фактори зумовлюють активізацію світового співтовариства у пошуку своєчасних й ефективних засобів протидії. Це, безумовно, знаходить відображення у системі координат об'єктно-суб'єктних характеристик, джерел міжнародно-правового регулювання та відповідних механізмів правозастосування. Разом з тим, очевидною і закономірною є їх модернізація, зміна пріоритетів діяльності і міжнародно-правового статусу деяких суб'єктів міжнародного права, а також наукового осмислення явищ і процесів, інститутів і галузей в умовах сучасних реалій.

Поряд з державами як основними суб'єктами міжнародного права, із середини XX століття саме міжнародні організації відіграють все більш активну участь у розвитку і забезпеченні стабільності міжнародно-правових відносин у різних сферах життєдіяльності, міжнародного правопорядку, міжнародного миру і безпеки. Проте останні часом все більше спостерігаємо проблем на цьому шляху, вирішення яких має концептуальне і стратегічне значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Українська наука міжнародного права, як вбачається, має значний потенціал, тому поєднання здобутків юристів-міжнародників, правників представників інших галузей сучасної науки, а також зарубіжних дослідників у цій царині покликано сприяти як аргументації якісно нових ідей і концепцій, так і науково обґрунтованих пропозицій для вирішення вищезгаданих проблем. Зокрема, слід підкреслити внесок у становлення доктринальної основи дослідження таких учених: В. Буткевич, С. Білоцький, М. Бурменський, В. Василенко, М. Гнатовський, В. Денисов, О. Задорожній, Н. Камінська, І. Лукашук, М. Микієвич, К. Смирнова, І. Забара, О. Мережко, Т. Сироїд, О. Переверзєва, О. Вайцеховська, О. Шпакович та ін.

Водночас, все ж таки чимало актуальних проблем залишається поза увагою науковців, іноді розглядаються фрагментарно або окреслюються лише напрями перспективних досліджень. Це стосується, на наш погляд, значною мірою і проблематики реалізації міжнародної правосуб'єктності міжнародних організацій.

Отже, ***мета даної статті*** полягає у здійсненні аналізу актуальних питань діяльності деяких міжнародних організацій в умовах сучасних викликів і загроз, зокрема, у контексті загроз порушення системи міжнародного миру і безпеки. Це передбачає вирішення ряду завдань, а саме: розкриття стану доктринальної дослідженості цієї проблематики, еволюції становлення і міжнародно-правового регулювання статусу міжнародних організацій; визначення основних викликів і загроз в умовах сучасного міжнародно-правового розвитку; виокремлення суттєвих проблем, пов'язаних з організацією і функціонуванням міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй (ООН), певних спеціалізованих установ ООН – Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), Організації північноатлантичного договору (НАТО) та ін.; обґрунтування пропозицій науково-теоретичного і практичного характеру стосовно вирішення зазначених проблем.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на досягненнях загальнонаукової і спеціальної (юридичної) методології, що включає, по-перше, групу методів – діалектичного, гносеологічного, антропологічного, праксеологічного, аксіологічного, порівняльно-правового, формально-логічного, синергетичного і т.д.; методологічних принципів (об'єктивності, всебічності, системності, детермінізму, історизму, плюралізму тощо) і відповідних методологічних підходів дослідження (діяльнісного, функціонального, інструментального, інтегративного та ін.).

Виклад основного матеріалу

У науці міжнародного права тематика міжнародних організацій належить до складних і таких, що фактично не становить об'єкт комплексних наукових досліджень. Це стосується таких особливо питань як їх міжнародної правосуб'єктності, типологізації, визначення критеріїв ефективності організації та діяльності, співвідношення цілей і завдань міжнародних організацій універсального і регіонального рівнів, критичного виміру доцільності їх матеріально-фінансового забезпечення та позитивних результатів їх функціонування, значущої ролі у попередженні та протидії міжнародній злочинності, загостренням збройних конфліктів, подолання негативних наслідків на цьому шляху тощо.

Зазвичай дослідники зосереджують свою увагу на загальнотеоретичних аспектах чи конкретних міжнародних організаціях. Так, варто виокремити поширені підходи до розуміння природи і сутності даних суб'єктів, її визначення і класифікації, викладені в енциклопедичних і словникових, навчально-наукових та інших виданнях. Так, А. Войціховський зазначає, що міжнародні організації як правовий феномен є порівняно новою організаційно-правовою формою міждержавного співробітництва, однією з основних інституційних форм співпраці держав, що виступає основним організатором міждержавного спілкування. Зрештою згаданий автор підсумовує, що міжнародна міжурядова організація – це постійно діюче об'єднання держав, створене на основі міжнародного договору з метою виконання певних завдань, яке має внутрішньо-організаційну структуру та володіє відповідними правами і обов'язками. [1, с.222-223].

Доволі схожі підходи до визначення даної фундаментальної для теорії і практики сучасного міжнародного права категорії знаходимо і в інших наукових і навчальних виданнях [2-4].

У тритомній Енциклопедії міжнародного права (за редакцією Ю.С. Шемшученка і В.Н. Денисова, Київ, 2019) О.В. Тарасов запропонував наступне визначення міжнародної міжурядової організації як міжнародної інституційної структури, що створюється державами на основі, як правило, установчого договору функціонального характеру. Причому підкреслюється, що у 19 столітті такі організації мали неполітичний характер і вузько спеціалізовані цілі (Центральна комісія навігації по Рейну, заснована 1815 р.), Міжнародний союз електрозв'язку (1865), Всесвітній поштовий союз (1874), Міжнародне бюро мір і ваг (1875) та ін., до початку Першої світової війни 1914-1918 рр. їх було створено близько 20 у якості міжнародних адміністративних союзів [5, с.61].

Як відомо, з-поміж перших власне політичних міжнародних міжурядових організацій була Ліга Націй, яка створена 1919 р., згодом з урахуванням її досвіду організації та діяльності створено аналогічну міжнародну організацію 1945 р. – Організацію Об'єднаних Націй (ООН). Вбачається, що після завершення Другої світової війни вона стала фундаментом системи майбутніх міжнародних організацій універсального, регіонального, транскордонного і наднаціонального масштабів, а також формування і розвитку самостійної галузі сучасного міжнародного права – права міжнародних організацій.

Закономірну позитивну тенденцію у зв'язку з цим варто відзначити і в системі міжнародно-правового регулювання у даному напрямі – йдеться про становлення міжнародної договірної основи за участю цих суб'єктів міжнародного права, поряд з усталеною раніше практикою створення норм міжнародного права виключно за участю держав. Так само потрібно зауважити про появу норм і принципів спеціального міжнародно-правового регулювання за участю міжнародних організацій. Так, існуючі до створення ООН універсальні міжнародні організації уклали спеціальні угоди з ООН про співпрацю – це Міжнародна організація праці (МОП, створена 1919 р.), згадані МСЕ і ВПС, а згодом і Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ, створена 1946 р.), Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО, створена 1947 р.), Міжнародна морська організація (ІМО, створена 1958 р.) та ін.

З часом їх чисельність збільшилась суттєво, проте водночас постали питання не

лише про кількісні показники, але і про якісні, тобто про реальні фактичні результати діяльності, якість та дієвість міжнародно-правового регулювання за участю міжнародних організацій, у т.ч. у системі цих організацій, так само які про співмірність витрачених зусиль і ресурсів на створення і забезпечення діяльності різноманітних міжнародних організацій. На наше переконання, ці питання можуть становить предмет окремих самостійних наукових праць, експертного обговорення національного і світового вимірів.

У цій площині залишається ряд проблем концептуального характеру, що вимагають уваги науковців, українських і зарубіжних дослідників. Зокрема, це проблематика міжнародної правосуб'єктності міжнародних організацій. Відзначимо, що у *доктрині* міжнародного права визнається похідна або функціональна міжнародна правосуб'єктність. Міжнародні міжурядові організації, як вже підкреслювалось, базуються на установчих міжнародних договорах (зазвичай це статут, договір, рідше резолюції інших міжнародних міжурядових організацій), а також на міжнародних договорах, укладених цими організаціями з іншими суб'єктами міжнародного права (зазвичай державами). Тут доречно нагадати Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН від 11.04.1949 р. про відшкодування збитків, заподіяних на службі ООН, де ООН було визнано суб'єктом міжнародного права, що дало можливість надалі визнавати такий статус стосовно інших міжнародних міжурядових організацій. Поряд з цим, Суд підкреслив існування у даного виду організацій домислюваних повноважень, що прямо не зафіксовано в установчому договорі, але які необхідні для найбільш ефективного виконання її функцій. [6-7]

У сучасних умовах потребує акцентування проблематика реалізації міжнародної правосуб'єктності міжнародних міжурядових організацій, а саме їх договірної правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. На наше переконання, з часу створення таких організацій як ООН, спеціалізовані установи ООН та ін., суттєво змінились пріоритети міжнародно-правового регулювання, їх предметна компетенція, не завжди реакція міжнародних організацій у формі відповідних міжнародних правотворчих ініціатив або рішень обов'язкової юридичної сили є своєчасними та дієвими. Таких питань все ж таки більше, аніж відповідей і рішучих дій з метою якісного та ефективного врегулювання і попередження конфліктів, порушень міжнародного права тощо. Не дивлячись на це, діяльність міжнародних організацій забезпечується системою відповідних гарантій, наприклад, як власне міжнародна міжурядова організація, так і її представники під час виконання службових обов'язків користуються привілеями та імунітетами. Звісно, це передбачає значні витрати, що покладаються переважно на держав-членів конкретних організацій, тому виникає питання доцільності й раціональності використання значних ресурсі, зокрема, при виявлення багаторічної неефективної діяльності міжнародної міжурядової організації. Так само дискусійним і таким, що потребує ґрунтовного вивчення, залишається інститут міжнародної відповідальності міжнародних організацій, їх посадових і службових осіб.

Як бачимо, значне коло завдань постало як перед науковцями юристами-міжнародниками, так і перед самими міжнародними міжурядовими організаціями, що вимагають належних досліджень, аналітично-експертних дискурсів, діяльності робочих або дорадчих груп, комісій тощо.

На жаль, незначним є науковий доробок, присвяченій зазначеній проблематиці, відображений у дисертаційних чи інших монографічних дослідженнях. Наприклад, цікавими є роботи Шпакович О. М. на тему «Вплив актів міжнародних організацій на внутрішні правопорядки держав-членів: теорія і практика» (монографія, 2011), «Розвиток правових механізмів реалізації актів органів міжнародних організацій» (дисертація, 2012), навчальний посібник і серія наукових статей у даному контексті. Важливим вбачається комплексний підхід авторки до вивчення та аналізу проблем права міжнародних організацій, зокрема правової природи актів органів міжнародних організацій як відносно нового аспекту дослідницьких

пошуків у царині міжнародного права. Визначаються міжнародно-правовий та національно-правовий рівні реалізації актів міжнародних організацій та особливості механізму правового регулювання, реалізації таких актів у національних правопорядках держав-членів, а також правового співробітництва України з найбільш авторитетними організаціями, такими як ООН, СОТ, Рада Європи, Європейський Союз, ОБСЄ тощо [8-10]

Також внесок у наукову розробленість даного напряму міжнародно-правових досліджень зробив український учений К.О. Савчук, зокрема, як загальнотеоретичної основи, так і спеціальних досліджень про окремі міжнародні організації та їх правосуб'єктність, проблеми організації та функціонування і т.д. Йдеться про Організацію Північноатлантичного договору (НАТО), ГУАМ, Організацію за демократію та економічний розвиток, а також узагальнення існуючої доктринальної основи вивчення деяких інститутів міжнародного права у працях представників київської школи міжнародного права тощо. Так, актуальними наразі є зроблені висновки на основі аналізу положень Північноатлантичного договору 1949 р. та ряду інших актів НАТО, зокрема критерії та процес набуття членства в цій Організації, процес підготовки держави до членства в Альянсі, який умовно складається з двох етапів: етапу Інтенсифікованого діалогу з НАТО щодо питань членства та відповідних реформ і етапу Плану дій щодо членства в НАТО. [11]

Зрештою, потребують детальнішого вивчення проблемні моменти, з якими зіштовхувались майбутні члени цієї організації, а також при безпосередньому прийнятті рішення державами-членами НАТО про прийняття до їх складу нового члена.

Інший цікавий напрям теоретичних наукових розвідок про міжнародні організації – це організація і діяльність конкретних міжнародних організацій, виявлення і вирішення першочергових проблем, що виникають у процесі їх створення і функціонування, розробки, прийняття і забезпечення реалізації актів цих міжнародних організацій тощо. Наприклад, міжнародні авіаційні організації постали у якості предмету вивчення останніх досліджень О. Григорова, Т. Богдашевського, О. Переверзєвої, Є. Чернія, А. Філіппова та ін. З-поміж іншого акцентується увага учених на різних аспектах діяльності міжнародних організацій цивільної авіації, значенні міжнародних організацій у розробці і регулюванні міжнародно-правових норм з метою безпечного функціонування цивільної авіації, правовому забезпеченні безпеки цивільної авіації в Україні, правовому регулюванні інвестування авіаційних (повітряних) перевезень. Концептуальні підходи з належним всебічним аналізом теоретичних і практичних питань, що стосуються міжнародних авіаційних організацій відображено у роботі «Міжнародно-правові засади регулювання відносин у сфері цивільної авіації: становлення та розвиток» (2020) [12]. Погоджуємось, що існує незначна наукова зацікавленість безпосередньо міжнародними авіаційними організаціями, на відміну від загальнотеоретичних аспектів міжнародних організацій, порядку їх утворення і набуття (позбавлення) членства, структурних особливостей, окремих їх видів, співвідношення міжнародних міжурядових і неурядових організацій, у т.ч. в авіаційній сфері. Автори відзначають, що певні кризові події, як і розвиток сучасних інноваційних технологій, процесів діджиталізації, значно посилюють наукову зацікавленість у цій сфері, відкривають нові наукові горизонти і напрями. [13]

Насамкінець, зазначимо, що серед нагальних і необхідних питань сучасних міжнародних організацій – застосування санкцій, розвиток механізмів санкційної політики та забезпечення їх ефективності, поряд з іншими напрямами і механізмами притягнення до відповідальності за порушення норм і принципів сучасного міжнародного права, заподіяні збитки, у тому числі внаслідок агресії рф проти України. Прикметно, що також у цьому напрямі з'являються наукові праці [14-16], проте важливим є продовження аналогічних досліджень, з урахуванням інтересів Української держави і відновлення міжнародного миру і безпеки, міжнародного правопорядку.

Висновки

На основі вищевикладеного можна підсумувати, що у сучасній науці міжнародного права спостерігаються консолідовані підходи до розуміння природи і сутності міжнародних організацій, насамперед, міжнародних міжурядових організацій, їх визначення, виокремлення характерних ознак та підстав створення, правової природи актів цих організацій тощо. Безумовно, значущою є роль і значення міжнародних міжурядових організацій у якості самостійних суб'єктів сучасного міжнародного права, учасника міжнародно-правових відносин, особливо у процесі врегулювання і попередження конфліктів, вирішення кризових ситуацій, реалізації механізмів санкційної політики, поряд з іншими механізмами притягнення до відповідальності за порушення норм і принципів сучасного міжнародного права, заподіяні збитки, у тому числі внаслідок агресії рф проти України, відновлення міжнародного миру і безпеки, міжнародного правопорядку.

Разом з тим, слід підкреслити певну фрагментарність існуючих наукових здобутків, де неповною мірою аналізуються теоретичні й практичні аспекти діяльності міжнародних організацій. Якщо ООН, НАТО, ІКАО та деяким іншим організаціям приділяється увага, так само як і деяким міжнародним регіональним організація, то важливими і своєчасними можна визначити перспективні напрями подальших наукових досліджень у визначеній сфері, насамперед, ефективність і доцільність функціонування ООН, її системи органів та організацій, з урахуванням визначених цілей і завдань у середині XX ст. і недієвості у попередженні та протидії загрозам міжнародного миру і безпеки; порядку притягнення до міжнародної відповідальності за невиконання або неналежне виконання завдань міжнародної організації, невиконання їх правових актів, невиконання гарантій безпеки і міжнародного правопорядку тощо.

Література

1. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків, 2020. 544 с.

2. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / [В.В. Мицик, М.В. Буроменський, О.В. Буткевич та ін.]; за ред. В.В. Мицика. Харків : Право, 2019. Т. 1 : Основи теорії. 2019. 416 с.

3. Сироїд Т.Л., Фоміна Л.О. Міжнародне право прав людини: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 564 с.

4. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право: навч. посібник. К.: КНТ, 2010. 280 с.

5. Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т. 3. М–Я. Київ : Академ періодика, 2019. 992 с.

6. Reparations for Inju ries Suf fered in the Service of the United Nations, Advisory Opinion. ICJR, 1949

7. The Law of International Organisations. Manchester, 2005.

8. Шпакович О.М. Розвиток правових механізмів реалізації актів органів міжнародних організацій: автореф. дис. … докт. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Київ, 2012. 38 с.

9. Shpakovych O.M., Vladyka S.A. Constituent Instruments of International Organizations as a Special Source of the Law of International Organizations. Statute Law Review, 2019, 40(3), pp. 236–248

10. Kaminska N., Shpakovych O., Demydenko V., Vladyka S., Sokh K. Trends in the development of international legal personality: Theoretical analysis | Tendencias en el desarrollo de la personalidad jurídica internacional: Análisis teórico. Opcion, 2018, 34(87-2), pp. 507–520

11. Савчук К., Проценко І. Особливості правового регулювання членства в Організації Північноатлантичного договору. *Часопис Київського університету права*, 2019. №3. С.258-265. https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2019.44

12. Григоров О.М. Міжнародно-правові засади регулювання відносин у сфері цивільної авіації: становлення та розвиток. Одеса: Видав. дім «Гельветика», 2020. 440 с.

13. Богдашевський Т. Доктринальна основа дослідження міжнародних авіаційних організацій. *Європейські перспекти-*

ви. 2024. № 3. С.208-213. DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.3.30

14. Скрипнюк О. та ін. Формула демократії: «Народ — Конституція — влада». К. : Парламентське видавництво, 2016. 308 с.

15. Нуруллаєв І. С. о. До постановки питання про поняття і зміст санкцій у міжнародному публічному праві. *Юридичний електронний журнал*. 2023. №7. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/116

16. Гдичинський В. Сутнісні характеристики міжнародного правопорядку. *Право UA*.2023. № 3. С.238-244 DOI 10.32782/LAW.UA.2023.3.37

17. Задорожній О.В. Правопорядок міжнародний Українська дипломатична енциклопедія : у 5 т. Х. : Фоліо, 2013. Т. 4. 469 с.

18. Камінська Н.В. Міжнародно-правовий режим контрзаходів у формі передачі Україні російських активів: теоретичні й практичні аспекти. *Право України*. 2024. №3. С. 9-20. DOI: 10.33498/louu-2024-03

CURRENT THEORETICAL ISSUES OF THE ACTIVITIES OF SOME INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES

The purpose of the article is to analyze the current issues of the activities of some international organizations in the context of modern challenges and threats, in particular, in the context of threats to the violation of the system of international peace and security. This involves solving a number of tasks, namely: revealing the state of doctrinal research of this issue, the evolution of the formation and international legal regulation of the status of international organizations; identification of the main challenges and threats in the conditions of modern international legal development; identifying significant problems related to the organization and functioning of international organizations, such as the United Nations (UN), certain specialized UN agencies - the International Civil Aviation Organization (ICAO), the North Atlantic Treaty Organization (NATO), etc.; substantiation of proposals of a scientific-theoretical and practical nature in relation to the solution of the specified problems.

The methodological basis of the research is based on the achievements of general scientific and special (legal) methodology, which includes, first, a group of methods - dialectical, epistemological, anthropological, praxeological, axiological, comparative legal, formal logical, synergistic, etc.; methodological principles (objectivity, comprehensiveness, systematicity, determinism, historicism, pluralism, etc.) and relevant methodological research approaches (activity, functional, instrumental, integrative, etc.).

On the basis of the research carried out, it was found that in the modern science of international law there are consolidated approaches to understanding the nature and essence of international organizations, first of all, international intergovernmental organizations, their definition, distinguishing the characteristic features and grounds for their creation, the legal nature of the acts of these organizations, etc. The significant role and importance of international intergovernmental organizations as independent subjects of modern international law, a participant in international legal relations, especially in the process of settlement and prevention of conflicts, resolution of crisis situations, implementation of sanctions policy mechanisms, along with other mechanisms of prosecution for violations, was noted norms and principles of modern international law, damages caused, including as a result of Russian aggression against Ukraine, restoration of international peace and security, international law and order. Attention is drawn to some theoretical and practical aspects of the activities of the UN, NATO, ICAO and other international organizations. Necessary and promising directions of further scientific research in the specified field are identified.

Key words: international organization, international intergovernmental organization, law of international organizations, competence, functions, UN, NATO, ICAO, modern threats, founding act, international treaty, doctrine, advisory opinion, acts of international organizations

РОЛЬ МЕДІАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ[1]

МИРГОРОД Валерія Валеріївна - доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри АГПФЕБ Сумського державного університету
https://orcid.org/0000-0002-3302-221X
ТОКАР Владислав Сергійович - аспірант 3-го року навчання Сумського державного університету

УДК 347.73
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.44

Медіація, як альтернативний спосіб вирішення спорів, набуває дедалі більшого значення в Україні, зокрема у сфері податкових відносин. Розвиток медіації в процесі досудового врегулювання податкових спорів є важливим кроком до зменшення навантаження на судову систему, підвищення ефективності вирішення спорів та сприяння мирному урегулюванню конфліктів між платниками податків та органами Державної податкової служби України (ДПС). Однак, незважаючи на наявність нормативно-правових актів, що регулюють цей процес, дослідження ролі медіації в податкових спорах є недостатнім.

Стаття зосереджена на вивченні правових аспектів медіації, її переваг, проблемних питань та перспектив розвитку медіації у податкових спорах в Україні. На основі аналізу діючого законодавства, зокрема положення Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX, Податкового кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України та практики застосування медіації автори визначають основні переваги та виклики цього процесу в контексті податкових спорів, а також надають рекомендації щодо вдосконалення законодавчої бази та практики використання медіації для досягнення більш ефективного вирішення конфліктів у податковій сфері. Стаття має на меті підвищити обізнаність щодо значення медіації та сприяти розвитку правових механізмів для ефективного вирішення податкових спорів.

Розглянуто переваги застосування медіації у податкових спорах, серед яких: економія часу та коштів, забезпечення конфіденційності, збереження ділових відносин між платниками податків та контролюючими органами. Досліджено міжнародний досвід впровадження медіації в податкові спори та можливості його адаптації в українських реаліях. Окрему увагу приділено ролі медіатора у вирішенні податкових спорів та вимогам до його компетенції. Проаналізовано сучасні тенденції розвитку податкового законодавства України щодо впровадження елементів медіації у процес врегулювання податкових спорів. Визначено проблеми та перспективи розвитку медіації як інструменту досудового врегулювання податкових спорів в Україні.

Запропоновано шляхи вдосконалення нормативно-правової бази для ефективного впровадження медіації в процес врегулювання податкових спорів, зокрема внесення відповідних змін до Податкового кодексу України. Обґрунтовано необхідність підготовки кваліфікованих медіаторів у сфері податкових спорів та формування культури конструктивного діалогу між учасниками податкових правовідносин. Зроблено висновок про значний потенціал медіації як інструменту досудового врегулювання податкових спорів та її позитивний вплив на ефективність податкової системи України.

Ключові слова: медіація, податкові спори, досудове врегулювання спорів, податковий кодекс України, альтернативне вирішення спорів, правове регулювання, податкова служба, медіатор, податкові відносини.

[1] Робота виконана в рамках проєкту «Засади діяльності правоохоронних органів у сфері контролю за системою залучення і використання МТД: глобалізаційний вимір» № 0124U000635

Постановка проблеми

Проблема вирішення податкових спорів є важливою складовою розвитку правової системи та економіки країни. Податкові спори часто призводять до затягування процесів, значних витрат на судові розгляди, а також до погіршення відносин між платниками податків та органами ДПС. Враховуючи це, пошук альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації, є актуальним завданням для сучасної правової системи України. Медіація здатна стати ефективним інструментом для швидкого та мирного вирішення податкових спорів без втручання суду, однак на даний момент її застосування у податкових спорах ще не є широко поширеним. Необхідно вивчити переваги та обмеження медіації, а також механізми її впровадження в систему досудового врегулювання податкових спорів.

Метою статті є аналіз ролі медіації в процесі досудового врегулювання податкових спорів, вивчення правових засад і практичних аспектів її застосування в Україні, виявлення переваг і викликів медіації, порівняння її з традиційними способами вирішення податкових спорів, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання цього процесу.

Стан опрацювання проблематики

Проблематика медіації у правовій науці і практиці є доволі новою для України, тому наукові дослідження в цій сфері лише починають набирати популярності. Теоретичні та практичні аспекти розвитку інституту податкової медіації висвітлюються в наукових роботах таких дослідників, як Поліщук М. Я., Горецький О. В., Егоров А. Е., Андрєєнков В. Л., Левченко К. Б., Матвійчук М. М., Дацко О. В., Можайкіна О. С., Білик Т. О., Гаврилюк Р. О., Городиський І. М., Грень Н. М., Xavier A., Волощук Р. Є., Соколов А. О., Церетелі Л. Г., Курило В. О., Залуський Ю., Фоміна О. В., Шушакова І. К. Однак, медіація у податкових спорах досліджена недостатньо, що робить її важливою для подальшого розвитку правової практики. Окремі дослідження вказують на необхідність розвитку механізмів застосування медіації в податкових спорах, але залишається потреба в додаткових наукових розробках, спрямованих на виявлення специфіки медіації саме в контексті податкової системи.

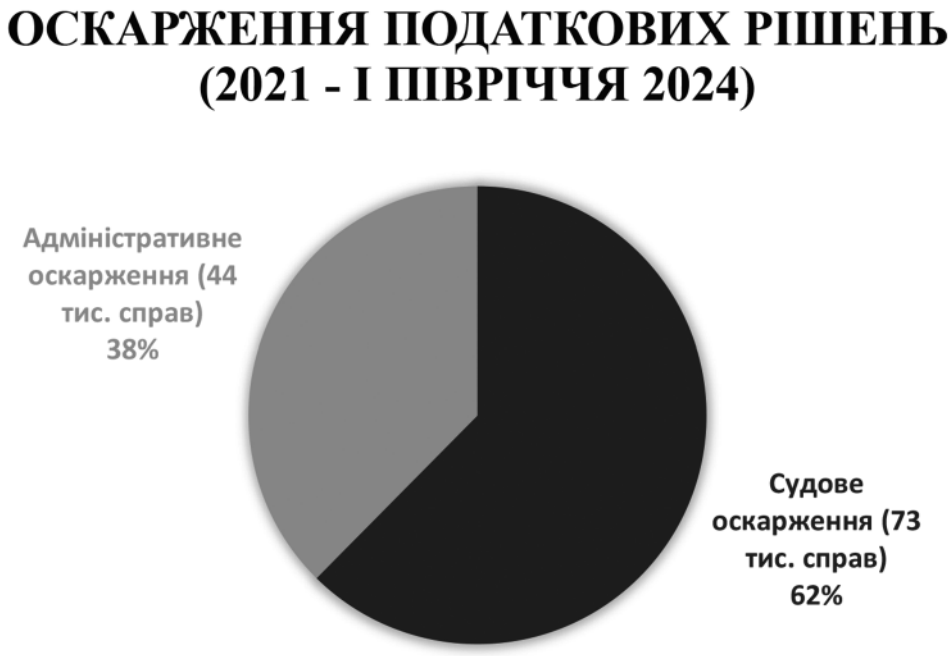

Джерело: створено автором на основі [1, с. 2].

Виклад основного матеріалу

Податкові спори становлять значну частину адміністративних справ, що розглядаються судами України (***Діаграма 1***). За період з 2021 року до І півріччя 2024 року платники податків оскаржили понад 44 тис. податкових рішень в адміністративному порядку, а суди розглянули майже 73 тис. справ [1, с. 2].

Перевантаженість судової системи та тривалість розгляду справ зумовлюють необхідність пошуку альтернативних способів врегулювання конфліктів між платниками податків та контролюючими органами. Одним із таких механізмів є медіація – процедура позасудового вирішення спорів, яка набуває все більшого значення в сучасній правовій системі України.

За визначенням Української Академій медіації: «медіація – це добровільний, позасудовий і конфіденційний процес, у межах якого сторони за допомогою нейтрального посередника (медіатора) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [2].

Правові основи та порядок проведення медіації, її принципи, статус медіатора, вимоги до його кваліфікації, а також інші аспекти, пов'язані з цією процедурою, регулюються Законом України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX [3].

Згідно статі 1 згаданого закону, «медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [3]. Цей закон створює правову основу для здійснення медіації в різних сферах, включаючи податкові спори. Згідно з його положеннями, медіатор має бути незалежною, нейтральною особою, яка не має права вирішувати спір, але може допомогти сторонам знайти рішення.

Можна узагальнити, що медіація є формою переговорного процесу, що проводиться за участі спеціально підготовленого фахівця, який допомагає сторонам досягти взаємоприйнятного рішення.

Основною метою медіації є сприяння сторонам у пошуку оптимального рішення, що відповідатиме їхнім інтересам і потребам, при цьому процедура залишається конфіденційною та позасудовою.

Сторони відіграють активну роль у процесі медіації, безпосередньо працюючи над вирішенням конфлікту. Важливо, що участь у медіації є виключно добровільною – жодна зі сторін не може бути змушена до її проведення без власного усвідомленого рішення.

Податковий кодекс України, зокрема стаття 19, визначає механізми врегулювання податкових спорів, в тому числі за допомогою медіації. Кодекс передбачає можливість для платника податків та органу ДПС дійти угоди на етапі адміністративного оскарження рішення податкового органу. Медіація є ефективним засобом, який дозволяє скоротити кількість податкових спорів, що потрапляють до суду, зменшуючи навантаження на судову систему [4].

Офіційні статистичні дані свідчать про значне зростання кількості судових спорів у податковій сфері впродовж 2023–2024 років порівняно з кризовим 2022 роком.

Основною причиною такої тенденції стало поступове скасування обмежень на проведення податкових перевірок, яке розпочалося у серпні 2023 року. Крім того, у 2022 році для платників податків було запроваджено низку пільг і послаблень, проте в 2023–2024 роках більшість із них були переглянуті або скасовані. Податкове законодавство поступово повертається до довоєнного регулювання, а в окремих аспектах навіть посилюється, що, у свою чергу, спричиняє збільшення конфліктів між бізнесом і податковими органами [5].

Альтернативне вирішення спорів (медіація) в податковій сфері, що досить поширене та ефективно використовується в багатьох розвинених державах, при адміністративному оскарженні сприяло б зменшенню конфліктних ситуацій між податковими органами та платниками податків, налагодженню більш конструктивного діалогу і вирішенню спорів без судових процедур. Як наслідок, зменшиться навантаження на суди, зросте довіра платників податків до органів ДПС [1, с. 37].

Протягом 2021–2023 років та І півріччя 2024 року платники податків оскаржили

44,5 тис. прийнятих органами ДПС рішень на загальну суму 336,5 млрд грн. 83,5 відс. таких рішень стосувалися неправомірного визначення грошового зобов'язання та винесених ППР. У 2022 році у зв'язку з військовою агресією РФ проти України кількість оскаржуваних рішень зменшилася у 2,5 раза. Разом з тим у 2023 році кількість таких рішень зросла у 2,2 раза. У І півріччі 2024 року платниками оскаржено 7,8 тис. рішень, що становить 56,3 відс. оскаржених рішень 2023 року.

Зображення 1. Кількість поданих скарг платниками податків у територіальному розрізі у 2021–2023 роках

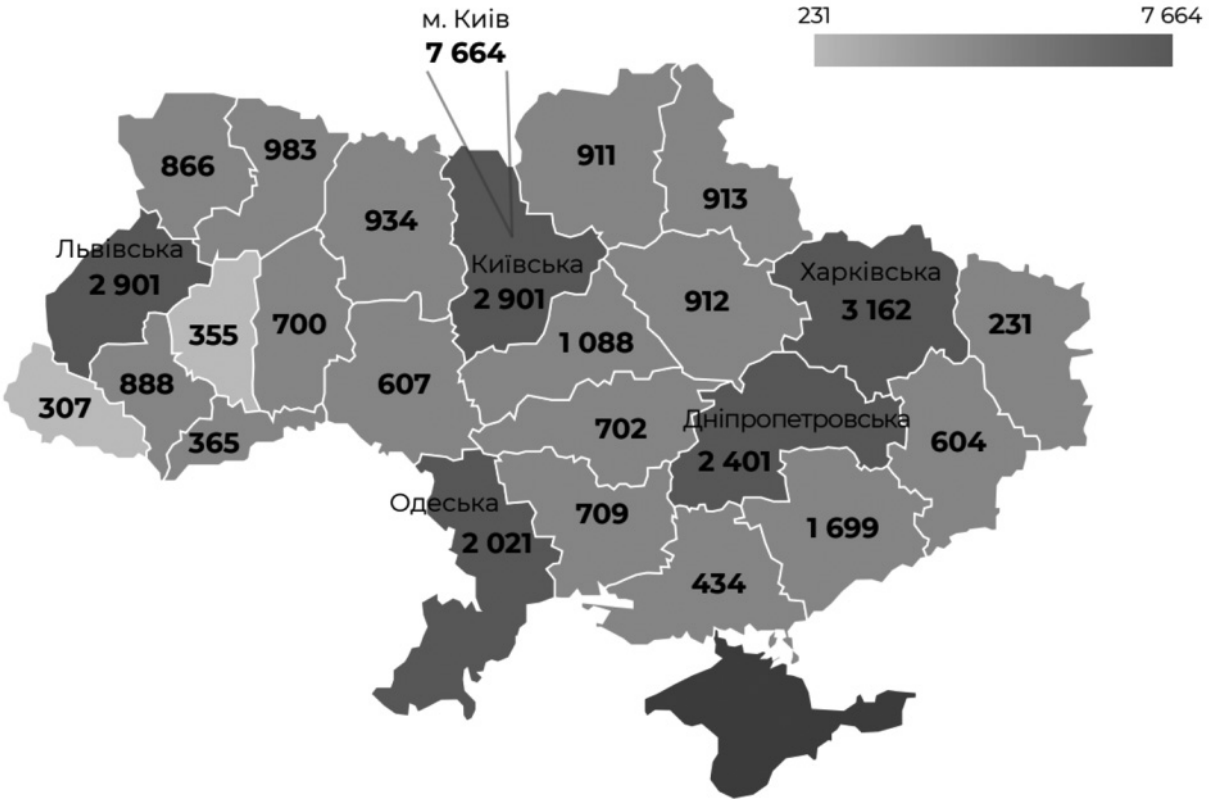

Джерело: [1, с. 39].

Медіація в податкових спорах має низку переваг, як для платників податків, так і для державних органів. По-перше, цей процес є більш швидким і менш витратним порівняно з традиційним судовим розглядом. Адже судові процеси можуть тривати роками, а медіація дозволяє вирішити спір у межах кількох зустрічей за участю медіатора.

По-друге, медіація дозволяє зберегти конфіденційність інформації, що є особливо важливим у податкових спорах, де можуть бути розглянуті фінансові та комерційні дані сторін. У судовому процесі всі матеріали стають публічними, що може негативно вплинути на репутацію компаній та фізичних осіб.

По-третє, медіація сприяє збереженню ділових відносин між платниками податків і податковими органами. Судовий процес часто супроводжується емоційним напруженням та антагонізмом, що може привести до погіршення взаємин між сторонами. Медіація, навпаки, забезпечує конструктивний діалог і допомагає досягти компромісу без руйнування взаємної довіри.

Представлена таблиця демонструє ключові переваги медіації як альтернативного способу врегулювання податкових спорів. Медіація дозволяє значно скоротити час розгляду конфлікту, зменшити фінансові витрати та уникнути репутаційних ризиків, оскільки процес є конфіденційним. Крім того, вона сприяє збереженню партнерських відносин між платником податків і по-

Таблиця 1. Переваги медіації у податкових спорах

№ з/п	Перевага	Опис
1.	Швидкість вирішення спорів	Процедура медіації значно швидша за судовий процес, що дозволяє сторонам оперативно знайти компромісне рішення
2.	Зниження витрат	Медіація потребує менших фінансових витрат, ніж судовий розгляд, оскільки не передбачає високих судових зборів та адвокатських гонорарів
3.	Конфіденційність	Усі переговори та досягнуті домовленості залишаються закритими для третіх осіб, що захищає ділову репутацію сторін
4.	Збереження партнерських відносин	Медіація допомагає уникнути конфронтації між платником податків і податковими органами, зберігаючи можливість конструктивної співпраці у майбутньому
5.	Гнучкість у прийнятті рішень	На відміну від судового рішення, яке часто є жорстко регламентованим, медіація дозволяє знаходити рішення, що максимально враховують інтереси обох сторін
6.	Зменшення навантаження на судову систему	Використання медіації сприяє розвантаженню судів, дозволяючи зосередитися на більш складних і критичних справах
7.	Добровільність та контроль над процесом	Учасники медіації самостійно ухвалюють рішення щодо врегулювання спору, а не передають це на розгляд суду, що забезпечує вищий рівень задоволеності результатом
8.	Уникнення судового ризику	Судові спори можуть мати непередбачувані наслідки для платника податків, тоді як медіація дозволяє знайти компроміс без ризику несприятливого рішення суду

Джерело: створено автором на основі [6].

датковими органами, дозволяючи сторонам самостійно знаходити гнучкі й взаємовигідні рішення. Застосування медіації також допомагає розвантажити судову систему та мінімізувати ризик непередбачуваних судових рішень, що робить її ефективним інструментом для врегулювання податкових спорів.

Вважаємо за доцільне, що для ефективного впровадження медіації в процес врегулювання податкових спорів необхідно розробити відповідні зміни до Податкового кодексу України та інших нормативно-правових актів. Зокрема, доцільно передбачити можливість зупинення строків адміністративного оскарження на період проведення медіації, визначити правові наслідки досягнення угоди за результатами медіації та механізм її виконання.

Висновки

Медіація – це процес, під час якого нейтральна особа (медіатор) сприяє досягненню угоди між сторонами спору без втручання суду. Вона спрямована на те, щоб сторони самостійно досягли компромісу, що дозволяє зберегти ділові відносини і уникнути тривалих судових розглядів. В Україні медіація стала важливим інструментом альтернативного вирішення спорів, зокрема, у сфері податкових відносин. Вона забезпечує швидке, конфіденційне та менш затратне вирішення конфліктів, зберігаючи ділові відносини між сторонами. Законодавча база для розвитку медіації в Україні вже створена, однак для її повного впровадження необхідно продовжувати роботу з підвищення обізнаності щодо медіації серед платників податків і працівників податкових органів, а також забезпечення кваліфікації медіаторів. У підсумку, медіація може стати важливим інструментом для покращення ефективності податкової системи України.

Література

1. Звіт про результати аудиту ефективності на тему «Оскарження рішень ДПС: вплив на економічну активність платників податків» 22.10.2024 № 49-1. *Рахункова палата*. С. 68. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/

Collegium/2024/49-1_2024/Zvit_49-1_2024.pdf

2. Про медіацію: що таке медіація, медіатор. *Українська Академія Медіації: медіація в Україні*. URL: https://mediation.ua/pro-mediaciyu.

3. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

4. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

5. Судова практика в податкових спорах: останні тенденції. *АРМАДА*. URL: https://armada.law/blog/sudova-praktyka-v-podatkovyh-sporah-ostanni-tendencziyi/.

6. Медіація у податкових спорах - цивілізований шлях пошуку компромісу. *Координата*. URL: https://coordynata.com.ua/mediacia-u-podatkovih-sporah-civilizovanij-slah-posuku-kompromisu.

Myrhorod V., Tokar V.

THE ROLE OF MEDIATION IN THE PROCESS OF PRE-TRIAL SETTLEMENT OF TAX DISPUTES

Mediation as an alternative dispute resolution method is becoming increasingly important in Ukraine, in particular in the field of tax relations. The development of mediation in the process of pre-trial settlement of tax disputes is an important step towards reducing the burden on the judicial system, increasing the efficiency of dispute resolution and facilitating the peaceful settlement of conflicts between taxpayers and the State Tax Service of Ukraine (STS). However, despite the existence of legal acts regulating this process, there is insufficient research on the role of mediation in tax disputes.

The article focuses on the legal aspects of mediation, its advantages, problematic issues and prospects for the development of mediation in tax disputes in Ukraine. Based on the analysis of the current legislation, in particular, the provisions of the Law of Ukraine 'On Mediation', the Tax Code of Ukraine and the Code of Administrative Procedure of Ukraine, and the practice of mediation, the authors identify the main advantages and challenges of this process in the context of tax disputes, and provide recommendations for improving the legal framework and practice of using mediation to achieve more effective conflict resolution in the tax area. The article is aimed at raising awareness of the importance of mediation and promoting the development of legal mechanisms for the effective resolution of tax disputes.

The article examines the advantages of using mediation in tax disputes, including: saving time and money, ensuring confidentiality, and preserving business relations between taxpayers and controlling authorities. The author examines the international experience of introducing mediation in tax disputes and the possibilities of its adaptation to Ukrainian realities. Particular attention is paid to the role of a mediator in resolving tax disputes and the requirements for his/her competence. The author analyses the current trends in the development of Ukrainian tax legislation regarding the introduction of mediation elements into the process of tax dispute resolution. The problems and prospects for the development of mediation as an instrument of pre-trial settlement of tax disputes in Ukraine are identified.

The author suggests ways to improve the legal framework for the effective implementation of mediation in the process of tax dispute resolution, in particular, by introducing appropriate amendments to the Tax Code of Ukraine. The author substantiates the need to train qualified mediators in the field of tax disputes and to form a culture of constructive dialogue between participants to tax relations. The author concludes that mediation has a significant potential as a tool for pre-trial settlement of tax disputes and its positive impact on the efficiency of the tax system of Ukraine.

Keywords: mediation, tax disputes, pre-trial settlement of disputes, Tax Code of Ukraine, alternative dispute resolution, legal regulation, tax service, mediator, tax relations.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: МІЖ АВТОРОМ І ІНСТРУМЕНТОМ

ТИМОШЕНКО О.О. - аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету

УДК 341+ 347.782
https://orcid.org/0000-0002-9399-3368
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.45

Стаття присвячена аналізу проблем правосуб'єктності штучного інтелекту у сфері інтелектуальної власності, зокрема питанням його статусу між автором та інструментом. У сучасних умовах, коли штучний інтелект здатний створювати твори мистецтва, музичні композиції, літературні тексти та програмний код, виникає необхідність визначення його ролі в процесі творчості та можливості наділення його правами суб'єкта.

Досліджено сучасні підходи до розв'язання цієї проблеми в Україні. Визначено, що у зв'язку з розвитком автономних генеративних моделей все частіше постає питання про необхідність визнання штучного інтелекту не лише як засобу, а як самостійного суб'єкта права, що породжує складні юридичні та етичні дилеми.

Проаналізовано українське законодавство, яке поки що не містить спеціальних норм щодо правового статусу штучного інтелекту у сфері інтелектуальної власності. Відсутність чітких правових рамок ускладнює правозастосування та створює ризики зловживань, особливо в контексті визначення авторства та захисту прав.

Стаття підкреслює важливість розвитку правового регулювання, яке відповідало б сучасним технологічним реаліям та балансувало між інтересами розробників, користувачів штучного інтелекту та суспільства загалом. Відсутність узгодженого підходу до цього питання може призвести до правової невизначеності, що негативно позначиться як на інвестиційному кліматі у сфері штучного інтелекту, так і на механізмах захисту інтелектуальної власності.

Ключові слова: штучний інтелект, правосуб'єктність, інтелектуальна власність, авторське право, правове регулювання.

Стрімкий розвиток штучного інтелекту (далі по тексту – ШІ) змінює підходи до створення та використання об'єктів інтелектуальної власності. Генеративні моделі штучного інтелекту здатні створювати твори мистецтва, музику, літературні тексти, наукові дослідження та програмний код без безпосередньої участі людини. Це викликає низку правових питань, серед яких центральним є визначення правосуб'єктності ШІ у сфері інтелектуальної власності (далі - ІВ).

Недостатнє врегулювання питань, пов'язаних із використанням результатів діяльності ШІ, створює правові прогалини, які можуть призвести до неефективного захисту прав інтелектуальної власності, зловживань та юридичних суперечок. Враховуючи швидкий розвиток технологій та зміну природи творчості і власності, існує нагальна потреба в оновленні організаційно-правових механізмів, що стосуються об'єктів права ІВ, створених за допомогою ШІ [10].

Серед вітчизняних науковців висловлювалися різні пропозиції щодо законодавчого регулювання правового режиму об'єктів інтелектуальної власності, згенерованих штучним інтелектом. На думку Д. Прилипко, надання штучному інтелекту правового

статусу автора видається спірним та не зовсім коректним, адже штучний інтелект не здатен користуватися авторськими правами та захищати їх, не здатен нести відповідальність за шкоду, завдану створеним об'єктом третім особам [3, с. 20].

Зрештою, ідея правової охорони об'єкта, згенерованого штучним інтелектом, за допомогою права особливого роду (sui generis) була сприйнята в законодавстві України: проте не в Законі України «Про інформацію», а в новому Законі України «Про авторське право і суміжні права» [4], у ст. 33 якого передбачено право особливого роду (sui generis) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою [9, с. 358].

Однак, оскільки законодавство детально не регламентує способу та критеріїв визначення внеску користувача штучного інтелекту у створенні того чи іншого твору літератури, мистецтва, тощо, де в будь-якому випадку створення навіть неоригінального, за думкою законодавця, твору є неможливим «без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта», адже фактично такою участю є введення вхідних даних на основі яких штучний інтелект і створює такий об'єкт, а це, зі свого боку, вказує на потребу певного законодавчого вдосконалення цих правових норм [7, с. 186].

Загалом, правове регулювання штучного інтелекту стикається з низкою проблем, що ускладнює реалізацію цих завдань. Зазвичай нові технології випереджають розвиток законодавства. Проте, якщо органи влади будуть працювати над глибоким розумінням технологій, пов'язаних зі штучним інтелектом, і сприятимуть розробці нормативно-правової системи, створення ефективного законодавства у сфері ШІ є цілком можливим [2, с. 193].

Проте, слід відзначити, що бурхливий розвиток технологій штучного інтелекту вимагає приведення законодавчого регулювання у відповідність до сучасних реалій, зокрема в контексті правовласності на об'єкти інтелектуальної власності, створені з використанням ШІ. Технології, пов'язані зі ШІ, еволюціонують з неймовірною швидкістю, і їх використання зростає у різноманітних сферах, від науки та техніки до мистецтва та права. У зв'язку з цим, виникає необхідність розробки чітких юридичних механізмів, які зможуть забезпечити ефективний захист прав на об'єкти, створені штучним інтелектом, а також визначити відповідальність за порушення таких прав.

Однією з основних проблем є відсутність конкретних і ясних правових норм, що регулюють питання власності на результати інтелектуальної діяльності, створені ШІ. Це спричиняє труднощі як для користувачів ШІ, так і для творців таких систем, оскільки немає чітких стандартів щодо того, хто є власником твору, створеного штучним інтелектом, якщо останній діяв автономно чи за допомогою введення мінімальних даних користувачем. Відсутність законодавчого врегулювання також ускладнює вирішення судових спорів, що виникають у цьому контексті. Тому, запровадження нових, спеціалізованих норм, які регулюватимуть правовідносини у сфері ШІ, є надзвичайно важливим для забезпечення правового порядку в цій сфері.

Чітке законодавче регулювання не лише дозволило б визначити власність на об'єкти, створені ШІ, але й розробити механізми захисту цих прав. Це включає в себе створення чітких процедур для реєстрації результатів інтелектуальної діяльності, які були створені за допомогою ШІ, а також встановлення критеріїв для визначення ступеня участі людини у створенні таких об'єктів [11]. Крім того, важливою частиною законодавчого процесу є встановлення відповідальності за порушення прав на інтелектуальну власність, що виникає в результаті дій ШІ, особливо в випадках, коли ці порушення не можна повністю віднести до конкретної людини чи організації.

Сучасні реалії функціонування штучного інтелекту викликають сумніви щодо оригінальності творів, створених «креативним» ШІ, які можуть бути захищені авторським правом, якщо їх створили люди. Це питання змушує нас переосмислити саму концепцію оригінальності. Формалізація цієї концепції дозволяє точніше визначати, які твори заслуговують на авторський правовий захист у цифрову епоху. Вже на міжнародному рівні розпочинається процес створення єдиного

стандарту оригінальності. Однак юридична система наразі не готова до цих нових викликів. Твори, створені ШІ, не підлягають захисту і не включаються до сфери інтелектуальної власності. Програмісти не мають стимулу розробляти програмне забезпечення, яке генерує об'єкти інтелектуальної власності, оскільки вони не отримують «монополію» на свою роботу так, як це робить письменник чи композитор [8, с. 161].

Відповідно до цього, можна навести основні проблемні питанням захисту прав інтелектуальної власності в Україні:

– незаконне використання, крадіжка чи підробка творів, патентів, товарних знаків й інших об'єктів інтелектуальної власності;

– довга тривалість судових процесів, що поєднується з недовірою до врегулювання спорів;

– масове суспільне не усвідомлення важливості захисту інтелектуальної власності серед громадськості, бізнесу тощо;

– піратство та контрабанда;

– досить низька результативність співпраці з міжнародними організаціями й партнерами для запобігання порушенням прав в більш широкому масштабі [6, с. 253].

Відповідно до цього, можна відзначити, що визначити справжнього власника або автора контенту, створеного штучним інтелектом, може бути надзвичайно складно, особливо якщо у його створенні брали участь кілька систем ШІ або різні особи. У такому випадку виникає юридична невизначеність, яка може призвести до суперечок щодо прав на використання та монетизацію таких творів. Це створює «сіру» юридичну зону, що потребує термінового впровадження нових законодавчих норм і механізмів регулювання для захисту інтелектуальних прав авторів і власників таких робіт. Зокрема, необхідно чітко визначити критерії, за якими буде визнаватися авторство, а також правовий статус об'єктів, створених за допомогою штучного інтелекту. Законодавче врегулювання таких питань є важливим для стимулювання інновацій та забезпечення справедливого розподілу прав на результати інтелектуальної діяльності в умовах розвитку новітніх технологій.

Ще однією важливою проблемою є потенційна загроза порушення існуючих прав інтелектуальної власності штучним інтелектом. Наприклад, твори, створені ШІ, можуть ненавмисно включати елементи, які вже охороняються авторським правом або містять зареєстровані торговельні марки, що може призвести до юридичних спорів та судових процесів. Такі ситуації можуть виникати, якщо ШІ використовує навчальні матеріали, що належать третім особам, без відповідного дозволу, або якщо автоматично генерується контент, який порушує права на інтелектуальну власність [12]. Це підкреслює необхідність розробки нових, ефективних механізмів захисту інтелектуальної власності, що забезпечать правову визначеність щодо використання та захисту творів, створених за допомогою штучного інтелекту. Тому, це вкотре підкреслює необхідність вдосконалити законодавство, щоб врахувати можливі порушення прав на кожному етапі створення, розповсюдження та комерціалізації таких робіт.

Відтак, захищаючи інтелектуальну власність та забезпечуючи творцям належну винагороду за їхню працю, екосистема ІВ створює фундамент для інновацій, творчості та сталого розвитку креативних індустрій. Важливо досліджувати, як інтелектуальна власність трансформується в рамках різних форматів у креативній економіці.

До прикладу, створення оригінального контенту може відбуватися у різних формах, таких як книги, аудіо-шоу, фільми чи телешоу, і кожен з цих форматів має свою специфіку та варіативність витрат. Написання книг є найпростішою і найменш затратною формою створення контенту, оскільки потребує мінімальних початкових інвестицій і може швидко бути поширено. Далі йдуть комікси, аудіокниги та аудіошоу, що також є економічно ефективними форматами для творчості. Потім слідують відеоігри та ігрові консолі, а найвищу вартість мають такі формати, як фільми чи телешоу, що вимагають значних фінансових і технологічних інвестицій.

При цьому, успіх і зростання доходів у креативних індустріях, побудованих на основі інтелектуальної власності, не обмеж-

уються лише процесом створення оригінального контенту. Важливими складовими є також ефективне управління правами ІВ, стратегічне ліцензування, розповсюдження через різні платформи, маркетинг та комерціалізація, які відіграють ключову роль у максимізації прибутковості та розвитку цілих індустрій [13].

Закон про авторське право захищає оригінальні твори, що зафіксовані в матеріальній формі. Існує також правова галузь, яка регулює питання комерційної таємниці. Крім того, права на оприлюднення є відносно новою категорією в інтелектуальній власності, що особливо є притаманна для творчих сфер діяльності і, де застосування методів ШІ поки що найменше врегульоване законодавчо.

Неоригінальні об'єкти, створені за допомогою комп'ютерних програм, потрапляють до особливої категорії прав, що відомі як права sui generis. Дані права безпосередньо зазначають майнові права творцям та користувачам щодо використання результатів діяльності, які створені за допомогою штучного інтелекту. Це свідчить про те, що права власності щодо об'єктів, згенерованих ШІ, аналогічні правам на твори, створені людиною.

Окремо слід відзначити, що розробники програм, що використовують ШІ, мають виокремлювати, що користувачі набувають повних прав власності щодо продуктів, створені за допомогою цих технологій. Дотримання прав власності на об'єкти інтелектуальної власності в умовах розвитку ШІ вважається важливим аспектом, що пов'язано з тим, що застосування ШІ тісно пов'язане з інноваціями й розвитком нових технологій.

Наступною важливою проблемою є правомірне використання творів, що дозволено згідно з Законом «Про авторське право та суміжні права», де наведено випадки вільного використання творів. Це означає, що можна копіювати твори, захищені авторським правом, для добросовісного використання без дозволу правовласника. Однак, чітке визначення меж такого добросовісного використання не завжди є простим. Однією з ознак добросовісного використання є відсутність комерційної мети. Важливим фактором є також характер твору, оскільки оригінальні твори отримують більший захист порівняно з компіляціями [14]. Ще одним критерієм є обсяг і ступінь використання матеріалів. Четвертий фактор стосується впливу на ринкову вартість твору, що охороняється авторським правом.

Безумовно, вільний доступ до інформації та знань є позитивним явищем, проте важливо також забезпечити авторам справедливу винагороду за їхні твори. Проте громадська думка часто не підтримує захист авторських прав, адже частина суспільства вважає, що несанкціоноване копіювання є прийнятним, особливо коли піратські твори доступні за низькою ціною або навіть безкоштовно [5, с. 196].

Авторські права набирають чинності з моменту створення твору, однак офіційне документальне закріплення цих прав надає правовласнику додаткові можливості, такі як отримання прибутку від використання твору через укладення договорів, заборона на його використання, визначення юрисдикції у разі спору, внесення прав на твір до статутного капіталу юридичних осіб, а також вимога відшкодування збитків. Реєстрація авторського права створює презумпцію, за якою правовласнику не потрібно доводити своє авторство.

Поява цифрової епохи відкриває нові можливості для реалізації потенціалу суб'єктів, сприяє економічному зростанню, але водночас прогалини в правовому регулюванні можуть призводити до порушень авторських прав. Тільки за волею автора його твір може поширюватися в цифровому середовищі на умовах, визначених ним, за підтримки держави в галузі правової охорони. Ключовим є досягнення балансу між суспільними інтересами та правами авторів і власників прав.

Відтак, сучасна правова система, яка визначає авторство та правовий статус об'єктів інтелектуальної власності, в основному орієнтована на участь людини в процесі створення результатів інтелектуальної діяльності. Однак, з розвитком технологій штучного інтелекту, які здатні автономно або за допомогою алгоритмів створювати нові продукти, виникають значні труднощі у правовому

визначенні правовласника таких об'єктів [15]. Сучасні нормативно-правові акти потребують перегляду та адаптації, оскільки вони не враховують специфіку інтелектуальної власності, створеної ШІ.

Крім того, ключовою проблемою, що постає перед законодавцем є визначення правовласника результатів, створених штучним інтелектом. Оскільки ШІ не є правосуб'єктною особою, виникає необхідність чітко регламентувати, хто саме має право на інтелектуальні продукти, створені за допомогою таких технологій. Відповідно до результатів дослідження, пропонується визнати за правовласника авторські права на об'єкти, створені за допомогою ШІ, особу, що є власником технології, розробником програмного забезпечення або користувача, який ініціював використання ШІ.

Відтак, у контексті проблеми правосуб'єктності штучного інтелекту у сфері інтелектуальної власності ключовим викликом залишається невизначеність правового статусу творів, створених ШІ. Відсутність єдиної позиції щодо авторства таких об'єктів породжує суперечності у правозастосуванні, що ускладнює їх охорону та комерційне використання. У цьому контексті важливу роль може відігравати прецедентна практика, яка здатна стати ефективним інструментом для тлумачення норм щодо авторських і патентних прав на результати, згенеровані ШІ. Судові рішення можуть сприяти стабілізації правової системи, визначенню меж відповідальності розробників, користувачів і творців моделей ШІ, а також формуванню підходів до розмежування ролі людини та рівня автономності технології. Залучення суддів до аналізу технологічних аспектів ШІ та підвищення їхньої кваліфікації у сфері цифрових технологій дозволить забезпечити справедливість і узгодженість правозастосування. Водночас, адаптація законодавства до міжнародних стандартів і динамічного розвитку технологій є необхідною для уникнення правової невизначеності та захисту інтересів усіх учасників процесу. Таким чином, формування сталої судової практики та удосконалення нормативно-правової бази сприятиме вирішенню питання правосуб'єктності ШІ у сфері інтелектуальної власності, балансуючи між його статусом як інструменту та потенційного автора.

Даний аналіз показує, що наявні правові категорії не повною мірою охоплюють ситуації, які утворюються в зв'язку із застосуванням ШІ для створення інтелектуальних продуктів. Як наслідок, виникає потреба ввести нові правові категорії, які б дозволяли коректно класифікувати об'єкти, створені за допомогою ШІ, та чітко регулювати їх правовий статус. Це може включати введення спеціальних норм, що визначатимуть особливості створення, використання та захисту прав на такі об'єкти.

Штучний інтелект не тільки змінює процеси створення інтелектуальних продуктів, а й створює нові виклики щодо їх правового захисту. Зокрема, у разі порушення прав на об'єкти, створені ШІ, виникає питання щодо відповідальності: чи має право на захист людина, яка ініціювала створення продукту за допомогою ШІ, чи сам ШІ (якщо буде визнано за правосуб'єктну особу). Важливо впроваджувати механізми захисту таких прав, зокрема, через спеціалізовані інструменти моніторингу та запобігання порушенням.

Тобто, авторське право щодо творів, які створені за допомогою штучного інтелекту, набуває дедалі більшої важливості як у юридичній, так і в технологічній сферах. У той же час питання прав на твори, згенеровані штучним інтелектом, станом на сьогоднішній день все ж є досить складним і часто неоднозначним, оскільки традиційно в праві інтелектуальної власності авторство прикріплюється за кожною конкретною людиною, що створила твір. Проте у контексті з творами, згенерованими штучним інтелектом, це поняття стає більш заплутаним, оскільки досить часто немає конкретно визначеної фізичної особи, якій можна було б приписати авторство.

В Україні, як і в багатьох інших зарубіжних країнах, нормативно-правові акти наразі не дають детальних відповідей щодо питань щодо авторства й прав на твори, створені ШІ. Зазвичай, питання прав на твори штучного інтелекту вирішується таким чином, що авторство і права належать власникам алгоритмів, розробникам програмного забезпечення чи власникам самих систем ШІ.

У цьому контексті важливою є нова редакція Закону України «Про авторське право і суміжні права», яка послужила важливим кроком у врегулюванні правового статусу об'єктів, згенерованих комп'ютерними програмами, через створення правового режиму sui generis. Згідно з цим законодавством, права на об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, належать розробникам цієї програми або іншим особам, які є власниками прав на програму. Водночас у багатьох інших країнах, таких як США, ЄС, Великобританія, правовий статус творів ШІ визначається через судову практику та тлумачення чинного законодавства [1].

Тому, важливим аспектом у вирішенні питань авторства є укладення спеціальних договорів між розробниками систем штучного інтелекту і їх замовниками. Ці договори можуть чітко визначити, кому належать права на твори, створені системою, що має вирішальне значення для встановлення правового статусу таких творів.

З огляду на швидкий розвиток технологій і штучного інтелекту, створення чіткого та гнучкого правового регулювання цієї сфери є надзвичайно важливим. Вирішення проблем авторства, щодо прав інтелектуальної власності й відповідальності потребує цілісного підходу і тісної співпраці між правниками, технологічними експертами та законодавцями для забезпечення максимального захисту прав та інтересів усіх сторін, які беруть участь у цьому процесі.

Відтак, законодавство України в контексті правового регулювання об'єктів інтелектуальної власності, створених штучним інтелектом, потребує значного вдосконалення, зокрема в частині уточнення критеріїв авторства, визначення внеску користувача, а також адаптації законодавства до міжнародних стандартів. Важливо також розробити чіткі механізми охорони результатів, створених ШІ, з урахуванням специфіки таких об'єктів та їхнього впливу на соціально-економічне середовище.

Більше того, необхідно враховувати, що штучний інтелект розвивається дуже швидко і активно інтегрується в наше суспільство. Тому, існує нагальна потреба в його регулюванні, перш за все для запобігання системним і соціальним ризикам. Окрім того, важливою проблемою, пов'язаною з регулюванням ШІ, є якість даних, оскільки однією з основних складових будь-якої системи ШІ є збір та обробка даних. Ці дані, що надходять з різних джерел, необхідно інтегрувати, очищати, фільтрувати та конвертувати у зручний формат для подальшої обробки з використанням доступних інструментів машинного навчання.

Таким чином, розвиток штучного інтелекту (ШІ) створює нові виклики у сфері інтелектуальної власності, зокрема щодо визначення правовласності на створені ним об'єкти. Важливо встановити чіткі критерії авторства, визначити роль користувачів ШІ та запровадити нові правові категорії для таких об'єктів. Прецедентна практика може сприяти формуванню єдиного підходу до правового регулювання, забезпечуючи стабільність і передбачуваність судових рішень.

Законодавче врегулювання має відповідати сучасним технологічним реаліям і міжнародним стандартам, щоб уникнути правових прогалин і захистити права розробників та користувачів ШІ. Комплексний підхід до правової охорони та адаптація норм до динамічних змін сприятимуть розвитку інновацій та створенню ефективної системи захисту інтелектуальної власності, згенерованої штучним інтелектом.

Література

1. Експертна думка. Авторські права на об'єкт, створений штучним інтелектом. URL: https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-avtorsk-prava-na-obkt-stvorenijj-shtuchnim-ntelektom (дата звернення: 25.03.2025).

2. Муравська Ю., Сліпченко Т. Правове регулювання штучного інтелекту в Україні та світі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1 (37). С. 188-195. DOI: https://doi.org/10.35774/app2024.01.188.

3. Прилипко Д. Штучний інтелект та авторське право. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 2. С. 15–22.

4. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text (дата звернення: 25.03.2025).

5. Процьків Н. Вплив цифрових технологій на охорону авторського права. *Правові виклики сучасності: законодавче реагування на геополітичні й історичні проблеми : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 24 листопада 2023 року)*. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 195-197.

6. Стрельник В. В. Захист права інтелектуальної власності в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. Ужгород, 2023. Т. 1. Випуск 79. С. 249-253. URL http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/288613/282260 (дата звернення: 26.03.2025).

7. Тараненко О. М. Правове регулювання об'єктів інтелектуальної власності, створених штучним інтелектом: порівняльний аналіз зарубіжного та українського законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 184-187. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/42.

8. Щербак Д. Авторські права на об'єкти, створені штучним інтелектом. *IT право: проблеми та перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів III-ої Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 7 грудня 2018 р.)*. Львів: Растр -7, 2018. С. 157-162.

9. Якубівський І. Є. Цивільно-правовий режим об'єктів, згенерованих штучним інтелектом. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2024. Ч. 1. Випуск 82. С. 355–361.

10. Bently L., Sherman B. Rethinking Copyright in the Age of AI: Introducing Machine Authorship and New Licensing Models. *Cambridge Law Journal*, 2020. V. 79 (3). P. 425-460.

11. Lemley M., Casey, A. The Future of Innovation: AI-Assisted Invention and Patent Law. *Reform.Harvard Journal of Law & Technology*, 2021. V. 34 (2), P. 215-245.

12. Lemley, Mark A., How Generative AI Turns Copyright Upside Down. *Science & Technology. Law Review*. 2023. V. 25. P. 21-44 URL: file:///C:/Users/itsag/Downloads/ssrn-4517702%20(1).pdf (Accessed: 25.03.2025). DOI: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4517702.

13. Peukert A. Open Access to AI-Generated Works: A Critical Perspective on Expanding IP Protections.Journal of Intellectual Property, 2022. V. 58 (1). P. 97-114.

14. Samson I., Durovic M. AI, Inventorship, and Patent Law: Rethinking Inventive Processes in the Age of Artificial Intelligence. Journal of Intellectual Property Law, 2021. V. 29 (1). P. 19-46.

15. Wei Ch. Artificial intelligence and intellectual property rights: the quest or plea for artificial intelligence as a legal subject. *Artificial Intelligence and the Media*. 2022. P. 192-214. DOI: https://doi.org/10.4337/9781839109973.00016.

PROBLEMS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE LEGAL PERSONALITY IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY: BETWEEN AUTHOR AND TOOL

The article is dedicated to the analysis of the issues of artificial intelligence (AI) legal personality in the field of intellectual property, particularly concerning its status between an author and a tool. In modern conditions, where AI is capable of creating works of art, musical compositions, literary texts, and software code, there is a growing need to define its role in the creative process and the possibility of granting it legal subjectivity.

Modern approaches to addressing this issue in Ukraine have been studied. It has been determined that with the development of autonomous generative models, the question of recognizing AI not only as a tool but also as an independent legal subject arises more frequently, leading to complex legal and ethical dilemmas.

Ukrainian legislation has been analyzed, revealing that it does not yet contain specific norms regarding the legal status of AI in the field of intellectual property. The lack of clear legal frameworks complicates law enforcement and creates risks of abuse, particularly in the context of determining authorship and protecting rights.

The article emphasizes the importance of developing legal regulations that correspond to modern technological realities and balance the interests of developers, AI users, and society as a whole. The absence of a coordinated approach to this issue may lead to legal uncertainty, negatively impacting both the investment climate in the AI sector and the mechanisms for protecting intellectual property rights.

Keywords: *artificial intelligence, legal personality, intellectual property, copyright, legal regulation.*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ

МОСКОВКО Богдан Миколайович - аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права

ТИЛЬЧИК В'ячеслав В'ячеславович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.46

У дослідженні розглянуто основні особливості кримінально-правового регулювання жорстокого поводження з тваринами в Україні. Проаналізовано нормативну базу, особливості складу злочину, судову практику та проблемні питання. Розглянуто порівняльний аспект з законодавством інших держав. Проаналізовано кримінально-правовий аспект захисту тварин. Визначено проблеми реалізації національного законодавства, а також окреслено шляхи його вдосконалення у контексті європейських стандартів, зокрема розглянуто статтю 299 Кримінального кодексу України, що передбачає відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. Визначено об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу цього злочину, охарактеризовано кваліфікуючі ознаки, підкреслено проблемні аспекти правозастосовної практики. Окрема увага приділяється характеристиці об'єктивної та суб'єктивної сторін відповідного правопорушення. Визначено ключові проблеми правозастосування та запропоновано шляхи вдосконалення механізмів правового захисту тварин відповідно до європейських стандартів. Серед названих проблем правозастосування виділено: – недостатню кваліфікацію правоохоронців; – відсутність чітких інструкцій для слідчих дій у справах про жорстоке поводження; – низький рівень правової культури населення; – м'якість санкцій, передбачених за відповідні злочини. Окремо акцентується увага на доцільності формування напрямів вдосконалення кримінальної відповідальності за жорстоке поводження із тваринами. Резюмується як завдання необхідність підвищення обізнаності громадян крізь призму окремих заходів, зокрема освітніх кампаній, що сприятимуть запобіганню даного виду кримінальних правопорушень. Стверджується про те, що впровадження спеціалізованих підрозділів у правоохоронних органах підвищить фаховість працівників уповноважених здійснювати досудове розслідування відповідних кримінальних правопорушень.

Констатовано, що правове регулювання жорстокого поводження з тваринами потребує подальшого вдосконалення, а відтак основним завданням держави є створення цілісної ефективної системи захисту тварин на основі європейських гуманістичних цінностей. Реалізація згаданого напряму можливе лише за умови належної реалізації норм законодавства, підвищення правової культури та активної участі громадянського суспільства.

Ключові слова: тварини, жорстоке поводження, правове регулювання, кримінальна відповідальність, нормативно-правова основа, захист тварин, жорстоке поводження, мораль, склад злочину, сільськогосподарські тварини, переміщення тварин, забій тварин, благополуччя (добробут) тварин.

Вступ

Жорстоке поводження з тваринами має негативний вплив на мораль суспільства, що сприяє поширенню жорстокості серед дітей та молоді. Небезпека цього злочину полягає у знущанні з тваринами, наруга над якими формує у громадян, зокрема у

підлітків, відчуття байдужості до страждань живих істот, що зумовлює агресію, насильство, прояви вандалізму. Як свідчать кримінологічні дослідження, чимало осіб, які у дитинстві або підлітковому віці неодноразово знущалися, били чи безпідставно вбивали тварин, у майбутньому вчиняли злочини, пов'язані з насильством. Однак, жорстоке поводження з тваринами є серйозною проблемою не лише морального, а й правового характеру. Гуманне ставлення до тварин є показником цивілізованості суспільства та рівня розвитку його правової системи. У зв'язку з цим важливим є визначення особливостей правового регулювання такої поведінки та ефективності механізмів відповідальності за її вчинення.

Аналіз останніх досліджень

Сучасні дослідження підкреслюють важливість комплексного підходу до проблеми жорстокого поводження з тваринами, включаючи вдосконалення законодавства, врахування особистісних характеристик правопорушників та запозичення міжнародного досвіду для ефективного запобігання таким злочинам. О.М. Бєлоусова, І.А. Головко, А.О. Данилевський, І.М. Данішин, Д.О. Калмиков, В.А. Копилян, В.В. Кузнєцов, М.Й. Коржанський, В.С. Мірошниченко, В.В. Тильчик, С.А. Хімченко та ін.

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі кримінально-правових норм, що регулюють відповідальність за жорстоке поводження з тваринами в Україні, визначенні їх особливостей, прогалин та недоліків, а також у формулюванні пропозицій щодо удосконалення законодавства з метою забезпечення ефективного захисту тварин від жорстокого поводження, відповідно до сучасних правових, морально-етичних і міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу

Беручи до уваги національне законодавство слід зазначити, що правове регулювання у сфері захисту тварин в Україні здійснюється на основі низки нормативно-правових актів, які охоплюють як загальні принципи гуманного поводження з тваринами, так і відповідальність за порушення цих норм. Серед таки нормативно-правових актів Конституція України, а саме стаття 66 встановлює обов'язок кожного не заподіювати шкоди природному середовищу, частиною якого є й тваринний світ [1].

Однак у Конституції України немає положення, яке б опосередковано встановлювало на державному рівні обов'язок щодо захисту тварин від жорстокого поводження.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) Стаття 89 – встановлює адміністративну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, яке не має ознак кримінального правопорушення [4].

Захист тварин від жорстокого поводження є важливою складовою правової системи держави, що відповідає як загальноєвропейським цінностям, так і міжнародним зобов'язанням України. Кримінально-правовий аспект цього захисту є ключовим інструментом для попередження жорстоких дій щодо тварин, встановлення відповідальності та формування гуманного ставлення в суспільстві.

Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) власне стаття 299 – передбачає кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, якщо це призвело до їх каліцтва або загибелі, вчинене з хуліганських або корисливих мотивів, із особливою жорстокістю або у присутності неповнолітніх [2].

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 299 ККУ, полягає в діях, що спричинили фізичні страждання, каліцтво або загибель тварини. Це можуть бути побиття, катування, залишення без їжі, води, лікування тощо. Однією з особливостей є необхідність доведення умислу особи, а також наявності мотивів, що свідчать про зневагу до загальноприйнятих морально-етичних норм. Саме тому обов'язковою умовою кваліфікації є встановлення суб'єктивної сторони злочину – прямого умислу та іноді хуліганських або корисливих мотивів.

Судова практика свідчить про важливу роль доказування обставин, пов'язаних

із наміром правопорушника, публічністю вчинення діяння, а також наслідками для тварини. Значущими є і характеристики особи обвинуваченого, рецидиви жорстокої поведінки або систематичне порушення правил утримання тварин. Кримінально-правовий захист тварин вимагає подальшого удосконалення, зокрема в частині посилення санкцій, чіткішого формулювання понять «жорстоке поводження», «мотив» і «особлива жорстокість», а також розвитку превентивних механізмів. Важливо й забезпечення ефективного досудового розслідування та спеціальної підготовки правоохоронців у сфері зоозахисту. Таким чином, кримінально-правовий аспект захисту тварин є не лише елементом покарання за протиправні дії, а й дієвим засобом виховання громадської свідомості та підвищення рівня гуманності в суспільстві. Зазначена норма охоплює як дії, так і наслідки, тобто тілесні ушкодження та загибель, передбачає диференційовану відповідальність залежно від мотивів, публічності, повторності, відео фіксації тощо;, а також спрямована на захист моральних засад суспільства та запобігання жорстокості як такій.

Кваліфікований вид жорстокого поводження з тваринами наявний у разі вчинення дій у присутності малолітнього (особи, яка не досягла віку 14-ти років). Правопорушник повинен усвідомлювати присутність дитини та розуміння нею факту жорстокого поводження з тваринами. Санкція передбачає обмеження або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років [2].

Розкриваючи проблематику кваліфікації, можна дійти висновкі, що склад злочину містить оціночні поняття (наприклад, «особлива жорстокість», «хуліганські мотиви»), що ускладнює однакове застосування норми. Існують розбіжності між фактичними обставинами справ і юридичною кваліфікацією, а також наявна низька поінформованість громадян та недостатній професіоналізм слідчих у сфері фіксації таких злочинів.

Основоположним та спеціальним законом, який встановлює принципи гуманного поводження з тваринами, забороняє знущання, катування, незаконне умертвіння тварин, організацію боїв, експлуатацію у жорстких умовах тощо, є Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» (2006 р.) [3].

Ст. 1 Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» регламентує поняття жорстокого поводження з тваринами як знущання з тварин, зокрема безпритульних, що спричинило мучення, завдало їм фізичного страждання, тілесних ушкоджень, каліцтва або призвело до загибелі, нацьковування тварин одна на одну та на інших тварин, учинене з хуліганських чи корисливих мотивів, залишення домашніх і сільськогосподарських тварин напризволяще, що стосується порушення правил утримання тварин [3].

Мета зазначеного вище Закону являє собою визначення правових, організаційних та морально-етичних засад діяльності у сфері захисту тварин від жорстокого поводження, а також забезпечення гуманного ставлення до тварин. Даний Закон є прогресивним нормативним актом, що забезпечує базові стандарти гуманного ставлення до тварин. Однак ефективність його дії значною мірою залежить від належного правозастосування, контролю та просвітницької роботи.

Відповідно до ст. 32 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», органи Національної поліції здійснюють нагляд за дотриманням порядку вигулу домашніх тварин (собак) у громадських місцях і вживають відповідних заходів у разі порушення законодавства про порядок поводження з тваринами [3].

Вони володіють повноваження щодо контролю за дотриманням правил утримання та вигулу домашніх тварин, однак цей нагляд має адміністративно-наглядовий характер і базується переважно на дотриманні норм публічного порядку. Слід зазначити, що органи Національної поліції не займаються спеціальним «доглядом» за вигулом тварин, але мають чіткі повноваження на реагування та притягнення до відповідальності за порушення встановлених правил, що є складовою публічного порядку.

Разом з тим законодавство регламентує право поліцейських на застосування вогнепальної зброї для відбиття нападу тварин, які загрожують життю і здоров'ю [5].

Міжнародно-правове забезпечення порядку поводження із тваринами виділяє декілька основних аспектів, навколо яких зосереджується правове регулювання відносин у сфері захисту тварин. До них належать: 1) правила утримання, придбання та розведення тварин; 2) правила поводження й утримання фермерських тварин – Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються на фермах (1976 р.) [6].

У сучасному світі людина не просто живе поряд із тваринами, а й активно залучає їх до різних аспектів своєї діяльності. Сфери такого використання доволі різноманітні. Тварин застосовують у декоративних цілях, як моделей для зйомок, у кіноіндустрії, для охоронних завдань, наукових експериментів та в інших напрямках.

Європейський досвід у захисті тварин від жорстокого поводження свідчить, що ключовим у формуванні міжнародно-правових стандартів стосовно поводження з домашніми тваринами є Європейська конвенція щодо захисту домашніх тварин № 125 (підписана у Страсбурзі 13 листопада 1987 року та набула чинності з 1 травня 1992 року). Україна ратифікувала Конвенцію Законом «Про ратифікацію Європейської конвенції про захист домашніх тварин» від 18 вересня 2013 року № 578-VII [7].

У Польщі поводження з тваринами регулює закон «Про охорону тварин». Кожна домашня тварина повинна мати паспорт з відмітками про відповідні щеплення й аналізи. Такий паспорт заводять і для домашніх улюбленців, яких завозять до Польщі з інших країн, що стосується, зокрема, українців, які їдуть до Польщі на тимчасове проживання або працюють у цій країні. Водночас у Польщі вільно гуляють бездомні коти, до яких, на відміну від собак, досить поблажливе ставлення. Діє програма обов'язкової стерилізації таких тварин. У Франції муніципалітети мають законодавство, що захищає покупців тварин (собак і котів), згідно з яким куплену тварину не може бути продано без ветеринарного обстеження. Продаж цуценят і котенят, які не досягли віку 8-ми тижнів, заборонено. Власник собаки у Франції не має права створювати незручності для інших людей, адже вона може гавкати, вити, бути агресивною. У таких випадках власнику доведеться заплатити штраф (650 євро), у разі повторного випадку – розлучитися із собакою або знайти собі інше житло. Собаку, що напала на людину, усипляють. У Великій Британії реєстрація домашніх тварин є обов'язковою. Реєстраційні жетони може бути отримано під час сплати одноразового збору, який за нестерилізовану тварину вдвічі більший, ніж за стерилізовану. Стерилізацію підтверджують документом від ветеринара [8].

Порівняння стану правового регулювання в Україні та країнах Європи демонструє суттєві відмінності. У зв'язку з цим, інтеграція основних положень Конвенції про захист домашніх тварин у національне законодавство вимагає врахування специфіки країни, що робить цей процес досить складним. Закони не лише визначають принципи поводження з домашніми тваринами, але й слугують індикатором рівня розвитку суспільства. Саме цей напрямок є ключовим у європейській спільноті.

Висновки

Серед основних проблем правозастосування можна виділити: – недостатню кваліфікацію правоохоронців; – відсутність чітких інструкцій для слідчих дій у справах про жорстоке поводження; – низький рівень правової культури населення; – м'якість санкцій, передбачених за відповідні злочини.

Шляхи вдосконалення полягатимуть у посиленні кримінальної відповідальності за жорстоке поводження. Підвищення обізнаності громадян через освітні кампанії сприятимуть запобіганню даного злочину разом із розширенням повноважень органів місцевого самоврядування у сфері захисту тварин. Впровадження спеціалізованих підрозділів у правоохоронних органах підвищить компетентність працівників, що

допоможе оперативно реагувати та запобігати таким правопорушенням.

Відтак, правове регулювання жорстокого поводження з тваринами потребує подальшого вдосконалення. І основним завданням держави є створення ефективної системи захисту тварин на основі європейських гуманістичних цінностей. Це можливо лише за умови належної реалізації норм законодавства, підвищення правової культури та активної участі громадянського суспільства.

Враховуючи складність та комплексність проблематики, її окремі аспекти у межах даної публікації лише підняті на поверхню, інші ж будуть вирішуватися у процесі подальших наукових пошуків.

Література

1. Конституція України : закон URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 07.04.2025 року).

2. Кримінальний кодекс України : кодекс. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 07.04.2025 року).

3. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text (дата звернення 07.04.2025 року).

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : кодекс. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення 08.04.2025 року).

5. Про Національну поліцію : Закон України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення 08.04.2025 року).

6. Про ратифікацію Європейської конвенції про захист домашніх тварин : Закон України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_a15. (дата звернення 08.04.2025 року).

7. Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137#Text

8. Жих В. Міжнародні приклади регулювання утримання домашніх тварин. URL: https://www.poryad.com/?p=428

SUMMARY

The study examines the main features of the criminal law regulation of animal cruelty in Ukraine. The regulatory framework, features of the crime, judicial practice and problematic issues are analyzed. The comparative aspect with the legislation of other states is considered. The criminal law aspect of animal protection is analyzed. Problems of implementing national legislation are identified, and ways of its improvement in the context of European standards are outlined, in particular, Article 299 of the Criminal Code of Ukraine, which provides for liability for animal cruelty, is considered. Objective and subjective features of the composition of this crime are identified, qualifying features are characterized, and problematic aspects of law enforcement practice are emphasized. Special attention is paid to the characteristics of the objective and subjective sides of the relevant offense. Key problems of law enforcement are identified and ways of improving the mechanisms of legal protection of animals in accordance with European standards are proposed. Among the mentioned problems of law enforcement, the following are highlighted: – insufficient qualification of law enforcement officers; – lack of clear instructions for investigative actions in cases of cruelty; – low level of legal culture of the population; – mildness of sanctions provided for the relevant crimes. Special attention is paid to the expediency of forming directions for improving criminal liability for cruelty to animals. The task is summarized as the need to raise public awareness through the prism of individual measures, in particular educational campaigns, which will contribute to the prevention of this type of criminal offenses. It is argued that the introduction of specialized units in law enforcement agencies will increase the professionalism of employees authorized to conduct pre-trial investigations of relevant criminal offenses.

It is stated that the legal regulation of cruelty to animals requires further improvement, and therefore the main task of the state is to create a comprehensive effective system of animal protection based on European humanistic values. The implementation of the aforementioned direction is possible only under the condition of proper implementation of the norms of legislation, improvement of legal culture and active participation of civil society.

Keywords: animals, cruelty, legal regulation, criminal liability, regulatory framework, animal protection, cruelty, morality, elements of the crime, farm animals, animal movement, animal slaughter, animal welfare.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ АДАПТАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

КОСТЮК Ю. В. - аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національногоуніверситету імені Тараса Шевченка
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.47

Стаття присвячена проблемам правового регулювання соціально-трудової адаптації осіб з інвалідністю в Україні, що є важливою складовою розвитку інклюзивного суспільства. Актуальність теми зумовлена необхідністю забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю на ринку праці, що залишається недостатньо вирішеним питанням в умовах сучасних викликів. Автор досліджує основні проблеми, що виникають при адаптації цієї категорії громадян до трудової діяльності, зокрема відсутність належної правової підтримки, а також бар'єри у вигляді фізичних, соціальних і психологічних обмежень.

Розглядається важливість соціальної адаптації як підготовчого етапу до соціально-трудової адаптації, яка включає в себе не лише фізичну доступність робочих місць, а й психологічну та соціальну підтримку осіб з інвалідністю. Особлива увага приділяється необхідності створення адаптованих робочих місць, забезпечення спеціального обладнання та технологій для працівників з інвалідністю, а також наданню можливості працювати в гнучкому графіку, що відповідає їхнім потребам. Обговорюється відсутність окремої нормативно-правової бази для соціально-трудової адаптації, що ускладнює ефективну реалізацію цих послуг. Автор наголошує на важливості розробки чіткої регуляторної системи, яка б дозволила забезпечити рівні можливості для осіб з інвалідністю на ринку праці. У контексті соціально-економічних викликів, зокрема військового конфлікту та внутрішніх переселенців, проблема соціально-трудової адаптації стає ще більш актуальною. Стаття містить рекомендації щодо вдосконалення правової бази і механізмів для підтримки осіб з інвалідністю, що дозволить інтегрувати їх у трудову діяльність та забезпечити рівні умови для участі в соціально-економічному житті країни.

Ключові слова: соціально-трудова адаптація, особи з інвалідністю, правове регулювання, соціальна адаптація, інклюзивне суспільство, працевлаштування, індивідуальні потреби, нормативно-правова база.

Актуальність проблеми правового регулювання соціально-трудової адаптації осіб з інвалідністю є надзвичайно важливою для сучасного суспільства, оскільки забезпечення рівних можливостей для цієї категорії громадян у сфері праці та трудової адаптації залишається актуальним питанням на багатьох рівнях. Враховуючи зростаючу роль осіб з інвалідністю в розвитку соціально-економічної сфери, проблему їх адаптації на ринку праці та доступності трудових можливостей не можна вважати вирішеною в багатьох країнах. Недосконаліть існуючого правового регулювання у цій сфері потребує глибокого аналізу та удосконалення для забезпечення належних умов праці, освіти та соціальної підтримки осіб з інвалідністю.

Значною проблемою є недостатня правова підтримка осіб з інвалідністю у процесі їх адаптації на ринку праці, що впливає на їхню активну участь у трудовій діяльності, а також на вирішення питань доступності

робочих місць, соціального страхування та пенсійного забезпечення. Проблеми правового регулювання соціально-трудової адаптації осіб з інвалідністю потребують комплексного підходу, що включає не лише вдосконалення існуючих законодавчих актів, але й створення нових механізмів, які б забезпечували ефективне та доступне працевлаштування цієї категорії громадян.

Метою цієї статті є дослідження сучасних проблем правового регулювання соціально-трудової адаптації осіб з інвалідністю та надання рекомендацій щодо вдосконалення правової бази, щоб забезпечити ефективну інтеграцію осіб з інвалідністю у трудову діяльність та створити рівні умови для їх участі в житті суспільства і економіки.

Важливим слід зазначити, що у контексті соціально-трудової адаптації осіб з інвалідністю, першочергово слід розглядати питання соціальної адаптації, оскільки, згідно з Класифікатором соціальних послуг [1], соціально-трудова адаптація є підвидом більш широкої категорії соціальна адаптація. Цей підхід визначає основний фокус на інтеграції осіб з інвалідністю в усі аспекти життєдіяльності, включаючи соціальні, психологічні та трудові аспекти, перед тим як ми можемо ефективно сприяти їх працевлаштуванню та інтеграції в робоче середовище.

Соціальна адаптація є важливою складовою процесу інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство. Вона передбачає не лише фізичну доступність середовища, але й психологічну та соціальну підтримку, яка дозволяє таким людям бути повноцінними учасниками соціальних, економічних та культурних процесів. Важливість соціальної адаптації неможливо переоцінити, адже вона є невід'ємною частиною забезпечення прав людини, сприяє покращенню якості життя та дозволяє уникати соціальної ізоляції.

Згідно з українським законодавством, соціальна адаптація є невід'ємною частиною соціальних послуг, які надаються особам, які цього потребують. Зокрема, Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» також визначає важливість надання таких послуг людям з інвалідністю. Відповідно до статей 13 і 14 цього закону, одними з основних отримувачів соціальних послуг є саме особи з інвалідністю, що підкреслює їх особливу потребу в підтримці для адаптації до нормального соціального життя [2].

У цьому контексті соціальна адаптація стає важливим інструментом забезпечення прав осіб з інвалідністю, що проявляє себе не лише, як надання матеріальної підтримки чи медичних послуг, а й створення умов для активної участі в суспільному житті. Створення доступного середовища, надання можливості для професійної освіти та працевлаштування.

Важливість соціальної адаптації для осіб з інвалідністю також підтримує І.В. Єнгаличева, яка зазначає, що ця послуга є надзвичайно важливою саме для осіб, які мають складні життєві обставини, в тому числі спричинені інвалідністю [3, с. 49]. Вона акцентує увагу на тому, що інвалідність, будь то фізична чи психічна, створює для людини додаткові бар'єри, що ускладнюють її інтеграцію в суспільство. Відсутність доступу до ресурсів, обмеження у можливостях для навчання, роботи та соціального життя — усе це є серйозними викликами, які потребують спеціалізованої підтримки.

Окремо слід відмітити, що Є.Ю. Соболь в своїй роботі зазначає, що соціальна адаптація особи з інвалідністю – це активний паритетний взаємозв'язок суспільства та особи, який направлений на: з'ясування соціумом можливих умов пристосування до суспільного життя кожного окремого індивіда; приведення поведінки особи до загальноприйнятих норм і цінностей; забезпечення безпечного та економічно стабільного існування в адаптованому середовищі; соціально-психологічну інтеграцію неоднорідних елементів суспільства [4, с. 205]. Загалом, соціальна адаптація є ключовим елементом процесу інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство. Вона не тільки дає можливість таким особам реалізовувати свої права та можливості на рівні з іншими, але й формує інклюзивне середовище, де поважають різноманітність і підтримують

кожного індивіда. Тому соціальна адаптація є важливою складовою соціальної політики, що дозволяє забезпечити рівність, гідність і повагу для осіб з інвалідністю.

Соціальна адаптація передбачає набуття особами з інвалідністю базових соціальних навичок, що є необхідними для їх успішного функціонування в суспільстві. Це включає підтримку в розвитку комунікативних навичок, корекцію психологічного стану, допомогу в інтеграції в соціальні зв'язки та поліпшення якості життя. Тільки після того, як особи з інвалідністю пройдуть через процес соціальної адаптації, можна переходити до більш конкретних і цілеспрямованих заходів, таких як соціально-трудова адаптація

Таким чином, важливість розгляду соціальної адаптації полягає у її базовій ролі для подальших кроків адаптації до трудового життя, що є необхідним для ефективного соціального захисту осіб з інвалідністю.

Розглядаючи більш детально соціально-трудову адаптацію першочерговим слід відмітити, що згідно зі статтею 43 Конституції України кожен громадянин має право на працю, що включає можливість заробляти на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [5]. Це право є основою соціальної рівності та економічної свободи, і особливо важливе для осіб з інвалідністю, які часто стикаються з бар'єрами на ринку праці. Для них це право означає не лише доступ до роботи, а й забезпечення відповідних умов праці, що відповідають їхнім потребам, включаючи фізичні та психологічні аспекти. Реалізація цього права допомагає створити інклюзивне суспільство, де кожен може реалізувати свій потенціал та забезпечити себе.

Розглядаючи більш детально саме соціально-трудову адаптацію важливим аспектом слід відмітити тот факт, що соціально-трудова адаптація дозволяє забезпечити рівні можливості для осіб з інвалідністю у трудовій сфері, оскількм у осіб з інвалідністю в процесі адаптації на робочому місці виникають певні складнощі, що потребують детального розгляду та виважених підходів до вирішення. До основних проблем, що виникають при працевлаштуванні осіб з інвалідністю, можна віднести такі:

- проблеми зі здоров'ям, оскільки особи з інвалідністю часто потребують застосування допоміжних технологій, спеціального обладнання та створення особливих умов праці, що може включати спеціалізовані робочі місця, адаптовані до потреб працівника, або використання технічних засобів, що полегшують виконання професійних обов'язків;
- самоізоляція особи, оскльіки дочить часто особи з інвалідністю відчувають себе ізольованими на робочому місці через акцентування негативної уваги на своїх фізичних чи психічних вадах, що призводить до соціальної ізоляції, відсутності спілкування з колегами, що у свою чергу впливає на моральний стан працівника. Психологічний клімат в колективі та відсутність підтримки можуть істотно погіршити процес адаптації та знизити ефективність роботи таких працівників;
- стандартний графік роботи, який не завжди відповідає режиму життя осіб з інвалідністю. Наприклад, люди, які мають серйозні проблеми зі здоров'ям, можуть потребувати додаткового часу на відпочинок або на проведення лікувальних процедур. Тому важливо враховувати індивідуальні потреби таких працівників та надавати їм можливість працювати в зручний для них час або в умовах гнучкого графіка [6, с. 151].

З огляду на зазначені проблеми, необхідність запровадження ефективних заходів для забезпечення соціально-трудової адаптації осіб з інвалідністю є нагальною. В першу чергу, роботодавці повинні створювати умови, які відповідають індивідуальним потребам працівників з інвалідністю, що дозволяють їм реалізувати свій потенціал та виконувати трудові обов'язки на рівні з іншими працівниками. Це передбачає впровадження адаптованих робочих місць, надання необхідного спеціалізованого обладнання або технологій, а також забезпечення гнучких умов праці, що дозволяють враховувати фізичні та психологічні обмеження працівника. Крім того, державні органи та громадські організації повинні активно сприяти розвитку відповідних про-

грам та ініціатив, а законодавчі акти повинні бути чітко сформульовані, щоб забезпечити реальну підтримку осіб з інвалідністю. У цьому контексті соціально-трудова адаптація стає не лише обов'язком роботодавців та держави, а й важливою складовою справедливості та рівності на ринку праці, що гарантує всім громадянам рівні можливості для трудової самореалізації.

Незважаючи на беззаперечну значущість соціально-трудової адаптації, на сьогоднішній день держава значною мірою нехтує цією важливою соціальною послугою, що є необхідною для ефективної інтеграції осіб з інвалідністю. В умовах сучасних викликів в Україні (а саме: військові дії, економічна нестабільність, соціальні та психологічні наслідки конфлікту, внутрішньо переміщені особи, збільшення числа осіб з інвалідністю тощо), коли проблема адаптації стає дедалі актуальнішою, відсутність чіткої нормативно-правової бази для соціально-трудової адаптації ставить під сумнів ефективність існуючих механізмів надання соціальних послуг.

На сьогодні соціально-трудова адаптація не має окремого державного регулювання, такого як «Державний стандарт соціально-трудової адаптації», що могло б забезпечити більш системний підхід до її надання. Натомість, вона регулюється лише нормами, що лише дотично стосуються цього питання, і є частиною більш загального правового поля соціальних послуг. Так, законодавчі акти, що регулюють соціальні послуги в Україні, зокрема Закон України «Про соціальні послуги» [7], надають певні засади, але відсутність чіткої окремої нормативно-правової бази для соціально-трудової адаптації робить її впровадження ускладненим. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587 «Про організацію надання соціальних послуг» [8] та Постанова КМУ від 26.06.2019 № 576 «Про затвердження Порядку надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади» [9] також не містять конкретних положень, що детально врегульовують процес соціально-трудової адаптації, що лише підтверджує недосконаліть існуючої регуляторної системи.

Особливу увагу варто звернути на Наказ ЦОВВ від 23.06.2020 № 429 «Про затвердження Класифікатора соціальних послуг», який лише класифікує соціально-трудову адаптацію. Це створює правову прогалину, що ускладнює її реалізацію та забезпечення. У результаті, особи з інвалідністю, що потребують цієї послуги, можуть стикатися з труднощами при отриманні необхідної допомоги, що негативно позначається на їхній соціальній інтеграції та економічній самостійності.

Враховуючи зазначену вище проблематику, важливо підкреслити, що соціально-трудова адаптація має важливе значення для розвитку інклюзивного суспільства. Вона сприяє створенню рівних можливостей для всіх громадян, незалежно від їхніх фізичних, психічних чи інших особливостей, забезпечуючи їм доступ до ринку праці та економічних ресурсів.

Проте на сьогоднішній день існують численні проблеми, що стримують ефективну реалізацію цієї соціальної послуги, а саме: недостатня правова підтримка, відсутність чіткої нормативно-правової бази, а також складнощі, пов'язані з адаптацією осіб з інвалідністю до умов праці. Наявні законодавчі акти не містять конкретних положень щодо соціально-трудової адаптації, що створює правову прогалину, ускладнюючи реалізацію цієї послуги на практиці. У цьому контексті необхідно зазначити, що вирішення вищезгаданих проблем потребує комплексного підходу. Важливо розробити окрему нормативно-правову базу для соціально-трудової адаптації, що дозволить створити умови для ефективної інтеграції осіб з інвалідністю в трудову діяльність. Лише за допомогою чітко сформульованих механізмів можна досягти рівних можливостей для всіх громадян, що значно підвищить якість життя осіб з інвалідністю та сприятиме створенню інклюзивного суспільства.

Література

1. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг: Наказ Міністерства со-

ціальної політики України від 23.06.2020 № 429 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text

2. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17 березня 2011 року № 3160-VI Відомості Верховної Ради України, 2011, № 38, ст.380

3. Єнгаличева І.В. Соціальна адаптація як вид соціальної послуги незахищених категорій населення. Науковий вісник Ужгородського університету. № 1(54) 2024 С. 48-52

4. Соболь Є.Ю. Правові гарантії забезпечення соціальної адаптованості осіб з інвалідністю в Україні. Держава і право № 60 2013 С. 202-208

5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141

6. Шевчук О., Іванова Б. Соціальна адаптація осіб з інвалідністю у логістичній сфері. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45851/1/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%20%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf

7. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII Відомості Верховної Ради, 2019, № 18, ст.73

8. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text

9. Про затвердження Порядку надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 р. № 576 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2019-%D0%BF#Text

SUMMARY

The article is dedicated to the issues of legal regulation of social and labor adaptation of people with disabilities in Ukraine, which is an important component of the development of an inclusive society. The relevance of the topic is due to the need to provide equal opportunities for people with disabilities in the labor market, which remains an insufficiently addressed issue amid contemporary challenges. The author explores the main problems arising during the adaptation of this group of citizens to labor activity, including the lack of proper legal support, as well as barriers in the form of physical, social, and psychological limitations.

The article examines the importance of social adaptation as a preparatory stage for social and labor adaptation, which includes not only the physical accessibility of workplaces but also psychological and social support for people with disabilities. Special attention is given to the necessity of creating adapted workplaces, providing special equipment and technologies for employees with disabilities, and offering the possibility to work with flexible hours that meet their needs. The absence of a separate regulatory and legal framework for social and labor adaptation, which complicates the effective implementation of these services, is discussed. The author emphasizes the importance of developing a clear regulatory system that would ensure equal opportunities for people with disabilities in the labor market. In the context of socio-economic challenges, including the military conflict and internally displaced persons, the issue of social and labor adaptation becomes even more urgent. The article provides recommendations for improving the legal framework and mechanisms to support people with disabilities, which will allow their integration into labor activity and create equal conditions for participation in the socio-economic life of the country.

Keywords: social and labor adaptation, people with disabilities, legal regulation, social adaptation, inclusive society, employment, individual needs, regulatory and legal framework.

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДОЗВІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

БУГА Володимир - декан факультету №4 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0655-5256
ЧОРНА Марина - доцент кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління факультету №4 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор філософії в галузі права
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0002-3679-6130
САХНО Артем - доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету №2 Донецького державного університету внутрішніх справ кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1260-1212
УДК 342.95
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.48

У статті проаналізовано теоретико-правові засади дозвільної діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони земель та сформульовано напрямки його удосконалення. Наголошено, що сучасне законодавче забезпечення дозвільних процедур залишається фрагментарним і недостатньо чітким. Встановлено, що Земельний кодекс України, Закон України «Про охорону земель» та інші акти не містять цілісного визначення дозвільної діяльності суб'єктів публічного адміністрування, не закріплюють її видів та цілісної системи суб'єктного складу. Обґрунтовано необхідність розроблення та ухвалення спеціального законодавчого акту, норми якого спрямовані на комплексне врегулювання питань надання дозвільних адміністративних послуг у сфері охорони земель. Доведено наявність дисбалансу повноважень між окремими суб'єктами публічного адміністрування, зокрема, органами місцевого самоврядування, територіальними підрозділами Держгеокадастру та іншими суб'єктами у сфері надання дозвільних послуг. З'ясовано, що відсутність нормативно встановлених меж відповідальності унеможливлює належну координацію дій, що негативно впливає на ефективність дозвільної системи, та вимагає уточнення компетенції кожного органу й запровадження чітких процедурних регламентів цієї діяльності. Встановлено, що сутнісною ознакою дозвільної діяльності у сфері земельних відносин є її адміністративно-процедурна природа, що проявляється у здійсненні комплексних організаційно-правових та реєстраційних дій, пов'язаних із наданням адміністративних послуг, передбачених чинним законодавством. Розкрито ознаки дозвільної діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони земель, в контексті науки адміністративного права, а саме: публічно-правовий характер, владно-субординаційну природу, ініціативу з боку заінтересованих осіб та імперативну компетенцію адміністративного суб'єкта.

Ключові слова: суб'єкти публічного адміністрування, земельні відносини, Земельний кодекс України, органи місцевого самоврядування, Держгеокадастр, компетенція, адміністративні послуги, адміністративна процедура, дозвільні процедури.

Постановка проблеми

У сучасних умовах трансформації системи публічного управління та адміністративної реформи в Україні особливої значущості

набуває питання ефективного правового регулювання дозвільної діяльності у сфері охорони земель. Земельні ресурси, як стратегічний національний ресурс, відіграють ключову роль у забезпеченні екологічної безпеки, сталого розвитку територій та продовольчої безпеки держави. У зв'язку з цим удосконалення дозвільних процедур щодо використання, охорони та відтворення земельних ресурсів має стати пріоритетом державної політики у сфері природокористування.

Наявна система дозвільної діяльності у сфері охорони земель характеризується фрагментарністю правового регулювання, дублюванням функцій уповноважених органів, надмірною зарегульованістю процедур та недостатнім рівнем публічної прозорості.

Доцільно акцентувати увагу на тому, що поступове зростання рівня прозорості у сфері земельних відносин, а також покращення доступу до інформації про земельні ділянки та пов'язані з ними речові права стало можливим завдяки формуванню відповідної нормативно-правової основи та розвитку інформаційно-технічної інфраструктури. Зокрема, в межах цифровізації публічного управління у сфері земельних відносин Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру спільно з Державним реєстром речових прав на нерухоме майно було впроваджено низку електронних сервісів, що забезпечили доступність, зручність і оперативність отримання адміністративних послуг.

Інституціоналізація електронної взаємодії між Державним земельним кадастром та Державним реєстром речових прав сприяла підвищенню рівня контролю за законністю операцій із земельними ділянками. Важливою віхою на цьому шляху стало запровадження наприкінці 2018 року механізму обов'язкової верифікації ключових відомостей перед вчиненням юридичних дій щодо земельних ділянок, що дозволило зменшити кількість зловживань і правових колізій. Водночас, починаючи з березня 2015 року, надання повноважень нотаріусам та іншим суб'єктам у сфері надання правничих послуг щодо реєстрації прав на землю та іншу нерухомість у ДРРП суттєво оптимізувало процедури та мінімізувало адміністративні бар'єри, які до цього часу були спричинені монополізацією відповідних функцій державними реєстраторами, що, в свою чергу, породжувало затримки та сприяло поширенню корупційних практик [1].

Але разом з тим, подальшого правового врегулювання потребують питання, пов'язані з уніфікацією процедур надання та реєстрації прав на земельні ділянки, забезпеченням повної відкритості інформації в реєстрах, а також нормативним закріпленням вимог до електронного документообігу в земельній сфері.

Це зумовлює актуальність пошуку адміністративно-правових шляхів удосконалення такої діяльності, орієнтованих на забезпечення принципів верховенства права, пропорційності, правової визначеності та сервісної спрямованості публічного адміністрування.

Особливої уваги потребує адаптація дозвільної системи у сфері охорони земель до сучасних європейських стандартів, зокрема acquis communautaire у сфері охорони довкілля. Водночас в українському адміністративному праві відсутня цілісна наукова концепція дозвільної діяльності саме у сфері охорони земель, що свідчить про недостатню розробленість відповідної проблематики та визначає необхідність комплексного правового дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Окремі аспекти правового регулювання діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони земель проаналізовані в роботах відомих українських учених, таких як Т.О. Білозерська, Д.В. Бусуйок, О.В. Джафарова, Ю Н.М. Козаченко, О.П. Світличний, Є.Ю. Соболь, Д.В. Ковальській та інших дослідників.

Разом з тим, з огляду на недостатню наукову розробленість, подальшого наукового осмислення потребують питання, пов'язані з визначенням напрямів удосконалення дозвільної діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони земель.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні теоретико-правових засад та обґрунтуванні напрямків удосконалення дозвільної діяль-

ності суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони земель.

Виклад основного матеріалу

Важлива роль земельних ресурсів у забезпеченні сталого розвитку, економічної безпеки та екологічного балансу країни випливає з конституційної норми, закріпленої у статті 14 Основного Закону [2], відповідно до якої земля визначається в якості основного національного багатства, що підлягає особливій охороні з боку держави. Зазначене положення встановлює й закріплює за державою публічно-правову відповідальність за збереження, раціональне використання і правовий захист землі як спільного надбання народу України.

Реформування земельних відносин у поєднанні з децентралізаційними процесами виступає вагомим чинником активізації та інституціоналізації дозвільної діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони земель. Т.О. Білозерська, у цьому контексті, підкреслює значення дозвільних процедур, як правового інструменту, що забезпечує баланс між ефективним управлінням земельними ресурсами та забезпеченням екологічної безпеки, прозорості й підзвітності владних рішень [3, с. 12].

Також, варто погодитися із думкою тих науковців, які переконані в тому, що запровадження ефективного адміністративно-правового механізму регламентації дозвільної діяльності сприяє не лише вдосконаленню земельного законодавства, а й формуванню нових засад правового регулювання у сфері публічного управління землекористуванням. Зокрема, йдеться про створення чітких процедурних алгоритмів, які забезпечують прозорість та підзвітність дій суб'єктів публічного адміністрування, підвищують довіру суб'єктів господарювання та громадян до інститутів державної влади, а також запроваджують дієві інструменти адміністративного контролю за дотриманням вимог охорони земель [4-7]. У цьому контексті дозвільна діяльність виступає не лише інструментом адміністративного впливу, а й важливою складовою системи публічно-правових гарантій раціонального та сталого використання земельних ресурсів.

При цьому, на переконання Є.Ю. Соболя, особлива увага має бути приділена якісному нормативно-правовому забезпеченню дозвільних процедур, адже саме воно виступає інструментом імплементації принципів відкритості, законності, пропорційності та ефективності, що є фундаментальними для європейської адміністративної традиції [8, с. 87].

З огляду на висловлену позицію, слід наголосити, що правове регулювання дозвільної діяльності у сфері охорони земель має ґрунтуватися на системному підході, який охоплює оновлення законодавчої бази, розвиток інституційної спроможності суб'єктів публічного адміністрування, впровадження інструментів електронного врядування та забезпечення контролю з боку громадськості.

Надання дозвільних послуг у сфері земельних правовідносин належить до числа відносно нових правових інститутів адміністративного права, нормативно-правове регулювання якого формувалося під впливом масштабних змін, що відбулися в законодавстві України з моменту проголошення незалежності. Зокрема, децентралізація владних повноважень, зміна концепції державного управління зі зміщенням акценту державно-владної діяльності з контрольно-наглядової на публічно-сервісну модель, а також модернізація інституту землекористування обумовили необхідність розбудови ефективного, прозорого та нормативно врегульованого механізму дозвільних процедур.

У цьому контексті формування нових організаційно-правових інструментів дозвільної діяльності постає не лише елементом адміністративної реформи, а й важливою складовою публічного сервісу у сфері охорони земель. Це передбачає не просто надання дозволів як юридичних актів індивідуальної дії, а створення чітко структурованих, доступних і підконтрольних процедур, що дозволяють забезпечити баланс публічних та приватних інтересів. Фактично, відбувається трансформація соціального призначення суб'єктів публічного адміністрування: від виключно контрольної функції – до ролі гаранта законного, екологічно відповідального та ефективного землекористування.

Разом із тим, на переконання автора цього дослідження, наукове осмислення дозвільної діяльності у сфері охорони земель носить фрагментарний характер. Брак системних досліджень супроводжується нормативно-правовими прогалинами, нечіткістю окремих правових категорій, відсутністю усталених механізмів адміністративного оскарження дозвільних рішень тощо. Це свідчить про потребу подальшого удосконалення нормативної бази, розробки концептуальних підходів до дозвільного провадження, а також інтеграції принципів належного врядування в адміністративно-правові засади земельної політики [9, с. 185].

Незважаючи на наявність базових нормативно-правових актів, які регулюють земельні відносини, таких як Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III [10] та Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. № 962-IV [11], у них відсутня системна конкретизація суб'єктного складу органів публічного адміністрування, які наділені повноваженнями у сфері дозвільної діяльності щодо охорони земель. Також ці нормативно-правові акти не містять чіткої класифікації чи переліку видів такої діяльності.

Зокрема, у Розділі VII Земельного кодексу України («Управління в галузі використання й охорони земель») йдеться лише про здійснення загальних управлінських функцій відповідними органами, без деталізації специфіки дозвільних процедур. У спеціальному законі – Законі України «Про охорону земель» – питання дозвільної діяльності розкрито лише побіжно, у вигляді переліку окремих повноважень відповідних органів. Разом із тим, у Законі України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 р. № 5203-VI [12] також відсутнє нормативне визначення дозвільної діяльності в сфері охорони земель, як і уточнення її змістовного наповнення, що демонструє фрагментарність правового регулювання дозвільної діяльності у сфері охорони земель й обумовлює необхідність його системного вдосконалення.

З огляду на окреслену проблематику у сфері правового регулювання земельних відносин, вважаємо за доцільне визначити завдання щодо розкриття особливостей здійснення дозвільної діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони земель, шляхом з'ясування сутності поняття дозвільної діяльності, визначення її ознак та видів, розкриття переліку суб'єктів публічного адміністрування, які здійснюють дозвільну діяльність у сфері охорони земель тощо.

Слід акцентувати увагу на тому, що дозвільну діяльність суб'єктів публічного адміністрування доцільно розглядати не як прояв виключно владно-розпорядчої функції держави, а як виконання нею публічного обов'язку із забезпечення умов реалізації суб'єктивних прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Така діяльність є важливим інструментом адміністративно-правового впливу, спрямованим на юридичне оформлення правомірної поведінки суб'єктів у публічно значущих сферах, зокрема у сфері охорони земель.

У цьому контексті, дозвільна діяльність суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони земель репрезентує собою сукупність адміністративних процедур, що реалізуються в межах компетенції уповноважених органів і спрямовані на надання, переоформлення, анулювання дозволів; реєстрацію прав на землю; передачу земельних ділянок у власність або користування; зміну умов користування; припинення права землекористування; а також видачу ліцензій, встановлення нормативів і стандартів раціонального використання земельних ресурсів. Ці процедури забезпечують реалізацію принципу правової визначеності у сфері землекористування та сприяють дотриманню екологічних, економічних і соціально значущих інтересів як держави, так і громадян.

Сутнісною ознакою дозвільної діяльності у цій сфері є її адміністративно-процедурна природа, що проявляється у здійсненні комплексних організаційно-правових та реєстраційних дій, пов'язаних із наданням адміністративних послуг, передбачених чинним законодавством. Зазначене забезпечує не лише належну охорону земель, а й створює передумови для сталого розвитку територій, формування безпечного та збалансованого землекористування.

Отже, дозвільна діяльність суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони

земель має всі ознаки адміністративно-правових відносин, зокрема публічно-правовий характер, владно-субординаційну природу, ініціативу з боку заінтересованих осіб та імперативну компетенцію адміністративного суб'єкта. Це, у свою чергу, підтверджує необхідність її належного правового регулювання та подальшого наукового осмислення.

Також, варто звернути увагу на зміст статті 5 Закону України «Про адміністративні послуги» відповідно до якої виключно законами встановлюється перелік адміністративних послуг, проте на сьогодні значна частина законодавства, яке регулює питання надання адміністративних послуг, є підзаконними нормативно-правовими актами, і це, на наш погляд, пряме порушення норм законодавства.

Слід зазначити, що різноманітність підстав для виникнення, реалізації та припинення прав на земельні ділянки зумовила формування поряд із правовим регулюванням управлінських відносин у сфері охорони земель також і правового регулювання неуправлінських (обслуговуючих, сервісних) правовідносин. У цьому контексті особливу увагу слід приділити дозвільній діяльності суб'єктів публічного адміністрування, яка, на нашу думку, є формою реалізації не управлінських, а сервісно-орієнтованих функцій держави та має вираз у наданні адміністративних послуг у сфері охорони земель.

Дозвільна діяльність у цій сфері охоплює, зокрема, такі форми, як: надання реєстраційних послуг (державна реєстрація речових прав на земельні ділянки, змін їх правового режиму тощо), здійснення сертифікації (виконавців робіт із землеустрою, геодезичних робіт тощо), а також нормування та стандартизацію (встановлення обов'язкових вимог до землекористування, охоронних зон, показників деградації земель тощо). Усі ці форми реалізуються через чітко визначені адміністративні процедури, що, в свою чергу, забезпечують правову визначеність та передбачуваність для суб'єктів земельних правовідносин.

Серед зазначених форм, на нашу думку, найбільш поширеним і суспільно значущим видом дозвільної діяльності є саме здійснення реєстраційних дій у сфері охорони земель. Саме в цьому напрямі чітко простежується проблема належного розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та територіальними підрозділами центральних органів виконавчої влади, зокрема Держгеокадастру. Такий дисбаланс компетенції суб'єктів публічного адміністрування зумовлює низку правозастосовних труднощів, що, у свою чергу, негативно позначається на ефективності функціонування всієї системи дозвільної діяльності у сфері охорони земель [13, с. 64].

Крім того, неможна оминути увагою той факт, що під час здійснення реєстраційних послуг суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони земель часто мають місце порушення законодавства у сфері охорони земель як приватними особами (незаконне заволодіння земельними ділянками, рейдерські захоплення тощо, так і суб'єктами публічного адміністрування (внесення недостовірних відомостей до реєстрів, корупційні складові, бездіяльність щодо виявлення порушених прав та інтересів приватних осіб тощо) [13, с. 65].

Такий стан речей значною мірою зумовлений недоліками в організації ведення Державного земельного кадастру та Реєстру речових прав, за які несуть відповідальність відповідні суб'єкти публічного адміністрування. Відсутність належно підтверджених кордонів земельних ділянок, дублювання інформації або її суперечність між різними інформаційними базами створює передумови для правових конфліктів.

У зв'язку з цим, якісне надання реєстраційних послуг у сфері охорони земель є ключовою умовою правової визначеності, публічності, стабільності земельних відносин, гарантією реалізації як державних, так і приватних інтересів. Водночас законодавче забезпечення цієї складової дозвільної діяльності залишається фрагментарним: у Земельному кодексі України та суміжних нормативно-правових актах відсутнє комплексне визначення змісту реєстраційних процедур як адміністративних послуг у сфері охорони земель.

Висновки

На підставі проведеного дослідження, вважаємо за доцільне зробити ряд висно-

вків, які стосуються надання пропозицій щодо удосконалення дозвільної діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері охорони земель.

Слід підкреслити, що сучасне законодавче забезпечення дозвільних процедур залишається фрагментарним і недостатньо чітким. Земельний кодекс України, Закон України «Про охорону земель» та інші акти не містять цілісного визначення дозвільної діяльності суб'єктів публічного адміністрування, не закріплюють її видів та цілісної системи суб'єктного складу. Це створює передумови для колізій, зловживань та адміністративної плутанини. Доцільним, на нашу думку, є розроблення та ухвалення спеціального законодавчого акту, що комплексно врегулював би питання надання дозвільних адміністративних послуг у сфері охорони земель.

Крім того, правозастосовча діяльність суб'єктів публічного адміністрування щодо здійснення дозвільної діяльності свідчить про дисбаланс повноважень між окремими суб'єктами, зокрема, органами місцевого самоврядування, територіальними підрозділами Держгеокадастру та іншими суб'єктами у сфері надання дозвільних послуг. Тож, відсутність нормативно встановлених меж відповідальності унеможливлює належну координацію дій, що негативно впливає на ефективність дозвільної системи, що вимагає уточнення компетенції кожного органу та запровадження чітких процедурних регламентів цієї діяльності.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у здійсненні аналізу ефективності координації між органами місцевого самоврядування, Держгеокадастром та іншими суб'єктами в сфері дозвільної діяльності та винайденні науково обґрунтованих механізмів оптимізації адміністративних процедур, з метою зменшення правових колізій та підвищення ефективності надання адміністративних послуг у сфері земельних відносин.

Література

1. Стратегія розвитку земельних відносин в Україні. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/05/Land-strategy.pdf.
2. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Білозерська Т. О. Реформування публічного адміністрування в Україні як крок до європейської інтеграції. *Форум права*. 2007. № 2. С. 11-19.
4. Ковальській Д.В. Земельно-процесуальні правовідносини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 20 с.
5. Світличний О.П. Адміністративні правовідносини у сфері земельних ресурсів України: проблеми теорії та практики правозастосування : монографія. Донецьк : Державне вид-во «Донбас», 2011. 410 с.
6. Бусуйок Д.В. Класифікація земельних адміністративних послуг. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 239–245.
7. Козаченко Н.М. Система надання публічних послуг у сфері земельних відносин в Україні: становлення та трансформації. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. № 4 (15). С. 236–243.
8. Соболь Є.Ю. Формування правової категорії «суб'єкт публічного адміністрування». *Науковий збірник «Актуальні проблеми правознавства»*. 2018. № 4. С. 86-93.
9. Чорна М.В. Публічно-сервісна діяльність органів публічного адміністрування у сфері охорони земель. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 185-188.
10. Земельний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 25.10.2001 № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.
11. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 349.
12. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 32. Ст. 409.
13. Чорна М. В. Надання реєстраційних послуг органами публічного адміністрування у сфері охорони земель. *Науковий журнал «Право і безпека» ХНУВС*. 2019. № 2 (73). С. 63- 68.

SUMMARY

The article analyzes the theoretical and legal foundations of the permitting activities of public administration entities in the field of land protection and formulates directions for its improvement. It is emphasized that the modern legislative support for permitting procedures remains fragmentary and not clear enough. It is established that the Land Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Land Protection" and other acts do not contain a holistic definition of the permitting activities of public administration entities, do not establish its types and a holistic system of subject composition. The need to develop and adopt a special legislative act is substantiated, the norms of which are aimed at comprehensively regulating the issues of providing permitting administrative services in the field of land protection. The existence of an imbalance of powers between individual public administration entities, in particular, local governments, territorial divisions of the State Geocadastre and other entities in the field of providing permitting services is proven. It was found that the absence of regulatory limits of responsibility makes it impossible to properly coordinate actions, which negatively affects the effectiveness of the permitting system, and requires clarification of the competence of each body and the introduction of clear procedural regulations for this activity. It was established that the essential feature of permitting activity in the field of land relations is its administrative and procedural nature, which is manifested in the implementation of complex organizational and legal and registration actions related to the provision of administrative services provided for by current legislation. The features of the permitting activity of public administration entities in the field of land protection are revealed in the context of the science of administrative law, namely: public-legal nature, power-subordination nature, initiative on the part of interested persons and imperative competence of the administrative entity.

Keywords: public administration entities, land relations, Land Code of Ukraine, local governments, State Geocadastre, competence, administrative services, administrative procedure, permitting procedures.

МОБІЛІЗАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

МІНКА Т.П. - доктор юридичних наук, професор завідувач кафедри публічного та приватного права Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро
ORCID: 0000-0001-6012-6973
УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.49

У статті здійснено комплексне наукове дослідження мобілізації як об'єкта публічного адміністрування. Автор обґрунтовує актуальність теми з огляду на зростання викликів національній безпеці, зміну підходів до публічного управління та необхідність удосконалення адміністративно-правового забезпечення мобілізаційної діяльності. Визначено, що незважаючи на наявність нормативного регулювання, наукове осмислення мобілізації як складного управлінського явища залишається недостатнім, що зумовлює потребу в уточненні її правової природи, функцій, ознак та структурних характеристик. У роботі акцентовано увагу на відсутності єдиних доктринальних підходів до розуміння мобілізації в адміністративно-правовому аспекті, що ускладнює ефективну реалізацію мобілізаційної політики в умовах особливого періоду.

У ході дослідження проаналізовано змістовне наповнення поняття «мобілізація» у вузькому та широкому значеннях, визначено її місце в структурі національного управлінського механізму, охарактеризовано зв'язок мобілізації з суміжними категоріями публічного управління (зокрема, стратегічним плануванням, управлінням ризиками, кризовим адмініструванням). Особливу увагу приділено ознакам мобілізації як об'єкта публічного адміністрування, серед яких виділено публічний характер, правову визначеність, системність, інтегративність, функціональну спрямованість та форс-мажорну природу. У статті запропоновано авторське визначення мобілізації як об'єкта публічного адміністрування та обґрунтовано необхідність формування науково виваженої доктрини у цій сфері.

Ключові слова: мобілізація, мобілізаційна підготовка, адміністративно-правове регулювання, публічне адміністрування, механізм публічного адміністрування, об'єкт публічного адміністрування.

Постановка проблеми

Проблематика визначення сутності та змісту публічного адміністрування у сфері мобілізації набуває особливої наукової та прикладної значущості в умовах сучасних викликів національній безпеці. Зміна концептуальних засад державного управління, спрямованих на утвердження людини, її прав, свобод та законних інтересів як головної цінності в системі публічної влади, зумовлює необхідність теоретико-методологічного переосмислення мобілізації як інституційного явища, що перебуває у центрі уваги органів публічного управління.

Незважаючи на наявність нормативного регулювання мобілізаційної діяльності, цілісне розуміння її як об'єкта публічного адміністрування ще остаточно не сформоване. Відсутність усталених доктринальних підходів до визначення змістовного наповнення цього поняття, а також чітких критеріїв для його наукової ідентифікації у сфері адміністративного права обумовлює потребу у поглибленому дослідженні правової природи мобілізації, її структурних ознак, функціонального призначення та

ролі в архітектоніці сучасної системи державного управління.

Вказані обставини засвідчують не лише високий ступінь актуальності обраної тематики, а й потребу у формуванні концептуальних підходів до інституціоналізації мобілізації в межах адміністративно-правової науки. Такий підхід дозволяє не лише окреслити теоретичні межі публічного адміністрування у сфері мобілізації, але й сприяє виробленню практично орієнтованих моделей її реалізації в умовах особливого періоду або загрозливих станів.

Метою даної наукової статті є формування доктринального підходу до визначення поняття мобілізації як об'єкта публічного адміністрування, а також окреслення її основних ознак, структурних характеристик та правової природи.

Стан опрацювання проблематики мобілізації як об'єкта публічного адміністрування свідчить про наявність значної кількості наукових праць, у яких досліджуються окремі правові, управлінські, організаційні та економічні аспекти мобілізаційної діяльності. Зокрема, в науковому обігу наявні праці, присвячені загальним питанням публічного адміністрування (В. Р. Біла, К. Л. Бугайчук, В. В. Галунько, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, О. І. Миколенко, Т. Б. Семенчук та ін.), які створюють необхідну основу для формування підходів до розуміння мобілізації в межах сучасної парадигми публічного управління.

Разом з тим, комплексне дослідження мобілізації саме як об'єкта публічного адміністрування залишається фрагментарним і недостатньо опрацьованим у вітчизняній правовій науці. Існуючі наукові доробки не охоплюють повною мірою питань правового статусу суб'єктів мобілізаційного процесу, особливостей реалізації адміністративних функцій у цій сфері, а також специфіки організаційно-правових механізмів забезпечення мобілізаційної готовності в системі публічної влади.

Наявні суперечності у підходах до визначення сутності мобілізації, її структурних елементів та ознак як категорії публічного адміністрування зумовлюють необхідність подальшого наукового осмислення та систематизації відповідних знань. З огляду на це, актуальною є постановка цілісної наукової задачі, спрямованої на розроблення теоретико-методологічних засад розуміння мобілізації як специфічного напряму публічного адміністрування в умовах забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу

Незважаючи на наявність значного обсягу нормативно-правових актів, які регламентують мобілізаційну діяльність в Україні [1; 2;3;4], а також окремих наукових праць, присвячених військово-оборонній функції держави, проблема наукового осмислення мобілізації як явища публічного адміністрування досі залишається недостатньо розробленою [5; 6; 7]. У науковому дискурсі ця категорія здебільшого розглядається крізь призму безпекових, організаційно-управлінських або галузево-правових аспектів, без належного врахування її місця та ролі у системі публічного управління.

Окремі автори (зокрема, у працях з військового, адміністративного та конституційного права) підкреслюють функціональне значення мобілізації як механізму, що забезпечує приведення ресурсів держави у готовність до виконання оборонних завдань. Проте відсутні ґрунтовні дослідження, які б системно аналізували мобілізацію як об'єкт правового впливу та управлінської діяльності з боку органів публічної влади, визначали її структурні складові, суб'єктно-об'єктні зв'язки та специфіку адміністративно-правового регулювання.

Актуальність проблеми посилюється з огляду на потребу доктринального переосмислення мобілізації як складної системи, що вимагає ефективної координації між державними інституціями, інтеграції функцій управління, забезпечення балансу між централізованим керівництвом та оперативною автономією суб'єктів на місцях. Водночас правове регулювання у цій сфері, попри формальну нормативну визначеність, не завжди відповідає вимогам цілісності, узгодженості та практичної ефективності.

Таким чином, наявна ситуація вимагає комплексного наукового осмислення мобілізації як об'єкта публічного адміністрування, зокрема: формалізації понятійного апарату в межах адміністративно-правової науки; визначення системи суб'єктів управління мобілізаційною діяльністю; з'ясування змісту та особливостей адміністративно-правового регулювання у цій сфері; виокремлення ознак та функцій мобілізації у контексті діяльності органів публічної влади.

Проведення відповідного дослідження дозволить не лише поглибити наукові засади публічного адміністрування у сфері національної безпеки, а й сформулювати практичні рекомендації щодо вдосконалення правового механізму реалізації мобілізаційної політики держави.

Мобілізація як об'єкт публічного управління є багатогранним, системним явищем, що охоплює сукупність дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, спрямованих на оперативне та ефективне переведення суспільства і держави в особливий режим функціонування у разі настання загроз національній безпеці. У цьому контексті мобілізація постає не лише як сукупність оборонних заходів, а як складний об'єкт управлінського впливу, який має чітко окреслену правову природу, функціональне навантаження та структурну організацію.

У вузькому змісті мобілізація означає процес залучення людських, матеріальних, технічних і фінансових ресурсів держави для забезпечення її обороноздатності в умовах загрози чи фактичного початку воєнних дій. У широкому ж розумінні вона є елементом національної системи реагування, яка активується у кризових або надзвичайних обставинах і охоплює всі сфери життєдіяльності держави – від безпеки та оборони до економіки, транспорту, медицини, освіти, енергетики тощо.

Як об'єкт публічного управління мобілізація має такі ключові характеристики: цільова спрямованість – підготовка держави до функціонування в умовах воєнного стану, надзвичайних ситуацій або інших кризових обставин; системність – охоплює багаторівневу взаємодію державних органів, приватного сектору та громадянського суспільства; комплексність – включає правові, організаційні, ресурсні, інформаційні, управлінські механізми; правова регламентованість – реалізується відповідно до нормативно-правових актів, які встановлюють компетенцію суб'єктів, порядок дій, відповідальність; публічний характер – здійснюється в інтересах суспільства і держави та забезпечує реалізацію публічного інтересу щодо безпеки.

Мобілізація тісно пов'язана з іншими управлінськими категоріями, зокрема такими як «стратегічне планування», «управління ризиками», «кризове адміністрування». У структурі публічного управління вона виконує роль механізму превентивного реагування, що ґрунтується на випереджальному аналізі потенційних загроз і заздалегідь визначеній системі дій державних інституцій.

Правова сутність мобілізації проявляється у її регулятивній та охоронній функції, оскільки через механізми адміністративно-правового впливу держава забезпечує не тільки реалізацію мобілізаційних заходів, а й дотримання публічного порядку, захист прав і свобод громадян у надзвичайних умовах.

Таким чином, мобілізація як об'єкт публічного адміністрування повинна розглядатися як складова національної безпекової політики, яка потребує чіткого адміністративно-правового регулювання, міжгалузевої координації та інституційної стійкості системи публічного управління.

У контексті публічного адміністрування до основних ознак мобілізації слід віднести:

1. Публічний характер. Мобілізація реалізується виключно в межах публічного інтересу, спрямована на захист державного суверенітету, територіальної цілісності, безпеки громадян. Вона здійснюється органами державної влади та місцевого самоврядування в межах визначених законом повноважень, має офіційний, загальнообов'язковий характер та охоплює широке коло суб'єктів.

2. Правова урегульованість. Процедури мобілізації, повноваження її суб'єктів, порядок прийняття рішень і реалізація заходів чітко визначені в законодавстві (зокрема, у Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Конституції України, інших нормативно-правових актах). Це забезпечує юридичну визначеність, передбачуваність та відповідальність у процесі мобілізаційної діяльності.

3. Системність і міжвідомча координація. Мобілізація є складовою багаторівневої системи, яка включає центральні та місцеві органи виконавчої влади, військові формування, суб'єктів господарювання незалежно від форм власності. Її реалізація вимагає узгодженості управлінських дій, єдиного стратегічного планування та оперативної взаємодії між різними інституціями.

4. Інтегративний характер. Мобілізація охоплює низку управлінських сфер – оборону, економіку, охорону здоров'я, транспорт, енергетику, зв'язок, освіту, інформаційну політику тощо. У зв'язку з цим вона потребує не лише організаційної інтеграції, але й єдності в стратегічних цілях, фінансуванні та кадровому забезпеченні.

5. Режимність і надзвичайність. Мобілізаційні заходи мають особливий правовий режим, що передбачає тимчасове обмеження деяких прав громадян (у межах закону), переведення системи управління, економіки та оборони в особливий режим функціонування, посилення державного контролю та виконавчої дисципліни.

6. Цілеспрямованість і функціональна орієнтація. Мобілізація завжди має чітко визначену мету – забезпечення обороноздатності держави, стійкості функціонування суспільно-державного механізму в умовах зовнішньої або внутрішньої загрози. Ця функціональна спрямованість зумовлює характер управлінських рішень, форми контролю, обсяг ресурсів і часові рамки реалізації заходів.

7. Наявність спеціальних суб'єктів управління. Мобілізація вимагає створення або залучення спеціальних органів чи структурних підрозділів (мобілізаційних підрозділів, штабів, координаційних центрів), які забезпечують її організацію, планування, облік, моніторинг і контроль.

8. Адаптивність. Особливість мобілізації полягає у її здатності активізувати надзвичайні ресурси та механізми держави в умовах обмеженого часу, високої невизначеності та загрози національній безпеці. Це вимагає від публічного адміністрування високого рівня адаптивності, професіоналізму та готовності до швидких рішень.

Таким чином, мобілізація як об'єкт публічного адміністрування поєднує в собі нормативно-правову визначеність, організаційну складність, багаторівневу координацію, кризовий характер та стратегічну орієнтованість. Її ефективність значною мірою залежить від належного функціонування публічно-управлінського механізму, здатного забезпечити своєчасне, узгоджене та ресурсно забезпечене реагування держави на загрози.

Висновки

З наведеного ми можемо зробити наступні висновки, по-перше, мобілізація представляє собою складне, багаторівневе управлінське явище, яке охоплює діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, спрямовану на забезпечення обороноздатності держави та стійкості функціонування системи публічної влади в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз. По-друге, мобілізація як об'єкт публічного адміністрування характеризується низкою ознак, зокрема: публічним характером, правовою регламентованістю, системністю, міжвідомчою координацією, інтегративністю, режимністю, функціональною орієнтованістю та форс-мажорною природою. Її управління вимагає чіткої координації дій на всіх рівнях влади, високої оперативності та ресурсного забезпечення. По-третє, у сучасних умовах національних викликів мобілізація потребує не лише організаційного наповнення, а й науково обґрунтованого доктринального підходу, який дозволить формалізувати її місце в системі публічного управління, забезпечити ефективну реалізацію мобілізаційної політики та удоскона-

лити адміністративно-правові механізми її регулювання.

З урахуванням проведеного аналізу, під мобілізацією як об'єктом публічного адміністрування слід розуміти урегульовану правом цілеспрямовану діяльність органів публічної влади, спрямовану на організацію, координацію та реалізацію комплексу заходів із переведення державного та суспільного механізму в режим функціонування в умовах надзвичайної або воєнної загрози, з метою забезпечення національної безпеки та сталості управлінських процесів.

Література

1. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію. Закон України від 21 жовтня 1993р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text.

2. Про військовий обов'язок і військову службу від 25.03.1993р. Закон України. Відомості Верховної Ради України від . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

3. Про оборону України. Закон України від 6.12.91 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

4. Про Збройні Сили України. Закон України від 6.12.91 ". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text

5. Курінний Є.В. Мобілізаційний кейс України: сучасний стан та перспективи реформування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 130-134.

6. Кірєєва І.В. Правовий інститут мобілізації та соціальної відповідальності: теоретико-правові аспекти взаємодії та взаємовпливу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2024. Вип. 37. С. 182-188.

7. Іванченко В.А. Адміністративно-правове регулювання мобілізації в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2019. 19 с.

T.P. Minka

MOBILIZATION AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION

The article presents a comprehensive legal and theoretical study of mobilization as an object of public administration. The author substantiates the relevance of the chosen topic in the context of modern threats to national security, the transformation of public governance paradigms, and the need to improve the administrative and legal mechanisms for implementing mobilization policy. It is emphasized that despite the presence of legal regulation, the academic understanding of mobilization as a complex object of public authority management remains insufficiently developed. The article identifies the absence of unified doctrinal approaches to defining mobilization in the framework of administrative law, which complicates the institutionalization and effectiveness of mobilization activities under emergency conditions.

The article clarifies the content of the concept of «mobilization» in its narrow and broad meanings, outlines its role within the national public administration system, and highlights its interconnection with related categories such as strategic planning, risk management, and crisis governance. Special attention is given to identifying the features of mobilization as an object of public administration, including its public nature, legal regulation, systemic complexity, intersectoral coordination, functional orientation, and exceptional nature. The author proposes a definition of mobilization as an object of public administration and substantiates the need to develop a scientifically sound doctrinal approach to this issue in the field of administrative and legal science.

Keywords: mobilization, mobilization planning, administrative and legal regulation, public administration, mechanism of public administration, object of public administration.

ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВИХ ЗАСАД ОНЛАЙН-МЕДІА

РАССОХІНА Аліна - аспірантка Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

УДК 342.7:316.774
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.50

У статті розглядається питання еволюції поняття «онлайн-медіа» як одного із ключових понять в інформаційному просторі з урахуванням трансформації медіасфери під впливом цифрових технологій. Автором було виокремлено та проаналізовано наявні позиції представників наукової спільноти щодо поняття «онлайн-медіа», а також трактування, надані законодавцем. Автором було здійснено порівняльний аналіз із підходами, що закріплені у правових системах Європейського Союзу. Зокрема, також у статті акцентується увага на правових засадах функціонування онлайн-медіа. Було виокремлено принципи відкритості, достовірності, плюралізму думок та відповідальності за поширення інформації як ключових принципів функціонування онлайн-медіа. Особливу увагу приділено й проаналізовано положення нового Закону України «Про медіа» від 2022 року, який безпосередньо закріпив перераховані вище принципи та його вплив на врегулювання діяльності цифрових платформ. Автор у статті наголошує також і на питанні складності правового регулювання онлайн-медіа через поєднання журналістських стандартів із технічними характеристиками цифрових сервісів. З урахуванням того, що у червні 2022 року лідери 27 країн-членів Європейського Союзу ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі, наша держава мала виконати ряд реформаційних вимог. Зокрема, це стосувалось і узгодження національного аудіовізуального законодавства із європейським й необхідності адаптації законодавства України до реалій цифрового середовища. Автором у статті наголошено на конкретних підходах до вдосконалення правової бази, що сприятимуть підвищенню прозорості, відповідальності та правової визначеності у сфері онлайн-комунікацій.

Ключові слова: засоби масової інформації, медіа, онлайн-медіа, поняття, правові засади.

Постановка проблеми

У червні 2022 року лідери 27 країн-членів Європейського Союзу ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі [1]. Проте, одночасно із наданням й затвердженням статусу кандидата були також висунуті вимоги або ж реформи, які мають бути виконані нашою державою. Зокрема, один із семи пунктів стосувався і узгодження національного аудіовізуального законодавства із європейським й необхідності адаптації законодавства України до реалій цифрового середовища [2]. Також питання функціонування й діяльності онлайн-медіа й зміни у сфері масової інформації актуалізуються в контексті стрімкого розвитку цифрових технологій. З урахуванням того, що онлайн-медіа останніми роками стали основним джерелом новин для мільйонів користувачів, витісняючи традиційні друковані та аудіовізуальні засоби масової інформації. У свою чергу, питання правового регулювання цієї відносно нової форми медіа залишається доволі фрагментарним і недостатньо визначе-

ним. У зв'язку із цим питання трактування поняття «онлайн-медіа» й його правового регулювання залишається актуальним та дискусійним.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні сутності поняття «онлайн-медіа», виокремленні його характерних ознак та аналізі сучасних правових засад функціонування онлайн-медіа в Україні.

Виклад основного матеріалу

Починаючи дослідження визначення категорії «онлайн-медіа», слід, у першу чергу, звернутись до положень, закріплених у статтях нового Закону України «Про медіа» [3]. Саме цим нормативно-правовим актом було зроблено першу спробу систематизувати правове поле для діяльності новітніх медіа. Зокрема, у ньому вперше на законодавчому рівні було запроваджено термінологію, пов'язану з онлайн-платформами спільного доступу до інформації, провайдерами відео на замовлення, користувачами-постачальниками інформації. Метою Закону України «Про медіа» є гарантування права на свободу висловлювання, доступу до різноманітної, достовірної та своєчасної інформації, а також сприяння плюралізму думок і вільному обміну інформацією. Зазначений нормативно-правовий акт покликаний захищати національні інтереси України та права користувачів медіа-сервісів, урегульовувати діяльність у сфері медіа на засадах прозорості, справедливості та неупередженості, а також створювати умови для розвитку конкурентного, незалежного та рівноправного медіасередовища. Окрім цього, Закон визначає правовий статус, принципи формування, функціонування і повноваження Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення.

З урахуванням зазначеного, стаття 1 Закону України «Про медіа» містить доволі широкий перелік термінів із їх визначенням. Вважаємо, що необхідно розглянути два ключових елементи, які становлять категорію «онлайн-медіа» окремо. «Онлайн» відповідно до Словника української мови [4], означає «у режимі реального часу; перебуваючи, спілкуючись у мережі «Інтернет». З урахуванням зазначеного, акцент зроблено саме на режимі реального часу, що вказує на динамічність і актуальність інформаційного обміну.

Другим ключовим елементом є категорія «медіа», визначення якої знаходимо у статті 1 Закону України «Про медіа» [3], відповідно до якого це медіа (засіб масової інформації) – засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою. Вважаємо, що дане визначення відображає класичний підхід до розуміння зазначеної категорії й увага акцентується на ключових ознаках, що дозволяють відмежувати медіа від інших каналів передачі інформації. Зокрема, це масовість, регулярність та редакційний контроль. Остання ознака є відносно новою для національного законодавства і була запозичена з Директиви ЄС про аудіовізуальні медіапослуги [5, с. 117]

Дане визначення відповідає як міжнародним стандартам, так і сучасним інформаційно-правовим потребам, оскільки дозволяє кваліфікувати суб'єкти, що здійснюють інформаційну діяльність, та чітко розмежовує медіа від приватного блогінгу чи неформального інформування в соціальних мережах.

У свою чергу, Л. Городенко надає визначення категорії «медіа» в Енциклопедії Сучасної України як засобів та інструментів зберігання і передачі інформації та даних для індивідуальної чи та масової аудиторії [6]. Також наголошується, що доволі часто дану категорію ототожнюють із категоріями «засоби масової інформації» та «масмедіа». Такий підхід, на нашу думку, дозволяє розглядати медіа не лише в контексті журналістики чи суспільної комунікації, а також як інфраструктуру поширення даних у різних сферах: освіті, культурі, науці, маркетингу, приватному спілкуванні тощо. З цієї точки зору медіа виступає як середовище або платформа, через яке відбувається інформаційна взаємодія. Проте, у правничій площині вважаєм за доцільне застосовувати більш вузькі дефініції, що адаптовані до специфіки масової комунікації.

Аналізуючи в цілому категорію «онлайн-медіа», слід зазначити, що законодавець закріпив визначення категорії «онлайн-медіа» як медіа, що регулярно поширює інформацію у текстовій, аудіо-, аудіовізуальній чи іншій формі в електронному (цифровому) вигляді за допомогою мережі Інтернет на власному веб-сайті, крім медіа, які віднесені Законом України «Про медіа» до аудіовізуальних медіа [3]. На нашу думку, визначення категорії «онлайн-медіа», що міститься у Законі, є доволі широким, оскільки законодавець акцентує, у першу чергу, увагу на формах поширення інформації та способі її донесення до аудиторії. Такий підхід є спробою чітко структурувати медіапростір, уникнувши дублювання правового статусу різних типів медіа. Проте, вважаємо, що межа між онлайн- та аудіовізуальними медіа може бути доволі розмитою. Це стосується випадків, коли вебресурси поєднують текстові матеріали з відео- або аудіоконтентом. Таким чином, на практиці можуть виникати труднощі щодо класифікації окремих інтернет-ресурсів, що може призвести до правової невизначеності. Цю позицію також зазначає і А. Гаркот [5, с. 122], наголошуючи, що законодавче визначення категорії «онлайн-медіа» містить низку недоліків, оскільки лише вказує, що до цієї категорії не відносяться суб'єкти аудіовізуальних медіа, проте воно конкретизує критерії розмежування.

На нашу думку, дане визначення також закріплює одну із ключових ознак онлайн-медіа – регулярність поширення інформації. Таким чином, це створює підстави для відмежування таких медіа від звичайних блогів, сторінок у соціальних мережах або сайтів із нерегулярним оновленням, проте межа також залишається відносно умовною.

Аналізуючи положення, наведені у доктринальних джерелах, констатуємо, що у науковій літературі відсутнє усталене визначення поняття «онлайн-медіа», що призводить до плюралізму визначень. У доробках представників наукової спільноти знаходимо наступні визначення категорії «онлайн-медіа». І. Зеленко розглядає категорію «онлайн-медіа» як один із видів медіа, якому відповідно до чинного законодавства притаманні такі риси як : регулярність поширення інформації; форми прояву інформації; поширення інформації за допомогою мережи Інтернет; наявність власного вебсайту [7, с. 108].

Також увагу слід звернути на визначення категорії «онлайн-медіа», надане Р. Холліманом, відповідно до якого це ті медіа, які є мережевими (наприклад, через Інтернет, інтрамережі або SMS). Простіше кажучи, мережа вимагає взаємозв'язку та сумісності між обчислювальними пристроями і включає цифрову інформацію, яку можна ефективно зберігати, шукати, а потім отримувати та ділитися (одночасно або асинхронно), і, за необхідності, з декількох місць і різних часових поясів [8]. В цілому, це базове технічне визначення, яке може також застосовуватись і в правничих дослідженнях. Також знаходимо визначення у статті Т. Трачук та М. Андрющенко, яке корелюється із Законом України «Про медіа» [9, с. 213], із виокремленням основних характеристик онлайн-медіа. Зокрема, автори віднесли до основних ознак онлайн-медіа наступні :

– інтерактивність, що забезпечує активну взаємодію з авдиторією;

– персоналізацію інформації, яка адаптує контент під інтереси конкретного користувача;

– гнучкість форми, змісту й використання;

– безперервність подачі та споживання контенту [9, с. 213].

В цілому, аналізуючи питання функціонування та діяльності онлайн-медіа, то вони посилюють можливості громадської участі, але водночас ускладнюють державне регулювання через децентралізований характер мережі. Це створює правові виклики щодо моніторингу й контролю в інтересах демократії або безпеки [10]. Таким чином, розглядаючи визначення категорії «онлайн-медіа», наведене у доробках науковців, вони більшою мірою ґрунтуються на його законодавчому трактуванні. Проте, його природа – міждисциплінарна, адже поєднує правові, технологічні та соціальні аспекти.

У свою чергу, у країнах Європейського Союзу визначення та регулювання онлайн-медіа здійснюється через поєднання національного законодавства з вимогами Директиви Європейського парламенту і Ради ЄС

про аудіовізуальні медіа-послуги (AVMSD) (у редакції 2018/1808) [11]. У них застосовуються такі критерії як професійний характер контенту, регулярність поширення, наявність редакційного контролю. Цей підхід дозволяє відрізнити онлайн-медіа від звичайних користувацьких акаунтів чи персональних блогів. Слід наголосити, що порівнюючи національне законодавство із європейським підходом, український нормативно-правовий акт поки не охоплює всіх аспектів, притаманних AVMS (зокрема щодо співрегулювання, ролі національних регуляторів та прозорості власності медіа). Однак Закон України «Про медіа» [3] став важливим кроком у цьому напряму.

Європейські підходи до правової оцінки онлайн-медіа включають забезпечення медіаплюралізму, що є складовою права на свободу вираження поглядів (стаття 10 Європейської конвенції з прав людини [12], статті 11 Хартії Європейського Союзу про основні права [13]). Онлайн-платформи змусили переглянути поняття плюралізму в медіа на рівні політик і законодавства.

Із набуттям чинності Законом України «Про медіа» Національна рада з питань телебачення і радіомовлення отримала повноваження щодо регулювання онлайн-медіа [3]. Станом на сьогодні вже зареєстровано сотні таких ресурсів. Хоча реєстрація є добровільною, відповідно до положень Закону, регулятор здійснює нагляд як за зареєстрованими, так і за незареєстрованими суб'єктами. У цьому контексті ключовим постає питання окреслення меж компетенції Національної ради, зокрема – чітке визначення, які саме інтернет-ресурси підпадають під категорію онлайн-медіа. Адже повноваження регулятора поширюються саме на ці суб'єкти, а не на будь-кого, хто публікує інформацію в мережі Інтернет.

З метою визначення того, які саме суб'єкти можуть вважатися онлайн-медіа, Закон України «Про медіа» передбачає розроблення відповідних критеріїв. Це завдання покладене на орган співрегулювання, який у сфері онлайн-медіа був зареєстрований у червні 2024 року. Втім, станом на сьогодні цей орган фактично ще не функціонує: не сформовано його керівні структури, експертні колегії та робочі групи, які мали б опрацьовувати відповідні критерії та кодекси мовлення.

Висновки та перспективи

Таким чином, з урахуванням зазначеного вище, особливістю онлайн-медіа слід виокремити їх міждисциплінарну природу: вони поєднують журналістські стандарти з технічними характеристиками цифрових платформ. Це створює складнощі у правовому регулюванні – зокрема, щодо класифікації контенту, відповідальності за дезінформацію, захисту персональних даних та алгоритмічного управління інформаційними потоками.

Онлайн-медіа представляють собою форму цифрових мас-медіа, що функціонують в мережевому середовищі інтернету та охоплюють створення, розповсюдження і споживання інформаційного контенту через інтерактивні цифрові платформи. Вони характеризуються високим рівнем інтерактивності, мультимедійністю, негайністю оновлення інформації та можливістю персоналізованого споживання контенту.

Таким чином, онлайн-медіа слід розглядати як суб'єктів інформаційної діяльності, що систематично поширюють публічну інформацію у цифровому форматі, мають редакційну політику та несуть відповідальність за зміст. Такий підхід дозволить побудувати більш чітку і прогнозовану модель правового регулювання.

Література

1. Собенко Н. Україна виконала «майже» всі вимоги для початку переговорів про вступ в ЄС – президентка ЄК. *Суспільне новини*. 29 листопада 2023 р. URL : https://suspilne.media/627824-ukraina-vikonala-majze-vsi-vimogi-dla-pocatku-peregovoriv-pro-vstup-v-es-prezidentka-ek/

2. Сидоренко С. Кандидат авансом: 7 вимог, які має виконати Україна, щоб ЄС не скасував її новий статус. *Європейська правда*. 18 червня 202 р. URL : https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/18/7141516/

3. Про медіа : Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2849-IX. *Відомості Верховної*

Ради України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text

4. Словник української мови online. Томи 1-15 (А-п'ять). НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. Київ : Наукова думка, 2010-2022. URL : https://sum20ua.com/Entry/search/Онлайн

5.Гаркот А. Онлайн-медіа : поняття та загальна характеристика. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2024. Випуск 78. С. 116–124.

6. Городенко Л. М. Медіа. *Енциклопедія Сучасної України*. 2018. URL : https://esu.com.ua/pdf/file/66085.pdf

7. Зеленко І. П. Особливості онлайн-медіа. *Наукові записки. Серія : Право*. 2023. Випуск 14. С. 104-108.

8. Holliman R. Online media and the sciences. *In: Priest, Susanna ed. Encyclopaedia of Science and Technology Communication*. 2010. Newbury Park, CA, USA: Sage.

9. Трачук Т., Андрющенко М. Тенденції й особливості функціонування онлайн-медіа. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2024. Том 35 (74). № 4. С. 212-220.

10. Kamaruddin A.H., Ghazali R.B., Muda M. Social Implications of Using Online Alternative Media towards Participatory Democracy in Malaysia. *Arts and social sciences journal*. No. 6. Pp. 1-6.

11. Директива (ЄС) 2018/1808 Європейського Парламенту і Ради від 14 листопада 2018 року, якою вноситься зміна до Директиви 2010/13/ЄС про координацію окремих положень, встановлених законом, підзаконними актами або адміністративними діями в державах-членах щодо надання аудіовізуальних медіа-послуг у зв'язку зі зміною ринкових реалій URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1808/oj

12. Європейська конвенція з прав людини від 04 листопада 1950 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

13. Хартія основних прав Європейського Союзу. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2012. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UK/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT

Alina Rassokhina

ON THE NOTION AND LEGAL FRAMEWORKS OF ONLINE MEDIA

The article considers the issue of the evolution of the concept of "online media" as one of the key concepts in the information space, taking into account the transformation of the media sphere under the influence of digital technologies. The author identified and analysed the existing positions of representatives of the scientific community on the concept of "online media", as well as the interpretations provided by the legislator. The author conducted a comparative analysis with the approaches enshrined in the legal systems of the European Union. In particular, the article also focuses on the legal foundations of the functioning of online media. The principles of openness, reliability, pluralism of opinions and responsibility for the dissemination of information were identified as key principles of the functioning of online media. Particular attention was paid and analysed to the provisions of the new Law of Ukraine "On Media" of 2022, which directly enshrined the above principles and its impact on the regulation of the activities of digital platforms. The author of the article also emphasizes the complexity of the legal regulation of online media due to the combination of journalistic standards with the technical characteristics of digital services. Given that in June 2022, the leaders of 27 member states of the European Union adopted a decision to grant Ukraine the status of a candidate for membership in the European Union, our state had to fulfil a number of reform requirements. In particular, this concerned the harmonization of national audiovisual legislation with European legislation and the need to adapt Ukrainian legislation to the realities of the digital environment. The author of the article emphasizes specific approaches to improving the legal framework that will contribute to increasing transparency, responsibility and legal certainty in the field of online communications.

Key words: mass media, media, online media, notion, legal frameworks.

НАРОДОВЛАДДЯ ЯК ПРОЯВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ МОДЕЛЕЙ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВЗАЄМОДІЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

БІСЮК Олена Сергіївна - кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права Київського міжнародного університету

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1570-2721

СУББОТ Анатолій Іванович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічного та європейського права Київського міжнародного університету

ORCID: 0000-0002-1453-9379

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.51

Стаття присвячена комплексному дослідженню народовладдя як ключової форми реалізації публічної влади в умовах глобалізації, цифрової трансформації та багаторівневого врядування. На основі порівняльного аналізу адміністративно-правових моделей Швейцарії, США, Європейського Союзу, країн Латинської Америки та України виявлено закономірності еволюції прямих і представницьких механізмів участі громадян, а також чинники, що зумовлюють їх успішність чи дисфункцію. Особливу увагу приділено впливу цифрових технологій – блокчейн-голосування, платформ електронних петицій, big data-аналітики – на зниження транзакційних витрат участі та одночасне виникнення ризиків кібербезпеки й цифрової нерівності. Автор обґрунтовує концепцію «діалогічного компаративізму», яка поєднує конституційний плюралізм, локальну культурну гнучкість і принцип «контекстуального перекладу» норм, забезпечуючи баланс між демократичною легітимністю та ефективністю багаторівневої взаємодії правових систем. Український досвід післявоєнної відбудови та євроінтеграції проаналізовано як кейс адаптації народовладдя до наднаціональних стандартів, що висвітлює потребу у зміцненні інституційної спроможності місцевого самоврядування та підвищенні цифрової інклюзивності. Запропоновані практичні рекомендації спрямовані на впровадження прозорих процедур громадської участі, мінімізацію нормативних колізій та підвищення стійкості публічної влади до гібридних викликів сучасності.

Ключові слова: народовладдя, публічна влада, порівняльне правознавство, правові системи, компаративізм, адміністративно-правова модель, цифрова демократія, конституційний плюралізм.

Актуальність теми

Сьогодні, коли демократичні конституції переживають водночас хвилю оновлення та кризові випробування, поняття народовладдя виходить за межі класичної доктрини «суверенітету народу» й набуває практичних вимірів, що безпосередньо впливають на ефективність публічної влади. Епоха глобалізації й цифрової трансформації породила нові канали взаємодії громадян із державними інституціями – від блокчейн-референдумів у Швейцарії до електронних петицій у Південній Кореї – які різко понизили транзакційні витрати участі й водночас вивели на перший план питання кібербезпеки, цифрової нерівності та прозорості алгоритмів. Виставлені пандемією й воєнними конфліктами обмеження мобільності змусили держави переосмислити механізми легітимації рішень, зокрема бюджетних і антикризових, що підсилює попит на інклюзивні, але технологічно стійкі форми прямої й представницької демократії. На цьому тлі компаративний аналіз адміністративно-правових моделей дозволяє виявити універсальні закономірності успішного залучення громадян до публічного управління й водночас розкрити культурні та

правові бар'єри, які можуть звести нанівець формальне закріплення інструментів участі. Досвід країн, де плебісцитарні процедури інтегровані у фінансово-контрольні цикли влади, засвідчує, що без належної інституційної підтримки і механізмів контр-ваги вони здатні перетворитися на інструмент популізму і делегітимізації політичної системи, тож актуальність дослідження полягає в оцінці балансу між швидкістю та якістю народного волевиявлення у різних правових сім'ях і режимах багаторівневого врядування.

Для України, яка одночасно долає наслідки воєнної агресії та рухається шляхом глибокої євроінтеграції, питання ефективного народовладдя набуває екзистенційного звучання: формування системи відкритого урядування й довіри до інститутів є не лише критерієм демократичної зрілості, а й передумовою мобілізації суспільних ресурсів для післявоєнної відбудови. Водночас гармонізація з правом ЄС та практиками Ради Європи висуває вимогу узгодити національні механізми прямої й представницької участі із принципами багаторівневого конституційного плюралізму, що передбачає делегування частини суверенітету на наднаціональний рівень без втрати легітимності дій усередині держави. Це створює подвійний виклик: по-перше, необхідно адаптувати нормативну базу (референдуми, ініціативи, бюджетна участь) до стандартів ЄС; по-друге, забезпечити їх фактичну дієвість у контексті децентралізованої системи місцевого самоврядування та цифрової трансформації публічних сервісів. Дослідження компаративних адміністративно-правових моделей і концептуальних підходів до взаємодії правових систем саме в ракурсі народовладдя дає змогу сформувати дорожню карту реформ, визначити мінімальні гарантії участі, уникнути правового імперіалізму й водночас увиразнити національну ідентичність публічної влади. Отже, тема є нагальною як для правничої науки й публічного управління, так і для суспільного дискурсу, оскільки від механізмів реального народовладдя залежить стійкість демократичних інституцій у часи гібридних загроз, економічних турбуленцій і конституційних трансформацій.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі компаративного аналізу виявити закономірності формування та функціонування народовладдя як прояву публічної влади в різних адміністративно-правових моделях, встановити чинники, що зумовлюють ефективність або дисфункцію механізмів громадської участі, і розробити концептуальну рамку взаємодії правових систем, здатну забезпечити баланс між демократичною легітимністю, культурно-правовою самобутністю та вимогами багаторівневого врядування.

Завданням дослідження є, спираючись на порівняльний аналіз, простежити еволюцію поняття народовладдя у провідних правових сім'ях, типологізувати адміністративно-правові моделі участі громадян за критеріями децентралізації, прозорості, цифрової інклюзії та судового контролю, дослідити вплив глобалізаційних і технологічних чинників на трансформацію процедур прямої й представницької демократії, виявити ризики нормативних колізій у взаємодії національних і наднаціональних правопорядків, проаналізувати український досвід післявоєнної відбудови та євроінтеграції як кейс багаторівневого врядування і, ґрунтуючись на отриманих результатах, розробити концепцію діалогічного компаративізму з практичними рекомендаціями щодо запровадження ефективних механізмів громадської участі в різних правових системах.

Виклад основного матеріалу

Народовладдя, яке охоплює увесь комплекс форм безпосередньої та представницької участі громадян у здійсненні публічної влади, є наскрізною ідеєю політико-правової думки від античної політії до постіндустріальних демократій. Воно одночасно відображає аксіоматичний принцип верховенства суверенного народу й слугує індикатором зрілості адміністративно-правових моделей, адже міра й способи залучення населення до ухвалення рішень формують характер публічного управління, впливають на баланс між гілками влади та визначають ступінь відкритості державних інституцій [3].

Упродовж останніх трьох десятиліть поняття народовладдя набуло додаткових смислів, пов'язаних із цифровою економікою, глобалізаційним розмиванням державного суверенітету та зростанням ролі транснаціональних акторів. Паралельно активізувалися дискусії щодо порівняльної результативності різних адміністративно-правових моделей, зокрема централізованих, децентралізованих і багаторівневих, а також щодо того, якими механізмами можна узгодити їх у рамках міжсистемної взаємодії [1].

У класичному розумінні народовладдя означає, що джерелом і суб'єктом влади є народ, а всі владні структури – лише похідні від його волі. Однак це визначення приховує широку палітру конкретних політико-правових констеляцій. Швейцарська практика прямих кантональних плебісцитів і обов'язкових федеральних референдумів демонструє модель «конституційного плебісцитаризму», коли нормативна сила суспільного волевиявлення вбудована у саму архітектуру правотворення. Французька П'ята республіка, навпаки, поєднує елементи напівпрезиденталізму й плебісцитарної демократії, але в її системі саме глава держави ініціює всефранцузькі референдуми, що зміщує акцент до виконавчої вертикалі. Північноамериканський досвід іще складніший, адже на федеральному рівні референдуми не передбачені, тоді як у штатах Каліфорнія, Колорадо чи Орегон ініціатива й відзив посадових осіб були запроваджені ще в добу Прогресивної ери й залишаються дієвими інструментами прямого втручання громадян у публічну політику. Таким чином, компаративний вимір виявляє, що формальна подібність процедур не гарантує тотожності результатів, бо рівень народовладдя залежить від поєднання правових традицій, соціальної культури й технічної інфраструктури [5].

Функціональна оцінка адміністративно-правових моделей базується на чотирьох взаємопов'язаних критеріях: ступені децентралізації, стабільності інституцій, прозорості ухвалення рішень і доступності процедур громадської участі. Унітарні системи, як-от Данія чи Японія, пропонують значну вертикальну інтегрованість, що спрощує управління, але може обмежувати локальні ініціативи. З іншого боку, федеративні держави – Німеччина, Канада, Австралія – створюють автономні простори для реалізації регіонального народовладдя, однак стикаються з викликами міжрівневої координації.

У країнах з перехідними правопорядками, до яких належать Україна, Грузія та Румунія, нормативні рамки безпосередньої демократії часто запроваджуються авансом, тобто до того, як буде сформовано сталі адміністративні практики, що породжує феномен «інституційного дисбалансу»: формально високі стандарти участі не трансформуються у практичну спроможність громадян контролювати владу. Відтак проблема ефективності народовладдя переходить із суто юридичної площини у сферу інституційного дизайну, де вирішальним стає питання ресурсного забезпечення місцевих рад, незалежності ЗМІ та цифрової грамотності населення [2].

Теоретики нового інституціоналізму підкреслюють зв'язок між народовладдям і транзитивністю норм: чим прозоріші й інклюзивніші канали зворотного зв'язку, тим швидше правова система адаптується до соціальних змін. Порівняльні дослідження показують, що в системах, де петиційні платформи й e-consultation інтегровані у цикл публічної політики, кількість формальних звернень зростає, але паралельно спостерігається «ефект розпорошеної підзвітності»: громадяни чіткіше усвідомлюють, до якого органу слід адресувати вимогу, а органи влади, своєю чергою, мають більше даних для прогнозного аналізу.

У Шотландії цифровізований механізм громадських бюджетів дав змогу скоротити час ухвалення місцевих кошторисів на двадцять відсотків і підвищити рівень задоволеності жителів, хоча вирішальним чинником успіху була прозора методика розподілу заявок у порядку пріоритетності, а не сама цифрація. Натомість у Бразилії, де інтернет-платформа «Participa.br» початково замислювалася як універсальний інструмент електронної демократії, відсутність офлайн-містків між цифровим голосуванням і традиційними органами публічної влади призвела до того, що багато ініціатив лиша-

лися без відповіді, що знизило довіру громадськості до е-участі [7].

Публічна влада реалізується не лише у вертикальному вимірі «держава – громадянин», а й крізь горизонтальні мережі, де громадські об'єднання, бізнес і наукові інституції відіграють роль співвиробників політики. Теорія «governance without government» актуалізує питання легітимності рішень, що ухвалюються у «мережевих урядах», зокрема в глобальних регуляторних режимах, де нормотворча функція дедалі частіше переходить від національних парламентів до комітетів експертів чи наднаціональних агентств. Прикладом є Європейський Союз, де так званий «комітологічний процес» формує величезний масив виконавчого законодавства, що прямо впливає на громадян, але ухвалюється без традиційної тріади парламентських читань. Це породжує дискусію, чи сумісний подібний механізм з ідеєю народного суверенітету. Попри те що Європарламент набув функції екстернорегуляторного нагляду, питання остаточної підзвітності комітетів залишається відкритим. У відповідь на критику було запроваджено публічні «зелені книги», але їхня ефективність знову-таки залежить від залученості громадян, якої бракує через інформаційні бар'єри.

Компаративний вимір взаємодії правових систем виявляє два діаметрально протилежні підходи до народовладдя: конституційний плюралізм і конституційне верховенство. Перший стверджує, що суверенітет народу може розподілятися між кількома рівнями правопорядку; другий наполягає, що будь-який наднаціональний акт має бути легітимований через механізми оцінки конституційності, закладені в основному законі держави. Дилема наочно проявилася у справі Федерального конституційного суду Німеччини щодо програми ЄЦБ PSPP, коли суд поставив під сумнів повноваження Суду ЄС. Подія продемонструвала, що навіть у зрілих демократіях взаємодія правових систем спричиняє напруження між народним суверенітетом, вираженим у національних конституціях, і наднаціональними вимогами колективного управління. Схожа ситуація виникла у Великій Британії під час Brexit, де референдум, вочевидь прояв народовладдя, запустив процес денунціації правового режиму ЄС, що вимагало комплексної ревізії тисяч нормативних актів і породило гострі дебати про межі парламентського мандату [6].

Досвід постсоціалістичних країн Центрально-Східної Європи доводить, що запровадження прямих демократійних процедур без належної адміністративної транспарентності може сприяти популізму. У Польщі та Угорщині масове використання консультативних плебісцитів щодо ідеологічно чутливих тем спричинило розбалансування між символічним волевиявленням і реальними механізмами парламентського контролю. Це засвідчує, що народовладдя не є універсально позитивним засобом зміцнення публічної влади, а вимагає чітко прописаних процедурних бар'єрів, які гарантують, що воля більшості не стиратиме основоположні права меншостей і конституційні цінності. Тому модернізація адміністративно-правових моделей все більше тяжіє до концепції «deliberative democracy», що акцентує не лише на голосуванні, а й на якісній дискусії, інклюзивності, рівному доступі до інформації [8].

У царині прав людини народовладдя проявляється у вимозі публічної звітності та прозорого алгоритму прийняття рішень у соціально чутливих сферах. Порівняльне дослідження конституційної юстиції Південної Африки та Колумбії демонструє, що суди, посилаючись на участь громадськості, активно впливають на бюджетну політику, примушуючи уряди враховувати соціально-економічні права при розподілі ресурсів. Таким чином, навіть постанова конституційного суду, ухвалена внаслідок стратегічної судової реформи, стає проявом народовладдя, коли суд посилається на принципи «public reason» і «transformative adjudication». Це розширює традиційне розуміння адміністративно-правової моделі, додаючи судову гілку до спектру інструментів, через які народ реалізує владу, а також зміщує акцент із голосування як єдиної форми легітимації на багатоканальну систему захисту прав [10].

Технологічна революція XXI століття відкрила нові горизонти для народовлад-

дя, але водночас породила безпрецедентні ризики. Штучний інтелект, блокчейн і великі дані спроможні радикально скоротити транзакційні витрати участі, однак їх можна використати і для маніпуляції громадською думкою. Пілотні проєкти «голосування на блокчейні» в Естонії та Сієтлі показали, що технологія гарантує незмінність голосу та швидке підбиття підсумків, але постають питання цифрової нерівності, відсутності фізичної верифікації та інституційної інфраструктури кібербезпеки. Якщо держави не забезпечують інклюзивний доступ до цифрових інструментів, нові форми участі можуть, навпаки, поглибити соціальну прірву, делегітимізувавши результати виборів або референдумів у очах менш технологічно підготовлених груп. Таким чином, компаративний аналіз адміністративно-правових моделей має враховувати цифрову стійкість і готовність суспільства до онлайнової участі як ключові параметри народовладдя [11].

В умовах багаторівневого врядування взаємодія правових систем неминуче породжує конкуренцію юрисдикцій, що проявляється в практиці «форум-шопінгу» і змаганні регуляторних стандартів. Корпорації, діючи на глобальному ринку, здатні обирати найсприятливіші режими для реєстрації, а громадяни – отримувати публічні послуги в іншій країні. Це змушує держави «експортувати» власні стандарти участі, аби зберігати легітимність у світовому вимірі.

Наприклад, ядерні держави в рамках режиму нерозповсюдження встановили спільні норми прозорості й звітування, однак гарантувати виконання цих норм можливо лише за умови взаємного визнання процедурних правил і механізмів моніторингу, що де-факто прив'язує практики народовладдя до міжнародної безпеки. В авіаційній галузі ІКАО пропонує єдині стандарти участі «зацікавлених сторін», що мають бути інтегровані у національне адміністративне право. Отже, народовладдя вже давно виходить за межі внутрішньополітичних процесів, утверджуючись як мірило відкритості держави у багатосторонніх режимах [12].

Не менш важливим є те, що взаємодія правових систем спричиняє появу гібридних адміністративно-правових моделей, які поєднують елементи різних традицій. Країни Латиноамериканського Південного конусу, прагнучи модернізувати адміністративні процедури, запозичили інститут «ombudsman» зі скандинавського права, але доповнили його е-порталами для подання скарг і законодавчо закріпленою участю громадської ради при апараті Уповноваженого. В Індонезії та Малайзії громадське слухання бюджету проходить під егідою релігійних лідерів, що поєднує англо-саксонську традицію «public hearing» з ісламським принципом «shura». Саме компаративістський підхід дозволяє виявити ефективні компоненти цих моделей і запропонувати концептуальне бачення «контекстуального перекладу» норм: закон не імпортується як шаблон, а адаптується через діалог правових культур.

Питання культурної чутливості особливо гостро постає в Абсолютному Південному світі, де рівень письменності та доступу до інтернету досі нижчий за глобальний медіанний показник. Дієвість народовладдя тут залежить не від формальної можливості підписати петицію он-лайн, а від здатності органів влади проводити офлайн-консультації, перекладати документи етнічними мовами і створювати «мобільні адміністративні офіси» у віддалених регіонах. Кенійський проєкт цифрового ID зазнав критики саме через ігнорування мовних бар'єрів і дефіциту цифрової грамотності. Компаративний аналіз доводить, що успішні кейси участі, як-то «Gram Sabha» в Індії чи «Consulta Previa» в Перу, ґрунтувалися на попередньому розширенні правосуб'єктності спільнот, а не лише на технології голосування. По суті, народовладдя ефективне тоді, коли воно вкорінене у соціальній тканині як повсякденна практика, а не вважається разовим інструментом легітимації владного рішення [9].

Висновки

У підсумку слід зазначити, що компаративний аналіз адміністративно-правових моделей і концептуальних підходів до взаємодії правових систем засвідчує амбівалентну природу народовладдя: воно може вод-

ночас зміцнювати демократичні інститути й створювати ризики популізму; сприяти інклюзії й поглиблювати цифрову нерівність; інтегрувати правові системи й провокувати конфлікти суверенітетів. Тому головним завданням сучасної науки публічного управління є пошук динамічної рівноваги між збереженням культурно-правової самобутності та необхідністю колективної дії у глобалізованому світі.

Концепція «діалогічного компаративізму» пропонує бачити взаємодію не як ієрархічну гармонізацію, а як процес багаторівневої перекладацької роботи, у якій кожна норма переосмислюється з огляду на локальний контекст і водночас узгоджується з універсальними цінностями демократії, прав людини та стійкого розвитку. Саме через такий діалог народовладдя може стати справді живою тканиною публічної влади, здатною адаптуватися до викликів нової доби, водночас укорінюючи легітимність у громадянському суспільстві та формуючи проекцію державного суверенітету на світовій арені.

SUMMARY

The article offers a comprehensive study of people's sovereignty (popular rule) as a core mode of exercising public power amid globalisation, digital transformation and multi-level governance. Drawing on a comparative analysis of the administrative-legal models of Switzerland, the United States, the European Union, selected Latin American states and Ukraine, it identifies the evolutionary patterns of direct and representative citizen-participation mechanisms and the factors that foster their success or dysfunction. Special attention is paid to the influence of digital technologies–blockchain voting, e-petition platforms and big-data analytics–both in lowering the transaction costs of participation and in creating new risks related to cybersecurity and the digital divide. The author substantiates the concept of "dialogic comparativism", which combines constitutional pluralism, local cultural flexibility and the principle of contextual translation of norms to balance democratic legitimacy with the effectiveness of multi-level interaction between legal systems. The Ukrainian experience of post-war recovery and EU integration is analysed as a case of adapting popular rule to supranational standards, highlighting the need to strengthen the institutional capacity of local self-government and enhance digital inclusivity. The article concludes with practical recommendations aimed at introducing transparent participation procedures, minimising normative collisions and bolstering the resilience of public authority to the hybrid challenges of the modern era.

Keywords (English translation): popular rule, public power, comparative law, legal systems, comparativism, administrative-legal model, digital democracy, constitutional pluralism.

Література

1. Кресіна І. О. (2019). Правове забезпечення євроінтеграційних процесів в Україні: сучасний стан і перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 57 (1), 145–148.

2. Муравйов В. І. (2020). Адаптація законодавства України до права Європейського Союзу: теоретико-методологічні засади. *Вісник Академії правових наук України*, 1 (22), 34–42.

3. Семенова О. П. (2024). Публічне врядування в умовах відбудови: механізми участі громадян. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 4, 11–24.

4. Auer A., Bützer L., & Linder W. (2021). *The Swiss Confederation: A Brief Guide*. Federal Chancellery.

5. Craig P., de Búrca G. (2021). *EU Law: Text, Cases, and Materials* (7th ed.). Oxford University Press.

6. Glenn P. (2020). *Legal Traditions of the World* (6th ed.). Oxford University Press.

7. Husa J. (2022). *A New Introduction to Comparative Law* (2nd ed.). Hart

8. Legrand P. (2017). *Comparative Law in a Global Context: The Puzzle and the Challenge*. Routledge.

9. Sacco R. (1991). Legal Formants: A Dynamic Approach to Comparative Law. *The American Journal of Comparative Law*, 39 (1), 1–34.

10. Senden L. (2011). *Soft Law in European Community Law*. Hart Publishing.

11. Slaughter A. M. (2018). *A New World Order*. Princeton University Press.

12. Trechsel A. H. (2020). *Direct Democracy in the Digital Age: E-Voting and Beyond*. Palgrave Macmillan.

РЕГІОНАЛЬНЕ ГЕНДЕРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО КРАЇН АФРИКИ: ЗАХИСТ ПРАВ ЖІНКИ

ЗАГРІШЕВА Надія Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права ВНЗ «Київський університет ринкових відносин»
https://orcid.org/0000-0002-3605-8912
УДК 342.7
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.52

У статті досліджується становлення та еволюція регіонального гендерного законодавства країн Африки крізь призму захисту прав жінок та протидії дискримінації. Автор аналізує конституційні положення окремих африканських країн (ПАР, Гана, Замбія) у порівнянні з Конституцією України, підкреслюючи загальну тенденцію до визнання прав людини як фундаментальної складової правопорядку. Особлива увага приділена міжнародним та регіональним правовим актам, зокрема Африканській хартії прав людини і народів (1981) та Протоколу Мапуту (2003), які стали правовою основою для створення механізмів захисту прав жінок на континенті. Протокол Мапуту окреслюється як ключовий документ, що юридично закріплює репродуктивні права, забороняє шкідливі традиційні практики (зокрема жіноче обрізання), вимагає рівного доступу жінок до освіти, правосуддя та участі у політичному житті.

У статті також наводяться приклади практичного застосування цих актів - зокрема судові рішення в Сьєрра-Леоне (щодо заборони вагітним дівчатам відвідувати звичайні школи) та в Замбії (щодо справи про зґвалтування учениці вчителем). Вони демонструють ефективність регіональних правозахисних механізмів у боротьбі з дискримінацією.

Наукова новизна полягає в системному аналізі впливу регіональних актів на національні правові системи та формування правової культури рівності. Методологія включає нормативно-правовий аналіз, індуктивно-дедуктивний та аналітичний методи. Стаття є внеском у розвиток української правової науки в частині порівняльного аналізу систем захисту прав жінок.

Ключові слова: гендер, гендерне законодавство, гендерна рівність, міжнародне регулювання гендерної рівності, гендерна політика, захист прав жінок, дискримінація, права людини, міжнародний правовий акт, нормативно-правовий акт, правове регулювання.

Постановка проблеми

У Конституції України словосполучення «права і свободи людини» зустрічається 20 разів, і кожне його використання відображає певний правовий статус особи. Це супроводжується посиланнями на систему нормативно-правових актів як міжнародного, так і національного рівнів. Така частота згадувань підкреслює ключову роль правового врегулювання у сфері прав людини, важливість їх чіткого юридичного формулювання та класифікації. [1]

В конституціях країн Африки згадування про права людини подається в різних інтерпретаціях. Так, Конституція Республіки Гана 1992 року (з поправками до 1996 року) є основним правовим документом, що гарантує права людини та громадянина і містить низку положень, спрямованих на захист основоположних свобод та прав громадян. У преамбулі підкреслюються прагнення народу до забезпечення свободи, справедливості та захисту основоположних прав людини. Особливістю цієї Конституції є по-

ложення про створення та дію Комісії з прав людини та адміністративної справедливості, діяльність якої направлена за захист прав людини та боротьбу з корупцією. [2]

Конституція Південно-Африканської Республіки (далі - ПАР) 1996 року є однією з найпрогресивніших у світі щодо захисту прав людини та громадянина. Враховуючи складне історичне минуле земель ПАР, у нормативно-правовому акті закріплено бажання «... створити суспільство, засноване на демократичних цінностях, соціальній справедливості та основоположних правах людини». [3]

Як і Конституція України, так і Конституція Гани, Конституція ПАР зазнали значного впливу з боку міжнародних правових актів. Вперше на міжнародному рівні права людини закріплені у Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року. [4] На розробку та прийняття зазначеного міжнародного правового акту вплинули трагедії Світових війн: Першої та Другої. Вони унесли життя мільйонів людей і змусили людство замислитися, розробити і упровадити законодавство щодо недопущення такого у майбутньому. При цьому вектор нашого дослідження буде спрямований на вузький сектор, а саме: гендерне законодавство. Оскільки гендерна рівність, відсутність дискримінації за кольором шкіри, віком, статтю тощо є проявами розвинутого суспільства, суспільства в якому найголовнішою цінністю є дотримання та захист прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Висвітленням захисту прав жінок, усуненню дискримінаційних проявів та встановленню гендерної рівності присвячено праці наступних українських науковців: О.М. Руднєва, [5] К.І. Чижмар [6] та інших.

В працях українських науковців відсутні дослідження, присвячені вивченню регіонального гендерного законодавства, захисту прав жінок та усуненню дискримінації на Африканському континенті.

Метою цієї статті є дослідження ґенези та упровадження регіонального гендерного законодавства щодо захисту прав жінок та усунення дискримінації на прикладі деяких країн Африки.

З огляду вищевикладеного **наукова новизна** полягає у формуванні знань щодо регіонального гендерного законодавства країн Африки, дослідженні змін у захисті прав жінок та проявів дискримінації на національному рівні його впливом.

В процесі написання цієї статті використано **наступні методи**, які дозволили всебічно розкрити формування прав жінок та їх захисту на регіональному рівні та усунення дискримінації. Зокрема, застосовано такі основні методи:

1. Нормативно-правовий аналіз – дослідження змісту регіонального законодавства .
2. Індуктивно-дедуктивний метод – застосовано для формулювання загальних висновків щодо забезпечення права жінок на освіту на основі аналізу конкретних прикладів (позитивна практика та порушення в Танзанії, Нігерії, Уганді тощо).
3. Аналітичний метод – використано для виявлення зв'язку між правом жінки на освіту та іншими правами (на працю, участь у суспільному житті, гідність), що дало змогу показати системну природу порушень.

Виклад основного матеріалу

З цією метою доцільно дослідити правову природу прав людини. Права людини - комплекс юридичних можливостей, обумовлених існуванням людини в суспільстві. Право виступає мірою свободи і зміст його в тому, щоб узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства, дотримуючись принципу рівності. Право виступає як засобом забезпечення свободи, так і істотним засобом обмеження неузгоджених з суспільними потребами і уявленнями людей про добро і справедливість рівня свободи й обсягу влади. Встановлювані заборони й обмеження повинні бути доцільними з погляду гарантій свободи, а отже, і справедливими. [7, с. 11]

Вкрай важливим питанням для африканських країн наразі є уникнення дискримінації, особливо щодо статі. У сучасних умовах, коли активно діють міжнародні правозахисні організації, важко приховувати інформа-

цію про дискримінацію в будь-якій країні. Стурбованість ситуацією з цього приводу в будь-якій країні світу не можна розглядати як втручання в її внутрішні справи. Міжнародне співтовариство розробляє ефективні механізми контролю в гуманітарній сфері, а країни, що толерують порушення прав жінки, зазнають економічного і політичного тиску з боку міжнародної громадськості.

Правове регулювання прав людини на континенті Африка здійснюється на підставі міжнародного гендерного законодавства, яке включає наступні акти: Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності (1951); Конвенція про охорону материнства (1952); Конвенція про політичні права жінок (1953); Конвенція про громадянство одруженої жінки (1957); Конвенція щодо дискримінації у сфері найму та праці (1958); Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960); Конвенція про згоду та взяття шлюбу, шлюбний вік і реєстрацію шлюбу (1962); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) (1979) тощо.

До регіональних актів гендерного законодавства відносяться: Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 року; Міжнародна конвенція проти апартеїду в спорті 1985 року; Африканська хартії прав людини і народів 1986 року (далі - Хартія або Африканська хартія) та Протокол до Африканської хартії прав людини і народів про права жінок в Африці (далі - Протокол Мапуту). [8, 9]

Аналіз Африканської хартії прав людини і народів 1981 року (набула чинності у 1986 році), а також оцінка механізмів її реалізації, обрані як предмет дослідження з огляду на потребу підвищення ефективності функціонування цього правового документа, зокрема у сфері забезпечення прав жінок. У червні 1980 року під час конференції міністрів, що проходила в Банжулі (Гамбія), було представлено проєкт Хартії, підготовлений експертною групою у Дакарі в листопаді 1979 року. Документ охоплював 60 статей і передбачав створення Африканської комісії з прав людини і народів із мандатом на дорадчу та дослідницьку діяльність. Спочатку конференція розглянула лише перші сім статей, що зумовило скликання додаткового засідання в січні 1981 року, на якому Хартія була остаточно схвалена і передана державам-членам Організації африканської єдності на ратифікацію.

Офіційне набрання чинності Хартією відбулося 21 жовтня 1986 року після її ратифікації простою більшістю відповідно до статті 63(3). Єгипет приєднався до Хартії 20 березня 1984 року, висловивши заперечення щодо статей 8, 9 та 18(3), що стосуються свободи совісті та релігії, права на інформацію, а також ліквідації дискримінації щодо жінок і захисту жінок і дітей, мотивуючи це розбіжністю з принципами ісламського права. Станом на 2025 рік Хартію ратифікували 54 із 55 держав-членів Африканського Союзу; останньою країною, що приєдналася до неї, став Південний Судан, який ратифікував документ 23 жовтня 2013 року.

Африканська хартія вирізняється серед міжнародних правових актів тим, що об'єднує у своєму змісті як громадянські та політичні, так і економічні, соціальні та культурні права. У її преамбулі наголошується на тому, що досягнення соціально-економічних прав є необхідною умовою реалізації громадянських та політичних свобод. До числа захищених нею прав належать: право на власність, на працю в умовах рівності та гідності, на рівну оплату праці, на фізичне та психічне здоров'я, на освіту, на участь у культурному житті суспільства, а також права осіб літнього віку й непрацездатних громадян на спеціальний захист. Окрім цього, Хартія визначає обов'язки держави щодо підтримки моральних і традиційних цінностей та забезпечення добробуту сім'ї.

Усього документ містить 68 статей, з яких перші 14 зазвичай класифікуються як ті, що регламентують громадянські та політичні права. Йдеться, зокрема, про заборону тортур і свавільного позбавлення волі, свободу слова, зібрань, совісті, еміграції, рівність перед законом, гідність особи, таємне голосування, недискримінацію, право на об'єднання та доступ до інформації.

Згідно зі статтею 2, кожна особа має право на користування правами та свободами, визнаними та гарантованими цією Хартією без жодної дискримінації, зокрема за озна-

ками раси, етнічного походження, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншого статусу. Стаття 3 встановлює, що всі особи є рівними перед законом та мають право на рівний правовий захист. У статті 18(3) зазначено, що держава зобов'язана забезпечити усунення дискримінації щодо жінок і дітей, а також захистити права цих категорій населення відповідно до міжнародних стандартів. Хартія підкреслює не лише формальну рівність, а й фактичну, тобто вимагає від держав активних заходів для подолання структурної нерівності, зокрема щодо жінок, меншин, дітей та осіб з інвалідністю.

Водночас, на відміну від деяких міжнародних договорів, Хартія не містить чіткого визначення поняття «дискримінація», і його зміст розкривається через практику Африканської комісії з прав людини і народів (далі - Комісія). Зокрема, у справі Zimbabwe Human Rights NGO Forum v. Zimbabwe (2006) Комісія наголосила, що дискримінація – це будь-яке диференційоване ставлення, що позбавляє особу чи групу доступу до прав і свобод на підставі заборонених ознак, зазначених у статті 2. Таким чином, Африканська хартія розглядає недискримінацію як фундаментальний принцип, що лежить в основі всієї системи прав людини на континенті. [10]

У цьому рішенні Комісія визнала Республіку Зімбабве винною у порушенні статей 1 та 7(1) Африканської хартії прав людини і народів. У період між конституційним референдумом 2000 року та парламентськими виборами у Зімбабве спалахнуло насильство. Прихильники правлячої партії вчинили низку порушень прав людини, зокрема сексуальне насильство щодо жінок і дівчат. Уряд Зімбабве, як держава-відповідач, стверджував, що не несе відповідальності за ці діяння, оскільки злочини були скоєні недержавними суб'єктами, дії яких не були офіційно санкціоновані державною політикою. Однак Африканська комісія з прав людини і народів визнала, що держава може бути визнана співучасником порушень, якщо вона систематично не забезпечує захист осіб від посягань з боку приватних осіб, що призводять до порушення прав людини. Комісія водночас підкреслила, що саме на заявникові покладається обов'язок доведення того, що держава сприяла систематичному характеру таких зловживань через всебічне бездіяльне ставлення. У цій справі Комісія дійшла висновку, що Зімбабве порушило права потерпілих на доступ до правосуддя і на справедливий розгляд справи, гарантовані статтями 1 і 7(1) Африканської хартії прав людини і народів. Комісія також вказала, що держава прийняла Указ про помилування № 1 від 2000 року, який передбачав можливість амністії осіб, винних у політично мотивованих правопорушеннях (за винятком вбивств, зґвалтувань та інших тяжких злочинів), і що Зімбабве не проявило належної ретельності в забезпеченні правосуддя для жертв насильства. Комісія зобов'язала Зімбабве провести ретельне розслідування повідомлених злочинів, притягнути винних до відповідальності та забезпечити постраждалим належну компенсацію. Значущість цього прецеденту полягає в тому, що він підтверджує: держава може бути визнана відповідальною за порушення прав людини, вчинені приватними особами, якщо вона не реагує належним чином. Зокрема, якщо держава не виявляє «належної обачності» у справі масових зґвалтувань, вона сама може бути визнана відповідальною за ці порушення.

11 липня 2003 року Асамблея глав держав і урядів Африканського союзу прийняла другий Протокол до Африканської хартії, запропонований Африканської комісією з прав людини і народів. Йдеться про Протокол до Африканської хартії прав людини і народів, що стосується прав жінок в Африці на глобальному рівні.

Протокол Мапуту - це міжнародно-правовий документ, прийнятий в межах Африканського союзу 11 липня 2003 року в місті Мапуту (Мозамбік), який набрав чинності 25 листопада 2005 року. Повна назва - Протокол до Африканської хартії прав людини і народів про права жінок в Африці. Документ є важливою складовою регіонального гендерного законодавства щодо захисту прав жінок. [9]

Протокол Мапуту (2003) є результатом тривалого історичного процесу розвитку прав людини на африканському континенті, зосередженого на специфічних викликах, з якими стикаються жінки в Африці. Його прийняття стало логічним продовженням Африканської хартії прав людини і народів 1981 року, яка, попри свій універсальний характер, не забезпечувала належного захисту гендерних прав. Африканська хартія не містила чітких положень, що стосуються гендерної рівності, репродуктивних прав або захисту від традиційних шкідливих практик. Значний вплив на формування передумов для появи Протоколу справила Четверта Всесвітня конференція з питань жінок, організована ООН у Пекіні у 1995 році, яка надихнула африканські країни розпочати процес регіонального адаптування міжнародних стандартів. Упродовж 1990-2000-х років активізувалися жіночі правозахисні рухи в Африці, такі як FEMNET та Women in Law and Development in Africa (WiLDAF), що посилило суспільний тиск на уряди та регіональні інституції з вимогою створити окремий правозахисний інструмент.

З 1999 року Африканська комісія з прав людини ініціювала консультації з урядами, експертами та громадянським суспільством щодо тексту майбутнього документа. У підсумку 11 липня 2003 року Протокол було прийнято на Саміті Африканського Союзу в місті Мапуту, Мозамбік, а 25 листопада 2005 року він набрав чинності після ратифікації 15 державами-членами. Назва «Протокол Мапуту» походить від місця його ухвалення. Протокол став першим регіональним договором у світі, який юридично закріпив репродуктивні права жінок, включаючи право на безпечний аборт; засудив конкретні форми гендерного насильства, зокрема каліцтвення жіночих статевих органів; і вимагає забезпечення прав жінок в умовах збройних конфліктів. Цей документ є історичним проривом у сфері прав людини в Африці та прикладом прогресивного регіонального підходу до захисту прав жінок.

Серед основних статей Протоколу Мапуту можна підкреслити наступні:

- стаття 14: Права на охорону здоров'я та репродуктивні права. Гарантує жінкам право на контроль над питаннями, пов'язаними з їхньою сексуальністю та репродуктивним здоров'ям. Зокрема, пункт 2(c) передбачає можливість легального аборту у випадках зґвалтування, інцесту або загрози життю чи здоров'ю матері чи плода;

- стаття 6: Питання шлюбу. Встановлює мінімальний вік для вступу в шлюб - 18 років, вимагає добровільної згоди обох сторін і забороняє примусові шлюби;

- стаття 5: Заборона шкідливих традиційних практик. Забороняє жіноче обрізання та інші шкідливі практики, які загрожують здоров'ю або гідності жінки;

- стаття 8: Доступ до правосуддя. Зобов'язує держави забезпечити ефективний доступ жінок до правосуддя, включно з юридичною допомогою;

- стаття 22: Гарантувати право літніх жінок на захист від насильства, включаючи сексуальне насильство, дискримінацію за віковою ознакою, а також право на гідне ставлення;

- стаття 26(2): Фінансування реалізації. Передбачає обов'язок держав-учасниць забезпечити фінансування для реалізації положень Протоколу.

Прикладами реалізації норм Протоколу Мапуту стали численні справи у країнах Африки предметом яких стала дискримінація за статтю або порушення прав жінок. Наведемо декілька прикладів.

Сьєрра-Леоне. У 2019 році Суд Співтовариства Західноафриканських держав (ЕКОВАС) ухвалив важливе рішення у справі проти уряду Сьєрра-Леоне, визнавши дискримінаційною політику, що забороняла вагітним дівчатам відвідувати звичайні школи. Ця політика була запроваджена урядом у 2015 році після епідемії Еболи й передбачала створення окремих шкіл з обмеженим навчальним планом для вагітних дівчат. Проте, ці заклади не надавали повноцінної освіти, що суттєво обмежувало можливості для дівчат у подальшому житті. [11]

Позов до Суду подали правозахисні організації, зокрема Women Against Violence and Exploitation in Society (WAVES), Child Welfare Society, Equality Now та Інститут з прав людини та розвитку в Африці (IHRDA). Вони стверджували, що така політика пору-

шує низку міжнародних зобов'язань країни в галузі прав людини, зокрема Африканську хартію прав людини і народів, Конвенцію про права дитини та Конвенцію ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в освіті.

12 грудня 2019 року Суд ЕКОВАС постановив, що заборона на відвідування звичайних шкіл вагітними дівчатами та створення для них окремих закладів є формою дискримінації за ознакою статі та становища, і прямо суперечить міжнародному праву. Суд зобов'язав уряд Сьєрра-Леоне негайно скасувати цю політику, закрити спеціальні школи для вагітних та вжити заходів щодо реінтеграції дівчат до загальноосвітньої системи. Він також наголосив на необхідності подолання стигматизації та забезпечення підтримки для вагітних школярок.

У березні 2020 року уряд Сьєрра-Леоне офіційно оголосив про скасування цієї заборони. Президент Джуліус Маада Біо заявив про прихильність до «радикального включення» у сфері освіти, відкривши шлях до рівного доступу до знань для всіх дітей, незалежно від обставин їхнього життя. [11]

Замбія. У 2008 році Високий суд Замбії виніс знакове рішення у справі 13-річної учениці Р.М., яка була зґвалтована своїм учителем Едвардом Хакасенке. Суд визнав вчителя винним і присудив дівчині компенсацію в розмірі 45 мільйонів замбійських квач (приблизно $14 000) за фізичні та моральні страждання. Суд також встановив відповідальність школи, Міністерства освіти та Генерального прокурора за неналежний нагляд і захист учнів. Це рішення стало важливим прецедентом у сфері захисту прав дівчат у школах та підкреслило значення регіональних гендерного законодавства, таких як Протокол Африканського союзу про права жінок в Африці, ратифікований Замбією у 2006 році.

Висновки

Впровадження Африканської хартії прав людини і народів та Протоколу Мапуту дозволило сформувати систему правових актів регіонального гендерного законодавства та посилити судовий та позасудовий захист прав жінок, зменшити кількість випадків дискримінації за статтю.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 22.08.2024)

2. The Five Hundred And Twenty – Seventh Act Of The Parliament Of The Republic Of Ghana Entitled The Constitution Of The Republic Of Ghana (Amendment) Act, 1996. The Constitution of the Republic of Ghana, (16.12.1996). URL: https://constitutionnet.org/sites/default/files/Constitution_of_the_Republic_of_Ghana.pdf (дата звернення: 22.08.2024)

3. Constitution of the Republic of South Africa, 1996 URL: https://www.gov.za/documents/constitution/constitution-republic-south-africa-1996-04-feb-1997 (дата звернення: 22.08.2024)

4. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ Організація Об'єднаних Націй від 10.12.1948 р., № 995_015. Офіційний вісник України. 2008 р., № 93, Ст. 89.

5. Руднєва О.М. Гендерна рівність у праві України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 18 с.

6. Чижмарь К.І. Міжнародні стандарти рівноправ'я та захисту прав жінок та практика України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 19 с.

7. Опольська Н.М., Бабой А.М., Бабой В.С. Міжнародний захист прав людини: навчальний посібник. Вінниця: Твори. 2021. 408 с.

8. African Charter on Human and Peoples' Rights, 1986. URL: https://au.int/en/treaties/african-charter-human-and-peoples-rights (дата звернення: 22.08.2024)

9. Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa (01.07.2003). URL: https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-women-africa (дата звернення: 22.08.2024)

10. Zimbabwe Human Rights NGO Forum v. Zimbabwe (2006). URL: https://achpr.au.int/

en/decisions-communications/zimbabwe-human-rights-ngo-forum-v-zimbabwe-24502 (дата звернення: 22.08.2024)

11. ECOWAS Court orders Sierra Leone to revoke policy banning pregnant girls from mainstream school. URL: https://www.ihrda.org/2019/12/ecowas-court-orders-sierra-leone-to-revoke-policy-banning-pregnant-girls-from-mainstream-school/ (дата звернення: 22.08.2024)

12. Zambian Court Reaches Landmark Decision in Teacher Rape Case. URL: https://wunrn.com/2008/07/zambian-court-reaches-landmark-decision-in-teacher-rape-case/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 22.08.2024)

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (data zvernennia: 22.08.2024)

2. The Five Hundred And Twenty – Seventh Act Of The Parliament Of The Republic Of Ghana Entitled The Constitution Of The Republic Of Ghana (Amendment) Act, 1996. The Sonstitution of the Republic of Ghana, (16.12.1996). URL: https://constitutionnet.org/sites/default/files/Constitution_of_the_Republic_of_Ghana.pdf (data zvernennia: 22.08.2024)

3. Constitution of the Republic of South Africa, 1996 URL: https://www.gov.za/documents/constitution/constitution-republic-south-africa-1996-04-feb-1997 (data zvernennia: 22.08.2024)

4. Zahalna deklaratsiia prav liudyny: Mizhnarodnyi dokument Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii vid 10.12.1948 r., № 995_015. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2008 r., № 93, St. 89.

5. Rudnieva O.M. Henderna rivnist u pravi Ukrainy: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2002. 18 s.

6. Chyzhmar K.I. Mizhnarodni standarty rivnopravia ta zakhystu prav zhinok ta praktyka Ukrainy: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.11 Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv, 2007. 19 s.

7. Opolska N.M., Baboi A.M., Baboi V.S. Mizhnarodnyi zakhyst prav liudyny: navchalnyi posibnyk. Vinnytsia: Tvory. 2021. 408 s.

8. African Charter on Human and Peoples Rights, 1986. URL: https://au.int/en/treaties/african-charter-human-and-peoples-rights (data zvernennia: 22.08.2024)

9. Protocol to the African Charter on Human and Peoples Rights on the Rights of Women in Africa (01.07.2003). URL: https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-women-africa (data zvernennia: 22.08.2024)

10. Zimbabwe Human Rights NGO Forum v. Zimbabwe (2006). URL: https://achpr.au.int/en/decisions-communications/zimbabwe-human-rights-ngo-forum-v-zimbabwe-24502 (data zvernennia: 22.08.2024)

11. ECOWAS Court orders Sierra Leone to revoke policy banning pregnant girls from mainstream school. URL: https://www.ihrda.org/2019/12/ecowas-court-orders-sierra-leone-to-revoke-policy-banning-pregnant-girls-from-mainstream-school/ (data zvernennia: 22.08.2024)

12. Zambian Court Reaches Landmark Decision in Teacher Rape Case. URL: https://wunrn.com/2008/07/zambian-court-reaches-landmark-decision-in-teacher-rape-case/?utm_source=chatgpt.com (data zvernennia: 22.08.2024)

Nadiia V. Zahrisheva,
Candidate of Juridical Science (Ph.D. in Law), associate professor,
Head of the Department of Law Kyiv University of Market Relations,
Kyiv, Ukraine

REGIONAL GENDER LEGISLATION IN AFRICAN COUNTRIES: PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS

This article explores the development and evolution of regional gender legislation in African countries through the lens of women's rights protection and the fight against discrimination. The author analyzes constitutional provisions of selected African states (South Africa, Ghana, Zambia) in comparison with the Constitution of Ukraine, emphasizing the global trend toward recognizing human rights as a

fundamental component of legal order. Special attention is given to international and regional legal instruments, particularly the African Charter on Human and Peoples' Rights (1981) and the Maputo Protocol (2003), which serve as legal foundations for establishing mechanisms to safeguard women's rights on the continent. The Maputo Protocol is identified as a key document that legally enshrines reproductive rights, prohibits harmful traditional practices (such as female genital mutilation), and mandates equal access for women to education, justice, and political participation.

The article also provides practical examples of how these instruments have been implemented, such as court rulings in Sierra Leone (regarding the ban on pregnant girls attending mainstream schools) and Zambia (in a case involving the rape of a schoolgirl by a teacher). These cases highlight the effectiveness of regional human rights mechanisms in combating discrimination.

The article's scientific novelty lies in a systematic analysis of the influence of regional instruments on national legal systems and the shaping of a culture of equality. The methodology includes normative legal analysis, inductive-deductive reasoning, and analytical methods. This work contributes to the development of Ukrainian legal scholarship in the field of comparative analysis of women's rights protection systems.

Keywords: gender, gender legislation, gender equality, international regulation of gender equality, gender policy, protection of women's rights, discrimination, human rights, international legal instrument, normative legal act, legal regulation.

РОЛЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД

ОМЕЛЬЧЕНКО Наталія Леонідівна - кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

orcid:0000-0003-3096-257X

ЛУКАШЕНКО Альона Анатоліївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права та процесу Національної академії внутрішніх справ

orcid:0000-0003-3781-7041

УДК: 342.5; 342.7

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.53

У статті досліджуються актуальні проблеми функціонування інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та його роль у захисті політичних прав і свобод. Відзначено важливість незалежності, автономності, політичної неупередженості Уповноваженого, які є критичними для ефективного здійснення парламентського контролю. Деталізовані основні функції і повноваження Уповноваженого, механізми його діяльності, а також співпраця з державними органами, громадськими організаціями та міжнародними структурами в контексті захисту політичних прав і свобод. Підкреслюється, що у ситуації з тимчасовим обмеженням деяких політичних прав громадян діяльність Уповноваженого стає особливо актуальною, тому що він виступає як гарант забезпечення і захисту прав і свобод, представляючи інтереси населення перед державними структурами. У висновках статті акцентується увага на необхідності подальшого зміцнення інституту Уповноваженого, вдосконалення механізмів його діяльності та підвищення обізнаності громадян про свої права. Пропонуються рекомендації щодо покращення співпраці між Уповноваженим та іншими інститутами громадянського суспільства, що сприятиме більш ефективному захисту політичних прав українців у майбутньому.

Ключові слова. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, омбудсман, правові стандарти, міжнародні правові стандарти, права людини і громадянина, політичні права і свободи, виборчі права, захист політичних прав людини, інституційний механізм захисту, незалежність, функції і повноваження Уповноваженого, трансформація, співпраця з інститутами громадянського суспільства, право на звернення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Дослідження ролі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо захисту політичних прав і свобод є надзвичайно актуальним в контексті викликів і загроз, з якими стикається сучасна Україна. В умовах військової агресії російської федерації проти України проблематика прав і свобод людини і громадянина актуалізується набуттям статусу кандидата на вступ до ЄС. Зазначене передбачає виконання взятих зобов'язань Україною щодо приведення вітчизняного законодавства відповідно до права ЄС, зокрема в контексті вдосконалення національного механізму захисту прав і свобод людини, важливою складовою якого є інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Так, було прийнято низку нормативно- правових актів, серед яких: Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення ефективної реалізації парламентського

контролю» від 3 грудня 2020 р., «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року; стратегічних актів – «Про Національну стратегію у сфері прав людини», затверджену Указом Президента Указом № 119/2021 від 24 березня 2021 року, а також підготовлено нову редакцію змін до Законів України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про звернення громадян» та ін.

Важливо зазначити, що діяльність Уповноваженого не припиняється в умовах воєнного стану або надзвичайного стану, коли можуть встановлюватися окремі обмеження політичних прав і свобод, зокрема право на участь в управлінні державними справами, виборчі права, право на мирні зібрання, проведення мітингів, походів, демонстрацій та ін. масових зібрань, право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації тощо (ч. 2 ст. 64 Конституції України, п. 8, 9 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»). Ці обмеження є тимчасовими, вони мають бути необхідними й обґрунтованими. Не підлягають обмеженню такі політичні права як право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, петиційні права, право на рівний доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (ст. 40, п. 2 ст. 38 Конституції України, Закони України «Про звернення громадян», «Про державну службу»).

Ряд основних завдань з дотримання прав та свобод людини і громадянина в умовах правового режиму воєнного стану наразі має вагоме значення у площині реалізації Стратегії діяльності Уповноваженого з прав людини до 2027 року [1]. У цьому документі наголошується, що в реаліях сьогодення, «вітчизняна система парламентського контролю покликана надати дієві відповіді на нові виклики, пов'язані із наслідками збройної агресії проти України». Одним з магістральних напрямів є «збереження та посилення інституційної стійкості та спроможності, а також перегляд та розширення мандатів Омбудсмана України» задля ефективності та дієвості вітчизняного механізму захисту політичних прав людини і громадянина.

У зв'язку з вищенаведеним, варто наголосити на необхідності подальшого розвитку парламентського контролю за додержанням прав і свобод та захисту прав Уповноваженим, вдосконалення його діяльності з урахуванням міжнародних стандартів та покращення співробітництва з ін. структурами громадянського суспільства щодо захисту політичних прав та свобод. Це постає особливо важливим для розвитку демократії та правової держави в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Дослідженню проблем правового статусу та організації і діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та його ролі щодо забезпечення і захисту політичних прав і свобод присвячено чимало наукових розвідок. Зокрема, праці таких вчених, як О. Агєєв, С. Банах, О. Батанов, В. Букач, Н. Верлос, Л. Голяк, К. Закоморна, О. Марцеляк, Н. Камінська, С. Косінов, Ю. Размєтаєва та ін. підкреслюють значущість реформування інституційного механізму захисту прав і свобод людини в Україні взагалі та Уповноваженого зокрема як важливої правозахисної інституції, що цілком обґрунтовано викликами часу. Так, ґрунтовні дослідження О. Марцеляка присвячені проблемам конституційно-правового статусу Уповноваженого та його місця в правовій системі України. Також, в наукових статтях автора акцентується увага на важливості вдосконалення інститут Уповноваженого та доцільності запровадження спеціалізованих омбудсманів, зокрема військового [2]; наукові розвідки О. Батанова, Л. Голяк стосуються функціонального аспекту діяльності спеціалізованих омбудсманів, в контексті позитивного зарубіжного досвіду, що дозволяє виявити кращі практики та адапту-

вати їх до українських реалій [3]; роботи С. Банаха присвячені дослідженню функцій Уповноваженого в контексті зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів [4]. Ряд авторів, серед яких, І. Пирога, Е. Кадебська, аналізують практику щодо захисту політичних прав громадян, що дозволяє виявити як успішні, так і проблемні аспекти діяльності Уповноваженого, а також дає змогу оцінити ефективність його дій за різних обставин [5].

Метою статті є дослідження ролі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у захисті політичних прав і свобод громадян, ефективності його діяльності в умовах сучасних викликів і загроз, а також формулювання рекомендацій для вдосконалення механізму його діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Відповідно до ст. 101 Конституції України парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; п. 3 ст. 55 встановлено, що кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [6]. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. [7] визначає, що діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не скасовує їх і не вимагає перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод.

Враховуючи позитивний досвід зарубіжних країн сталої демократії, у 1998 р. в правову систему було впроваджено інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений) для здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина. Цей інститут належить до класичної парламентської моделі. Як відзначає О. Марцеляк, «особлива потреба в цьому правозахисному інституті виникає тоді, коли органи державної влади не задовольняють потрібний рівень вирішення покладених на них завдань, що зумовлює необхідність у додаткових механізмах захисту прав людини». Дослідник наголошує, що «його запровадження – це важливий крок у напряму інституціоналізації демократичних процесів у соціально-політичному житті будь-якої країни» [2], утвердження верховенства права та побудови правової держави.

За майже двадцять сім років свого функціонування Уповноважений утвердився як незалежний і політично нейтральний гарант забезпечення та захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні, контрольно- наглядовий державний орган (посадова особа), впливова правозахисна інституція парламентського типу, що наділена широким мандатом для здійснення ефективного парламентського контролю.

Основною метою парламентського контролю є захист прав і свобод людини і громадянина, закріплених у Конституції та міжнародних договорах, а також у запобіганні дискримінації та обмеженню прав і свобод. На думку, С. Банаха варто також акцентувати на «сприянні удосконаленню законодавства про права людини і приведення його у відповідність до загальновизнаних світовим співтовариством принципів й норм міжнародного права »[4], що кореспондується з євроінтеграційними прагненнями Української держави.

Відзначимо, що незалежність Уповноваженого є важливим принципом, вихідною засадою, на якій ґрунтується організація і діяльність цієї інституції. Він є самостійним, автономним, не належить до жодної з гілок влади (законодавчої, виконавчої, судової), політичної сили чи ін. інституцій, попри те, що призначає, звільняє його парламент України. Закон забороняє втручання в його роботу зі сторони будь-кого, публічної адміністрації тощо. Це одноосібний, політично нейтральний орган (посадова особа), тим самим підвищується його авторитет в суспільстві, що надає йому можливість реагувати на порушення прав та ухвалення рішень без втручання політичних сил у його діяльність.

Для розуміння сутності і правової природи інституту Уповноваженого, зазначає

О. Марцеляк, вагоме значення має його функціональна характеристика. Адже, у функціях омбудсмана віддзеркалюється соціальне призначення цього інституту, об'єктивна необхідність здійснення ним суспільно корисної, соціально зумовленої, контрольно-наглядової та правозахисної діяльності [2]. На думку, О. Батанова, Л. Голяк, за допомогою аналізу функцій можна з досить високою точністю визначити характер діяльності омбудсманів, а також проаналізувати рівень та особливості реалізації правозахисної функції відповідних держав, правильність вибору ними пріоритетів на тому чи ін. етапі їхнього розвитку, нарешті, рівень організованості правозахисної системи й ефективності правоохоронної діяльності, виявити загальні та відмінні тенденції розвитку омбудсманівських та ін. правозахисних інститутів тощо [3].

Отже, функції Уповноваженого становлять магістральні напрями і види його діяльності, як правозахисної інституції, що визначають сутність, праву природу, завдання, місце і роль в інституційну механізмі забезпечення і захисту прав людини і громадянина в Україні.

До головних напрямів діяльності Уповноваженого слід віднести такі, як: контрольно-наглядовий, правотворчий, правозахисний, міжнародного співробітництва, превентивний, аналітичний, інформаційно-виховний. Звичайно, перелік напрямів неповний та може бути доповнений, однак ми акцентували, наш погляд, на найбільш суттєві з них.

Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» наділяє Уповноваженого широким мандатом для виконання парламентського контролю щодо захисту політичних прав і свобод [7]. Так, повноваження Уповноваженого поділяються на найбільш загальні три групи: статусні, правотворчі та правозахисні [8].

Щодо захисту політичних прав в рамках статусних повноважень, зазначимо основні: право на невідкладний прийом Президентом України, Головою ВРУ, Прем'єр-міністром України, головами Конституційного Суду України, Верховного Суду та вищих спеціалізованих судів України, Генеральним прокурором, керівниками ін. державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовими та службовими особами (п. 1 ст. 13); право направляти акти реагування: конституційне подання до Конституційного Суду з питань щодо відповідності Конституції України (конституційності) закону України чи ін. правових актів, а також офіційного тлумачення Конституції України, що стосується захисту політичних і свобод прав людини і громадянина та подання Уповноваженого до державних органів, органів місцевої влади, підприємств, установ та подання до організацій будь-якої форми власності з вимогою усунення порушення прав та свобод особи у місячний строк (п. 3 ст.13).

Щодо правотворчих повноважень, то виділимо наступні: право вносити в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства щодо для покращення реалізації політичних прав і свобод, а також їх забезпечення і захисту (п. 3 (1) ст. 13); подання щорічних і спеціалізованих доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні (включаючи політичні права і свободи) (ст. 18). У цих документах Уповноважений має зазначати факти порушень політичних прав громадян, вказувати недоліки в законодавстві, що стосуються їх захисту та надавати рекомендації відповідним органам, наділеними відповідною компетенцією щодо їх відновлення. До прикладу, у 2020 р., до Уповноваженого надійшло 288 повідомлень щодо порушення виборчих прав громадян: права на голосування за фактичним місцем проживання, права обирати і бути обраним, права на доступність до виборчих дільниць для осіб з інвалідністю та ін. Після перевірки цих фактів, проведення низки моніторингових візитів, було надано наступні рекомендації. Так, парламенту України рекомендовано ухвалити Закон України «Про внесення змін до Виборчого кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо особливостей організації підготовки та проведення виборів у період дії карантину(реєстр. № 4117 від 18.09.2020 р.);

Центральній виборчій комісії – розробити проєкт Закону України щодо удосконалення Виборчого кодексу України у частині визначення критеріїв для прийняття рішень про неможливість проведення виборів до відповідних органів місцевого самоврядування на окремих територіях та забезпечення у зв'язку з цим достатніх гарантій для реалізації виборчих прав громадян; місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування при наданні приміщень дільничним виборчим комісіям дотримуватися вимог статті 62 Виборчого кодексу України та постанови КМУ від 09 жовтня 2020 р. № 962 «Про затвердження критеріїв доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення приміщень, що надаються дільничним виборчим комісіям звичайних виборчих дільниць для організації їх роботи та проведення голосування» [9].

Відповідно до чинного законодавства за щорічною та спеціальними доповідями Уповноваженого Верховної Ради України приймає постанову, тобто щорічна та спеціальна (спеціальні) доповіді Уповноваженого не можуть бути просто прийняті Верховною Радою України «до уваги», без належної оцінки та парламентського реагування. До того ж, вітчизняне законодавство містить положення, відповідно до якого щорічна та спеціальна доповідь разом із прийнятою постановою Верховною Радою України публікується в офіційних виданнях парламенту.

Третя група повноважень стосується таких правозахисних прав Уповноваженого як: здійснювати моніторингових візитів, організації та проведення моніторингового спостереження за додержанням процесуальних прав учасників судового провадження у кримінальному провадженні, цивільному та адміністративному процесах, судовий захист, відвідувати місця несвободи без повідомлення про час візиту та опитувати їх тощо. Державні органи, місцеві ради, об'єднання громадян, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, а також посадові особи, до яких звертається Уповноважений, зобов'язані надавати йому необхідну інформацію, пояснення по справі, сприяти проведенню перевірок, за потреби виділення спеціалістів для участі у проведенні перевірок, експертиз і надання відповідних висновків (п. 4-12 ст. 13).

З метою ефективного забезпечення діяльності Уповноваженим здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захисту прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі, утворений Секретаріат Уповноваженого (Положення про Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 14 жовтня 2022 р. № 79.15/22), запроваджено інститут Представників Уповноваженого (Положення про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 20 жовтня 2022 р. № 84.15/22), а також Консультативну раду, яка є постійно діючим колегіальним консультативно-дорадчим органом (Положення про Консультативну раду при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини від 18 жовтня 2022 р. № 82.15/22).

У своїй діяльності Уповноважений тісно співпрацює з інститутами громадянського суспільства. До прикладу, щодо консолідації зусиль, спрямованих на захист виборчих прав та свобод, було впроваджено мережу громадських омбудсманів із захисту виборчих прав. Зокрема, у 2018 р. було підписано Меморандум щодо співробітництва, в якому зазначені основні напрями, що апробували себе під час виборчих компаній. Зокрема, здійснення моніторингу стану дотримання виборчих прав в місцях несвободи та аналізу діяльності поліції, прокуратури, судів щодо розслідування злочинів проти виборчих прав; налагодження взаємодії між регіональними громадськими омбудсманами та працівниками Секретаріату Уповноваженого щодо вирішення проблем із дотриманням виборчих прав громадян, які зазнають прямої або непрямої дискримінації під час виборів; напрацювання рекомендацій щодо вдосконалення виборчого законодавства; участь у підготовці щорічних та спеціальних доповідей Уповноваженого в частині забезпечення виборчих прав; просвітницька діяльність серед громадян тощо [10].

За захистом політичних прав кожний може звернутися до Уповноваженого зі зверн-

ненням. Сутність цього інституту полягає в гарантованій державою можливості кожній особі особисто і безпосередньо звертатися, а також направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до державних органів, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів з пропозиціями щодо поліпшення їх роботи, зауваженнями, зверненнями, критикою їх роботи. Звернення до Уповноваженого є субсидіарним інструментом захисту політичних прав, який не заміняє, змінює інші механізми, зокрема судовий захист.

У Рішенні Конституційного Суду України у справі про звернення осіб, визнаних судом недієздатними від 11 жовтня 2018 року було визначено, що право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів належить усім – кожній людині (будь-якому громадянину України, іноземцю, особі без громадянства) незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, у тому числі незалежно від стану здоров'я. Отже, закріплений статтею 40 Конституції України інститут права на звернення має комплексний характер. Його утворюють різні за природою і призначенням юридичні засоби (інструменти), метою яких є забезпечення реалізації кожною людиною своїх прав і свобод, а також їх відстоювання, захист та відновлення у разі порушення [11]. Це означає, що право на звернення належить кожній людині, яка законно перебуває на території України з метою відновлення порушеного права. Проте, якщо справа про порушення конституційних прав та свобод розглядається в суді, то Уповноважений відмовляє у розгляді такого звернення та припиняє провадження Уповноваженого, у випадку, якщо особа, що подала звернення Уповноваженому, звернулася до суду із позов щодо цієї справи [5].

Безперечно, з розвитком феномену електронної демократії і використанням інформаційно-комп'ютерних, цифрових технологій нового змісту отримали такі форми, як електронне звернення громадян та електронна петиція до Омбудсмана. Реалізація зазначених форм є гарантією захисту політичних прав та свобод громадян, а також важливим засобом зміцнення зв'язків між органами державної влади, місцевого самоврядування та посадових осіб з громадянами, а з іншого боку посиленню громадського контролю за діяльністю цих інституцій.

Звернення подаються Уповноваженому в письмовій формі протягом року з моменту виявлення порушення прав і свобод людини. У разі наявності виняткових обставин цей термін може бути продовжено Уповноваженим, але не більше ніж до двох років. При розгляді звернення Уповноважений виконує такі дії:

1. Уповноважений ініціює розгляд справи, що стосується порушення прав і свобод людини, роз'яснює заявнику, які дії необхідно вжити для захисту своїх прав.

2. У разі необхідності Уповноважений направляє звернення до відповідного органу для подальшого розгляду, здійснюючи контроль за процесом.

3. Уповноважений має право відмовити у розгляді звернення, якщо це питання вже розглядається в суді. У такому випадку розгляд звернення зупиняється, якщо особа, що зацікавлена у справі, подала позов до суду.

Альтернативою журнальної форми звернення є прийом, опрацювання та реєстрація звернень громадян в системі електронного документообігу (СЕД), які надійшли до робочих місць представників Уповноваженого та його Секретаріату (Про затвердження порядку роботи зі зверненнями: наказ Уповноваженого Верховної Ради з прав людини від 17.05.2019 № 46.15/19).

Отже, виходячи із вищенаведеного, Уповноважений реалізує вагомий вплив на сучасні процеси, наділений широкими функціями та повноваженнями, формами та інструментарієм, що посилює інституційний механізм забезпечення і захисту прав людини. Разом з тим, варто відзначити, що правовий статус Уповноваженого, закріплений у вітчизняному законодавстві щодо захисту

політичних прав, на сьогодні не відповідає повною мірою міжнародним та європейським стандартам діяльності Омбудсманів. Так, з метою підвищення ефективності механізму захисту прав людини варто розробити єдину концепцію розвитку системи захисту прав людини, де чітко визначити, які конкретно інститути пропонується запровадити, в тому числі й перелік спеціалізованих омбудсманів та єдину модель, за якою вони будуть функціонувати [12], а також наділення Уповноваженого правом законодавчої ініціативи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень у даному напрямі

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини відіграє важливу роль у захисті політичних прав і свобод громадян, особливо в умовах правового режиму воєнного стану, коли тимчасово можуть обмежуватися деякі права і свободи. В цих умовах складних умовах Уповноважений намагається ефективно реагувати на порушення прав і свобод, втручаючись у конкретні ситуації та надає правову підтримку кожному і кожній, хто звертається до нього за захистом.

З метою успішного виконання своїх функцій і повноважень, Уповноважений повинен зберігати незалежність від політичного тиску, що є важливим для його авторитету та довіри суспільства. Взаємодія Уповноваженого з громадськими організаціями та міжнародними структурами є досить важливою для підвищення обізнаності громадян про свої права та можливості їх захисту. Задля підвищення ефективності парламентського контролю Уповноваженим, слід наділити його правом законодавчої ініціативи, привести вітчизняне законодавство у відповідність до Паризьких принципів та впливових міжнародних стандартів, які покращать інституційну спроможність цієї інституції.

Література

1. Про затвердження Стратегії діяльності Уповноваженого Верховної Ради з прав людини на період до 2027 року: наказ Уповноваженого Верховної Ради з прав людини від 01 вересня 2023 р. № 97.5/23. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS38725

2. Марцеляк О.В. Інститут омбудсмана: теорія і практика. Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 450 с.; Марцеляк О.В. Інститут військового омбудсмана та перспективи його створення в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2003. № 3. С. 29-33.

3. Батанов О.В., Голляк Л. В. Служби захисту прав людини у сфері місцевого самоврядування (інститут муніципального омбудсмана): досвід компаративного аналізу : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 340 с. С.261.

4. Банах С. В. Функції омбудсманів у сучасному світі: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.02. Маріупольський державний університет. Маріуполь, 2014. 236 с.

5. Пирога, І., Кадебська, Е.. Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в системі гарантій конституційних прав і свобод. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*, (1 (64), 19-25. URL: https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.1.3

6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

7. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text

8. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Велика українська юридична енциклопедія у 20-ти томах. Том 4. Конституційне право ; Рік видання: 2024 ; Кількість сторінок: 1072 ; С.1021.

9. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України «Про стан додержання і захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні» 2020. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2020.pdf

10. Меморандум про співпрацю між Уповноваженим Верховної Ради

України з прав людини та Всеукраїнською громадською організацією «Громадянська мережа «ОПОРА» від 31 липня 2018 р. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/1_%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC%20%D0%9E%D0%9F%D0%9E%D0%A0%D0%90.pdf

11. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини другої статті 8, другого речення частини четвертої статті 16 Закону України «Про звернення громадян» (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними) від 11 жовтня 2018 року № 8-р/2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18#Text

12. Верлос Н.В. Омбудсман в механізмі захисту прав людини в Україні: пошук ефективної моделі в контексті запозичення зарубіжного досвіду URL: https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-2-2018/3.pdf

THE ROLE OF THE UKRAINIAN PARLIAMENT COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS IN PROTECTING POLITICAL RIGHTS AND FREEDOMS

The article examines the current problems of functioning of the institution of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights and its role in the protection of political rights and freedoms. The author emphasizes the importance of independence, autonomy, and political impartiality of the Commissioner, which are critical for the effective exercise of parliamentary control. The main functions and powers of the Ombudsman, the mechanisms of his/her activity, as well as cooperation with state bodies, public organizations and international structures in the context of protection of political rights and freedoms are detailed. It is emphasized that in a situation with temporary restrictions on certain political rights of citizens, the Commissioner's activities become particularly relevant, since he acts as a guarantor of ensuring and protecting rights and freedoms, representing the interests of the population before state structures. The article concludes by emphasizing the need to further strengthen the institution of the Ombudsman, improve the mechanisms of its activities and raise awareness of citizens about their rights. The author offers recommendations for improving cooperation between the Ombudsperson and other civil society institutions, which will contribute to more effective protection of political rights of Ukrainians in the future.

Keywords. Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, ombudsman, legal standards, international legal standards, human and civil rights, political rights and freedoms, electoral rights, protection of political rights, institutional mechanism of protection, independence, functions and powers of the Commissioner, transformation, cooperation with civil society institutions, right to appeal

АНАЛІЗ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 1 СТ. 347-1 КК УКРАЇНИ

ВОЗНА Тетяна Олександрівна - аспірант кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

УДК 343.412
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.54

У статті здійснено аналіз ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 347-1 Кримінального кодексу України (умисного знищення або пошкодження майна журналіста). Науково доведено, що умисне знищення або пошкодження майна, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності, вчиняється лише активною поведінкою особи, тобто виражається у формі дії. Визначено, що знищення майна, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї – це суспільно небезпечна дія, яка полягає в протиправному впливі на майно, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, з метою припинення його фізичного існування, унаслідок якого він цілком втрачає свої споживчі властивості, економічну цінність, що унеможливлює його використання за призначенням, таке майно не може бути відновлено взагалі. Пошкодження майна, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї – це суспільно небезпечна дія, яка полягає в протиправному впливі на майно, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, з метою погіршення його якості, унаслідок якого воно частково, не в повному обсязі, втрачає свої споживчі властивості, економічну цінність, істотно обмежується можливість його використання за призначенням, однак майно, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, може бути відновлено та знов набути частково або тимчасово втрачених корисних якостей для використання його за функціональним призначенням. Аргументовано, що оскільки ст. 347-1 Кримінального кодексу України є спеціальною нормою по відношенню до ст. 194 Кримінального кодексу України і передбачає посилення відповідальності за посягання на майно саме журналіста у зв'язку з його професійною діяльністю, то і малозначності за відсутності шкоди у великому розмірі не може бути.

Ключові слова: журналіст, медіа, знищення, пошкодження, майно.

Постановка проблеми

Визначення конструкції складу кримінального правопорушення має вирішальне значення для правозастосування, оскільки від виду складу кримінального правопорушення відповідно до конструкції об'єктивної сторони (формальний, матеріальний, усічений) залежить момент закінчення цього кримінального правопорушення, а визначення виду складу кримінального правопорушення залежно від ступеня тяжкості (простий, кваліфікований, особливо кваліфікований, привілейований) впливає на правильність кваліфікації, призначення покарання тощо [1, с. 260]. Саме тому слід проаналізувати наступний елемент складу кримінального правопорушення – об'єктиву сторону під якою слід розуміти зовнішній прояв суспільно небезпечного посягання. Як й інші елементи складу кримінального правопорушення, об'єктивна сторона має

обов'язкові та факультативні ознаки [21, с. 124; 22, с. 142].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемні питання кримінально-правової охорони професійної діяльності журналіста досліджували низка видатних вчених України, однак питанню кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження майна журналіста приділили увагу у своїх працях такі вчені, як Л. А. Богуш, А. С. Бондарчук, А. В. Боровик, К. М. Буряк, Р. О. Мовчан, О. В. Остроглядь, О. С. Павлова, Ю. І. Пухір, О. Сачко, Т. І. Созанський, О. Л. Соколенко, Ю. В. Сподарик, О. О. Хорватова, О. М. Шармар, О. О. Юріков та ін.

Тому **метою статті** є вивчення ознак об'єктивної сторони умисного знищення або пошкодження майна журналіста.

Виклад основного матеріалу

Частина 1 ст. 347-1 КК України передбачає відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності. Таким чином, об'єктивна сторона зазначеного кримінального правопорушення полягає в знищенні або пошкодженні майна [8].

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 1976 року № 4 «Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» передбачено, що знищення майна – це приведення його в повну непридатність до використання за цільовим призначенням. Унаслідок знищення майно припиняє існувати або цілком втрачає свою цінність [16].

Під знищенням майна в кримінально-правовому аспекті, на думку К. М. Буряк, слід розуміти доведення його до повної непридатності для використання за цільовим призначенням [4, с. 113].

Р. А. Бориславський під знищенням розуміє протиправний руйнівний вплив на майно, унаслідок якого майно припиняє своє існування або втрачає можливість відновлення, що призводить до повної та постійної неможливості використання майна за його цільовим призначенням і припинення права власності на це майно [3, с. 34]. В свою чергу А. В. Семенюк-Прибатень зазначає, що знищення майна – це протиправне заподіяння шкоди чужому майну, що робить його цілком непридатним для використання за цільовим призначенням [17, с. 216].

Знищенням майна Бондарчук Р. О. вважає кримінально протиправний вплив, унаслідок якого чужому майну завдають шкоди, воно припиняє фізичне існування (наприклад, вибух у балонах газу) або продовжує своє існування зі зміненою формою, будовою, структурою чи формулою (наприклад, отруєне вино в бочках), що зумовлює подальшу неможливість відновлення (ремонту, реставрації тощо) його властивостей та якості, а цінність, мінова та споживча вартість, здатність задовольняти матеріальні та пов'язані з ними потреби людини шляхом використання цього майна за його цільовим призначенням втрачається цілком і назавжди (повна постійна непридатність), майно втрачає здатність до відокремлення від природного середовища (вилитий у море спирт) чи відновлення (ремонту) заново шляхом вкладення праці людини, її коштів і матеріалів, власник же чи інший законний володілець позбавляється права власності на майно, а також можливості володіти, користуватися чи розпоряджатися майном, тому воно випадає з економічного обігу як таке [2, с. 60; 14, с. 107; 21, с. 130].

Н. О. Сербіна акцентує увагу на критерії відмежування сильного пошкодження від знищення майна. Якщо вартість необхідних відновлювальних робіт перевищує собівартість об'єкта, то це вважається знищенням, а якщо менша – пошкодженням, тобто їх слід відмежовувати виключно за економічним критерієм [18, с. 127].

Знищення майна, на переконання деяких учених, – це протиправний руйнівний вплив на майно, унаслідок якого воно цілком втрачає свою споживчу або економічну цінність, приведення його до такого стану, за якого воно взагалі не може бути використ-

тане за своїм призначенням, причому втрачені майном властивості не можуть бути відновлені, майно внаслідок знищення перестає існувати як таке [7, с. 214; 9, с. 225; 11, с. 440; 12, с. 449; 14, с. 108; 21, с. 130–131].

Ми поділяємо позицію О. О. Юрікова, який дійшов висновку, що під знищенням майна слід вважати суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність), яке полягає в протиправному впливі на предмет з метою припинення його фізичного існування, унаслідок якого він цілком втрачає свої споживчі властивості, економічну цінність, що унеможливлює його використання за призначенням, таке майно не може бути відновлено взагалі [21, с. 133].

Щодо пошкодження чужого майна, то Пленум Верховного Суду України визнає це як погіршення якості, зменшення цінності речі або приведення її на якийсь час у не придатний до використання за цільовим призначенням стан [16]. Аналогічне визначення пропонують деякі українські вчені [6, с. 103; 13, с. 605; 14, с. 107; 21, с. 125–126].

А. В. Семенюк-Прибатень вважає, що пошкодженням майна – це протиправне заподіяння шкоди чужому майну, що спричиняє погіршення його якості, зменшення цінності або тимчасової непридатності для використання за цільовим призначенням [17, с. 216]. Р. А. Бориславський зазначає, що пошкодження майна – це протиправний руйнівний вплив на майно, унаслідок якого погіршується якість чи зменшується цінність майна, що призводить до часткової та/або тимчасової неможливості використання майна за цільовим призначенням [3, с. 34].

М. І. Хавронюк стверджує, що пошкодження – це приведення у часткову непридатність щодо цільового використання [20, с. 223]. Як зазначають деякі інші вчені, пошкодження майна полягає в такому протиправному впливі на предмет, унаслідок якого він частково, не в повному обсязі, втрачає свої споживчі властивості й економічну цінність, істотно обмежується можливість його використання за призначенням. Пошкоджене майно може бути відновлене та знову набути тимчасово або частково втрачених корисних якостей для використання його за функціональним призначенням лише після необхідних фінансових, трудових та інших витрат [7, с. 214–215; 11, с. 440; 12, с. 449; 15, с. 50]. При пошкодженні майна, як зазначає К. М. Буряк, настає погіршення його якості, зменшення цінності або приведення на деякий час у стан, непридатний для використання за цільовим призначенням [4, с. 113].

Ми поділяємо позицію О. О. Юрікова, який зазначає, що пошкодженням майна слід вважати суспільно небезпечне діяння, яке полягає в протиправному впливі на предмет з метою погіршення його якості, унаслідок якого він частково, не в повному обсязі, втрачає свої споживчі властивості, економічну цінність, істотно обмежується можливість його використання за призначенням, а майно може бути відновлено та знов набути частково або тимчасово втрачених корисних якостей для використання його за функціональним призначенням [21, с. 127].

Не викликає сумнівів, що умисне знищення або пошкодження майна, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності, вчиняється лише активною поведінкою особи, тобто виражається у формі дії. Таку позицію схвалює й С. В. Незнайко, який зазначає, що в редакціях ст. 194-1, 270-1, 360 та інших статтях КК України наявна вказівка саме на «дії», що свідчить про вчинення пошкодження або руйнування (знищення) лише шляхом активної поведінки. Пошкодження або руйнування (знищення) майна шляхом бездіяльності, на переконання вченого, може бути вчинено лише через необережність [14, с. 114; 21, с. 135]. Схожу думку має й О. О. Юріков, який зазначає, що оскільки ст. 194-1, 270-1 й інші, якими було доповнено чинний КК України, новіші за ст. 194 КК України та є спеціальними по відношенню до останньої, можна стверджувати, що законодавець по-іншому підійшов до розуміння форм прояву об'єктивної сторони у виді «пошкодження», «знищення» та «руйнування», визначивши, що вони можуть бути вчинені виключно активною поведінкою особи (дією) [22, с. 156–157].

Таким чином, під знищенням майна, що належить журналісту, його близьким роди-

чам чи членам сім'ї, слід розуміти суспільно небезпечну дію, яка полягає в протиправному впливі на майно, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, з метою припинення його фізичного існування, унаслідок якого він цілком втрачає свої споживчі властивості, економічну цінність, що унеможливлює його використання за призначенням, таке майно не може бути відновлено взагалі. А пошкодження майна, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї – це суспільно небезпечна дія, яка полягає в протиправному впливі на майно, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, з метою погіршення його якості, унаслідок якого воно частково, не в повному обсязі, втрачає свої споживчі властивості, економічну цінність, істотно обмежується можливість його використання за призначенням, однак майно, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, може бути відновлено та знов набути частково або тимчасово втрачених корисних якостей для використання його за функціональним призначенням.

Як випливає зі змісту положень ст. 347-1 КК України диспозиція даної кримінально-правової норми є відносно визначеною стосовно суспільно-небезпечних наслідків як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони досліджуваного кримінального правопорушення, так як не містить конкретизованих наслідків шкоди із зазначенням її розміру та вартості. Можна стверджувати, що відповідальність за кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 347-1 КК України, настає лише за діяння, котрі завдали шкоду. Оскільки визначення шкоди це оціночна категорія, то в кожному конкретному випадку суд повинен встановити не тільки вартість знищеного або пошкодженого майна або необхідного відновлювального ремонту, але й значення майна для потерпілого з врахуванням його матеріального положення та роду занять, якщо мало місце знищення засобів праці або іншої діяльності [4, с. 113–114; 5, с. 107].

Під час аналізу наслідків кримінального правопорушення, передбаченого ст. 347-1 КК України, виникає питання щодо відмежування цього суспільно небезпечного діяння від умисного знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України). Наприклад, якщо умисним знищенням чи пошкодженням майна, що належить журналісту, було заподіяно шкоду у великому розмірі, то це слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, чи окремо ст. 194 КК України або ст. 347-1 КК України. Крім того, є також малозначність діяння, на що також слід звернути увагу.

З цього приводу К. М. Буряк зазначає, що у законі про кримінальну відповідальність необхідно визначити, який розмір шкоди потрібно визначити в якості ознаки простого складу кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 347-1 КК України), а який мав би бути шкодою, котра б вважалася «значною шкодою» і виконувала б роль кваліфікуючої ознаки даного кримінального правопорушення. Адже якщо діянням не заподіяно істотної шкоди журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, то має місце малозначність діяння. Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [4, с. 115; 8].

Р. О. Мовчан звертає увагу на те, що, на відміну від загальної ч. 1 ст. 194 КК України, для інкримінування якої необхідно встановити, що умисне знищення або пошкодження майна завдало шкоду у великому розмірі, за ст. 347-1 КК України кваліфікується будь-яке знищення або пошкодження майна потерпілих, незалежно від розміру завданої шкоди. Водночас у випадках знищення майна відверто незначної вартості (ручки, аркуша паперу тощо) або незначного пошкодження малоцінного майна не виключається застосування ч. 2 ст. 11 КК України [10, с. 215].

Схожу позицію підтримує й Ю. В. Сподарик, який зазначає, що за ч. 1 ст. 194 КК України відповідальність настає у разі заподіяння шкоди у великих розмірах, а за ч. 2

ст. 194 КК України за шкоду в особливо великих розмірах, у ст. 347-1 КК України розмір шкоди значення не має. Він наголошує, що для уникнення проблем у разі кваліфікації і загалом для спрощення цього процесу варто було б законодавчо чітко визначити, який розмір шкоди потрібно визначити як ознаку простого складу кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 347-1 КК України), а який мав би бути шкодою, котра б вважалася «значною шкодою» і виконувала б роль кваліфікуючої ознаки цього кримінального правопорушення. Адже якщо діянням не заподіяно істотної шкоди фізичній особі у цьому разі журналісту чи його близьким родичам, то має місце малозначність діяння, а як відомо, якщо в діянні встановлені ознаки малозначності діяння, справа підлягає закриттю за відсутністю складу кримінального правопорушення [19, с. 145–146].

На нашу думку, оскільки ст. 347-1 КК України є спеціальною нормою по відношенню до ст. 194 КК України і передбачає посилення відповідальності за посягання на майно саме журналіста у зв'язку з його професійною діяльністю, то і малозначності за відсутності шкоди у великому розмірі не може бути.

Що стосується заподіяння шкоди у великому розмірі, то для усунення суперечностей в КК України, вважаємо за необхідне доповнити ст. 347-1 вказівкою на такі кваліфікуючі обставини, як заподіяння шкоди у великому розмірі та в особливо великому розмірі. Водночас зазначену норму доповнити приміткою, яку викласти у такій редакції: «1. У цій статті майнова шкода визнається заподіяною у великому розмірі, якщо її розмір у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. 2. У цій статті майнова шкода визнається заподіяною в особливо великому розмірі, якщо її розмір у шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Отже, матеріальна шкода у великому розмірі (250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) станом на 2025 рік (податкова соціальна пільга – 1514 грн) становить 378 500 грн, а шкода в особливо великому розмірі (600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) – 908 400 грн. Таким чином, це повністю узгоджується з положеннями ст. 194 КК України та приміткою до ст. 185 КК України, а також це усуне помилки під час відмежування ст. 194 і 347-1 КК України за розміром заподіяної шкоди.

Висновки

Науково доведено, що умисне знищення або пошкодження майна, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності, вчиняється лише активною поведінкою особи, тобто виражається у формі дії.

Під знищенням майна, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї слід розуміти суспільно небезпечну дію, яка полягає в протиправному впливі на майно, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, з метою припинення його фізичного існування, унаслідок якого він цілком втрачає свої споживчі властивості, економічну цінність, що унеможливлює його використання за призначенням, таке майно не може бути відновлено взагалі.

Пошкодження майна, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї – це суспільно небезпечна дія, яка полягає в протиправному впливі на майно, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, з метою погіршення його якості, унаслідок якого воно частково, не в повному обсязі, втрачає свої споживчі властивості, економічну цінність, істотно обмежується можливість його використання за призначенням, однак майно, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, може бути відновлено та знов набути частково або тимчасово втрачених корисних якостей для використання його за функціональним призначенням.

Аргументовано, що оскільки ст. 347-1 КК України є спеціальною нормою по відношенню до ст. 194 КК України і передбачає посилення відповідальності за посягання на майно саме журналіста у зв'язку з його професійною діяльністю, то і малозначності за відсутності шкоди у великому розмірі не може бути.

Обґрунтовано необхідність доповнити ст. 347-1 вказівкою на такі кваліфікуючі обставини, як заподіяння шкоди у великому розмірі та в особливо великому розмірі. Водночас зазначену норму доповнити приміткою, яку викласти у такій редакції: «1. У цій статті майнова шкода визнається заподіяною у великому розмірі, якщо її розмір у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. 2. У цій статті майнова шкода визнається заподіяною в особливо великому розмірі, якщо її розмір у шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Література

1. Бабаніна В. В. Кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. С. 260–261.

2. Бондарчук Р. О. Поняття, критерії та ознаки знищення чужого майна (статті 194 та 196 КК України). *Форум права*. 2011. № 3. С. 53–61.

3. Бориславський Р. А. Диференціація кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження майна за кримінальним правом України : дис. … д-ра філософії : 08 «Право». Львів, 2020. 237 с.

4. Буряк К. М. Злочини проти професійної діяльності журналістів в Україні: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2018. 245 с.

5. Возьний В. І. Теоретичні проблеми кримінальної відповідальності за «умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу» (ст. 347 КК України). *Науково-інформаційний вісник*. 2012. № 5. С. 105–110.

6. Дячкін О. П. Кримінально-правова охорона об'єктів електроенергетики та зв'язку : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 258 с.

7. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Коваленка ; за наук. ред. О. М. Джужі та А. В. Савченка. Київ : Атіка, 2011. 648 с.

8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon3.rada.gov.ua /laws/show/2341-14.

9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В.І. Борисова, В. І. Тютюгіна]. 5-те вид., доповн. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. 2013. 1040 с.

10. Мовчан Р. О. Спеціальні норми щодо кримінально-правового захисту журналістської діяльності (ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК України): науково-практичний коментар окремих дискусійних положень. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 209–221.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.

14. Незнайко С. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Суми, 2016. 251 с.

15. Осадчий В. І. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту : монографія. Київ : Європ. ун-т, 2011. 151 с.

16. Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки : постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 лип. 1976 р. № 4. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-76#Text.

17. Семенюк-Прибатень А. В. Поняття знищення та пошкодження майна у кри-

мінальному праві України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 207–219.

18. Сербіна Н. О. Кримінально-правова характеристика умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 268 с.

19. Сподарик Ю. В. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти журналістської діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 92. С. 141–150.

20. Хавронюк М. І. Кримінальні проступки: науково-практичний коментар статей Кримінального кодексу України. 2-ге вид. Київ : Дакор, 2021. 266 с.

21. Юріков О. О. Кримінальна відповідальність за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі : дис. … д-ра філософії : 08 «Право». Київ, 2021. 311 с.

22. Юріков О. О. Кримінально-правова охорона об'єктів електронних комунікацій : монографія. Київ : 7БЦ, 2022. 304 с.

Tetiana VOZNA,
tfedko86@ukr.net

ANALYSIS OF THE SIGNS OF THE OBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR IN PART 1 OF ARTICLE 347-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article analyzes the features of the objective side of the criminal offense provided for in Part 1 of Article 347-1 of the Criminal Code of Ukraine (intentional destruction or damage to the property of a journalist). It has been scientifically proven that intentional destruction or damage to property belonging to a journalist, his close relatives or family members, in connection with the implementation of legal professional activities by this journalist, is committed only by the active behavior of a person, that is, it is expressed in the form of an action. It has been determined that the destruction of property belonging to a journalist, his close relatives or family members is a socially dangerous action, which consists in unlawful influence on property belonging to a journalist, his close relatives or family members, with the aim of terminating its physical existence, as a result of which it completely loses its consumer properties, economic value, which makes it impossible to use it for its intended purpose, such property cannot be restored at all. Damage to property belonging to a journalist, his close relatives or family members is a socially dangerous act, which consists in unlawfully influencing property belonging to a journalist, his close relatives or family members, with the aim of deteriorating its quality, as a result of which it partially, but not in full, loses its consumer properties, economic value, and the possibility of its use for its intended purpose is significantly limited, however, property belonging to a journalist, his close relatives or family members can be restored and regain partially or temporarily lost useful qualities for its use for its functional purpose. It is argued that since Art. 347-1 of the Criminal Code of Ukraine is a special norm in relation to Art. 194 of the Criminal Code of Ukraine and provides for increased liability for encroachment on the property of a journalist in connection with his professional activities, then there can be no insignificance in the absence of large-scale damage.

Keywords: journalist, media, destruction, damage, property.

SOME LEGAL PRINCIPLES OF LIABILITY FOR COMMITTING A TAX CRIMINAL OFFENSE

БОДУНОВА Олеся Миколаївна - д.ю.н., доцент, доцент кафедри правничої лінгвістики Державного податкового університету Міністерства фінансів України
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9179-5985
ОМЕЛЬЧУК Любов Василівна - к.ю.н, доцент кафедри кримінального права та процесу Державного податкового університету Міністерства фінансів України
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1541-5105
УДК 351.74 : 342.922
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.55

The article analyzes the aspects of the relationship between criminal tax offenses and other types of violations of tax legislation. It is emphasized that the fact of committing a tax offense is the basis for legal liability: tax, administrative and criminal. At the same time, the point of view is substantiated that controversial issues between taxpayers and the state should be resolved, first of all, by means of tax and administrative law, and only in case of their ineffectiveness, resort to criminal law mechanisms. It is concluded that all court decisions that have entered into force, adopted within the framework of civil, commercial and administrative proceedings, should have a preliminary significance for criminal proceedings. The application of a preliminary ruling serves as a tool for ensuring the consistency of judicial acts and compliance with the principle of legal certainty.

The action of criminal law norms in the context of inter-sectoral relations arising from the complex legal regulation and protection of tax legal relations and expressing the interdependence between constitutional, tax, administrative and criminal legislation, gives rise to a number of problems for modern legal science and practice. The concept of tax criminal offense can be considered as a generalized designation of a wide range of criminally punishable acts committed by subjects in the process of implementing tax legal relations. In this context, when analyzing tax crime, one should take into account not only the unlawful actions of the taxpayer aimed at tax evasion, but also, in particular, the illegal receipt of tax benefits or unlawful actions of tax officials in the field of tax legal relations. It is determined that the social danger of tax and fee evasion, that is, intentional failure to fulfill the constitutional obligation to pay legally established taxes and fees, consists in the failure to receive funds to the country's budget. The social danger of tax criminal offenses is also due to the violation of the constitutional obligation to pay legally established taxes and fees.

Keywords: tax, fees (mandatory payments), tax criminal offense, criminal liability, criminal legal qualification, delimitation of criminal offenses with related acts.

The interaction of criminal and other branches of legislation is carried out by placing under the protection of criminal law social relations, which are regulated primarily by the norms of another branch. Thus, the fact of committing a tax offense is a basis for bringing to tax, administrative and criminal liability, while the dispute between taxpayers and the state should be resolved primarily by means of tax and administrative law, and only in case of their insufficiency can criminal law measures be applied. Otherwise, a situation may arise in which a taxpayer, brought to tax liability, appeals the decision of the tax authority in court, that is, recognizes his actions as legal in court, but is brought to criminal liability for committing the same tax offense. One of the ways of taking into account decisions made in the course of legal proceedings in tax disputes is the institution of precedent, which provides for the inadmissibility of reviewing questions of fact and law that are relevant to a given case and that were

previously resolved in another. In this case, we are talking about inter-branch precedent, since the same factual grounds underlie criminal and other legal proceedings. In our opinion, such a possibility cannot be ruled out; all court decisions that have entered into force, adopted both in the framework of civil, commercial and administrative legal proceedings, should have a precedential significance for criminal proceedings. The application of precedent is a means of maintaining the consistency of judicial acts and ensures the operation of the principle of legal certainty.

The issue of criminal liability for tax criminal offenses has been reflected in the scientific works of many domestic scientists, including: L. P. Brych, D. I. Golosnichenko, R. Yu. Grevtsova, O. O. Dudorov, M. S. Mishchuk, P. P. Andrushko, P. S. Berzin, N. O. Gutorova, V. O. Navrotsky, O. I. Perepelitsa, E. L. Streltsov, V. Ya. Tatsii, M. I. Khavronyuk, etc.

The purpose of this article is to analyze the features of criminal liability for tax criminal offenses and the correlation of the latter with other tax offenses.

The European Court of Human Rights has repeatedly pointed out in its decisions the need for legal certainty and the possibility of departing from it only in the event of circumstances of a substantial and irresistible nature, in particular, during the consideration of the cases "Pravedna v. Russia" [1]. For example, as stated in the ruling in the case of "Sutyazhnyk v. Russia" [2], legal certainty implies respect for the principle of "res judicata", i.e. the principle of the finality of court decisions. This principle provides that no party may request a review of a final and binding decision solely for the purpose of rehearing the case and issuing a new decision.

When considering cases of tax crimes, courts should not only study the provisions of the Tax Code of Ukraine, but also current resolutions, reviews of the practice of higher courts, which provide for liability for offenses not enshrined in the Criminal Code of Ukraine. For example, before determining the signs of evasion of taxes and (or) fees from an organization, it is necessary to establish the fact of the taxpayer (organization) committing a tax offense. Otherwise, in practice, the situation described above will develop, when for the same facts a person is exempted from tax liability, but is simultaneously brought to criminal liability.

The action of criminal law norms in the conditions of inter-branch relations, which are formed as a result of comprehensive legal regulation and protection of tax relations and express the dependence between constitutional, tax, administrative and criminal legislation, poses a whole complex of legal problems to modern science and practice. One of them is the construction of regulatory provisions on liability for tax offenses and their legal assessment in the conditions of inter-branch relations - a factor that requires consideration in both legislative and law enforcement practice. The complexity and multifacetedness of the problem raised is enhanced by the interweaving of a number of factors of a socio-economic, legal and criminological nature. Firstly, this is the important role of taxes in the conditions of a market economy as the main source of replenishment of the state budget, the formation of budget revenues of all levels, which gives reason to speak about the "eternal" nature of the research topic in the conditions of a market economy. Secondly, this is a continuous change in tax and related legislation, which directly and indirectly affects the stability of law enforcement in the field of taxation and the stability of legal assessments of tax offenses. Thirdly, there is a tendency to increase the number of criminal tax offenses.

Thus, according to the Tax Code of Ukraine (hereinafter - the Tax Code of Ukraine), "a tax is a mandatory, unconditional payment to the relevant budget or to a single account, levied from taxpayers in accordance with the Tax Code of Ukraine. The totality of national and local taxes and fees, levied in accordance with the procedure established by the Tax Code of Ukraine, constitutes the tax system of Ukraine" [3].

The procedure for calculating and paying taxes and fees to budgets of different levels is regulated by the norms of the Tax Code of Ukraine. According to Art. 6 of the Tax Code of Ukraine, "a tax is a mandatory, unconditional payment to the relevant budget, levied from taxpayers in accordance with the Tax Code of Ukraine. In turn, a fee (charge, contribution)

is a mandatory payment to the relevant budget, which is collected from the payers of fees, provided that they receive a special benefit, in particular as a result of state bodies, local self-government bodies, other authorized bodies and persons performing legally significant actions in favor of such persons" [3].

The defining concept of tax and fee settlements is a tax liability - the amount of funds that a taxpayer, for example a tax agent, must pay to the relevant budget as a tax or fee on the basis, in the manner and within the time limits provided for by tax legislation (in particular, the amount of funds specified by the taxpayer in the tax bill and not paid within the time limit established by law).

A tax offense in accordance with clause 109.1 of Article 109 of the Tax Code of Ukraine is "an unlawful, culpable (in cases expressly provided for by this Code) act (action or inaction) of a taxpayer (including persons equated to him), controlling bodies and/or their officials (service personnel), other entities in cases expressly provided for by this Code" [3].

The Code does not contain a definition of the concept of "guilt". However, the conditions under which a person is considered guilty are given in Art. 112 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine and consist in the fact that a person is considered guilty of committing an offense if it is established that he had the opportunity to comply with the rules and norms, for the violation of which the Code of Criminal Procedure of Ukraine provides for liability, but did not take sufficient measures to comply with them. At the same time, it is necessary to take into account that the measures taken by the taxpayer to comply with the rules and norms of tax legislation are considered sufficient if the supervisory authority does not prove that by committing certain actions or allowing inaction for which liability is provided, the taxpayer acted unreasonably, unscrupulously and without due care [4].

Thus, the conditions that determine the guilt of a person, within the meaning of Art. 112 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine are:

- establishing the possibility of compliance by a person with the rules and norms, for the violation of which the Code provides for liability, but failure by this person to take sufficient measures to comply with them;

- proof by the controlling body that by committing certain actions or allowing inaction for which liability is provided, the taxpayer acted unreasonably, unscrupulously and without due diligence.

It is the ability of a person to comply with the rules and regulations, for the violation of which the Code provides for liability, but the failure to take sufficient measures to comply with them, due to the commission of actions that can be qualified as unreasonable, unscrupulously and without due diligence, provided that this is proven by the controlling body, that is evidence of the person's guilt in committing a tax offense [5].

A tax criminal offense is an unlawful act committed in the tax sphere, the criminal nature of which is recognized by the current criminal legislation of the territory to whose jurisdiction it is attributed. The concept of tax criminal offense can be used as a collective designation for the entire variety of criminally punishable acts committed by subjects during the implementation of tax legal relations. For this reason, in the context of tax crime, one should consider not only the unlawful actions of a taxpayer aimed at evading tax payments, but also, for example, the illegal receipt of tax benefits or the commission of unlawful actions within the framework of tax legal relations by officials of tax authorities, etc.

We tend to believe that a tax criminal offense is a criminally punishable act that encroaches on public relations in the field of the taxation system of Ukraine. Tax criminal offenses include acts against the state taxation system and causing damage in the form of non-receipt of taxes, fees and other payments to the state and local budgets. This type of criminally punishable acts is included in the most general group of illegal acts - economic criminal offenses.

The current Criminal Code of Ukraine provides for criminal liability for committing tax evasion, fees (mandatory payments) (Article 212 of the Criminal Code of Ukraine), which consists in intentional evasion of taxes, fees (mandatory payments) included in the taxation system, introduced in accordance with the procedure established by law, committed by an

official of an enterprise, institution, organization, regardless of the form of ownership or by a person engaged in entrepreneurial activity without creating a legal entity or by any other person who is obliged to pay them, if these actions resulted in the actual non-receipt of funds to budgets or state trust funds in significant amounts. A similar act is also provided for in the form of evasion of payment of a single contribution for mandatory state social insurance and insurance contributions for mandatory state pension insurance (Article 212-1 of the Criminal Code of Ukraine) [6].

In law enforcement practice, there are difficulties in qualifying tax criminal offenses, primarily from the standpoint of related legislation. Today, this is a very complex problem. It is important that difficulties in law enforcement are often due to the imperfection of the legislation in terms of distinguishing tax criminal offenses and other offenses. Tax legislation is quite complex and confusing, and when analyzing the articles of the Tax Code of Ukraine, one gets the impression that its development was mostly carried out by economists. The opinion of modern lawyers was not taken into account to an insufficient extent, especially in the part that concerns violations of tax legislation. Moreover, one of the shortcomings of tax legislation is that the rules of law are formed and are being formed under the strong influence of the immediate acute financial needs of the state.

By the nature and degree of social harm, all offenses are divided into criminal offenses, misdemeanors and other offenses. The specified division has not only scientific and theoretical, but also important practical significance, because it contributes to ensuring effective legal regulation, combating offenses, strengthening law and order. An offense includes civil, disciplinary, administrative and criminally illegal acts. Often, criminal offenses and other offenses are distinguished by the degree of public danger, that is, the division is based on a quantitative criterion. However, this does not quite accurately characterize the actual side of offenses, the basis of which is their qualitative uniqueness. Criminal offenses are socially dangerous criminally punishable acts. Public danger is a clear danger of an act for society, for the most essential interests of the state, and the individual. Recognizing the harm, antisocial nature of other offenses (misdemeanors), it should be remembered that the harm caused by them does not reach the level of public danger [7].

Thus, tax offenses are not only torts provided for by tax legislation, but also tax criminal offenses, liability for which is established by the Criminal Code of Ukraine. The public danger of tax and fee evasion, that is, intentional failure to fulfill the constitutional obligation of everyone to pay legally established taxes and fees, consists in the non-receipt of funds to the country's budget system. The public danger of tax criminal offenses also consists in the violation of the constitutional obligation of everyone to pay legally established taxes and fees. As can be seen from the above, the line between a criminal offense and another offense in the field of taxation is often very narrow, which must be taken into account when qualifying illegal acts of various nature and degree of danger and harm.

REFERENCES:

1. European Court of Human Rights First Section «Case Pravednaya (Pravednaya) v. Russia» (Application No. 69529/01) Judgment Strasbourg, November 18, 2004. URL: http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rpravednaya-case.html

2. European Court of Human Rights First Section «Case Chicanery v. Russia (Application No. 8269/02). Judgment Strasbourg July 23, 2009. URL: http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rsutyajnikcase2009.html

3. Tax Code of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2011. No. 13–14, No. 15–16, No. 17. P. 112.

4. Leheza Ye.. Theory of public services: administrative and legal component: monograph. Kherson: Publishing house "Helvetica", 2016. 452 p.

5. Leheza Ye., Len V., Shkuta O., Titarenko O., Cherniak N. Foreign experience and international legal standards of applying artificial intelligence in criminal proceedings. Revista de la universidad del zulia. 2022. Vol. 13, no. 36, 276-287. DOI: https://doi.org/10.46925//rdluz.36.18.8.

6. Leheza Ye., Odyntsova I., Dmytrenko N. Teoría y regulación legal del apoyo informativo de los procedimientos administrativos en Ucrania. Ratio Juris Unaula. 2021. Vol. 16, no. 32, pp. 291-306. DOI: https://doi.org/10.24142/raju.v16n32a12.9.

7. Leheza Ye. Administrative procedures in the field of real estate: state registration of property rights and features of implementation through electronic auctions: monograph. Odessa: Publishing house "Helvetica", 2022. 246 p.

ДЕЯКІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ПОДАТКОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті аналізуються аспекти взаємозв'язку кримінальних податкових правопорушень з іншими різновидами порушень податкового законодавства. Наголошується, що факт здійснення податкового правопорушення є підставою для юридичної відповідальності: податкової, адміністративної та кримінальної. Водночас, обґрунтовується точка зору, що спірні питання між платниками податків та державою варто врегульовувати, перш за все, засобами податкового та адміністративного права, і лише у випадку їх неефективності вдаватися до кримінально-правових механізмів. Робиться висновок, що преюдиціальне значення для кримінального провадження повинні мати всі судові рішення, які набрали законної сили, ухвалені в межах цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Застосування преюдиції служить інструментом для забезпечення узгодженості судових актів та дотримання принципу правової визначеності.

Дія кримінально-правових норм в умовах міжгалузевих відносин, що виникають внаслідок комплексного правового регулювання та охорони податкових правовідносин і виражають взаємозалежність між конституційним, податковим, адміністративним та кримінальним законодавством, породжує перед сучасною юридичною наукою та практикою цілий ряд проблем. Поняття податкового кримінального правопорушення можна розглядати як узагальнене позначення широкого спектру кримінально караних діянь, вчинених суб'єктами в процесі реалізації податкових правовідносин. У цьому контексті, аналізуючи податкову злочинність, слід враховувати не тільки протиправні дії платника податків, спрямовані на ухилення від сплати податків, а й, зокрема, незаконне отримання податкових пільг або протиправні дії посадових осіб податкових органів у сфері податкових правовідносин. Визначено, що суспільна небезпека ухилення від сплати податків і зборів, тобто навмисного невиконання конституційного обов'язку сплачувати законно встановлені податки та збори, полягає у недоотриманні коштів до бюджету країни. Суспільна небезпека податкових кримінальних правопорушень також обумовлена порушенням конституційного обов'язку сплачувати законно встановлені податки та збори.

***Ключові слова**: податок, збори (обов'язкові платежі), податкове кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, кримінально-правова кваліфікація, розмежування кримінальних правопорушень із суміжними діяннями.*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АКТИ В СИСТЕМІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

СІРОТОВ Олександр Андрійович - Начальник чергової частини Відділення поліції №1 Одеського районного управління поліції №2 ГУНП в Одеській області, доктор філософії

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4818-385X

УДК 341.24:351.74:351.83-057.15

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.56

Встановлено, що міжнародно-правові акти, як нормативно-правові засади соціального захисту поліцейських – це сукупність прийнятих в установленому Конституцією та законодавством порядку міжнародних договорів (угод, конвенцій, пактів, протоколів тощо), норми яких стосуються прав, свобод, законних інтересів працівників Національної поліції України в сфері соціального захисту. Наголошено, що міжнародно-правові акти містять світові, орієнтовані на багаторазове та глобальне застосування стандарти, принципова важливість яких – це продукт узгодження світової спільноти та відображення гуманістичних ідей розвитку населення всієї планети.

Ключові слова: соціальний захист, соціальних захист працівників, соціальний захист поліцейських, особливості соціального захисту поліцейських, нормативно-правові засади соціального захисту поліцейських, міжнародні акти, міжнародні договори, міжнародні засади соціального захисту поліцейських.

Постановка проблеми

Ефективність соціального захисту працівників підприємств, установ та організацій всіх форм власності та особливо Національної поліції України (далі – НПУ), трудова діяльність яких пов'язана із наявністю цілого ряду особливих ризиків, прямо залежить від якості правового регулювання. Основа його механізму – розгалужена система нормативно-правових актів, особливе значення серед яких мають документи міжнародного характеру.

Стан дослідження проблеми

Міжнародні стандарти та вимоги до соціального захисту різних груп населення, у тому числі працівників, досліджувались в роботах Н.Б. Болотіної, С.В. Венедиктова, В.В. Жернакова, О.В. Тищенко, Л.М. Сінова, А.О. Янчука, Є.Ю. Соболя та багатьох інших науковців. Попри значний теоретичний доробок все ще залишається велика кількість сфер життєдіяльності суспільства в рамках яких роль та значення міждержавних юридичних документів не аналізувалась. Зокрема, поза увагою вчених досі знаходиться аспект міжнародно-правових засад соціального захисту поліцейських.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – проаналізувати міжнародно-правові акти, які входять в систему нормативно-правових засад соціального захисту поліцейських та встановити їх роль і значення. Поставлена мета передбачає реалізацію наступного кола складових завдань: визначити особливості міжнародних документів порівняно із іншим законодавством; виділити ключові міжнародні акти в яких декларовано вимоги і стандарти соціального захисту; встановити роль і значення останніх в системі нормативно-правових засад соціального захисту працівників Національної поліції України.

Наукова новизна дослідження

Дана стаття є першою науковою роботою в якій виділено міжнародно-правові акти,

що входять в систему нормативно-правових засад соціального захисту поліцейських, а також встановлено їх роль і значення.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до статті 9 Конституції України від 28.06.1996 №254к/96-ВР чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Основного закону [1].

Більш детальний опис змісту та особливостей прийняття міжнародно-правових актів представлено в Законі України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 №1906-IV. Згідно із вказаним документом, міжнародний договір України – це укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо). Міжнародні договори України укладаються: Президентом України або за його дорученням – від імені України; Кабінетом Міністрів України або за його дорученням – від імені Уряду України; міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами - від імені міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів. Від імені України укладаються міжнародні договори України: а) політичні, мирні, територіальні і такі, що стосуються державних кордонів, розмежування виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України; б) що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; в) про участь України в міждержавних союзах та інших міждержавних об'єднаннях (організаціях), системах колективної безпеки; г) про військову допомогу та направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав чи допуску підрозділів збройних сил іноземних держав на територію України, умови їх тимчасового перебування, включаючи терміни виведення, фінансово-економічні, екологічні та інші наслідки і компенсації; ґ) про використання території та природних ресурсів України; д) яким за згодою сторін надається міждержавний характер [2].

Можна узагальнити, що міжнародно-правові акти, як нормативно-правові засади соціального захисту поліцейських – це сукупність прийнятих в установленому Конституцією та законодавством порядку міжнародних договорів (угод, конвенцій, пактів, протоколів тощо), норми яких стосуються прав, свобод, законних інтересів працівників Національної поліції України в сфері соціального захисту.

Варто наголосити, що з огляду на зміст статті 3 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 №580-VIII в своїй діяльності поліція керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами [3]. Ключовий відомчий нормативно-правовий акт в сфері роботи НПУ констатує відношення міжнародних договорів до нормативно-правових засад діяльності її органів та підрозділів, але не уточнює, які саме документи міжнародного характеру стосуються внутрішнього процесу функціонування відомства, наприклад, питань соціального захисту його працівників.

На нашу думку, найпершими міжнародно-правовими документами, що варто відмітити в аспекті досліджуваного питання є ключові акти сфери прав і свобод людини. Їх виділення цілком логічне, адже в них закріплено природні права, які належні поліцейським у тому числі, передусім, як людям та громадянам, опускаючи їх особливий професійно-правовий статус.

Сюди відноситься Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 Організа-

ції Об'єднаних Націй (далі – ООН) в якій проголошено, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства. Сфери трудової діяльності та соціального захисту стосуються положення статей 22, 23 та 25 Декларації відповідно до яких кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави. Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття. Без будь-якої дискримінації всі мають право на рівну оплату за рівну працю, а всі працюючі – справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення. Крім того, кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини [4].

Доповнює положення Загальної декларації інший документ ООН – Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. Відповідно до статті 1 Пакту, всі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток. Всі народи для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають з міжнародного економічного співробітництва, основаного на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права. Жоден народ ні в якому разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування [5].

Далі в статтях 7 та 9 документу вказується, що держави, які беруть участь у Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування, а також право кожного на справедливі і сприятливі умови праці, включаючи, зокрема: a) винагороду, що забезпечувала б як мінімум усім трудящим: i) справедливу зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці, причому, зокрема, жінкам повинні гарантуватись умови праці, не гірші від тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю; ii) задовільне існування для них самих та їхніх сімей відповідно до постанов Пакту; b) умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни; c) однакову для всіх можливість просування по роботі на відповідні більш високі ступені виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації; d) відпочинок, дозвілля і розумне обмеження робочого часу та оплачувану періодичну відпустку так само, як і винагороду за святкові дні [5].

Універсальний та важливий характер для регулювання відносин в сфері соціального забезпечення працівників, у тому числі поліцейських, мають документи Міжнародної організації праці (далі – МОП). Остання була заснована у 1919 році і є однією з найстаріших міжнародних міжурядових організацій у світі. У 1946 році МОП стала першою спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй. МОП розробляє міжнародні трудові норми у формі конвенцій і рекомендацій, що встановлюють мінімальні стандарти основних трудових прав людини: свободу асоціації, право на організацію, ведення колективних переговорів, заборону примусової праці, гендерну рівність тощо. Основними стратегічними цілями МОП є сприяння реалізації основоположних принципів та прав у сфері праці, створення більш широких можливостей для працівників з метою забезпечення гідної зайнятості та отримання належної оплати праці, підвищення ефективності соціального захисту для всіх верств населення, а також зміцнення трипартизму та соціального діалогу. Статут МОП базується на двох основних прин-

ципах – універсальності та тристороннього представництва. Універсальність передбачає, перш за все, можливість вступу до Організації будь-якої держави, яка погоджується виконувати відповідні зобов'язання. Якщо цей принцип є характерним для більшості міжнародних організацій, то принцип тристороннього представництва є особливістю лише МОП. Ця Організація є єдиною у системі ООН, в якій представники роботодавців і працівників – соціальні партнери – мають однакове з представниками уряду право голосу у формуванні політики та програм діяльності МОП [3].

Так, МОП було прийнято важливу Конвенцію про основні цілі та норми соціальної політики №117 від 22.06.1962 відповідно до якої вся політика держави повинна, передусім, спрямовуватися на досягнення добробуту й розвитку населення, а також на заохочення його прагнення до соціального прогресу. Вона визначається з належним урахуванням її впливу на добробут населення. Цікавим є Розділ V Конвенції де вказано, що метою політики є скасування будь-якої дискримінації серед працівників за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, належності до племені або профспілкового членства стосовно: a) трудового законодавства та угод, які забезпечують рівні економічні умови для всіх, хто на законних підставах проживає або працює в країні; b) допуску на державну або приватну службу; c) умов найму та просування по службі; d) можливостей професійного навчання; e) умов праці; f) заходів з охорони здоров'я, охорони праці та забезпечення добробуту працівників; g) дисципліни; h) участі в переговорах щодо укладення колективних договорів; i) ставок заробітної плати, які визначаються відповідно до принципу рівної плати за рівноцінну працю у такому самому виді діяльності та з такими самими обов'язками [6].

Відмінність Конвенції МОП від інших міжнародних документів в сфері соціальних прав людини і громадянина полягає в тому, що вона не просто декларує відповідний набір правомочностей, а ліквідує будь-який несправедливий розподіл останніх між фізичними особами гарантуючи розповсюдження всіх міжнародних гарантій соціального захисту на кожного без виключення працівника, у тому числі правоохоронної структури.

Іншим документом МОП, який варто відмітити в контексті дослідження є Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення №102 від 28.06.1952 якою встановлюються основні різновиди соціальної допомоги, а також умови її надання та обсяги при настанні визначених основних соціальних ризиків. Наприклад, за положеннями Конвенції кожна держава-член, гарантує захищеним особам, коли їхній стан потребує медичного обслуговування профілактичного або лікувального характеру, надання допомоги. Допомога охоплює щонайменше: a) у випадку хворобливого стану: i) обслуговування лікарем загальної практики, включаючи візити додому; ii) обслуговування спеціалізованим лікарем стаціонарних або амбулаторних хворих у лікарнях та таке саме обслуговування, яке може надаватися поза лікарнями; iii) надання основних фармацевтичних засобів, які приписав лікар або інший кваліфікований практик, і iv) госпіталізацію в разі необхідності, і b) у випадку вагітності й пологів та їх наслідків: i) обслуговування до, під час та після пологів, що надається або лікарем, або кваліфікованою акушеркою, та ii) госпіталізацію в разі необхідності [7].

Крім того, кожна держава-член гарантує захищеним особам надання допомоги у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання. Охоплювані ризики включають такі, якщо вони спричинені нещасним випадком або встановленим захворюванням, що настало внаслідок зайнятості: a) хворобливий стан; b) непрацездатність, зумовлену таким станом, яка спричиняє призупинення заробітку, як це визначається національним законодавством; c) повну втрату здатності заробляти або її часткову втрату понад встановленого ступеня, коли вона може набути постійного характеру, або відповідну втрату функціональної повноцінності, та d) втрату засобів до існування вдовою або дитиною внаслідок смерті годувальника; у випадку вдови право на допомогу може обумовлюватися її

визнанням згідно з національним законодавством нездатною утримувати себе самостійно. Установи або урядові відомства, які управляють медичним обслуговуванням, повинні співпрацювати, де це доцільно, із загальними службами професійної реабілітації з метою повернення осіб з обмеженими можливостями на прийнятну для них роботу [7].

Висновки

Підсумовуючи проведене в статті дослідження можна вказати, що міжнародно-правові акти складають вагому частину нормативно-правових засад соціального захисту працівників поліції. Вони містять світові, орієнтовані на багаторазове та глобальне застосування стандарти, принципова важливість яких – це продукт узгодження світової спільноти та відображення гуманістичних ідей розвитку населення всієї планети. Їх обов'язковий характер в національній галузі соціального захисту працівників гарантовано Конституцією, а відносно поліцейських – відомчою нормативно-правовою базою. Водночас, положення міжнародно-правових актів не абсолютні та потребують уточнення і забезпечення дії на території України за що відповідають інші рівні нормативно-правових засад соціального захисту службовців органів та підрозділів НПУ.

SUMMARY

It is established that international legal acts as the regulatory framework for social protection of police officers are a set of international treaties (agreements, conventions, covenants, protocols, etc.) adopted in accordance with the procedure established by the Constitution and legislation, the provisions of which relate to the rights, freedoms, legitimate interests of the National Police of Ukraine in the field of social protection. It is emphasized that international legal acts contain global standards which are oriented towards multiple and global application, and their fundamental importance is a product of the international community's agreement and a reflection of humanistic ideas of development of the population of the entire planet.

Keywords: social protection, social protection of employees, social protection of police officers, peculiarities of social protection of police officers, regulatory and legal framework for social protection of police officers, international acts, international treaties, international principles of social protection of police officers.

Література

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. Ст.2598.

2. Про міжнародні договори України: закон від 29.06.2004 №1906-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. №50. Ст.540.

3. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 №580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. №40-41. Ст.379.

4. Загальна декларація прав людини: декларація, міжнародний документ від 10.12.1948. Офіційний вісник України. 2008. №93. Ст.3103.

5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: пакт, міжнародний документ від 16.12.1966. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

6. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117: конвенція, міжнародний документ від 22.06.1962 №117. Офіційний вісник України. 2018. №93. Ст.3091.

7. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення: конвенція, міжнародний документ від 28.06.1952. Відомості Верховної Ради України. 2016. №36. Ст.5.

CONTENT OF CONTRACTS IN THE ACTIVITIES OF CHARITABLE ORGANIZATIONS UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE

КАРАБІН Тетяна - докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Ужгородського національного університету

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6538-5269
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.57

The article reveals some legal principles of the content of contracts of charitable organizations under the legislation of Ukraine. The legislation of Ukraine distinguishes between two clearly defined terms: "donation" and "charitable donation". Given this, the purpose stipulated by the donation agreement usually does not necessarily have to be charitable. At the same time, the charitable donation agreement provides for the need for the beneficiary to achieve the goals of charitable activities. Thus, a donation transferred to the beneficiary in order to ensure the implementation of specific charitable tasks will be considered charitable. For example, if the donation agreement concluded in favor of a charitable organization specifies the purpose - providing charitable assistance to a specific beneficiary or implementing a certain charitable program, such a donation will be correctly considered charitable. While the transfer of funds or property to a charitable organization without clearly defined directions and conditions of their use, and in general to support its activities, can hardly be qualified as a charitable donation, despite the fact that the transfer took place to a charitable organization. In our opinion, a donation and a charitable donation differ in terms of defining the purpose as a general and special concept.

Establishing legislative restrictions on the terms of use of charitable contributions is crucial for ensuring stability and timely targeted use of charitable assistance. Moreover, this would serve as an additional guarantee for benefactors, given that in practice written donation agreements are not always concluded, and donations are often made via the Internet, by sending charitable SMS messages or bank transfers to beneficiaries' accounts and in other ways. However, it should be noted that such deadlines should be defined in regulatory legal acts that regulate the general principles of charity in Ukraine, and not those that relate to taxation issues.

It is concluded that the basis for the emergence of a large number of legal relations in the process of charitable activities are various agreements. Among them, the key role is played by agreements that regulate the transfer of rights to assets to charitable organizations or to the final recipients of assistance. The charitable contribution agreement is one of the most frequently used agreements concluded with the participation of charitable organizations. Its variant is the charitable grant agreement, a distinctive feature of which, in comparison with the charitable contribution agreement, is a clearly defined period during which the grant must be used for its intended purpose.

Keywords: charity, charitable donation, beneficiary, agreement, charitable contribution agreement, human rights, administrative legal relations, charitable organizations, international charitable organizations, public authorities, donation.

The legislation of Ukraine operates with two separate concepts - "donation" and "charitable donation". Under these circumstances, the goal, the achievement of which is stipulated in the donation agreement, as a general rule, is not necessarily charitable. While the charitable donation agreement establishes the need for the beneficiary to achieve the goals

of charitable activity. That is, a donation that is transferred to the beneficiary to ensure the implementation of specific charitable tasks will be recognized as charitable. For example, when a donation agreement concluded in favor of a charitable organization establishes the goal of providing charitable assistance to a specific beneficiary or implementing a certain charitable program, such a donation can rightly be recognized as charitable. While the transfer of funds or property to a charitable organization is carried out without clearly defined directions and conditions of their use, and in general to support its activities, such a donation can hardly be recognized as charitable, despite the fact that it was transferred to a charitable organization. We believe that a donation and a charitable donation differ in terms of establishing a goal as a general and special concept.

However, these categories can also be distinguished depending on the subject of the relevant contract. Given the provisions of Art. 729 of the Civil Code of Ukraine, the subject of a donation contract can be immovable and movable property, in particular money and securities. While the subject of a charitable donation contract can be funds, other property and property rights. A literal interpretation of the terminology of the civil legislation of Ukraine allows us to conclude that the subject of a donation contract cannot be property rights, and the subject of a charitable donation contract - securities. However, it is thought that the application of the general provisions on a gift contract to a donation contract (charitable donation), unless otherwise established by law, as specified in Part 3 of Art. 729 of the Civil Code of Ukraine, will make it possible to avoid inconsistencies.

Given the above, we hold the view that "charitable donation" is one of the types of "donation", and the term "donation agreement" includes the concept of "charitable donation agreement". It is interesting that a charitable organization in a charitable donation agreement can be both a benefactor (donor) and a beneficiary (donee). A charitable donation agreement can be concluded between an individual or legal entity (beneficiary) and a charitable organization (beneficiary) to achieve a certain goal (for example, providing charitable assistance to a specifically identified person). Then, using the received donation, the charitable organization, already in the role of a benefactor, concludes a charitable donation agreement with that person (now - the beneficiary), providing assistance to whom was a predetermined goal in the previous agreement. Despite the similarity of the above construction to a contract for the benefit of a third party, concluding such a contract, in our opinion, is not recommended, since it excludes the possibility of imposing any obligations (including regarding the intended use of the donation) on a third party to whom assistance was originally intended (transfer of the donation).

A charitable donation, the beneficiary of which is a charitable organization or other legal entity, may be provided with one or more suspensive or revocable circumstances, which must not contradict the laws of Ukraine or violate the rights of third parties. The existence of such a norm, in our opinion, not only does not contradict the legislation, but is also quite justified in certain situations. However, the restriction of the subject composition to exclusively charitable organizations and legal entities when concluding a charitable donation contract with suspensive or revocable circumstances remains incomprehensible. It seems that the inclusion of such provisions in a contract where one of the parties is an individual should not violate the rights of any of the parties to the contract, provided that the norms of the current legislation of Ukraine and the rights of third parties are observed.

In practice, an attempt has already been made to circumvent the aforementioned prohibition on including such conditions in a charitable donation agreement. The case of insulin pumps from the Heart to Heart Charity Fund gained particular publicity after a journalistic investigation and numerous publications in the press. In addition, the dispute regarding the refutation of the published materials and compensation for moral damage to the fund was even considered by the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases [1; 2]. According to the case materials, the agreement concluded by the Heart to Heart Charity Fund with the users

of insulin pumps stipulated their transfer exclusively for free use with the right to transfer the ownership of the insulin pump purchased with funds collected by volunteers of the charity fund free of charge to the user. Under the terms of the agreement, the charitable foundation provides an insulin pump for free use by the user for five years, and then, upon request, the user transfers the pump to him free of charge for further use in accordance with the manufacturer's instructions. The parties also concluded an appendix to this agreement, which determined the terms of purchasing the necessary consumables for the smooth functioning of the pump, which the user received from the foundation. According to the appendix, pump users were obliged to purchase all consumables at their own expense from Perfect Trading Group LLC. If this condition was not met, then the pump was transferred to another child. As representatives of the charitable foundation explained, this provision was necessary from the standpoint of constant control over the use of pumps, the number of which was limited. In our opinion, the inclusion of such conditions in the charitable donation agreement is a violation of the norms of the current legislation of Ukraine. After all, in such a case, beneficiaries are forced to purchase the necessary consumables from a certain company on unfavorable (as it later turned out) terms. That is, in this case, the beneficiaries are limited in their freedom to conclude a contract and choose counterparties for the supply of materials. In addition, we believe that the charitable foundation could have chosen effective methods of control over the constant use of pumps, which would not violate the rights of the beneficiaries and would not contradict the laws of Ukraine under these circumstances. An example of this could be regular medical examinations of children who were given pumps, which would confirm the need for their further use. Having considered this situation through the prism of including suspensive and revocable circumstances in the charitable donation contract concluded with the beneficiary-individual, we can state the expediency of such an approach. Indeed, in the case when a charitable donation is not used by the beneficiary, or due to negligent treatment of the donation, it may be destroyed or significantly damaged, or when the need for the donation has disappeared (in the above case - for example, the death of a child who used an insulin pump), or the beneficiary has not fulfilled certain obligations imposed on him to confirm the need for the donation (for example, he has not provided medical reports or other documents), enshrining in the contract the appropriate cancellation conditions would make it possible to return the donation transferred by it to the charitable organization, if it has been preserved in kind, with its subsequent transfer to another beneficiary [3, p. 93]. It is important to analyze in detail the individual rights of benefactors under the donation contract, in particular, regarding control over the intended use of the donation, as well as changes in the goals, procedure for use and beneficiaries of the charitable donation. The donor's right to exercise control over the use of the donation in accordance with the purpose established by the donation agreement is enshrined in Part 1 of Article 730 of the Civil Code of Ukraine. At the same time, the Law allows persons authorized by the benefactor to exercise control over the intended use of the donation (Part 6 of Article 6 of the Law). It is believed that these persons must have documents confirming that the person has the appropriate rights to exercise control. Such documents may be, for example, a power of attorney issued to an individual, an extract from the minutes of a meeting of the highest management body of a legal entity, which contains an indication of the possibility of a certain person exercising control powers [5].

Of course, the powers of the benefactor to control the use of the donation are significant. However, it is necessary to clearly understand what legal consequences arise in the event of a violation of the goals, terms and procedure for using the donation or its part.

Based on the norms of the Civil Code of Ukraine, it is necessary to distinguish two alternative ways of solving the problem of non-use of the donation in accordance with the purpose established in the contract [9]. The first concerns a situation when the use of the donation for its intended purpose turned out to be impossible. In such a case, to change the

purpose of using the donation, it is necessary to obtain the consent of the donor, and in the event of his death or liquidation of the legal entity - by court decision. A similar norm is also contained in the Law of Ukraine, where in Part 5 of Article 6 it is established that changing the goals and procedure for using a charitable donation is possible with the consent of the benefactor or his successors, as well as on the basis of a court decision or in other cases specified by law or a legal act of the benefactor. The above excerpts from the legislation concern cases where there is no violation of the beneficiary's obligation to use the donation for its intended purpose. That is, changing the purpose of using the donation in this case should not be considered as sanctions against the beneficiary.

On the other hand, when it comes to misuse of the donation, as a violation of the beneficiary's obligations, the legislation enshrines the possibility of terminating the donation agreement at the request of the donor or his successors in accordance with Part 3 of Article 730 of the Civil Code of Ukraine. Under these circumstances [4].

The Law on Charity grants benefactors and their successors the right to change the beneficiaries of a charitable donation in case of violation of the goals, terms and procedure for its use. It is obvious that when the beneficiary changes, the donation agreement with the previous counterparty is terminated. But the termination of the donation agreement in accordance with the Civil Code of Ukraine is not necessarily accompanied by a change of beneficiary. That is, guided by the norms of the Civil Code of Ukraine, a charitable organization has the right to terminate the donation agreement, returning the donation to itself, without transferring it to another beneficiary. However, the question arises as to the further fate of such a donation. This problem is especially acute when the object of the donation was purchased by the charitable organization for funds collected from other benefactors, or was transferred to the organization by one or more persons. In our opinion, a charitable organization has the right to decide to terminate the donation agreement in the event of its misuse. At the same time, the organization cannot independently make a decision to change the beneficiary, because under these circumstances the rights of benefactors will be violated if the identity of the beneficiary was stipulated when transferring property (later - donations) or funds for its purchase to them. We believe that in this case it is fundamentally important to take into account the opinion of such benefactors, since a charitable organization must act in accordance with the obligations it has undertaken regarding the intended use of the donations it receives. Therefore, an unauthorized change (even if there are sufficient conditions for this) by a charitable organization of the beneficiary without the consent of the benefactors may be grounds for terminating donation agreements concluded between the benefactors and the organization due to the misuse of donations.

The beneficiaries to whom the charitable donation will be transferred may be determined by the benefactor or persons authorized by him also on a competitive basis. In these circumstances, in accordance with Part 4 of Article 6 of the Law, the terms of the competition may determine the actions that the beneficiary must perform for the benefit of third parties, except for those related to the benefactor.

Since the provisions on charitable donations apply to charitable grants, unless otherwise specified by law, it should be emphasized that the simplified form of concluding such an agreement is used. Unlike the general rule established by the Civil Code of Ukraine, the Law does not require mandatory notarization of an agreement on a charitable donation (grant) of currency values in an amount exceeding fifty times the tax-free minimum income of citizens. This norm is not only progressive, but also extremely necessary for the maximum simplification of the provision of charitable donations and grants in particular. Otherwise, philanthropists would have to conclude notarized donation agreements every time their amount exceeded UAH 850. In addition, electronic charitable donations in an amount greater than this amount would become impossible. It would also be practically impossible to receive charitable donations (grants) from non-residents of Ukraine,

foreign and international organizations, etc [6].

However, the above exception to the rule does not apply to other legislative requirements regarding the form of a charitable donation agreement. In general, in practice, donation agreements are often concluded without observing the written form by transferring funds, property or property rights to beneficiaries. However, it should be remembered that compliance with the general requirements of civil law regarding the form of the agreement is very important, and sometimes directly affects the validity of the agreement. For example, the transfer of a donation in the form of real estate to a charitable organization requires compliance with the written form with mandatory notarization of such an agreement. A property right donation agreement must be concluded in writing. In case of failure to comply with the forms specified above, the relevant agreements will be null and void.

Ukrainian legislation also contains provisions on limiting the time frame for the use of charitable assistance. However, such norms are contained in the Civil Code of Ukraine, namely in clause 170.7.5 [8]. The terms of use of charitable assistance are established only for cases when it is provided in the form of funds. The recipient has the right to use it within the period established by the terms of such assistance, but not more than 12 calendar months following the month of receiving such assistance, except for assistance provided for treatment, the right to use which is no more than 24 calendar months following the month of receiving such assistance, with the exception of receiving charitable assistance in the form of an endowment. Under these circumstances, the legal consequences of non-use of charitable assistance during the specified periods of time and provided that the funds are not returned to the benefactor, are associated with the need to include the unused amount of such assistance in the total annual taxable income and pay the appropriate tax.

At the same time, the above-mentioned periods may be extended provided that the recipient of targeted charitable assistance applies to the regulatory authority with a submission regarding the extension of the period of use of targeted charitable assistance, indicating the circumstances indicating the impossibility of its full use within the specified periods.

It is fair to admit that the timely use of charitable donations is closely related to the issue of the effectiveness of the charitable assistance provided. After all, when a person needs urgent assistance, whether in cash or in kind, it is important to transfer to the beneficiary the donations received by the charitable organization from the benefactors in a timely manner. This issue was especially relevant, for example, during the Anti-Terrorist Operation in eastern Ukraine. At that time, the public massively supported those who defended our state. People regularly transferred to charitable organizations not only funds to support the Ukrainian army, but also basic necessities and food. The need for such charitable donations was especially noticeable at the beginning of the conflict. The transfer of assistance by charitable organizations to beneficiaries in the shortest possible time was a priority task of those organizations whose goal was to really support those in need, and not to obtain property through fraud under the guise of charity. At the same time, fraudsters either used charitable donations for purposes other than their intended purpose or misappropriated them altogether. Such actions by pseudo-charitable organizations require an appropriate response from law enforcement agencies and the prosecution of the guilty parties. After all, if a charitable organization aims to carry out charitable activities, and not to conceal or carry out illegal activities, including misappropriation of property transferred to it, it will use charitable donations in a timely manner, that is, within the time limits that are optimal for ensuring the legitimate interests of beneficiaries and that do not contradict the wishes of benefactors [7].

Thus, the basis for the emergence of a large number of legal relationships in the process of charitable activity are various agreements. Among them, the key role is played by agreements that regulate the transfer of rights to assets to charitable organizations or to the final recipients of assistance. A charitable contribution agreement is one of the most frequently used agreements concluded with the partici-

pation of charitable organizations. Its variant is a charitable grant agreement, a distinctive feature of which, in comparison with a charitable contribution agreement, is a clearly defined period during which the grant must be used for its intended purpose.

References

1. Resolution of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases dated 17.12.2014 in case No. 6-36784св14. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41993349

2. Resolution of the Vinnytsia Region Court of Appeal dated 16.02.2015 in case No. 127/5245/14-ц. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42775458

3. Shpuganych I. I. The concept and legal nature of charitable donation and charitable grant agreements. Law and public administration: collection of scientific works. 2017. No. 3 (28). P. 91-97.Leheza, Yevhen. Administrative procedures in the field of real estate: state registration of property rights and features of implementation through electronic auctions: Monograph. Dnipro: Publishing house "Helvetica", 2022.

4. Leheza, Yevhen; Filipenko, Tatiana; Sokolenko, Olha; Darahan, Valerii; Kucherenko, Oleksii. 2020. Ensuring human rights in ukraine: problematic issues and ways of their solution in the social and legal sphere. *Cuestiones políticas*. Vol. 37 № 64 (enero-junio 2020). pp. 123-136. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.3764.10

5. Leheza, Yevhen; Shamara, Oleksandr; Chalavan, Viktor. 2022. Principios del poder judicial administrativo en Ucrania. *DIXI*, 24(1), pp. 1-11. DOI: https://doi.org/10.16925/2357-5891.2022.01.08

6. Leheza, Yevhen; Yerko, Iryna; Kolomiichuk, Viacheslav; Lisniak, Mariia. 2022. International Legal And Administrative-Criminal Regulation Of Service Relations. *Jurnal cita hukum indonesian law journal*. Vol. 10 No. 1, pp. 49-60, DOI: https://doi.org/10.15408/jch.v10i1.25808

7. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, *40*(75), 221-231. https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14

8. Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 02.12.2010 No. 2755-VI. Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.

9. Civil Code of Ukraine dated 18.03.2004 No. 1618-IV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. No. 40. Art. 356.

ЗМІСТ ДОГОВОРІВ В ДІЯЛЬНОСТІ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

В статті розкрито деякі правові засади змісту договорів в діяльності благодійних організаціях за законодавством України. Законодавство України розрізняє два чітко визначені терміни: «пожертва» та «благодійна пожертва». З огляду на це, ціль, передбачена угодою про пожертву, зазвичай не обов'язково має бути благодійною. Водночас у договорі благодійної пожертви передбачається необхідність досягнення бенефіціаром саме цілей благодійної діяльності. Таким чином, благодійною вважатиметься пожертва, передана бенефіціару з метою забезпечення реалізації конкретних благодійних завдань. Скажімо, якщо договором про пожертву, укладеним на користь благодійної організації, визначено мету – надання благодійної допомоги конкретному бенефіціару чи виконання певної благодійної програми, таку пожертву буде правильно вважати благодійною. Тоді як передавання благодійній організації коштів або майна без чітко визначених напрямів та умов їх використання, а загалом для підтримки її діяльності, навряд чи може бути кваліфіковане як благодійна пожертва, попри те, що передача відбулась благодійній організації. На нашу думку, пожертва та благодійна пожертва в аспекті визначення мети відрізняються як загальне та спеціальне поняття.

Встановлення законодавчих обмежень щодо термінів використання благодійних внесків має вирішальне значення для забезпечення стабільності та своєчасного цільового застосування благодійної допомоги. Більше того, це слугувало б додатковим гарантом для благодійників, враховуючи, що на практиці письмові договори

дарування не завжди укладаються, а пожертви часто здійснюються через інтернет, шляхом надсилання благодійних СМС-повідомлень або банківських переказів на рахунки бенефіціарів та іншими способами. Разом з тим, слід зазначити, що такі граничні терміни повинні бути визначені в нормативно-правових актах, які регулюють загальні принципи благодійності в Україні, а не ті, що стосуються питань оподаткування.

Зроблено висновок, основою для виникнення великої кількості правових зв'язків у процесі благодійної діяльності слугують різноманітні угоди. Серед них ключову роль відіграють договори, які регулюють передачу прав на активи благодійним організаціям або ж кінцевим отримувачам допомоги. Договір про благодійний внесок є одним із найчастіше використовуваних договорів, що укладаються за участю благодійних організацій. Його різновидом виступає договір про благодійний грант, відмінною рисою якого, у порівнянні з договором про благодійний внесок, є чітко визначений термін, протягом якого грант має бути використаний за цільовим призначенням.

Ключові слова: *благодійництво, благодійна пожертва, бенефіціар, договір, договір про благодійний внесок, права людини, адміністративні правовідносини, благодійні організації, міжнародні благодійні організації, органи публічної влади, пожертва.*

РОЛЬ НОТАРІУСА У МЕДІАЦІЇ В СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

ТРОЦЮК Н.В. - кандидат юридичних наук, доцент, факультет права та міжнародних відносин Державного університету «Київський авіаційний інститут»

УДК 347.965.42 (045)
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.58

Стаття присвячена аналізу застосування медіації як альтернативного способу вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності та визначенню ролі нотаріуса в даній медіаційній процедурі. Розглянуто поняття медіації та процедуру її проведення, особливу увагу зосереджено на ролі Центру медіації та посередництва у структурі Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій, його функціям щодо організації процесів медіації.

Визначено правові підстави залучення нотаріуса як медіатора у спорах, пов'язаних з інтелектуальною власністю, включаючи спори, що виникають у договірних відносинах, питаннях спадкування майнових прав тощо.

Авторка обґрунтовує важливість популяризації медіації як мирного, добровільного та конфіденційного інструмента врегулювання спорів, що сприятиме підвищенню рівня правової культури та розвитку ринку інтелектуальної власності в Україні. Крім того, підкреслюється необхідність якнайшвидшого прийняття законопроєктів щодо правового регулювання прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені під час військової служби, задля запобігання виникненню спорів у майбутньому.

Ключові слова: інтелектуальна власність, медіація, спір, медіатор, нотаріус.

Постановка проблеми та її актуальність

Незважаючи на правовий режим воєнного стану та складну економічну кризу, Україна протягом останніх чотирьох років активно працює у сфері удосконалення законодавства щодо захисту прав інтелектуальної власності. Адже виклики, які стоять перед нашою країною, потребують прийняття швидких рішень та активних дій у створенні нових та удосконаленні уже існуючих об'єктів права інтелектуальної власності, в тому числі запатентованих об'єктів патентного права – винаходів, корисних моделей та промислових зразків, які використовуються в оборонній сфері. Особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності на такі об'єкти потребують належної правової охорони та захисту у разі їх порушення. З цією метою, у березні 2023 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності» [1], який впровадив європейські стандарти щодо загальних зобов'язань, цивільних заходів, процедур та засобів захисту ІР-прав. Дане рішення відповідає положенням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і стало фінальним етапом у виконанні Україною своїх зобов'язань перед Європейським Союзом у сфері інтелектуальної власності. Проте, даний законодавчий акт не містить норм, які регулюють відносини розподілу майнових прав на об'єкти, створені у зв'язку з виконанням службових обов'язків під час проходження військової служби.

Ні для кого не секрет, що у сфері інтелектуальної власності, зокрема патентного права, спори є досить складними, технічно специфічними та потребують спеціальних

знань та швидкого вирішення. На відміну від судового способу вирішення спорів, вважаємо, що медіація є дієвим правовим інструментом для вирішення договірних так і позадоговірних спорів у сфері інтелектуальної власності, а нотаріус може відігравати важливу роль у даному медіаційному процесі, виступаючи у ролі медіатора.

Враховуючи вище викладене, спробуємо у даному дослідженні проаналізувати поняття медіації, повноваження Центру медіації та посередництва у структурі ІР офісу та роль нотаріуса в медіаційній процедурі з вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності.

Аналіз досліджень і публікацій

Проведення медіації при вирішенні спорів у сфері інтелектуальної власності та роль нотаріуса в даній сфері висвітлюють у своїх наукових дослідженнях видатні науковці, юристи-практики та працівники ІР офісу, серед як: В. Білоцький, А. Грибовська, Р. Гаврилюк, Н. Коваленко, О. Коротюк, М. Мироненко, Н. Мазаракі, М. Німак, О. Орлюк, Ю. Притика, Н. Стефанишин, В. Теремецький, Б. Хименко, А. Хребтова, К. Шкляревська та інші.

Метою даної статті є аналіз порядку проведення медіації у сфері інтелектуальної власності та визначення ролі нотаріуса у даній медіаційній процедурі.

Виклад основного матеріалу

Інтеграція України у світову спільноту, зокрема до Європейського Союзу, вимагає приведення її законодавства у відповідність до міжнародних стандартів захисту прав інтелектуальної власності. Це, перш за все, стосується виконання Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», у якому зазначено на необхідність: 1) привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом; 2) відповідно до своєї компетенції забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом; 3) забезпечити приведення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади їхніх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом; 4) у проектах законів про Державний бюджет України на відповідний рік передбачати кошти на фінансування Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [2].

Серед першочергових завдань перед нашою державою постало питання щодо законодавчого врегулювання відносин із застосування медіації як альтернативного способу вирішення спорів. Законом України «Про медіацію», прийнятим у 2021 році, в решті решт визначено правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), вимоги до підготовки медіатора, а також закріплено принципи медіації та статус медіатора в даній медіаційній процедурі [3].

Слід зауважити, що у США та Великій Британії спеціальний Закон про альтернативне вирішення спорів був прийнятий ще у 1998 р., в Республіці Болгарія – 2004 році, Італії у 2009 році, Німеччині - 2012 році, Сінгапурі - 2017 році.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про медіацію», медіація - позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [3].

Поняття медіації також визначено у Наказі Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 04.05.2016 № 320 «Про затвердження Положення про надання безоплатної первинної правової допомоги в Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України», згідно якого, медіація - це діяльність професійних посередників, спрямована на досягнення компромісу та самостійне врегулювання юридичного спору його учасниками [4].

У науковій літературі, зокрема у «Великому тлумачному словнику української мови», медіація розглядається як форма міжнародного посередництва, що передбачає мирне врегулювання міжнародних конфліктів за участю третьої нейтральної сторони (держави), яка не є безпосереднім учасником спору [5].

Таким чином, медіація є багатогранним правовим феноменом, яку можна розглядати як:

- неюрисдикційну форму врегулювання спору, що відбувається поза межами судової системи;
- структурований переговорний процес, де сторони за допомогою посередника шукають взаємовигідне рішення;
- добровільний і конфіденційний процес, який ґрунтується на згоді сторін та забезпечує нерозголошення інформації.

На значення диспозитивних засад медіації вказує вчений Ю. Притика, який у своїх публікаціях зазначає, що медіація являє собою переговори між двома конфліктуючими сторонами за участю посередника, що має необхідні навички, досвід, освіту для того, щоб допомогти сторонам дійти згоди у врегулюванні їхнього спору [6, с. 118]

Науковиця Г. О. Ульянова, спори у сфері інтелектуальної власності, вирішення яких можливе за допомогою процедури медіації поділяє на такі категорії як: 1) спори, які виникають між суб'єктами права інтелектуальної власності й користувачами у зв'язку з невиконанням чи неналежним виконанням договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. В даному випадку застосування медіації можливе ще на стадії укладення договорів, за умови, коли сторони не можуть дійти згоди щодо істотних та додаткових умов договору; 2) спори, які виникають щодо надання правовласником дозволу третім особам на використання об'єктів інтелектуальної власності, також у примусовому порядку за рішенням суду; 3) при вирішенні конфліктних ситуацій, які виникають у зв'язку з використанням об'єктів інтелектуальної власності без згоди правовласника. Крім того, залежно від категорії об'єктів права інтелектуальної власності, права на які порушено, медіація застосовується при порушенні: 1) авторських і суміжних права; 2) прав промислової власності; 3) прав на засоби індивідуалізації [7, с. 67].

Якщо ж говорити про процедуру проведення медіації у сфері інтелектуальної власності та роль у ній нотаріуса, то слід зазначити, що наказом ІР офісу від 07.09.2023 № 159-Н/2023 затверджено Правила проведення медіації у сфері інтелектуальної власності, а також Положення про Реєстр медіаторів, які залучаються до вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності [8]. ІР офіс у цьому процесі є незалежним, неупередженим та нейтральним суб'єктом, що забезпечує надання послуг з вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. Зокрема, на нього покладені функції з формування та ведення Реєстру медіаторів, проведення процесів медіації на базі ІР офісу, проведення спеціалізованої підготовки медіаторів у сфері інтелектуальної власності, а також проведення для них підвищення кваліфікації.

Процедура медіації, яку проводить Центр медіації та посередництва в структурі ІР офісу після подання заяви про проведення медіації однією зі сторін, охоплює наступні стадії:

1) розгляд заяви та запрошення іншої сторони
2) проведення консультативної зустрічі
3) вибір медіатора з реєстру ІР медіаторів та зустріч з ним
4) підписання договору про проведення медіації
5) процес медіації та вирішення спору
6) укладення угоди на основі проведених переговорів.

Як слушно зазначає професор В. Теремецький, сам процес медіації та вирішення спору є ядром медіаційної процедури. На його думку, на цій стадії визначаються вид порушення прав, причини виникнення конфлікту, з'ясовуються потреби та інтереси сторін, можливість захисту прав. Стадія укладення угоди є останньою стадією у процедурі припинення медіації [9, с. 158].

При цьому, медіатором при вирішенні спору у сфері інтелектуальної власності може бути нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка має базову підготовку медіатора, а також спеціалізовану підготовку у ІР сфері та/або бізнес-медіації, дотримується Кодексу професійної етики, загальновизнаних норм етичної поведінки та відомості про яку внесені до Реєстру медіаторів.

Постає питання «Яку ж роль нотаріус відіграє у проведенні медіації в сфері інтелек-

туальної власності та чи може він отримати статус медіатора?».

У науковій доктрині підкреслюється, що медіація вважається можливою у всіх сферах нотаріальної діяльності, зокрема найбільш перспективною є сфера договірних відносин. Участь нотаріуса в якості медіатора дозволяє чітко визначити його роль та місце як суб'єкта нотаріальних правовідносин, що виникають під час вчинення нотаріальної дії між ним та сторонами правочину. Медіація у сфері нотаріальної діяльності охоплює усі етапи, пов'язані з договірним процесом, починаючи від переддоговірних перемовин і закінчуючи спорами, що можуть виникнути на етапах виконання та розірвання договорів [10, с. 59].

Наступною підставою залучення нотаріуса у статусі медіатора до вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності є те, що національне законодавство містить низку норм, які регулюють питання спадкування прав на об'єкти права інтелектуальної власності. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 32 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [11], майнові права на твір входять до складу спадщини, а згідно ст. 56 Закону України «Про нотаріат» [12], нотаріуси або посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, посвідчують заповіти дієздатних фізичних осіб, складені відповідно до вимог законодавства України і особисто подані ними нотаріусу або посадовій особі, яка вчиняє нотаріальні дії, а також забезпечують державну реєстрацію заповітів у Спадковому реєстрі відповідно до порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України. Отже, можемо зробити висновок, що дані особи можуть виступати медіаторами при вирішенні також спорів, пов'язаних зі спадкуванням майнових прав інтелектуальної власності.

Варто зауважити, що за загальним правилом, медіація у сфері інтелектуальної власності проводиться нотаріусом у спосіб та строки, погоджені сторонами та медіатором, з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін. Після припинення медіації, нотаріус зобов'язаний протягом п'яти календарних днів поінформувати про це Центр медіації та посередництва, надавши письмовий звіт, який повинен містити дані про загальну тривалість медіації (в робочих годинах, включаючи час, проведений на базі Центру), підстави та дату її припинення. Важливо зазначити у ньому також, чи було досягнуто позитивного результату у врегулюванні спору, і якщо так, чи було це врегулювання повним або частковим.

Дана інформація може бути використана як статистичні дані, що публікуються ІР офісом, проте лише за умови, що такі дані не розкривають особи сторін або конкретні обставини конфлікту, забезпечуючи конфіденційність.

Досліджуючи питання щодо ролі нотаріуса в системі альтернативного вирішення спорів, А. Хребтова констатує, що розвиток медіації в нотаріальній діяльності стикається з кількома проблемами. Серед них - недостатнє законодавче регулювання, відсутність спеціалізованої підготовки нотаріусів у цій сфері та низька поінформованість громадян про можливості альтернативних способів вирішення спорів. Для подолання цих проблем, вона пропонує низку заходів, спрямованих на вдосконалення як нормативно-правової бази, так і практичної реалізації медіації у нотаріальній діяльності. Авторка зазначає на необхідність: 1) внесення змін до Закону України «Про нотаріат», визначивши в ньому правовий статус нотаріусів як медіаторів та їх участь у медіаційних процедурах, порядок оформлення медіаційних угод із наданням їм статусу виконавчих документів; 2) створення курсів підвищення кваліфікації нотаріусів, які охоплюватимуть техніки ведення медіації, принципи комунікації та особливості роботи з конфліктами; 3) проведення просвітницької роботи з метою інформування населення про ефективність медіації із залученням нотаріусів [13, с. 128].

Висновок

Проаналізувавши порядок проведення медіації як альтернативного способу вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності та роль нотаріуса в ньому, вважаємо,

що даний інститут матиме належне функціонування в Україні, якщо проводитиметься відповідна підготовка медіаторів, які володітимуть не лише знаннями у сфері права інтелектуальної власності, але й психологічними навичками для вирішення певного виду спору.

Важливо також акцентувати увагу держави на підвищенні правової компетентності майбутніх медіаторів, а також через засоби масової інформації та соціальні мережі постійно проводити просвітницьку роботу, що стосується інституту медіації, його ключових переваг та особливостей практичного застосування. Вважаємо, що таким чином відбуватиметься популяризація медіації як серед споживачів так і серед інших професійних спільнот, адже успіх та ефективність медіаційної процедури у сфері інтелектуальної власності залежить в першу чергу від законодавчої бази, культурних особливостей та готовності суспільства прийняти медіацію як альтернативний спосіб вирішення спорів.

Також, з метою запобігання виникнення спорів у майбутньому, які стосуватимуться розподілу прав інтелектуальної власності, створених військовослужбовцями під час проходження військової служби, вважаємо за необхідність якнайшвидше прийняття законопроєктів «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо майнових прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені у зв'язку із проходженням військової служби» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені у зв'язку із проходженням військової служби».

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності: Закон України 20.03.2023 № 2974-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 63. ст. 209.

2. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2024 № 1629-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 29. ст. 367.

3. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 7. ст. 51.

4. Про затвердження Положення про надання безоплатної первинної правової допомоги в Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України : Наказ Адміністрації державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 04.05.2016 № 320. URL.: http://zakon3.rada.gov.ua/laws /show/z0753-16.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. І голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

6. Троцюк Н.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2016. №4 (41). С. 116-124.

7. Ульянова Г. О. Актуальні питання запровадження медіації у сфері інтелектуальної власності Південноукраїнський правничий часопис. 2010. №3. С. 66-68.

8. Правила проведення медіації у сфері інтелектуальної власності : Наказ Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій від 07.09.2023 № 159-Н/2023.

9. Теремецький В. Медіаційна процедура у сфері права інтелектуальної власності. Збірник наукових праць «Приватне право і підприємництво». 2024. Вип. 24. Ч.1. С. 155-160.

10. Мироненко М.О. Предмет медіації у нотаріальній діяльності. Прикарпатський юридичний вісник. 2024. Вип. 1 (54). С. 58-61.

11. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 57. ст. 166.

12. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. Відомості Верховної Ради України України. 2023. № 96. ст. 338.

13. Хребтова А.А. Роль нотаріуса в системі альтернативного вирішення спорів: теоретичні засади та практичні аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 86. Ч. 4. С. 124-129.

Literature

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti: Zakon Ukrainy 20.03.2023 № 2974-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2023. № 63. St. 209.

2. Pro Zahalnoderzhavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu: Zakon Ukrainy vid 18.03.2024 № 1629-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2004. № 29. St. 367.

3. Pro mediatsiiu: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1875-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2022. № 7. St. 51.

4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro nadannia bezoplatnoi pervynnoi pravovoi dopomohy v Administratsii Derzhavnoi sluzhby spetsialnoho zviazku ta zakhystu informatsii Ukrainy: Nakaz Administratsii Derzhavnoi sluzhby spetsialnoho zviazku ta zakhystu informatsii Ukrainy vid 04.05.2016 № 320. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0753-16.

5. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. K.: Irpin: VTF «Perun», 2003. 1440 s.

6. Trotsiuk N.V. Mediatsiia yak alternatyvnyi sposib vyrishennia sporiv u sferi intelektualnoi vlasnosti. Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriia: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo». 2016. № 4 (41). S. 116–124.

7. Uliianova H.O. Aktualni pytannia zaprovadzhennia mediatsii u sferi intelektualnoi vlasnosti. Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys. 2010. № 3. S. 66–68.

8. Pravila provedennia mediatsii u sferi intelektualnoi vlasnosti: Nakaz Ukrainskoho natsionalnoho ofisu intelektualnoi vlasnosti ta innovatsii vid 07.09.2023 № 159-N/2023.

9. Teremetskyi V. Mediatsiina protsedura u sferi prava intelektualnoi vlasnosti. Zbirnyk naukovykh prats «Pryvatne pravo i pidpryiemnytstvo». 2024. Vyp. 24. Ch. 1. S. 155–160.

10. Myronenko M.O. Predmet mediatsii u notarialnii diialnosti. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. 2024. Vyp. 1 (54). S. 58–61.

11. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 № 2811-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2023. № 57. St. 166.

12. Pro notariat: Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 № 3425-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2023. № 96. St. 338.

13. Khrebtova A.A. Rol notariusa v systemi alternatyvnoho vyrishennia sporiv: teoretychni zasady ta praktychni aspekty. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2024. Seriia PRAVO. Vypusk 86. Ch. 4. S. 124–129.

N. Trotsiuk

THE ROLE OF A NOTARY IN MEDIATION IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY

The article is devoted to analyzing the application of mediation as an alternative dispute resolution method in the field of intellectual property and defining the role of a notary in this mediation procedure. The concept of mediation and the procedure for its implementation are considered, with particular focus on the role of the Center for Mediation and Conciliation within the structure of the Ukrainian National Office of Intellectual Property and Innovations, as well as its functions related to organizing mediation processes.

The legal grounds for involving a notary as a mediator in intellectual property disputes are identified, including disputes arising from contractual relations, inheritance of proprietary rights, and others.

The author substantiates the importance of promoting mediation as a peaceful, voluntary, and confidential tool for resolving disputes, which will contribute to raising legal awareness and developing the intellectual property market in Ukraine. In addition, the necessity of the prompt adoption of draft laws regulating intellectual property rights to objects created during military service is emphasized, in order to prevent future disputes.

Keywords: intellectual property, mediation, dispute, mediator, notary.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ

КОВАЛЬЧУК Сергій Олександрович - професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор

ORCID ID: https//orcid.org/0000-0001-6285-099X

ФЕЛИК Олександр Васильович - доцент кафедри кримінального права та кримінології Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор філософії в галузі права

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0862-1453

УДК 343.2

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.59

Актуальність теми статті зумовлена потребою в подальшому розкритті окремих аспектів проблематики звільнення від кримінальної відповідальності, в тому числі звільнення від неї у зв'язку з дійовим каяттям. Це зумовило постановку як мети статті розкриття, на основі аналізу норм КК України і сформованої судової практики, особливостей звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

Із урахуванням норм КК України і судової практики розкрито умови звільнення від кримінальної відповідальності на підставі статті 45 КК України, якими є: 1) належність вчиненого особою діяння до числа кримінальних проступків або необережних нетяжких злочинів за винятком діянь, вказаних у цій статті; 2) вчинення особою такого кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину вперше. Встановлено, що підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності за статтею 45 КК України є дійове каяття – її поведінка після вчинення кримінального правопорушення, що характеризується трьома елементами: 1) щирим покаянням особи; 2) активним сприянням розкриттю кримінального правопорушення; 3) повним відшкодуванням завданих нею збитків або усуненням заподіяної шкоди. На основі судової практики розкрито зміст кожного із зазначених елементів змісту дійового каяття.

Із урахуванням вимог частини 1 статті 91 КПК України щодо змісту предмету доказування вказано на обов'язок суду встановити наявність обставин, які свідчать про наявність дійового каяття в діях особи. Звернено увагу на обов'язковий характер передбаченого в статті 45 КК України звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Доведено, що у своїй сукупності щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення та повне відшкодування завданих особою збитків або усунення заподіяної шкоди становлять зміст дійового каяття як юридичного факту, що призводить до виникнення в суду обов'язку звільнити особу від кримінальної відповідальності на підставі статті 45 КК України за наявності умов, передбачених цією статтею.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, дійове каяття, кримінальне провадження, закриття кримінального провадження.

Постановка проблеми

Звільнення від кримінальної відповідальності являє собою передбачену законом відмову держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України [1, с. 58]. Звільнення від кримінальної відповідальності має місце виключно у випадках, встановлених законодавцем у нормах кримінального

закону. Так, відповідно до частини 1 статті 44 КК України, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом [2]. Випадки звільнення особи від кримінальної відповідальності визначені нормами як Загальної, так і Особливої частин КК України. Зокрема, в Загальній частині КК України передбачені такі випадки звільнення особи від кримінальної відповідальності: 1) у зв'язку з дійовим каяттям (стаття 45); 2) у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (стаття 46); 3) у зв'язку з передачею особи на поруки (стаття 47); 4) у зв'язку із зміною обстановки (стаття 48); 5) у зв'язку із закінченням строків давності, в тому числі неповнолітньої особи (стаття 49 і частина 2 статті 106); 6) неповнолітньої особи із застосуванням примусових заходів виховного характеру (частина 1 статті 97) [2].

Однією з підстав звільнення від кримінальної відповідальності є дійове каяття (стаття 45 КК України), на актуальність і своєчасність теоретико-правового дослідження якого неодноразово зверталася увага вченими [3, с. 423; 4, с. 13-14]. Поряд із цим, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям широко використовується в судовій практиці, що зумовлює необхідність звернення до розкриття не лише теоретико-правових, але й практичних аспектів такого звільнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

До дослідження проблематики звільнення від кримінальної відповідальності звертаються Ю.В. Баулін, А.О. Булейко, А.А. Вознюк, І.Г. Глобенко, М.Є. Григор'єва, О.А. Гритенко, О.О. Дудоров, О.О. Житний, І.Г. Івасюк, Ю.В. Луценко, О.А. Марченко, В.О. Меркулова, Д.П. Письменний, О.І. Ющик та інші вітчизняні вчені. Здійснені ними наукові розробки закладають підвалини для визначення як теоретичних основ, пов'язаних зі встановленням правових підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності, так і практичних проблем його здійснення. Відзначаючи вагомість доктринальних досліджень зазначеної проблематики, необхідно звернути увагу на потребу в подальшому розкритті окремих її аспектів, у тому числі стосовно звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

Метою статті є розкриття, на основі аналізу норм КК України і сформованої судової практики, особливостей звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

Виклад основного матеріалу

Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі статті 45 КК України є можливим після кримінально-правової кваліфікації діяння, встановлення особи, яка його вчинила, та умов й обставин, за яких особа звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (постанова КАС ВС від 18.04.2018 р. у справі № 826/4225/15) [5].

Умовами звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, згідно зі статтею 45 КК України, є: 1) належність вчиненого нею діяння до числа кримінальних проступків або необережних нетяжких злочинів за винятком діянь, вказаних у цій статті; 2) вчинення особою такого кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину вперше [2].

Такою, яка вчинила злочин уперше, слід вважати особу, котра раніше не вчиняла злочинів або раніше вчинила злочин, що вже втратив правове значення. Тобто, під вчиненням злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості вперше розуміється, що особа раніше не вчиняла будь-якого діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, а також і у випадку, якщо злочин фактично був вчинений нею хоча і не вперше, але на день його вчинення: 1) особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими КК України; 2) особа хоча і була засуджена за попередньо вчинений злочин, однак судимість була погашена або знята; 3) особа не підлягає кримінальній відповідальності, оскільки злочинність раніше вчиненого діяння скасована новим кримінальним законом (постанова ККС ВС від 23.01.2020 р. у справі № 455/1490/17) [6].

Вчинення триваючого або продовжуваного злочину, двох або більше кримінальних

правопорушень вказаної тяжкості, які утворюють сукупність, не перешкоджає застосуванню статті 45 КК України лише за умови, що вони не складають реальної сукупності (постанова ККС ВС від 27.11.2018 р. у справі № 442/4031/17) [7]. У разі вчинення особою двох або більше кримінальних проступків або необережних нетяжких злочинів, які утворюють реальну сукупність, особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

За наявності умов, визначених статтею 45 КК України, не підлягає звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям особа, яка вчинила: 1) корупційні кримінальні правопорушення, якими відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368 – 369-2 цього Кодексу; 2) кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, якими відповідно до КК України вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2, 366-3 цього Кодексу; 3) порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (частина 1 статті 286-1 КК України) [2].

Підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності за статтею 45 КК України є дійове каяття – її поведінка після вчинення кримінального правопорушення, що характеризується трьома елементами: 1) щирим покаянням особи; 2) активним сприянням розкриттю кримінального правопорушення; 3) повним відшкодуванням завданих нею збитків або усуненням заподіяної шкоди (стаття 45 КК України) [2].

Відсутність хоча б однієї із зазначених складових дійового каяття виключає звільнення особи від кримінальної відповідальності за статтею 45 КК України (постанова ККС ВС від 08.11.2018 р. у справі № 686/19368/16-к) [8]. Виняток можуть становити лише випадки вчинення кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину чи замаху на кримінальний проступок, внаслідок яких не заподіяно шкоду або не завдано збитки (пункт 3 ПП ВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23.12.2005 р. № 12) [9].

Щире каяття особи характеризує суб'єктивне ставлення винної особи до вчиненого злочину, яке виявляється в тому, що вона визнає свою провину, висловлює жаль з приводу вчиненого, бажання виправити ситуацію, що склалася, та засуджує свою поведінку (постанова ККС ВС від 08.11.2018 р. у справі № 686/19368/16-к) [8]. Розкаяння передбачає, окрім визнання особою факту вчинення злочину, ще й дійсне, відверте, а не уявне визнання своєї провини у вчиненому певному злочині, щирий жаль з приводу цього та осуд своєї поведінки, готовність нести покарання. Щире каяття – це не формальна вказівка на визнання свої вини, а відповідне ставлення до скоєного, яке передбачає належну критичну оцінку винним своєї протиправної поведінки, її осуд та бажання залагодити провину, що має підтверджуватися конкретними діями, спрямованими на виправлення зумовленої кримінальним правопорушенням ситуації (ухвала ККС ВС від 17.06.2021 р. у справі № 755/5393/19) [10]. Щирим каяттям є відверта негативна оцінка винною особою свого кримінально караного діяння, яка характеризує її поведінку з позицій психологічної переорієнтації після вчинення злочину, коли вона справді засуджує свій вчинок, про що мають свідчити відповідні об`єктивні дані. Саме по собі визнання своєї провини ще не означає самоосуду свого вчинку, і щире каяття слід відрізняти від визнання провини з метою створити формальні підстави для пом'якшення кримінальної відповідальності. Не заперечення та визнання об'єктивного розвитку подій та своєї винуватості автоматично не свідчить про щире каяття, про відвертий осуд своєї поведінки і відповідне суб'єктивне ставлення обвинуваченого до вчиненого (постанова ККС ВС від 05.09.2024 р. у справі № 166/37/24) [11].

Активним сприянням розкриттю злочину слід вважати надання особою органам досу-

дового розслідування допомоги в установленні невідомих їм обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (постанова ККС ВС від 08.11.2018 р. у справі № 686/19368/16-к) [8]. Воно означає добровільну допомогу слідству будь-яким чином: повідомлення правоохоронним органам або суду фактів у справі, надання доказів, інших відомостей про власну кримінальну діяльність чи діяльність інших осіб, викриття інших співучасників, визначення ролі кожного з них у вчиненні злочину, наданні допомоги в їх затриманні, видачі знарядь і засобів вчинення злочину, майна, здобутого злочинним шляхом (постанова ККС ВС від 07.04.2021 р. у справі № 263/15605/17) [12]. Тому, беззаперечно, воно має бути активним, тобто певним чином ініціативним (постанова ККС ВС від 12.09.2019 р. у справі № 674/1608/17) [13].

У зв'язку з цим слушним є зауваження А.О. Булейка, який зважаючи на відсутність відповідного нормативно-правового визначення поняття та змісту діяльності з розкриття злочинів, а також відсутності вказівки на такий обов'язок при визначенні процесуального статусу підозрюваного чи обвинуваченого вважає за доцільне визнавати одним із необхідних елементів дійового каяття не активне сприяння розкриттю злочину, а сприяння встановленню фактичних обставин кримінального провадження під час досудового розслідування злочинів і судового розгляду кримінального провадження [4, с. 148].

Повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди полягає в добровільному задоволенні винним або іншими особами, зокрема батьками чи близькими родичами, обґрунтованих претензій потерпілого щодо відшкодування заподіяної злочином матеріальної та моральної шкоди, загладжуванні її в інший спосіб, наприклад, шляхом прилюдного вибачення за завдану образу (постанова ККС ВС від 08.11.2018 р. у справі № 686/19368/16-к) [8]. У разі відшкодування збитків або усунення шкоди не підозрюваним, а іншими особами, як обґрунтовано вказує Ю.В. Баулін, важливим є, щоб ініціатива щодо такого відшкодування виходила саме від особи, яка вчинила злочин та яка об'єктивно не мала можливості зробити це особисто (наприклад, з огляду на відсутність власних коштів, перебування під вартою тощо) [1, с. 134].

Дійове каяття як підставу для звільнення особи від кримінальної відповідальності потрібно відрізняти від з'явлення із зізнанням, щирого каяття та активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення як обставин, що пом'якшують покарання (пункт 1 частини 1 статті 66 КК України). Передбачені пунктом 1 частини 1 статті 66 КК України обставини, що пом'якшують покарання, а саме: щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину є альтернативними, незалежними і можуть існувати відокремлено одна від одної (постанова ККС ВС від 07.11.2018 р. у справі № 297/562/17) [14].

Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, входять у предмет доказування у кримінальному провадженні (пункт 5 частини 1 статті 91 КПК України) [15]. Для звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі статті 45 КК України суди повинні встановити обставини, які свідчать про наявність дійового каяття в її діях (постанова ККС ВС від 22.04.2020 р. у справі № 164/1940/18) [16]. Факт дійового каяття особи повинен знайти своє відображення у матеріалах кримінального провадження (постанова ККС ВС від 24.05.2023 р. у справі № 750/5047/22) [17]. Так само в матеріалах кримінального провадження повинні відображатися факти, які свідчать про активне сприяння особи розкриттю кримінального правопорушення та повне відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди (за умови завдання діянням особи збитків чи заподіяння ним шкоди).

Передбачене у статті 45 КК України звільнення особи від кримінальної відповідальності є обов'язковим (пункт 3 ПП ВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23.12.2005 р. № 12) [9]. При цьому відповідне суб'єктивне ставлення до вчиненого та заподіяних наслідків суд встановлює за таким зовнішнім виявленням винуватим свого співчуття та вибачення, які не тільки висловлені в формі, що є переконливим свідченням про наявність щирого каяття, а

і за умови, що вони відповідають реальному ставленню винуватого до заподіяних наслідків (постанова ККС ВС від 05.09.2024 р. у справі № 166/37/24) [11]. У разі встановлення підстави, передбаченої статтею 45 КК України, суд на основі частини 3 статті 288 КПК України своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

Висновки

Викладене дозволяє дійти висновку, що звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям передбачає закриття кримінального провадження щодо особи, яка після вчинення кримінального правопорушення щиро покаялася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення та повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду, за умов, визначених статтею 45 КК України. У своїй сукупності зазначені елементи становлять зміст дійового каяття як юридичного факту, що призводить до виникнення в суду обов'язку звільнити особу від кримінальної відповідальності на підставі статті 45 КК України за наявності умов, передбачених цією статтею.

Література

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

3. Григор'єва М.Є. Особливості застосування норми про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 423-426.

4. Булейко А.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям в Україні та інших країнах: порівняльно-правовий аналіз: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Запоріжжя, 2017. 239 с.

5. Постанова КАС ВС від 18.04.2018 р. у справі № 826/4225/15 (адміністративне провадження № К/9901/23003/18). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73531940.

6. Постанова ККС ВС від 23.01.2020 р. у справі № 455/1490/17 (провадження № 51-5233км19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87179296.

7. Постанова ККС ВС від 27.11.2018 р. у справі № 442/4031/17 (провадження № 51-4446км18). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78276622.

8. Постанова ККС ВС від 08.11.2018 р. у справі № 686/19368/16-к (провадження № 51-5135км18). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77763887.

9. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: постанова Пленуму ВС України від 23.12.2005 р. № 12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05.

10. Ухвала ККС ВС від 17.06.2021 р. у справі № 755/5393/19 (провадження № 51-2580ск21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97736487.

11. Постанова ККС ВС від 05.09.2024 р. у справі № 166/37/24 (провадження № 51-3015км24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121502750.

12. Постанова ККС ВС від 07.04.2021 р. у справі № 263/15605/17 (провадження № 51-4234км20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96208170.

13. Постанова ККС ВС від 12.09.2019 р. у справі № 674/1608/17 (провадження № 51-519 км19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84305393.

14. Постанова ККС ВС від 07.11.2018 р. у справі № 297/562/17 (провадження № 51-329км18). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77870634.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

16. Постанова ККС ВС від 22.04.2020 р. у справі № 164/1940/18 (провадження № 51-4180км19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952125.

17. Постанова ККС ВС від 24.05.2023 р. у справі № 750/5047/22 (провадження № 51-1876км23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 111192809.

SUMMARY

The relevance of the topic of the article is determined by the need for further disclosure of certain aspects of the issue of exemption from criminal liability, including exemption from it in connection with effective repentance. This led to the setting of the article's goal of revealing, based on an analysis of the provisions of the Criminal Code of Ukraine and established judicial practice, the specifics of exemption from criminal liability in connection with effective repentance.

Taking into account the provisions of the Criminal Code of Ukraine and judicial practice, the conditions for exemption from criminal liability under Article 45 of the Criminal Code of Ukraine are as follows: 1) the act committed by the person is classified as a criminal offense or a negligent minor offense, with the exception of the acts specified in this article; 2) the person has committed such a criminal offense or negligent minor crime for the first time. It has been established that the basis for exempting a person from criminal liability under Article 45 of the Criminal Code of Ukraine is effective repentance – their behavior after committing a criminal offense, which is characterized by three elements: 1) sincere repentance of the person; 2) active assistance in the investigation of the criminal offense; 3) full compensation for the damage caused by the person or elimination of the damage caused. Based on judicial practice, the content of each of the above elements of effective repentance has been revealed.

Taking into account the requirements of Part 1 of Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the content of the subject of proof, the court is obliged to establish the existence of circumstances that indicate the presence of effective repentance in the actions of the person. Attention is drawn to the mandatory nature of the exemption from criminal liability provided for in Article 45 of the Criminal Code of Ukraine.

It has been proven that, taken together, sincere repentance, active assistance in the investigation of a criminal offense, and full compensation for the damage caused by the person or the elimination of the damage caused constitute the content of effective repentance as a legal fact, which leads to the court's obligation to exempt the person from criminal liability on the basis of Article 45 of the Criminal Code of Ukraine, provided that the conditions stipulated in this article are met.

Key words: criminal offense, criminal liability, exemption from criminal liability, effective repentance, criminal proceedings, closure of criminal proceedings.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

ПОШИВАНЮК Тарас - аспірант кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0009-0007-0726-8228

УДК: 342.7

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.60

Мета: The article is devoted to the study and analysis of the formation of the constitutional right to judicial protection in the territory of the modern Ukrainian state from the first states to the present day. The purpose of the article is to establish the genesis of the emergence and development of the right to judicial protection and its development under the influence of various factors.

Методи: The research included chronological, historical-legal, comparative, and systematic analysis, which made it possible to trace the evolution of the institution of judicial protection from the first states on the territory of modern Ukraine. The method of generalization allowed us to draw relevant conclusions based on the researched material.

Результати: The study found that over the centuries, the right to judicial protection has transformed from the customary norms of Ruska Pravda to progressive codified acts, such as the Lithuanian Statutes, which introduced a professional bar and appeal mechanisms.

Висновки: The conclusions show that the development of the right to judicial protection in Ukrainian lands was a complex, multi-vector process, where a combination of local traditions and borrowed institutions formed a unique legal culture.

Ключові слова: судочинство, права людини, суд, правосуддя, воєнний стан.

Вступ

Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Однією з ключових конституційних засад є невід'ємність права на судовий захист. Згідно зі статтею 64 Конституції України, право на звернення до суду за захистом свого порушеного права не може бути обмежено, навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану [1]. Ця норма підкреслює фундаментальний характер судового захисту як єдиної юридичної гарантії від свавілля, що поширюється як на приватних осіб, так і на саму державу [2]. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» підтверджує цей принцип, встановлюючи, що правосуддя на території, де введено воєнний стан, здійснюється виключно судами. При цьому скорочення або прискорення будь-яких форм судочинства категорично забороняється [3].

Незважаючи на непохитну юридичну норму, реалії повномасштабної війни створили фактичні перешкоди, що обмежують реалізацію цього права. Хоча законодавчо право не було обмежено, об'єктивні чинники, такі як зміна територіальної підсудності, проблеми з передачею документів, фізична відсутність суддів та обмеження доступу до судових реєстрів, призвели до ситуації, коли реалізувати конституційне право на судовий захист на практиці стало надзвичайно складно [4]. Це створило парадокс між юридичним закріпленням незмінності права і його фактичним обмеженням. Вирішення цієї невідповідності вимагало від судової системи гнучкості та впровадження імпровізованих рішень, які, хоча і були необхід-

ними в умовах кризи, можуть призвести до правової невизначеності та відсутності єдиної судової практики у довгостроковій перспективі.

Питання права на судовий захист досліджували численні українські та зарубіжні вчені. Зокрема, у працях М. Савчина (2020) [5] акцентується на конституційних гарантіях прав людини в умовах надзвичайних ситуацій. У роботах О. Скрипнюка (2019) [6] аналізується механізм реалізації принципу верховенства права. Значний внесок у дослідження зробили й праці з міжнародного права (А. Барак, 2017) [7], які розглядають баланс між безпекою та правами людини.

1. Нормативні та практичні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану

Загальнотеоретичні засади: роботи з теорії права (Рабінович) використовують тріаду «реалізація — охорона — захист» як послідовні стадії буття суб'єктивного права: реалізація — фактичне користування, охорона — превентивні засоби недопущення порушень, захист — відновлення порушеного права юрисдикційними та неюрисдикційними способами [8; 9].

Конституційно-правовий ракурс: класична монографія Олійника про механізм забезпечення основних свобод закладає конструкцію взаємодії конституційних інститутів і процесуальних гарантій; пізніші огляди і статті (Нелін, Лукашова тощо) деталізують суто «механізмовий» вимір [10; 11; 12].

Таким чином, Реалізація права на судовий захист — це можливість особи звернутися до суду і скористатися процесуальним інструментарієм (позов, заяви, апеляція/касація). Нормативною базою є ст. 55 Конституції, профільні процесуальні кодекси (цивільний, господарський, адміністративний), а також зміни 2024 року, які розширили гарантії оскарження та стандарти для малозначних спорів [12; 13].

«Право на судовий захист» у воєнному стані: норми та практика

1. Невідчужуваність доступу до суду: КСУ у відкритих матеріалах підкреслює, що ст. 55 і пов'язані гарантії (ст. 62, 63) не можуть обмежуватися актами про введення воєнного стану. Це задає конституційну «стелю» для будь-яких процесуальних коригувань [14].

2. Процесуальні коригування: під час війни впроваджуються технічні/організаційні зміни (тимчасова зміна підсудності, робота судів у віддаленому режимі, пріоритетність окремих категорій справ), але Верховний Суд у своїх матеріалах наголошує на збереженні базових процесуальних гарантій [15; 16].

3. Законодавчі новели 2024 р.: зміни до КАСУ та ЦПК щодо права на оскарження і гарантій у малозначних спорах — це приклад «зміцнення» доступу до правосуддя саме в умовах тривалої війни [17].

2. Виклики та адаптація судової системи

2.1. Проблема територіальної підсудності

Одним із найскладніших викликів для судової системи стала «проблема територій», що виникла внаслідок різної інтенсивності бойових дій та тимчасової окупації [4; 5]. Суди в Україні умовно можна було розділити на ті, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях, у районах активних бойових дій, на «прифронтових» територіях та в умовно безпечних районах [18]. На перших двох територіях правосуддя стало об'єктивно неможливим [5]. Для вирішення цієї проблеми Законом України № 2112-IX від 3 березня 2022 року було змінено територіальну підсудність судових справ [3]. Це дозволило передавати справи до інших, територіально наближених судів, де є можливість здійснювати правосуддя [19].

Повноваження щодо зміни підсудності були надані Голові Верховного Суду, а рішення про зміну територіальної підсудності стало підставою для передачі всіх справ, що перебували на розгляді суду [20]. Станом на 15 березня 2022 року підсудність була змінена для 108 судів у різних областях України [21].

Тимчасова зміна підсудності не порушує вимоги «tribunal established by law», якщо: (1) спирається на чітко передбачену законом процедуру (ч. 7 ст. 147); (2) є пропорційною та обґрунтованою міркуваннями безпеки/функціональності; (3) не створює привіле-

їв/перешкод для сторін (забезпечується доступ та процесуальна рівність), а також (4) не веде до «скорочення/прискорення» форм судочинства, забороненого ст. 26 Закону.

2.2. Кадрова проблема

Іншим значним викликом для судової системи стала «кадрова проблема», яка є суб'єктивним фактором, що загострився через мобілізацію суддів до Збройних Сил України та їхнє вимушене переміщення в інші регіони або за кордон [23]. Особливу складність ситуації створювала тимчасова неможливість переведення суддів, оскільки ці повноваження належать Вищій раді правосуддя (ВРП), яка з 24 лютого 2022 року була неповноважною через відсутність необхідної кількості членів [24].

Ця інституційна криза призвела до вимушеної децентралізації управління судовою системою. В умовах, коли централізоване ухвалення кадрових рішень було паралізовано, відповідальність за організацію роботи судів фактично лягла на збори суддів або голів судів на місцях [25]. Це дозволило системі уникнути повного колапсу, демонструючи її здатність до самоорганізації та швидкої адаптації. Однак, такий причинно-наслідковий зв'язок також показує, що криза одного ключового органу може мати каскадний ефект на функціонування всієї системи, роблячи її більш гнучкою, але потенційно менш уніфікованою та піддаючи ризику єдність судової практики.

3. Технологічна адаптація

В умовах війни технології стали ключовим інструментом для забезпечення доступу до правосуддя. Використання відеоконференцзв'язку, зокрема через систему EasyCon, дозволило учасникам справ брати участь у судових засіданнях дистанційно, що є критично важливим для осіб, які перемістилися в інші регіони або за кордон [11]. Державна судова адміністрація України (ДСАУ), у співпраці з Міністерством цифрової трансформації, залучила міжнародну допомогу, отримавши супутникові станції StarLink для забезпечення безперебійного зв'язку в судах, особливо в умовах постійних відключень електроенергії [26].

Хоча технології позиціонуються як важливе рішення, їх ефективність виявилася обмеженою. Проблеми з електропостачанням та низький рівень оцифрування судових справ (лише невелика кількість справ переведена в цифровий формат) свідчать, що технологічна адаптація є лише частковим, ситуативним рішенням, а не системною трансформацією [24]. Це вказує на потребу в розробці та впровадженні повноцінної цифрової стратегії для судової системи, а не простому «латання дірок» під час кризи.

4. Роль ключових інституцій

В умовах, коли централізовані інституції правосуддя зазнали викликів, **Верховний Суд** та **Рада суддів України** взяли на себе провідну роль у координації роботи судової системи. Вони видавали рекомендації щодо роботи судів, розгляду невідкладних справ, поновлення процесуальних строків та інших аспектів судочинства [24]. Голова Верховного Суду Всеволод Князєв підкреслив, що завданням ВС є формування судової доктрини та єдиної судової практики в умовах війни [21]. Ця реакція демонструє здатність судової гілки влади до самоорганізації та гнучкості в умовах інституційного вакууму, спричиненого неповноважним складом Вищої ради правосуддя.

Вища рада правосуддя (ВРП) перебувала в стані інституційної кризи через неповноважний склад. Хоча ВРП не могла виконувати свої ключові функції, її члени не припиняли діяльність, ініціюючи звернення до міжнародної спільноти щодо воєнних злочинів РФ [27]. Частина повноважень ВРП була тимчасово передана іншим органам системи правосуддя [27]. Ця ситуація підкреслює критичну залежність системи від стабільного функціонування її ключових інститутів.

Державна судова адміністрація України (ДСАУ) відіграла важливу роль у забезпеченні матеріально-технічного та організаційного функціонування судів в умовах війни [10]. Її повноваження включають сприяння діяльності судів [10]. Зокрема, ДСАУ активно залучала міжнародну допомогу для подолання технічних проблем, що виникли через війну, наприклад, отримання StarLink [26].

5. Роль недержавних та інших державних органів

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини відіграє важливу додаткову роль у механізмі захисту прав [23]. Його діяльність не скасовує існуючих засобів захисту, а доповнює їх [23]. Уповноважений приймає звернення громадян, народних депутатів та діє за власною ініціативою для захисту прав, проголошених Конституцією та міжнародними договорами [23].

Прокуратура також виконує правозахисну функцію держави, сприяючи забезпеченню національного правопорядку та захисту основоположних конституційних прав і свобод людини [8]. Вона може виступати позивачем у суді для захисту інтересів держави, якщо уповноважений на це орган відсутній або не має відповідних повноважень [8]. Ця роль є особливо важливою в умовах війни.

6. Висновки та рекомендації

Аналіз функціонування конституційно-правового механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану виявив низку системних та ситуативних викликів. Системні виклики включали неготовність законодавства до повномасштабної війни, інституційну кризу, спричинену неповноважним складом Вищої ради правосуддя, а також низький рівень цифровізації системи.

Незважаючи на екстремальні виклики, судова система продемонструвала високу стійкість та здатність до адаптації. Правосуддя не зупинилося, а продовжило функціонувати, підтверджуючи свій конституційний статус як єдиного органу, що здійснює правосуддя в Україні [21]. Оперативні законодавчі зміни та рекомендації судових органів (Верховний Суд, Рада суддів) дозволили забезпечити безперервність судочинства [11]. Впровадження відеоконференцзв'язку та залучення міжнародної підтримки для технічного забезпечення сприяли подоланню багатьох практичних перешкод для доступу до правосуддя [26].

На основі проведеного аналізу можна сформулювати низку рекомендацій та пропозицій для зміцнення конституційно-правового механізму забезпечення прав людини та реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану:

- **Законодавчі ініціативи:** Необхідно внести чіткі норми до процесуального законодавства, які б регламентували дії строків та порядок відновлення втрачених справ в умовах воєнного чи надзвичайного стану, уникаючи двозначності [18].
- **Технічне та організаційне забезпечення:** Пріоритетом має стати повна цифровізація судових справ та створення надійних, захищених резервних копій [24]. Крім того, важливо забезпечити суди альтернативними джерелами енергопостачання та стійким зв'язком для стабільної роботи в умовах війни та перебоїв з енергопостачанням [26].
- **Формування стійкої правової доктрини:** Верховний Суд повинен продовжувати формувати єдину судову практику, яка враховує реалії воєнного стану, забезпечуючи при цьому дотримання принципу верховенства права та прав людини.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 19.08.2024).

2. Рішення Конституційного Суду України від 26.02.1998 № 1-рп/1998 у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-98#Text (дата звернення: 19.08.2024).

3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 19.08.2024).

4. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ : Закон України від 03.03.2022 № 2112-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text (дата звернення: 19.08.2024).

5. Чистякова Анастасія. Права людини в умовах воєнного стану. Законодавство. Судова практика / за заг. ред. В. С. Ковальсько-

го. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 316 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/prava-lyudini-v-umovakh-voiennogo-stanu-zakonodavstvo-sudova-praktika.pdf (дата звернення: 19.08.2024).

6. Француз-Яковец Т. А. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Т. А. Француз-Яковець; кер. роботи О. В. Скрипнюк; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2007. – 20 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/e83f0ef3-58f2-497d-a8fa-cae7d11900be (дата звернення: 19.08.2024).

7. Хила І.Ю. Дисертація «Конституційно-правові обмеження особистих прав і свобод людини: Україна та зарубіжний досвід» : дис. канд. юрид. наук. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/41360 (дата звернення: 19.08.2024).

8. Богданова Л.Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3235/1/Bogacheva_56.pdf (дата звернення: 19.08.2024).

9. Борейко А.В. Конституційно-правовий механізм захисту прав особи: поняття та сутність. Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство. 2019. Т. 24. Вип. 2(35). С.58-66. URL: https://dspace.onu.edu.ua/bitstream/123456789/27062/1/58-66.pdf (дата звернення: 19.08.2024).

10. Відновлення втрачених судових проваджень в адміністративному судочинстві. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/1188/1063/1075 (дата звернення: 19.08.2024).

11. Воєнний стан і обмеження прав: чи можливий баланс між безпекою та верховенством права / Gracers Law Firm. URL: https://gracers.com/pres-centr/voenniy-stan-i-obmezhennya-prav-chi-mozhliviy-balans-mizh-bezpekoyu-ta-verhovenstvom-prava/ (дата звернення: 19.08.2024).

12. Горецький. О. Доступ до правосуддя під час війни: успіхи, загрози, рекомендації / Юридична газета. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/dostup-do-pravosuddya-pid-chas-viyni--uspihi-zagrozi-rekomendaciyi.html (дата звернення: 19.08.2024).

13. Михайленко В. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану / Юридична газета. 03.05.2022. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kriminalnomu-provadzhenni-v-umovah-voennogo-stanu-zapobizhni-zahodi.html (дата звернення: 19.08.2024).

14. Деякі особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. URL: https://law.chnu.edu.ua/deiaki-osoblyvosti-zdiisnennia-pravosuddia-v-umovakh-voiennoho-stanu/ (дата звернення: 19.08.2024).

15. Ефективний засіб правового захисту. URL: https://www.rights.in.ua/themes/human-rights-restrictions/how-are-restrictions-imposed/effective-remedy (дата звернення: 19.08.2024).

16. Конституційне право кожної людини на судовий захист не може бути обмежено в умовах воєнного стану / Верховний Суд. URL: https://court.gov.ua/press/news/1502045 (дата звернення: 19.08.2024).

17. Конституційні межі та обмеження прав людини в умовах війни / Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1354823/ (дата звернення: 19.08.2024).

18. Місяць А.П. Проблемні аспекти реалізації в Україні юридичних гарантій забезпечення прав людини і громадянина. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2024. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/33.pdf (дата звернення: 19.08.2024).

19. Навіть в умовах воєнного стану конституційне право людини на судовий захист не може бути обмеженим / Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1261727/ (дата звернення: 18.08.2024).

20. Тихонова Д.С. Проблемні питання, що виникають при здійсненні адміністративного судочинства в умовах воєнного стану. Соціальне право. 3. 2022. URL: https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/download/1018/631/ (дата звернення: 19.08.2024).

21. Процесуальні проблеми, спричинені повномасштабним вторгненням / Pravokator Club. URL: https://pravokator.club/news/protsesualni-problemy-sprychyneni-povnomasshtabnym-vtorgnennyam/ (дата звернення: 19.08.2024).

22. Шпіс Н.А. Дранчак К.В. Аналіз конституційно-правового механізму захисту конституційних прав людини у особливих умовах сучасності. App-journal.in.ua. 2023. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/19.pdf (дата звернення: 19.08.2024).

23. Що робити, якщо ваша справа залишилась в окупованому суді / Miller Law Firm. URL: https://millerlawfirm.ua/shho-robyty-yakshho-vasha-sprava-zalyshylasya-v-okupovanomu-sudi/ (дата звернення: 19.08.2024).

THEORETICAL ISSUES OF THE REALIZATION OF THE RIGHT TO JUDICIAL PROTECTION UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

Purpose: The purpose of the article is to establish the genesis of the emergence and development of the right to judicial protection and its development under the influence of various factors.

Methods: The research included chronological, historical-legal, comparative, and systematic analysis, which made it possible to trace the evolution of the institution of judicial protection from the first states on the territory of modern Ukraine. The method of generalization allowed us to draw relevant conclusions based on the researched material.

Results: The study found that over the centuries, the right to judicial protection has transformed from the customary norms of Ruska Pravda to progressive codified acts, such as the Lithuanian Statutes, which introduced a professional bar and appeal mechanisms.

Conclusions: The conclusions show that the development of the right to judicial protection in Ukrainian lands was a complex, multi-vector process, where a combination of local traditions and borrowed institutions formed a unique legal culture.

Key words: judicial proceedings, human rights, court, justice, martial law.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

СУХОВЕЦЬКИЙ Сергій - співробітник НАБУ
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-9978-2087
УДК 349:343.2
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.61

У статті досліджено організаційно-функціональні засади діяльності державних органів спеціальної компетенції у сфері протидії корупції як складової забезпечення національної безпеки України. Метою роботи є визначення місця, ролі та ефективності таких органів у системі антикорупційної політики держави, а також вироблення практичних рекомендацій щодо підвищення результативності їх діяльності. Розкрито нормативно-правові засади функціонування Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства з питань запобігання корупції, АРМА, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки та інших суб'єктів антикорупційної діяльності. Узагальнено їх компетенції, форми взаємодії та функціональні особливості. Зроблено висновок, що ефективність антикорупційної системи значною мірою залежить від оптимальної організації структур, чіткого розподілу повноважень, налагодженої міжвідомчої координації та персоніфікації відповідальності. Сформульовано висновки і пропозиції щодо підвищення ефективності їх діяльності, зокрема через вдосконалення адміністративно-правового механізму діяльності зазначених органів шляхом упровадження принципів превентивності та ефективності, що забезпечить підвищення рівня прозорості, довіри суспільства та результативності антикорупційної політики.

Ключові слова: національна безпека, антикорупційна діяльність, адміністративно-правовий механізм, органи спеціальної компетенції, НАБУ, НАЗК, АРМА, ДБР.

Постановка проблеми

Одним з пріоритетів функціонального призначення державних інституцій, якими є центральні структури законодавчої і виконавчої влади, вважається забезпечення національної безпеки у всіх її сегментах. Вказані інституції є суб'єктами недопущення порушення національних інтересів в Україні в контексті її національної безпеки. Згідно з чинним законодавством і діючими нормативно-правовими нормами провідну роль тут відіграють вищі органи державної законодавчої і виконавчої влади, Президент України, Конституційний суд України, Прокуратура України, Суди загальної юрисдикції, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, Державна Митна служба України, державні правоохоронні органи. При цьому з особливими акцентами виділяється такий сегмент зазначеної діяльності як попередження і недопущення проявів корупційних дій, протидія і подолання корупції. Вагоме значення при цьому має персоналізація і структуризація відповідних інституцій та органів саме в частині антикорупційної діяльності. До числа зазначених структур відносяться насамперед органи спеціальної компетенції. Особливості сучасного розвитку держави і супутніх процесів щодо факторів негативного впливу новітніх викликів і ризиків для національної безпеки актуалізують питання організації, оптимізації та ефективної координації антикорупційної діяльності органів спеціальної компетенції, забезпечення таким чином раціонально-

го формування адміністративно-правового механізму відстоювання національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Діяльність зазначених суб'єктів широко представлена як у законодавчих та нормативних актах, так і в наукових публікаціях. Враховуючи вагомість корупційної складової серед загроз та викликів національній безпеці розглядувану проблематику, питання підґрунтя корупції, моделей корупційної поведінки, чинників корупційних правопорушень, механізмів протидії корупції досліджували В.Є. Боднар, О.Ю. Бусол, А.С. Васільєв, В.І. Василинчук, А. Галай, В.О. Гарматюк, К.М. Гуртова, М.В. Гуцалюк, К. Дацко, С. Деркач, З.Б. Живко, Д.О. Іщук, Л.І. Калєніченко, Ю.І. Кірженецький, М.М. Марков, В.Ю. Прокопенко, Р.Ф. Пустовійт, С.В. П'ясецька-Устич, І.О. Ревак, В.П. Самодай, Д.В. Слинько, О.Й. Хомин.

Разом з тим, як в теоретичному плані, так і стосовно методології та практичної реалізації залишається потреба у визначенні в системі державних органів спеціальної компетенції місця і специфічної ролі Національного антикорупційного бюро України саме в контексті забезпечення національної безпеки держави. Об'єктом дослідження при цьому повинні бути нормативно-правові відносини, які регламентують діяльність і функціонування Національного антикорупційного бюро України в системі державних органів спеціальної компетенції. А в контексті необхідності адресної конкретизації форм і методів роботи державних органів спеціальної компетенції у попередженні та мінімізації негативних наслідків корупції та її різновидностей залишаються актуальними дослідження підстав для обґрунтування адміністративно-правових імперативів у діяльності Національного Антикорупційного Бюро України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Однією з фундаментальних передумов ефективної антикорупційної діяльності як органів державної виконавчої влади, так і державних органів спеціальної компетенції слід вважати необхідний рівень їх організації та організаційного забезпечення, а також персоналізацію та визначену адресність закріплення функціональних обов'язків. Сюди відносимо формування оптимальної структури зазначених органів, забезпечення необхідної координації діяльності їх структурних підрозділів, а також чітке визначення функціональних повноважень та обов'язків.

Аналіз нормативно-правової бази з розглядуваного кола питань свідчить, що значний обсяг роботи із специфічними функціями у забезпеченні національної безпеки і відстоюванні національних інтересів нашої держави виконують державні органи спеціальної компетенції, в тому числі правоохоронні органи «спеціального призначення, діяльність яких за функціональним призначенням відповідно до Конституції та законів України спрямована на захист національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці України» [1, С.333]. При цьому виходять із наявних та потенційних загроз національній безпеці в економічній, соціальній, воєнній, енергетичній, продовольчій, техногенній та інформаційній сферах [21, С.581-586].

Діяльність і функції зазначених органів спеціальної компетенції обумовлюються специфікою завдань, що випливає із особливостей загроз, викликів і ризиків для національної безпеки і, відповідно, національних інтересів. Деталізація відповідних складових національної безпеки висвітлює цілу низку загроз і викликів для національної безпеки, Стосується це, насамперед, економічної, енергетичної та продовольчої безпеки, де можуть виникати або виникають загрози внутрішнього походження. В більшості випадків вони можуть обумовлюватись дією суб'єктивного фактору, тобто діяльністю відповідних посадових осіб у виробничо-господарській, комерційній та управлінській сферах. Слід наголосити, що в умовах суміщення державної і приватної власності, з врахуванням впливу суб'єктивного фактору, така діяльність потребує активного впливу з боку державних органів, підкреслимо – спе-

ціальної компетенції, з відповідними принципами, формами і методами роботи.

Таким чином, існування загроз для національної безпеки специфічного характеру, обумовлених суттєвим впливом суб'єктивного фактору, пов'язаних з виконанням службових обов'язків як внутрішнього, так і зовнішнього (закордонного) походження вимагає наявності відповідного апарату Державних органів спеціальної компетенції. Однією з таких загроз є явище корупції. На дану проблему звертає увагу Указ Президента України №392/2020 від 14 вересня 2020 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України», в якому щодо поточних та прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам України зазначається, що «непослідовність та незавершеність реформ і корупція перешкоджають виведенню української економіки з депресивного стану, унеможливлюють її стале і динамічне зростання, підвищують уразливість до загроз, підживлюють кримінальне середовище» [18].

Для протидії зазначеній загрозі в Україні, крім основного складу суб'єктів, задіяно ряд установ і організацій, які за своїм статусом є державними органами спеціальної компетенції. Одна група з їх складу викристалізовує проблему і на цій основі формує коло завдань, які необхідно вирішити. Дані організації фактично виконують директивно-дорадчі і консультативні функції. До їх числа слід віднести: Комітет з питань антикорупційної політики Верховної Ради України, Міністерство юстиції України, Національну раду з питань антикорупційної політики як консультативно-дорадчий орган при Президентові України.

Другу групу зазначених організацій складають державні структури, що безпосередньо займаються як управлінням процесу протидії корупції, так і оперативною роботою у сфері здійснення превентивних дій щодо попередження корупції, а також виявлення фактів корупційної діяльності із відповідними правовими наслідками щодо забезпечення законності і правопорядку. До цих організацій належать: Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Національна поліція України, Служба безпеки України (СБУ), Державне бюро розслідувань (ДБР), Бюро економічної безпеки (БЕБ), Національне агентство з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупції та інших злочинів.

Правовою основою діяльності *Комітету з питань антикорупційної політики Верховної Ради України* є Постанова Верховної Ради України від 29 серпня 2019 р. №19-IX «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання».

В числі суб'єктів антикорупційної діяльності з директивно-дорадчими і консультативними функціями також *Міністерство юстиції України*. Зазначений сегмент функціональних обов'язків установи регламентується Положенням про Міністерство юстиції України, затвердженим Указом Президента України №395/2011 від 6 квітня 2011 р. [13], із змінами і доповненнями, внесеними Указом Президента України №211/2013 від 15 квітня 2013 р. [9]. В антикорупційній діяльності Міністерство юстиції України керується міжнародними правовими актами з даної проблематики, відповідними кодексами та законами України.

Аналіз антикорупційної активності Мін'юсту дає підстави зазначити, що вона не завжди ефективна. Так, наприклад, за друге півріччя 2022 р. відповідно до звіту Міністерства [4] із передбачених 24 «Заходів з реалізації засад загальної відомчої політики, виконання антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми» частково виконано 3 (13%), не виконано 11 (46%). При цьому слід відзначити, що по 6-ти позиціях невиконання пояснюється військовою агресією Російської Федерації проти України та введенням воєнного стану з 24.02.2022 р., по решті невиконаних заходів інформація відсутня. За 2023 р. із передбачених 24 не виконано 7 заходів (29%) з реалізації антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми [5]. Дещо краща ситуація у першому півріччі 2024 р., із 24 антикорупційних заходів не виконано 1, од-

нак в частині навчання та заходів з поширення антикорупційної інформації із 7-ми передбачених на даний період не виконано 4 (57%) [6]. Треба зауважити з приводу цього, що Міністерство юстиції України апріорі не може бути державною установою, де порушується державна виконавська дисципліна і внутрішній регламент роботи, особливо в такій сфері, як антикорупційна діяльність.

В складі державних структур, які протидіють загрозам національної безпеки України у виді корупції, також *Національна рада з питань антикорупційної політики*, що утворена і функціонує як консультативно-дорадчий орган при Президентові України. Правовою основою даної структури є Указ Президента України «Про Національну раду з питань антикорупційної політики» від 14 жовтня 2014 р. №808/2014 р. (із змінами і доповненнями, внесеними Указами Президента України №143/2015 від 14.03.2015 р., №563/2015 від 26.09.2015 р., №453/2019 від 25.06.2019 р., №207/2020 від 1.06.2020 р.) [17].

Аналіз практики діяльності Державних установ спеціальної компетенції щодо забезпечення національної безпеки у сфері нейтралізації і усунення такої загрози, як корупція, дає підстави виділити групу тих установ, які ведуть оперативну роботу як у виді превентивних заходів, так і безпосередньо працюють над виявленням фактів корупційних дій та забезпеченням правових дій щодо припинення останніх і відповідальності згідно чинного законодавства. Структурно і інституційно місце Державних органів спеціальної компетенції в антикорупційній діяльності наведено на рис. 1. Основне навантаження серед них приходиться на Національне агентство з питань запобігання корупції і Національне антикорупційне бюро України.

Створено *Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК)* на підставі Закону України «Про запобігання корупції» №1700-VI від 14 жовтня 2014 р. (з наступними змінами і доповненнями внесеними впродовж 2015-2024 рр. станом 21.03.2024 р.) і є «центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику. … Національне агентство, у межах, визначених цим та іншими законами, є відповідальним перед Вер-

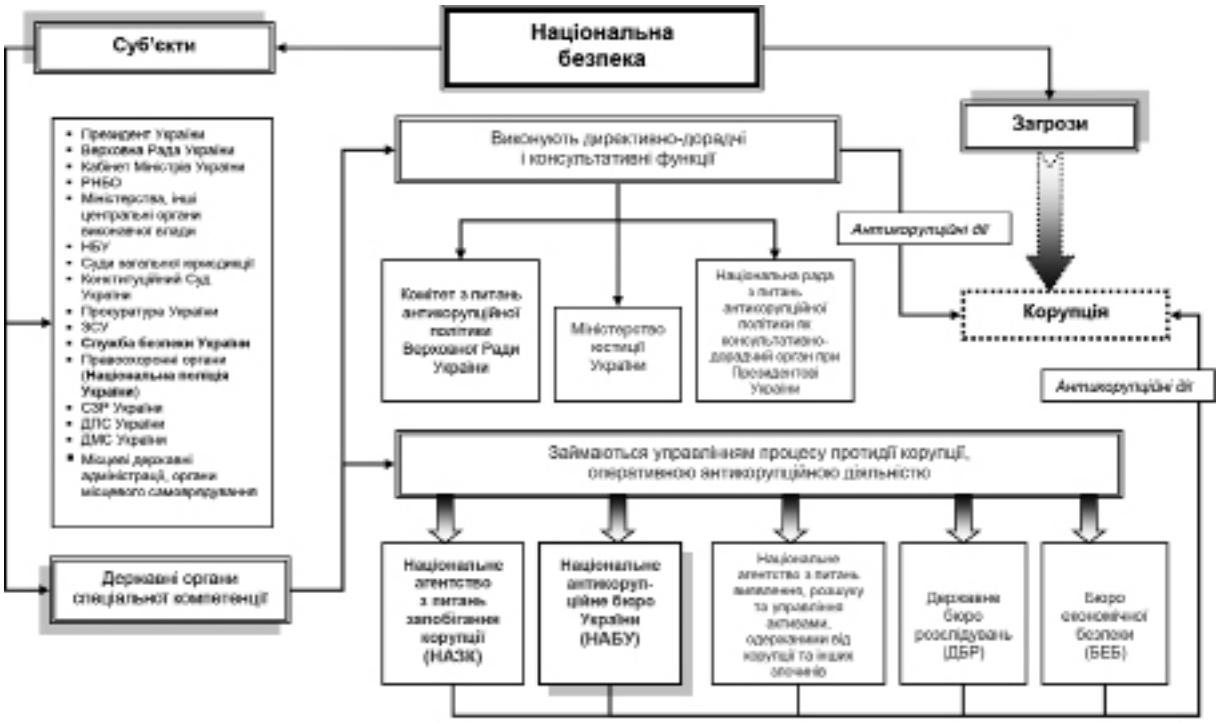

Рис. 1. Державні органи спеціальної компетенції в структурі антикорупційної діяльності (складено автором)

ховною Радою України і підконтрольним їй та підзвітний Кабінету Міністрів України.

Правову основу його діяльності становлять Конституція України, міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, цей та інші закони України, а також прийняті відповідно до них інші нормативно-правові акти» [12]. Таким чином, НАЗК є відповідальним щодо визначення антикорупційної політики та попередження корупції. Запорукою успішної роботи Національного агентства з питань запобігання корупції є його співробітництво з іншими державними інституціями в сфері реалізації антикорупційної політики держави.

Особлива роль серед суб'єктів забезпечення національної безпеки у протидії і попередженню виникнення, а також в усуненні такої загрози, як корупція, належить *Національному антикорупційному бюро України (НАБУ),* яке створено і функціонує згідно із Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України»№1698-VII від 14 жовтня 2014 р. (із змінами і доповненнями, внесеними впродовж 2014-2023 рр.). Як гласить даний Закон, «Національне антикорупційне бюро України є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових» [15]. Роль, специфіку і особливості функціонування НАБУ характеризують насамперед основні принципи його діяльності (верховенство права; повага та дотримання прав і свобод людини і громадянина; законність; безсторонність та справедливість; незалежність Національного бюро та його працівників; підконтрольність і підзвітність суспільству та визначеним законом державним органам; відкритість для демократичного цивільного контролю; політична нейтральність і позапартійність; взаємодія з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями) [15].

При цьому «основними завданням Національного бюро є протидія корупційним та іншим кримінальним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції» [3]. Алгоритм роботи Національного антикорупційного бюро України по основній діяльності в узагальненому виді передбачає наступні етапи: 1) розслідування (розкриваються резонансні справи); 2) провадження справ; 3) висловлення (повідомлення) підозри відповідним юридичним чи фізичним особам; 4) складання обвинувальних актів; 5) скерування справ до суду. В своїй роботі НАБУ практикує активне міжнародне правове співробітництво. З метою удосконалення законодавства Національне бюро періодично виступає із законодавчими ініціативами.

Низкою особливих повноважень щодо антикорупційної діяльності наділено *Національне агентство з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупції та інших злочинів (АРМА)*. Створено даний державний орган Законом України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» № 772-VIII від 10 листопада 2015 р. Впродовж 2016 -2024 рр. в Закон вносились необхідні зміни і доповнення. У названому Законі визначено статус Національного агентства (ст. 2), зокрема зазначено, що «Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, та/або з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави або які конфісковано у кримінальному провадженні чи стягнено за рішенням суду в дохід дер-

жави внаслідок визнання їх необґрунтованими»[14].

При цьому правовою основою функціонування Національного агентства (АРМА) є Конституція України, міжнародні договори (їх обов'язковість погоджена Верховною Радою України), наведений вище Закон, інші закони України, що безпосередньо стосуються антикорупційної діяльності, а також прийняті на їх основі відповідні нормативно-правові акти.

При взаємодії НАБУ і інших державних органів щодо координації роботи в антикорупційній діяльності слід враховувати функціональні обов'язки Національного агентства (АРМА), які регламентовані Законом України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» № 772-VIII від 10 листопада 2015 р.

В певній мірі до антикорупційної діяльності долучається *Національна поліція* України, діяльність якої регламентується Законом України «Про Національну поліцію» № 580-VIIIвід 2 липня 2015 р. [17]. Щодо антикорупційної діяльності Національної поліції, то, як видно із наведеного Закону, її роль в цій справі досить скромна. Так, п.2 ст.3 зазначає, що на працівників поліції (поліцейських та державних службовців) поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», а в ст.26 вказано, що «Поліція засобами інформаційно-комунікаційної системи наповнює та підтримує в актуальному стані реєстри та бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС України, стосовно зареєстрованих корупційних кримінальних правопорушень, адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, а також осіб, які їх учинили, та результатів розгляду цих правопорушень у судах» [16]. Тобто на Національну поліцію покладено інформаційну підтримку та реєстраційні операції щодо корупційних кримінальних порушень. Таким чином елементи антикорупційної діяльності Національної поліції орієнтовані більше на внутрісистемне призначення. Про це свідчить норма, закладена у «Положенні про Національну поліцію», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України №877 від 28 жовтня 2015 р. (п. 5.1) [7].

До реалізації антикорупційної політики держави та проведення певних антикорупційних заходів може долучатись *Служба безпеки України (СБУ)*, діяльність якої регламентується Конституцією України, ЗакономУ країни «Про Службу безпеки України» №2229-XII від 25 березня 1992 р., з відповідними змінами і доповненнями, внесеними впродовж 2000 – 2023 рр., а також іншими законодавчими актами. Стосовно антикорупційної діяльності СБУ у вказаному Законі (ст. 19^1) вказано, що «співробітники Служби безпеки України зобов'язані вживати заходів щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, передбачених Законом України «Про запобігання корупції» [19].

Як свідчать нормативно-правові документи, що регламентують антикорупційну діяльність СБУ, вона практично повністю носить внутрівідомчий характер [20]. З цією метою в системі СБУ прийнята «Антикорупційна програма Служби безпеки України на 2021-2024 роки», одним з основних завдань якої є формування ефективної системи попередження та протидії корупції, запровадження механізмів прозорості, доброчесності, зниження корупційних ризиків в системі СБУ, підвищення рівня довіри громадян до її діяльності [2].

Специфічне значення і особлива роль стосовно антикорупційних дій відводиться в Україні *Державному бюро розслідувань (ДБР)*, що є державним правоохоронним органом, основними завданнями котрого, як гласить Закон, є запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції [11]. ДБР створено на підставі Закону України «Про Державне бюро розслідувань» № 794-VIII від 12 листопада 2015 року, із змінами і доповненнями, внесеними впродовж 2015-2024 рр. В діяльності керується нормами Конституції України, зазначеного Закону України, міжнародними угодами України з відповідної сфери, чинним українським законодавством з питань, які є в компетенції ДБР. Особливістю роботи Державного бюро розслідувань є

те, що в полі його зору правопорушення і злочини, вчинені державними службовими особами найвищого рівня, а також працівниками правоохоронних органів і тими, хто вчинив військові злочини, Звичайно, що до зазначеної групи правопорушень можуть бути віднесені і корупційні, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів НАБУ.

Слід зазначити, що в своїй роботі ДБР взаємодіє з органами прокуратури, Національної поліції, НАБУ, СБУ, Бюро економічної безпеки, відповідними органами центральної виконавчої влади відповідно до компетенції щодо розслідуваних справ. Ефективність діяльності вказаних структур в значній мірі залежить від оптимального обміну оперативною інформацією в межах регламенту роботи. Така взаємодія передбачена згадуваним вище Законом України «Про Державне бюро розслідувань» (ст. 22).

Ще однією структурою Державних органів спеціальної компетенції, що може бути причетною до запобігання та протидії корупції і корупційним злочинам, як однієї із загроз національній безпеці України, є Бюро економічної безпеки, створене відповідно до Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» №1150-IX від 28 січня 2021 р. Коло функціональних інтересів даного центрального органу виконавчої влади обмежено діяльністю національної економіки, протидії правопорушенням, що посягають на неї, а значить і питаннями економічної, енергетичної, фінансово-кредитної, інвестиційної та продовольчої безпеки. Як гласить норма наведено вище Закону України, «Бюро економічної безпеки України виконує правоохоронну, аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції» [8].Регламентовані даним Законом питання антикорупційної діяльності Бюро економічної безпеки стосуються, головним чином, внутрішнього регламенту і носять внутрівідомчий характер. Щодо ефективності роботи Бюро економічної безпеки, то мали місце певні проблеми, в зв'язку з чим Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення роботи Бюро економічної безпеки України» №3840-IX від 20 червня 2024 р.[10], суть якого у «перезавантаженні» роботи даного державного органу.

Досягнення необхідних результатів антикорупційної діяльності Державних органів спеціальної компетенції поставлено в повну залежність від їх організаційного рівня та оптимального персоналізованого функціонального забезпечення.

Висновки

1.Для протидії загрозі проявів корупції та корупційних дій в Україні задіяно ряд установ і організацій, що за своїм статусом є Державними органами спеціальної компетенції, серед них Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) та Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), на які приходиться основне навантаження у вказаній сфері діяльності.

2. Однією з фундаментальних передумов ефективної антикорупційної діяльності органів державної виконавчої влади та Державних органів спеціальної компетенції слід вважати необхідний рівень їх організації і організаційного забезпечення, а також персоналізацію та визначену адресність закріплення функціональних обов'язків.

3. Важливою передумовою ефективності антикорупційної діяльності державних органів спеціальної компетенції слід розглядати формування оптимальної структури зазначених органів, забезпечення необхідної координації діяльності їх структурних підрозділів, а також чітке визначення функціональних повноважень та обов'язків.

4. Нормативно-правову базу функціонування Державних органів спеціальної компетенції у сфері антикорупційної діяльності формують нормативно-правові акти чотирьох рівнів: 1) Закони України і інші нормативно-правові акти, прийняті Верховною Радою України; 2) Укази Президента України і Постанови Кабінету Міністрів України з діяльності Державних органів спеціальної компетенції; 3)нормативно-правові акти, прийняті самими органами спеціальної компетенції; 4) міжнародні нормативно-правові акти.

5. Висхідною позицією антикорупційних імперативів функціонування НАБУ є ви-

значені на законодавчому рівні принципи його діяльності. Даний перелік принципів діяльності НАБУ доцільно доповнити, не формально, а з метою керівництва в роботі і забезпечення її високої результативності, такими принципами як *превентивність* і *ефективність*. Зміст превентивності функціонування НАБУ слід розглядати як забезпечення комплексу заходів, спрямованих на попередження і недопущення корупційних дій на підслідних рівнях. Щодо ефективності НАБУ, то вона повинна оцінюватись покращенням Індекса сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI), який щорічно визначає така міжнародна організація, як Transparency International.

6. Класичною формулою створення необхідних засад для організації ефективної роботи Державних органів спеціальної компетенції в процесі антикорупційної діяльності вбачаємо дотримання органічного поєднання трьох складових процесу: *«права – обов'язки – відповідальність»*. На цій основі для дієвого і успішного їх функціонування слід вважати дотримання адаптованого для зазначених структур імперативу із трьох складових*: «повноваження – гарантії реалізації адміністративно-правового статусу – відповідальність»*.

Література

1. Адміністративне право України. Повний курс : / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018, 446 с.

2. Антикорупційна програма Служби безпеки України на 2021-2024 роки. - URL: https://ssu.gov.ua/antykoruptsiina-prohrama-2021-2024

3. Завдання, принципи та цінності. – Національне антикорупційне бюро України. URL: https://nabu.gov.ua/about-the-bureau/zasadi-roboti/zmist-ta-pryncypy-diyalnosti/

4. Звіт за друге півріччя 2022 р. Заходи з реалізації засад загальної відомчої політики, виконання антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми.- Міністерство юстиції України. - URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/uploads/uo/00015622/report-362/nacp-report-362.pdf

5. Звіт за друге півріччя 2023 р. Заходи з реалізації засад загальної відомчої політики, виконання антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми. - Міністерство юстиції України.- URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/uploads/uo/00015622/report-698/nacp-report-698.pdf

6. Звіт за перше півріччя 2024 р. Заходи з реалізації засад загальної відомчої політики, виконання антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми. - Міністерство юстиції України.- URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/uploads/uo/00015622/report-973/nacp-report-973.pdf

7. Положення «Про Національну поліцію». Затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 877 від 28 жовтня 2015 р. - URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/248607704

8. Про Бюро економічної безпеки України. – Закон України « №1150-IX від 28 січня 2021 р. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text

9. Про внесення змін в Положення про Міністерство юстиції України. Указ Президента України №211/2013 від 15 квітня 2013 р. - URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukaz-vneseno-zmini-do-polojennya-pro-ministerstvo-yustitsii-ukraini-17670

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення роботи Бюро економічної безпеки України № 3840-IX від 20 червня 2024 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3840-20#Text

11. Про Державне бюро розслідувань. – Закон України № 794-VIII від 12 листопада 2015 року. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text

12. Про запобігання корупції. Закон України №1700-VI від 14 жовтня 2014 р. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

13. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України. Указ Президента України №395/2011 від 6 квітня 2011 р. - URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukaz-zatverdjeno-polojennya-pro-ministerstvo-yustitsii-ukraini-13866

14. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. – Закон України № 772-VIII

від 10 листопада 2015 року. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text

15. Про Національне антикорупційне бюро України. Закон України №1698-VII від 14 жовтня 2014 р. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text

16. Про Національну поліцію. Закон України № 580-VIII від 2 липня 2015 року. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

17. Про Національну раду з питань антикорупційної політики. – Указ Президента України №808/2014 від 14 жовтня 2014 р. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808/2014#Text

18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». – Указ Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 р., п.24. – URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037

19. Про Службу безпеки України. Закон України №2229-XII від 25 березня 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text

20. СБУ. Запобігання корупції. URL: https://ssu.gov.ua/zapobihannia-koruptsii

21. Фліссак К.А. Економічна дипломатія у системі забезпечення національних інтересів України: монографія. – Тернопіль: Новий колір, 2016, 812 с.

References

1. Halunko V. (2018) Administratyvne pravo Ukrajiny [Administrative law of Ukraine] / Halunko V., Dihtiyevskyj P., Kuzmenko O., Stetzenko S. ta in. Kherson: OLDI-PLUS, 446 p [in Ukrainian].

2. Antykoruptzijna programa Sluzhby Bezpeky Ukrajiny na 2021-2024 roky [Anti-corruption program of the Security Service of Ukraine for 2021-2024] URL: https://ssu.gov.ua/antykoruptsiina-prohrama-2021-2024 [in Ukrainian]

3. Zavdannya, pryntzypy ta tzinnosti – Natzionalne antykoruptzijne byuro Ukrajiny [Tasks, principles and values. – National Anti-Corruption Bureau of Ukraine.] URL: https://nabu.gov.ua/about-the-bureau/zasadi-roboti/zmist-ta-pryncypy-diyalnosti/ [in Ukrainian]

4. Zvit za druge pivrichchya 2022 r. Zakhody z realizatzii zasad zagalnoji vidomchoji polityky, vykonannya antykoruptzijnoji strategiji ta derzhavnoji antykoruptzijnoji programy – Ministerstvo Justytzii Ukrajiny. [Report for the second half of 2022. Measures to implement the principles of general departmental policy, implementation of the anti-corruption strategy and state anti-corruption program. - Ministry of Justice of Ukraine.] URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/uploads/uo/00015622/report-362/nacp-report-362.pdf [in Ukrainian]

5. Zvit za druge pivrichchya 2023 r. Zakhody z realizatzii zasad zagalnoji vidomchoji polityky, vykonannya antykoruptzijnoji strategiji ta derzhavnoji antykoruptzijnoji programy – Ministerstvo Justytzii Ukrajiny. [Report for the second half of 2023. Measures to implement the principles of general departmental policy, implementation of the anti-corruption strategy and state anti-corruption program. - Ministry of Justice of Ukraine.] URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/uploads/uo/00015622/report-698/nacp-report-698.pdf [in Ukrainian]

6. Zvit za druge pivrichchya 2024 r. Zakhody z realizatzii zasad zagalnoji vidomchoji polityky, vykonannya antykoruptzijnoji strategiji ta derzhavnoji antykoruptzijnoji programy – Ministerstvo Justytzii Ukrajiny. [Report for the second half of 2024. Measures to implement the principles of general departmental policy, implementation of the anti-corruption strategy and state anti-corruption program. - Ministry of Justice of Ukraine.] URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/uploads/uo/00015622/report-973/nacp-report-973.pdf [in Ukrainian]

7. Polozhennya "Pro Natzionalnu politziju" Zatverdzheno Postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrajiny № 877 vid 28 zhovtnya 2015 r. [Regulations "On the National Police". Approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 877 of October 28, 2015.] URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/248607704 [in Ukrainian]

8. Pro Byuro ekonomichnoji bezpeky Ukrajiny – Zakon Ukrajiny №1150-IX vid 28 sichnya 2021 r. [On the Bureau of Economic Security of Ukraine. – Law of Ukraine No. 1150-IX of January 28, 2021.] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text [in Ukrainian]

9. Pro vnesennya zmin v Polozhennya pro Ministerstvo justytziji Ukrajiny. Ukaz Prezydenta Ukrajinu №211/2013 vid 15 kvitnya 2013 r. [On Amendments to the Regulations on the Ministry of Justice of Ukraine. Decree of the President of Ukraine No. 211/2013 of April 15, 2013.] URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukaz-vneseno-zmini-do-polojennya-pro-ministerstvo-yustitsii-ukraini-17670 [in Ukrainian]

10. Pro vnesennya zmin do deyakyh zakonodavchyh aktiv Ukrajiny schodo udoskonalennya roboty Byuro ekonomichnoji bezpeky Ukrajiny № 3840-IX vid 20 chervnya 2024 r. [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving the Work of the Bureau of Economic Security of Ukraine No. 3840-IX of June 20, 2024] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3840-20#Text [in Ukrainian]

11. Pro Derzhavne byuro rozsliduvan – Zakon Ukrajiny № 794-VIII vid 12 lustopada 2015 roku. [On the State Bureau of Investigation. – Law of Ukraine No. 794-VIII of November 12, 2015] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text [in Ukrainian]

12. Pro zapobigannya koruptziji. Zakon Ukrajinu №1700-VI vid 14 zhovtnya 2014 r. [On Prevention of Corruption. Law of Ukraine No. 1700-VI of October 14, 2014.] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text [in Ukrainian]

13. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Ministerstvo justytziji Ukrajinu. Ukaz Prezydenta Ukrajiny №395/2011 vid 6 kvitnya 2011 r. [On approval of the Regulations on the Ministry of Justice of Ukraine. Decree of the President of Ukraine No. 395/2011 of April 6, 2011.] URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukaz-zatverdjeno-polojennya-pro-ministerstvo-yustitsii-ukraini-13866 [in Ukrainian]

14. Pro Natzionalne agentstvo Ukrajiny z pytan vyyavlennya, rozshuk ta upravlinnya aktyvamu, oderzhanymy vid koruptzijnyh ta inshyh zlochyniv. Zakon Ukrajiny № 772-VIII vid 10 lystopada 2015 r. [On the National Agency of Ukraine for the Detection, Tracing and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes. – Law of Ukraine No. 772-VIII of November 10, 2015.] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text [in Ukrainian]

15. Pro Natzionalne antykoruptzijne byuro Ukrajiny. Zakon Ukrajiny №1698-VII vid 14 zhovtnya 2014 r. [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. Law of Ukraine No. 1698-VII of October 14, 2014] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text [in Ukrainian]

16. Pro Natzionalnu politziju. Zakon Ukrajiny № 580-VIII vid 2 lypnya 2015 r. [About the National Police. Law of Ukraine] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text [in Ukrainian]

17. Pro Natzionalnu radu z pytan antykoruptzijnoji polityky. Ukaz Prezydenta Ukrajiny №808/2014 vid 14 zhovtnya 2014 r. [On the National Council on Anti-Corruption Policy. – Decree of the President of Ukraine No. 808/2014 of October 14, 2014.] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808/2014#Text [in Ukrainian]

18. Pro rishennya Rady natzionalnoji bezpeky i oborony Ukrajiny vid 14 veresnya 2020 roku "Pro Strategiyu natzionalnoji bezpeky Ukrajiny" Ukaz Prezydenta Ukrajiny № 392/2020 vid 14 veresnya 2020 roku [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine." – Decree of the President of Ukraine No. 392/2020 of September 14, 2020.] URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037 [in Ukrainian]

19. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrajiny. Zakon Ukrajiny №2229-XII vid 25 bereznya 1992 r. [On the Security Service of Ukraine. Law of Ukraine No. 2229-XII of March 25, 1992.] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text [in Ukrainian]

20. SBU. Zapobigannya koruptziji [SSU. Prevention of corruption.] URL: https://ssu.gov.ua/zapobihannia-koruptsii [in Ukrainian]

21. Flissak K.A. (2016) Ekonomichna dyplomatiya u systemi zabezpechennya natzionalnyh interesiv Ukrajiny: monographiya [Economic diplomacy in the system of ensuring the national interests of Ukraine: monograph.] Ternopil, Novyj Kolir, 812 p. [in Ukrainian]

Suchovezkiy S.

ORGANIZATIONAL AND FUNCTIONAL ASPECTS OF ANTI-CORRUPTION ACTIVITIES OF BODIES OF SPECIAL COMPETENCE

The article examines the organizational and functional foundations of the activities of state bodies of special competence in the field of anti-corruption as a component of ensuring Ukraine's national security. The purpose of the study is to determine the place, role, and effectiveness of such bodies within the system of the state's anti-corruption policy and to develop practical recommendations for improving their performance. The article reveals the regulatory and legal framework for the functioning of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU), the National Agency on Corruption Prevention (NACP), the Asset Recovery and Management Agency (ARMA), the State Bureau of Investigation (SBI), the Bureau of Economic Security (BES), and other subjects of anti-corruption activity. Their competences, forms of interaction, and functional features are summarized. It is concluded that the effectiveness of the anti-corruption system largely depends on the optimal organization of structures, a clear division of powers, effective interagency coordination, and personalized responsibility. Conclusions and proposals for improving the efficiency of their activities are formulated, in particular through improving the administrative and legal mechanism of the activities of these bodies by introducing the principles of prevention and efficiency, which will increase the level of transparency, public confidence and the effectiveness of anti-corruption policy.

Keywords: national security, anti-corruption activity, administrative and legal mechanism, bodies of special competence, NABU, NACP, ARMA, SBI, BES.

НОВІ КОМПЛЕКСНІ ТОРГОВЕЛЬНІ УГОДИ ЄС І ВНУТРІШНІЙ РОЗПОДІЛ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: АВТОНОМІЯ ПРАВА СОЮЗУ, ІНВЕСТИЦІЙНИЙ СУД І ВИХІД З ДЕХ

ПАЛІЄНКО Андрій Вікторович - аспірант кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID 0009-0000-2321-830X
УДК: 341.24:339.92:347.77(4-67ЄС)
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.62

Стаття присвячена питанню про те, як нові комплексні торговельні угоди Європейського Союзу поєднуються з внутрішнім механізмом розподілу фінансової відповідальності за Регламентом 912/2014. Пояснюється проста логіка «джерело заходу – джерело платежу»: якщо інвестор оскаржує акт інституцій ЄС, загальний рахунок сплачує Союз; якщо спір стосується національного заходу, платником стає держава-член, за винятком випадків, коли вона лише виконувала обов'язкові приписи права ЄС. Детально розглянуто, як Регламент визначає процесуального відповідача (у тому числі 45-денне правило і можливість Комісії «перевести» справу на Союз), які інструменти співпраці працюють між Комісією і державою (оперативні повідомлення, консультації, участь у делегації), і як улаштовані механізми врегулювання спорів та розстрочки виплат без «тимчасового» навантаження на бюджет ЄС. Показано, що рішення Суду ЄС у справах Achmea, Komstroy і PL Holdings звузили поле внутрішніх колізій, а відмова від ДЕХ зняла хронічний ризик для регуляторної політики у сфері енергетики. На матеріалі CETA, угод з В'єтнамом і Сінгапуром та FTA з Новою Зеландією показано, що переведення інвестзахисту на судову модель із апеляцією і кодексами поведінки суддів підвищує передбачуваність результатів, зменшує транзакційні витрати і краще узгоджується з автономією права ЄС. Практичні висновки орієнтовано на правозастосовців і урядові інституції: рання і формалізована координація позицій, прозоре визначення відповідача і попереднє домовлення щодо виплат суттєво знижують процесуальні та бюджетні ризики під час міжнародних спорів з інвесторами.

Ключові слова: ЄС, комплексні торговельні угоди, інвестиційний суд, Регламент 912/2014, фінансова відповідальність, Achmea, ДЕХ, автономія права ЄС, врегулювання спорів.

Постановка проблеми

Після Лісабона Спільна торговельна політика ЄС охопила інвестиційний вимір у ширшому, ніж раніше, обсязі. Разом із цим постало питання: хто і як несе фінансову відповідальність перед інвестором у разі програшу в міжнародному арбітражі або інвестиційному суді, якщо відповідачем у справі є Європейський Союз, держава-член або вони спільно. На рівні ЄС це вирішує Регламент 912/2014, який створює процесуальну форму для визначення належного відповідача, розподілу витрат і виплат, а також координації процесуального представництва [1]. Дискусію загострили три прецеденти Суду ЄС, які фактично закрили арбітражні механізми між державами-членами: Achmea, Komstroy і PL Holdings [4; 5; 6]. Паралельно нові комплексні угоди ЄС перейшли від класичного врегулювання спорів між інвестором та державою (Investor-State Dispute Settlement, далі – ISDS) до інституційної моделі інвестиційного суду (ICS), що пройшла тест на сумісність із правом ЄС у Висновку 1/17 щодо CETA [2]. Відхід ЄС від Договору до Енергетичної хартії остаточно позначив

намір модифікувати інвестиційний режим у бік прозорості, апеляції і поваги до автономії права Союзу [7].

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Визначальна в аспекті порушеного питання лінія судової практики починається з Висновку 2/15 у справі щодо компетенції в угоді ЄС–Сінгапур, де Суд ЄС виклав правову позицію, пояснивши, які частини таких угод належать до виключної компетенції Союзу, а які потребують участі держав-членів, що зумовлює змішаний характер інвестиційних угод і складні фінансові наслідки програшу [3]. У Висновку 1/17 Суд підтвердив, що модель Системи інвестиційних судів (Investment Court System, далі – ICS) у Всеосяжній економічній і торговельній угоді між Канадою та Європейським Союзом (Comprehensive Economic and Trade Agreement, далі – CETA) не підриває автономію права ЄС, адже вона відмежовує оцінку міжнародних зобов'язань від тлумачення права ЄС як такого [2]. Після рішень *Achmea, Komstroy і PL Holdings* внутрішня арбітражна система ЄС була фактично згорнута, що логічно перевело фокус на зовнішні угоди ЄС з третіми державами, де ICS має працювати під контролем Суду ЄС [4; 5; 6]. На практичному рівні це відбито в нових угодах між ЄС та Новою Зеландією, блок угод з В'єтнамом та окрема інвестиційна угода з Сінгапуром, які почасти діють, або очікують завершення ратифікації [8; 9; 10]. Сукупно джерела демонструють системний поворот від арбітражу ad hoc до інституційної судової моделі з апеляцією, етичними стандартами для суддів і чіткою процесуальною рамкою.

Мета дослідження полягає у поясненні того, як саме нова архітектура комплексних торговельних і інвестиційних угод ЄС взаємодіє з внутрішнім механізмом розподілу фінансової відповідальності, встановленим Регламентом 912/2014, і чи забезпечує ця взаємодія узгодженість між зовнішніми зобов'язаннями та автономією права Союзу [1; 2].

Результати дослідження

Насамперед варто розвести дві площини. Перша — матеріально-процесуальна конструкція ICS у зовнішніх угодах (наприклад, CETA, угоди з В'єтнамом і Сінгапуром), що визначає юрисдикцію, стандарти захисту і апеляційні механізми [2; 9; 10]. Друга — внутрішній механізм ЄС, який вирішує, хто стає відповідачем і, просто кажучи, хто платить, якщо справа програна. Регламент 912/2014 надає Комісії інструменти визначати належного відповідача й координувати захист, беручи до уваги, чи саме акт Союзу або держави-члена став підставою позову [1]. Порівняно з моделями федеративних держав XX століття, де центр часто просто «страхував» регіони, ЄС створив процедуру розмежування відповідальності, аби уникати як подвійної оплати, так і «безгоспних» програшів. Історична аналогія тут — еволюція відповідальності у Співдружності націй у міжвоєнний період, коли домініони крок за кроком брали на себе власні міжнародні зобов'язання; у ЄС натомість підхід інституційно оформлений і судово контрольований, що мінімізує конфлікт компетенцій.

Суд ЄС послідовно зачинив «внутрішні двері» для арбітражів між державами-членами. У справі *Achmea* він визнав, що арбітражні застереження у двосторонніх угодах членів Союзу підривають єдність правопорядку, бо відсікають національні суди від преюдиційного діалогу з Судом ЄС і створюють окремий контур тлумачення права ЄС [4]. У *Komstroy* цю логіку поширено на Договір до Енергетичної хартії в межах спорів між інвесторами та державами-членами всередині ЄС. Навіть якщо текст ДЕХ виглядав нейтральним, автономія права ЄС має пріоритет, отже інтраєвропейський арбітраж за ДЕХ несумісний із правом Союзу [5]. У справі *PL Holdings* закрив «обхідний» шлях, коли держави намагалися погодити окремий ad hoc арбітраж уже після того, як арбітражне застереження з BIT визнано непридатним. Такі угоди не можуть відновити те, що суперечить *Achmea* [6].

Таким чином, можна сказати, «картина стала чистішою». Інвестор з однієї держави-члена, який оскаржує регуляторні зміни іншої держави-члена, більше не може пере-

носити спір у приватний арбітраж. Дорога веде через національні суди з можливістю запитати Суд ЄС про тлумачення права Союзу. Зникає подвійний контур і різночитання, а єдність правопорядку відновлюється там, де їй і належить бути, тобто в системі судів Союзу [4; 5; 6].

«Зовнішні двері» для інвесторів з третіх держав залишилися відкритими, але працюють інакше. Нове покоління угод використовує Систему інвестиційних судів з постійними суддями, апеляцією, кодексом етики та прозорими процедурами. Цей трибунал не тлумачить право ЄС і не втручається у компетенцію Суду ЄС. Висновок 1/17 це чітко підтвердив. Міжнародні зобов'язання оцінює міжнародний судовий орган, а внутрішній правопорядок залишається під виключним контролем Суду ЄС [2].

Таким чином, як видається, було отримано системний поділ, згідно з яким усередині Союзу працює вертикаль судів ЄС, що гарантує однакове тлумачення права. Назовні функціонує інституційний механізм захисту інвестицій, який забезпечує процесуальні гарантії і не зачіпає автономію права ЄС. Найбільша вразливість старої моделі зникла, адже остаточне слово про зміст права ЄС належить Суду ЄС і нікому іншому [4; 5; 6; 2].

Вихід із ДЕХ усунув джерело хронічних колізій у спорах щодо енергетичних трансформацій, де держави-члени наштовхувалися на претензії інвесторів щодо ретроспективних змін режимів підтримки. Рішення Ради ЄС 2024 року вирівнює простір для проведення кліматичної політики, не ризикуючи розбалансувати внутрішній механізм фінансової відповідальності [7].

У нових комплексних угодах простежується три практичні ефекти. По-перше, уніфікація процесуальних гарантій: постійні судді, кодекс поведінки, апеляційна інстанція, електронне провадження, прозорість слухань. Це зменшує транзакційні витрати і робить прогнозованими ризики компенсацій [2; 9; 10]. По-друге, прив'язка відповідальності до джерела оскаржуваного заходу: якщо норма Союзу стала підставою позову, логічно, що фінансовий тягар спрямовується до бюджету ЄС; якщо ж до позову призвів акт держави-члена в межах її залишкової компетенції або імплементації, Регламент полегшує покладання витрат на національний рівень [1]. По-третє, інституційний діалог: Комісія координує позицію, щоб уникнути розбіжностей між посиланнями на міжнародні стандарти захисту і зобов'язаннями за правом ЄС, включно з вимогами щодо державної допомоги і внутрішнього ринку [1; 2].

Нарешті, порівняння з моделлю ЄС–Нова Зеландія підтверджує тренд на «комплексність»: торгівля, інвестиції, сталий розвиток і цифрові положення зібрані в єдину рамку, де інвестиційні зобов'язання синхронізовані з інституційними механізмами вирішення спорів і публічно-правовими застереженнями на користь регуляторної автономії [8]. Це близько до логіки Висновку 2/15: змішаний характер угод не суперечить ефективному зовнішньому представництву Союзу, якщо внутрішня відповідальність організована прозоро і наперед [3; 1].

По-перше, критерії того, хто зрештою платить. Регламент у ст. 3 фактично формулює «правило джерела»: за все, що зробили інституції ЄС, відповідає Союз, а за все, що зробила держава-член як така, відповідає ця держава [1]. Водночас є важливе застереження: якщо держава діяла тому, що її до цього прямо зобов'язує право ЄС (типовий приклад - трансформація директиви), фінансову відповідальність несе Союз, але лише настільки, наскільки така дія справді була «вимогою» права ЄС [1]. Це запобігає несправедливій ситуації, коли держава-член опиняється під «подвійним ударом» за виконання європейських приписів.

По-друге, хто виходить «у процес» і з ким розмовляє інвестор. Стаття 4 встановлює просте правило: коли оскаржується саме «союзне» поводження (акт або бездіяльність інституцій ЄС), відповідачем є Європейський Союз [1]. Якщо ж у центрі спору - захід держави-члена, включається розділ про «державні» спори (ст. 5 і далі) [1]. Тут важлива ст. 9: «за замовчуванням» відповідає держава, але Комісія може вирішити, що процесуальним відповідачем має бути Союз. Коли саме? По-перше, якщо за ст. 3 потенційну виплату (повністю або частково)

має нести Союз; по-друге, якщо спір також стосується поводження інституцій ЄС; по-третє, у вузькій WTO-ситуації, щоб узгодити аргументацію у паралельній справі СОТ (ст. 9(3)) [1]. Є й процесуальна «рейка»: у межах 45 днів з моменту повідомлення (ст. 8) має бути зрозуміло, чи «на лінію» виходить держава чи Союз [1]. Це дисциплінує і сторони в угоді, і самого інвестора, зменшуючи процедурну невизначеність.

По-третє, цікаво проаналізувати, як влаштована процедура захисту. Стаття 6 детально прописує обов'язок щирої співпраці між Комісією і державою-членом: оперативні повідомлення, обмін документами, регулярні консультації, можливість участі представників держави у делегації, коли відповідає Союз [1]. Це не риторика, позаяк така процесуальна «зв'язка» запобігає розходженню позицій по ключових вузлах - від стандартів захисту інвестицій до перетину з правилами внутрішнього ринку і державної допомоги. Ст. 10 і 11 конкретизують, що саме робить сторона, яка веде захист: коли відповідає держава, вона повідомляє і консультується з Комісією; коли відповідає Союз, Комісія веде справу так, щоб не «підставити» бюджет держави, яка потенційно нестиме виплати [1].

По-четверте, як тут вирішено питання про те, як врегульовувати спір до рішення і, при цьому, не втратити контроль за грошовим потоком. Глави IV–V (ст. 13–15) надають Комісії інструменти погоджувати мирові угоди, але з запобіжниками: якщо платить лише Союз – рішення приймає Комісія; якщо платіж або частковий платіж лягає на державу-члена, без її згоди врегулювання неможливе (ст. 14(6)) [1]. Додатково ст. 12 дозволяє державі «заздалегідь» прийняти на себе потенційну фінансову відповідальність і узгодити з Комісією періодичні платежі – механізм, який, зі свого боку, зменшує тиск на бюджет ЄС і не блокує провадження [1]. У підсумку маємо збалансований фінансовий «контур»: хто відповідає в процесі, той ще не обов'язково «платить із власної кишені», але остаточний платник визначається прозоро і завчасно.

Висновок 1/17 визнав, що модель інвестиційного суду (ICS) не загрожує автономії права ЄС, адже не дозволяє трибуналу тлумачити право Союзу як таке [2]. Це підсилює Регламент 912/2014: зовнішня «судова» рамка з апеляцією і етичними стандартами поєднується з внутрішньою фінансовою «розкладкою». Висновок 2/15 додав ясності щодо поділу компетенцій у змішаних угодах - саме це пояснює, чому в окремих випадках належним відповідачем має бути Союз, а в інших - держава-член [3]. Рішення у справах Achmea, Komstroy і PL Holdings звузили поле потенційних конфліктів усередині ЄС, знявши з порядку денного інтра-європейський арбітраж [4; 5; 6]. Політика виходу з ДЕХ закрила джерело системних колізій у «зеленому переході», де інвестори часто атакували саме регуляторні зміни [7]. На практиці нові комплексні угоди - з Новою Зеландією, В'єтнамом, Сінгапуром - розміщують захист інвестицій у ширшій конструкції: прозорі процедури, публічність слухань, кодекси поведінки суддів, апеляція, carve-out-и для публічної політики [8; 9; 10]. Це зменшує транзакційні витрати і робить розрахунок потенційних виплат передбачуваним, бо внутрішній механізм уже наперед відповів на питання «хто платить» і «хто виходить у процес» [1; 2].

Якщо класичні федерації XX століття «розрулювали» подібні колізії не завжди формалізованими домовленостями між федеральним і регіональними рівнями, то ЄС, з огляду на Висновки Суду ЄС і політику реформування інвестсистеми, зробив ставку на кодифіковане, процедурно прозоре правило гри: визначаємо відповідача швидко, координуємо захист, фіксуємо кінцевого платника. Саме це дозволяє комплексним угодам працювати без ризику розхитати автономію права ЄС [1; 2; 3].

Висновки

В нових торгівельних угодах ЄС послідовно перейшов від ad hoc арбітражу до інституційної моделі із апеляцією та етичними запобіжниками; це відповідає конституційній логіці Союзу і робить систему передбачуваною для інвесторів [2]. Регламент 912/2014 забезпечує внутрішню «бухгалтерію» відповідальності: джерело заходу співвіднесено із джерелом платежу, а в про-

цесі відповідач визначається швидко і з урахуванням інтересів бюджету держави-члена (45-денне правило; можливість «переведення» відповідача на Союз; узгодження позицій; гнучкі механізми врегулювання) [1].

Після рішень у справах *Achmea/Komstroy/PL Holdings* інтра-ЄС арбітражні механізми позбавлені правової підстави, а вихід ЄС із Договору до Енергетичної хартії зменшив ризик структурних колізій у процесі енергетичного переходу. Нові комплексні угоди з Новою Зеландією, В'єтнамом та Сингапуром підтверджують узгодженість двох цілей: зовнішній механізм Системи інвестиційних судів з інстанційним переглядом рішень і кодексами поведінки суддів та внутрішній режим розподілу фінансової відповідальності за Регламентом № 912/2014, який визначає належного відповідача і платника. Обидва контури взаємодіють як взаємопов'язані елементи однієї системи: назовні – інституційне вирішення інвестиційних спорів, усередині – прозорий і передбачуваний розподіл бюджетних ризиків.

Література

1. Європейський Союз. Regulation (EU) No 912/2014... OJ L 257, 28.08.2014, p. 121–134. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/912/oj/eng (дата звернення: 07.02.2025).

2. Суд ЄС. Висновок 1/17 від 30.04.2019 (CETA). URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=213502&doclang=EN (дата звернення: 07.07.2024).

3. Суд ЄС. Висновок 2/15 від 16.05.2017 (EU–Singapore). URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=190727&doclang=en (дата звернення: 07.07.2024).

4. Суд ЄС. C-284/16 Achmea, 06.03.2018. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-284%2F16 (дата звернення: 07.07.2024).

5. Суд ЄС. C-741/19 Komstroy, 02.09.2021. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A62019CJ0741 (дата звернення: 07.07.2024).

6. Суд ЄС. C-109/20 PL Holdings, 26.10.2021. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-109%2F20 (дата звернення: 07.07.2024).

7. Рада ЄС. Рішення (ЄС) 2024/1638 про вихід з ДЕХ; Пресреліз 27.06.2024. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/06/27/energy-charter-treaty-eu-notifies-its-withdrawal/ (дата звернення: 07.07.2024).

8. ЄС–Нова Зеландія. Повідомлення про набрання чинності FTA: 01.05.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/eu-new-zealand-free-trade-agreement.html (дата звернення: 07.07.2024).

9. Єврокомісія. EU–Viet Nam agreements (FTA чинна; IPA - після ратифікації). URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/... (дата звернення: 07.07.2024).

10. Рада ЄС. Investment Protection Agreement EU–Singapore. URL: https://www.consilium.europa.eu/... (дата звернення: 07.07.2024).

References

1. Yevropeiskyi Soiuz. (2014, 28 serpnia). Regulation (EU) No 912/2014... OJ L 257, 121–134.

2. Sud YeS. (2019). Vysnovok 1/17 (CETA). Retrieved 07.07.2024, from https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=213502&doclang=EN

3. Sud YeS. (2017). Vysnovok 2/15 (EU–Singapore). Retrieved 07.07.2024, from https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=190727&doclang=en

4. Sud YeS. (2018). Sprava C-284/16 Achmea. Retrieved 07.07.2024, from https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-284%2F16

5. Sud YeS. (2021). Sprava C-741/19 Komstroy. Retrieved 07.07.2024, from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A62019CJ0741

6. Sud YeS. (2021). Sprava C-109/20 PL Holdings. Retrieved 07.07.2024, from https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-109%2F20

7. Rada YeS. (2024). Rishennia (EU) 2024/1638 pro vykhid z Dohovoru do Enerhetychnoi khartii; Presreliz 27.06.2024. Retrieved 07.07.2024, from https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/06/27/energy-charter-treaty-eu-notifies-its-withdrawal/

8. YeS–Nova Zelandiia. (2024). Povidomlennia pro nabrannia chynnosti FTA. Retrieved

SUMMARY

The article examines how the EU's new comprehensive trade agreements interact with the internal burden-sharing mechanism under Regulation 912/2014. It explains in plain terms the "measure-payer" logic: when investors challenge EU-level conduct, the Union pays; when they challenge Member State measures, the Member State pays, save where the latter merely implemented mandatory EU law. The paper details how the Regulation designates the respondent (including the 45-day rule and the Commission's power to shift respondent status to the Union), the cooperation toolkit between the Commission and the Member State (prompt notifications, consultations, participation in the Union's delegation), and settlement/payment arrangements that avoid even temporary pressure on the EU budget. It shows how the CJEU's Achmea, Komstroy and PL Holdings rulings narrowed intra-EU frictions, while the EU's withdrawal from the Energy Charter Treaty removed a chronic source of conflict in the green transition. Using CETA, the EU–Viet Nam and EU–Singapore agreements and the EU–New Zealand FTA, the study argues that moving to a court-like model with appeal and judicial ethics makes outcomes more predictable and transaction costs lower, in better harmony with the autonomy of EU law. The practical takeaway for policymakers is clear: early coordination, transparent respondent designation and pre-agreed payment pathways reduce litigation and budgetary risks in investor-state disputes.

Keywords: European Union, comprehensive trade agreements, Investment Court System, Regulation 912/2014, financial responsibility, Achmea, Energy Charter Treaty, dispute settlement.

07.07.2024, from https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/eu-new-zealand-free-trade-agreement.html

9. Yevrokomisiia. (n.d.). EU–Viet Nam agreements (FTA chynna; IPA — pislia ratyfikatsii). Retrieved 07.07.2024, from https://policy.trade.ec.europa.eu/

10. Rada YeS. (n.d.). Investment Protection Agreement EU–Singapore. Retrieved 07.07.2024, from https://www.consilium.europa.eu/

ЗМІНА МЕЖ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОСТВОЄННОЇ УКРАЇНИ

ГУРИНЕНКО Олег Миколайович - докторант, Університет економіки та права «КРОК»

УДК: 341.222
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.63

Стаття присвячена комплексному аналізу зміни меж населених пунктів як стратегічного інструменту децентралізації та забезпечення сталого розвитку територіальних громад. Дослідження ґрунтується на порівняльному вивченні європейських реформ 2020–2025 рр. у Польщі, Данії та Естонії, а також етапів децентралізації в Україні, включаючи формування 1469 об'єднаних територіальних громад (ОТГ) у 2014–2020 рр. та 112 укрупнень у 2021–2024 рр. Обґрунтовано, що зміна меж сприяє зменшенню адміністративної фрагментації, оптимізації бюджетних ресурсів (скорочення витрат на 18 % у Польщі, економія 1,2 млрд євро щорічно в Данії) та зростанню інвестиційної привабливості. Водночас виявлено супутні ризики: посилення регіональної нерівності (втрата до 40 % податкової бази прикордонними громадами України через міграцію), екологічну деградацію (зростання забудови зелених зон на 27 % у Київській та Львівській областях за даними Держгеокадастру 2024 р.) та соціальну напругу через недостатню громадську участь.

У контексті поствоєнного відновлення України пропонуються авторські рекомендації, орієнтовані на інтеграцію принципів Цілі сталого розвитку ООН № 11 (SDG 11), зокрема запровадження обов'язкових референдумів та онлайн-консультацій через платформу «Дія» за естонською моделлю e-Koht; створення геопорталу для цифрового моделювання меж з урахуванням екологічних і соціальних індикаторів; формування фонду вирівнювання за рахунок 5 % ПДФО для депресивних громад; резервування 10 % земельного банку для внутрішньо переміщених осіб відповідно до Білої книги реформ 2025 р.; залучення грантів ЄС на «зелене» планування (1,8 млрд євро на 2025–2027 рр.). Відзначається, що успішність реформування залежить від досягнення балансу між економічною ефективністю, соціальною інклюзією та екологічною стійкістю, що є критичним для формування resilient-систем місцевого самоврядування в поствоєнний період.

Стан розроблення теми: Окремі аспекти проблематики децентралізації містяться в дослідженнях та доповідях, а також рекомендаціях OECD, UN-Habitat. В Україні проблематиці визначення меж кордонів та населених пунктів, дослідженню окремих аспектів урбанізації та її впливу на процеси державотворення й суспільного розвитку займались, зокрема, В. Куйбіда, І. Кравець, С. Горблюк та Н. Зайець.

Ключові слова: зміна меж населених пунктів, децентралізація, адміністративно-територіальна реформа, сталий розвиток, поствоєнне відновлення, місцеве самоврядування, урбанізація, екологічні ризики, інклюзивні громади.

Вступ

Корекція адміністративних меж населених пунктів є фундаментальним важелем децентралізації публічного управління. Вона спрямована на підвищення інституційної ефективності місцевого самоврядування, ра-

ціоналізацію розподілу бюджетних коштів і забезпечення збалансованого територіального розвитку. Цей процес сприяє зниженню адміністративної розпорошеності, зміцненню економічної стійкості, соціальної інклюзивності та екологічної рівноваги, закладаючи основи для функціонування адаптивних систем субнаціонального управління [1; 2].

В Україні реформа децентралізації, розпочата у 2014 році, призвела до утворення 1469 об'єднаних територіальних громад (ОТГ), які охопили 60 % території країни та 70 % її населення, що забезпечило значне зростання фіскальної автономії на місцевому рівні [3].

У контексті триваючої війни та наслідків бойових дій, масова міграція значної кількості населення, системне руйнування ключової інфраструктури та тимчасова окупація територій сформували сукупні потреби у відновленні, які, за оцінками на 2025 рік, становлять 9,96 мільярда доларів США [7]. У нашому дослідженні проводиться зіставний аналіз європейського досвіду консолідації адміністративно-територіальних одиниць, а, також, визначаються ключові виклики, притаманні українському середовищу, пропонуються рекомендації щодо реалізації Цілей сталого розвитку ООН № 11 (SDG 11), з особливим акцентом на цифровізації, осучасненні процесів трансформації, більш активного залучення громадськості до її планування та реалізації, відзначається необхідність подальшої міжнародної технічної допомоги [5; 6].

Виклад основного матеріалу

Досвід європейських країн підтверджує емпіричну результативність консолідації адміністративно-територіальних одиниць як інструменту для оптимізації управління та підвищення економічної ефективності. Так, у Республіці Польща з 2009 по 2022 рік було здійснено 271 зміну меж, що торкнулася 1887 км² території. Це зумовило збільшення місцевих доходів на 20 % завдяки вдосконаленню земельного планування, підвищенню інвестиційної привабливості та усуненню дублювання адміністративних функцій [1]. В іншому випадку, Королівство Данія у 2007 році скоротило кількість муніципалітетів з 275 до 98, що дозволило досягти ефекту масштабу, поліпшити якість державних послуг (зокрема, у сферах охорони здоров'я та освіти) та зменшити адміністративні витрати на 15 % [1]. Естонська Республіка у 2017 році зменшила кількість адміністративних одиниць з 254 до 79, застосовуючи гібридний підхід, що включав фіскальні стимули та використання цифрової платформи e-Koht для сценарного моделювання. Це підвищило операційну ефективність управління на 15 % і сприяло інституалізації місцевої демократії через посилення принципу субсидіарності [2].

Французька Республіка протягом 2010–2020 років скоротила кількість муніципалітетів на 1735 одиниць (з 36 700 до 34 965). Це було досягнуто шляхом стимулювання міжмуніципальної співпраці через створення спільних адміністративних структур, що оптимізувало розподіл фінансових ресурсів та вдосконалило інфраструктурні мережі, зокрема транспортну систему [4]. Грецька Республіка, під час фіскальної кризи 2008–2010 років, впровадила реформу «Каллікратіс», що дозволило консолідувати муніципалітети з 5923 до 325 та, відповідно, знизити управлінські витрати на 20 %, підвищивши якість надання публічних послуг, особливо у віддалених регіонах [4]. Латвійська Республіка у 2020 році об'єднала адміністративні одиниці з 570 до 43. Цей крок стимулював урбанізаційні процеси, підвищив електоральну конкуренцію на місцевому рівні та сприяв розвитку локальної демократії через концентрацію ресурсів [4]. У Грузії реформи децентралізації 2020–2025 років інтегрували зміну меж із модернізацією адміністративних процедур, скоротивши витрати на 10 % та покращивши доступність базових послуг у сільській місцевості за рахунок посилення координації [9].

Наведений міжнародний досвід у впровадженні реформ виділив одну з ключових проблем: необхідності дотримання балансу між економічною результативністю та збереженням екологічних і соціальних параметрів, що є критично важливим для запобігання регіональній нерівності або деградації природних ресурсів, як про це зазначається

в аналітичних матеріалах Організації економічного співробітництва та розвитку [1].

Децентралізаційна реформа в Україні 2014–2020 років сформувала 1469 ОТГ, забезпечивши зростання місцевих бюджетів на 30–50 % у таких регіонах, як Вінницька область, завдяки ефективному управлінню земельними ресурсами та оновленню інфраструктури (транспортної, водопостачальної, освітньої) [3]. Однак у сільській місцевості зміна меж без належної екологічної оцінки призвела до скорочення доступу до послуг на 15 %, втрати до 5 % орних земель та ескалації соціальної напруги через недостатню участь громадськості [5]. Оновлення сучасної національної реформи зосереджується на цифровізації, прозорості та партисипативному плануванні. «Біла книга реформ 2025», розроблена за підтримки Європейського Союзу, пропонує адаптувати європейські стандарти для забезпечення прозорості процедур зміни кордонів [8]. Пілотні проекти з використання геоінформаційних систем (ГІС) у Львівській області у 2024 році зменшили кількість прикордонних конфліктів на 25 % завдяки точному картографуванню та моделюванню сценаріїв [10]. Водночас, такі проблеми, як низький рівень залучення громадян (лише 40 % громад проводять публічні слухання), брак професійної підготовки чиновників та обмеженість ресурсів у малих поселеннях, залишаються значними перешкодами, що потребують системного розв'язання [5].

Війна, починаючи з 2022 року, кардинально змінила адміністративні межі внаслідок окупації, руйнування інфраструктури та міграції населення, що спричинило втрату податкової бази у прикордонних громадах до 40 % [7]. Постконфліктні приклади, як у Боснії і Герцеговині після 1995 року, демонструють, що перерозподіл місцевих кордонів знизив етнічні конфлікти на 40 % завдяки демографічному збалансуванню [4]. У Косово реформи 2000–2010 років сприяли інтеграції інфраструктури, що підвищило валовий внутрішній продукт на 5 % щорічно [4]. В українському контексті післявоєнне відновлення вимагає комплексного підходу: оптимізації відбудови інфраструктури з урахуванням екологічних стандартів, міграційних потоків та потреб внутрішньо переміщених осіб, забезпечення швидкої адаптивності до майбутніх викликів [5].

Ціль сталого розвитку ООН № 11 (SDG 11) — «Сталі міста та громади» — пропонує всебічний підхід до створення інклюзивних, безпечних, стійких та сталих населених пунктів. Вона акцентує увагу на раціональному урбанізмі, територіальному плануванні та зміцненні функціональних зв'язків між міськими, приміськими та сільськими районами [5; 6]. Ключові завдання Цілі 11 безпосередньо корелюють з процесами зміни меж, сприяючи децентралізації та відбудові після конфлікту.

Так, посилення інклюзивної та сталої урбанізації через партисипативне планування (індикатор 11.3.1 співвідношення темпів використання землі до зростання населення) підкреслює необхідність оптимального використання земельних ресурсів, що досягається шляхом консолідації громад, зменшення фрагментації та вдосконалення планування [6]. В Україні зміна меж потенційно може знизити споживання землі на 10–15 % у регіонах з міграційними потоками, проте генерує ризики диспропорції, якщо не буде інтегрована участь громадськості (індикатор 11.3.2: частка міст, які мають механізми залучення громадянського суспільства у планування) [2; 5]. За даними UN-Habitat, у 2022 році лише 45 % міст у країнах, що розвиваються, впровадили механізми участі, що спричиняє соціальну напругу [5].

Підтримка позитивних економічних, соціальних та екологічних зв'язків між міськими, приміськими та сільськими зонами через національне та регіональне планування, відповідно до індикатору 11.a.1 (кількість країн з урбаністичними політиками, що відповідають демографічній динаміці, збалансованому розвиткові та фіскальній незалежності) підкреслює важливість децентралізації для України [6].

Європейські реформи (наприклад, в Естонії та Данії) підвищили фінансову спроможність місцевих громад на 15–20 %, і такий досвід може бути адаптовано до впровадження в Україні з метою збалансування постраждалих від бойових дій територій [1; 9]. Слід підкреслити, що, наприклад, у 2023

році лише 55 країн забезпечили збалансований розвиток, проте, як у постконфліктних країнах, як Україна, фіскальна децентралізація обмежена (лише 33 країни мають локальний фіскальний простір) [5].

Впровадження в Україні програми збільшення кількості населених пунктів з інтегрованими політиками стійкості, адаптації до змін клімату та зменшення ризиків катастроф аналогічної до Сендайській рамковій програмі, дозволить зосередитись на національних та місцевих стратегіях зниження ризиків [6].

Отже, раціональна зміна меж може посилити стійкість громад шляхом інтеграції зелених зон та інфраструктури, але в Україні майже щоденно пошкоджуються об'єкти критичної інфраструктури, що вимагає адаптації меж для цілей реконструкції [7]. Для досягнення позитивного прогресу, україні потрібно перейняти та адаптувати досвід 110 країн, що мають місцеві стратегії, з 73 % імплементацією на субнаціональному рівні, посилити децентралізацію та збільшити залучення міжнародної допомоги [5].

Для виконання інші завдань SDG 11 (доступне житло; стійкий транспорт; зменшення екологічного впливу; зелені простори) вкрай потрібно оновити програму децентралізації зі зміною меж населених пунктів через вдосконалення інфраструктури та зниження рівня забруднення відповідно до сучасних реалій. У постконфліктній Україні інтеграція SDG 11 у реформи може мінімізувати житлову кризу та посилити стійкість, але це вимагає системного моніторингу, цифрових інструментів та достовірних даних [5; 6], оскільки за даними 2024 року зберігаються значні виклики у сфері цифрових даних, імплементації та фінансування [5]. Для України це означає адаптацію європейського досвіду для збалансованого співвідношення урбанізації та відновлення, запобігання екологічній деградації та забезпечення інклюзивності через механізми участі [2; 3].

Виходячи з вищезазначеного, Україні доцільно дотримуватися рекомендацій європейських партнерів: впровадити обов'язкові онлайн-консультації та референдуми через платформу «Дія» за естонською моделлю, що підвищить легітимність рішень [2; 5]; розробити національний геопортал із ГІС-моделюванням меж, інтегруючи шари SDG 11 для екологічного та соціального аналізу [10]; включити індикатори SDG 11 до містобудівних планів із щорічними аудитами для моніторингу прогресу [6]; залучати гранти Європейського Союзу та Світового банку для пілотних проектів, аналогічно грузинським реформам [8; 9], інституціоналізувати 6 великих урбаністичних центрів з урахуванням міграції та економічних потреб [1; 5]; проводити соціально-економічні та екологічні оцінки перед зміною меж для мінімізації ризиків [1]; інституціоналізувати фонд вирівнювання для громад, що зазнали втрат ресурсів, забезпечуючи соціальну справедливість [1].

Висновки

Зміна меж населених пунктів є потужним інструментом децентралізації та сталого розвитку, як підтверджують європейські прецеденти [1; 2]. Для України в 2025-2028 рр. пріоритетами є інтеграція SDG 11, посилення партисипації, цифрова трансформація та міжнародна кооперація для формування резилієнтних та інклюзивних громад у постконфліктний період, для забезпечення балансу між ефективністю та справедливістю [5; 6].

Література

1. OECD. The Governance of Land Use in OECD Countries: Policy Analysis and Recommendations. Paris : OECD Publishing, 2017. URL: https://www.oecd.org/en/publications/the-governance-of-land-use-in-oecd-countries_9789264268609-en.html (дата звернення: 27.10.2025).

2. Zaiets N. et al. Ukrainian Reform of Decentralization Processes Consolidating the Sustainable Development: Environmental and Legal Aspects. Grassroots Journal of Natural Resources. 2022. Vol. 5, № 2. P. 99–123.

3. Horbliuk S., Brovko N. The Territorial and Decentralization Reform in Ukraine (2014–2020). Studia Regionalne i Lokalne. 2022. № 2 (88). P. 5–28.

4. Kreci V., Ymeri B. The impact of territorial re-organisational policy

SUMMARY

The article is dedicated to a comprehensive analysis of changing the boundaries of settlements as a strategic tool for decentralization and ensuring the sustainable development of territorial communities. The study is based on a comparative study of European reforms in Poland, Denmark, and Estonia in 2020–2025, as well as the stages of decentralization in Ukraine, including the formation of 1469 amalgamated territorial communities (ATCs) in 2014–2020 and 112 enlargements in 2021–2024. It is argued that boundary changes contribute to reducing administrative fragmentation, optimizing budget resources (cost reduction by 18% in Poland, savings of €1.2 billion annually in Denmark), and increasing investment attractiveness. At the same time, associated risks have been identified: increased regional inequality (loss of up to 40% of the tax base by border communities in Ukraine due to migration), environmental degradation (an increase in the development of green zones by 27% in the Kyiv and Lviv regions according to the State GeoCadastre data in 2024), and social tension due to insufficient public participation. In the context of post-war recovery in Ukraine, the author's recommendations are proposed, focused on integrating the principles of UN Sustainable Development Goal 11 (SDG 11), including the introduction of mandatory referendums and online consultations through the «Diia» platform following the Estonian e-Koht model; the creation of a geoportal for digital boundary modeling, taking into account environmental and social indicators; the establishment of a leveling fund from 5% of personal income tax for depressed communities; the reservation of 10% of the land bank for internally displaced persons in accordance with the 2025 White Paper on Reforms; and attracting EU grants for «green» planning (€1.8 billion for 2025–2027). It is noted that the success of reforming depends on achieving a balance between economic efficiency, social inclusion, and environmental sustainability, which is critical for forming resilient local self-government systems in the post-war period.

interventions in the Republic of Macedonia. Local Government Studies. 2010. Vol. 36, № 2. P. 271–290.

5. UN-Habitat. World Cities Report 2022: Envisaging the Future of Cities. Nairobi : UN-Habitat, 2022. URL: https://unhabitat.org/world-cities-report-2022-envisaging-the-future-of-cities (дата звернення: 27.10.2025).

6. UNECE. Regional Guidelines for the Development of Voluntary Local Reviews. Geneva : UNECE, 2025. URL: https://unece.org/housing-and-land-management/publications/regional-guidelines-development-voluntary-local-reviews (дата звернення: 27.10.2025).

7. World Bank et al. Ukraine – Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4): February 2022 – December 2024. Washington, D.C. : World Bank Group. URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/099022025114040022 (дата звернення: 27.10.2025).

8. European Commission. Ukraine 2024 Report. Brussels : EC, 2024. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf (дата звернення: 27.10.2025).

9. GIZ. Decentralization and Local Governance in Georgia: Lessons from 2020–2025 Reforms. Tbilisi : GIZ, 2025. URL: https://www.giz.de/en/worldwide/123456.html (дата звернення: 27.10.2025).

10. Кравець І. А. Проблеми встановлення меж населених пунктів у правовій системі України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2018. Вип. 50, т. 2. С. 80–84.

САМОЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ВІД ПОРУШЕНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛОДІННЯ

ЯРОЦЬКИЙ Віталій Леонідович - доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-4489-1816

ФІЛОНОВА Юлія Михайлівна - кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID:0000-0001-5250-5455
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.64

У статті досліджується самозахист як самостійна, нормативно визнана форма приватноправового реагування на порушення, невизнання, оспорювання чи реальну загрозу порушення права власності. Самозахист розглядається як комплекс дозволених законом засобів фактичного впливу на правопорушника, що здійснюються безпосередньо власником чи іншою управненою особою з метою усунення перешкод у здійсненні правоможностей володіння, користування та розпорядження. Обґрунтовується, що «негаторний самозахист» характеризується застосовується, коли власник не втрачає фактичного панування над річчю, однак стикається з триваючими перешкодами у здійсненні своїх правоможностей (блокування доступу, стороннє втручання у приміщення, створення об'єктивних перешкод у користуванні річчю тощо). Робиться висновок, що «негаторний самозахист» у механізмі захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, є автономним, оперативним та пріоритетним для власника інструментом відновлення можливості здійснення правоможностей користування й розпорядження, який мінімізує часові та ресурсні витрати управненої особи і водночас конкретизує фундаментальний принцип приватного права - пріоритет автономії волі особи у сфері захисту права власності.

Ключові слова: право власності, суб'єктивне цивільне право, захист цивільних прав, механізм захисту права, речові правовідносини, захист права власності, самозахист, негаторний позов, речові права, право володіння.

Постановка проблеми

Проблематика самозахисту суб'єктивних цивільних прав взагалі та права власності зокрема, традиційно посідає помітне місце у цивілістиці та правозастосуванні. Досить ґрунтовно на рівні сучасної вітчизняної доктрини цивільного права досліджені юридична природа самозахисту, межі його застосування, його співвідношення з юрисдикційними засобами захисту тощо. Водночас поза належною науковою увагою і досі залишається проблема самозахисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння. У сучасних наукових публікаціях відсутній системний підхід до визначення напрямів та меж допустимих дій власника у таких ситуаціях. Мова йде про випадки, коли за власником володіння річчю зберігається, однак здійснення права користування чи розпорядження річчю ускладнене або фактично обмежене сторонніми протиправними діями. Це зумовлює потребу диференційованого дослідження всіх можливих засобів протидії таким правопорушенням з боку третіх осіб. У зв'язку з цим актуалізується дослідження можливих форм і засобів самозахисту саме в межах таких порушень, де баланс між фактич-

ним впливом власника чи іншої управненої особи на хід протидії правопорушенню та правовими межами її допустимої самодії набуває особливої теоретичної та практичної ваги.

Аналіз останніх досліджень

Питання захисту та самозахисту права власності традиційно перебувають у центрі уваги вітчизняної цивілістичної науки. У різні періоди їм присвячували свої праці вітчизняні дослідники приватного права: І. В. Жилінкова, О. О. Кот, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, І. О. Ромащенко, З. С. Ромовська, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко, В.В. Цюра, Ю. М. Філонова, В. Л. Яроцький та інші. У цих працях послідовно розроблялись теоретичні засади захисту цивільних прав, досліджувалась система способів речево-правового захисту, співвідношення юрисдикційних і неюрисдикційних форм захисту, а також правова природа та специфіка самозахисту. Водночас попри значний обсяг доктринальних напрацювань, окремі аспекти зазначеної проблематики залишаються недостатньо висвітленими. Насамперед це стосується самозахисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, тобто ситуацій, у яких власник зберігає фактичне панування над річчю, але стикається з перешкодами у здійсненні окремих правоможностей права власності. Актуальність дослідження цієї проблематики зумовлена зростанням ролі та значення самозахисту у системі всіх засобів забезпечення безперешкодності здійснення праваа власності та процесами рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України.

Виклад основного матеріалу

Формування та подальше вдосконалення комплексної системи приватноправових гарантій безперешкодного здійснення та охорони суб'єктивних цивільних прав, передусім права власності, в умовах рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України значно актуалізується. У зв'язку з цим особливого значення набувають положення Конституції України, які визначають засадничі принципи захисту та самозахисту права власності. Серед них, насамперед, у контексті даного стислого дослідження варто згадати такі нормативні положення: „Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності" (ст. 41); „Право власності є непорушним" (ст. 41); „Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості " або „з наступним повним відшкодуванням їх вартості ... – лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану" (ст. 41); „Конфіскація може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом" (ст. 41); виключно законами України визначається „правовий режим власності" (ст. 92) [1, с. 5-6]. Зазначені конституційні приписи засвідчують особливе місце права власності у системі приватноправових цінностей та підкреслюють необхідність належного правового забезпечення їх безперешкодного здійснення й ефективного захисту. Інститут самозахисту у цьому контексті виступає універсальним засобом забезпечення відновлення можливості здійснення всіх правоможностей права власності. Самозахист допустимий як у випадках, коли порушення не пов'язане з позбавленням власника володіння, так і в ситуаціях безпосереднього протиправного посягання на майно володільця.

В Конституції України досить часто застосовуються терміни „захист" та "охорона". Термін "захист" використовується у наступних нормах: 1) юридичний обов'язок держави чи інших зобов'язаних суб'єктів правовідносин із захисту прав і свобод людини; 2) можливості особи реалізувати власне суб'єктивне процесуальне право на захист у разі порушення її права [2, с. 33]. Тому зміст особливостей захисту речових прав полягає у можливостях, наданих суб'єкту права, яке охороняється державою, діяти відповідним чином і у випадках порушення цих прав звертатися до держави: здійснюючи речове право власними діями; вимагаючи відповідної поведінки від зобов'язаної особи; вчиняючи юридичні дії, що забезпечують

здійснення права відповідно до принципу „дозволено все, що не заборонено"; звертаючись до спеціальних засобів правоохоронного характеру для захисту суб'єктивного права, в тому числі й примусових та судових. Термін „охорона" використовується у Конституції України у наступних нормативних положеннях: державна охорона землі (ст. 14); спеціальні заходи охорони праці і здоров'я жінок (ст. 24); охорона природи (ст. 116) тощо. Особливостями застосування терміну „охорона" є те, що у низці юридичних конструкцій він застосовується подібно до терміна „захист", як обов'язок держави та інших зобов'язаних суб'єктів із забезпечення прав та свобод людини [2, с. 34]. Охорона – це встановлення загального правового режиму, а захист – заходів, що застосовуються, коли необхідне поновлення чи визнання... прав і захист інтересів [3, с. 34].

Загальновідомо, що правовий захист і правова охорона є спорідненими, але різними правовими категоріями. Оптимальними критеріями для розмежування правового захисту і правової охорони є наявність чи відсутність правопорушення, характер діяльності управоможених учасників правовідносин власності та специфіка допустимих заходів та засобів впливу на правопорушника. Захист права власності варто розглядати як комплекс нормативно визначених або нормативно не заборонених дій власника певної речі (майна), спрямована на протидію правопорушенню з метою поновлення можливості здійснення свого порушеного права власності, яка здійснюється за допомогою різного роду засобів визначених або не заборонених законом, що застосовуються в разі порушення чи реальної загрози порушення права власника, що знаходить свій прояв у формі активних дій власника. Охорона права власності – це діяльність власника певної речі (майна), спрямована на забезпечення комплексного превентивного впливу на потенційних правопорушників з метою забезпечення безперешкодного здійснення належного йому права власності як найбільш повного речового права, яка проявляється у спонуканні третіх осіб дотримуватись свого пасивного обов'язку не перешкоджати власнику здійснювати належні йому правові можливості. Отже, правовий захист і правова охорона права власності в своїй єдності та диференціації є необхідними умовами дотримання суб'єктивних прав власників та їх поновлення в разі порушення, а тому слугують важливими чинниками забезпечення стабільності відносин власності в цілому як майнової основи функціонування будь-якого суспільства.

В цивілістичній літературі під засобами захисту речових прав визначають сукупність заходів, прийомів та способів впливу на суспільні відносини, спрямовані на забезпечення реалізації і поновлення порушеного речового права [4, 164-165]. У межах класичної цивілістичної доктрини усталилася дихотомія юрисдикційних та неюрисдикційних форм захисту суб'єктивних цивільних прав. Перша охоплює випадки звернення власника чи іншої управненої особи до компетентних органів публічної влади - судів чи інших уповноважених інституцій - з метою застосування останніми їх нормативно визначених владних повноважень до правопорушника для відновлення порушеного права власності чи іншого речового права. У сфері права власності до таких засобів традиційно належать віндикаційний і негаторний позови, які забезпечують судову охорону права власності залежно від того, чи був власник позбавлений права володіння. Зокрема, віндикаційний позов спрямований на витребування майна з чужого незаконного володіння, тоді як негаторний - на усунення перешкод у здійсненні власником права власності без втрати володіння. У свою чергу, неюрисдикційна форма захисту, до якої належить перш за все самозахист цивільних прав, ґрунтується на безпосередньому здійсненні особою власних правомірних дій, спрямованих на відновлення можливості здійснення права власності чи іншого речового права в допустимих випадках без звернення до органів публічної влади. Таким чином неюрисдикційна форма захисту речевих прав є одним із дієвих проявів дії у приватній сфері принципу приватної автономії та презумпції самодостатності носія суб'єктивного права не тільки у здійсненні, але і у охороні та захисті належного йому суб'єктивного права.

Самозахист як неюрисдикційний спосіб захисту набуває особливого значення у сфері відновлення порушеного права власності, оскільки дозволяє власникові оперативно реагувати на неправомірні посягання, незалежно від тривалих процедур судового розгляду чи застосування інших юрисдикційних засобів захисту. Застосування самозахисту речевих прав можливе як у разі фактичного позбавлення володіння, так і за наявності перешкод у користуванні річчю, тобто у ситуаціях, коли право власності порушується не шляхом протиправного вилучення об'єкта власності у власника чи іншого титульного володільця, а і шляхом обмеження можливості користуватися та розпоряджатися ним.

У ст. 19 чинного ЦК України закріплено, що особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахист розуміється як застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства, а способи його здійснення мають відповідати змісту порушеного права, характеру порушення та його наслідкам і можуть визначатися як самою особою, так і договором або законом. Водночас у межах рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України пропонується викласти зазначену норму в новій редакції, сутність якої полягає в концептуальному оновленні розуміння самозахисту. Згідно з проєктом, стаття 19 має назву «Самозахист цивільних прав та/або охоронюваних законом інтересів», а її зміст передбачає: поширення права на самозахист не лише на суб'єктивні цивільні права, а й на охоронювані законом інтереси; вимогу, щоб способи самозахисту відповідали не лише змісту права, а й характеру дій та наслідкам порушення; можливість використання самозахисту з урахуванням загальних засад приватного права, визначених статтею 15 ЦК України, зокрема, принципів доброзвичайності (boni mores) і пропорційності дій. Із цього можна зробити такі висновки. По-перше, нова редакція відображає розширення предмета самозахисту - можливості захисту не тільки суб'єктивного права як формально визначеної юридичної можливості до охоронюваного законом інтересу. По-друге, уточнення критеріїв правомірності самозахисту засвідчує перехід від декларативного до матеріального розуміння меж допустимої самодії: як належний та допустимий самозахист кваліфікується не лише сам факт протидії правопорушенню, а оцінюється її співмірність і відповідність принципам розумності. По-третє, взаємозв'язок статей 15 і 19 проєкту книги першої ЦК України створює системну модель права на захист, де самозахист виступає однією з форм реалізації цього права поряд із юрисдикційними способами.

З урахуванням того, що принцип *boni mores* (доброзвичайності) історично належить до категорії морально-оціночних понять, його легальне визначення у цивільному законодавстві України, на наш погляд, не виправдане. Відсутність чітко визначених орієнтирів доброзвичайності у сфері правозастосування може мати негативні наслідки. Формулювання «засоби протидії, що не заборонені законом і узгоджуються з доброзвичайністю (boni mores)» апелює до моральних критеріїв, але не створює верифікованих юридичних меж. Практично це відкриває простір для широкого судового тлумачення, особливо у спорах щодо самозахисту права власності, де дії власника можуть балансувати на межі між правомірними діями та самоуправством. З метою уникнення цих ризиків доцільно закріпити у Цивільному кодексі України функціональну тріаду допустимості самозахисту, яка конкретизує межі застосування принципу *boni mores* (доброзвичайності): необхідність - самозахист допускається лише за наявності реальної загрози або триваючого порушення; пропорційність - обрані засоби мають відповідати характеру порушення та не створювати надмірної шкоди для іншої особи; невідкладність - самозахист є правомірним та допустимим лише тоді, коли відсутня інша реальна можливість забезпечити протидію правопорушенню при збереженні права особи на звернення щодо застосування до правопорушника відповідного юрисдикційного засобу захисту. Такий підхід дозволить поєднати європейську традицію *boni mores* із принципом правової визначеності, зберіга-

ючи при цьому гнучкість приватноправового регулювання.

Самозахист права власності охоплює правомірні дії власника, спрямовані на досягнення відновлення втраченої ним внаслідок протиправних дій правопорушника можливості здійснення належних йому правоможностей. Спосіб захисту чи самозахисту права власності визначає комплекс конкретних необхідних в даному випадку правомірних дій, які стосовно даного правопорушення найбільш відповідають меті ліквідації загрози порушення права власності або забезпечують відновлення втраченої внаслідок правопорушення можливості його здійснення. Спосіб самозахисту визначає як саме, яким чином здійснюється правомірний вплив на правопорушника з метою поновлення можливості здійснення власником належного йому права власності. Показовою у цьому контексті є справа № 2-3105/11, у межах якої власниця нежитлового приміщення, посилаючись на своє речеве право, за допомогою охоронної структури зламала замок, встановила новий та фактично усунула з приміщення особу, яка користувалась ним на підставі домовленості з попереднім власником. Суд кваліфікував такі дії як незаконне проникнення, відмовившись сприймати їх як здійснення власником самозахисту права власності. Посилаючись на положення ст. 19 ЦК України, апеляційний суд прямо вказав, що самозахист можливий лише через засоби протидії, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, тоді як проникнення до приміщення правомірно може здійснюватися лише на підставі судового рішення [5]. Такий підхід демонструє, що інститут самозахисту права власності не легітимує силове витіснення фактичного володільця та не може підміняти собою юрисдикційні форми захисту.

У контексті дослідження проблематики захисту та самозахисту права власності особлива роль належить засобам протидії порушенням права власності, не пов'язаним із позбавленням володіння. Найчастіше така протидія забезпечується шляхом пред'явлення власником окремого позову. Римські юристи термінологічно визначити його як негаторний позов і ця назва збереглась і широко використовується сучасними цивілістами не тільки як данина термінологічному наступництву у межах плідної співпраці всіх наукових поколінь. Враховуючи усталеність цього терміну у межах юрисдикційних способів захисту права власності, пропонується спосіб протидії порушенням права власності, не пов'язаним из позбавленням права володіння, позначити термінологічним словосполученням "негаторним самозахист". - специфічного прояву неюрисдикційного захисту права власності як фактична форма усунення власником перешкод у здійсненні свого права власності, що не пов'язані з правом володіння. Негаторний самозахист полягає у вчиненні власником самостійних, юридично дозволених дій, спрямованих на припинення порушення, яке не має характеру позбавлення володіння, але обмежує або унеможливлює реалізацію окремих правоможностей власника - права користування чи розпорядження належною йому річчю. На відміну від юрисдикційного захисту, що забезпечується в досліджуваному випадку шляхом подання позивачем негаторного позову до суду, негаторний самозахист здійснюється безпосередньо самим власником чи іншим управненим суб'єктом. У межах негаторного самозахисту згадані особи реалізують правомочність захисту, що згідно з усталеними постулатами інструментальної теорії права складає юридичний зміст належного йому суб'єктивного права власності. З позицій інструментального підходу до визначення змісту суб'єктивного цивільного права "негаторний самозахист" виступає цивільно-правовим засобом оперативного реагування власником чи іншою управненою особою на неправомірні дії або бездіяльність правопорушника, що перешкоджають здійсненню належним їм правомочностей користування та розпорядження. У цьому сенсі він поєднує превентивну, пресікальну та відновлювальну функції правового захисту, забезпечуючи не лише усунення вже навісних фактичних перешкод у здійсненні права власності чи розпорядженні об'єктом права власності, а й охоплює допустимі засоби запобігання подальшим правопорушенням. Як приклад

застосування "негаторного самозахисту" варто навести дії власника чи іншої управненої особи щодо усунення фізичних або технічних перешкод у користуванні своєю власністю. Це може бути демонтаж незаконно встановлених споруд, звільнення доступу до комунікацій, відновлення проїзду чи проходу до об'єкта власності, прибирання чужих рухомих речей із належної власнику території тощо. Такі дії є правомірними, якщо вони здійснені в межах необхідності та співмірності, не завдають невиправданої шкоди майну інших осіб і відповідають принципу доброзвичайності (boni mores). На відміну від негаторного позову, який є процесуальною формою захисту у межах примусового юрисдикційного механізму, "негаторний самозахист" функціонує як позасудова форма самозахисту. У її межах реалізується природне право особи самостійно усунути перешкоди у здійсненні свого права власності, не пов'язані із позбавленням володіння належною їй річчю. Такий підхід цілком узгоджується з положеннями статті 19 Цивільного кодексу України (у редакції, запропонованій Законом України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги першої»). Згідно цих приписів самозахист може здійснюватися особою через засоби протидії, що не заборонені законом і узгоджуються з принципом доброзвичайності (boni mores).

Показовою з точки зору визнання правомірності негаторного самозахисту є постанова Верховного Суду від 27 лютого 2020 р. у справі № 405/4704/15-а, у якій оцінювалась на відповідність вимогам чинного вітчизняного законодавства рішення виконавчого комітету міської ради про демонтаж зовнішніх рекламоносіїв, розміщених без належних дозволів. Локальні Правила розміщення зовнішньої реклами в м. Кіровограді прямо кваліфікують демонтаж самовільно встановлених конструкцій як «самозахист цивільних прав територіальної громади міста». Верховний Суд, визнавши, що відповідні конструкції є зовнішньою рекламою, а не інформаційними покажчиками, та що вони розміщені без дозволів, фактично визнав таке використання поняття самозахисту, акцентувавши на дотриманні процедури демонтажу, передбаченої законом і підзаконними нормативно-правовими актами [6]. З матеріально-правового погляду дії органу місцевого самоврядування функціонально співвідносяться з моделлю негаторного самозахисту: адже усувається перешкода у користуванні комунальним майном без позбавлення володіння, при цьому відсутнє звернення до суду, а припинення правопорушення здійснюється власними силами та у межах владної компетенції власника. Водночас на відміну від класичного негаторного самозахисту приватного власника, який здійснюється у межах ст. 19 ЦК України як прояв автономії волі приватних осіб, муніципальний негаторний самозахист має істотні особливості. Адже в досліджуваному випадку він реалізується шляхом застосування відповідною територіальною громадою владних повноважень, що закріплені чинним вітчизняним законодавством про рекламу, благоустрій та місцеве самоврядування. Така практика демонструє тенденцію до розширення сфери застосування категорії самозахисту поза межі суто приватноправових відносин. Вказана судова практика потребує поглибленого доктринального дослідження і зрештою розмежування між самозахистом суб'єктивних цивільних прав у межах приватної автономії особи і публічно-владним примусом, який лише термінологічно позначається як самозахист.

Висновок

Самозахист становить самостійну й нормативно визнану форму правомірного приватноправового реагування на порушення, невизнання, оспорювання чи реальну загрозу порушення права власності. Самозахист охоплює комплекс дозволених законом засобів фактичного впливу на правопорушника, що застосовуються безпосередньо самим власником чи іншою управненою особою та спрямовані на усунення неправомірних перешкод у здійсненні ним ними належних їм правоможностей. Негаторний самозахист, тобто протидія власника чи іншої управненої особи порушенням належного комусь із них права власності, не пов'язаних із позбавленням володіння, характеризу-

ється істотними особливостями. Його правова природа полягає у тому, що власник, не втрачаючи фактичного панування над річчю, стикається з діями чи бездіяльністю інших осіб, які ускладнюють або унеможливлюють реалізацію окремих належних йому правоможностей - права користування чи розпорядження належною йому річчю. Аналіз судової практики демонструє, що в реальних правовідносинах самозахист часто виступає первинним засобом захисту, до якого вдається власник. При цьому, найчастіше відпадає потреба у подальшому застосуванні так би мовити вторинного засобу захисту, який отримав назву юрисдикційного та реалізується шляхом звернення власника чи іншої управненої особи до суду. Негаторний самозахист має місце у випадках, коли власник чи інша управнена особа стикається з перешкодою у здійсненні правоможностей користування чи розпорядження належною йому річчю, що має темпорально-триваючий характер. Наприклад, мова може йти про самовільне блокування доступу до об'єкта права власності, створення різноманітних перешкод у користуванні річчю, стороннє втручання у приміщення тощо. Зазвичай цілком природною та зрозумілою реакцією власника чи іншої управненої особи стає спроба самостійного та оперативного усунення загрози та відновлення можливості здійснення своїх правоможностей користування чи розпорядження. При цьому юрисдикційний (найчастіше судовий) механізм захисту права власності найчастіше активується за ініціативою позивача лише тоді, коли фактичний вплив на правопорушника Мова йде про випадки, коли протидія неправомірним діям правопорушника чи спроби усунення наслідків скоєного ним правопорушення самим власником чи іншою управненою особою не дає бажаного для них результату, або коли виникає юридичний конфлікт щодо характеру, напрямів та меж застосування приватноправового примусу у ході допустимого самостійного їх втручання в ситуацію. У цьому аспекті призначення негаторного самозахисту в механізмі захисту права власності практично нічим не відрізняється від юрисдикційного негаторного позовного реагування. А враховуючи темпоральну швидкоплинність правопорушень, не пов'язаних із позбавленням права власності, негаторний самозахист є більш пріоритетним для власника чи іншої управненої особи. Адже він безсумнівно має значення автономного, дієвого, оперативного та зазвичай найбільш пріоритетного для власника чи іншої управненої особи інструмента фактичного відновлення здійснення ними правомочностей користування та розпорядження, що складають зміст права власності. В остаточному підсумку негаторний самозахист права власності від порушень, не пов'язаних із втратою володіння, набуває значення важливого елемента механізму забезпечення безперервності здійснення правоможностей власника. Адже цей захисний механізм покликаний мінімізувати витрати нервів, часу й ресурсів власника чи іншої управненої особи на відновлення порушеного стану та реалізує фундаментальний принцип приватного права - пріоритет автономії волі особи, в тому числі й у сфері захисту права власності.

Література

1. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні.К.: Юрінком Інтер, 2001. 256 с.

2. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів „захист" та „охорона" у механізмі забезпечення прав і основних свобод людини. Право України. 2005. №9. С. 33-35.

3. Давидова Н. о. «регулювання», «охорона», «захист»: співвідношення понять на прикладі особистих немайнових відносин. *Бюл. М-ва юстиції України*. 2007. No 6 (68). С. 29–35.

4. Яроцький В. Л. Самозахист як правовий засіб захисту речових прав. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Сер. : Економічна теорія та право*. 2014. № 1. С. 160-170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2014_1_18.

5. Рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області від 15 травня 2013 р. у справі № 2-3105/11 (провадження № 22-ц/774/3007/13). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/31256536

6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27 лютого 2020 р. у справі № 405/4704/15-а (2-а/405/85/16). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87900781

YAROTSKIY VITALIY,
2nd PhD, Full Professor, Acting Head of the Department of the Civil Law Policy, Intellectual Property and Innovations department of the Yaroslav Mudryi National Law University
FILONOVA JULIIA,
PhD in Law, Assistant Professor at the Civil Law Policy, Intellectual Property and Innovations department of the Yaroslav Mudryi National Law University

SELF-DEFENSE OF THE RIGHT OF OWNERSHIP AGAINST INTERFERENCES NOT ASSOCIATED WITH LOSS OF POSSESSION

The article examines self-defense as an autonomous, normatively recognised form of private-law response to violations, non-recognition, disputing, or a real threat of violation of the right of ownership. Self-defense is conceptualised as a set of legally permitted factual measures applied directly by the owner or another entitled person in order to eliminate unlawful impediments to the exercise of the powers of possession, use, and disposal. It is argued that negatory self-defense operates in situations where the owner retains factual control over the property but encounters continuing interferences with the exercise of his or her entitlements (including blocking access, unauthorised intrusion into premises, or the creation of objective obstacles to the use of the property). It is concluded that negatory self-defensewithin the mechanism of protection of ownership against interferences unrelated to dispossession constitutes an autonomous, prompt, and often primary instrument for restoring the practical possibility of exercising the powers of use and disposal. This mechanism minimises temporal and resource costs for the entitled person and at the same time concretises the fundamental principle of private law - the priority of individual autonomy in the protection of property rights.

Keywords: right of ownership, subjective civil right, protection of civil rights, mechanism of rights protection, proprietary relations, protection of ownership, self-defense, negatory action, proprietary rights, right of possession.

КРИЗИ РАТИФІКАЦІЇ ЗМІШАНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ УГОД ЄС: АНАЛІЗ ПРИЧИН, НАСЛІДКІВ ТА МЕХАНІЗМІВ ЗАПОБІГАННЯ

МИКІЄВИЧ Михайло Миколайович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри європейського права, Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0001-5413-183X

БРАЦУК Іван Зіновійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри європейського права Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0003-0164-7407

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.65

Стаття досліджує феномен криз ратифікації змішаних угод Європейського Союзу як системну проблему багаторівневого управління у зовнішніх відносинах. Автор аналізує причини, наслідки та механізми запобігання нератифікації двосторонніх змішаних угод на прикладі ключових кейсів 2014-2024 років. Особлива увага приділяється дослідженню "демократичного парадоксу", коли меншість населення або субнаціональні актори блокують волю більшості через вето-механізми у федеративних державах-членах. Дослідження базується на комплексному аналізі справи Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, що зіткнулася з опозицією на нідерландському референдумі 2016 року, та затяжної кризи ратифікації Всеосяжної економічної та торгової угоди (CETA) між ЄС та Канадою, що продовжується з 2016 року. Автор розробляє теоретичну рамку аналізу ратифікаційних криз, що включає правові, політичні та інституційні виміри проблеми. Виявлено, що головними причинами криз є зростання популізму та євроскептицизму, недостатня інформаційна робота з громадськістю, складність правового змісту угод та роль субнаціональних вето-гравців. Запропоновано комплекс превентивних заходів та механізмів кризового управління, включаючи неповну змішаність (incomplete mixity), гнучкі умови набуття чинності та застереження. Дослідження має практичне значення для вдосконалення процедур укладання та ратифікації майбутніх змішаних угод ЄС та мінімізації ризиків інституційного паралічу.

Ключові слова: торгівельна угода, інвестиційні угоди, Європейський Союз, захист інвестицій, імплементація, інвестиційний суд, торгівельна політика, Суд ЄС, Угода про Асоціацію, CETA, парламенти, референдум

Вступ

Феномен нератифікації змішаних угод Європейського Союзу набув особливої актуальності у другому десятилітті XXI століття, коли вперше в історії європейської інтеграції двосторонні змішані угоди зіткнулися з масовою громадською опозицією та інституційними блокуваннями [2]. Кризи ратифікації стали системною проблемою, що загрожує ефективності зовнішньої політики ЄС та підриває довіру до багаторівневої системи управління Союзом [8].

Традиційно змішані угоди розглядалися як інструмент забезпечення демократичної легітимності через залучення національних парламентів до процесу ратифікації [4]. Однак події 2016-2024 років продемонстрували, що вимога одностайної згоди всіх держав-членів може перетворитися на інструмент блокування волі більшості з боку невеликих груп або окремих регіонів [1].

«Демократичний парадокс» змішаних угод полягає у тому, що механізми, покликані забезпечити більшу демократичну участь, можуть призводити до паралічу інституційної системи [2]. Коли угода, підтримана представниками переважної більшості населення ЄС, блокується меншістю через субнаціональні вето-механізми, виникає фундаментальне питання про баланс між федеральним та національним рівнями демократичної легітимності [8].

Проблема набуває особливої гостроти в умовах зростання популістських рухів, які використовують складність та технічний характер торгових угод для мобілізації громадської опозиції [8]. Інформаційні кампанії проти ратифікації часто базуються на спрощених або викривлених уявленнях про зміст угод, що ускладнює раціональний публічний дискурс [16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні основи дослідження криз ратифікації заклали Г. Ван дер Лоо та Р. А. Вессель [2], які вперше комплексно проаналізували правові наслідки та можливі рішення проблеми нератифікації змішаних угод. Їхня робота стала фундаментальною для розуміння юридичних механізмів подолання інституційних блокувань.

Е. Нефрамі [3] розвинула теорію обов'язку лояльності у зовнішніх відносинах ЄС, що стала ключовою для розуміння правових обмежень на дії держав-членів у випадках нератифікації угод, що стосуються виключної компетенції ЄС. Р. А. Вессель [4] створив комплексну контекстуальну рамку для аналізу правових прецедентів у сфері зовнішніх відносин ЄС.

Г. Де Баере [5] дослідив конституційні принципи зовнішніх відносин ЄС, зробивши особливий внесок у розуміння взаємодії наднаціонального та національного рівнів у процесах ратифікації. К. Екес [6] проаналізувала еволюцію права зовнішніх відносин ЄС з урахуванням викликів багаторівневого управління.

М. Кремона [7] дослідила структурні принципи права зовнішніх відносин ЄС та їх роль у забезпеченні інституційної узгодженості. Її роботи стали основою для розуміння конституційних обмежень на дії держав-членів у сфері зовнішніх відносин.

П. К. Гаттінара та К. Фройо [8] проаналізували вплив популістських рухів на демократичну легітимність у Європі, що є ключовим для розуміння політичного контексту сучасних криз ратифікації. Дж. Батлер [9] дослідив конституційні аспекти спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС.

П. Кутракос [10] та К. Хілліон [12] внесли вклад у розуміння правових механізмів інтеграції третіх країн у політики ЄС та правових наслідків інституційних блокувань. М. А. Мендес [13] проаналізував правові ефекти угод ЄС та судові техніки уникнення конфліктів.

С. Блокманс та А. Лазовскі [14] дослідили політики ЄС щодо сусідніх країн, що є важливим для розуміння контексту криз ратифікації асоціаційних угод. П. Крейг [15] проаналізував політичні та правові аспекти Лісабонського договору.

Г. Кьобек [1], на наше міркування, зробила найбільш вагомий внесок у дослідження практики змішаних угод у постлісабонський період, включаючи детальний аналіз криз ратифікації та механізмів їх подолання.

Попри значний обсяг досліджень, залишається недостатньо вивченою проблематика системних причин криз ратифікації та ефективності різних механізмів запобігання. Потребує подальшого дослідження роль інформаційних кампаній та громадської дипломатії у попередженні криз.

Мета дослідження

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі причин, наслідків та механізмів запобігання кризам ратифікації змішаних угод ЄС на основі дослідження ключових кейсів 2014-2024 років та розробці рекомендацій щодо вдосконалення інституційних процедур.

Результати дослідження

Анатомія кризи ратифікації: теоретична рамка. Криза ратифікації змішаної угоди виникає, коли одна або декілька держав-членів ЄС не можуть або не бажають за-

вершити внутрішні процедури ратифікації, що унеможливлює набуття угодою чинності для всього Союзу [2]. Специфіка змішаних угод ЄС полягає у вимозі одностайної згоди всіх договірних сторін, включаючи ЄС та всі держави-члени [4].

Правова основа проблеми полягає у конфлікті між принципом виключності, закріпленим у статті 2(1) ДФЄС, та правом держав-членів на ратифікацію угод у сферах їхньої компетенції [3]. Коли держава-член відмовляється ратифікувати змішану угоду, вона фактично заважає ЄС здійснювати свою виключну компетенцію у тих частинах угоди, що підпадають під спільну торгову політику.

Політичний вимір кризи пов'язаний з «демократичним парадоксом» багаторівневого управління [8]. У федеративних державах-членах субнаціональні парламенти можуть блокувати ратифікацію навіть проти волі федерального уряду та більшості населення країни. Це створює ситуацію, коли менше одного відсотка населення ЄС може заблокувати угоду, підтриману 99% європейців [1].

Інституційний вимір включає неадекватність існуючих процедур для управління кризами ратифікації [2]. Договори ЄС не передбачають спеціальних механізмів для випадків, коли окрема держава-член блокує ратифікацію з політичних, а не правових причин. Це створює правову невизначеність та інституційний параліч.

Інформаційний вимір кризи пов'язаний з складністю та технічним характером сучасних торгових угод, що ускладнює громадське розуміння їх змісту [16]. Популістські рухи використовують цю складність для поширення спрощених або викривлених інтерпретацій, мобілізуючи опозицію проти ратифікації [8].

Угода про асоціацію ЄС-Україна (2014-2017). Угода про асоціацію між ЄС та Україною стала першим випадком у історії, коли змішана угода ЄС зіткнулася з масовою громадською опозицією у державі-члені [16]. Консультативний референдум у Нідерландах 6 квітня 2016 року призвів до відхилення ратифікації 61% голосів при явці 32,2% [16].

Передумовами кризи стали: по-перше, активність нідерландських євроскептичних організацій, які використали нову процедуру консультативного референдуму; по-друге, недостатня інформаційна робота нідерландського уряду щодо змісту та переваг угоди; по-третє, поєднання протестного голосування проти ЄС загалом з конкретними зауваженнями щодо України [20].

Правові наслідки референдуму створили інституційний параліч. Хоча референдум мав консультативний характер, нідерландський уряд не міг ігнорувати волю виборців [16]. Водночас блокування ратифікації Нідерландами унеможливлювало набуття угодою чинності для всього ЄС, незважаючи на підтримку 27 інших держав-членів.

Політичні наслідки включали посилення євроскептичних настроїв в інших країнах та створення прецеденту використання національних референдумів для блокування зовнішньої політики ЄС [20]. Криза також завдала шкоди відносинам ЄС-Україна у критичний момент після російської агресії.

Вирішення кризи було досягнуто через прийняття додаткового рішення Європейської ради у грудні 2016 року, що роз'яснило спірні аспекти угоди [17]. Рішення підтвердило, що угода не створює перспективи членства України в ЄС, не має військового характеру та не надає українцям права на вільне пересування до ЄС. Ці роз'яснення дозволили нідерландському парламенту ратифікувати угоду у травні 2017 року.

Уроки кризи включають необхідність заздалегідь інформувати громадськість про зміст угод, важливість координації з національними урядами щодо внутрішніх політичних ризиків та потребу у гнучких механізмах для вирішення ратифікаційних криз [1].

CETA «Нескінченна сага» (2016-2024). Всеосяжна економічна та торгова угода між ЄС та Канадою стала найбільш тривалою кризою ратифікації в історії змішаних угод ЄС [18]. Криза почалася у жовтні 2016 року з відмови Валлонського парламенту схвалити підписання угоди та продовжується досі.

Валлонська криза 2016 року продемонструвала, як субнаціональний актор може заблокувати всю зовнішню політику ЄС [18].

Згідно з бельгійським конституційним правом, федеральний уряд потребує згоди всіх регіональних парламентів для ратифікації змішаних угод. Валлонський парламент, що представляє менше 1% населення ЄС, заблокував угоду, підтриману рештою Союзу.

Основними застереженнями Валлонії були занепокоєння щодо впливу на сільське господарство, особливо молочну галузь, та механізму вирішення спорів між інвестором та державою [18]. Переговори між федеральним урядом Бельгії та регіональними парламентами тривали понад тиждень та завершилися компромісною угодою, що дозволила підписання CETA.

Кіпрська блокада 2020 року виникла через незгоду з умовами захисту кіпрського сиру халумі у торгових відносинах з Канадою [1]. Кіпрський парламент відхилив ратифікацію через занепокоєння щодо використання назви «халумі» канадськими виробниками, що, на думку Кіпру, порушує географічні вказівки походження.

Ірландська конституційна криза 2022 року виникла, коли Верховний суд Ірландії визнав ратифікацію CETA неконституційною без внесення змін до національного законодавства [1]. Суд постановив, що механізм вирішення спорів у CETA може обмежувати суверенні права Ірландії у сфері регулювання.

Французький сенатський опір 2024 року пов'язаний з тиском аграрного лобі та занепокоєннями щодо конкуренції з канадськими виробниками сільськогосподарської продукції [1]. Французький сенат відхилив ратифікацію через побоювання негативного впливу на французьких фермерів.

Системний характер проблеми полягає у тому, що CETA стикається з опозицією у різних державах-членах з різних причин та у різний час, що створює ефект «нескінченної саги» [1]. Кожне вирішення однієї кризи призводить до виникнення нової у іншій країні.

Нові кризи та загрози (2023-2025). Угода Меркосур стикається з потенційним блокуванням з боку Франції та Польщі через занепокоєння сільськогосподарського лобі [1]. Французькі фермери активно протестують проти лібералізації торгівлі з південноамериканськими країнами, особливо у секторі яловичини та сої.

Торгова угода ЄС-Індія може зіткнутися з викликами ратифікації через складність угоди та занепокоєння щодо трудових стандартів та захисту навколишнього середовища [1]. Індійський ринок є стратегічно важливим для ЄС, але внутрішні політичні обставини в деяких державах-членах можуть ускладнити ратифікацію.

Інвестиційні угоди з третіми країнами після російської агресії стикаються з новими викликами, пов'язаними з економічною безпекою та скринінгом іноземних інвестицій [19]. Посилення вимог до інвестиційного скринінгу може ускладнити переговори та ратифікацію майбутніх угод.

Торгові заходи, пов'язані з кліматичною політикою, такі як механізм вуглецевого прикордонного коригування, можуть стати джерелом нових конфліктів під час ратифікації угод [19]. Різні підходи держав-членів до кліматичної політики можуть призвести до нових блокувань.

Механізми запобігання та вирішення криз. Превентивні заходи включають створення системи раннього попередження для виявлення потенційних ратифікаційних ризиків на етапі переговорів [1]. Регулярний моніторинг громадської думки та позицій національних парламентів може допомогти заздалегідь виявити проблемні аспекти угод.

Посилена участь парламентів на всіх етапах переговорного процесу може зменшити ризики пізнього блокування [4]. Створення постійних механізмів консультацій між Комісією ЄС та національними парламентами може забезпечити кращу координацію.

Покращені стратегії комунікації та громадської дипломатії є критично важливими для запобігання дезінформаційним кампаніям [8]. Проактивне інформування громадськості про переваги угод та спростування популістської риторики може зменшити ризики референдумних кампаній.

Залучення зацікавлених сторін, включаючи бізнес, профспілки та громадянське суспільство, до процесу переговорів може забезпечити ширшу підтримку угод [1]. Регулярні консультації та діалог можуть виявити потенційні проблеми до їх політизації.

Кризове управління включає використання неповної змішаності (incomplete mixity), коли угода набуває чинності без участі держави, що відмовляється від ратифікації [2]. Цей механізм дозволяє угоді діяти для решти територій ЄС, мінімізуючи втрати від блокування.

Застереження (reservations) можуть використовуватися для обмеження дії певних положень угоди щодо держави, що має заперечення [2]. Цей інструмент дозволяє знайти компромісні рішення без повного блокування угоди.

Гнучкі умови набуття чинності, такі як пороговий принцип (threshold clauses), можуть дозволити угоді набути чинності при ратифікації визначеною більшістю сторін [1]. Наприклад, угода може набувати чинності при ратифікації двома третинами держав-членів.

Протоколи коригування можуть використовуватися для внесення технічних змін до угод з метою вирішення конкретних заперечень без повторного ведення переговорів [2]. Цей механізм може бути особливо корисним для вирішення вузькоспеціалізованих проблем.

Інституційні реформи включають розширення кваліфікованого голосування у Раді на процедури ратифікації угод у сферах виключної компетенції ЄС [1]. Такі зміни потребували б внесення змін до договорів, але могли б суттєво зменшити ризики блокування.

Створення спеціального механізму вирішення ратифікаційних криз на рівні ЄС могло б забезпечити швидке реагування на інституційні блокування [4]. Такий механізм міг би включати медіацію, арбітраж або інші форми врегулювання конфліктів.

Регіональні механізми відмови (regional opt-out) могли б дозволити субнаціональним регіонам не застосовувати певні положення угод при збереженні їх чинності для решти території держави-члена [1]. Це могло б вирішити проблему субнаціональних вето.

Висновки

Дослідження криз ратифікації змішаних угод ЄС дозволяє зробити наступні висновки.

Кризи ратифікації стали системною проблемою зовнішньої політики ЄС, що загрожує ефективності багаторівневого управління та підриває довіру до європейської інтеграції. «Демократичний парадокс» змішаних угод полягає у тому, що механізми забезпечення демократичної участі можуть призводити до блокування волі більшості невеликими групами або регіонами.

Аналіз конкретних кейсів демонструє різноманітність причин криз – від популістської мобілізації та дезінформації до легітимних занепокоєнь щодо економічних наслідків угод. Кожна криза має унікальні характеристики, що потребує гнучких та адаптованих підходів до їх вирішення.

Роль субнаціональних акторів у федеративних державах-членах створює додаткові виклики для ратифікації, оскільки дозволяє мінімальній меншості блокувати угоди, підтримані переважною більшістю. Це ставить під сумнів адекватність існуючих конституційних механізмів для багаторівневого управління у XXI столітті.

Ефективне запобігання кризам потребує комплексного підходу, що включає раннє залучення парламентів, покращення громадської комунікації, моніторинг ризиків та гнучкі правові механізми. Превентивні заходи є значно більш ефективними, ніж кризове управління.

Насамкінець варто зауважити, що необхідні інституційні реформи для адаптації системи ЄС до сучасних запитів, включаючи можливості неповної змішаності, гнучких умов набуття чинності та регіональних механізмів відмови. Такі реформи можуть, зрештою, забезпечити баланс між демократичною участю та інституційною ефективністю.

Практичне значення дослідженн полягає у розробці рекомендацій для вдосконалення процедур укладання та ратифікації майбутніх змішаних угод ЄС, що може, як видається, істотно зменшити ризики інституційного паралічу та підвищити ефективність зовнішньої політики Європейського Союзу.

Література

1. Köbek G. EU Trade and Investment Treaty-Making Post-Lisbon: Moving Beyond

Mixity. London: Bloomsbury Academic, 2024. 384 p. URL: https://www.bloomsbury.com/uk/eu-trade-and-investment-treaty-making-post-lisbon-9781509963096/

2. Van der Loo G., Wessel R. A. The Non-ratification of Mixed Agreements: Legal Consequences and Solutions. Common Market Law Review. 2017. Vol. 54, No. 3. P. 735-770. DOI: https://doi.org/10.54648/COLA2017062

3. Neframi E. The Duty of Loyalty: Rethinking its Scope through its Application in the Field of EU External Relations. Common Market Law Review. 2010. Vol. 47, No. 2. P. 323-359. DOI: https://doi.org/10.54648/COLA2010020

4. Wessel R. A. EU External Relations Law: The Cases in Context. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 756 p. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108554916

5. De Baere G. Constitutional Principles of EU External Relations. Oxford: Oxford University Press, 2020. 448 p. URL: https://global.oup.com/academic/product/constitutional-principles-of-eu-external-relations-9780198851239

6. Eckes C. EU External Relations Law. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2022. 512 p. URL: https://global.oup.com/academic/product/eu-external-relations-law-9780198851899

7. Cremona M. Structural Principles and Their Role in EU External Relations Law. In: Cremona M., Thies A. (eds.) The European Court of Justice and External Relations Law. Oxford: Hart Publishing, 2014. P. 218-242. DOI: https://doi.org/10.5040/9781782254553.ch-010

8. Gattinara P. C., Froio C. Opposition in government: Populism and democratic legitimacy in Europe. Global Discourse. 2020. Vol. 10, No. 2. P. 355-372. DOI: https://doi.org/10.1332/204378919X15633067582470

9. Butler G. Constitutional Law of the EU's Common Foreign and Security Policy: Competence and Institutions in External Relations. Oxford: Hart Publishing, 2019. 320 p. URL: https://www.bloomsburyprofessional.com/uk/constitutional-law-of-the-eus-common-foreign-and-security-policy-9781509927555/

10. Koutrakos P. The EU Common Security and Defence Policy. Oxford: Oxford University Press, 2013. 304 p. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199698042.001.0001

11. Chamon M. Constitutional Limits to the Participation of Non-EU Countries in EU Agencies: A Legal Analysis. European Law Review. 2019. Vol. 44, No. 5. P. 615-634.

12. Hillion C. Integrating an Outsider: An EU Perspective on Relations with Norway. In: Hveem H., Tranøy B. S. (eds.) The Handbook of European Integration. Northampton: Edward Elgar, 2020. P. 285-304. DOI: https://doi.org/10.4337/9781788118019.00027

13. Mendez M. A. The Legal Effects of EU Agreements: Maximalist Treaty Enforcement and Judicial Avoidance Techniques. Oxford: Oxford University Press, 2013. 352 p. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199665815.001.0001

14. Blockmans S., Lazowski A. (eds.) The European Union and Its Neighbours: A Legal Appraisal of the EU's Policies of Stabilisation, Partnership and Integration. The Hague: T.M.C. Asser Press, 2006. 598 p. DOI: https://doi.org/10.1007/978-90-6704-817-8

15. Craig P. The Lisbon Treaty: Law, Politics and Treaty Reform. Oxford: Oxford University Press, 2021. 480 p. URL: https://global.oup.com/academic/product/the-lisbon-treaty-9780198868828

16. Dutch Government. Response to the Advisory Referendum on the EU-Ukraine Association Agreement. Parliamentary Papers, Second Chamber, 2016-2017, 21501-20, No. 1656. The Hague, 2016. URL: https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/11/18/kamerbrief-over-follow-up-referendum-associatieakkoord-oekraine

17. European Council. Decision of the Heads of State or Government of the 28 Member States of the European Union, meeting within the European Council, concerning a New Settlement for the United Kingdom within the European Union. Brussels, 18-19 February 2016. EUCO 1/16. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/21787/0216-euco-conclusion.pdf

18. Walloon Parliament. Resolution on CETA. Parliamentary Document 840 (2015-2016) - No. 1. Namur, 14 October 2016. URL: https://www.parlement-wallonie.be/pwpages/index.asp

19. European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the application of Regulation (EU) No 1219/2012 establishing transitional arrangements for bilateral investment agreements between Member States and third countries. COM(2010) 344 final. Brussels, 7.7.2010. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52010DC0344

20. Peers S. EU-Ukraine Association Agreement: The Legal Implications of the Dutch Referendum Result. EU Law Analysis Blog. 2016. URL: http://eulawanalysis.blogspot.com/2016/04/eu-ukraine-association-agreement-legal.html

References

Blockmans, S., & Lazowski, A. (Eds.). (2006). *The European Union and its neighbours: A legal appraisal of the EU's policies of stabilisation, partnership and integration*. T.M.C. Asser Press. https://doi.org/10.1007/978-90-6704-817-8 [in English]

Butler, G. (2019). *Constitutional law of the EU's Common Foreign and Security Policy: Competence and institutions in external relations*. Hart Publishing. https://www.bloomsburyprofessional.com/uk/constitutional-law-of-the-eus-common-foreign-and-security-policy-9781509927555/ [in English]

Chamon, M. (2019). Constitutional limits to the participation of non-EU countries in EU agencies: A legal analysis. *European Law Review*, 44(5), 615-634. [in English]

Craig, P. (2021). *The Lisbon Treaty: Law, politics and treaty reform*. Oxford University Press. https://global.oup.com/academic/product/the-lisbon-treaty-9780198868828 [in English]

Cremona, M. (2014). Structural principles and their role in EU external relations law. In M. Cremona & A. Thies (Eds.), *The European Court of Justice and external relations law* (pp. 218-242). Hart Publishing. https://doi.org/10.5040/9781782254553.ch-010 [in English]

De Baere, G. (2020). *Constitutional principles of EU external relations*. Oxford University Press. https://global.oup.com/academic/product/constitutional-principles-of-eu-external-relations-9780198851239 [in English]

Dutch Government. (2016). *Response to the Advisory Referendum on the EU-Ukraine Association Agreement* (Parliamentary Papers, Second Chamber, 2016-2017, 21501-20, No. 1656). https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/11/18/kamerbrief-over-follow-up-referendum-associatieakkoord-oekraine [in English]

Eckes, C. (2022). *EU external relations law* (2nd ed.). Oxford University Press. https://global.oup.com/academic/product/eu-external-relations-law-9780198851899 [in English]

European Commission. (2010, July 7). *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the application of Regulation (EU) No 1219/2012 establishing transitional arrangements for bilateral investment agreements between Member States and third countries*(COM(2010) 344 final). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52010DC0344 [in English]

European Council. (2016, February 18-19). *Decision of the Heads of State or Government of the 28 Member States of the European Union, meeting within the European Council, concerning a New Settlement for the United Kingdom within the European Union* (EUCO 1/16). https://www.consilium.europa.eu/media/21787/0216-euco-conclusion.pdf [in English]

Gattinara, P. C., & Froio, C. (2020). Opposition in government: Populism and democratic legitimacy in Europe. *Global Discourse*, 10(2), 355-372. https://doi.org/10.1332/204378919X15633067582470 [in English]

Hillion, C. (2020). Integrating an outsider: An EU perspective on relations with Norway. In H. Hveem & B. S. Tranøy (Eds.), *The handbook of European integration* (pp. 285-304). Edward Elgar. https://doi.org/10.4337/9781788118019.00027 [in English]

Köbek, G. (2024). *EU trade and investment treaty-making post-Lisbon: Moving beyond mixity*. Bloomsbury Academic. https://www.bloomsbury.com/uk/eu-trade-and-investment-treaty-making-post-lisbon-9781509963096/ [in English]

Koutrakos, P. (2013). *The EU Common Security and Defence Policy*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199698042.001.0001 [in English]

Mendez, M. A. (2013). *The legal effects of EU agreements: Maximalist treaty enforcement and judicial avoidance techniques*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199665815.001.0001 [in English]

Neframi, E. (2010). The duty of loyalty: Rethinking its scope through its application in the field of EU external relations. *Common Market Law Review*, 47(2), 323-359. https://doi.org/10.54648/COLA2010020 [in English]

Peers, S. (2016). EU-Ukraine Association Agreement: The legal implications of the Dutch referendum result. *EU Law Analysis Blog*. http://eulawanalysis.blogspot.com/2016/04/eu-ukraine-association-agreement-legal.html [in English]

Van der Loo, G., & Wessel, R. A. (2017). The non-ratification of mixed agreements: Legal consequences and solutions. *Common Market Law Review*, 54(3), 735-770. https://doi.org/10.54648/COLA2017062 [in English]

Walloon Parliament. (2016, October 14). *Resolution on CETA* (Parliamentary Document 840 (2015-2016) - No. 1). https://www.parlement-wallonie.be/pwpages/index.asp [in English]

Wessel, R. A. (2021). *EU external relations law: The cases in context*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108554916

EU MIXED INVESTMENT AGREEMENTS RATIFICATION CRISES: ANALYSIS OF CAUSES, CONSEQUENCES AND PREVENTION MECHANISMS

This article examines the phenomenon of ratification crises of European Union mixed agreements as a systemic problem of multi-level governance in external relations. The author analyzes the causes, consequences and prevention mechanisms of non-ratification of bilateral mixed agreements using key cases from 2014-2024. Special attention is paid to the study of the "democratic paradox" where a minority of the population or sub-national actors block the will of the majority through veto mechanisms in federal Member States. The research is based on a comprehensive analysis of the EU-Ukraine Association Agreement case, which faced opposition in the 2016 Dutch referendum, and the prolonged ratification crisis of the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA) between the EU and Canada, ongoing since 2016. The author develops a theoretical framework for analyzing ratification crises that includes legal, political and institutional dimensions of the problem. It is revealed that the main causes of crises are the rise of populism and Euroscepticism, insufficient public information work, complexity of legal content of agreements and the role of sub-national veto players. A complex of preventive measures and crisis management mechanisms is proposed, including incomplete mixity, flexible entry-into-force conditions and reservations. The study has practical significance for improving procedures for concluding and ratifying future EU mixed agreements and minimizing risks of institutional paralysis.

Keywords: trade agreement, investment agreements, European Union, investment protection, implementation, investment court, trade policy, EU Court, Association Agreement, CETA, parliaments, referendum.

НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ІЛЬЧИШИН В. В. - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільного та господарського права і процесу Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCHID ID: 0009-0004-0097-2739

УДК 347.234

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.66

У статті досліджено окремі питання національних та міжнародних механізмів захисту права власності в умовах воєнного стану.

Зазначено про те, що право власності являє собою гарантовану систему правових норм, які направлені на регулювання відносин щодо володіння, користування та розпорядження певним об'єктом. Однак наразі війна внесла свої корективи – зруйноване житло, об'єкти інфраструктури, майнові комплекси підприємств тощо. Руйнування об'єктів нерухомості внаслідок збройної агресії рф є грубим порушенням закріплених і гарантованих прав власності, внаслідок чого у їх власників виникає право на захист. Можливість реалізації постраждалими особами цього права породжує закономірні питання щодо основних засобів захисту та які механізми наразі працюють.

Зроблено висновок про те, що закріплення принципу непорушності права власності у всіх основних вітчизняних та міжнародних правових джерелах є незаперечним, цінним та обґрунтованим, адже захищеність власника майна від посягань є найважливішою ознакою держави. За даних умов позбавлення власника права на його майно, навіть якщо це може допускатися у виняткових ситуаціях і на законних підставах, зокрема як примусове відчуження, не змінює змісту, тобто це є втручанням у право особи на володіння власним майном. У разі виникнення певних обставин,за яких дане втручання допускається, стає необхідним діяти відповідно до законності та виправданості, розумності втручання, тобто необхідно констатувати певну наявність встановлених виняткових умов та визначити ступінь даного втручання, що повинно бути пропорційним до суспільної необхідності.

Ключові слова: власність, право власності, захист права власності, національні механізми захисту права власності, міжнародні механізми захисту права власності, воєнний стан.

Постановка проблеми

Власність – матеріальний базис кожного суспільства. Саме від її захисту залежить сталий економічний розвиток та процвітання всієї України як демократичної та соціальної держави. Право власності являє собою гарантовану систему правових норм, які направлені на регулювання відносин щодо володіння, користування та розпорядження певним об'єктом. Однак наразі війна внесла свої корективи – зруйнованим житлом, об'єктами інфраструктури, майновими комплексами підприємств тощо. Руйнування об'єктів нерухомості внаслідок збройної агресії рф є грубим порушенням закріплених і гарантованих прав власності, внаслідок чого у їх власників виникає право на захист. Можливість реалізації постраждалими особами цього права породжує закономірні питання щодо основних засобів захисту та які механізми наразі працюють. В такому випадку, зважаючи на це, варто проаналізувати сучасні національні та міжнародні механізми захисту права власності та їх ефективність в теперішніх реаліях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Загальнотеоретичні питання присвячені загальним механізмам захисту права власності в цілому, були предметом досліджень багатьох цивілістів, зокрема Кот О.О., С.М. Братусь, М.І. Гаврилюк, О.Б. Гнатюк, О.В. Дзера, І.О. Дзера, С.Є. Донцов, В.В. Джунь, С.Е. Демський, І.П. Домбровський, Г.В. Єременко, О.М. Клименко, В.М. Коссак, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць, Р.А. Майданик, З.В. Ромовська, І.В. Спасибо-Фатєєва, Є.О. Харитонов, О.С. Яворська, Г.Б. Яновицька та інші.

Формулювання завдання

Мета дослідження є аналіз права власності та його захисту в умовах воєнного стану, розкриття його характеристик.

Наукова новизна полягає в теоретичному осмисленні основних положень права власності та його захисту в умовах воєнного стану з точки зору юридичного підходу та практики застосування.

Методологія дослідження

Провідними підходами дослідження стали формально-логічний (догматичний) та юридичний методи наукового пізнання. При дослідженні особливостей захисту права власності в період воєнного стану використовується як формально-логічний так і юридичний метод наукового дослідження. За допомогою них виявляються закономірності та виводяться поняття. Формально-логічний (догматичний) метод полягає в логічній послідовності викладу міркувань, у дотриманні законів (тотожності, несуперечності, виключення третього, достатньої підстави) та правил формальної логіки.

Виклад основних положень

Право власності є одним із фундаментальних прав людини, що гарантується як національним законодавством, так і міжнародними нормативно-правовими актами.

Закріплення принципу непорушності права власності у всіх основних вітчизняних та міжнародних правових джерелах є незаперечним, цінним та обґрунтованим, адже захищеність власника майна від посягань є найважливішою ознакою держави. За даних умов позбавлення власника права на його майно, навіть якщо це може допускатися у виняткових ситуаціях і на законних підставах, зокрема як примусове відчуження, не змінює змісту, тобто це є втручанням у право особи на володіння власним майном. У разі виникнення певних обставин,за яких дане втручання допускається, стає необхідним діяти відповідно до законності та виправданості, розумності втручання, тобто необхідно констатувати певну наявність встановлених виняткових умов та визначити ступінь даного втручання, що повинно бути пропорційним до суспільної необхідності [1, с. 120]. Такі орієнтири є пріоритетними в міжнародній практиці, зокрема в основах міжнародного законодавства з прав людини.

У статті 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод зазначається, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [2]. Тлумачення цієї статті охоплює захист як наявного майна, так і активів, включно з майновими вимогами та законними очікуваннями, а також зобов'язує державу вживати заходів для захисту права власності та дотримуватися балансу між суспільними інтересами та правами особи.

Що стосується міжнародних стандартів непорушності права власності, то з цього приводу також Європейський суд з прав людини наголошує, що позбавлення власності може бути виправдане лише в тому випадку, якщо воно здійснене у інтересах суспільства і відповідно до вимог, передбачених законом. Більше того, повинно бути досягнуто справедливого балансу між вимогами загального інтересу суспільства і вимогами захисту основних прав осіб [3].

Як свідчить практика застосування міжнародного гуманітарного права, захист приватної власності від конфіскації є його давньою звичаєвою нормою, яка була кодифі-

кована у Конвенції, згідно з якою приватна власність має поважатися [3].

Окрім цього, положення статті 53 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, укладеної в Женеві 12 серпня 1949 року, будь-яке знищення окупаційною державою рухомого чи нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб чи держави, або інших громадських установ чи соціальних або кооперативних організацій забороняється, за винятком випадків, коли це є необхідним для проведення воєнних операцій [4].

Разом з тим, у статті 41 Конституції України визначено, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану [5].

Саме цим винятком, який врегульовано на державному рівні, є Закон України «Про правовий режим воєнного стану», який визначає, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [6].

Воєнний стан, введений Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. [7], передбачає можливість застосування заходів, що обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України. Також можуть вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

У ч. 1 ст. 316 Цивільного кодексу України визначено, що правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду містяться в статті 1166 ЦК України, відповідно до частини першої якої майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала [8].

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України, завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [9].

У пункті 82 рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України» зазначено, що стаття 13 Конвенції гарантує наявність на національному рівні засобу юридичного захисту для забезпечення дотримання суті конвенційних прав і свобод, у якій би формі вони не закріплювалися в національному правопорядку [10]. Особа на практиці повинна мати можливість скористатись ефективним засобами захисту, які б запобігли вчиненню порушень чи їх продовженню або забезпечили заявнику відповідне відшкодування.

Отже, в разі порушення права власності, у порядку цивільного судочинства позивач

має право звернутись до суду з відповідним позовом до винної особи, надавши докази, що підтверджують факт заподіяння шкоди та її розмір, а також винуватість конкретної особи у її вчинені. У цьому контексті судова система України стикається із викликами щодо питань підсудності, застосування норм міжнародного приватного права та потенційного, наявного у Російської Федерації судового імунітету. Статтею 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» визначено, що пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України [11].

До негативних наслідків порушення права власності, спричинених збройною агресією РФ, відносяться як збитки, завдані інтенсивними бойовими діями, знищенням і пошкодженням цивільних об'єктів інфраструктури, так і безпосередня втрата майна, яке знаходиться на непідконтрольній Уряду України території, його примусове відчуження, протиправне заволодіння, пограбування, навмисне знищення тощо. До переліченого додаються проблеми із забрудненням територій вибухонебезпечними предметами і, як наслідок, триваюча потенційна загроза завдання шкоди життю, здоров'ю та руйнування майна населення. В сукупності зазначені фактори породжують правову невизначеність та необхідність впровадження комплексної, функціональної системи захисту порушених внаслідок збройного конфлікту майнових прав громадян [3].

За попередніми даними RDNA за час війни зазнали шкоди близько 817 000 житлових будинків, 38% з яких було зруйновані без можливості відновлення. Ця цифра охоплює квартири в багатоквартирних житлових будинках, будинки для однієї сім'ї (приватні будинки) та гуртожитки. Найбільший тягар руйнувань зазнають урбаністичні території, про що вказує значний відсоток пошкоджень багатоквартирних житлових будинків. Масштаби завданої житловому фонду шкоди розподілені за областями нерівномірно в залежності від інтенсивності і тривалості бойових дій. На Донецьку, Луганську, Харківську та Київську області припадає понад 82% від загального обсягу пошкоджень житлового фонду в Україні [3].

Вкрай масовий характер пошкоджень і руйнувань, продовження активних бойових дій на значній частині території України, постійна зміна лінії фронту, інтенсивні ракетні удари, а також відсутність фізичного доступу до великої кількості населених пунктів ускладнюють можливості для проведення детальної, пооб'єктної, всеохоплюючої оцінки пошкоджень та руйнувань.

Висновки

На підставі вищевикладеного, можна дійти висновків про те, що, право власності в умовах воєнного стану має обмежений характер, адже, існує тимчасовий режим із введенням якого деякі права осіб зазнають обмежень, і не можуть повноцінно здійснюватися. В умовах воєнного стану національні та міжнародні механізми захисту права власності включають судовий захист, звернення до правоохоронних органів, використання альтернативних способів вирішення спорів та звернення до міжнародних інституцій. Міжнародні механізми включають звернення до міжнародних установ відповідно до таких документів, як Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Конвенції про захист цивільного населення під час війни тощо.

Література

1. Комарницька І. І. Право власності та його захист в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 119-121.

2. Протокол № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.

3. Право власності на об'єкти нерухомого майна: загрози та гарантії в умовах воєнного стану. URL: https://r2p.org.ua/page/pravo-vlasnosti-na-obyekty-neruhomogo-majna-zagrozy-ta-garantiyi-v-umovah-voyennogo-stanu.

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

5. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

7. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text.

8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

10. Рішення у справі «Рисовський проти України» (Rysovskyy v. Ukraine) від 20 жовтня 2011 року (заява № 29979/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text.

11. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text.

Ilchyshyn V. V.

Candidate of Law, Senior Lecturer, Department of Civil and Commercial Law and Process, Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Law Institute, National University "Odesa Law Academy" e-mail: vitaliyilchyshyn@ukr.net.

The article examines certain issues of national and international mechanisms for protecting property rights in a state of martial law.

It is noted that property rights are a guaranteed system of legal norms aimed at regulating relations concerning the ownership, use, and disposal of a particular object. However, the war has made its own adjustments—destroyed housing, infrastructure, property complexes of enterprises, etc. The destruction of real estate as a result of armed aggression by the Russian Federation is a gross violation of established and guaranteed property rights, as a result of which their owners have the right to protection. The possibility of victims exercising this right raises legitimate questions about the main means of protection and which mechanisms are currently in place.

It has been concluded that the enshrinement of the principle of inviolability of property rights in all major domestic and international legal sources is indisputable, valuable, and justified, since the protection of property owners from encroachment is the most important feature of a state. Under these conditions, depriving an owner of their right to their property, even if it is permissible in exceptional situations and on legal grounds, such as compulsory alienation, does not change the essence of the matter, i.e., it is an interference with a person's right to own their property. In the event of certain circumstances under which such interference is permitted, it becomes necessary to act in accordance with the legality and justification, reasonableness of the interference, i.e., it is necessary to establish the existence of certain established exceptions.

Keywords: property, property rights, protection of property rights, national mechanisms for the protection of property rights, international mechanisms for the protection of property rights, martial law.

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЛОКАЛЬНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПРАЦІВНИКІВ ТРАНСПОРТУ

ПРОКОП'ЄВ Роман Євгенович - кандидат юридичних наук, головний інженер регіональної філії «Південна залізниця» Акціонерного товариства «Укрзалізниця»

УДК 349.2:656
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.67

У статті окреслено роль та значення локальних актів у процесі правового регулювання трудових відносин працівників транспорту. Здійснено розгляд термінологічного розуміння поняття «локальне регулювання», «локальний нормативно-правовий акт», окреслено особливості локального нормативно-правового регулювання трудових відносин. Зроблено висновок про те, що основна ціль локальних актів полягає у регулюванні правовідносин на конкретному підприємстві із врахуванням особливостей його роботи, особливостей послуг, яке надає те чи інше підприємство, із врахуванням статусу осіб, які працюють на такому підприємстві. Наголошено на тому, що локальні акти зменшують безпосередній вплив держави на сферу регулювання трудових відносин працівників транспорту із урахуванням їх особливостей та специфіки роботи. Основною метою правового регулювання трудових відносин працівників транспорту на локальному рівні названо: 1) індивідуалізацію загальної норми у правовідносинах із правового регулювання трудових відносин працівників транспорту. Зазначено про дуальний характер індивідуалізації загальної норми у правовідносинах із працівниками транспорту: а) індивідуалізація загальної норми по відношенню до трудових відносин у транспортній сфері загалом, тобто без розподілу на трудові правовідносини щодо окремих видів транспорту; б) індивідуалізація загальної норми трудових відносин працівників транспортної сфери по відношенню до працівників конкретного виду транспорту; 2) забезпечення оптимального регулювання трудових відносин працівників транспорту; 3) забезпечення інтересів приватних осіб; 4) конкретизація окремих загальних норм по відношенню саме до працівників транспортної сфери; 5) усунення прогалин у нормативно-правовому регулюванні працівників транспорту; 6) вираження через локальні акти специфіки транспортного підприємства, в тому числі деталізація регулювання тих чи інших трудових відносин; 7) вирішення конкретних проблем та питань при регулюванні трудових відносин у транспортній сфері; 8) поглиблення врегулювання трудових правовідносин працівників транспорту саме на рівні окремого транспортного підприємства.

Ключові слова: працівник, транспорт, локальний акт, правове регулювання, трудові відносини.

Вступ

Локальні акти на підприємствах, установах, організаціях розглядають як запоруку належного розвитку окремого підприємства, оскільки досить часто саме в їх основу закладається підсилений соціальний захист працівників, що, в свою чергу, значно впливає на конкурентоспроможність підприємства, прагнення розвиватися економічно. Економічний розвиток пов'язаний із продуктивністю праці працівників: чим вона вища, тим ефективніше та якісніше працює підприємство в цілому, а отже – легше досягає поставлених цілей та задач. Враховую-

чи наведене вище, з метою підтримання належного рівня продуктивності праці на рівні кожного окремого підприємства розробляються певні напрямки підтримки своїх працівників, які відповідним чином оформлюються, і, фактично, з'являється, так зване, локальне регулювання тих чи інших правовідносин, яке не повинно суперечити загальному нормативно-правовому регулюванню трудових правовідносин в цілому. І транспортна сфера, і підприємства, які надають транспортні послуги у вказаному процесі не є виключенням. Саме локальні акти зменшують безпосередній вплив держави на сферу регулювання трудових відносин працівників транспорту із урахуванням їх особливостей та специфіки роботи. Крім того, саме на рівні локальних актів забезпечується конкретизація трудових відносин працівників транспорту, в тому числі й щодо оплати праці таких працівників, їх робочого часу та часу відпочинку, питання охорони праці тощо. А це, досить часто, є показником незалежності підприємства, самостійності у прийнятті рішень щодо визначення питання оплати праці, преміювання працівників, надання їм відповідної матеріальної допомоги, іншої допомоги в окремих випадках тощо, а отже, й самостійності щодо вироблення ефективних шляхів для підвищення господарської діяльності підприємства.

Роль та значення локальних актів у процесі правового регулювання трудових відносин працівників досліджувала значна кількість вчених, які характеризували локальне регулювання у різних аспектах та напрямках. Такими науковцями є: Н.Д. Гетьманцева, Т.А. Коляда. І.С. Кириленко, С.С. Лукаш, І.М. Панкевич, П.Д. Пилипенко Д.І. Сіроха, М.П. Руденко, М.Ю. Шуліпа, О.М. Ярошенко та інші. Враховуючи складність транспортної сфери та значної кількості правовідносин, які власне й регулюються локальними нормами, доцільним є чітке окреслення мети правового регулювання трудових відносин локальними актами на транспортних підприємствах.

Постановка завдання

Метою статті є окреслення ролі та значення локальних актів у процесі правового регулювання трудових відносин працівників транспорту. Для досягнення поставленої мети у статті вирішуються наступні завдання: розгляд термінологічного розуміння поняття «локальне регулювання», «локальний нормативно-правовий акт», окреслення особливостей локального нормативно-правового регулювання трудових відносин. На основі узагальнених позицій забезпечено визначення основної мети правового регулювання трудових відносин працівників транспорту на локальному рівні.

Результати дослідження

Пропонуємо розпочати із розуміння того, що ж є локальним регулюванням трудових правовідносин працівників транспорту. С.С. Лукаш зазначає, що «локальне правове регулювання трудових відносин – це вид підзаконної нормотворчості, що полягає у прийнятті або санкціонуванні державою локальних правових норм, що приймаються на рівні підприємства, галузі, регіону з метою легалізації, конкретизації загальних правових приписів та впорядкування конкретних та специфічних трудових відносин, і які не можуть істотно погіршувати становище працівників порівняно із встановленими законодавством України про працю основоположними правами працівника» [1, с. 140]. Досить влучне, на нашу думку визначення локального регулювання, а точніше локального акту надає І.С. Кириленко. Так, під локальним нормативно-правовим актом вчений пропонує розуміти особливий різновид нормативно-правових актів, який приймається уповноваженим суб'єктом локальної правотворчості в особливому порядку відповідно й на виконання положень нормативних актів вищої юридичної сили, що закріплюють загальнообов'язкові правила поведінки, які стосуються діяльності суб'єкта локальної нормотворчості та поширюються на відносини локального рівня [2, с. 34]. Отже, основна ціль локальних актів полягає у регулюванні пра-

вовідносин на конкретному підприємстві із врахуванням особливостей його роботи, особливостей послуг, яке надає те чи інше підприємство, із врахуванням статусу осіб, які працюють на такому підприємстві тощо.

У контексті вказаного дослідження ми не будемо детально окреслювати проблему співвідношення загальних та спеціальних норм у правовому регулюванні трудових відносин працівників окремих видів транспорту. Проте, при дослідженні, варто наголосити на тому, що держава має покладати на роботодавців, які не належать до державного (або муніципального) сектору, здійснення соціальної підтримки окремих категорій працівників. І така підтримка досить часто здійснюється саме на рівні локальних актів, які систематизують, доповнюють та конкретизують загальні норми, спрямовуючи їх на деталізацію соціального захисту працівників транспорту, урегульовують певні трудові права працівників транспорту у конкретній сфері.

У науковій літературі вже неодноразово розглядалися особливості локального нормативно-правового регулювання трудових відносин. Досить широке коло особливостей локального регулювання називає О.М. Ярошенко. До таких особливостей вчений відносить: 1) здійснюються безпосередньо у сфері праці – на підприємствах, в установах, організаціях; 2) опосередковано зазнають впливу держави за допомогою законодавства про працю; 3) мають підзаконний характер, специфіка якого полягає в розвитку, уточненні і конкретизації положень законодавчих та інших правових актів, прийнятих у встановленому порядку уповноваженими органами, і не можуть вступати в суперечність із централізованим регулюванням; 4) ставлять своїм завданням упорядкування суспільних відносин, специфічних для конкретного підприємства, установи чи організації й не врегульованих або ж недостатньо врегульованих централізовано; 5) слугують формою саморегуляції між працівниками й роботодавцем щодо питань у сфері праці, що належить до компетенції підприємства; 6) здійснюються за участю самих працівників підприємства або їх представницького органу; 7) часто виконують роль експериментального регулятора, за допомогою якого перевіряється доцільність того чи іншого варіанта вирішення питання; 8) їм притаманні фактори випереджувального регламентування, яке спрямоване на усунення прогалин у трудовому праві, пошук тотожного варіанту правової регламентації умов праці [3, с. 28]. Отже, враховуючи наведене вище, локальне нормативно-правове регулювання спрямоване на деталізацію, уточнення, конкретизацію загального нормативно-правового регулювання по відношенню до конкретного виду транспорту, а також нормами локальних актів закріплюється індивідуально-правовий статус працівника та роботодавця, визначаються їх права та обов'язки, встановлюються певні правила, якими забезпечується певне правове регулювання аспектів роботи транспортного підприємства, визначається сфера відповідальності сторін тощо. Враховуючи наведене вище, зазначимо, що роль та значення локальних актів є досить важливою, оскільки політика розвитку транспортного підприємства часто пов'язана саме із локальністю владних дій, які виражаються у формуванні певної локальної політики та формою виразу якої є, власне, локальні акти. Локальні акти хоча й носять додатковий характер, проте є надзвичайно важливими в сучасних умовах життя, адже здійснюються на локальному рівні окремого підприємства та є конкретною формою самоорганізації конкретного підприємства. Такі акти приймаються, впроваджуються, втілюються, проходять випробування та перевірку власне на самому підприємстві, враховують певні динамічні процеси на підприємстві, здатні відображати зміни на локальних рівнях тощо.

Досліджуючи правове регулювання трудових відносин працівників транспорту на локальному рівні, зазначимо, що найбільш чітко та упереджено розуміння такого регулювання можна дослідити шляхом виділення основної мети такого правового регулювання. Тому, основною метою правового регулювання трудових

відносин працівників транспорту на локальному рівні ми називаємо:

1) індивідуалізація загальної норми у правовідносинах із правового регулювання трудових відносин працівників транспорту. Завданням диференціації є індивідуалізація загальної правової норми стосовно окремих категорій працівників, які володіють однаковими здібностями або працюють у різних умовах. Якщо ж окреслювати транспортну сферу загалом, то можемо говорити про ряд загальних актів, які регулюють питання трудових відносин із працівниками таких підприємств, проте для кожного виду транспорту передбачено окремі, спеціальні акти нормативно-правового регулювання, які підкреслюють особливості роботи на тому чи іншому виді транспорті. Загалом можна говорити про дуальний характер індивідуалізації загальної норми у правовідносинах із працівниками транспорту: 1) індивідуалізація загальної норми по відношенню до трудових відносин у транспортній сфері загалом, тобто без розподілу на трудові правовідносини щодо окремих видів транспорту; 2) індивідуалізація загальної норми трудових відносин працівників транспортної сфери по відношенню до працівників конкретного виду транспорту. Тобто в другому випадку індивідуалізація загальної норми у правовідносинах із правового регулювання трудових відносин працівників транспорту вже здійснюється більш вузько та із врахуванням особливостей того чи іншого виду транспорту.

2) забезпечення оптимального регулювання трудових відносин працівників транспорту. Досягнення балансу та гармонії у трудових правовідносинах, забезпечення оптимального балансу між роботодавцем та працівником сфери транспорту, беззаперечно, впливає на продуктивність праці кожного окремого працівника. Погодимося із думкою Д.І. Сірохи, який при окресленні внутрішніх локальних нормативних актів говорить про «гармонізацію інтересів працівників і роботодавців за допомогою впровадження системи «стримувань» і «противаг» сторін, що розкривається у внутрішніх локальних актах. Поступки сторін одна одній, взаємні зобов'язання та відповідальність сприяють побудові в колективах цивілізованих відносин» [4, с. 49]. Дійсно, саме завдяки локальному регулюванню трудових відносин на конкретному підприємстві можна якнайшвидше так і якнайкраще досягнути балансу у регулюванні трудових відносин працівників, закріпити правовідносини так, щоб це було зручно як працівникові так і роботодавцеві;

3) забезпечення інтересів приватних осіб. Як вдало говорить з цього приводу М.П. Руденко, державне регулювання направлене на забезпечення переважно державних інтересів. Локальне регулювання має своїм цільовим призначенням забезпечити реалізацію приватно-правових інтересів господарюючого суб'єкта. Водночас, як стверджує автор, такого роду приватно-правовий інтерес господарюючого суб'єкта має специфічний характер. Він полягає в тому, щоб: а) деталізувати окремі аспекти взаємодії суб'єктів внутрішньогосподарських відносин; б) пристосувати внутрішньо організаційне регулювання суб'єкта господарювання до специфіки його статутної діяльності; в) забезпечити визначеність внутрішньогосподарських відносин. Завдання локальних актів науковець вбачає в конкретизації, закріпленні в нормативному порядку специфіки внутрішньо організаційних аспектів діяльності суб'єкта господарювання [5, с. 109]. Отже, в цілому можемо констатувати факт того, що локальні акти видаються роботодавцем в особі адміністрації транспортного підприємства для регулювання та вирішення внутрішніх питань. Норми таких локальних актів поширюють свою дію лише на членів конкретного колективу людей і в цілому застосовуються у питаннях регулювання дисципліни праці, її організації, взаємин між різними підрозділами, колективами осіб, які входять до однієї системи транспортного підприємства.

4) конкретизація окремих загальних норм по відношенню саме до працівників транспортної сфери. Це говорить про те, що норми, які визначені локальними актами закріплюють ті норми, які є мак-

симально наближеними до конкретного транспортного підприємства, до конкретних правовідносин, що виникають щодо окремого виду транспорту. Як говорить з цього приводу Т.А. Коляда, «локальна норма, як і будь-яка інша норма права, регулює якесь коло суспільних відносин, в нашому випадку – трудових. Сфера її дії обмежується працівниками підприємства, установи, організації і самою компетенцією останніх. Ось ці два фактори, які обмежують сферу дії локальної норми» [6, с. 79]. Яскравим прикладом такої конкретизації варто назвати норми щодо робочого часу працівників окремих видів транспорту. Так, нормами Кодексу законів про працю України визначено 40-годинний робочий тиждень. Проте, для значної кількості працівників транспорту така норма не є сталою, що зумовлено режимом праці та характером виконуваних ними завдань та функцій: необхідністю виконання окремих рейсів, польотів, переїздів у межах їх трудових функцій тощо.

5) усунення прогалин у нормативно-правовому регулюванні працівників транспорту. Так, про таке значення локальних актів висловлювався П.Д. Пилипенко, який наголошував на тому, що локально-правові норми існують не тільки для конкретизації, вони покликані також заповнювати певні прогалини у правовому регулюванні трудових відносин, а в сучасних умовах саме цьому напрямку локальної нормотворчості надається пріоритет. Розширення гарантій трудових прав працівників, поліпшення умов їхньої праці – ось основні напрями локальної нормотворчості [7, с. 218]. Локальні акти у сфері правового регулювання трудових відносин працівників транспорту можуть містити як конкретизуючі норми, які, фактично, уточнюють загальні норми, так і первинні норми, які забезпечують первинне регулювання тих чи інших правовідносин, які не врегульовані загальними та спеціальними нормами. Беззаперечно, це дозволяє усунути прогалини, що мають місце у законодавчому регулюванні важливих суспільних відносин, які виникають при регулюванні трудових правовідносин у транспортній сфері.

6) вираження через локальні акти специфіки транспортного підприємства, в тому числі деталізація регулювання тих чи інших трудових відносин. Призначення локальних нормативних актів полягає в тому, щоб в установлених на окремому підприємстві локальних норм виразити специфіку даного підприємства. Подібна позиція висловлена Н.Д. Гетьманцевою, яка вважає, що шляхом локального методу на підприємствах і в організаціях розробляються більш конкретні, детальні умови оплати праці на підставі норм і показників, що встановлюються в централізованому порядку [8, с. 67].

7) вирішення конкретних проблем та питань при регулюванні трудових відносин у транспортній сфері. Можуть бути випадки, коли окремі питання не врегульовані загальними актами, або їх врегулювання потребує особливого підходу, конкретизації, в тому числі й враховуючи особу працівника, його правовий статус, місце роботи, посаду чи інші фактори. Вирішуючи питання трудових правовідносин у межах окремого підприємства часто виникає проблема відсутності прямого регулювання тих чи інших суспільних правовідносин, а потреба у такому регулюванні реально існує та в певних випадках, є просто необхідною. М.Ю. Шуліпа підтримує думку про те, що локальні нормативно-правові акти приймаються для вирішення тих чи інших питань регулювання суспільних відносин у сфері праці, якщо в законодавстві не передбачено прямого регулювання або коли із закону випливає, що має бути проведена конкретизація відповідних положень на підприємстві. Так приймаються локальні акти з питань робочого часу, часу відпочинку, оплати праці, охорони праці і т. д. [9, с. 306]

8) поглиблення врегулювання трудових правовідносин працівників транспорту саме на рівні окремого транспортного підприємства. Характеризуючи локальні акти І.М. Панкевич говорить про те, що «локальні норми сьогодні дають можли-

вість досягти оптимального регулювання суспільно трудових відносин, оскільки ґрунтуються на об'єктивних чинниках нормативного забезпечення, а це є свідченням свободи суб'єктів цих правовідносин. Однак розвиток локального правового регулювання суспільних відносин в межах окремих підприємств, установ та організацій залежить не тільки від активності та свободи суб'єктів локальної нормотворчості, але й від фінансових можливостей роботодавця, які у переважній більшості стають на заваді реалізації ним своїх прав щодо локальної нормотворчості» [10, с. 62]. Але окремо варто зазначити, що далеко не всі питання, які виникають щодо нормативно-правового регулювання трудових правовідносин у сфері транспорту можна врегулювати виключно за допомогою державного регулювання. Тому локальні акти власне і характеризуються своєю ефективністю, оскільки саме на рівні окремого підприємства, установи, організації вдається ефективно врегульовувати ті правовідносини, які не вдалося врегулювати на загальнодержавному рівні.

Висновки

Отже, підсумовуючи наголосимо на тому, що роль та значення локальних актів у системі здійснення регулювання трудових відносин працівників транспорту на локальному рівні є досить суттєвою та важливою. Саме на рівні локальних актів може визначатися специфіка і зміст трудової, професійної та іншої діяльності працівників транспорту, їх соціального захисту, забезпечення трудових прав, в тому числі із врахуванням особливостей роботи на транспортних підприємствах та особливостях транспортної галузі в цілому. Також саме завдяки конкретизації певних норм у локальних актах забезпечується ефективне правове регулювання в рамках окремого транспортного підприємства, забезпечується його ефективний розвиток та функціонування.

Література

1. Лукаш С.С. Щодо поняття та ролі централізованого та локального регулювання трудових відносин в умовах ринкової економіки. *Право і Безпека*. 2007. Т. 6. № 2. С. 137–141.

2. Кириленко І. С. Локальний нормативно-правовий акт як результат локальної нормотворчості: теоретико-правовий аспект. *Порівняльно-аналітичне право* № 2 (2014). С. 33-37

3. Ярошенко О.М. Джерела трудового права України :автореф. дис. докт. юрид. наук. Спец: 12.00.05/ О.М. Ярошенко Націон. юрид. акад. України.ім. Ярослава Мудрого. Х. , 2007. 42 с.

4. Сіроха Д.І. Локальні нормативно-правові акти: сутність та соціальне призначення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2019. № 41. Том. 2. С. 47-50

5. Руденко М.П. Локальне регулювання внутрішньогосподарських відносин: сутність та принципи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 38. Том 1. С. 108-111.

6. Коляда Т.А. Диференціація правового регулювання праці за трудовим законодавством України /: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Тетяна Анатоліївна Коляда. Х., 2004. 184 с.

7. Трудове право України: Академічний курс : підруч. для студ. спец. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін. за ред. П. Д. Пилипенка. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 544 с.

8. Гетьманцева Н. Д. Співвідношення централізованого і локального методів правового регулювання оплати праці. *Право України*. 1997. № 12. С. 66–70.

9. Шулипа М. Ю. Дія локальних нормативно-правових актів, що містять норми трудового права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 57. С. 305–310.

10. Панкевич М.І. Локальні норми в системі трудового права України. *Форум права*. 2018. № 53 (5). С. 59-65

SUMMARY

The article outlines the role and significance of local acts in the process of legal regulation of labor relations of transport workers. The terminological understanding of the concept of "local regulation" and "local normative-legal act" was considered, the peculiarities of local normative-legal regulation of labor relations were outlined. It was concluded that the main purpose of local acts is to regulate legal relations at a specific enterprise, taking into account the specifics of its work, the specifics of services provided by this or that enterprise, taking into account the status of persons working at such an enterprise. It is emphasized that local acts reduce the direct influence of the state on the sphere of regulation of labor relations of transport workers, taking into account their peculiarities and specifics of work. The main goal of the legal regulation of labor relations of transport workers at the local level is: 1) individualization of the general norm in legal relations on the legal regulation of labor relations of transport workers. The dual nature of the individualization of the general norm in legal relations with transport workers was noted: a) individualization of the general norm in relation to labor relations in the transport sector in general, i.e. without division into labor relations in relation to individual types of transport; b) individualization of the general norm of labor relations of workers in the transport sector in relation to workers of a specific type of transport; 2) ensuring optimal regulation of labor relations of transport workers; 3) ensuring the interests of private individuals; 4) specification of individual general norms in relation to workers in the transport sector; 5) elimination of gaps in the regulatory and legal regulation of transport workers; 6) expression through local acts of the specifics of the transport enterprise, including detailing the regulation of certain labor relations; 7) solving specific problems and issues in the regulation of labor relations in the transport sector; 8) deepening the regulation of labor relations of transport workers precisely at the level of a separate transport enterprise.

Keywords: employee, transport, local act, legal regulation, labor relations.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

ЗАЙЦЕВА Марина Сергіївна - доктор філософії

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.68

З'ясовано, що адміністративно-правові інструменти забезпечення правосуддя в Україні - це сукупність закріплених у нормах адміністративного права засобів, форм, методів і процедур діяльності органів публічної влади, спрямованих на організаційне, кадрове, фінансове, матеріально-технічне, інформаційне та контрольне забезпечення функціонування судової влади, а також на створення умов для незалежного, ефективного, доступного й безперешкодного здійснення правосуддя з метою реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина

Аргументовано, що до ключових адміністративно-правових інструментів забезпечення правосуддя в Україні найбільш доцільно віднести: нормативно-правові; організаційно-управлінські; кадрові; процедурні; та контрольно-наглядові інструменти.

Наголошено, що на сьогоднішній день не всі з окреслених вище адміністративно-правових інструментів забезпечення правосуддя в Україні належним чином закріплені на законодавчому рівні. Зазначене є суттєвою прогалиною, оскільки чітке розуміння таких інструментів забезпечує узгодженість діяльності органів публічної адміністрації у сфері судоустрою, сприяє підвищенню якості управлінських рішень і запобігає «змішуванню» адміністративного впливу з процесуальною незалежністю судів. А відтак, переконані, що наукове та нормативне визначення адміністративно-правових інструментів дозволяє виявляти прогалини й недоліки в механізмі забезпечення правосуддя, обґрунтовувати напрями його вдосконалення та підвищувати рівень гарантій незалежності суду й доступу громадян до справедливого правосуддя.

Ключові слова: інструменти, адміністративно-правові інструменти, забезпечення, правосуддя.

Постановка проблеми

Забезпечення ефективного та справедливого правосуддя є однією із ключових функцій демократичної, правової держави, а його належне функціонування неможливе без чітко вибудуваного механізму адміністративно-правового регулювання. В умовах трансформації публічного управління та реформування судової системи України особливого значення набуває дослідження адміністративно-правових інструментів, за допомогою яких держава створює, організовує та підтримує необхідні правові, організаційні, управлінські, економічні та інші умови здійснення правосуддя. Саме через такі інструменти реалізуються управлінські впливи органів публічної влади у сфері організаційного, кадрового, фінансового та інформаційного забезпечення діяльності судів, гарантується незалежність суддів і доступ громадян до судового захисту.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, присвячені забезпеченню здійснення правосуддя в Україні, в своїх наукових працях розглядали: В. Б. Авер'янов, Р. В. Ігонін, В.М. Лагов-

ський, М.В Лошицький, В.В. Кіселичник, І.М. Попович, І.Д. Прошутя та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання характеристики адміністративно-правових інструментів забезпечення правосуддя в Україні.

Мета та завдання

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику адміністративно-правовим інструментам забезпечення правосуддя в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «адміністративно-правові інструменти»; узагальнити наукові погляди вчених щодо визначення кола таких інструментів; розкрити сутність таких інструментів.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо характеристики адміністративно-правових інструментів забезпечення правосуддя в Україні.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження зазначимо, що з правової точки зору, інструмент доцільно визначати не як матеріальний засіб чи інституційний елемент, а як функціональну категорію, що відображає спосіб перетворення правової норми на реальну юридично значущу дію. Тож, у загальному вигляді, правовий інструмент це закріплені у праві форми, способи та засоби цілеспрямованого впливу суб'єкта права на суспільні відносини, який реалізується за допомогою певного методу і тягне юридично значущі наслідки. Таке розуміння є універсальним для різних галузей права, оскільки дозволяє охопити і норми, і процедури, і акти застосування права, не зводячи інструмент ані до абстрактної норми, ані до органу чи ресурсу. Ключовим у цьому визначенні є те, що інструмент завжди пов'язаний із діяльністю: він не існує автономно, а проявляється лише в процесі реалізації повноважень. Своєї специфіки правові інструменти набувають з точки зору адміністративного права.

О.В. Фелик вважає, що адміністративно-правові інструменти – це зовнішній вираз адміністративної діяльності органів публічного управління, що має безпосередній вплив на суспільні процеси та використовується для досягнення публічних інтересів, реалізації політики держави і забезпечення правопорядку на її території. Подібні інструменти, пише вчений, можуть змінюватися залежно від потреб суспільства та держави, що дозволяє адміністративним органам оперативно реагувати на виклики часу, такі як кризи, війни або інші надзвичайні ситуації [1, с.48-49]. О.П. Махмурова-Дишлюк доводить, що адміністративно-правові інструменти – це сукупність юридичних і організаційних знарядь, за допомогою яких суб'єкти публічної адміністрації виконують свої функції у межах визначеної законом компетенції для забезпечення прав і свобод громадян, а також реалізації публічного інтересу. Ці інструменти охоплюють правові та організаційно-правові дії, що спрямовані на досягнення публічних цілей і забезпечення належного функціонування адміністративних процесів [2].

Таким чином, адміністративно-правові інструменти забезпечення правосуддя в Україні - це сукупність закріплених у нормах адміністративного права засобів, форм, методів і процедур діяльності органів публічної влади, спрямованих на організаційне, кадрове, фінансове, матеріально-технічне, інформаційне та контрольне забезпечення функціонування судової влади, а також на створення умов для незалежного, ефективного, доступного й безперешкодного здійснення правосуддя з метою реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина.

Зауважимо, що в науковій літературі існує низка підходів щодо визначення кола адміністративно-правових інструментів, які застосовуються різними суб'єктами в рамках окремих суспільних відносин. О.П. Махмурова-Дишлюк вважає, що основними інструментами є нормативно-правові акти, що встановлюють норми права, деталізують законодавчі положення і формують правову основу для реалізації адміністративних функцій. Адміністративні акти, як індиві-

дуальні рішення суб'єктів публічної адміністрації, що стосуються конкретних осіб, об'єктів або ситуацій і мають на меті регулювання конкретних адміністративно-правових відносин. Адміністративні договори є угодами між публічними органами або між органами та приватними особами, які стосуються реалізації публічних завдань або прав і обов'язків. Фактичні дії, які є адміністративними діями, що не змінюють правовий статус або правовідносини, але є важливими для досягнення адміністративних цілей, наприклад, інформування населення, перевірки, моніторинг тощо. Електронне врядування є сучасним інструментом, що забезпечує цифровізацію адміністративних процесів і полегшує доступ громадян до публічних послуг через електронні платформи [2]. О.В. Першин зазначає, що класифікація адміністративно-правових інструментів має складну структуру, де окремі класи містять в своєму складі ще й додаткові групи. Запропоновано розрізняти види адміністративно-правових інструментів за такими класами: 1) загальні або уніфіковані «адміністративно-правові інструменти». Вони характеризуються широкою сферою та колом суб'єктів їх застосування. При цьому, в залежності від типових особливостей кожного окремого суб'єкта, уніфікований інструмент може отримувати власну унікальну назву (як-то: закон, указ, постанова або меморандум, угода тощо); 2) особливі «адміністративно-правові інструменти». Вони характеризуються тісним змістовним зв'язком інструментів із суспільними відносинами, які складають проблемну ситуацію їх застосування (що може відображатися в уточнюючій назві, яка конкретизує вид окремого «адміністративно-правового інструмента», як то: митний режим або податковий режим). В той же час, особливим «адміністративно-правовим інструментам» притаманне широке і слабо диференційоване колом суб'єктів їх застосування; 3) спеціальні «адміністративно-правові інструменти». Вони характеризуються чітко обмеженим, невеликим колом суб'єктів їх застосування і також мають тісний змістовний зв'язок із сферою використання. При цьому, окремі види таких спеціальних «адміністративно-правових інструментів» також можуть мати розширені унікальні назви (як то: міжнародна угода, міжнародний договір або блокування активів, обмеження торговельних операцій тощо) [3].

Тож, проведений аналіз дає змогу виділити наступне коло адміністративно-правових інструментів забезпечення правосуддя в Україні:

1) нормативно-правові інструменти, які включають сукупність норм права, яка знаходять своє відображення у системі нормативно-правових актів різної юридичної сили. Взагалі, норма права – це офіційне, формально визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, яке встановлюється або санкціонується державою, охороняється нею від порушень, направлене на регулювання найбільш важливих суспільних відносин і охорону соціальних цінностей шляхом встановлення юридичних прав і обов'язків суб'єктів права [4, с.45]. В свою чергу адміністративно-правова норма – це закріплене у джерелах адміністративного права правило загального характеру, що спрямоване на правове регулювання суспільних відносин, які складають предмет адміністративного права, з метою забезпечення умов для реалізації і захисту прав і свобод особи в публічній сфері, ефективна дія якого гарантується державою за допомогою стимулюючих засобів (у тому числі державно-примусових) [5, с. 95-96]. Норми права набувають формальної визначеності саме через нормативно-правові, в яких вони набувають загальнообов'язковості та можливості практичного застосування. Тож, в свою чергу нормативно-правовий акт – це основна форма права соціально-демократичної орієнтації. Поширеність нормативно-правових актів пояснюється незаперечними перевагами такого способу вираження юридичних норм саме з точки зору загальнолюдських правових принципів, які поступово впроваджуються у право соціально-демократичної орієнтації. До таких переваг, П.М. Рабинович відносить такі можливості: найбільш чітко, ясно, однозначно формулювати зміст юридичних прав і обов'язків; якнайшвидше довести до відома адресатів юридичної норми її зміст; забезпечити сприятливі умови

для швидкого знаходження потрібної норми права; створити умови для правильного, адекватного розуміння адресатом норми її істинного змісту; оперативно змінювати чи скасовувати юридичну норму; здійснювати впорядкування, погодження, систематизацію численних норм права [6, с.105]. Таким чином, нормативно-правові інструменти забезпечення правосуддя в Україні являють собою фундаментальну основу для забезпечення функціонування таких правовідносин, оскільки саме через них держава формалізує цілі, принципи, межі, способи, а також інші важливі аспекти організації і функціонування судової влади. Вони охоплюють норми Конституції України, законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, а також акти органів суддівського врядування, які регламентують статус судів і суддів, компетенцію органів судового адміністрування, порядок доступу до правосуддя та взаємодію судової системи з іншими гілками влади. А відтак, саме вказані інструменти забезпечують юридичну визначеність, стабільність і передбачуваність правосуддя, а також виступають гарантією незалежності суду та рівності учасників процесу перед законом і судом;

2) організаційно-управлінські інструменти. Як процес, організація – це сукупність дій, що призводять до створення і покращення взаємозв'язків між частинами цілого. Організація як явище – це об'єднання елементів для реалізації програми або мети, що здійснюється на підставі певних правил і процедур [7]. В свою чергу управління – це елемент функціонування організаційних систем, функція системи, спрямована на розвиток цієї системи через координацію, організацію, упорядкування елементів даної системи, як між собою, так і з зовнішнім середовищем, за заздалегідь продуманим планом дій. Процес управління передбачає певні етапи або алгоритм (послідовність дій) для досягненню встановлених цілей [8]. Таким чином, консолідація наведених вище понять дає змогу дійти до висновку, що організаційно-управлінські інструменти спрямовані на впорядкування внутрішньої структури судової системи та координацію діяльності органів, які забезпечують її функціонування. Вони проявляються через механізми планування, організації, координації та контролю адміністративної діяльності судів і допоміжних органів, зокрема органів судового адміністрування. Їхнє призначення полягає у створенні належних умов для ефективної роботи судів, раціонального розподілу повноважень, оптимізації управлінських процесів та забезпечення безперервності здійснення правосуддя без втручання у судову діяльність по суті розгляду справ;

3) кадрові інструменти, які охоплюють механізми добору, призначення, оцінювання, навчання, підвищення кваліфікації та дисциплінарної відповідальності суддів і працівників апарату судів. Через ці інструменти держава впливає на професійний рівень, доброчесність і незалежність суддівського корпусу, що безпосередньо відображається на якості правосуддя та рівні довіри суспільства до судової влади;

4) процедурні інструменти забезпечення правосуддя. О.С. Лагода зазначає, що з правової точки зору, процедура – це регламентований юридичною нормою порядок дій або регулювання відповідних суспільних відносин у сфері правозастосування. Правова процедура характеризується такими ознаками: попередньо визначена модель її застосування у реальному житті, через яку досягається необхідний результат; юридична сила, тобто норми, що визначають процедурну діяльність, закріплені у законі, як і основні; межі регулятивного «впливу» процедурних норм. Процедурні норми не торкаються змістової (внутрішньої) сторони реалізації основних норм, лише передбачають зовнішній процес їх впровадження; синхронність, тобто з виникненням основної норми відразу приймається процедурна. Це забезпечує нерозривність правотворчості та правореалізації, теорії та практики; законність – відповідність процедури нормативній моделі, закріпленій у нормативно – правовому акті; ознака демократизму правової процедури стосується тільки тих, які є шляхом до реалізації владних відносин [9, с.12-13]. Таким чином, процедурні інструменти забезпечення правосуддя відображають адміністративно-правові механізми, за допомогою яких регламентується порядок здій-

снення управлінських та організаційних дій у сфері функціонування судів. Вони визначають правила прийняття управлінських рішень, внутрішні процедури судового адміністрування, порядок взаємодії між органами судової влади та іншими суб'єктами публічної адміністрації;

5) контрольно-наглядові інструменти. Взагалі, нагляд і контроль — це правові категорії, більшою мірою властиві публічному праву, це ті явища, які необхідні для існування і розвитку суспільства, ефективного функціонування держави. У сучасних умовах становлення суверенної та демократичної держави, в перехідних умовах трансформації державного ладу, все більше значимості набувають контрольно-наглядові повноваження органів виконавчої влади [10]. Тож, вказані інструменти спрямовані на забезпечення дотримання законності, дисципліни та стандартів діяльності у сфері правосуддя. Вони реалізуються через механізми внутрішнього та зовнішнього контролю, аудиту, перевірок і наглядової діяльності уповноважених органів, не втручаючись у процесуальну незалежність суддів. Їх призначення полягає у виявленні порушень, усуненні недоліків в організації роботи судів та забезпеченні підзвітності органів судового адміністрування.

Висновки

Таким чином, проведений у статті аналіз дає змогу дійти до висновку, що, на сьогоднішній день, не всі з окреслених вище адміністративно-правових інструментів забезпечення правосуддя в Україні належним чином закріплені на законодавчому рівні. Зазначене є суттєвою прогалиною, оскільки чітке розуміння таких інструментів забезпечує узгодженість діяльності органів публічної адміністрації у сфері судоустрою, сприяє підвищенню якості управлінських рішень і запобігає «змішуванню» адміністративного впливу з процесуальною незалежністю судів. А відтак, переконані, що наукове та нормативне визначення адміністративно-правових інструментів дозволяє виявляти прогалини й недоліки в механізмі забезпечення правосуддя, обґрунтовувати напрями його вдосконалення та підвищувати рівень гарантій незалежності суду й доступу громадян до справедливого правосуддя.

Література

1. Фелик О.В. Сутність інструментів публічного адміністрування в Україні. Право і суспільство. 2024. №4. С.44-50

2. Махмурова-Дишлюк О. П. Поняття інструментів публічного адміністрування у сфері адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах збройних конфліктів в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. Збірник наукових праць. 2020. Випуск 3. С. 40-45

3. Першин О.В. Класифікація адміністративно-правових інструментів у сфері забезпечення економічної безпеки. Юридичний науковий електронний журнал. № 12/2023 URL: http://www.lsej.org.ua/12_2023/160.pdf

4. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. К.: Вентурі, 1996. 208с

5. Шахов С.В. Норми адміністративного права: теоретико-правові аспекти ефективності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07.; Ун-т мит. справи та фінансів. Дніпро, 2020. 30 с.

6. Рабинович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навчальний посібник.-К.: Атіка, 2001. 176 с.

7. Ярмиш О. Н., Серьогін В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні : підручник. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 300 с

8. Криворучко, Л. С. Адміністративно-правові засади запровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення захисту прав людини : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Криворучко Лариса Сергіївна; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 402 с.

9. Лагода О.С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування / Дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний ун-т держ. податкової служби України. Ірпінь, 2007. 187 с.

10. Кельман М.М. Загальна теорія права : підручник / М.М. Кельман, О.Г. Мурашин. К. : Кондор, 2002. 353 с.

SUMMARY

It was found that administrative and legal instruments for ensuring justice in Ukraine are a set of means, forms, methods and procedures of public authorities, enshrined in the norms of administrative law, aimed at organizational, personnel, financial, material and technical, informational and control support for the functioning of the judiciary, as well as at creating conditions for independent, effective, accessible and unhindered administration of justice in order to implement and protect the rights, freedoms and legitimate interests of man and citizen.

It is argued that the key administrative and legal instruments for ensuring justice in Ukraine are most appropriate to include: regulatory and legal; organizational and managerial; personnel; procedural; and control and supervisory instruments.

It is emphasized that today not all of the administrative and legal instruments outlined above for ensuring justice in Ukraine are properly enshrined at the legislative level. This is a significant gap, since a clear understanding of such instruments ensures the coherence of the activities of public administration bodies in the field of the judiciary, contributes to improving the quality of administrative decisions and prevents the "mixing" of administrative influence with the procedural independence of the courts. Therefore, we are convinced that the scientific and normative definition of administrative and legal instruments allows us to identify gaps and shortcomings in the mechanism of ensuring justice, to substantiate the directions of its improvement and to increase the level of guarantees of the independence of the court and citizens' access to fair justice.

Keywords: instruments, administrative and legal instruments, provision, justice.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ ГРУПАМ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

РОЗУМЯК Роман Володимирович - кандидат юридичних наук

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.4.69

З'ясовано, що адміністративно-правові засоби протидії Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки – це регламентовані законодавством України інструменти, операції, процеси та процедури, які застосовуються уповноваженими органами та підрозділами Нацполіції з метою створення організаційних, матеріально-технічних та інших умов, а також безпосередньої реалізації завдань функцій і повноважень щодо протидії організованим злочинним групам у сфері національної економіки.

Виділено та охарактеризовано наступні адміністративно-правові засоби протидії Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки: 1) планування діяльності органів та підрозділів поліції; 2) оперативний обмін інформацією; 3) використання реєстрів, електронних банків даних та інших джерел інформації; 4) участь у міжвідомчих робочих групах та нарадах з питань протидії організованій злочинності та організованим злочинним групам; 5) внутрішньовідомчий контроль за діяльністю уповноважених органів і підрозділів поліції щодо протидії ОЗГ в сфері економіки; 6) видання локальних актів управління.

Узагальнено, що в роботі Національної поліції України на сьогоднішній день застосовується широкий масив адміністративно-правових засобів, за допомогою яких організовується здійснення протидії злочинним угрупованням у економічній сфері. Дослідження їх змісту показало, що вони не виходять за рамки поточної діяльності НПУ, є її органічною частиною, як суб'єкта боротьби організованим злочинним група, у зв'язку із чим не потребують додатково ресурсного, кадрового та іншого забезпечення. Вважаємо це позитивним фактором, адже за таких умов протидія злочинним угрупованням в сфері економіки носить не ситуативний, а систематичний характер, перебуває в секторі постійної уваги керівництва поліції та під його контролем.

Ключові слова: засоби, правові засоби, адміністративно-правові засоби, організовані злочинні групи, економічна сфера.

Постановка проблеми

Ефективність протидії організованій злочинності у сфері економіки значною мірою визначається рівнем внутрішньої організації діяльності Національної поліції України як центрального органу виконавчої влади. Вирішальне значення має чіткість побудови системи внутрішніх взаємозв'язків, узгодженість функціонування поліцейських підрозділів, а також забезпечення законної, дисциплінованої та безперервної службової діяльності. Не менш важливими є наявність належних управлінських і правових засад, чітко сформульованої стратегії та визначених пріоритетів діяльності на всіх рівнях організаційної ієрархії. Сукупність зазначених чинників створює передумови для досягнення стабільних і якісних результатів протидії організованим злочинним групам у сфері економіки та виконанні інших завдань поліції. Забезпечення такого рівня органі-

зації діяльності здійснюється шляхом застосування адміністративно-правових засобів, аналізу поняття та видів яких присвячено подальше дослідження.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із діяльністю на Національної поліції України у сфері протидії організованим злочинним групам, досліджувались у працях: В.В. Аброськіна, О.М. Бандурки, О.І. Безпалової, В.В. Безеги, С.С. Вітвіцького, А.М. Захарченко, В.О. Іванцова, О.М. Музичука, Б.А. Підгорного, Д.В. Швеця та багатьох інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, на сьогоднішній день в науковій літературі недостатньо опрацьованою є проблематика характеристики адміністративно-правових засобів протидії Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб виділити та охарактеризувати адміністративно-правові засоби протидії Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити зміст категорії адміністративно-правові засоби; здійснити аналіз норм чинного законодавства та наукових поглядів вчених, на основі чого виділити коло відповідних засобів.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо характеристики адміністративно-правових засобів протидії Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження зазначимо, що адміністративно-правові засоби протидії Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки – це регламентовані законодавством України інструменти, засоби, операції, процеси та процедури, які застосовуються уповноваженими органами та підрозділами Нацполіції з метою створення організаційних, матеріально-технічних та інших умов, а також безпосередньої реалізації завдань, функцій і повноважень щодо протидії організованим злочинним групам у досліджуваній сфері.

Переходячи до огляду різновидів адміністративно-правових засобів протидії Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки необхідно відмітити відсутність єдиного підходу до класифікації цієї категорії в науковій царині. Це пояснюється тим, що для впливу на відповідні сфери суспільних відносин та реалізації компетенції, кожен орган публічної влади застосовує різний набір операцій, процедур та процесів, які найбільше підходять в конкретному випадку. З огляду на це, досліджувані адміністративно-правові засоби, на наш погляд, складаються із наступних:

1. Планування діяльності органів та підрозділів поліції з питань протидії ОЗГ в сфері економіки. Загалом слово «план» тлумачиться як завчасно намічений порядок, послідовність здійснення певної програми, виконання роботи, проведення заходів; завдання здійснення яких вимагає попередньо обдуманих дій, заходів, об'єднаних однією метою; задум, проект, що передбачають хід роботи; заздалегідь накреслена програма заходів, що передбачає порядок і термін їх здійснення; текст, документ з викладом такої програми [1, с.560]. Таким чином, планування, як адміністративно-правовий засіб протидії Національною поліцією організованим злочинним групам у сфері економіки, – це процес визначення стратегії роботи та реалізації необхідного і найбільш ефективного масиву заходів уповноваженими органами і підрозділами Нацполіції (з огляду на поточний стан злочинності та правопорядку в державі), що потенційно має призвести до повного подолання або зменшення негативного впливу ОЗГ в сфері економіки. Найбільш яскравим прикладом застосування цього адміністративно-правового засобу є плани основних заходів Національної поліції, які приймаються щороку. Вони затверджуються як документи організаційно-розпорядчого характеру та визначають стра-

тегічні кроки роботи НПУ з виконання покладених на неї завдань та функцій. Окремі, передбачені в планах заходи спрямовані на протидію ОЗГ економічної спрямованості. Наприклад в таких документах 2022-2024 року передбачалась активізація протидії: а) лідерам злочинного середовища, так званим «ворам в законі», «кримінальним авторитетам» та іншим представникам криміналітету, які впливають на криміногенну та соціально-економічну ситуацію в регіонах і державі загалом; б) організованим злочинним групам в органах державної влади під час здійснення ними регулятивної діяльності у сфері економічної діяльності держави; в) ОЗГ, які вчиняють протиправну діяльність в сфері використання бюджетних коштів, що спрямовані на забезпечення обороноздатності держави, відновлення зруйнованої інфраструктури, соціальної сфери, цивільного захисту тощо [2; 3]. Плани основних заходів створюються не тільки на рівні центрального органу управління поліції, але й територіальних управлінь, що забезпечує єдність функціонування всієї системи НПУ в галузі протидії економічним ОЗГ, а також варіативність діяльності поліцейських підрозділів з огляду на регіональні та інші особливості.

2. Оперативний обмін інформацією із суб'єктами боротьби з організованою злочинністю. Згідно до статті 16 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 №3341-XII з метою забезпечення взаємодії органів прокуратури, Національної поліції і Служби безпеки України у штатних розписах центральних апаратів зазначених органів передбачаються посади осіб, до функціональних обов'язків яких входить здійснення взаємодії у питаннях боротьби з організованою злочинністю. Передача оперативної інформації спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю територіальним органам Національної поліції і СБУ допускається тільки за згодою і за письмовим розпорядженням керівника відповідного спеціального підрозділу [4]. Крім визначеного, Національний банк України, Антимонопольний комітет, Фонд державного майна, Державна податкова служба, Державна контрольно-ревізійна служба, митні органи України, а також інші державні органи, що мають право контролю за дотриманням організаціями і громадянами законодавства України, з метою боротьби з організованою злочинністю зобов'язані: а) під час здійснення у межах своєї компетенції контрольних функцій з'ясовувати неправомірні дії організацій і громадян, що можуть свідчити про злочинну діяльність або створювати умови для такої діяльності; б) передавати відповідним спеціальним органам по боротьбі з організованою злочинністю (поліції зокрема) одержані при здійсненні контрольних функцій і аналізі інформацію, а також відомості, що можуть свідчити про організовану злочинну діяльність та використовуватися для виявлення, припинення і попередження такої діяльності; в) за дорученням спеціальних органів по боротьбі з організованою злочинністю проводити у межах своєї компетенції ревізії, перевірки та інші дії щодо контролю за дотриманням законодавства України організаціями і громадянами; г) розробляти пропозиції щодо вдосконалення законодавства, спрямовані на усунення умов, що сприяють злочинній діяльності тощо [4].

3. Використання реєстрів, електронних банків даних та інших джерел інформації з метою її накопичення та обробки з питань боротьби із організованими злочинними групами в сфері економіки. Можливість користуватись інформаційними ресурсами різних органів державної влади підвищує результативність діяльності поліції у виявленні, а також прийнятті рішень щодо вчинення заходів спрямованих на припинення діяльності ОЗГ. Відповідно до статті 19 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» для вирішення завдань боротьби з організованою злочинністю підрозділи Служби безпеки України та підрозділи органів Національної поліції мають право збирати, накопичувати і зберігати інформацію про події і факти, що свідчать про організовану злочинну діяльність, її причини та умови, про осіб, які беруть участь в організованій злочинній діяльності. З цією метою в МВС і СБУ створюються централізовані

банки даних. Порядок використання таких даних регулюється відомчими нормативними актами правоохоронних органів, які вживають заходів щодо їх захисту. Підрозділи СБУ та підрозділи органів Національної поліції взаємодіють на безоплатній основі з інформаційно-довідковими службами МВС, Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України, Верховного Суду України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, Бюро економічної безпеки України, банківських, фінансових та інших органів і установ, а також одержують від них всю інформацію про реальні прояви організованої злочинної діяльності [4].

4. Участь у міжвідомчих робочих групах та нарадах з питань протидії організованій злочинності та організованим злочинним групам. Даний адміністративно-правовий засіб дозволяє обмінюватись думками, залучати ресурси інших відомств, зокрема, отримувати кадрову, матеріальну-технічну або іншу допомогу у питаннях протидії ОЗГ в сфері економіки. Його ключова відмінність від оперативного обміну інформацією, – можливість прийняття спільних для декількох суб'єктів протидії організованій злочинності рішень та узгодження сумісних заходів. Так, Національна поліція України на різних рівнях своєї діяльності систематично приймає участь у координаційних нарадах правоохоронних органів, які проводяться прокуратурою. Відповідно до Наказу Офісу Генерального прокурора «Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності» від 08.02.2021 №28 Генеральний прокурор, керівники органів прокуратури, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня, у тому числі міжрегіональних, повноваження яких поширюються на декілька адміністративно-територіальних одиниць, у сфері протидії злочинності. Керівник органу прокуратури при підготовці до проведення координаційної наради організовує та забезпечує: визначення у взаємодії з керівництвом правоохоронних органів питань для обговорення на нараді, дати і місця її проведення, складу учасників та запрошених; збирання, у тому числі шляхом отримання від правоохоронних органів, необхідних для проведення наради довідкових, інформаційно-аналітичних та інших матеріалів, статистичних та оперативних даних щодо тенденцій у сфері протидії злочинності, її динаміці та структурі; опрацювання та систематизацію наявної інформації, пропозицій керівництва правоохоронних органів із питань, які підлягають розгляду, а також складання узагальнених аналітичних документів; формування порядку денного наради та доведення його до відома керівництва відповідних правоохоронних органів; розробку спільних узгоджених заходів та складання проєкту постанови координаційної наради; скликання координаційної наради та організацію її роботи. Результатом координаційної наради є постанова, яка є обов'язковою для виконання всіма зазначеними у ній правоохоронними органами [5]. Також в рамках координації відбувається створення міжвідомчих робочих груп. Розділ IV Наказу Офісу Генерального прокурора «Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності» від 08.02.2021 №28 визначає, що міжвідомча робоча група створюється наказом керівника органу прокуратури за пропозиціями та за згодою керівників правоохоронних органів із метою запобігання, виявлення, припинення кримінальних правопорушень певної категорії, вирішення інших проблемних питань, пов'язаних із діяльністю у сфері протидії злочинності. За необхідності до складу міжвідомчої робочої групи за згодою можуть включатися представники інших державних органів, міжнародних організацій, громадських об'єднань, фахівці у певних сферах, які володіють спеціальними знаннями. Формами роботи міжвідомчої робочої групи є засідання та консультації між її учасниками. На засіданнях розробляються пропозиції та рекомендації з питань, що належать до компетенції групи, та приймаються відповідні рішення, що є обов'язковими для виконання всіма учасниками [5].

5. Внутрішньовідомчий контроль за діяльністю уповноважених органів і підрозділів поліції які є відповідальними за протидію ОЗГ в сфері економіки. В аспекті діяльності НПУ контроль – це система операцій та заходів спрямованих на перевірку дотримання працівниками поліції норм та вимог законодавства, службової дисципліни, належного і сумлінного виконання службових обов'язків, а також поставлених завдань. Контроль є необхідним та особливо важливим адміністративно-правовим засобом, який гарантує правомірність реалізації повноважень поліції в контексті протидії організованим злочинним угрупованням в галузі економіки, адже така діяльність поєднана із використанням поліцейськими найбільш суворих, примусових заходів впливу та втручання в особисте життя громадян. Внутрішньовідомчий контроль охоплює різні сторони роботи працівників органів та підрозділів НПУ, починаючи від дотримання положень кримінального-процесуального законодавства, а також внутрішнього трудового розпорядку, правил оперативно-розшукової діяльності і таке інше.

6. Видання локальних актів управління з питань протидії ОЗГ в сфері економіки. За загальним визначенням, локальні акти – це підзаконні акти, які видаються керівниками підприємств, установ, організацій для вирішення внутрішніх питань та поширюються на їх працівників. Локальні акти через свою дію ще мають назву внутрішніх або внутрішньо-організаційних [6, с.151]. Локальні акти займають важливе місце у регулюванні діяльності органів та підрозділів Національної поліції України. За допомогою них упорядковується значне коло внутрішніх відносин в роботі поліцейських за окремими напрямами службової діяльності, у тому числі протидії ОЗГ в сфері економіки. Як правило, це документи «точкової» дії, які забезпечують юридичне вирішення функціональних моментів, як-то: створення слідчих груп; направлення поліцейських у відрядження, у тому числі до інших органів влади; затвердження спільних програм та стратегій взаємодії; проведення службових перевірок законності діяльності працівників, які реалізуються повноваження із боротьби з ОЗГ і таке інше. Тож, застосування даного адміністративно-правового засобу виступає однією з гарантій законності роботи органів та підрозділів НПУ.

Висновки

Таким чином, в діяльності Національної поліції України на сьогоднішній день застосовується широкий масив адміністративно-правових засобів, за допомогою яких організовується здійснення протидії злочинним угрупованням у економічній сфері. Дослідження їх змісту показує, що вони не виходять за рамки поточної діяльності НПУ, є її органічною частиною, як суб'єкта боротьби з організованим злочинним група, у зв'язку із чим не потребують додатково ресурсного, кадрового та іншого забезпечення. Вважаємо це позитивним фактором, адже за таких умов протидія злочинним угрупованням в сфері економіки носить не ситуативний, а систематичний характер, перебуває в секторі постійної уваги керівництва поліції та під його контролем.

Література

1. Словник української мови. В 10 т. К.: Наук. думка, 1975. Т. 6. 832 с.

2. План основних заходів Національної поліції України на 2022 рік: наказ від 31.12.2021. Офіційний веб-портал Національної поліції України. URL: https://npu.gov.ua/static-objects/npu/sites/1/Docs/Dialnist/plzny_zahodiv/Plan_osnov_zaxodiv_NPU_2022.pdf.

3. План основних заходів Національної поліції України на 2024 рік: наказ від 31.12.2023. Офіційний веб-портал Національної поліції України. URL: https://npu.gov.ua/static-objects/npu/sites/1/plan%20zahodiv2024.pdf.

4. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: закон від 30.06.1993 №3341-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. №35. Ст.358.

5. Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: наказ, від 08.02.2021 №28. Оприлюднення на офіційних веб-сайтах органів державної влади України. 09.02.2021.

6. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави та права : навч. посіб. К. : Юрисконсульт, 2006. 355 с.

SUMMARY

It was found that the administrative and legal means of countering organized crime groups in the economic sphere by the National Police are instruments, operations, processes and procedures regulated by the legislation of Ukraine, which are used by authorized bodies and units of the National Police in order to create organizational, material, technical and other conditions, as well as directly implement the tasks of functions and powers to counter organized crime groups in the national economy.

The following administrative and legal means of countering organized crime groups in the economic sphere by the National Police are identified and characterized: 1) planning the activities of police bodies and units; 2) operational exchange of information; 3) use of registers, electronic data banks and other sources of information; 4) participation in interdepartmental working groups and meetings on countering organized crime and organized crime groups; 5) internal departmental control over the activities of authorized bodies and police units in countering organized crime groups in the economic sphere; 6) issuance of local administrative acts.

It is summarized that in the work of the National Police of Ukraine today a wide array of administrative and legal means is used, with the help of which the implementation of counteraction to criminal groups in the economic sphere is organized. The study of their content showed that they do not go beyond the current activities of the NPU, are its organic part, as a subject of the fight against organized criminal groups, and therefore do not require additional resource, personnel and other support. We consider this a positive factor, because under such conditions, counteraction to criminal groups in the economic sphere is not situational, but systematic in nature, is in the sector of constant attention of the police leadership and under its control.

Keywords: means, legal means, administrative and legal means, organized criminal groups, economic sphere.

ПРИЙНЯТТЯ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЯК АКТУАЛЬНА ПОТРЕБА СУЧАСНОСТІ

КОЛЄСНІК Тетяна Володимирівна - завідувач кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення, доктор юридичних наук, професор, (Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9167-4072

ІГНАТЕНКО Володимир Васильович - доцент кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення, кандидат юридичних наук (Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3119-6475

УДК: 349.2

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.1.60

У статті обґрунтовується необхідність прийняття нового Трудового кодексу України як об'єктивно зумовленої потреби сучасного етапу розвитку держави. Проаналізовано чинну модель правового регулювання праці, засновану на положеннях Кодексу законів про працю України, та доведено її концептуальну невідповідність сучасним соціально-економічним реаліям. Наголошено, що фрагментарні зміни до чинного законодавства не усувають системних недоліків і не забезпечують цілісного оновлення правового механізму регулювання трудових відносин. Розкрито сучасні наукові підходи до визначення предмета трудового права, зокрема через поєднання індивідуальних і колективних трудових відносин, а також пов'язаних із ними організаційно-правових зв'язків. Обґрунтовано необхідність законодавчого розширення предмета трудового права з урахуванням трансформації форм зайнятості, цифровізації, розвитку соціального діалогу та євроінтеграційних процесів. Акцентовано на системоутворюючій ролі колективних відносин у сфері праці, які істотно впливають на зміст трудових договорів і забезпечують баланс інтересів працівників, роботодавців і держави. Окрему увагу приділено методу правового регулювання як чиннику, що повинен визначати структуру майбутнього кодифікованого акта. Доведено, що поєднання централізованого і локального регулювання, договірних засад праці, участі працівників у визначенні умов праці та ефективних механізмів захисту трудових прав має стати концептуальною основою побудови нового Трудового кодексу України. Зроблено висновок, що прийняття сучасного кодифікованого акта є ключовою умовою модернізації трудового законодавства та формування соціально орієнтованої моделі розвитку України.

Ключові слова: Трудовий кодекс України, предмет трудового права, метод правового регулювання, трудові відносини, колективні трудові відносини, соціальний діалог, баланс інтересів сторін, реформування трудового законодавства.

Постановка проблеми

Історія сучасної незалежної України свідчить про істотні зміни у суспільстві, що відбулися починаючи з 1991 року. Змінилися суспільні відносини, а разом з тим і уявлення про справедливість, законність, шляхи пошуку балансу інтересів між учасниками приватних відносин. Значно розширилося застосування договірного порядку регулювання приватних правовідносин і трудові відносини не є винятком. Водночас в українській державі кодифікований акт датується прийняттям 10.12.1971 року, тобто донині для правового регулювання трудових та тісно пов'язаних з ними відносин застосовується нормативний акт часів радянського

минулого. Цей нормативний акт у сфері праці протягом років незалежності змінювався безкінечну кількість разів, але будь-які зміни не можуть викорінити адміністративно-командної ідеології закладеної у ньому. Об'єктивно оцінюючи загальні підходи до регулювання трудових відносин варто зазначити, що у чинному Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП України) закріплюється достатньо високий рівень державних гарантій для працівника, але левова частка таких гарантій не є визначальною для працівника, а ті які б мали привести зміст трудових відносин до сучасних реалій відсутні. Наприклад, гарантії повернення працівника на попереднє місце роботи після виконання ним обов'язків по виборній посаді не мають широкого застосування та засовуються, як правило, у випадках коли між сторонами є взаємне волевиявлення вступити у трудові правовідносини. Натомість гарантії працівникам у разі банкрутства роботодавця, змін в організації виробництва і праці на підприємстві мають або фрагменттарний або декларативний характер. Все це зумовлює потребу у осмисленні правових підходів до правового регулювання трудових відносин й прийняття нового сучасного Трудового кодексу України (далі – ТК України).

Аналіз останніх публікацій свідчить, що питання прийняття нового ТК України порушуються у переважній більшості дисертаційних робіт з питань трудового права й у працях науковців у галузі трудового права. Дане дослідження базується на ідеях та висновках обґрунтованих у роботах вітчизняних вчених таких як: С. Я. Вавженчук, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, В. І. Щербина, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, А. Р. Чанишева, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко.

Метою даної статті є обґрунтування й доведення необхідності прийняття ТК України як ключового правового засобу здатного оновити й пришвидшити необхідні системоутворюючі зміни у трудових відносинах та колективних відносинах у сфері праці.

Виклад основного матеріалу

Трудове законодавство України охоплює значну кількість нормативних актів починаючи від КЗпП України, спеціальних законів, підзаконних актів і завершуючи актами соціального партнерства на державному, галузевому, територіальному та локальному рівнях. Для науковців та практиків, які працюють з трудовим законодавством загально відомо, що кількість нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері праці є невиправдано великою, водночас не всі сформовані у сучасному суспільстві відносини у сфері праці мають належне правове регулювання. Спеціальні закони, наприклад щодо оплати праці, охорони праці, професійного розвитку працівників, про колективні договорі і угоди та інші подекуди термінологічно відрізняються від положень КЗпП та між собою. Водночас відносини засновані на договорі аутстафінгу, відносини у сфері платформеної зайнятості, тощо, не мають правового регулювання, що відображає специфіку такої праці. На рівні підзаконних актів надається деталізація певних законодавчих норм, але все це не формує адекватного сучасним реаліям правового підґрунтя для розвитку відносин у сфері праці, де роботодавці представлені не лише державою та її органами, а й приватними роботодавцями – юридичними та фізичними особами.

Такий стан речей утворює проблеми у визначення кола тих відносин, що мають регулюватися нормами трудового права та гальмує ефективний вплив методу правового регулювання на поведінку учасників відносин у сфері праці, що фактично спотворює дієвість правового інструментарію. Зупинимося на двох основних критеріях виокремлення права у самостійну галузь: 1) предмет правового регулювання та 2) метод правового регулювання. Оминаючи дискусію щодо поділу права на приватне та публічне та необхідність збереження галузевого поділу осмислимо ці два основоположні стрижня галузі трудового права через призму оновлення правових підходів до регулювання відносин у сфері праці.

Основні концепції щодо предмету трудового права, сформовані сучасними правничими школами з трудового права, є такими: 1) «предмет розкривають через трудові та пов'язані з трудовими, де останні поділяються на відносини, що: а) передують; б) супроводжують і випливають із трудових» [1, с. 10]; 2) «до предмета трудового права потрібно включати індивідуальні та колективні трудові відносини» [2, с. 10].

Узагальнюючи наведені концепції можна стверджувати, що у першій концепції ядром предмета є трудові відносини та ті які виникають до укладення трудового договору і завершуючи їх припиненням. Ця концепція дозволяє охоплювати рівні види відносин у сфері праці, що мають колективну природу. І фактично ця концепція повною мірою розкриває законодавчий підхід до трудового права закладений у діючому КЗпП України.

Друга концепція структурно розширює предмет трудового права та містить на чітку вказівку суб'єктного складу правовідносин, тобто перші – це індивідуальні відносини, а другі колективні, але правова природа зв'язку цих видів відносин у сфері праці є такою, що за відсутності перших, другі не можуть бути реалізовані, водночас, наприклад, відносини соціального діалогу за соєю сутністю охоплюють значно більшу площину питань ніж просто рівень локального регулювання. Це пояснюється тим, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про соціальний діалог в України» «соціальний діалог – процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин» [3].

Тобто соціальний діалог не зводиться до регулювання виключно трудових відносин, ним охоплено широке коло питань щодо державної, соціальної та економічної політики, а також відносини соціальні та економічні. Такий підхід до соціального діалогу є загальновизнаним у державах демократичного світу і є таким, що дозволяє приватному сектору економіки у особі роботодавців та їх об'єднань, працівникам та профспілкам вирішувати означені питання розам із державними органами та органами місцевого самоврядуванні, і вочевидь не всі ці питання належать виключно до сфери дії трудового права, але вони істотно впливають на розвиток щонайменше трудових відносин.

Таким чином трудові відносини та тісно пов'язані з ними, в тому числі і колективні відносини у сфері праці та організаційно-правові умови їх реалізації показують прямий правовий зв'язок між суспільно корисною працею, соціальною та економічною політикою держави. Така трансформація сутності та значення суспільно корисної праці для формування соціально-економічних умов розвитку в державі дозволяє врегулювати таку працю, із урахуванням трансформації форм зайнятості, цифровізації та євроінтеграційних процесів, що своєю чергою свідчить про необхідність розширення предмету трудового права не на рівні доктрини, а на законодавчому рівні. Тобто на основі сучасних наукових досягнень науки трудового права положення нового ТК України повинні охопити значно ширше коло правовідносин ніж те, яке сьогодні врегульовано у діючому КЗпП України. Отже, структура сучасного кодифікованого акту про працю має бути ширшою за ту, що є сьогодні.

Підтвердженням цьому є низка наукових положень обґрунтованих вітчизняними науковцями. Так, досліджуючи проблематику предмету трудового права з урахуванням усталених сучасних реалій відносин у сфері праці С.Я. Вавженчук прийшов до наступних висновків. «По-перше, у відносин пов'язаних з матеріальною та дисциплінарною відповідальністю власні нормативні та фактичні підстави виникнення та інша правова природа – охоронна, що унеможливлює віднесення їх до регулятивних трудових відносин. По-друге, термін «трудові відносини» повинен ви-

ступати родовим по відношенню до усіх інших термінів, що позначають відносини, що включені до предмету трудового права. Останні ж мають мати ознаки видового поняття по відношенню до терміну «трудові відносини». По-третє, по сьогоднішній день правосуб'єктність (правоздатність, дієздатність) трудового колективу так і не зафіксована в законі (КЗпП України), що не дає формальних підстав для виділення трудового колективу у якості суб'єкта трудових відносин, а отже й виділення колективно-трудових відносин в межах предмета трудового права [4, с. 85].

М.І. Іншин та В.І. Щербина наголошують, що «предмет трудового права складають: суспільні відносини з працевлаштування; трудові відносини в широкому розумінні, тобто відносини з реалізації здібності людини до праці у різних організаційних формах (залежна праця за наймом, незалежна професійна діяльність, фріланс-серство (надання послуг на замовлення), трудова діяльність працюючих власників тощо); виробничі відносини, тобто відносини з організації роботодавцем праці працівників та управління спільним процесом праці; відносини з професійної підготовки та підвищення кваліфікації квадрів безпосередньо на виробництві; відносини виробничої демократії, тобто відносини з участі працівників, їх колективів та органів представництва в управління виробництвом, встановлення умов праці, захист прав і законних інтересів працівників; відносини з охорони праці та створення для працівників безпечного і комфортного середовища; процесуальні відносини, тобто відносини з вирішення трудових спорів; відносини з нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства; охоронні відносини, тобто відносини із реалізації примусових заходів та запобігання правопорушення у сфері суспільної організації праці» [5, с. 249].

Наведене свідчить про те, що структура сучасного нового ТК України має бути не просто збільшена за рахунок додавання статей щодо врегулювання сучасних правових зв'язів у сфері суспільно корисної праці та її організації й забезпечення, а структура має бути перегляну на предмет цілісної взаємодії усіх видів відносин у сфері праці шляхом «закладання» у норми кодифікованого акту правових можливостей нормативного впливу на нові, ще не усталені відносини про працю, які формуються під впливом науково-технічного прогресу, цифровізації, глобалізації ринку праці, євроінтеграції тощо.

Процеси пов'язані із прийняттям нового ТК України тривають з часу проголошення незалежності України, майже усі вітчизняні вчені у тій чи іншій мірі аналізували численні проєкти такого кодифікованого акту про працю й аргументували свої висновки з цього питання, де серед визначальних і актуальних до сьогодні залишається твердження О.І. Процевського про те, що «головне завдання держави при формулюванні правових приписів Трудового кодексу України полягає в тому, щоб кожен працюючий громадянин мав справедливі і сприятливі умови праці, щоб кожен працюючий за гідну працю мав справедливу гідну заробітну плату і щоб умови роботи відповідали умовам безпеки та гігієни, щоб він і його сім'я досягли достатнього життєвого рівня; щоб роботодавець, використовуючи свої економічні, правові та організаційні засади, спрямував би можливості оплати праці на забезпечення відтворювальної і стимулюючої функцій заробітної плати. Таким чином, відповідний правовий статус працівника і роботодавця, який має визначати рівність сторін трудового договору, умови його праці, справедливий принцип розподілу результатів праці як важливіші принципи, і мають визначати зміст правових приписів Трудового кодексу» [6, с. 25].

Отже, тривалий і концептуально складний процес підготовки нового ТК України засвідчує не лише необхідність оновлення застарілої моделі правового регулювання праці, а й глибинну методологічну проблему – визначення його ціннісної основи. Наукові дискусії, що тривають з моменту проголошення незалежності України, підтверджують: кодифікація трудового законодавства не може зводитися до технічно-

го оновлення норм, а має ґрунтуватися на чіткій соціально-правовій концепції.

У цьому контексті позиція О.І. Процевського зберігає свою актуальність, оскільки акцентує на соціальній функції держави та пріоритетності забезпечення гідних і безпечних умов праці, справедливої винагороди та достатнього життєвого рівня працівника і його сім'ї. Водночас наголошується на необхідності збалансування інтересів сторін трудового договору через утвердження їх правового статусу, побудованого на принципі рівності, а також через забезпечення відтворювальної та стимулюючої функцій заробітної плати.

Водночас сучасна модель трудового права не може бути повною без належного врахування ролі колективних трудових відносин. Саме інститути соціального діалогу, колективних переговорів, колективних договорів і угод формують нормативне середовище, в межах якого конкретизується зміст індивідуальних трудових договорів. Колективні домовленості впливають на умови оплати праці, режим робочого часу, соціальні гарантії, охорону праці, додаткові пільги та компенсації, тобто фактично визначають стандарти, нижче яких індивідуальний договір не може опускатися. Таким чином, колективні відносини виступають не лише самостійним елементом предмета трудового права, а й системоутворюючим чинником, що істотно впливає на баланс інтересів працівника і роботодавця.

Отже, концептуальним орієнтиром майбутнього ТК України має стати не лише модернізація правових інструментів регулювання праці, а й комплексне закріплення взаємозв'язку індивідуальних і колективних трудових відносин. Саме визначення правового статусу сторін трудових правовідносин, утвердження принципів рівності, справедливості та гідності праці, а також інституційне забезпечення ефективного соціального діалогу повинні формувати зміст і спрямованість кодифікованого акта як основи сучасної моделі трудового права України.

Щодо методу трудового права зазначимо наступне. Метод правового регулювання розкриває правове становище суб'єктів трудових відносин, порядок установлення прав і обов'язків суб'єктів, способи захисту трудових права і забезпечення виконання обов'язків. Метод, як специфічний комплекс способів правового регулювання праці охоплює: «1. Поєднання централізованого та локального регулювання суспільних відносин у сфері праці. 2. Поєднання рівноправ'я сторін трудових відносин із підпорядкування у процесі праці. 3. Договірний характер праці та визначення її умов. 4. Участь працівників через своїх представників, професійні спілки, трудові колективи у правовому регулюванні та контролі за дотриманням трудового законодавства. 5. Специфічні способи захисту трудових прав та забезпечення трудових обов'язків» [7, с. 310-313].

Наведене у контексті побудови структури проєкту ТК України свідчить про те, що метод правового регулювання не є лише теоретичною категорією, а має безпосереднє структуроутворююче значення для кодифікованого акта, адже саме метод визначає ті правові інструменти впливу на волю і свідомість суб'єктів трудового права, які дозволяють збалансовувати інтереси роботодавців, працівників та держави.

По-перше, вказівка на поєднання централізованого та локального регулювання означає, що норми ТК України повинні містити чітке розмежування імперативних норм щодо державних гарантій і диспозитивні норми, які містять варіанти поведінки суб'єкті правовідносин, а також ті норми, що можуть деталізуватися та визначатися на рівні колективних договорів, угод та локальних актів роботодавця. Отже, у проєкті мають бути системно закріплені положення про джерела трудового права та ієрархію нормативного регулювання.

По-друге, поєднання рівноправ'я сторін із підпорядкуванням у процесі праці обумовлює необхідність відображення у структурі кодифікованого акту про працю як гарантій договірної свободи та юридичної рівності працівника і роботодавця, так і норм, що регламентують організаційно-управлінські повноваження роботодавця в процесі організації колективної праці,

дисципліну праці, внутрішній трудовий розпорядок.

По-третє, договірний характер праці зумовлює логічну центральну роль інституту трудового договору, порядок його укладення, зміни та припинення. Трудові відносини мають становити системоутворюючий стрижень положень нового ТК України, навколо якого вибудовується правова регламентація умов праці. При цьому, структура такої правової регламентації має охоплювати рівень законодавства, рівень колективно-договірного регулювання та рівень індивідуального регулювання, де останній не може змінюватися за угодою сторін у бік погіршення правових умов праці закріплених у законодавстві та на рівні колективно-договірного регулювання. Це пояснюється тим, що у доктрині трудового права «індивідуально-договірне правове регулювання трудових відносин розглядається як здійснена відповідно до диспозитивних правових норм діяльність зі встановлення або зміни індивідуальних умов праці шляхом угоди сторін трудового договору, які укладаються самостійно або під контролем профспілкового комітету в межах і формах, передбачених трудовим законодавством» [8, с. 116].

Договірний характер праці та визначення її умова також вказує на те, що у положеннях ТК України повинні бути визначені суб'єкти трудового права, які у межах своїх повноважень приймають участь у визначенні умов праці на рівні колективно-договірного регулювання в процесі реалізації відносин із соціального діалогу.

По-четверте, участь працівників через представницькі органи означає, що структура нового кодифікованого акту про працю повинна органічно включати розділи, присвячені колективним трудовим відносинам, соціальному діалогу, колективним переговорам, контролю за дотриманням законодавства, що відображає демократичну природу сучасного трудового права.

По-п'яте, специфічні способи захисту трудових прав вимагають окремої системної регламентації процедур вирішення індивідуальних і колективних трудових спорів, відповідальності сторін та гарантій реалізації трудових прав. При вирішення індивідуальних трудових спорів варто визначити специфіку застосування медіації у таких спорах. Щодо вирішення колективних трудових спорів то варто закріпити такі положення у ТК України, а не у спеціальному законі як це має місце сьогодні [9]. Такі положення мають містити сучасні прогресивні способи захист колективних інтересів працівників та оновити порядок вирішення колективних трудових спорів.

Отже, структура нового ТК України має формуватися не формально за переліком інститутів, а концептуально – з урахуванням методу правового регулювання праці. Саме метод правового регулювання має визначати внутрішню логіку побудови кодексу, співвідношення його Загальної та Особливої частин, місце інституту трудового договору, колективних відносин та механізмів захисту трудових прав суб'єктів трудового права, забезпечуючи цілісність і системність майбутнього кодифікованого акта, адже норма права закладена у конкретній статті Кодексу діє не відокремлено від інших його норм. Кодифікований нормативно-правовий акт про працю повинен містити умови комплексної дії його норм.

Висновки

1. Прийняття ТК України є не лише черговим етапом законодавчої реформи, а об'єктивно зумовленою потребою сучасності, що випливає з глибинних соціально-економічних трансформацій, розвитку договірних засад регулювання праці, цифровізації, глобалізації ринку праці та євроінтеграційних процесів. Чинна модель правового регулювання суспільно корисної праці в межах трудових відносин та відносин тісно пов'язаних з ними, заснована на положеннях КЗпП України, попри численні зміни, концептуально залишається пов'язаною з адміністративно-командною ідеологією та не здатна забезпечити системне й цілісне регулювання сучасних трудових і колективних відносин.

2. Проведений аналіз предмета та методу трудового права свідчить, що новий кодифікований акт має не лише оновити нормативний масив, а й концептуально

переосмислити межі правового впливу на відносини у сфері праці. Предмет трудового права повинен охоплювати ширший спектр суспільних зв'язків – від індивідуальних трудових відносин до колективних форм участі працівників в управлінні та соціальному діалозі, а також організаційно-правові умови їх реалізації. Метод правового регулювання, у свою чергу, має визначати структуру нового ТК України, забезпечуючи поєднання державних (централізованих) гарантій і локальної автономії, договірних засад і управлінських повноважень роботодавця, індивідуального та колективного рівнів регулювання, а також ефективних механізмів захисту трудових прав.

3. Важливо, що колективні трудові відносини виступають не допоміжним, а системоутворюючим елементом сучасної моделі трудового права, оскільки саме через механізми соціального діалогу, колективних переговорів і угод формується нормативне середовище, яке безпосередньо впливає на зміст індивідуальних трудових договорів. Тому новий ТК України має закріпити органічний взаємозв'язок індивідуальних і колективних відносин, інтегрувавши положення про вирішення колективних трудових спорів, представництво працівників і гарантії участі у формуванні умов праці в єдину системну конструкцію.

4. Прийняття ТК України є актуальною вимогою сучасності, що потребує створення цілісного, внутрішньо узгодженого та методологічно виваженого кодифікованого акта, який спиратиметься на принципи гідності праці, рівності сторін, справедливого розподілу результатів праці та ефективного соціального діалогу. Лише за таких умов новий ТК стане реальним інструментом модернізації трудових відносин, що сприятиме забезпеченню балансу інтересів працівника, роботодавця і держави та формуванню сучасної соціально орієнтованої моделі розвитку України.

Література

1. Прилипко С.М., Ярошенко О.М. Трудове право: посіб. для підгот. до іспиту. 5-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 192 с.

2. Чанишева Г.І., Чанишева А.Р. Трудове право: навч. посібник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08-Право спеціальності 081-Право на факультеті цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія» [Електронне видання]. Одеса: Фенікс, 2025. 271 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/9e8ae1ad-0df5-4cf4-bf44-0d7c5ab7226a

3. Про соціальний діалог в України: Закон України від 23 грудня 2010 року. № 2862-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 28. Ст. 255.

4. Вавженчук С. Предмет трудового права (частина 1: постановка проблеми. *Публічне право*. 2023. № 1 (49). С. 81-87.

5. Іншин М., Щербина В. Предмет трудового права. *Публічне право*. 2015. № 2 (18). С. 245-251.

6. Процевський О.І. Якою має бути правова ідеологія Трудового кодексу України XXI століття? *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. «Право». 2015. Вип. 23. С. 18-25.

7. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 11: Трудове право / ред. кол. С.М. Прилипко (голова), М.І. Іншин (заст. голови), О.М. Ярошенко та ін.; Нац. акад. прав. наук України; ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. 776 с.

8. Жернаков В.В. Договірне регулювання соціально-трудових відносин: загальнотеоретичні питання. Договір як універсальна правова конструкція: монографія / А. П. Гетьман, В. І. Борисова, О. П. Євсєєв та ін.; за ред. А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків : Право, 2012. 432 с. (Серія «Харківська правова школа»).

9. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 3 березня 1998 року № 137/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 34. С.т. 227.

Koliesnik Tatiana Volodymyrivna,
Head of the Department of Civil, Labor Law and Social Security Law, Doctor of Law, Professor (Donetsk State University internal affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9167-4072
Ihnatenko Volodymyr Vasylovych
Associate Professor of the Department of Civil, Labor Law and Social Security Law, Candidate of Juridical Sciences (Ph.D. in Law equivalent) (Donetsk State University internal affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3119-6475

The article justifies the need to adopt a new Labor Code of Ukraine as an objectively determined need of the current stage of state development. The current model of legal regulation of labor, based on the provisions of the Labor Code of Ukraine, is analyzed, and its conceptual inconsistency with modern socio-economic realities is proven. It is emphasized that fragmentary changes to the current legislation do not eliminate systemic shortcomings and do not provide a holistic update of the legal mechanism for regulating labor relations. Modern scientific approaches to defining the subject of labor law are revealed, in particular through the combination of individual and collective labor relations, as well as the organizational and legal ties associated with them. The necessity of legislative expansion of the subject of labor law is substantiated, taking into account the transformation of forms of employment, digitalization, development of social dialogue and European integration processes. Emphasis is placed on the system-forming role of collective relations in the labor sphere, which significantly affect the content of labor contracts and ensure a balance of interests of employees, employers and the state. Special attention is paid to the method of legal regulation as a factor that should determine the structure of the future codified act. It is proved that the combination of centralized and local regulation, contractual labor principles, employee participation in determining working conditions and effective mechanisms for protecting labor rights should become the conceptual basis for building a new Labor Code of Ukraine.

It is concluded that the adoption of a modern codified act is a key condition for the modernization of labor legislation and the formation of a socially oriented model of development of Ukraine.

Keywords: *Labor Code of Ukraine, subject of labor law, method of legal regulation, labor relations, collective labor relations, social dialogue, balance of interests of the parties, reform of labor legislation.*

ВЗАЄМОДІЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ ТА ЗЛОЧИННОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

ЛИСЕЙКО Іван Володимирович - аспірант відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.135 (477)
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.1.61

У статті проведено дослідження поняття та наведено класифікацію взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією. Наголошено на розумінні цього поняття як організаційно-правової форми діяльності учасників кримінального провадження, підрозділів та посадових осіб інших державних органів, яка передбачає їх спільну діяльність, регламентовану кримінальним процесуальними законодавством та спрямована на запобігання, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних організованими групами та злочинними організаціями.

Визначено, що взаємодія органів та підрозділів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією охоплює широке коло суб'єктів, які виконують різні функції та вступають у взаємодію з метою розкриття відповідних кримінальних правопорушень. До них належать: державні органи, уповноважені здійснювати контроль за дотриманням законодавства у сфері протидії організованій злочинності; слідчі органів; прокурори як процесуальні керівники; оперативні працівники; експерти і спеціалісти; слідчі судді; прокурори Офісу Генерального прокурора як центрального органу України з питань міжнародної правової допомоги, посадові особи уповноважених органів іноземних держав, а також представників міжнародних поліцейських організацій: Інтерпол і Європол.

Окреслено класифікаційну систему взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією:

1) залежно від етапу досудового розслідування: на початковому етапі досудового розслідування; на етапі розслідування; на етапі притягнення особи до відповідальності; під час зупинення досудового розслідування та його відновлення; під час закінчення досудового розслідування;

2) залежно від виду вчиненого кримінального правопорушення: взаємодія під час розслідування кримінальних правопорушень проти основи національної безпеки (ч. 4 ст. 110-2 КК України); життя та здоров'я особи (ч. 2 ст. 129 КК України); воля, честь та гідність особи (ч. 3 ст. 146 КК України); власності (ч. 5 ст. 185 КК України) тощо;

3) залежно від рівня існування взаємодії: а) внутрішньовідомча взаємодія б) міжвідомча взаємодія (на рівні різних органів та їх підрозділів); в) міждержавна взаємодія (на рівні різних держав);

4) залежно від тривалості здійснення взаємодії: а) епізодна (проведення окремих процесуальних дій чи оперативно-розшукових заходів); б) комплексна, (проведення декількох процесуальних або розшукових заходів); в) системна (протягом усього досудового розслідування);

5) за формами діяльності: а) процесуальна; б) непроцесуальна (організаційна).

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, організовані групи та злочинні організації, взаємодія, слідчий, прокурор, слідчий суддя, оперативний працівник, спеціаліст, експерт, Інтерпол, Європол.

Постановка проблеми

Ефективність досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення значною мірою залежить від належної організації роботи слідчого, що передбачає тісну взаємодію з іншими учасниками кримінального провадження, правоохоронними та іншими органами, їх підрозділами. Ця потреба стає особливо актуальною у провадженнях, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, оскільки злочинна діяльність таких структур відзначається не лише постійним вдосконаленням існуючих методів, але й застосуванням сучасних способів вчинення кримінальних правопорушень та появою нових форм протидії досудовому розслідуванню.

Аналіз останніх досліджень

Проблем взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень торкались такі науковці як: О. П. Бойко, С. В. Бондар, І. І. Васильковський, Л. Я. Гордін, І. М. Єфіменко, В. М. Малюга, В. А. Онісьєв, А. А. Патик, В. В. Пивоваров, В. В. Рогальська, О. В. Старченко, Л. О. Фещенко, Л. І. Щербина, А. М. Юрченко, О. О. Юхно, С. В. Яковчук й інші. Проте більшість із наукових напрацювань стосуються досліджень взаємодії під час досудового розсідлувана в цілому, коли як особливості взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією залишаються недостатньо розкритими. В першу чергу, невирішеною залишається проблема визначення поняття та видової класифікації взаємодії під час досудового розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

Метою проведеного дослідження є визначення поняття та різновидів взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією.

Виклад основного матеріалу

У криміналістичному енциклопедичному словнику взаємодію визначено як процес безпосереднього чи опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємозумовленість і зв'язок [1, с. 54]. На думку О.О. Юхно взаємодією слід вважати організаційну форму діяльності двох і більше осіб, яка спільно узгоджена та регламентована законами й іншими відомчими нормативно-правовими актами, спрямована на досягнення завдань конкретного кримінального провадження [2, с. 213]. Г.П. Цимбал визначив взаємодію як узгоджену діяльність правоохоронних, контролюючих та інших державних органів, яка спрямована на виявлення, розкриття і розслідування злочинів [3, с. 39]. На думку Ю.К. Дорошенко, взаємодія при розслідуванні кримінальних правопорушень є одним із методів протидії злочинності, який полягає у поєднанні в порядку і на основі закону зусиль декількох осіб, підрозділів, органів тощо заради забезпечення оптимізації досудового розслідування кримінальних правопорушень [4, с. 197].

Таким чином, базовими ознаками взаємодії, на нашу думку, слід вважати її діяльнісний, системний характер, наявність сталих взаємозв'язків між елементами системи (суб'єктів взаємодії), її цілеспрямований характер (вирішення завдань кримінального провадження в цілому або окремих завдань тактичного рівня) та нормативна урегульованість (нормами кримінального процесуального закону). Поряд із цим, метою такої діяльності є не просто вирішення завдань кримінального провадження, а реалізація цих завдань із мети з найменшими витратами сил, засобів та часу.

В цілому, за обсягом поняття взаємодія під час кримінального провадження розглядається у широкому, вузькому значеннях [5, с. 462]. У широкому розумінні взаємодія трактується як спільна діяльність усіх органів і посадових осіб, уповноважених на проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень. У вузькому значенні взаємодія розглядається як діяльність одного із суб'єктів процесу, яким найчастіше є слідчий, і сприймається як форма організації розслідування [6, с. 16]. Поряд із цим, ми пропонуємо розглядати взаємодію за широким підходом не тільки як спільну

діяльність органів і посадових осіб, уповноважених на проведення досудового розслідування, а значно ширше. По-перше, навіть обмежуючись рамками досудового розслідуванням, коло уповноважених посадових осіб та органів не обмежується лише тими, які уповноважені на здійснення безпосередньо досудового розслідування (слідчий, дізнавач, прокурор, оперативний працівник). У відносини взаємодії тут вступають й представники інших органів, підрозділів та їх посадові особи: спеціалісти та експерти, які можуть представляти різні державні органи та їх підрозділи (МВС, Мінюст, ДСНС, ЗСУ тощо), а так само й приватні установи (перекладачі, психологи, лікарі). Коли слідчий звертається із запитом на отримання даних, наприклад, від мобільного оператора чи установи банку, він ступає у відносини взаємодії із такими установами із метою вирішення завдань кримінального провадження, а значить і ці установи слід розглядати в якості суб'єктів взаємної діяльності.

Важливе місце у взаємодії органів та підрозділів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією, займають суб'єкти, які виявляють такі злочини та інформують органи досудового розслідування: Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Державна податкова служба України, Державна аудиторська служба України, Державна митна служба України, а також інші державні органи, що мають право контролю за дотриманням організаціями і громадянами законодавства України, з метою боротьби з організованою злочинністю (ст. 18 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю») [7].

Якщо ж розглядати це поняття не тільки у контексті досудового розслідування кримінальних правопорушень, а підійти до цієї діяльності ще ширше, тобто із позиції протидії кримінальним правопорушенням, то така глобальна діяльність вимагає здійснення взаємодії не тільки в рамках розслідування вчинених кримінальних правопорушень, а й в рамках їх попередження та виявлення, що передбачає ще ширше коло можливих суб'єктів цієї діяльності. У зв'язку із цим, обґрунтованим вбачається висновок, що взаємодія органів та підрозділів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією є засобом реалізації завдань із протидії організованій злочинності в рамках конкретного кримінального провадження. Що ж стосується її суб'єктного складу, то до нього слід включати усіх учасників кримінального провадження, які виконують різні процесуальні функції та завдання і вступають у взаємодію один і одним на стадії досудового розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою чи злочинною організацією. До цього кола осіб відносяться:

1) заявники в особі державних органів, що мають право контролю за дотриманням організаціями і громадянами законодавства України, з метою боротьби з організованою злочинністю та їх посадові особи: Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Державна податкова служба України, Державна аудиторська служба України, Державна митна служба України та інші;

2) слідчі Національної поліції, СБУ, НАБУ, ДБР, БЕБ;

3) прокурори-процесуальні керівники,

4) оперативні працівники - ними, згідно ст. 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [7] та ст. 5 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [8] є: посадові особи органів Державної прикордонної служби України, органів державного фінансового контролю, органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, розвідувальний орган Міністерства оборони України, Служба зовнішньої розвідки України, Державного бюро розслідувань, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України , Національної поліції, управління державної охорони;

5) експерти, спеціалісти;

6) слідчі судді;

7) посадові особи та прокурори Офісу генерального прокурора як уповноваженo-

го (центрального) органу України із питань міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні;

8) посадові особи уповноважених органів іноземної держави як запитуючої чи запитуваної сторони;

9) посадові особи Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України як Національного центрального бюро (НЦБ) Інтерполу та Національного контактного пункту для взаємодії України з Європолом;

10) посадові особи Інтерполу, Європолу та інших міжнародних поліцейських організацій.

Наступна проблема, вирішення якої дозволить нам розкрити зміст взаємодії органів та підрозділів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією – це визначення її можливих видів. У літературі зустрічається багато підходів до вирішення цього завдання, зупинимось на основних із них. Зокрема, прийнято поділяти взаємодію на процесуальну та непроцесуальну форми: «1) процесуальна – безпосередньо врегульована положеннями КПК України: надання слідчим відповідним оперативним підрозділам доручень на проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій; проведення різного виду експертиз тощо; 2) непроцесуальна (організаційна) – урегульована іншими законодавчими актами України (закони та відомчі нормативно-правові акти), що регулюють діяльність взаємодії органів і підрозділів, які залучаються під час проведення досудового розслідування: спільне розроблення версій та узгоджене планування слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; спільне вивчення й аналіз отриманих результатів розслідування; формування пошукових версій; спільне планування пошукових і оперативно-розшукових за ходів, спрямованих на встановлення місцезнаходження розшукуваної особи; систематичний обмін оперативною й іншою криміналістично значимою інформацією про злочин, що готується або вчинений; внесення змін до раніше розробленого плану з урахуванням отриманої нової інформації; надання консультацій, методичної допомоги з окремих питань; обмін інформацією тощо» [9, с. 13]. Водночас, існують й інші підходи до розв'язання цієї наукової проблематики.

Наприклад, М.В. Борисенко пропонує доволі розгалужену класифікацію різновидів взаємодії, залежно від різних підстав: «1. Залежно від етапу розслідування: а) під час здійснення досудового розслідування; б) під час судового розгляду. 2. Залежно від суб'єктів взаємодії: а) взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами, які залучаються для проведення досудового розслідування; б) взаємодія слідчого з працівниками оперативних підрозділів з іншими учасниками; г) взаємодія слідчого та обізнаних осіб (експертів, спеціалістів) з іншими учасниками в ході застосування спеціальних знань. 3. Залежно від тривалості здійснення взаємодії: а) цільова (разова, одномоментна), тобто обмежена підготовкою проведення тільки однієї будь-якої кримінально-процесуальної або оперативно-розшукової дії; б) періодична, тобто передбачає підготовку та проведення спільними зусиллями декількох процесуальних або розшукових заходів; в) безперервна, тобто здійснювана протягом усього провадження до прийняття остаточного рішення. 4. За формами діяльності: а) процесуальна; б) непроцесуальна (організаційна). 5. Залежно від територіального рівня (локалізації): а) взаємодія слідчих підрозділів з іншими суб'єктами у кримінальному провадженні локального (місцевого) характеру; б) регіонального характеру; в) загальнодержавного характеру» [10, с. 128].

Вказана класифікація загалом є обґрунтованою, проте потребує певного коригування з урахуванням специфіки предмета нашого дослідження. По-перше, автор правильно звертає увагу на поділ взаємодії залежно від етапів розслідування. Однак запропоновані ним різновиди за цим критерієм, на нашу думку, є не зовсім точними. Досудове розслідування та судове провадження, власне, належать до стадій кримінального процесу, а не конкретно до етапів досудового розслідування. Це створює певну термінологічну неточність. Тому у межах нашого дослідження доцільно конкретизу-

вати цю класифікацію в рамках однієї стадії досудового розслідування, враховуючи її поділ на визначені етапи. Таке уточнення дозволяє виділити такі види взаємодії: взаємодія на початку досудового розслідування, після повідомлення про підозру, на етапах зупинення та закінчення досудового розслідування.

Схожу до М.В. Борисисенка класифікаційну систему пропонує І.М. Єфіменко: «1) залежно від етапу кримінального провадження: на етапі надходження заяви і повідомлення про кримінальне правопорушення; на початковому етапі кримінального провадження; під час оперативного супроводження досудового розслідування; у зупиненому кримінальному провадженні; 2) залежно від виду вчиненого кримінального правопорушення: взаємодія під час розслідування кримінальних правопорушень проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканності тощо; 3) залежно від суб'єкта вчинення кримінального правопорушення: взаємодія під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп або злочинних організацій; 4) залежно від стадії кримінального процесу: на стадіях досудового розслідування кримінального провадження та судового розгляду; 5) залежно від рівня слідчої групи та СОГ: СОГ у разі надходження до ОВС України заяв або повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення; СОГ для розслідування тяжких, особливо тяжких злочинів, а також кримінальних правопорушень, які викликали значний суспільний резонанс; спеціалізованої постійно діючої СОГ для розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, учинених у минулі роки; СОГ ГУМВС, УМВС України для досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених на території кількох районів регіону; СОГ для досудового розслідування кримінальних проваджень, учинених на території кількох областей» [11, с. 11-12].

Щодо цієї класифікації, вона загалом заслуговує на існування. Проте залишається незрозумілим, як диференціюється взаємодія залежно від суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, зокрема – яким чином особливості суб'єкта впливають на характер цієї взаємодії. Також варто зазначити, що автор практично двічі вказує один і той самий класифікаційний критерій у різних формулюваннях: за етапом кримінального провадження та стадією кримінального процесу.

Дещо інший підхід пропонують О.С. Тарасенко та В.В. Романюк: «1. Залежно від рівня існування взаємодії: а) міжнародна взаємодія (на рівні різних держав); б) міжвідомча взаємодія (на рівні різних органів і підрозділів); в) внутрішньовідомча взаємодія (на рівні різних підрозділів та органів одного відомства). 2. Залежно від стадії кримінального провадження: а) взаємодія під час здійснення досудового розслідування; б) взаємодія під час організації та проведення тактичних операцій; в) взаємодія в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; г) взаємодія під час судового розгляду. 3. Залежно від суб'єкта взаємодії: а) взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами, які залучаються для проведення досудового розслідування; б) взаємодія працівників оперативних підрозділів з іншими учасниками; г) взаємодія обізнаних осіб (експертів, спеціалістів) з іншими учасниками в ході застосування спеціальних знань. 4. Залежно від тривалості здійснення взаємодії: а) епізодична – проведення експертизи, виконання працівником оперативного підрозділу доручення слідчого, залучення спеціаліста для проведення окремої процесуальної дії тощо. Початком виникнення цього виду взаємодії є момент отримання відповідного процесуального рішення (постанови, доручення, клопотання) і закінчується після його виконання; б) тривала – виникає під час необхідності вирішення низки завдань, що обумовлено характером і складністю конкретного кримінального правопорушення» [6, с. 26 - 28].

Наведена позиція, на наш погляд, містить помилкове поділення взаємодії залежно від стадії кримінального провадження, адже не всі запропоновані підходи коректно відображають певну стадію цього процесу. Зокрема, йдеться про взаємодію під час організації та проведення тактичних операцій, при реалізації окремих слідчих (розшу-

кових) дій, а також негласних слідчих (розшукових) дій. У цьому контексті перший елемент (тактичні операції) відображає сукупність процесуальних дій, тоді як два інші стосуються їх конкретних видів. У зв'язку з цим доцільно, на нашу думку, виокремити самостійну класифікаційну основу – залежно від виду процесуальної дії або їх комплексу. Це дозволить створити окремі категорії: взаємодія під час проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, вчинення процесуальних дій у рамках міжнародного співробітництва чи реалізації тактичних операцій тощо.

Однак усі зазначені підходи залишають поза увагою ще одну суттєву класифікаційну ознаку, яку ми вважаємо важливою, – характер владно-управлінських зв'язків у взаємодії. У цьому аспекті можна виділити декілька типів відносин. По-перше, це відносини підпорядкування, коли одна сторона виконує вказівки та доручення іншої (наприклад, слідчий підпорядковується керівнику органу досудового розслідування, процесуальному керівнику або керівнику групи слідчих). По-друге, існує взаємодія, в межах якої слідчий виконує керівну роль і дає доручення та вказівки іншим учасникам (наприклад, оперативним працівникам чи спеціалістам при проведенні слідчих (розшукових) дій). По-третє, можливий тип взаємодії між суб'єктами зі статусом рівноправності, як це спостерігається, наприклад, у відносинах між слідчим і експертом.

На підставі аналізу вищезазначених підходів до класифікації видів взаємодії під час кримінального провадження та висловлених щодо них зауважень, вважаємо за можливе сформулювати наступну класифікаційну систему взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованою групою та злочинною організацією:

1) залежно від етапу досудового розслідування: на початковому етапі досудового розслідування (прийняття заяви та повідомлення про кримінальне правопорушення, проведення невідкладних огляду місця події, затримання особи, її особистого обшуку та вилучення речей і документів, внесення відомостей до ЄРДР, інформування керівника органу досудового розслідування та керівника органу прокуратури, призначення слідчого та процесуального керівника); на етапі розслідування (під час проведення процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів після внесення відомостей й до ЄРДР та повідомлення про підозру особі); на етапі притягнення особи до відповідальності (після повідомлення особі про підозру до прийняття рішення про закінчення досудового розслідування); під час зупинення досудового розслідування та його відновлення; під час закінчення досудового розслідування;

2) залежно від виду вчиненого кримінального правопорушення: взаємодія під час розслідування кримінальних правопорушень проти основи національної безпеки (ч. 4 ст. 1102 КК України); життя та здоров'я особи (ч. 2 ст. 129 КК України); воля, честь та гідність особи (ч. 3 ст. 146 КК України); власності (ч. 5 ст. 185 КК України) тощо.

3) залежно від рівня існування взаємодії: а) внутрішньовідомча взаємодія б) міжвідомча взаємодія (на рівні різних органів та їх підрозділів); в) міждержавна взаємодія (на рівні різних держав).

4) залежно від тривалості здійснення взаємодії: а) епізодна (проведення окремих процесуальних дій чи оперативно-розшукових заходів); б) комплексна, (проведення декількох процесуальних або розшукових заходів); в) системна, тобто здійснювана протягом усього досудового розслідування.

5) за формами діяльності: а) процесуальна – безпосередньо врегульована положеннями КПК України: надання слідчим відповідним оперативним підрозділам доручень на проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій; проведення різного виду експертиз тощо; 2) непроцесуальна (організаційна) – урегульована відомчими нормативно-правовими актами: спільне розроблення версій та узгоджене планування слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових за ходів; вивчення та аналіз отриманих результатів розслідування; спільне висунення версій; обмін інфор-

мацією, взаємне консультування, надання методичної допомоги.

Література

1. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник / за ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2001. 560 с.

2. Юхно О. О. Окремі аспекти взаємодії слідчих та інших підрозділів органів внутрішніх справ під час розслідування злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (57). С. 212–221.

3. Цимбал Г. П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2005. С. 39.

4. Дорошенко Ю. К. Проблеми взаємодії при розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). С. 194–200.

5. Степанюк Р. Л., Заяць Д. Д. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. *Форум права*. 2014. № 1. С. 460–465.

6. Взаємодія учасників кримінального провадження під час досудового розслідування: правові аспекти та основні форми : навч. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. В. В. Сокуренка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внтур. справ. Вид. 3-тє, допов. і перероб. Харків: ХНУВС, 2024. 208 с.

7. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text

8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

9. Онісьєв В. А. Взаємодія правоохоронних органів у розкритті легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 261 с.

10. Борисенко М. Види та форми взаємодії слідчого з посадовими особами та підрозділами органів національної поліції. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31). Vol. 1. С. 123–129.

11. Єфіменко І.М. Взаємодія слідчих і оперативних підрозділів при реалізації таємної інформації : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ. Київ. 2014. 200 с.

Lyseiko I.V.

CONCEPT AND TYPES OF INTERACTION DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY AN ORGANIZED GROUP AND A CRIMINAL ORGANIZATION

The article studies the concept and provides a classification of interaction during the pre-trial investigation of criminal offenses committed by an organized group and a criminal organization. The emphasis is on understanding this concept as an organizational and legal form of activity of participants in criminal proceedings, units and officials of other state bodies, which provides for their joint activities regulated by criminal procedural legislation and aimed at preventing, revealing and investigating criminal offenses committed by organized groups and criminal organizations.

It is determined that the interaction of bodies and units during the pre-trial investigation of criminal offenses committed by an organized group and a criminal organization covers a wide range of subjects that perform various functions and enter into interaction in order to reveal the relevant criminal offenses. These include: state bodies authorized to exercise control over compliance with legislation in the field of combating organized crime; investigators of bodies; prosecutors as procedural leaders; operational workers; experts and specialists; investigating judges; prosecutors of the Prosecutor General's Office as the central body of Ukraine for international legal assistance, officials of authorized bodies of foreign states, as well as representatives of international police organizations: Interpol and Europol.

The classification system of interaction during the pre-trial investigation of criminal

offenses committed by an organized group and a criminal organization is outlined:

1) depending on the stage of the pre-trial investigation: at the initial stage of the pre-trial investigation; at the stage of the investigation; at the stage of bringing a person to justice; during the suspension of the pre-trial investigation and its resumption; at the end of the pre-trial investigation;

2) depending on the type of criminal offense committed: interaction during the investigation of criminal offenses against the basis of national security (Part 4 of Article 110-2 of the Criminal Code of Ukraine); life and health of a person (Part 2 of Article 129 of the Criminal Code of Ukraine); will, honor and dignity of a person (Part 3 of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine); property

(Part 5 of Article 185 of the Criminal Code of Ukraine), etc.;

3) depending on the level of interaction: a) intra-agency interaction b) inter-agency interaction (at the level of different bodies and their divisions);

c) interstate interaction (at the level of different states);

4) depending on the duration of interaction: a) episodic (conducting individual procedural actions or operational-search measures); b) complex (conducting several procedural or search measures); c) systemic (during the entire pre-trial investigation);

5) by forms of activity: a) procedural; b) non-procedural (organizational).

Keywords: *criminal proceedings, pre-trial investigation, organized groups and criminal organizations, interaction, investigator, prosecutor, investigating judge, operational officer, specialist, expert, Interpol, Europol.*

ВЗАЄМОДІЯ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ІЗ ПУБЛІЧНОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ: НОРМАТИВНІ МОДЕЛІ ЗВЕРНЕНЬ

КОЗЯР Андрій Валентинович - юрист, директор ТОВ ПАРК-БУД ПЛЮС

УДК 342.9:35.077.2
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.1.62

Статтю присвячено аналізу нормативних моделей звернень фізичних та юридичних осіб до органів публічної адміністрації в Україні в умовах трансформації публічного управління у напрямі сервісно-орієнтованої парадигми. Досліджено особливості правового регулювання звернень у межах суміжних інститутів адміністративного права, виявлено проблеми фрагментарності, колізійності та неоднозначності їх практичного застосування. Особливу увагу приділено співвідношенню звернень громадян, звернень юридичних осіб, інформаційних запитів, адміністративних послуг і процедур, а також впливу новацій законодавства на зміну моделей взаємодії публічної адміністрації з приватними особами. Обґрунтовано необхідність комплексного та порівняльного підходу до осмислення звернень як інструменту комунікації, участі та забезпечення прав у сучасній системі публічного адміністрування.

Ключові слова адміністративна процедура, адміністративний процес, інститут звернень, адміністративна справа, адміністративні провадження.

Постановка проблеми

Сучасний розвиток публічної адміністрації в Україні супроводжується необхідністю ефективної взаємодії органів влади з різними категоріями приватних осіб, зокрема фізичними та юридичними особами. Звернення до публічної адміністрації є одним із ключових інструментів реалізації прав, законних інтересів і потреб суб'єктів адміністративно-правових відносин, забезпечуючи можливість комунікації з державою та отримання публічних послуг. Розширюючи сферу взаємодії сучасної публічної системи із суб'єктами звернення (фізичними та юридичними особами), законодавцем прийнято низку нормативно-правових актів: закони України «Про звернення громадян» [1], «Про інформацію» [2], «Про доступ до публічної інформації» [3], «Про адміністративні послуги» [4], «Про адміністративну процедуру» [5]. Схвалення зазначених актів зумовило трансформацію підходів взаємодії держави із фізичними та юридичними особами, та сформувало перехід від владно-розпорядчої моделі до сервісно-орієнтованої парадигми діяльності публічної адміністрації, спрямованої на підвищення рівня відкритості та прозорості діяльності органів влади та місцевого самоврядування.

Проте, вищезазначені акти використовують різні критерії класифікації звернень, визначення їх змісту та форми, що створює неоднозначність у практичному застосуванні та обмежує уніфікацію процедур взаємодії суб'єктів із публічною адміністрацією. Так, законодавство переважно орієнтується на регламентацію звернень фізичних осіб, тоді як правове врегулювання звернень юридичних осіб залишається фрагментарним. Це ускладнює забезпечення рівного доступу до адміністративних послуг та ефективної реалізації сервісно-орієнтованої парадигми діяльності органів

влади. Водночас множинність законодавчих актів, що регулюють суміжні за своєю природою правовідносини, зумовлює наявність колізій та неоднозначностей у їх застосуванні на практиці. Зокрема, проблемним залишається питання чіткого розмежування правової природи звернень громадян (фізичних осіб) та юридичних осіб, інформаційних запитів, заяв про надання адміністративних послуг та ініціювання адміністративної процедури. Відсутність єдиних підходів до їх кваліфікації створює ризики порушення прав заявників та знижує ефективність функціонування механізмів публічного адміністрування. Крім того, впровадження сервісно-орієнтованої парадигми діяльності публічної адміністрації потребує не лише формального оновлення законодавства, а й переосмислення ролі органів влади як суб'єктів, покликаних забезпечувати реалізацію прав та законних інтересів осіб. За таких умов звернення громадян та юридичних осіб виступають важливим інструментом зворотного зв'язку між державою та суспільством, а також показником рівня відкритості, доступності та якості публічного управління.

Додатковим викликом є швидкий розвиток технологій та цифровізація адміністративних процедур, що потребує переформатування підходів до звернень, і створення нових механізмів комунікації, здатних враховувати специфіку потреб фізичних та юридичних осіб. Відповідно особливої актуальності набуває аналіз практичної реалізації законодавства у заявленій сфері, зокрема з погляду його ефективності. Оскільки, як зауважує Л.Ф. Купіна «якщо положення норм не знаходять реалізації у діяльності людей та держави (…) соціальна цінність права втрачається» [6, с. 51]. Відповідно урахування зазначених аспектів зумовлює необхідність комплексного порівняльного аналізу нормативних моделей звернень фізичних та юридичних осіб до органів публічної адміністрації в Україні.

Саме тому актуальним є наукове осмислення співвідношення законодавства про звернення фізичних та юридичних осіб із суміжними інститутами адміністративного права, що дозволяє виявити системні проблеми правового регулювання та окреслити напрями його подальшого вдосконалення. Зазначене зумовлює необхідність застосування порівняльного підходу, який дає змогу комплексно проаналізувати нормативні моделі взаємодії публічної адміністрації з фізичними та юридичними особами, і визначити їх місце у сучасній адміністративно-правовій системі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Правовий аналіз досліджуваної теми грунтується на працях таких провідних вчених: В.В. Богуцький, В.М. Гаращук, І. Криворучко, Г.М. Котляревська, Л.Ф. Купіна, Л.Л. Савранчук, В.К. Шкарупа та інші.

Метою дослідження є комплексний огляд нормативних моделей звернень фізичних та юридичних осіб до органів публічної адміністрації в Україні, оцінка їх практичної реалізації, визначення проблем та колізій у законодавчому регулюванні, а також окреслення напрямів розвитку досліджуваної сфери в умовах сервісно-орієнтованої парадигми публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу

Взаємодія фізичних та юридичних осіб із публічною адміністрацією рідко постає як суто технічний процес застосування норм. За кожною процедурою звернення - заявою, скаргою, клопотанням чи петицією - прихована певна модель уявлень про суб'єкта, державу та межі їхньої взаємної відповідальності. Нормативне регулювання звернень фіксує не лише порядок дій, а й глибші уявлення про те, хто має право говорити, бути почутим і очікувати відповіді від публічної влади. У класичній адміністративно-правовій парадигмі звернення розглядалося передусім як інструмент контролю або захисту порушеного права. Така модель виходить з асиметрії відносин: публічна адміністрація постає як носій владних повноважень, тоді як приватна особа - як прохач або скаржник, змушений адаптувати свою позицію до формалізованих процедур. У цій логіці звернення є

винятком із «нормального» перебігу управління, сигналом про збій, а не елементом постійного діалогу. Натомість сучасні нормативні моделі звернень дедалі частіше вбудовуються у ширше розуміння публічного адміністрування як сервісної та комунікативної діяльності. Звернення в такій перспективі перестає бути лише реакцією на порушення й набуває значення каналу участі, співтворення рішень і артикуляції публічного інтересу. Сам факт звернення - незалежно від його результату - визнається цінним, оскільки він виявляє потреби, очікування та соціальні напруження, які не завжди фіксуються іншими управлінськими інструментами.

Особливо показовою є еволюція нормативного підходу до звернень осіб. Якщо раніше вони розглядалися переважно як носії приватного економічного інтересу, то нині дедалі виразніше простежується визнання їхньої ролі як колективних акторів публічної сфери. Через звернення бізнес-структур, громадських об'єднань чи професійних спільнот відбувається не лише захист корпоративних прав, а й формування регуляторного середовища, у якому приватні та публічні інтереси вступають у складну, але неминучу взаємодію. Водночас нормативні моделі звернень залишаються полем напруги між формалізацією та доступністю. Надмірна процедурна складність може трансформувати право на звернення з інструменту участі на бар'єр, що відсіює соціально вразливі групи або менш інституціоналізованих суб'єктів. У цьому сенсі питання звернень виходить за межі адміністративної техніки й набуває чітко вираженого праволюдинного виміру. Тому, аналіз нормативних моделей звернень до публічної адміністрації дозволяє побачити в них не лише механізм реалізації суб'єктивних прав, а й своєрідний індикатор якості публічної влади. Те, як держава конструює право бути почутим, значною мірою визначає характер довіри між адміністрацією та суспільством і окреслює реальні межі участі фізичних і юридичних осіб у публічному управлінні.

Цілком логічно, що зміна у підходах функціонування взаємодії державних органів із приватними особами (громадянами та юридичними особами) від владно-розпорядчої моделі до сервісно-орієнтованої діяльності, стало концептуальною точкою для прийняття низки нормативно-правових актів, орієнтованих на правове регулювання нової форми діяльності публічної адміністрації**.** Законодавчі акти, ухвалені впродовж останніх років, зумовили формування новітніх підходів до регулювання суспільних відносин та відповідних адміністративних процесів у сфері реалізації права на звернення. В цьому ключі Котляревська Г.М. (2020) відзначає, що одним із ключових завдань у трансформації інституту звернень є розширення та підвищення надійності комунікаційних інструментів, спрямованих на інформування громадян про технології, а також процедури ухвалення й реалізації рішень, та наголошує на важливості формування ефективних механізмів реагування на звернення громадян та обґрунтованості процесів ухвалення та реалізації управлінських рішень у сфері державного управління. Саранчук І.І. (2021) звертає увагу на взаємопов'язаність застосування понять адміністративної процедури та адміністративного процесу, та додає, що різноманітний підхід до тлумачення адміністративного процесу пояснюється тим, що в науковій літературі його розглядають у вузькому та широкому сенсах. Авторка також наголошує, що у вузькому розумінні адміністративний процес охоплює діяльність уповноважених органів державної влади з розгляду справ про адміністративні правопорушення та застосування заходів адміністративного примусу, натомість у широкому сенсі включає, крім цього, управлінську діяльність щодо розгляду та вирішення конкретних справ у сфері державного управління, тобто охоплює не лише юрисдикційну, а й організаційно-розпорядчу, регулятивну та сервісну діяльність органів публічного управління. Водночас Криворучко І. (2023) розглядає адміністративну процедуру як законодавчо закріплену послідовність дій органів публічного управління, спрямовану на прийняття управлінських рішень та реалізацію повноважень відповідних посадових осіб.

Переносячи погляд до конкретних законодавчих змін, відмітимо формування єдиного підходу адміністративних процедур при розгляді звернень юридичних та фізичних осіб. На це вказує прийнятий у 2022 році Закон України «Про адміністративну процедуру» [5]. Як слідує зі змісту статті 1, даний закон регулює відносини між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами та іншими суб'єктами, які відповідно до закону уповноважені виконувати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами у сфері розгляду та вирішення адміністративних справ через прийняття та реалізацію адміністративних актів. Поряд з цим, у статті 2 закону наводяться тлумачення понять «адміністративна справа - справа, що стосується публічно-правових відносин щодо забезпечення реалізації права, свободи чи законного інтересу особи та/або виконання нею визначених законом обов'язків, захисту її права, свободи чи законного інтересу, розгляд якої здійснюється адміністративним органом» та «адміністративний акт - рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте (вчинена) адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямоване (спрямована) на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб)». Чітке визначення понять адміністративна справа та адміністративний акт створює основу для зменшення неоднозначностей у кваліфікації звернень і визначенні повноважень органів публічної адміністрації.

Поряд із цим, аналіз практичного застосування цих норм вказує на певні виклики. По-перше, визначення «адміністративної справи» фокусує увагу на індивідуальних правах та обов'язках особи, проте не завжди враховує комплексність колективних інтересів юридичних осіб або громадян (колективні звернення), що може ускладнювати рівний доступ до адміністративних процедур. По-друге, хоча закон формально встановлює єдині підходи до адміністративного процесу, його реалізація залежить від повноважень органів влади, що створює ризики диференційованого застосування норм на практиці. Також слід зауважити, що попри формальну єдність алгоритму адміністративної процедури, на практиці нерідко відсутнє остаточне вирішення справи по суті. Це зумовлено наявністю взаємопов'язаних питань, розгляд яких належить до компетенції різних адміністративних органів або інстанцій. У таких випадках прийняття адміністративного акта одним органом фактично залежить від результатів провадження в іншому органі, що призводить до фрагментації процедури, затягування строків розгляду та зниження ефективності захисту прав і законних інтересів заінтересованих осіб. Вирішення площини взаємодії адміністративних проваджень можливе шляхом інституціоналізації механізмів координації між адміністративними органами. Насамперед ідеться про нормативне закріплення обов'язку взаємного обміну інформацією та результатами розгляду пов'язаних питань, що дозволило б уникнути паралельних або суперечливих адміністративних рішень. За таких умов, доцільним є запровадження процедур адміністративного узгодження, за яких один адміністративний орган виступає координуючим, а результати розгляду суміжних питань іншими органами мають для нього преюдиційне значення. Крім того, ефективним інструментом вирішення проблеми взаємопов'язаності є застосування принципу єдиного адміністративного провадження, відповідно до якого всі взаємозалежні аспекти справи розглядаються в межах однієї процедури, навіть якщо до цього залучені кілька органів публічної адміністрації. Такий підхід сприяє концентрації процесуальних дій, зменшенню строків розгляду та підвищенню правової визначеності для учасників провадження. Нарешті, важливу роль у подоланні фрагментації адміністративних процедур відіграє судова практика, зокрема шляхом формування підходів, які зобов'язують адміністративні органи враховувати взаємозалежність рішень та утримуватися від формального розгляду справи за відсутності вирішення суміжних питань. У цьому сенсі судовий контроль може виконувати компенсаторну функцію, забезпечу-

ючи реальне, а не номінальне, вирішення адміністративної справи по суті.

Слід наголосити, що зазначені механізми координації та узгодження не є новими для адміністративного права й у тій чи іншій формі вже присутні як у законодавстві, так і в адміністративній практиці. Проте їх наявність не гарантує автоматичного вирішення проблеми взаємопов'язаності адміністративних проваджень. Основна складність полягає не у відсутності правових інструментів, а у фрагментарності їх застосування та відсутності чітко визначеної моменту процесуальної відповідальності за остаточне вирішення справи по суті. За таких умов взаємопов'язаність питань між різними інстанціями фактично призводить до розмивання відповідальності між адміністративними органами, кожен з яких діє в межах власної компетенції, однак жоден не забезпечує комплексного та завершеного адміністративного рішення. Відповідно проблеми площини взаємодії набуває не стільки процедурного, скільки концептуального характеру, оскільки виявляє межі чинної моделі адміністративної процедури, зорієнтованої на формально автономні рішення різних органів, але недостатньо пристосованої до врегулювання складних багатокомпонентних адміністративних справ. Таким чином, хоча законодавче нововведення, а саме Закон України «Про адміністративну процедуру» суттєво посилює правову визначеність у сфері адміністративних процедур і сприяє впровадженню сервісно-орієнтованої моделі публічного адміністрування, проте одночасно вимагає системного підходу до оцінки ефективності його реалізації, врахування специфіки звернень різних категорій суб'єктів та узгодження норм із суміжними законами, що регулюють адміністративні правовідносини.

Так, наприклад, Закон України «Про звернення громадян» [1] зберігає власну логіку регулювання процедур розгляду заяв, скарг і пропозицій, яка історично формувалася поза межами сучасної концепції адміністративного провадження. Унаслідок цього на практиці виникають ситуації, коли одне й те саме звернення за своїм змістом може бути кваліфіковане як звернення громадянина або як адміністративна справа, що підлягає вирішенню шляхом прийняття адміністративного акта. Така нормативна паралельність створює ризики неоднакового застосування процедурних гарантій, зокрема щодо строків розгляду, обсягу процесуальних прав заявника та можливостей оскарження прийнятих рішень. Крім того, співіснування різних процедурних режимів у межах публічного адміністрування посилює проблему фрагментації адміністративного процесу, коли вирішення окремих аспектів правовідносин здійснюється за різними законами та різними органами без належної координації між ними. За таких умов навіть формальне дотримання вимог кожного окремого нормативного акта не завжди забезпечує досягнення кінцевого результату - ефективного та повного вирішення справи по суті.

Отже, реалізація Закону України «Про адміністративну процедуру» [5] об'єктивно потребує не лише його буквального застосування, але й перегляду усталених підходів до кваліфікації звернень, розмежування сфер дії процедурних законів та формування узгодженої адміністративної практики. Лише за умови такої системної інтеграції можливе подолання концептуальних обмежень чинної моделі та забезпечення реальної ефективності адміністративних процедур у складних публічно-правових відносинах.

Щодо законів України «Про інформацію» [2], «Про доступ до публічної інформації» [3], «Про адміністративні послуги» [4], то вони також формують окремі, відносно автономні процедурні режими взаємодії особи з органами публічної адміністрації, які не завжди повною мірою узгоджуються з підходами, закріпленими Законом України «Про адміністративну процедуру» [5]. Зазначені нормативні акти орієнтовані передусім на забезпечення реалізації конкретних суб'єктивних прав - права на інформацію, права на доступ до публічної інформації та права на отримання адміністративних послуг, що зумовлює специфіку процедур їх реалізації та коло процесуальних гарантій. Унаслідок цього на практиці

виникають ситуації, коли розгляд одного й того самого питання може одночасно охоплювати елементи інформаційного запиту, звернення за адміністративною послугою та адміністративної справи у розумінні Закону України «Про адміністративну процедуру» [5]. Така багаторівнева нормативна регламентація ускладнює визначення застосовної процедури та адміністративного органу, відповідального за прийняття остаточного рішення, що, своєю чергою, посилює проблему взаємодії та створює ризик підміни вирішення справи по суті формальним виконанням окремих процедурних обов'язків.

Крім того, різні підходи до строків розгляду, підстав для відмови, вимог до мотивування рішень і порядку їх оскарження, закріплені в зазначених законах, можуть призводити до нерівного рівня захисту прав осіб залежно від того, у межах якого саме правового режиму кваліфікується їх звернення. За відсутності чітких правил пріоритетності та взаємоузгодженості процедур, це об'єктивно знижує ефективність адміністративно-правового регулювання та ускладнює реалізацію принципу правової визначеності.

Таким чином, інтеграція положень законів України «Про інформацію» [2], «Про доступ до публічної інформації» [3] та «Про адміністративні послуги» [4] у загальну логіку адміністративної процедури постає необхідною умовою подолання фрагментарності правового регулювання. Вирішення цього завдання потребує не стільки формального перегляду окремих норм, скільки вироблення єдиних концептуальних підходів до розуміння адміністративної справи, адміністративного акта та ролі адміністративного органу у забезпеченні комплексного й остаточного захисту прав та законних інтересів особи.

Для більш наочного порівняння застосування положень законів України «Про звернення громадян» [1], «Про інформацію» [2], «Про доступ до публічної інформації» [3], «Про адміністративні послуги» [4] та «Про адміністративну процедуру» [5] доцільно узагальнити їх ключові характеристики. Це дозволить систематизувати основні елементи процедурного регулювання, наочно показати подібності та відмінності між законами, а також ідентифікувати потенційні точки взаємопов'язаності та фрагментації адміністративного процесу. Зокрема, порівняємо об'єкт регулювання, процедурну форму, уповноважені органи, строки розгляду, права та гарантії осіб, а також механізми взаємодії з іншими законами. Така структуризація забезпечить комплексне уявлення про нормативне поле адміністративних процедур, дозволить визначити місця можливого перекриття компетенцій та слугуватиме підставою для подальшого аналізу ефективності реалізації адміністративного права.

Нижче наведено таблицю порівняння ключових характеристик зазначених законів.

Аналіз порівняльної таблиці дозволяє виділити кілька ключових моментів щодо взаємопов'язаності та потенційної фрагментації адміністративного процесу.

По-перше, всі закони формують власні процедурні режими з чітко визначеним об'єктом регулювання та уповноваженими органами, що забезпечує специфічний захист прав фізичних і юридичних осіб. Водночас, у практичному застосуванні ці режими часто перетинаються: одне і те саме звернення може водночас кваліфікуватися як адміністративна справа, адміністративна послуга або запит на інформацію, що створює ризик розпорошення відповідальності між різними органами.

По-друге, строки розгляду та права суб'єктів регулюються по-різному залежно від закону, що підсилює проблему взаємодії між органами, до компетенції яких віднесено розгляд порушених у зверненні питань. Відсутність чітких правил координації між процедурами ускладнює ефективне вирішення складних багатокомпонентних адміністративних справ і може призводити до формального виконання процедур без досягнення кінцевого результату по суті.

По-третє, хоча Закон України «Про адміністративну процедуру» [5] встановлює загальні принципи та рамки адміністративного провадження, інші закони - спеціальні за своїм змістом - не завжди синхронізовані

Характеристики	Закон України «Про інформацію»	Закон України «Про доступ до публічної інформації»	Закон України «Про адміністративні послуги»	Закон України «Про звернення громадян»	Закон України «Про адміністративну процедуру»
Об'єкт регулювання	Загальна інформаційна діяльність, права на отримання інформації	Право фізичних та юридичних осіб на доступ до публічної інформації органів влади	Надання адміністративних послуг громадянам і юридичним особам	Звернення громадян (заяви, скарги, пропозиції)	Адміністративні справи, адміністративні акти, публічно-правові відносини
Процедурна форма	Запит на інформацію, інформаційний запит	Запит на публічну інформацію	Подання заяви, реєстрація послуги, видача документа	Письмове або усне звернення, електронна форма	Адміністративне провадження, підготовка та прийняття адміністративного акта
Уповноважені органи	Органи влади, установи, що володіють інформацією	Органи влади, розпорядники публічної інформації	Органи виконавчої влади та місцевого самоврядування	Органи влади, підприємства, установи, організації	Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи
Строки розгляду	Встановлені законом, залежно від виду інформації	Зазвичай 5–20 робочих днів, з можливістю продовження	Залежно від складності послуги; встановлені нормативними актами	30 днів (можливе продовження до 45 днів)	Визначаються законом, можуть відрізнятися залежно від типу адміністративної справи
Права та гарантії особи	Отримання повної та достовірної інформації	Доступ до публічної інформації без дискримінації, право оскарження	Отримання послуги у встановлений строк, право на інформацію та консультацію	Право на своєчасний розгляд звернення, письмову відповідь, оскарження	Право на участь у справі, ознайомлення з матеріалами, оскарження адміністративного акта
Взаємодія з іншими законами	Координується з Законом «Про доступ до публічної інформації» та іншими галузевими законами	Узгоджується із Законом «Про інформацію» та процедурою адміністративного провадження	Частково інтегрується із Законом «Про адміністративну процедуру», процедурно поєднується з іншими нормами	Взаємодіє з іншими законами про адміністративні процедури та права громадян	Є базовим законом для регулювання адміністративних справ; інші закони застосовуються як спеціальні норми

з ним на практиці. Це вимагає вироблення узгоджених підходів щодо кваліфікації звернень, пріоритетності застосування процедур та визначення повноважень органів для комплексного вирішення справ. Тому, особливу увагу слід приділити розробці чітких процедур взаємодії між органами влади, що здійснюють різні адміністративні функції, а також встановленню механізмів передачі справ між процедурами для уник-

нення дублювання та затримок. Важливим аспектом є також застосування принципу пропорційності та забезпечення ефективного доступу громадян і юридичних осіб до публічних послуг і правових гарантій.

З метою підвищення узгодженості законодавства доцільним є запровадження інтегрованих методичних рекомендацій, що визначатимуть:

- пріоритетність застосування процедур у випадках, коли одне звернення охоплює кілька правових питань, що відносяться до компетенції різних органів;

- чіткі строки передачі адміністративних справ між органами для забезпечення своєчасного розгляду;

- механізми обміну інформацією та координації дій між уповноваженими органами;

- уніфіковані стандарти для оцінки ефективності виконання адміністративних актів та послуг.

Такі заходи сприятимуть зменшенню ризиків фрагментації адміністративного процесу, підвищать його прозорість та передбачуваність для фізичних і юридичних осіб, а також дозволять більш ефективно реалізовувати положення Закону України «Про адміністративну процедуру» [5] у комплексі з іншими спеціальними законами.

Висновки

Отже, ефективність адміністративного процесу безпосередньо залежить від застосуванням комплексного підходу, спрямованого на усунення процедурної фрагментації та неузгодженості між різними нормативно-правовими режимами. Запровадження інтегрованих процедурних інструментів, чітких правил пріоритетності, ефективних механізмів міжвідомчої координації, уніфікованих критеріїв оцінки діяльності органів влади, а також підвищення прозорості процедур створює передумови для підвищення результативності адміністративного провадження. Реалізація зазначених заходів сприятиме забезпеченню комплексного та своєчасного розгляду звернень фізичних і юридичних осіб, підвищенню якості публічного адміністрування та рівня довіри до органів державної влади.

Література

1. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

3. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2939-17

4. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/5203-17

5. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

6. Купіна Л.Ф. (2017) Критерії ефективності правових норм. Наукові часописи Університету. Серія Право, Випуск 32/2017, 51-57. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/24317/Kupina.pdf?sequence=1

7. Котляревська Г.М. (2020) Адміністративно - правове забезпечення механізму звернення громадян в Україні. *Дис. на здобуття ступеня доктора юридичних наук. Запорізький національний університет. Запоріжжя. 434 с.* URL: https://phd.znu.edu.ua/page/dis/07_2020/Kotliarevska.pdf

8. Савранчук Л. Л. (2021). Сутність та місце адміністративної процедури в системі адміністративного права як центрального інституту галузі права. *Прикарпатський юридичний вісник, 6(41), 77–81.* URL: https://gov.bulletin.knu.ua/uk/article/view/1621

9. Криворучко І. (2023) Сутність та особливості адміністративної процедури в публічному управлінні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*, *18*(2), 64-70. https://doi.org/10.17721/2616-9193.2023/18-10/14

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

БОЖИК Валерій - к.ю.н., Міжрегіональна академія управління персоналом, Київ

orcid.org/0000-0003-3162-0125

УДК 343.985.7:343.53

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.1.63

У статті наголошено, що сьогодні, тіньовий сектор істотно впливає на всі сфери економічної діяльності, соціальні процеси, детермінує та визначає економічну злочинність. Тіньова економіка набуває системних властивостей, є самовідтворювальним, самоорганізованим явищем, адаптується до будь-якої моделі господарювання. З огляду на періодизацію наукового забезпечення розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, на основі застосування міждисциплінарного підходу (теоретичних положень криміналістики, кримінального та кримінального процесуального права й оперативно-розшукової діяльності), а також узагальнення правозастосовної і правоохоронної практики, обґрунтовано напрями диференціації та інтеграції наукових знань, важливих в аспекті пізнання загальних закономірностей кримінально протиправної діяльності у сфері господарської діяльності та формування методологічних засад розслідування кримінальних правопорушень.

Ретроспективний аналіз наукових праць дозволив пріоритетними визнати такі напрями подальших досліджень методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності: способи (технології) підготовки, учинення та приховування заволодіння майном (коштами) підприємств, установ, організацій шляхом привласнення, розтрати, зловживання службовим становищем (розкрадання), обману та зловживання довірою (шахрайства), а також пов'язаних з ними споріднених і супутніх кримінальних правопорушень (у сфері службової діяльності, проти безпеки виробництва та інші розділи КК України); застосування сучасних методів фактичного контролю й документального аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організації в поєднанні з призначенням судових експертиз та іншими процесуальними діями, що в комплексі дозволяє виконати основні завдання кримінального провадження.

Ключові слова: економічна злочинність, господарська діяльність, кримінальне правопорушення, кримінальна процесуальна діяльність, розслідування, наукове забезпечення.

Недостатня ефективність ужитих заходів у боротьбі з кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності, відсутність ефективних методик виявлення та розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень, недостатня обізнаність слідчих в окремих технологічних процесах, фінансово-звітній документації, що супроводжує всі етапи господарської діяльності, призвели до ускладнення криміногенної ситуації в досліджуваній сфері. Результати вивчення наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених свідчать про те, що за цією тематикою висвітлювали теоретичні та практичні проблеми лише щодо окремих видів кримінальних правопорушень, тобто в Україні ще не проводили комплексного дисертаційного дослідження з проблем розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Стрімкий розвиток у 1960–1970-х рр. окремих галузей господарювання зумовив появу нових способів учинення розкрадань та інших кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що обумовило осучаснення підходів до організації і тактики їх розслідування [1].

Так, упродовж 1970–1980-х рр. було розроблено методики виявлення та розслідування окремих груп кримінальних правопорушень за певними напрямами (сферами) господарювання, зокрема, з'явились окремі методики розслідування розкрадань, учинених таємно (В. К. Чаюк, І. Ф. Ясенєв), шляхом обману (В. І. Гаєнко), привласнення, розтрати та зловживання службовим становищем (О. А. Зуєв, А. Л. Дудніков, С. В. Парфєнков). Саме тоді було здійснено спробу систематизувати типові на той час способи підготовки, учинення та приховування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. За поширеністю перше місце посідали розкрадання в державній торгівлі та громадському харчуванні (28–30 %), далі – розкрадання у сільському господарстві (20–26 %), промисловості (13–14 %), будівництві (4–6 %) і на транспорті (3–5 %) [2, с. 270].

Крім цього, у працях інших науковців було досліджено важливі для практики питання методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, зокрема щодо розслідування розкрадань в особливо великих розмірах (В. М. Сущенко); використання тактичних операцій у розслідуванні (В. О. Князєв); розшуку викраденого майна (В. І. Ткаченко). Також узагальнено методологічні питання, зокрема щодо взаємозв'язку методики розслідування кримінальних правопорушень і слідчої тактики (А. Ф. Волобуєв); значення способу вчинення кримінального правопорушення для його розкриття (В. В. Чурпіта) тощо [2].

Концептуальні засади криміналістичної методики ґрунтовно розкрито в працях відомих учених-криміналістів, зокрема В. П. Бахіна, Р. С. Бєлкіна, А. Ф. Волобуєва, О. Н. Колесніченка, В. С. Кузьмічова, М. В. Салтевського, В. Ю. Шепітька. Їхні дослідження заклали міцний фундамент для дослідження методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень сучасними науковцями.

Як відомо, методика розслідування ґрунтується на закономірностях, що поєднують окремі види кримінальних правопорушень (в основі – об'єкт злочинного посягання) або групи кримінальних правопорушень, виокремлені за криміналістично значущими ознаками (елементами способу, обстановки вчинення кримінального правопорушення, характеристиками особи злочинця тощо). Криміналісти вивчали різноманітні способи розкрадань у різних сферах господарювання (у спеціальній літературі описано понад двохсот), на підставі чого було запропоновано їх класифікацію й типологію, виявлено структуру, взаємозв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики.

Значний інтерес для нас становить дисертація О. П. Бущана [3, с. 6], на тему «Криміналістична характеристика та основні положення розслідування злочинів, скоєних шляхом кредитних банківських операцій» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес, криміналістика і судова експертиза), яка була захищена у 1995 році. У дисертації вперше за новітню історію України комплексно досліджено криміналістичну характеристику кредитно-банківських злочинів і основних положень їх розкриття.

Підсумовуючи описані в криміналістичній літературі способи розкрадань, Г. А. Матусовський у відомій монографії наводить таку їх систему: способи розкрадань, спільні для різних галузей народного господарства; способи розкрадань залежно від галузі народного господарства. Головними підставами криміналістичної класифікації способів учинення розкрадань автор називає такі: місце суб'єкта в системі економічних відносин; особливості сфери економічних відносин і фінансової діяльності; специфіку системи обліку та звітності; особливості предмета посягання; характеристику й місце потерпілого (фізичної або юридичної особи) у системі економічних відносин [4, с. 110–111].

Основною науковою працею, яка присвячена підприємницькій діяльності, слід вважати монографію А. Ф. Волобуєва «Проблеми методики розслідування розкрадань

майна у сфері підприємництва» (2000), де розкрито криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, її зв'язок з кримінально-правовою і кримінологічною характеристиками, запропоновано їх використання в окремій методиці розслідування. У роботі розглянуто проблемні питання побудови окремих криміналістичних методик, що не знайшли однозначного вирішення в теорії, у тому числі пов'язаних з підгалузями промислового та житлового будівництва. Значну увагу приділено способам розкрадань з використанням правового статусу суб'єкта підприємницької діяльності. Надано характеристику предмета розкрадання, умов учинення кримінальних правопорушень у сфері підприємництва та суб'єктів розкрадання майна, розкрито механізми легалізації та використання грошових коштів, одержаних злочинним шляхом [5].

Зважаючи на те, що існує багато різноманітних способів вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, дослідники часто намагались брати за розробку окремий з них. Так, безперечно важливе значення для забезпечення діяльності підрозділів по боротьбі із кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності має висвітлення питань щодо визначення окремих способів підроблення документів, вивчення яких здійснюють як оперативні співробітники самостійно, спираючись при цьому на наявні у них знання в галузі криміналістичного дослідження документів, так і звертаючись по допомогу до спеціалістів. Саме ці проблеми висвітлені в навчальному посібнику з криміналістики його авторами І. В. Горою та В. А. Колесником [6].

Методологічне підґрунтя в цьому напрямі було сформовано і в інших наукових та навчально-методичних виданнях. Зокрема, у монографії В. П. Корж «Теоретичні основи методики розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями у сфері економічної діяльності» (2002), у якій авторка пропонує слідами злочинної діяльності у сфері економіки вважати документи в електронному вигляді. На думку дослідниці, типовими слідами злочинної діяльності є викривлення комп'ютерної інформації, що відображає виробничо-господарські операції суб'єкта підприємницької діяльності; неправильне ведення бухгалтерського обліку в електронному варіанті; суперечності в змісті бухгалтерського обліку в електронному варіанті та в традиційному, тобто в головній книзі; знищення комп'ютерного запису, що зберігається на магнітних носіях інформації; збійні ситуації, що спричинили знищення інформації нібито через помилки в роботі програмного забезпечення комп'ютера, тощо [7]

Важливе значення для української науки криміналістики має дисертація С. С. Чернявського [8, с. 49-53], в якій досліджено чинники, що зумовлюють кримінальну ситуацію в банківській сфері: щорічне збільшення кількості злочинів у банківській сфері та розмірів заподіяної ними шкоди; поступова концентрація кримінальних інтересів у банківському секторі на використанні цих установ для організації значного витоку незаконно здобутих капіталів за кордон з їх подальшою легалізацією («відмиванням»); високий ступінь латентності банківських злочинів; тенденція до поступового зростання корупції, організованої злочинної діяльності із банківською злочинністю; труднощі та перешкоди виявлення та розслідування банківських злочинів.

Також, варто відмітити й роботу О. Д. Калаянової: «Застосування спеціальних знань працівниками органів внутрішніх справ при розкритті злочинів у сфері господарської діяльності» в якій здійснено комплексне розроблення теоретичних положень щодо сутності застосування спеціальних знань працівниками органів внутрішніх справ при розкритті кримінальних правопорушень, учинених у сфері господарської діяльності [9].

Загальні питання розслідування кримінальних правопорушень проти власності і пов'язаних з ними кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності висвітлено також у працях колективу авторів Львівського державного університету внутрішніх справ «Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ» (2011) [10].

Під час вирішення проблем методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності неможливо залишити поза увагою дисертаційне дослідження Запотоцького А. П. на тему: «Теоретичні основи та практика розслідування злочинів у сфері будівництва» (2018 р.), оскільки, у ньому було сформульовано криміналістичні моделі комплексної методики розслідування цих злочинів, а також окремих методик (привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (розкрадань) у сфері будівництва; шахрайств, пов'язаних із залученням коштів інвесторів на будівництво житла та порушень правил охорони праці й безпеки під час будівництва, а також розроблено криміналістичну класифікацію злочинів, що передбачає такі критерії поділу: родовий об'єкт; способи і технології вчинення; етап будівництва, на якому вчинено злочинне посягання; суб'єкт злочину [11]. Подібне значення має дисертаційне дослідження С. О. Журби на тему: «Криміналістична характеристика та розслідування привласнення, розтрати, майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері житлово-комунального господарства» (2020 р.) [12]. У сфері житлового господарства заслуговує на увагу і дисертаційне дослідження Бруссо К. М. на тему: «Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва» (2021 р.) [13].

Водночас, слід зауважити, що з часів здобуття Україною незалежності найбільшу кількість робіт було присвячено проблематиці розслідування саме шахрайств у сфері господарської діяльності, оскільки, з розвитком сучасних технологій і трансформацією законодавчих механізмів регулювання різних господарських, банківських та інших операцій значно активізувалися спроби вчинення шахрайських дій щодо коштів, майна тощо.

У цьому контексті, слід відразу зазначити, що у 2005 р. в Національній академії внутрішніх справ І. І. Попович захистила кандидатську дисертацію за темою «Криміналістичне забезпечення обігу розрахункових документів у банківській системі з метою запобігання вчиненню злочинів», де у другому розділі розглянуто низку важливих питань, які мають безпосереднє відношення до методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності також. Зокрема, дисертанткою розглянуті проблеми використання криміналістичних знань в процесі дослідження банківських розрахункових документів, виявлення ознак підроблення банківських розрахункових документів в процесі їх огляду, сучасні можливості експертного дослідження документів, показано шляхи удосконалення захисту документів від їх підроблення з метою запобігання кримінальних правопорушень [14].

Привертають увагу й праці О. В. Курмана «Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами» (2002) [15], С. С. Чернявського та А. В. Микитчика «Розслідування шахрайств у сфері фінансування будівництва житла» (2009) [16], Х. М. Михайлової «Основи виявлення та розслідування шахрайства, учиненого групою осіб у сфері інвестування будівництва» (2009) [17], І. М. Попової «Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла» (2011) [18], Г. М. Чернишова «Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження» (2016) [19].

Працю Г. М. Чернишова «Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження» (2016) присвячено дослідженню фінансового шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері та розробленню напрямів щодо його попередження. Обґрунтовано розгляд фінансового шахрайства через концепцію предметної діяльності та визначено базове поняття. Доведено теоретичну й практичну значущість виокремлення та роль структури окремої категорії економічних злочинів і статистичного обліку у сфері будівництва, що посягають на встановлений законом порядок ведення будівельної діяльності, ринкові механізми його функціонування, залучення та використання інвестицій у досліджуваній сфері [19].

Не можна оминути увагою й наукову працю О. В. Воробей «Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів» [20] в якій надано рекомендації щодо взаємодії слідчого з представниками: підрозділів Національної поліції та Державної фіскальної служби, Міжнародної організації кримінальної поліції в Україні (Інтерполу), Служби безпеки, Національного банку, Фонду державного майна, Міністерства фінансів, Антимонопольного комітету, Державної аудиторської служби, експертних установ, органів нагляду, спеціалістами різних галузей знань (у галузі бухгалтерського обліку, у сфері банківської діяльності, комп'ютерної техніки та програмного забезпечення) тощо під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів.

Однак, аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що проблеми методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності вітчизняні та зарубіжні вчені різних часів розглядали фрагментарно, зокрема, або надто вузько за окремими галузями господарювання чи видами (групами) кримінальних правопорушень, або надто широко, щодо загальних проблем криміналістичного забезпечення розкриття й розслідування кримінальних правопорушень чи проблем техніко-криміналістичного, тактико-криміналістичного та методико-криміналістичного забезпечення протидії злочинності. Причому найбільша кількість наукових праць стосується кримінальних правопорушень проти власності, які було присвячено проблемам розслідування привласнення та заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, а також виявів шахрайства. Це закономірно, адже зазначені категорії кримінальних правопорушень є одними з найбільш прибуткових, а отже, і найбільш поширених у сфері господарської діяльності. Водночас, комплексне дослідження, яке дало б змогу розв'язати низку невирішених наукових і практичних завдань, а також сформулювати криміналістичні рекомендації щодо розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, нині відсутнє. Саме тому на сьогодні в правозастосовній діяльності з цього напряму існує низка невирішених питань (опитані правоохоронці назвали такі основні причини, що негативно позначаються на діяльності органів досудового розслідування: недосконаліть чинного законодавства; відсутність узагальненої слідчої та судової практики; особлива складність розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності; несприятливі умови службової діяльності, що потребують глибокого й усебічного вивчення з метою розроблення ефективних і дієвих, з огляду на використання практиками, методичних рекомендацій для вдосконалення організації й тактики розслідування різних категорій кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Загалом, сьогодні, тіньовий сектор істотно впливає на всі сфери економічної діяльності, соціальні процеси, детермінує та визначає економічну злочинність. Тіньова економіка набуває системних властивостей, є самовідтворювальним, самоорганізованим явищем, адаптується до будь-якої моделі господарювання. Основними етапами цієї трансформації є:

«радянський» (60–80-ті рр. XX ст.), коли зв'язок розкрадачів із корумпованими чиновниками партійного й державного апаратів створив передумови для формування організованої економічної злочинності. Теоретичний доробок розслідування кримінальних правопорушень під час функціонування економічних і фінансових інститутів за часів командно-адміністративної планової системи господарювання ґрунтувався на практиці, характерній для вертикальної репресивної системи господарювання з поступовою диференціацією програм розслідування залежно від законодавчих змін, ускладнення та розширення (удосконалення) способів учинення, з подальшою систематизацією наукових знань, зокрема щодо розкрадань державної та колективної власності;

«перехідний» (перша половина 90-х рр. XX ст.), пов'язаний із запровадженням засад ринкових відносин з одночасним потраплянням організованої злочинності до легального бізнесу та інституцій влади;

«сучасний», коли тінізація охопила сфери фінансових відносин та виробництва, а концентрація тіньового капіталу призвела до утворення криміналізованих фінансово-промислових груп. У таких умовах криміналісти зосередились на дослідженні питань методики розслідування окремих кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності (А. Ф. Волобуєв, В. В. Лисенко, Р. Л. Степанюк, П. В. Цимбал, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та ін.), а фахівці в галузі оперативно-розшукової діяльності – на забезпеченні ефективності оперативної та негласної роботи, негласного співробітництва з питань протидії оперативними підрозділами злочинам, передбаченим окремими статтями розділу VII Особливої частини КК України (Л. І. Аркуша, В. І. Василинчук, С. М. Князєв, С. І. Ніколаюк, О. О. Руденко, Л. П. Скалозуб, О. О. Сухачов, О. В. Тихонова, В. В. Чернєй та ін.).

В умовах розвитку ринкової економіки в Україні, проблема протидії корисливим посяганням на майно та іншим кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності набуває особливої актуальності, що потребує концептуалізації характеристик окремих їх виявів, зокрема різних видів розкрадань, кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності й інших, важливих з погляду пізнання загальних закономірностей кримінально протиправної діяльності та методологічних засад розслідування на нинішньому етапі розвитку кримінального матеріального і процесуального права, декриміналізації сфери господарської діяльності, перманентного реформування правоохоронної сфери, створення та ліквідації підрозділів протидії економічній злочинності

Література

1. Трач С. С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні : монографія. 2023. 380 с.

2. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.

3. Бущан О. П. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування злочинів, вчинених шляхом використання кредитно-банківських операцій: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1995. 24 с.

4. Матусовський Г. А. Економічні злочини: криміналістичний аналіз. Харьків: Консум, 1999. 480 с.

5. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. 336 с.

6. Гора І. В. Криміналістика: Навч. посіб. К.: Алерта, 2005. 320 с.

7. Корж В. П. Теоретические основы расследования преступлений, совершаемых организованными образованиями в сфере экономической деятельности : монография. Харьков : Нац. ун-т внутр. дел, 2002. 412 с.

8. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування: дис.… канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2001. 309 с.

9. Калаянова О. Д. Застосування спеціальних знань працівниками органів внутрішніх справ при розкритті злочинів у сфері господарської діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Одеса, 2010. 20 с.

10. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посіб. / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 323 с.

11. Запотоцький А. П. Теоретичні основи та практика розслідування злочинів у сфері будівництва: дис. …док. юрид. наук. 12.00.09. Київ. 2018. 510 с.

12. Журба С. О. Криміналістична характеристика та розслідування привласнення, розтрати, майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері житлово-комунального господарства: дис. …канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ. 2020. 255 с.

13. Бруссо К. М. Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.09. Маріуполь. 2021. 246 с.

14. Попович І. І. Криміналістичне забезпечення обігу розрахункових документів у банківській системі з метою запобігання вчиненню злочинів: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2005. 197 с.

15. Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 227 с.

16. Чернявський С. С., Микитчик А. В. Розслідування шахрайств у сфері фінансування будівництва житла : навч.-практ. посіб. Київ: Хай-Тек Прес, 2009. 167 с.

17. Михайлова Х. М. Основи виявлення та розслідування шахрайства, учиненого групою осіб у сфері інвестування будівництва: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2009. 20 с.

18. Попова І. М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 250 с.

19. Чернишов Г. М. Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 255 с.

20. Воробей О. В. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів: автореф дис.… канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2019. 20 с.

SCIENTIFIC SUPPORT FOR THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY IN UKRAINE

The article emphasizes that today the shadow sector significantly affects all spheres of economic activity and social processes, while simultaneously determining and shaping economic crime. The shadow economy has acquired systemic characteristics, functioning as a self-reproducing and self-organizing phenomenon capable of adapting to any economic model. Taking into account the periodization of scientific support for the investigation of criminal offenses in the sphere of economic activity, and on the basis of an interdisciplinary approach involving the theoretical provisions of criminalistics, criminal law, criminal procedure law, and operational-search activity, as well as the generalization of law enforcement and judicial practice, the study substantiates the directions of differentiation and integration of scientific knowledge essential for understanding the general patterns of criminal activity in the sphere of economic relations and for developing the methodological foundations of criminal investigation.

A retrospective analysis of scientific works made it possible to identify the following priority areas for further research into the methodology of investigating criminal offenses in the sphere of economic activity: methods and technologies for the preparation, commission, and concealment of the misappropriation of property and financial assets belonging to enterprises, institutions, and organizations through embezzlement, misappropriation, abuse of official position, fraud, and abuse of trust, as well as related and accompanying criminal offenses connected with official misconduct, industrial safety violations, and other offenses provided for by the Criminal Code of Ukraine; the application of modern methods of factual control and documentary analysis of the financial and economic activities of enterprises, institutions, and organizations in combination with the appointment of forensic examinations and other procedural measures, which collectively enable the effective fulfillment of the principal objectives of criminal proceedings.

Keywords: economic crime, economic activity, criminal offense, criminal procedural activity, investigation, scientific support.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ, ПЕРЕДВИБОРНОЇ АГІТАЦІЇ ЧИ АГІТАЦІЇ РЕФЕРЕНДУМУ

ПЕРВАЧЕНКО Антон Сергійович - здобувач наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

https://orcid.org/0009-0007-7714-7288

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.1.64

У статті здійснено аналіз окремих аспектів кримінальної відповідальності за порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму. Науково доведено, що кримінально-правовий захист суспільних відносин у сфері політичного фінансування забезпечується насамперед положеннями ст. 159-1 Кримінального кодексу України. Ця норма була суттєво змінена законодавцем у зв'язку з реформуванням виборчого законодавства та удосконаленням механізмів фінансового контролю за діяльністю політичних партій. Водночас внесені зміни породили низку дискусійних питань щодо визначення ознак складу кримінального правопорушення, кола суб'єктів відповідальності та відмежування кримінально караних діянь від адміністративних правопорушень. Визначено, що проблемним залишається і питання ефективності санкцій. Аналіз чинного законодавства свідчить, що розміри штрафів за порушення правил політичного фінансування часто є неспівмірними із сумами незаконно отриманих або використаних коштів. У науковій літературі обґрунтовується необхідність запровадження механізму визначення штрафів у відсотковому співвідношенні до суми незаконного фінансування, а також доцільність передбачення додаткових заходів кримінально-правового впливу, зокрема конфіскації майна. Такий підхід відповідав би міжнародним стандартам боротьби з політичною корупцією та сприяв би підвищенню превентивного потенціалу кримінального законодавства. Обґрунтовано, що кримінальна відповідальність за порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму є важливим інструментом забезпечення демократичних засад функціонування політичної системи держави. Незважаючи на проведені законодавчі реформи, чинна редакція ст. 159-1 Кримінального кодексу України містить низку прогалин і суперечностей, які потребують подальшого наукового осмислення та законодавчого вдосконалення. Особливої уваги потребують питання відмежування кримінальної та адміністративної відповідальності, удосконалення санкцій, розширення можливостей фінансового контролю та забезпечення невідворотності відповідальності за незаконне політичне фінансування. Реалізація зазначених заходів сприятиме зміцненню демократичних інститутів, протидії політичній корупції та підвищенню рівня довіри суспільства до виборчих процесів в Україні.

Ключові слова: фінансування, недостовірні відомості, звіт, політична партія, передвиборна агітація, агітація референдуму.

Актуальність дослідження

Сьогодні Україна стоїть на порозі глибинних трансформацій, пов'язаних зі зміною політичного курсу на євроінтеграцію [9, с. 141; 10, с. 312]. Це, в свою чергу, зумовлює постійну роботу над удосконаленням нормативно-правового регулювання порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму. Фор-

муванню і вираженню політичної волі громадян сприяють політичні партії. Завдяки їм громадяни України можуть реалізувати своє право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Формою прямої демократії окрім виборів є референдум. Фінансування політичних партій, передвиборної агітації чи агітації референдуму може бути тим інструментом, який при наявності недоліків чинного законодавства, що регулює суспільні відносини, які виникають при наданні або отриманні внеску на підтримку політичної партії, або при отриманні державного фінансування статутної діяльності політичної партії, або при наданні або отримання фінансової (матеріальної) підтримки для здійснення передвиборної агітації або агітації референдуму, може бути застосованим для нівелювання волі виборців [2].

2019 року змінено законодавство, що регулює суспільні відносини, що виникають під час фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації з проведення референдуму. Водночас не вирішено до кінця проблеми, які виникають на практиці щодо відповідальності у разі порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної кампанії чи агітації з референдуму. Зменшення або скасування юридичної відповідальності за порушення правил політичного фінансування є загрозою демократії. З метою вдосконалення виборчого законодавства України до ст. 212-15 КУпАП внесено зміни: з назви статті виключено слова «всеукраїнського або місцевого»; в абзаці першому слова «всеукраїнських або місцевих кампаній» замінено словами «або кампаній»; абзац другий після слів «політичної партії» доповнено словами «фінансової (матеріальної) підтримки передвиборної агітації або агітації з питань референдуму». Так, порушення встановленого законом порядку надання чи отримання внеску на підтримку політичної партії, порушення встановленого порядку надання чи отримання державного фінансування статутної діяльності політичної партії, а також порушення порядку, встановленого порядку надання або отримання фінансової (матеріальної) підтримки для передвиборної агітації чи агітації з референдуму – тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від сімдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від ста до ста та тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією суми внесків на підтримку політичної партії, фінансової (матеріальної) підтримки передвиборчої агітації чи агітації з референдуму, наданих або отриманих з порушенням законодавства [3].

Відповідно до ст. 212-21 КУпАП, порушення встановленого порядку або строків подання фінансового звіту про надходження і використання коштів виборчого фонду, звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру. або подання фінансової звітності, складеної з порушенням встановлених вимог, – тягнуть за собою накладення штрафу від трьохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [3]. Зважаючи на зміни в законодавчій сфері, які відбуваються у зв'язку адаптацією законодавства до європейських стандартів, слід наголосити на необхідності удосконалення законодавчої бази щодо відповідальності за порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму.

Метою дослідження є виокремлення та надання характеристики окремим аспектів кримінальної відповідальності за порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму.

Стан дослідження

Проблеми кримінальної відповідальності за порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму була предметом дослідження таких вітчизняних науковців, як Р. В. Асейкін, Ю. В. Баулін, О. В. Білаш, В. І. Борисов, І. Б. Газдайка-Василишин, В. В. Голіна, В. А. Горбунов, В. К. Грищук, Н. О. Гуторова, Т. А. Денисова, О. П. Дячкін, О. М. Костенко, О. М. Котовенко, С. Я. Лихова, С. А. Миронюк, С. В. Незнайко, Б. М. Одайник, М. І. Панов, В. П. Самокиш, А. В. Семенюк-Прибатень, В. В. Ста-

шис, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, Є. В. Фесенко, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко та ін.

Попри те, що праці цих учених мають значну наукову і практичну цінність, чимало питань, пов'язаних з ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 159-1 КК України, залишились дискусійними, а деякі недостатньо чи взагалі не дослідженими. Не знайшли достатнього відображення у наукових працях питання генезису кримінальної відповідальності за порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму, дослідження зарубіжного досвіду з окресленої проблематики, характеристика об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 159-1 КК України, питань кваліфікації, справедливості та відповідності покарання за вказане діяння, відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 159-1 КК України від суміжних кримінальних та адміністративних правопорушень.

Виклад основного матеріалу

Забезпечення прозорості фінансування політичних партій, виборчих кампаній та референдумів є одним із ключових елементів демократичної держави та важливою гарантією реалізації конституційних виборчих прав громадян. Сучасні демократичні процеси неможливо уявити без ефективного механізму контролю за джерелами надходження та використання коштів політичними партіями, кандидатами на виборні посади та суб'єктами референдумного процесу. В умовах європейської інтеграції України особливого значення набуває питання забезпечення належного рівня правового регулювання політичного фінансування, а також встановлення ефективних механізмів юридичної відповідальності за порушення відповідних правил. Як справедливо зазначається у науковій літературі, недосконалість правового регулювання політичного фінансування створює передумови для викривлення волевиявлення громадян, посилення політичної корупції та зростання впливу фінансово-промислових груп на політичні процеси.

Формування та реалізація політичної волі громадян здійснюються через діяльність політичних партій, участь у виборах та референдумах. Саме тому прозорість фінансування політичної діяльності безпосередньо пов'язана із забезпеченням принципів народовладдя, політичного плюралізму та рівності учасників виборчого процесу. Відповідно до ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Реалізація цього права значною мірою залежить від забезпечення рівних можливостей суб'єктів виборчого процесу, що неможливо без ефективного контролю за політичним фінансуванням.

Кримінально-правовий захист суспільних відносин у сфері політичного фінансування забезпечується насамперед положеннями ст. 159-1 КК України. Ця норма була суттєво змінена законодавцем у зв'язку з реформуванням виборчого законодавства та удосконаленням механізмів фінансового контролю за діяльністю політичних партій. Водночас внесені зміни породили низку дискусійних питань щодо визначення ознак складу кримінального правопорушення, кола суб'єктів відповідальності та відмежування кримінально караних діянь від адміністративних правопорушень.

Відповідно до чинної редакції ст. 159-1 КК України кримінально караними визнаються подання завідомо недостовірних відомостей у звітах політичних партій та виборчих фондів, незаконне надання або отримання внесків на підтримку політичних партій, а також незаконне надання чи отримання фінансової або матеріальної підтримки передвиборної агітації чи агітації референдуму. Законодавець пов'язує кримінальну відповідальність із підвищеним ступенем суспільної небезпеки таких діянь, оскільки вони створюють загрозу викривлення політичної конкуренції та порушення принципу рівності учасників виборчого процесу [4].

Особливого значення набуває питання визначення предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 159-1 КК України. Аналіз законодавства дає під-

стави стверджувати, що предметом цього кримінального правопорушення виступають звіт політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, а також фінансовий звіт про надходження та використання коштів виборчого фонду політичної партії, місцевої організації політичної партії або кандидата. Саме ці документи містять інформацію про фінансову діяльність політичних суб'єктів та є основним джерелом контролю з боку НАЗК, Центральної виборчої комісії та інших уповноважених органів. Подання до таких документів завідомо неправдивих відомостей підриває ефективність державного контролю та створює умови для приховування незаконних джерел фінансування політичної діяльності [1; 5; 6; 7].

Важливе значення має і визначення суб'єкта кримінального правопорушення. Частина 1 ст. 159-1 КК України передбачає вчинення діяння спеціальним суб'єктом. Ним можуть бути керівники політичних партій, уповноважені особи, відповідальні за подання фінансової звітності, а також розпорядники виборчих фондів. Натомість суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 159-1 КК України, можуть бути як особи, які незаконно здійснюють внески на підтримку політичних партій або виборчих кампаній, так і особи, які умисно приймають такі внески. До кола потенційних суб'єктів закон відносить іноземців, осіб без громадянства, анонімних донорів, осіб, які не мають права здійснювати такі внески відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні», а також інших осіб, щодо яких встановлено законодавчі обмеження [2; 6].

Однією з найбільш актуальних проблем правозастосування є відмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення правил політичного фінансування. КУпАП містить низку норм, зокрема ст. 212-15 та 212-21, які передбачають відповідальність за порушення порядку надання чи отримання внесків на підтримку політичних партій, а також за порушення правил подання фінансової звітності [3]. Водночас окремі склади адміністративних правопорушень частково дублюють ознаки кримінально караних діянь, що створює труднощі під час кваліфікації.

Окрему увагу слід приділити питанням політичної корупції. Незаконне фінансування політичних партій та виборчих кампаній є одним із найбільш поширених механізмів прихованого впливу на політичні процеси. Використання підставних осіб, фіктивних пожертв, фінансування через громадські організації або інші юридичні конструкції нерідко унеможливлює встановлення реального джерела походження коштів. Особливо небезпечними є випадки, коли значні фінансові ресурси використовуються для забезпечення політичного впливу бізнес-структур, олігархічних груп або навіть організованих злочинних угруповань.

Судова практика у справах про порушення порядку фінансування політичних партій поки що залишається обмеженою, що пояснюється складністю доказування суб'єктивної сторони кримінального правопорушення та специфікою фінансових операцій, які є предметом розслідування. Водночас Верховний Суд у своїх рішеннях неодноразово звертав увагу на необхідність встановлення умисного характеру дій особи, достовірного знання про незаконність джерела фінансування або про неправдивість внесених до звітності відомостей. Саме доведення умислу є однією з ключових умов притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 159-1 КК України [8, с. 92].

Проблемним залишається і питання ефективності санкцій. Аналіз чинного законодавства свідчить, що розміри штрафів за порушення правил політичного фінансування часто є неспівмірними із сумами незаконно отриманих або використаних коштів. У науковій літературі обґрунтовується необхідність запровадження механізму визначення штрафів у відсотковому співвідношенні до суми незаконного фінансування, а також доцільність передбачення додаткових заходів кримінально-правового впливу, зокрема конфіскації майна. Такий підхід відповідав би міжнародним стандартам боротьби з політичною корупцією та сприяв би підвищенню превентивного потенціалу кримінального законодавства [8, с. 103–113].

Суттєвого вдосконалення потребують і механізми фінансового контролю. Перспективним напрямом є створення єдиної електронної системи фінансової звітності політичних партій та виборчих фондів із відкритим доступом до інформації про надходження та використання коштів. Це дозволить забезпечити більш ефективний громадський контроль, спростити процедури перевірки та мінімізувати ризики приховування незаконного фінансування. Важливим також є підвищення ролі НАЗК, Центральної виборчої комісії та правоохоронних органів у виявленні та документуванні фактів порушення законодавства про політичне фінансування.

Висновки

Науково доведено, що кримінально-правовий захист суспільних відносин у сфері політичного фінансування забезпечується насамперед положеннями ст. 159-1 КК України. Ця норма була суттєво змінена законодавцем у зв'язку з реформуванням виборчого законодавства та удосконаленням механізмів фінансового контролю за діяльністю політичних партій. Водночас внесені зміни породили низку дискусійних питань щодо визначення ознак складу кримінального правопорушення, кола суб'єктів відповідальності та відмежування кримінально караних діянь від адміністративних правопорушень.

Визначено, що проблемним залишається і питання ефективності санкцій. Аналіз чинного законодавства свідчить, що розміри штрафів за порушення правил політичного фінансування часто є неспівмірними із сумами незаконно отриманих або використаних коштів. У науковій літературі обґрунтовується необхідність запровадження механізму визначення штрафів у відсотковому співвідношенні до суми незаконного фінансування, а також доцільність передбачення додаткових заходів кримінально-правового впливу, зокрема конфіскації майна. Такий підхід відповідав би міжнародним стандартам боротьби з політичною корупцією та сприяв би підвищенню превентивного потенціалу кримінального законодавства.

Обґрунтовано, що кримінальна відповідальність за порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи агітації референдуму є важливим інструментом забезпечення демократичних засад функціонування політичної системи держави. Незважаючи на проведені законодавчі реформи, чинна редакція ст. 159-1 КК України містить низку прогалин і суперечностей, які потребують подальшого наукового осмислення та законодавчого вдосконалення. Особливої уваги потребують питання відмежування кримінальної та адміністративної відповідальності, удосконалення санкцій, розширення можливостей фінансового контролю та забезпечення невідворотності відповідальності за незаконне політичне фінансування. Реалізація зазначених заходів сприятиме зміцненню демократичних інститутів, протидії політичній корупції та підвищенню рівня довіри суспільства до виборчих процесів в Україні.

Література

1. Виборчий кодекс України : Закон України від 19 груд. 2019 р. № 396-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text.

2. Кваліфікація та розслідування злочинів проти виборчих прав громадян [Текст]: метод. рек. / [Крижна В. В., Бабаніна В. В., Грига М. А. та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. 76 с.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text.

4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

5. Про деякі питання подання звітності політичних партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру : наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 19 лют. 2021 р. № 102/21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0507-21#Text.

6. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2365-

III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text.

7. Про форми фінансових звітів про надходження та використання коштів виборчих фондів місцевих організацій політичних партій, кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, порядок їх складання та проведення аналізу : постанова Центральної виборчої комісії від 1 жовт. 2020 р. № 324. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0324359-20#Text.

8. Розгляд судами справ щодо порушень правил фінансування політичних партій та виборчих кампаній : навч.-практ. посіб. / за ред. М. Цуркана. Київ : Аванпост-Прим, 2022. 212 с.

9. Borysov, V., Shakun, V., & Babanina, V. (2022). Aplicación de los principios constitucionales en la legislación penal de Ucrania. *Revista De La Universidad Del Zulia*, 13 (38), P. 140–158. DOI: https://doi.org/10.46925//rdluz.38.10. URL : file:///C:/Users/User/Downloads/Dialnet-ApplicationOfConstitutionalPrinciplesInCriminalLeg-8810143%20(1).pdf.

10. Cherniei, V., Cherniavskyi, S., Babanina, V., Tykhonova O., & Hudkova, H. (2023). Características de la responsabilidad por revelación del secreto bancario en Europa y Estados Unidos. *Jurídicas CUC*, 19(1), P. 311–338. https://doi.org/10.17981/juridcuc.19.1.2023.11. URL: https://revistascientificas.cuc.edu.co/juridicascuc/article/view/4598/4892.

SOME ASPECTS OF CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF THE PROCEDURE FOR FINANCING A POLITICAL PARTY, ELECTION CAMPAIGN OR REFERENDUM CAMPAIGN

The article analyzes certain aspects of criminal liability for violating the procedure for financing a political party, election campaigning or referendum campaigning. It has been scientifically proven that criminal law protection of public relations in the field of political financing is provided primarily by the provisions of Art. 159-1 of the Criminal Code of Ukraine. This norm was significantly changed by the legislator in connection with the reform of electoral legislation and the improvement of financial control mechanisms over the activities of political parties. At the same time, the changes made have given rise to a number of debatable issues regarding the definition of the elements of a criminal offense, the circle of subjects of responsibility and the distinction between criminally punishable acts and administrative offenses. It has been determined that the issue of the effectiveness of sanctions also remains problematic. An analysis of the current legislation shows that the size of fines for violating the rules of political financing are often disproportionate to the amounts of illegally obtained or used funds. The scientific literature substantiates the need to introduce a mechanism for determining fines as a percentage of the amount of illegal financing, as well as the expediency of providing for additional measures of criminal law influence, in particular confiscation of property. Such an approach would comply with international standards for combating political corruption and would contribute to increasing the preventive potential of criminal legislation. It is substantiated that criminal liability for violating the procedure for financing a political party, election campaigning or referendum campaigning is an important tool for ensuring the democratic principles of the functioning of the political system of the state. Despite the legislative reforms carried out, the current version of Art. 159-1 of the Criminal Code of Ukraine contains a number of gaps and contradictions that require further scientific understanding and legislative improvement. The issues of delimiting criminal and administrative liability, improving sanctions, expanding financial control capabilities and ensuring the inevitability of liability for illegal political financing require special attention. The implementation of these measures will contribute to strengthening democratic institutions, combating political corruption, and increasing public trust in electoral processes in Ukraine.

Keywords: financing, inaccurate information, report, political party, election campaign, referendum campaign.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗМІСТУ ПРОТИДІЇ НЕДОБРОЧЕСНОСТІ У СУДОВІЙ СИСТЕМІ

ГЛУБОЧЕНКО Сергій Михайлович - кандидат юридичних наук

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.1.65

Зроблено висновок, що протидія недоброчесності у судовій системі є доволі складною системою заходів, які орієнтовані як безпосередньо на суддів та систему відправлення правосуддя в цілому, так і на суспільство. Важливо розуміти, що протидія не повинна зводитися виключно до юрисдикційних заходів, тобто складатися із притягнення до юридичної відповідальності суддів, які вчинили дії чи бездіяльність, що кваліфікуються як недоброчесність. Натомість, така протидія являє собою комплексну діяльність цілої низки суб'єктів різного правового статусу, щодо формування, забезпечення та підтримки такого правового і культурного середовища, в якому неприйнятними і засуджуваними є будь-які прояви недоброчесності, в якому відбувається перманентний та ефективний моніторинг стану дотримання суддями доброчесності на усіх етапах їхньої професійної діяльності, в якому реакція держави і суспільства на недоброчесну поведінку суддів є невідкладною, змістовною та дієвою.

Узагальнено, що механізм протидії недоброчесності у судовій системі виконує не лише контрольну та дисциплінарну, а й виховну та превентивну функції. Його призначення полягає у формуванні високих стандартів професійної поведінки суддів, а також у зміцненні суспільного розуміння неприпустимості проявів недоброчесності в діяльності органів правосуддя. Ефективне функціонування такого механізму є необхідною передумовою реального забезпечення верховенства права, практичного втілення принципів правової справедливості, рівності та законності, а не їх формального декларування.

Водночас механізм протидії недоброчесності покликаний утверджувати судову владу як інституцію, що уособлює справедливість і гарантує рівний захист прав та законних інтересів кожного суб'єкта права незалежно від його правового статусу, соціального становища чи інших характеристик. Натомість поширення проявів недоброчесності в судовій системі суперечить фундаментальним цінностям чесності, доброчесності, честі, професійної етики та правової справедливості. Такі явища завдають істотної шкоди авторитету судової влади, підривають довіру суспільства до суду та нівелюють сприйняття судді як висококваліфікованого, незалежного, безстороннього й неупередженого носія правосуддя, для якого пріоритетом є служіння суспільному благу та захист основоположних правових і соціальних цінностей..

Ключові слова: протидія, доброчесність, недоброчесність, судді, судова система.

Постановка проблеми

Сучасний етап розвитку правової держави характеризується підвищенням вимог до якості здійснення правосуддя, рівня незалежності судової влади та дотримання суддями високих стандартів професійної етики. Однією з ключових передумов ефективного функціонування судової системи є доброчесність її представників, яка виступає важливим індикатором законності, неупередженості та справедливості судочинства.

Водночас поширення проявів недоброчесності у судовій системі негативно впливає на авторитет судової влади, підриває довіру суспільства до судів та створює загрози для реалізації принципу верховенства права. В умовах триваючого реформування судової системи України особливої актуальності набувають питання формування ефективних механізмів протидії недоброчесності. Це обумовлено необхідністю забезпечення належного рівня професійної та етичної поведінки суддів, мінімізації корупційних ризиків, запобігання конфлікту інтересів і створення дієвих інструментів контролю за дотриманням стандартів суддівської доброчесності.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із протидією недоброчесності у судовій системі України, у своїх наукових працях розглядали: Ю. М. Бисага, В. П. Бойко, С. В. Жуков, М. О. Макаров, Н. В. Максименко, М. В. Руденко, О. В. Саленко, В. І. Федорович, Ю. О. Фідря та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим залишається зміст протидії недоброчесності у судовій системі.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити зміст протидії недоброчесності у судовій системі. Для досягнення окресленої мети необхідним є вирішення наступних завдань: з'ясувати сутність категорії протидія недоброчесності у судовій системі; виділити елементи, які розкривають зміст протидії недоброчесності у судовій системі та надати їм характеристику.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо характеристики змісту протидії недоброчесності у судовій системі.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що протидію недоброчесності у судовій системі слід розуміти як комплекс угоджених та інтегрованих у єдину цілісну систему заходів політико-правового, організаційно-управлінського, соціокультурного та іншого характеру, що здійснюють суб'єктами публічної влади та представниками громадянського суспільства задля ствердження та реального гарантування принципів організації й функціонування системи правосуддя, забезпечення допуску до його здійснення найбільш гідних (з професійної, морально-етичної та ділової точки зору) представників громадськості, підтримки високого рівня репутації судової влади та належної якості здійснення нею своєї суспільної місії. Протидія недоброчесності у судовій системі – це не просто сукупність розрізнених рішень та дій, а складний механізм, в якому зусилля різних за політико-правовою природою та статусом суб'єктів, різні за характером і змістом заходи об'єднані у єдиний інструментарій недопущення, а вразі появи усунення фактів недоброчесної поведінки суддів. Досліджувана протидія орієнтована не просто на виявлення та припинення проявів зазначеної недоброчесності, а також забезпечення притягнення винних у її вчиненні осіб до відповідальності, а на сприяння формуванню в нашому суспільстві такого культурного середовища, в якому доброчесність є нормою, в якому порушення останньої тримається на мінімально можливому рівні завдяки ефективному механізму контролю за цим небезпечним явищем.

Досліджувана протидія являє собою певну систему (або механізм), змістом якої є набір узгоджених та взаємодоповнюючих заходів, які, на нашу думку, можна поділити на наступні групи:

1) політичні. Ці заходи передбачають рішення та дії суб'єктів політичного процесу, які спрямовані формування та підтримку необхідного політичного середовища для ефективного проведення державного курсу із протидії недоброчесності. Таке середовище, в першу чергу, має гуртуватися на однозначній, стійкій, консолідованій політичній волі щодо забезпечення якісної протидії недоброчесності у судовій системі. Наявність такої волі свідчить про усвідомлення нагальної необхідності та важливості цієї протидії,

а також про готовність до неухильного слідування до її суспільно значущої мети незалежно від можливого опору, тиску, втрати певних політичних вигод тощо. Політична воля, зазначає В. І. Шакун, є неодмінним та вкрай вагомим компонентом політичної діяльності. Від її якості залежить вибір шляхів розв'язання тих чи інших суспільних суперечностей, вона являє собою засіб ідейно-ціннісного самовизначення, є свідченням рівня певної політичної культури. Найважливіша риса політичної волі – спрямованість на перетворення дійсності в інтересах і цілях суспільства [1]. Окрім політичної волі у контексті цієї групи заходів слід також віднести: усунення політичного тиску на судову систему; ініціація та підтримка відповідних реформ і перетворень у цій сфері; налагодження змістовного та продуктивного діалогу між владою і громадянським суспільством; політичну відповідальність за прийняття та якість реалізації необхідних програм заходів;

2) правові. Право було та залишається одним із найбільш досконалих та універсальних засобів регулювання суспільних відносин і кожна їх сфера, галузь, що з точки зору держави має особливе значення для забезпечення суспільного блага, зазначає відповідного правового регулювання. Через засоби правової регламентації правові відносини, зокрема ті, що супроводжують досліджувану протидію, набувають офіційного визнання, впорядкування та забезпечення. Правові заходи, на нашу думку, можна розподілити на:

а) ідейно-правові, тобто такі які пов'язані із розробкою та формалізацією у відповідних джерелах права концептуальних засад протидії недоброчесності в судовій системі. Концепція – це спосіб розуміння та тлумачення (трактування) чогось (процесів, явищ, поведінки відносин тощо). Концепція містить провідний задум чи ідею, а також систему доказів цієї ідеї чи задуму. Стрижневий задум та заснована на ньому система поглядів висапають ідейним базисом для прийняття рішень і вирішення конкретних завдань [2, с.342]. Державне управління в якості обов'язкового компоненту повинне передбачати розробку і затвердження науково-обґрунтованої концепції щодо реалізації державної політики з усіх ключових питань та напрямків. Як офіційний документ, концепція створюється державними органами для визначення основних засад, напрямів і пріоритетів державної політики в конкретній сфері та передбачає заходи для вирішення певної проблеми [2, с.342].

б) нормативно-правові. Це вже заходи щодо безпосереднього встановлення матеріальних і процедурно-процесуальних загальнообов'язкових, формально визначених правил здійснення протидії. Сутність цих заходів – це нормотворча робота, внаслідок якої приймаються закони та підзаконні нормативно-правові акти, які власне і виступають формою об'єктивації зазначених правил;

в) правореалізаційні (зокрема правозастосовні). Коло заходів, в межах яких правові ідеї, принципи та норми власне набувають практичного втілення. Окреме місце серед них займають заходи правозастосовного характеру, в межах яких суб'єкт публічної влади використовуючи свої повноваження пристосовує загальну норму до конкретної життєвої ситуації та чітко визначеної особи. Пріоритетну роль правозастосування відіграє у заходах пов'язаних із притягненням суддів до відповідальності, зокрема дисциплінарної;

3) інституційні заходи, які пов'язані з забезпеченням формування та належного функціонування суб'єктів, уповноважених на виконання завдань щодо безпосередньої протидії недоброчесності у суддівській системі;

4) організаційно-управлінські. Коло цих заходів формує сукупність управлінських рішень, дій, процедур які супроводжують: оцінку кандидатів під час добору суддів, призначення суддів на посади та їх кар'єрне просування, оцінку стану професійної придатності та розвитку суддів, здійснення зовнішнього та внутрішнього контролю за дотриманням суддівської етики, моніторинг способу життя, забезпечення службової дисципліни, організацію та здійснення підвищення рівня професійної кваліфікації. Також організаційно-управлінські заходи відіграють важливу роль під час забезпечен-

ня взаємодії та координації між суб'єктами протидії недоброчесності у судовій системі;

5) соціокультурні. Це заходи спрямовані на формування та ствердження у суспільній свідомості чітких, зрозумілих для широкого загалу та стійких світоглядних ідей, ціннісних орієнтацій, які ґрунтуються на ідеалах верховенства права, справедливості, добросовісності (зокрема сумлінності та чесності), взаємної відповідальності влади та особи (суспільства), нетерпимості (нульової толерантності) до корупції та інших проявів неналежного використання суддями владного становища, неприпустимості проявів нетичної поведінки. Соціокультурні заходи є одним із ключових інструментів впливу на правову свідомість та правову культуру, як окремих громадян, так і суспільства в цілому. Е. Р. Сеітаблаєв з цього приводу зазначає, що правосвідомість є насамперед суб'єктивним феноменом, оскільки, тобто її первинним носієм є людина і вона передбачає, по-перше, усвідомлення суб'єктом права правових ідей, цінностей, настанов тощо, і, по-друге, його ставлення до оточуючої правової дійсності, що формується та розвивається за їх допомогою, а також відповідних психологічних складових [3, с.108]. Тобто правова свідомість – це відображення правової дійсності на рівні світогляду людини. Вона (правова свідомість) показує як особа сприймає право, усвідомлює його цінність, розуміє важливість та необхідність правового регулювання. Правова свідомість являє собою справ ціннісно-емоційних та раціональних аспектів людської поведінки. Важливість правової свідомості, наголошує Е. Р. Сеітаблаєв, ні в якому разі не можна применшувати, адже саме від його стану у значній мірі залежить адекватність оцінки та обґрунтування особою своєї юридично значущої поведінки, співвіднесення її з пануючими ідеалами, цінностями та стандартами [3, с.110]. Правова свідомість це внутрішня основа правової культури, її ментальний бік. Вона (правова культур) являє собою, як справедливо відмічає І. О. Шаповлова, – специфічний засіб спілкування суб'єктів політичного й правового життя суспільства, що виражається в різних формах правомірної поведінки та мислення, побудованого на вільному виборі гарантованих законами правових засобів досягнення поставлених цілей. Стан правової культури можна розглядати як показник якості та досягнутого рівня правового життя суспільства, що відображається в досконалості правових актів, правоохоронної і правозастосувальної діяльності, правової освіченості населення тощо [4, с.32-33].

Так, на нашу думку виглядає коло основних різновидів заходів, що включає механізм протидії недоброчесності у судовій системі. Очевидно, що ці заходи не існують окремо і тісно переплітаються та доповнюють один одного в межах зазначено механізму, забезпечуючи всебічний підхід до вирішення досліджуваної проблеми. Зауважимо, вище ми охарактеризували структуру змісту протидії з точки зору природи тих заходів, які її складають, втім це не єдиний можливий підхід до їх групування, яке може бути здійснене й за іншим критерієм, наприклад функціональним. У такому випадку можна вести мову про запобігання та профілактику недоброчесності, кваліфікаційні і контрольні процедури, дисциплінарні провадження, інформаційно-технічні, кадрові освітні та освітньо-виховні заходи тощо.

Висновки

Резюмуючи вище викладене, можемо дійти до висновку, що протидія недоброчесності у судовій системі є доволі складною системою заходів, які орієнтовані як безпосередньо на суддів та систему відправлення правосуддя в цілому, так і на суспільство. Важливо розуміти, що протидія не повинна зводитися виключно до юрисдикційних заходів, тобто складатися із притягнення до юридичної відповідальності суддів, які вчинили дії чи бездіяльність, що кваліфікуються як недоброчесність. Натомість вона (досліджувана протидія) являє собою комплексну діяльність цілої низки суб'єктів різного правового статусу, щодо формування, забезпечення та підтримки такого правового і культурного середовища, в якому неприйнятними і засуджуваними є будь-які прояви недоброчесності, в якому відбувається перманентний та ефективний моніторинг стану дотримання суддями доброчесності

SUMMARY

It is concluded that countering dishonesty in the judicial system is a rather complex system of measures that are aimed both directly at judges and the justice system as a whole, and at society. It is important to understand that countering should not be limited exclusively to jurisdictional measures, that is, to holding judges who have committed actions or inactions that are qualified as dishonesty legally liable. Instead, such countering is a complex activity of a number of entities of different legal status, aimed at forming, ensuring and maintaining such a legal and cultural environment in which any manifestations of dishonesty are unacceptable and condemned, in which there is permanent and effective monitoring of the state of integrity of judges at all stages of their professional activity, in which the reaction of the state and society to dishonest behavior of judges is urgent, meaningful and effective.

It is summarized that the mechanism for combating dishonesty in the judicial system performs not only control and disciplinary, but also educational and preventive functions. Its purpose is to form high standards of professional behavior of judges, as well as to strengthen public understanding of the inadmissibility of manifestations of dishonesty in the activities of judicial bodies. The effective functioning of such a mechanism is a necessary prerequisite for the real provision of the rule of law, the practical implementation of the principles of legal justice, equality and legality, rather than their formal declaration. At the same time, the mechanism for combating dishonesty is designed to establish the judiciary as an institution that embodies justice and guarantees equal protection of the rights and legitimate interests of each subject of law, regardless of their legal status, social status or other characteristics. In contrast, the spread of manifestations of dishonesty in the judicial system contradicts the fundamental values of honesty, integrity, honor, professional ethics and legal justice. Such phenomena cause significant damage to the authority of the judiciary, undermine public trust in the court, and undermine the perception of a judge as a highly qualified, independent, impartial, and unbiased bearer of justice, for whom serving the public good and protecting fundamental legal and social values is a priority.

Key words: opposition, integrity, dishonesty, judges, judicial system.

на усіх етапах їхньої професійної діяльності, в якому реакція держави і суспільства на недоброчесну поведінку суддів є невідкладною, змістовною та дієвою.

Таким чином, механізм протидії недоброчесності у судовій системі покликаний бути уособленням правової справедливості для кожного суб'єкта права, незалежно від його правового статусу та інших ознак, уражений явищами, які не просто не співвідносяться із тим, що прийнято вважати, чесністю, добром, честю, правовою справедливістю та стійкістю, а прямо їм суперечать, паплюжать репутацію судової влади і зводять нанівець віру у суддю як високопрофесійного, безстороннього і неупередженого захисника соціальних і правових цінностей, для якого суспільне, а не особисте благо є пріоритетною місією.

Література

1. Шакун В. І. Політична воля і злочинність. *Юридичний вісник України*. № 41 (1162). 13-19 жовтня 2017 року. URL: https://www.navs.edu.ua/news/politichna-volya-i-zlochinnist.pdf

2. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

3. Сеітаблаєв, Е. (2024). Поняття та ознаки правосвідомості. *Grail of Science*, (38), 108–110. https://doi.org/10.36074/grail-of-science.12.04.2024.016

4. Шаповалова І. О. Науково-теоретична характеристика правової культури. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2021DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/6

ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

ПРЯДКО Олександр Олександрович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

https://orcid.org/0009-0001-8604-4519

УДК 343.98

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.1.66

У статті здійснено наукове дослідження принципів взаємодії під час розслідування воєнних злочинів як системи вихідних правових, організаційних, тактичних, інформаційних, безпекових та міжнародно-правових положень, що визначають зміст, межі й спрямованість узгодженої діяльності суб'єктів кримінального провадження. Обґрунтовано, що специфіка воєнних злочинів, зумовлена їх міжнародно-правовою природою, масштабністю наслідків, складністю встановлення фактичних обставин, необхідністю невідкладного документування подій, підвищеними безпековими ризиками та залученням широкого кола національних і міжнародних суб'єктів, потребує чіткої систематизації принципів такої взаємодії. Доведено, що зазначені принципи не можуть розглядатися як суто декларативні положення, оскільки вони виконують регулятивну, методологічну, організаційну й гарантійну функції, забезпечують законність, узгодженість, плановість, своєчасність, повноту, неупередженість і результативність спільної діяльності. У межах дослідження охарактеризовано принцип законності, процесуальної самостійності та відповідальності слідчого, розмежування компетенції і персональної відповідальності суб'єктів взаємодії, координованості, оперативності, інформаційного обміну, конфіденційності, розумної гласності, безпекової пріоритетності, міжвідомчої та міжнародної узгодженості, технологічної забезпеченості, професійної компетентності, спеціалізації, адаптивності й ситуаційної гнучкості. Наголошено, що їх реалізація сприяє належному документуванню воєнних злочинів, збереженню та допустимості доказової інформації, захисту потерпілих, свідків та інших учасників провадження, недопущенню дублювання функцій і забезпеченню можливості використання результатів розслідування в національних та міжнародних механізмах притягнення винних осіб до відповідальності. Зроблено висновок, що принципи взаємодії під час розслідування воєнних злочинів формують методологічну й організаційно-практичну основу ефективного досудового розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Ключові слова: принципи взаємодії, воєнні злочини, досудове розслідування, кримінальне провадження, законність, координація, доказування, документування, безпека учасників провадження, міжнародне співробітництво.

Постановка проблеми

Визначення сутності взаємодії під час розслідування воєнних злочинів і виокремлення її основних ознак не вичерпують теоретичного змісту досліджуваної категорії. Для повного й системного розуміння цього явища необхідним є також з'ясування тих вихідних положень, на яких ґрунтується організація та практична реалізація узгодженої діяльності відповідних суб'єктів. Саме принципи взаємодії визначають її спрямованість, межі, допустимі способи здійснення, характер взаємозв'язків між учасниками, а також забезпечують належне поєднання процесуальних, організаційно-тактичних, інформаційних, безпекових і міжнародно-правових

компонентів спільної діяльності. З огляду на це наступним логічним етапом дослідження окресленої проблематики є розгляд принципів взаємодії під час розслідування воєнних злочинів, оскільки саме вони виступають методологічним орієнтиром для визначення її завдань, значення, видів, форм і механізмів практичної реалізації.

Аналіз останніх досліджень

Проблематика взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, її організаційних, процесуальних і криміналістичних аспектів неодноразово була предметом наукової уваги. Окремі питання сутності, форм, видів, суб'єктного складу та організаційних засад такої взаємодії висвітлювали у своїх працях С.Є. Абламський, В.П. Бахін, В.С. Бондар, А.Ф. Волобуєв, О.Ф. Кобзар, Є.Д. Лук'янчиков, О.В. Пчеліна, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, К.О. Чаплинський та інші науковці. У зазначених дослідженнях сформовано важливі теоретичні положення щодо координації діяльності слідчих, прокурорів, оперативних підрозділів, спеціалістів, експертів та інших учасників кримінального провадження, а також розкрито окремі процесуальні й організаційно-тактичні умови їх узгодженої діяльності.

Разом із тим принципи взаємодії під час розслідування воєнних злочинів залишаються недостатньо конкретизованими. Це зумовлено міжнародно-правовою природою таких злочинів, тяжкістю їх наслідків, складністю встановлення фактичних обставин, необхідністю невідкладного документування подій в умовах воєнного стану, а також залученням широкого кола національних і міжнародних суб'єктів. За цих умов особливого значення набуває визначення засад, що забезпечують законність, узгодженість, системність, безпеку та результативність спільної діяльності суб'єктів розслідування. Тому **метою** представленого дослідження є визначення та характеристика принципів взаємодії під час розслідування воєнних злочинів, а також розкриття їх значення для ефективності досудового розслідування у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Виклад основного матеріалу

У контексті досліджуваного питання передусім слід звернутися до загальнотеоретичного розуміння принципів взаємодії, адже саме воно дає змогу визначити їх місце в механізмі організації спільної діяльності суб'єктів кримінального провадження. Зокрема, В.В. Ковальов слушно підкреслює, що принципи взаємодії є заснованими на пізнаних закономірностях спільної узгодженої діяльності з розкриття злочину головними, керівними вимогами, дотримання яких сприяє підвищенню результативності такої роботи та досягненню завдань кримінального судочинства [1, с. 39]. Важливим є й те, що ці принципи формуються на основі усвідомлення закономірностей і практичного досвіду погодженої діяльності різних суб'єктів, а їх реалізація залежить від професійної відповідальності, організованості та здатності учасників діяти в єдиній системі досягнення процесуальної мети [2, с. 81]. Ба більше, як зазначає М.В. Борисенко, «принципи встановлюють зміст і визначають істотні риси сформованої між відповідними суб'єктами взаємодії. Крім цього, вони виступають у вигляді своєрідної ідеологічної бази, на основі якої будується взаємодія» [3, с. 142]. На нашу думку, наведені підходи дозволяють розглядати принципи взаємодії не як декларативні положення, а як практично значущі орієнтири, що визначають зміст, межі, спрямованість і допустимі способи спільної діяльності. Особливої ролі це набуває під час розслідування воєнних злочинів, де взаємодія відбувається в умовах безпекових ризиків, значного обсягу доказової інформації, залучення різних суб'єктів і необхідності поєднання національних процесуальних вимог із міжнародними стандартами документування та доказування. У таких умовах принципи взаємодії виконують регулятивну, методологічну, організаційну й гарантійну функції, забезпечують узгодженість дій, належний інформаційний обмін, недопущення дублювання повноважень, збереження доказової інформації та дотримання прав учасників кримінального провадження. Саме тому принципи взаємодії під час розслідування воєнних злочинів доцільно розуміти як систему вихідних правових,

організаційних, тактичних і етичних положень, що визначають порядок узгодження дій уповноважених і залучених суб'єктів та спрямовують їхню спільну діяльність на своєчасне, повне й неупереджене розслідування воєнних злочинів.

Виходячи з цього, подальший аналіз має бути спрямований на виокремлення та змістовне наповнення конкретних принципів взаємодії. Саме їх визначення дає змогу з'ясувати, на яких засадах має будуватися узгоджена діяльність слідчого, прокурора, оперативних підрозділів, експертів, спеціалістів та інших суб'єктів, які вимоги забезпечують її правомірність, ефективність і допустимі межі, а також як ці положення мають адаптуватися до особливостей розслідування воєнних злочинів.

У цьому аспекті заслуговує на увагу позиція В.Ю. Шепітька, який пов'язує ефективність взаємодії під час розкриття й розслідування злочинів із її конкретністю, законністю, поєднанням форм і методів роботи різних суб'єктів, процесуальною самостійністю слідчого, розмежуванням компетенції, нерозголошенням службової інформації, узгодженим плануванням і належним інформаційним обміном [4, с. 259]. На нашу думку, цей підхід дозволяє розглядати принципи взаємодії як систему вихідних вимог, що забезпечують правомірність, упорядкованість і результативність спільної діяльності. У провадженнях про воєнні злочини вони набувають особливої актуальності, оскільки складність доказування, безпекові ризики, значна кількість залучених суб'єктів і міжнародний вимір розслідування потребують чіткого розподілу повноважень, дотримання законності, захисту інформації та постійного обміну даними. Водночас принципи, запропоновані В.Ю. Шепітьком, доцільно сприймати як базові для загальної моделі взаємодії, що в умовах розслідування воєнних злочинів потребує конкретизації з урахуванням міжвідомчої координації, міжнародної співпраці, допустимості доказів і безпеки учасників провадження.

Водночас ця позиція окреслює переважно загальні орієнтири взаємодії, тому для глибшого розуміння її практичного змісту доцільно звернутися до підходів, у яких принципи конкретизуються з урахуванням суб'єктного складу та функціональних зв'язків між слідчим, оперативними підрозділами й іншими службовими особами правоохоронних органів.

Зокрема, М.В. Борисенко до принципів взаємодії слідчого зі службовими особами та підрозділами Національної поліції України відносить здійснення взаємодії лише в межах законних повноважень, організуючу роль і процесуальну самостійність слідчого, оптимальне використання сил і можливостей суб'єктів взаємодії, своєчасність процесуальних і непроцесуальних дій, конфіденційність та нерозголошення таємниці розслідування, а також поєднання відповідальності слідчого із персональною відповідальністю працівників оперативних підрозділів за виконання окремих завдань [3, с. 147].

На нашу думку, наведені принципи мають важливе прикладне значення, оскільки конкретизують загальні засади взаємодії через функціональні зв'язки між слідчим, оперативними підрозділами та іншими службовими особами. Вони забезпечують законність спільної діяльності, розмежування компетенції, процесуальну самостійність слідчого, узгодженість дій і належний розподіл завдань. У кримінальних провадженнях про воєнні злочини особливого значення набувають своєчасність дій, оптимальне використання сил і засобів, конфіденційність та персональна відповідальність, адже докази можуть швидко втрачатися, а інформація часто має безпекове чи міжнародне значення. Тому принципи, запропоновані М.В. Борисенком, можуть слугувати підґрунтям для формування спеціальної системи принципів взаємодії під час розслідування воєнних злочинів, доповненої положеннями про міжвідомчу узгодженість, міжнародну орієнтованість, безпекову пріоритетність, технологічну забезпеченість, захист потерпілих і свідків та адаптивність спільних дій.

Ю.Б. Комаринська, Л.Л. Курята, А.В. Мировська, Л.Л. Патик пропонують до основних принципів взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень відносити такі: «суворе дотримання законності; спланованість; оперативність, активність і широке застосування науково-технічних

засобів у ході розслідування; обов'язкове залучення громадськості; коректна оцінка доказів; знання кожним учасником взаємодії своїх повноважень; чітке розмежування компетенції учасників взаємодії; урахування провідної ролі слідчого в процесі взаємодії; нерозголошення даних досудового слідства, а також засобів і методів, застосовуваних під час оперативно-розшукової діяльності» [5, с. 139; 6, с. 447].

Своєю чергою, авторський колектив навчального посібника «Взаємодія учасників кримінального провадження під час досудового розслідування: правові аспекти та основні форми» звертає увагу на те, що, виходячи з положень чинного законодавства, взаємодія у кримінальному провадженні ґрунтується на системі загальних і спеціальних засад. До загальних засад науковці відносять відповідальність слідчого за швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, а також його самостійність у процесуальній діяльності, втручання в яку з боку осіб, що не мають відповідних законних повноважень, є неприпустимим. Важливе місце серед таких засад посідає дотримання загальних засад кримінального провадження, закріплених у главі 2 КПК України, оскільки взаємодія органів і підрозділів під час розслідування кримінальних правопорушень має здійснюватися виключно на правовій основі, а її зміст, межі та порядок реалізації повинні бути належним чином унормовані. Окремо підкреслюється значення активного використання методик, наукових і технічних досягнень у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, що орієнтує слідчих, працівників оперативних підрозділів, експертів та інших залучених осіб на застосування найбільш ефективних заходів і засобів, у тому числі електронного спостереження, технічних засобів зовнішнього спостереження, технологій електронного документообігу та сучасних комп'ютерних технологій. До загальних засад також віднесено оптимальне використання сил і засобів, забезпечення нерозголошення відомостей досудового розслідування, доцільність взаємодії, що передбачає її організацію лише у тих кримінальних провадженнях і слідчих ситуаціях, де в ній існує реальна потреба, економічність як орієнтацію на відносну простоту, раціональність і результативність спільної діяльності, тривалість, яка може виявлятися як у постійному, безперервному характері взаємодії між органами та підрозділами, так і в її епізодичному здійсненні для досягнення окремої проміжної мети розслідування, а також конспіративність, що пов'язана з необхідністю нерозголошення результатів оперативно-розшукової діяльності, відомостей, які становлять державну таємницю, а також інформації, що стосується особистого життя, честі й гідності людини, за винятком випадків розголошення відомостей про незаконні дії, які порушують права людини [7, с. 21–23].

На нашу думку, наведений підхід є методологічно важливим, оскільки розглядає взаємодію як діяльність, що здійснюється в межах визначених правових, організаційних і тактичних орієнтирів. Особливе значення має відповідальність слідчого за швидке, повне й неупереджене розслідування, адже саме він, зберігаючи процесуальну самостійність, визначає доцільність, межі та очікуваний результат взаємодії. У кримінальних провадженнях про воєнні злочини ця роль посилюється потребою в міжвідомчій, міжсуб'єктній і міжнародній координації, застосуванні спеціальних знань та роботі в небезпечних умовах. Водночас така взаємодія має ґрунтуватися на законності, допустимості доказів, повазі до прав людини, процесуальній формі й чіткому розмежуванні повноважень. Важливими є також використання сучасних науково-технічних і цифрових інструментів, оптимальне залучення сил і засобів, доцільність, економічність, тривалість і конспіративність спільної діяльності. У розслідуванні воєнних злочинів ці засади забезпечують раціональну організацію розслідування, безпеку його учасників, збереження доказової інформації, недопущення витоку чутливих відомостей і баланс між оперативністю дій та вимогами кримінального процесуального закону.

Поряд із загальними засадами автори навчального посібника «Взаємодія учасників кримінального провадження під час досудового розслідування: правові аспекти та

основні форми» виокремлюють і спеціальні засади взаємодії, зміст яких залежить від конкретного суб'єктного складу відповідних правовідносин. Так, у межах взаємодії слідчого з оперативними підрозділами особливого значення набувають конфіденційність джерел оперативно-розшукової інформації як одна з основних умов ефективної співпраці слідчого та оперативного працівника, а також самостійність оперативного підрозділу у виборі, в межах чинного законодавства, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності. Натомість у разі взаємодії слідчого з підприємствами, установами, представниками громадськості та медіа визначальними є добровільність участі відповідних осіб і організацій, забезпечення безпеки громадян та представників підприємств і установ, а також поєднання гласності розслідування з необхідністю збереження слідчої таємниці. Крім того, вказані науковці обґрунтовано акцентують на засаді системності, плановості й розподілу компетенції між органами та підрозділами під час розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, що має особливе значення для упорядкування спільної діяльності та недопущення дублювання функцій різних суб'єктів [7, с. 23].

Вважаємо, що виокремлення спеціальних засад взаємодії є обґрунтованим, оскільки їх зміст залежить від суб'єктного складу, характеру завдань, джерел інформації та конкретної слідчої ситуації. Так, ефективність взаємодії слідчого з оперативними підрозділами визначається поєднанням процесуальних повноважень слідчого й оперативно-розшукових можливостей, за умови конфіденційності джерел інформації, дотримання законності та узгодження дій із загальною стратегією розслідування. У кримінальних провадженнях про воєнні злочини важливого значення набуває також взаємодія з підприємствами, установами, громадськістю та медіа, які можуть сприяти виявленню потерпілих і свідків, документуванню наслідків обстрілів, руйнувань, масових поховань та інших проявів збройної агресії. Водночас така співпраця має поєднувати добровільність участі, безпеку залучених осіб, захист персональних даних, нерозголошення відомостей досудового розслідування та недопущення повторної травматизації потерпілих. Тому спеціальні засади взаємодії під час розслідування воєнних злочинів слід тлумачити розширено, включаючи конфіденційність, самостійність, добровільність, безпеку, розумну гласність, системність, плановість, міжвідомчу узгодженість, інформаційну відповідальність, дотримання міжнародних стандартів документування, недопущення дублювання функцій і адаптивність до зміни слідчої, оперативної та безпекової обстановки.

На підставі викладеного вважаємо, що принципи взаємодії під час розслідування воєнних злочинів утворюють цілісну систему взаємопов'язаних вихідних положень, які визначають правові, організаційні, тактичні, інформаційні, безпекові та міжнародно-правові засади узгодженої діяльності уповноважених і залучених суб'єктів. Першочерговим серед них є *принцип законності*, який означає, що будь-яка взаємодія під час розслідування воєнних злочинів має здійснюватися виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією України, КПК України, іншими актами національного законодавства, а також з урахуванням положень міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права. Зазначений принцип набуває особливого значення з огляду на те, що воєнні злочини мають міжнародно-правову природу, а тому результати їх документування й розслідування потенційно можуть використовуватися не лише в національному кримінальному провадженні, а й у межах міжнародних юрисдикційних механізмів. Нерозривно з ним пов'язаний *принцип процесуальної самостійності та відповідальності слідчого*, який передбачає, що слідчий, залишаючись процесуально незалежним у прийнятті рішень, водночас виконує організуючу функцію щодо визначення напрямів взаємодії, постановки завдань, оцінки доцільності залучення окремих суб'єктів і забезпечення процесуальної придатності отриманих результатів. При цьому така організуюча роль не повинна підміняти компетенцію інших учасників, а має забезпечувати узгодженість їхніх дій у межах єдиної стратегії розслідування. Важливе місце по-

сідає *принцип розмежування компетенції та персональної відповідальності суб'єктів взаємодії*, зміст якого полягає в чіткому визначенні функцій, повноважень, завдань і меж відповідальності слідчого, прокурора, оперативних підрозділів, експертів, спеціалістів, військових формувань, рятувальних служб, представників міжнародних організацій та інших залучених осіб. Його дотримання унеможливлює дублювання дій, неузгодженість рішень, втрату доказової інформації та перекладання відповідальності за результати спільної діяльності.

Самостійне значення має *принцип узгодженості, плановості та координованості*, який вимагає попереднього або ситуативного погодження мети, завдань, послідовності, часу, місця, засобів і способів спільних дій з урахуванням конкретної слідчої, оперативної та безпекової обстановки. Для розслідування воєнних злочинів цей принцип є особливо важливим, оскільки проведення оглядів місць подій, оглядів, пов'язаних із ексгумацією, допитів потерпілих і свідків, вилучення речових доказів, залучення експертів або спеціалістів нерідко відбувається в умовах обмеженого доступу до території, мінної небезпеки, загрози обстрілів або необхідності одночасного залучення кількох відомств. Окремо слід виокремити *принцип своєчасності й оперативності*, який полягає в необхідності швидкого реагування на інформацію про вчинення воєнного злочину, невідкладного документування його наслідків, своєчасного залучення необхідних суб'єктів і недопущення втрати, знищення, спотворення чи недоступності доказової інформації. У цій категорії проваджень час часто має вирішальне значення, оскільки сліди злочину можуть бути знищені внаслідок бойових дій, погодних умов, переміщення тіл загиблих, руйнування об'єктів, евакуації населення або окупації відповідної території. Водночас оперативність не повинна ототожнюватися з поспішністю чи виправдовувати відступ від процесуальної форми, тому її необхідно поєднувати з *принципом повноти, всебічності та неупередженості розслідування*, що зобов'язує суб'єктів взаємодії забезпечувати якісне збирання, перевірку, оцінку й належне процесуальне оформлення доказів, зокрема тих, що підтверджують як факт учинення воєнного злочину, так і контекст збройного конфлікту, причетність конкретних осіб, характер заподіяної шкоди й інші обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Особливе значення має *принцип інформаційного обміну та інформаційної відповідальності*, який передбачає своєчасне, повне, достовірне й захищене передання відомостей між суб'єктами взаємодії, їх належну систематизацію, перевірку, збереження та використання відповідно до вимог допустимості доказів і режиму доступу до інформації. Під час розслідування воєнних злочинів цей принцип охоплює не лише обмін процесуальною чи оперативною інформацією, а й роботу з цифровими даними, матеріалами фото- й відеофіксації, супутниковими знімками, відкритими джерелами, інформацією міжнародних організацій, повідомленнями громадян, медіаматеріалами й іншими джерелами, що потребують перевірки й процесуального закріплення. Невід'ємним є *принцип конфіденційності, нерозголошення відомостей досудового розслідування та захисту даних з обмеженим доступом*, який спрямований на охорону таємниці слідства, джерел оперативної інформації, персональних даних потерпілих і свідків, відомостей про військовослужбовців, місця проведення процесуальних дій, безпекові заходи, а також інформації, що може мати значення для національної безпеки або міжнародного співробітництва. Водночас у провадженнях про воєнні злочини зазначений принцип повинен поєднуватися з *принципом розумної гласності та комунікації з громадськістю*, оскільки суспільний інтерес до результатів розслідування є надзвичайно високим, а належна комунікація сприяє довірі до органів правопорядку, виявленню нових свідків і потерпілих, однак не може шкодити доказуванню, безпеці осіб чи міжнародним зобов'язанням України. Особливе місце в системі принципів займає *принцип безпекової пріоритетності*, який передбачає, що організація будь-якої взаємодії має здійснюватися з урахуванням реальних ризиків для життя та здоров'я слідчих, прокурорів, оперативних працівників, експертів, спеціалістів, по-

терпілих, свідків та інших залучених осіб. Його реалізація потребує погодження дій із військовими формуваннями, рятувальними службами, вибухотехніками, медичними працівниками й іншими суб'єктами, здатними забезпечити безпечний доступ до місця події, евакуацію, розмінування, ліквідацію наслідків обстрілів чи інші необхідні заходи.

З огляду на міжнародно-правову природу воєнних злочинів самостійного значення набуває *принцип міжвідомчої та міжнародної узгодженості*, який полягає в необхідності координації дій різних органів досудового розслідування, прокуратури, оперативних підрозділів, експертних установ, військових структур, а також компетентних органів іноземних держав, міжнародних організацій і міжнародних судових інституцій. Дотримання цього принципу забезпечує узгодженість стандартів документування, належний обмін доказовою інформацією, уникнення дублювання проваджень і створення умов для подальшого використання матеріалів у національних та міжнародних механізмах притягнення винних до відповідальності.

Не менш важливим є *принцип технологічної забезпеченості*, який передбачає використання сучасних технічних засобів фіксації, цифрових платформ, електронного документообігу, інформаційно-аналітичних систем, засобів дистанційної комунікації, спеціального обладнання, криміналістичної та експертної техніки для своєчасного збирання, збереження, аналізу й передачі доказової інформації. Цей принцип тісно пов'язаний із *принципом професійної компетентності та спеціалізації*, відповідно до якого до взаємодії мають залучатися суб'єкти, які володіють необхідними знаннями, навичками, досвідом і технічними можливостями для виконання конкретних завдань розслідування воєнних злочинів, зокрема у сфері криміналістики, судової експертизи, міжнародного гуманітарного права, військової справи, кібербезпеки, психології тощо.

Зрештою, важливим є *принцип адаптивності та ситуаційної гнучкості*, який означає здатність суб'єктів взаємодії своєчасно змінювати алгоритми співпраці залежно від розвитку слідчої ситуації, зміни воєнної або оперативної обстановки, доступності місця події, появи нових джерел доказової інформації, зміни кола потерпілих і свідків, потреб міжнародного співробітництва чи безпекових обмежень.

Висновки

Отже принципи взаємодії під час розслідування воєнних злочинів слід розглядати як не ізольований перелік вимог, а як цілісну систему взаємопов'язаних засад, що забезпечують законність, організованість, безпечність, технологічність, міжнародну узгодженість і результативність спільної діяльності всіх суб'єктів, залучених до виявлення, документування, розслідування та доказування воєнних злочинів.

Запропоновано під взаємодією під час розслідування воєнних злочинів розуміти нормативно зумовлену, цілеспрямовану, багаторівневу та узгоджену діяльність уповноважених і залучених суб'єктів, спрямовану на своєчасне виявлення, належне документування, повне, всебічне й неупереджене розслідування воєнних злочинів, збереження доказової інформації, забезпечення прав і безпеки учасників кримінального провадження та створення передумов для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Її специфіка зумовлюється міжнародно-правовою природою воєнних злочинів, міжвідомчим і міжнародним характером співпраці, значним обсягом доказової інформації, підвищеними безпековими ризиками, необхідністю використання спеціальних знань, сучасних технологій і належної координації дій різних суб'єктів.

Встановлено, що система принципів взаємодії під час розслідування воєнних злочинів охоплює законність, процесуальну самостійність і відповідальність слідчого, розмежування компетенції та персональну відповідальність суб'єктів, узгодженість, плановість і координованість, своєчасність та оперативність, повноту, всебічність і неупередженість розслідування, інформаційний обмін і інформаційну відповідальність, конфіденційність, розумну гласність, безпекову пріоритетність, міжвідомчу та міжнародну узгодженість, технологічну забезпеченість, професійну компетентність, спеціалізацію, адаптивність і ситуаційну

SUMMARY

The article presents a scientific study of the principles of interaction during the investigation of war crimes as a system of fundamental legal, organizational, tactical, informational, security-related and international legal provisions that determine the content, limits and orientation of the coordinated activities of subjects of criminal proceedings. It is substantiated that the specific nature of war crimes, determined by their international legal character, the scale of their consequences, the complexity of establishing factual circumstances, the need for urgent documentation of events, increased security risks and the involvement of a wide range of national and international actors, requires a clear systematization of the principles of such interaction. It is proved that these principles cannot be regarded as merely declarative provisions, since they perform regulatory, methodological, organizational and guaranteeing functions and ensure the legality, consistency, planning, timeliness, completeness, impartiality and effectiveness of joint activities. The study characterizes the principles of legality, procedural independence and responsibility of the investigator, delimitation of competence and personal responsibility of the subjects of interaction, coordination, promptness, information exchange, confidentiality, reasonable publicity, security priority, interdepartmental and international coherence, technological support, professional competence, specialization, adaptability and situational flexibility. It is emphasized that their implementation contributes to the proper documentation of war crimes, the preservation and admissibility of evidentiary information, the protection of victims, witnesses and other participants in proceedings, the prevention of duplication of functions, and the possibility of using investigation results within national and international mechanisms for bringing perpetrators to justice. It is concluded that the principles of interaction during the investigation of war crimes constitute the methodological, organizational and practical basis for an effective pre-trial investigation of this category of criminal offences.

Keywords: principles of interaction, war crimes, pre-trial investigation, criminal proceedings, legality, coordination, proving, documentation, security of participants in proceedings, international cooperation.

гнучкість. У сукупності зазначені принципи формують методологічну та організаційно-практичну основу взаємодії під час розслідування воєнних злочинів і забезпечують її правомірність, ефективність, результативність та відповідність національним і міжнародним стандартам кримінального провадження.

Література

1. Ковальов В.В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 228 с.

2. Фещенко Л.О. Взаємодія органів внутрішніх справ з державною податковою службою у здійсненні правоохоронної діяльності: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 217 с.

3. Борисенко М.В. Взаємодія слідчого з оперативними та іншими підрозділами органів Національної поліції під час досудового розслідування: дис. ... докт. філософії: 081 Право. Київ, 2021. 260 с.

4. Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. НАН України В.Я. Тація. Харків: Право, 2001. 560 с.

5. Курята Л.Л. Розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів: дис. ... докт. філософії: 081 Право. Київ, 2022. 290 с.

6. Мировська А.В., Комаринська Ю.Б., Патик Л.Л. Взаємодія слідчих та працівників оперативних підрозділів під час розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 446–449. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/106

7. Взаємодія учасників кримінального провадження під час досудового розслідування: правові аспекти та основні форми : навч. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. В. В. Сокуренка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 3-тє вид., доп. і перероб. Харків : ХНУВС, 2024. 208 с.

ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОФІЦЕРІВ ГРОМАДИ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРАВОПОРЯДКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ПОЗАНЕНКО Олександр Юрійович - ад'юнкт відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури Харківського національного університету внутрішніх справ

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2024.1.67

У статті досліджено місце превентивної діяльності поліцейських офіцерів громади в механізмі забезпечення публічної безпеки та правопорядку в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що сучасна модель діяльності поліцейського офіцера громади не обмежується традиційним здійсненням профілактичних заходів, реагуванням на адміністративні та кримінальні правопорушення чи роботою з особами, які перебувають на превентивному обліку. В умовах тривалих воєнних загроз така діяльність набуває комплексного характеру та охоплює раннє виявлення безпекових ризиків, підтримання постійної поліцейської присутності в територіальній громаді, захист уразливих категорій населення, участь у вирішенні кризових ситуацій, взаємодію з органами місцевого самоврядування, військовими адміністраціями, іншими підрозділами Національної поліції України та населенням. Розкрито правові й організаційні засади превентивної діяльності поліцейських офіцерів громади та визначено її значення для формування стійкого безпекового середовища на локальному рівні. Звернуто увагу на трансформацію характеру поліцейської превенції під впливом воєнного стану, що вимагає переходу від переважно реактивної моделі реагування на вже вчинені правопорушення до ризик-орієнтованої моделі, заснованої на прогнозуванні загроз, постійному контакті з населенням та міжвідомчій взаємодії. Запропоновано розглядати поліцейського офіцера громади як одну з ключових локальних ланок механізму забезпечення публічної безпеки та правопорядку, діяльність якої поєднує правоохоронний, комунікаційний, профілактичний та координаційний складники.

Ключові слова: поліцейський офіцер громади, Національна поліція України, превентивна діяльність, публічна безпека, правопорядок, воєнний стан, територіальна громада, запобігання правопорушенням, безпекове середовище, взаємодія поліції з населенням.

Постановка проблеми

В умовах воєнного стану питання забезпечення публічної безпеки та правопорядку в територіальних громадах набуває особливої актуальності. Зростання кількості безпекових ризиків, поява нових загроз, пов'язаних із воєнними діями, переміщенням населення, незаконним обігом зброї, соціальною напругою та необхідністю оперативного реагування на кризові ситуації потребують посилення саме превентивної складової поліцейської діяльності. Важливу роль у цьому процесі відіграють поліцейські офіцери громади, які безпосередньо працюють із населенням та першими стикаються з локальними проблемами безпеки. Водночас сучасні умови вимагають переосмислення змісту їх превентивної діяльності, визначення її місця у механізмі забезпечення публічної безпеки та правопорядку, а також пошуку більш ефективних форм взаємодії поліції, органів місцевого самоврядування та населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання превентивної діяльності Національної поліції, взаємодії поліції з населенням, забезпечення публічної безпеки та функціонування поліцейських офіцерів громад перебувають у полі уваги сучасних українських науковців. У працях І. В. Іщенка [1], О. О. Сподинського та інших дослідників розкриваються організаційно-правові засади превентивної роботи, значення партнерської взаємодії поліції з територіальними громадами, а також окремі напрями діяльності поліцейських офіцерів громад. Водночас умови воєнного стану суттєво змінили характер локальних безпекових ризиків і розширили зміст практичних завдань поліції. Це зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення місця превентивної діяльності поліцейських офіцерів громади саме у механізмі забезпечення публічної безпеки та правопорядку в сучасних умовах.

Мета статті – визначити зміст, особливості та місце превентивної діяльності поліцейських офіцерів громади в механізмі забезпечення публічної безпеки та правопорядку в умовах воєнного стану, а також окреслити основні напрями підвищення її ефективності з урахуванням сучасних безпекових викликів.

Виклад основного матеріалу

Повномасштабна збройна агресія проти України істотно змінила не лише загальну безпекову ситуацію в державі, а й повсякденні умови функціонування територіальних громад. Загроза ракетних і безпілотних атак, мінна небезпека, вимушене переміщення населення, руйнування об'єктів цивільної інфраструктури, незаконний обіг зброї, підвищення рівня соціальної напруженості та інші наслідки війни формують середовище, у якому підтримання належного правопорядку вже не може зводитися виняткова до реагування правоохоронних органів на факт вчинення конкретного правопорушення. За таких обставин особливого значення набуває здатність державних і місцевих інституцій завчасно виявляти потенційні загрози, оцінювати їх можливі наслідки та здійснювати заходи, спрямовані на недопущення їх реалізації.

Розгляд превентивної діяльності поліцейських офіцерів громади доцільно розпочати з визначення того місця, яке вона займає в загальній системі поліцейської діяльності. Конституційний підхід до функціонування державної влади ґрунтується на визнанні людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю. Це означає, що діяльність правоохоронних органів має оцінюватися не лише за кількістю виявлених чи припинених правопорушень. Не менш важливим результатом є недопущення самої ситуації, за якої людина зазнає протиправного посягання або іншої небезпеки, якій об'єктивно можна було запобігти.

Специфіка поліцейського офіцера громади полягає в територіальній сталій основі його роботи. На відміну від підрозділів, діяльність яких переважно пов'язана з реагуванням на окремі виклики або виконанням вузькоспеціалізованих завдань, поліцейський офіцер громади має можливість систематично спостерігати за змінами безпекової ситуації на конкретній території. Він працює не з абстрактною сукупністю правопорушень, а з конкретним соціальним середовищем, його проблемами, конфліктами, вразливостями та потребами. Саме тому превентивну діяльність такого офіцера не слід ототожнювати виключно із застосуванням превентивних поліцейських заходів, визначених Законом України «Про Національну поліцію». Останні є юридично закріпленими інструментами, які поліцейський застосовує за наявності передбачених законом підстав. Превентивна діяльність натомість є ширшим поняттям. Вона включає аналіз оперативної та соціальної ситуації, виявлення проблемних місць і осіб, індивідуальну профілактичну роботу, комунікацію з жителями, взаємодію з представниками місцевого самоврядування, освітніми закладами, соціальними службами та іншими суб'єктами, здатними впливати на причини виникнення безпекових проблем. На нормативному рівні такий підхід відображено в наказі МВС України від 28 липня 2017 року № 650. До основних напрямів діяльнос-

ті поліцейських офіцерів громад віднесено здійснення профілактичних заходів щодо запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, виявлення причин і умов, які призводять до їх вчинення, вжиття заходів для усунення загроз життю, здоров'ю людей і публічній безпеці, реагування на повідомлення про події, роботу з особами, які перебувають на превентивному обліку, запобігання домашньому насильству та правопорушенням серед дітей. Важливим є й те, що планування роботи поліцейського офіцера громади має враховувати оперативну обстановку та пріоритети самої громади у сфері публічної безпеки і порядку [2, с. 149].

Вказане положення дозволяє простежити принципову відмінність сучасної моделі від суто адміністративної присутності поліції на певній території. Поліцейський офіцер громади має орієнтувати свою діяльність не лише на статистичні показники або загальні вказівки, а й на реальні безпекові проблеми конкретної громади. Для однієї території такою проблемою може бути домашнє насильство, для іншої незаконний обіг зброї, для третьої велика кількість дорожньо-транспортних пригод або правопорушень щодо дітей. У прифронтових громадах характер ризиків буде принципово іншим, ніж у громадах, віддалених від районів бойових дій.

У цьому контексті превентивну діяльність поліцейського офіцера громади доцільно розглядати як постійний процес виявлення та мінімізації локальних безпекових ризиків правовими й організаційними засобами. Її кінцевим результатом має бути не формальне виконання певної кількості заходів, а реальне зниження ймовірності виникнення подій, які становлять загрозу людині, громаді та правопорядку.

Звідси випливає й особливе місце поліцейського офіцера громади у механізмі забезпечення публічної безпеки. Сам механізм у цьому випадку можна розуміти як взаємопов'язану систему правових норм, уповноважених суб'єктів, організаційних форм, методів, інформаційних ресурсів та практичних заходів, за допомогою яких здійснюються попередження, виявлення, припинення й усунення наслідків загроз публічній безпеці та правопорядку.

У такій системі поліцейський офіцер громади одночасно виконує декілька функціональних ролей. Як представник Національної поліції він реалізує встановлені законом владні повноваження. Як суб'єкт превентивної діяльності виявляє чинники ризику та працює над їх мінімізацією. Як постійний представник поліції на території громади забезпечує доступність поліцейських послуг. Як учасник партнерської моделі формує зв'язок між поліцією, населенням і місцевою владою. Нарешті, завдяки регулярному контакту з жителями він виступає важливим джерелом інформації про реальну безпекову ситуацію на локальному рівні [3, с. 302].

Особливої уваги заслуговує партнерський характер такої діяльності. Стаття 11 Закону України «Про Національну поліцію» закріплює взаємодію поліції з населенням на засадах партнерства. Для поліцейського офіцера громади це положення має не декларативний, а практичний зміст. Значна частина факторів, що впливають на стан правопорядку, не може бути усунута виняткова поліцейськими заходами [4]. Наприклад, систематичні правопорушення неповнолітніх можуть бути пов'язані із сімейним неблагополуччям, проблемами в освіті або соціальній адаптації. Конфлікти в громаді можуть виникати через недостатнє освітлення певної території, занедбаність громадських місць чи відсутність належного контролю за небезпечними об'єктами. У таких випадках ефективна превенція вимагає залучення органів місцевого самоврядування, соціальних служб, закладів освіти та самих мешканців. Тому однією з ключових переваг моделі поліцейського офіцера громади є можливість переходу від реагування на окремі наслідки до системного вирішення причин проблеми. Поліцейський, який знає свою територію та підтримує постійний контакт із населенням, здатний швидше побачити повторюваність певних подій, встановити їх причини та ініціювати спільне рішення. Саме в цій здатності полягає практична цінність community policing: громада перестає бути лише об'єктом правоохоронного впливу і поступово стає партнером у формуванні власного безпекового середовища [5, с. 52].

Дослідження превентивної діяльності поліцейських офіцерів громад також показують, що її ефективність значною мірою залежить від рівня довіри населення. Довіра у цьому випадку має цілком практичне значення. Людина швидше повідомить знайомому їй офіцеру про підозрілу ситуацію, домашнє насильство, появу невідомих осіб, незаконну зброю або загрозу дитині, якщо вона впевнена, що її звернення буде належно сприйняте. Отже, комунікація стає одним із інструментів превенції, а доступність поліцейського фактором, який безпосередньо впливає на здатність поліції отримати необхідну інформацію ще до настання тяжких наслідків. Водночас партнерство не означає послаблення владної природи поліцейської діяльності. Поліцейський офіцер громади залишається посадовою особою Національної поліції та здійснює свої повноваження виключно у визначених законом межах. Навіть у разі фінансової чи матеріально-технічної підтримки з боку громади він не може бути поставлений у залежність від політичних або приватних інтересів місцевого рівня. Саме дотримання цього балансу максимальної наближеності до громади за одночасного збереження професійної та правової самостійності є необхідною умовою ефективності зазначеної моделі [6, с. 15].

Таким чином, уже за звичайних умов превентивна діяльність поліцейських офіцерів громад є багатофункціональною. Воєнний стан не скасовує цієї моделі, але суттєво змінює середовище її реалізації та збільшує кількість ситуацій, у яких від своєчасної превентивної дії може залежати не лише стан правопорядку, а безпосередньо життя і здоров'я людей.

Воєнний стан є особливим правовим режимом, запровадження якого пов'язане зі збройною агресією або загрозою державній незалежності та територіальній цілісності України і передбачає надання відповідним органам влади додаткових повноважень, необхідних для відвернення загроз та забезпечення національної безпеки. Станом на час підготовки цієї статті дія воєнного стану в Україні продовжена у зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією.

Проте для характеристики діяльності поліцейського офіцера громади важливе не лише формальне існування особливого правового режиму. Значно суттєвішим є те, як війна вплинула на структуру локальних загроз. Фактори, які до 2022 року могли мати другорядне значення для повсякденної роботи поліцейського в окремій громаді, сьогодні здатні безпосередньо визначати характер його служби. Насамперед змінилася сама природа безпекової невизначеності. У звичайних умовах поліцейський переважно працює з ризиками, закономірності яких певною мірою можна простежити на підставі місцевої криміногенної ситуації [7, с. 334]. В умовах війни поряд із традиційною злочинністю виникають ризики, джерело яких перебуває поза межами громади: ракетні удари, атаки безпілотних літальних апаратів, диверсійні загрози, мінування територій, пошкодження критичної інфраструктури, переміщення значних груп населення. Це змушує поліцейського офіцера громади працювати в умовах, коли звична профілактика правопорушень поєднується з необхідністю швидко реагувати на події, що мають ознаки кризових або надзвичайних [8, с. 297].

На практиці така трансформація проявляється передусім у розширенні кола ситуацій, в яких потрібна поліцейська присутність. Офіцер може бути залучений до евакуаційних заходів, інформування населення про небезпеку, забезпечення правопорядку після обстрілів, охорони місць падіння уламків чи інших небезпечних ділянок до прибуття спеціалізованих служб, допомоги людям, які опинилися в складних життєвих обставинах. Досвід роботи поліцейських офіцерів громад у прифронтових регіонах показує, що під час повномасштабної війни вони беруть безпосередню участь і в евакуації цивільного населення з небезпечних територій . Такі завдання не повинні призводити до розмивання меж поліцейської компетенції. Проте вони демонструють, що превенція у воєнний період набуває виразного безпеково-захисного характеру. Якщо існує обґрунтована можливість запобігти потраплянню людини в небезпечну ситуацію, забезпечити її своєчасне інформуван-

ня або передати інформацію компетентній службі, така дія повністю відповідає превентивній логіці роботи поліції. Іншим важливим напрямом є протидія незаконному обігу зброї, боєприпасів і вибухонебезпечних предметів. Війна об'єктивно збільшує кількість зброї та інших небезпечних предметів у суспільстві. Відповідно, зростає значення інформації, яку поліцейський може отримати безпосередньо від мешканців громади. Для попередження тяжких наслідків важливо не тільки виявити вже вчинене правопорушення, а й сформувати такий рівень взаємодії з населенням, за якого інформація про потенційно небезпечну ситуацію своєчасно надходитиме до поліції. Не менш суттєвим є соціальний вимір воєнної превенції. Тривала війна впливає на психологічний та економічний стан населення, посилює конфліктність у сім'ях, створює додаткові труднощі для внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, людей з інвалідністю, дітей та літніх людей. Частина цих проблем не належить до компетенції поліції безпосередньо, однак за певних умов вони можуть стати середовищем виникнення правопорушень. Саме тому здатність поліцейського офіцера громади своєчасно побачити проблему та залучити відповідну соціальну службу нерідко має не менше превентивне значення, ніж застосування адміністративно-примусового заходу. Особливої уваги потребує протидія домашньому насильству. Умови тривалої соціальної та психологічної напруги можуть поглиблювати конфлікти всередині сімей. Для поліцейського офіцера громади перевагою є знання місцевого середовища та можливість системної роботи з особами, схильними до насильницької поведінки. Тут превенція повинна будуватися не лише навколо реагування на черговий виклик, а й навколо контролю виконання встановлених обмежень, взаємодії із соціальними службами та оцінки ризику повторного насильства. Окрему групу становлять питання безпеки дітей. Війна суттєво вплинула на умови їх соціалізації та навчання. Частина дітей пережила окупацію, евакуацію, втрату близьких або тривале перебування в небезпечних районах. Водночас зберігаються традиційні проблеми підліткової девіантної поведінки, булінгу, сімейного неблагополуччя та інших явищ. Через це профілактична робота поліцейського офіцера громади з дітьми має бути чутливою до обставин війни і не може зводитися до формальних лекцій або разових відвідувань закладів освіти.

Ще одним важливим напрямом стає інформаційна взаємодія з населенням. В умовах війни поширення недостовірної інформації, шахрайських схем, повідомлень про нібито надання допомоги або збору персональних даних може створювати реальні загрози для громадян. Поліцейський офіцер громади, маючи налагоджені канали комунікації з місцевими мешканцями, може оперативно поширювати перевірену інформацію, попереджати про актуальні способи шахрайства та спрямовувати людей до офіційних джерел. Проте найбільш суттєва зміна полягає не у механічному збільшенні кількості завдань поліцейського офіцера громади, а в поступовій трансформації самої логіки превентивної діяльності. За умов високої динаміки загроз недостатньо діяти лише після отримання повідомлення. Необхідною стає ризик-орієнтована модель, за якої офіцер постійно оцінює, де і за яких обставин може виникнути небезпека, які категорії осіб є найбільш уразливими та які спільні дії здатні мінімізувати ризик.

Наприклад, якщо на території громади перебуває значна кількість внутрішньо переміщених осіб, поліцейський повинен враховувати не сам факт їх переміщення, а ті проблеми, з якими можуть стикатися люди: шахрайство під час оренди житла, втрата документів, соціальні конфлікти чи складність доступу до державних послуг. Якщо громада розташована поблизу територій, які зазнають систематичних обстрілів, пріоритети мають зміщуватися у бік готовності до евакуації та належної взаємодії з екстреними службами. Якщо на певній території збільшується кількість повідомлень про зброю, необхідними стають додаткові профілактичні заходи та посилення інформаційного обміну. Результативність такої моделі безпосередньо залежить від якості міжвідомчої взаємодії. Поліцейський офіцер громади не може і не повинен самостійно виконувати функції органів місцевого самоврядування,

військової адміністрації, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, соціальних служб чи медичних установ. Його перевага полягає в іншому у можливості своєчасно побачити проблему, правильно її оцінити та забезпечити включення до її вирішення суб'єкта, який має необхідні повноваження. Саме тому до механізму превентивної діяльності в умовах воєнного стану необхідно закладати не лише вертикальні зв'язки всередині системи Національної поліції, а й стійку горизонтальну взаємодію на рівні громади. При цьому така взаємодія повинна бути організованою і передбачуваною. Постійне вирішення кожної кризової ситуації виключно в ручному режимі створює ризик втрати часу та дублювання функцій. Перспективним видається запровадження на рівні громад систематичної оцінки локальних безпекових ризиків за безпосередньої участі поліцейських офіцерів громад. Йдеться не про створення додаткової бюрократичної звітності, а про короткий практичний аналіз проблем, що реально впливають на безпеку населення: місця концентрації правопорушень, території з недостатнім освітленням, покинуті або пошкоджені будівлі, небезпечні дорожні ділянки, проблеми з укриттями, випадки домашнього насильства, поява незаконної зброї та інші локальні ризики. Такий аналіз має бути основою для визначення пріоритетів спільної роботи поліції і громади.

Потребує розвитку й інформаційно-аналітичний складник. Поліцейський офіцер громади не повинен бути лише джерелом первинної інформації. Для ефективної превенції він має отримувати доступ у межах законодавства та службової необхідності до актуальної інформації, яка дозволяє оцінювати стан безпеки на території обслуговування. Поєднання особистого знання громади з аналітичними даними може значно підвищити якість планування роботи. Водночас цифровізація не здатна замінити безпосередню комунікацію. Однією з головних сильних сторін поліцейського офіцера громади залишається людський контакт. У невеликій громаді офіцер нерідко знає не лише територію, але й людей, які регулярно потребують допомоги, сім'ї зі складними обставинами, проблемні місця та локальні конфлікти. Саме така інформація часто не відображається у статистичних базах, але має вирішальне значення для попередження правопорушень. Окремої уваги потребує професійна підготовка. Умови війни вимагають від поліцейського офіцера громади значно ширшого набору практичних компетентностей: уміння діяти під час обстрілів та інших небезпечних подій, надавати домедичну допомогу, правильно поводитися з вибухонебезпечними предметами до прибуття спеціалістів, спілкуватися з людьми, які перебувають у кризовому психологічному стані, організовувати взаємодію під час евакуаційних заходів. Ідеться не про перетворення офіцера на універсального спеціаліста, а про формування достатнього рівня готовності до ситуацій, з якими він реально може зіткнутися першим.

Важливим показником ефективності превентивної роботи має залишатися довіра населення. Оцінювання діяльності виключно за кількістю складених адміністративних матеріалів, виявлених правопорушень або проведених заходів може стимулювати формальний підхід. Справжній превентивний результат часто полягає саме в тому, що небезпечна подія не відбулася. Тому оцінювання повинно враховувати динаміку локальних проблем, рівень повторності правопорушень, швидкість реагування, результативність партнерських безпекових проєктів і ставлення населення до роботи офіцера. На офіційному рівні проєкт «Поліцейський офіцер громади» прямо пов'язується з орієнтацією діяльності поліції на потреби місцевого населення, підтриманням постійного контакту з мешканцями та запобіганням правопорушенням. Саме ці характеристики набувають додаткового значення під час війни. Там, де безпекова ситуація може змінитися протягом короткого часу, наявність поліцейського, який добре знає територію і має довіру мешканців, стає практичним ресурсом стійкості громади.

На нашу думку, воєнний стан не формує принципово нової правової природи діяльності поліцейського офіцера громади, однак суттєво трансформує її зміст і пріоритети. Традиційна профілактика кримінальних

та адміністративних правопорушень доповнюється раннім виявленням воєнно зумовлених ризиків, кризовою комунікацією, участю у захисті уразливих груп населення, евакуаційній взаємодії та забезпеченні стійкості локального безпекового середовища. За таких умов поліцейський офіцер громади стає не лише виконавцем окремих правоохоронних заходів, а постійною локальною ланкою, через яку значною мірою забезпечується зв'язок між потребами населення та можливостями державного механізму реагування.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що превентивна діяльність поліцейських офіцерів громади займає самостійне та функціонально важливе місце в механізмі забезпечення публічної безпеки та правопорядку. Її значення визначається не лише передбаченим законодавством обсягом поліцейських повноважень, а передусім особливою моделлю організації служби, заснованою на постійній присутності офіцера в конкретній територіальній громаді, знанні місцевого безпекового середовища та безпосередній взаємодії з населенням. Превентивна діяльність поліцейського офіцера громади за своїм змістом є ширшою, ніж застосування визначених законом превентивних поліцейських заходів. Вона охоплює виявлення причин та умов правопорушень, аналіз локальних ризиків, індивідуальну профілактичну роботу, підтримання постійного контакту з мешканцями, захист уразливих категорій населення, взаємодію з органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами, від діяльності яких залежить стан безпеки в громаді. Відповідно, її результатом має бути не кількість проведених профілактичних заходів сама по собі, а фактичне зниження рівня небезпеки для людини та громади.

Література

1. Іщенко І. В. Національна поліція як суб'єкт реалізації превентивної функції держави: адміністративно-правовий аспект : реф. дис. . д-ра юрид. наук: 12.00.07. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2024. 44 с.

2. Чишко К. О. Адміністративна відповідальність юридичних осіб за проступки, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку. Conferinţa internaţională ştiinţifico-practică „Juridică ştiinţifică în condiţiile de integrare Europeană Ucraina şi Moldova: repere moderne de dezvoltare juridică", 24-25 martie, 2017 / com. org.: V. Bujor (preşedinte) [et al.]. Chişinău : S. n., 2017 (Tipogr. „Cetatea de Sus"). P. 148-151.

3. Чишко К. О. Функції адміністративно-правової кваліфікації та кваліфікації адміністративного правопорушення. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Харків. ХНУВС. 2015. С. 301-303.

4. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379.

5. Довженко А. М., Макарова О.П. Соціальна довіра до органів влади як фактор підвищення публічної безпеки. Взаємодія органів публічної влади та правоохоронних органів в контексті забезпечення публічної безпеки в умовах воєнного стану: зб. доп. за результатами Кругл. столу / ГО «Молодіжна Організація Починаючих Лідерів». Кам'янське. ГО МОПЛ. 2024. С. 51-55.

6. Іванцов, В. О. Взаємодія державних органів та органів місцевого самоврядування у забезпеченні публічної безпеки. Взаємодія органів публічної влади та правоохоронних органів в контексті забезпечення публічної безпеки в умовах воєнного стану : зб. доп. за результатами Кругл. столу / ГО «Молодіжна Організація Починаючих Лідерів». Кам'янське. ГО МОПЛ. 2024. С. 13-18.

7. Зінченко Д. А. Ефективність діяльності Національної поліції України у контексті забезпечення громадської безпеки в умовах воєнних дій. Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення безпеки: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. / МВС України, НАПрН України, НДЛ кримінол. досліджень та проблем запобігання злочинності. Вінниця. ТВОРИ 2024. С. 333-335.

SUMMARY

The article examines the role of preventive activities carried out by Community Police Officers within the mechanism for ensuring public safety and public order under martial law. It is substantiated that the current model of Community Police Officer activities is not limited to traditional crime prevention measures, responses to administrative and criminal offenses, or work with persons subject to preventive supervision. Under conditions of prolonged wartime threats, such activities acquire a comprehensive nature and include the early identification of security risks, maintenance of a permanent police presence within territorial communities, protection of vulnerable groups, participation in resolving crisis situations, and cooperation with local self-government bodies, military administrations, other units of the National Police of Ukraine, and the public. The legal and organizational foundations of preventive activities of Community Police Officers are analyzed, and their importance for the development of a resilient security environment at the local level is determined. Particular attention is paid to the transformation of police prevention under the influence of martial law, which requires a shift from a predominantly reactive model focused on responding to offenses already committed toward a risk-oriented model based on threat forecasting, continuous communication with the population, and interagency cooperation. It is proposed to consider the Community Police Officer as one of the key local elements of the mechanism for ensuring public safety and public order, whose activities combine law enforcement, communication, preventive, and coordination functions.

Keywords: Community Police Officer, National Police of Ukraine, preventive activities, public safety, public order, martial law, territorial community, crime prevention, security environment, police-community cooperation.

8. Шевченко І. Ю., Зінченко Д.А. Роль поліції у забезпеченні правопорядку під час воєнного стану: правові аспекти. Стан та перспективи розвитку адміністративного права України: матеріали X Міжнар. наук.-практ. інтернет конф. / МВС України, Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса: ОДУВС. 2023. С. 297-299.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ПРАВО.UA

LAW.UA

№ 4, 2024

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 09.12.2024 р.
Підписано до друку 30.12.2024 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 24,18.
Тираж 850. Зам. № 12214.

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
e-mail: posvitdruk@gmail.com